

“พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ” กับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม
ของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง

“THUNGLOR CULTURAL SPACE” WITHIN THE TRANSITIONAL PERIOD
OF CAPITALISM IN A PEASANT SOCIETY OF THE ING RIVER BASIN

สหทัย วิเศษ

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมศาสตร์

สำนักวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

2556

©ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

“พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ” กับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม
ของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง

“THUNGLOR CULTURAL SPACE” WITHIN THE TRANSITIONAL PERIOD
OF CAPITALISM IN A PEASANT SOCIETY OF THE ING RIVER BASIN

สหัตยา วิเศษ

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมศาสตร์

สำนักวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

2556

©ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

“พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ” กับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม
ของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง

“THUNGLOR CULTURAL SPACE” WITHIN THE TRANSITIONAL PERIOD
OF CAPITALISM IN A PEASANT SOCIETY OF THE ING RIVER BASIN

สหวิทยา วิเศษ

คุษฎีนิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาคุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสังคมศาสตร์

2556

คณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. จักรพันธุ์ วงษ์บุรณาวาทย์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา อุปโยคิน)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ ศรีสักร วัลลิโกดม)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สรบุญ รุ่งโรจน์สุวรรณ)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สันธุ์ สโรบล)

©ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

กิตติกรรมประกาศ

งานคุษฎีนิพนธ์เรื่อง พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิงฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดีจากความรู้ของบุคคล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่ปรึกษามูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ที่ให้ความกรุณารับเป็นที่ปรึกษาคุษฎีนิพนธ์แก่ผู้วิจัย ท่านเป็นนักวิชาการอาวุโสที่ลงพื้นที่ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากสนามอย่างแท้จริง ท่านเป็นผู้จุดประกายความคิดและความสนใจในเรื่องพื้นที่วัฒนธรรม และเป็นแบบอย่างให้ผู้วิจัยในเรื่องของการเป็นนักวิชาการติดดิน

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา อุปโยคิน มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ที่ได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาคุษฎีนิพนธ์ให้แก่ผู้วิจัย โดยให้คำแนะนำในการตรวจสอบ ชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อนข้อบกพร่องต่าง ๆ ในงานวิจัยฉบับนี้ จนทำให้งานมีความสมบูรณ์ รวมทั้งกรรมการอีก 3 ท่าน คือ รองศาสตราจารย์ ดร. จักรพันธุ์ วงษ์บูรณาวาทย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สันธุ์ สโรบล และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สรบุศย์ รุ่งโรจน์สุวรรณ ที่ให้ข้อคิดเห็นและคำแนะนำช่วงสอบป้องกัน

ขอขอบพระคุณ ผู้คนในท้องถิ่นทุ่งลอทุกท่าน ทุกพื้นที่ที่ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์ พูดคุยหลายครั้งหลายคราที่ผู้วิจัยลงพื้นที่สัมภาษณ์ด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอได้อย่างรอบด้าน ซึ่งทุกท่านเหล่านี้ถือเป็นครูที่ให้ความรู้ด้านวิชาชุมชนและวิชาชีพิตชาวนาทุ่งลอแก่ผู้วิจัย ตลอดจน คุณชัยวัฒน์ จันธิมา และคุณสายอรุณ ปินะดวง เพื่อนร่วมงานในสถาบันปวงผญาพายว ที่ได้ให้ข้อคิดเห็น และแนะนำกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ รวมทั้งคุณเอนก ชุ่มมงคล ที่เป็นผู้ช่วยนักวิจัยร่วมลงพื้นที่เก็บข้อมูล

ท้ายที่สุดนี้ ครอบครัวที่คอยไถ่ถาม ให้ความรัก ให้กำลังใจ และกำลังงบประมาณในการทำคุษฎีนิพนธ์ครั้งนี้จนสำเร็จลุล่วง ถือเป็นความสำเร็จอีกขั้นหนึ่งของครอบครัว ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในท้องถิ่นทุ่งลอ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่สนใจในการนำข้อมูลจากคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ไปศึกษาต่อขอคในโอกาสต่าง ๆ ไม่มากก็น้อย หากข้อมูลในคุษฎีนิพนธ์มีสิ่งผิดพลาดหรือข้อบกพร่องประการใด ผู้วิจัยยินดีน้อมรับคำวิพากษ์วิจารณ์ด้วยความเต็มใจ

สัททยา วิเศษ

ชื่อเรื่องคุณูปนิพนธ์	“พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ” กับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง
ชื่อผู้เขียน	สหทัยา วิเศษ
หลักสูตร	ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต (สังคมศาสตร์)
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา อุปโยคิน
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอของสังคมชาวนาในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม (2) ศึกษากระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ และ (3) วิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ พื้นที่ในการศึกษาคือ ที่ราบลุ่มทุ่งลอลตั้งอยู่ในเขตจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และแนวทางการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ด้วยเทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึก การศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิต การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า ทุ่งลอเป็นพื้นที่วัฒนธรรมที่ประกอบด้วยพื้นที่ทางธรรมชาติ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวมในสังคมชาวนา ในอดีตผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันของผู้คนในระบบเครือญาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน และมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นมีสำนักร่วมของคนท้องถิ่นแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การพัฒนาประเทศที่นำด้วยเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมในปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลออยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านใน 3 ระยะ ระยะแรกตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 ได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวนาเริ่มเปลี่ยนเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย โดยใช้ปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ และเครื่องจักรกล

ในการทำนา แต่ในช่วงนี้ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน การหาอาหารจากธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ระยะนี้เรียกว่า สังคมชาวนายุคพัฒนา ระยะที่สอง จากการขยายตัวของทุนภายในและทุนภายนอก ท้องถิ่นที่มีศักยภาพด้านการค้าและการลงทุน เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลาง การทำเกษตรแบบพันธะสัญญา การกว้านซื้อที่ดินในทุ่งลอกจากนายทุน ส่วนชาวนาที่สูญเสียที่ดิน ได้ไปทำงานในเมืองใหญ่และต่างประเทศ ทำให้แรงงานในภาคเกษตรลดลง และเกิดปัญหาสังคม ชนในชุมชน ระยะนี้เรียกว่า สังคมชาวนายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ และระยะที่สาม เป็นช่วงที่วิถีชีวิต ชาวนาได้เปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น ชาวนาผลิตข้าวเพื่อขาย นำเงินมาซื้อข้าวและอาหาร จากตลาด และประกอบอาชีพอื่นที่มีความหลากหลาย มีการขยายตัวของการปลูกยางพาราในที่นา และที่ราบเชิงเขา ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลง เกิดการแย่งชิงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร ส่วนรวมจากคนภายในและทุนจากภายนอก ความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติลดความสำคัญ ลง ระยะนี้เรียกว่า สังคมชาวนายุคสมัยใหม่

กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอปพบว่าเป็นรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิวัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาขององค์กรต่าง ๆ ที่มีการวางแผนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ด้านโลกทัศน์ชาวนา ด้านเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม และการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย โดยมีปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านคือ ภาครัฐ นายทุน กลไกตลาด ความร่วมมือระหว่างภาคเอกชนและภาครัฐบาล และการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ได้ทำลายล้างล้างทิ้งที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชาวนาไปจนหมดสิ้น แต่ภายในชุมชนยังคงมีโครงสร้าง กลไก และการสร้างกฎกติการ่วมที่เป็นทางเลือกของคนในท้องถิ่น เพื่อดำรงสำนักร่วม สังคมชาวนาในระบบความสัมพันธ์ทั้ง 3 มิติ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอป

คำสำคัญ: พื้นที่วัฒนธรรม/ทุ่งลอป/การเปลี่ยนผ่าน/ระบบทุนนิยม/สังคมชาวนา

Dissertation Title	“Thunglor Cultural Space” within the Transitional Period of Capitalism in a Peasant Society of the Ing River Basin
Author	Sahathaya Wises
Degree	Doctor of Philosophy (Social Sciences)
Advisor	Assoc. Prof. Dr. Preecha Upayokin
Co-Advisor	Assoc. Prof. Srisakra Vallibhotama

ABSTRACT

This study has three objectives: (1) to explore Thunglor Cultural Space of a peasant society as a public space; (2) to study the transition process of capitalism in a peasant society of the Thunglor Cultural Space; (3) to analyze the existing of social and cultural consciousness of a peasant society of the Thunglor Cultural Space. Thunglor is located in Phayao and Chiang Rai province. This study obtained data by conducting a qualitative research and historical approach. Research methods were in-depth interview, focus group discussion, life history interview, and participatory and non-participatory observation. The research results are shown as followings:

Thunglor Cultural Space comprised with natural and cultural area as a public space of a peasant society. In the past, people were settled down in the area and established villages by using natural resource for living. Regarding the adaptation to natural environment and supernatural beliefs, the people of Thunglor had created their own local wisdom knowledge for their way of life. Closed relations among the people in Thunglor are mainly found in kinship system. They also had social and cultural consciousness regarding 3 relationships; humans to humans, humans to natural, and humans to supernatural.

Since the development of free market economy of Thunglor in 1961, it can be divided into three stages of changing from traditional peasant to be more advance capitalism. Stage One:

The first National Economic Development Plan in 1961, the major national policy aimed to strengthened technological development, national infrastructure, and agricultural extension. The traditional products had initiated to commercial production. But the most of peasant still used traditional production such as exchanging of labor, getting food from natural, and making ritual on supernatural. This stage is called “peasant society under development plan.” Stage Two: The growth of local business and external economic forces, small and medium factories were established, the contract farming, and a number of outside investors purchased lands in Thunglor. The landless people moved out to work in urban or going aboard which reduced agricultural labors and caused of social problems. This stage is called “peasant society under commercial era.” Stage Three: Effects of the world economic expansion and government policy, Peasant lifestyle had changed to modernization. They had planted rice as a business and bought food from market. The extension of rubber trees in low land and highland. The common property resources were crucial changed into the private property. The social impact was found in terms of conflict between local people and the external investors in dealing with common property resources. The belief in supernatural had gradually been reduced. This stage is called “modern peasant society.”

The transition process to capitalism in Thunglor cultural space may be implied as a model of evolution and development plans in physical geography, peasant vision, economic, social relationship and modernization. The factors of transition were government, capitalists market mechanism, the cooperation between government sectors and private sectors and the dissemination of technology. However, the capitalism could not be destroyed the social and cultural consciousness of peasant society of Thunglor. In fact, the capitalism of Thunglor has not destructed social and cultural consciousness. But Thunglor cultural space still have the social structure, social mechanism and social rule which maintain the social and cultural consciousness of humans to humans, humans to natural, and humans to supernatural in Thunglor.

Keywords: Thunglor/Cultural space/Transition/Capitalism/Peasant society

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	(3)
บทคัดย่อภาษาไทย	(4)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(6)
สารบัญตาราง	(12)
สารบัญภาพ	(13)
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ปัญหาและที่มาของการวิจัย	1
1.2 คำถามการวิจัย	6
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	6
1.4 นิยามศัพท์	7
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	9
2 ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
2.1 แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-Cultural Change)	10
2.2 แนวคิดพื้นที่วัฒนธรรม (Culture Space)	15
2.3 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)	17
2.4 แนวคิดทรัพยากรส่วนรวม (Common Property Resource)	20
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม (Capitalism)	28

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2.6 แนวคิดโลกาภิวัตน์ (Globalization)	33
2.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมชาวนา (Peasant Society)	37
2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	50
2.9 กรอบแนวคิดในการศึกษา	56
3 ระเบียบวิธีวิจัย	62
3.1 ขอบเขตการวิจัย	63
3.2 หน่วยในการวิเคราะห์	65
3.3 วิธีดำเนินการวิจัย	65
3.4 การนำเสนอรายงานการวิจัย	69
4 พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	71
4.1 ภูมิวัฒนธรรมทุ่งลอ	71
4.2 ประวัติศาสตร์และโบราณคดีท้องถิ่น	74
4.3 การอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ในทุ่งลอ	79
4.4 ระบบความเชื่อและวัฒนธรรมในชุมชน	89
4.5 วิถีวัฒนธรรมการผลิตพืชผลการเกษตร	110
4.6 การจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ	133
4.7 พลวัตสังคมชาวนาผ่านประวัติชีวิตของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	143
4.8 สรุปท้ายบท	161

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม และการดำรงอยู่ของสำนักกรรมสังคม ชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	164
5.1 สังคมชาวนายุคพัฒนา: ก่อรูประบบการผลิตเข้าสู่ทุนนิยม (พ.ศ. 2504-2520)	164
5.2 สังคมชาวนายุคการผลิตเชิงพาณิชย์: ระบบการผลิตเปลี่ยนเข้าสู่ทุนนิยม (พ.ศ. 2521-2545)	173
5.3 สังคมชาวนายุคสมัยใหม่: วิถีชีวิตชาวนาทุ่งลอที่เปลี่ยนไป (พ.ศ. 2546-2555)	189
5.4 การดำรงอยู่ของสำนักกรรมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	216
5.5 สรุปท้ายบท	226
6 สรุป อภิปรายผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	228
6.1 สรุปผลการศึกษา	228
6.2 อภิปรายผลการศึกษา	233
6.3 ข้อค้นพบ	258
6.4 บทสรุป: ทางเลือกการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม	263
6.5 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป	269
รายการอ้างอิง	271
ภาคผนวก	290
ภาคผนวก ก แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม	291
ภาคผนวก ข แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ประวัติชีวิต	294
ภาคผนวก ค ตำนานท้องถิ่นของ “ลอ” และ “ทุ่งลอ”	296

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาคผนวก ง กรณีประวัติชีวิตของคนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	300
ภาคผนวก จ ภาพพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอและการเปลี่ยนแปลง	338
ประวัติผู้เขียน	344

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
2.1 สรุปลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจในสังคมชานาในอดีต	41
4.1 ประเพณีทางพุทธศาสนาและประเพณีที่เกี่ยวกับการผลิตของชุมชนในรอบปี	115
4.2 พลวัตสังคมชานาผ่านประวัติชีวิตของคนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	149
5.1 ค่าใช้จ่ายในการทำนาปีเปรียบเทียบระหว่างนาดำและนาหว่าน ปี 2551/52	190
5.2 การปลูกข้าวนาปีและนาปรังในตำบลลอ ตำบลหงส์หิน และตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน ตั้งแต่ปี 2551/2552 และปี 2553/2554	195
5.3 ค่าใช้จ่ายในการทำนาปีและนาปรังในปี 2554/55 ตำบลลอ อำเภอจุน	197
5.4 การปลูกยางพาราในตำบลลอ ตำบลหงส์หิน และตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ปี พ.ศ. 2554	207
5.5 ลักษณะของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม และปัจจัยที่ส่งเสริม การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	214
6.1 พัฒนาการการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานา ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ (พ.ศ. 2504-2555)	245

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
2.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา	60
3.1 พื้นที่ทุ่งลอในจังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย	64
4.1 แผนที่ทุ่งลอ	73
4.2 แผนที่กลุ่มชาติพันธุ์ในทุ่งลอ	88
6.1 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	262

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ปัญหาและที่มาของการวิจัย

“ระบบทุนนิยม” ที่ได้เติบโตและขยายตัวแพร่กระจายไปทั่วโลก จนกลายมาเป็นพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจโลกครอบคลุมตั้งแต่ ระดับชาติ เมืองและชนบทในทุกตำบลทุกหมู่บ้าน เพราะการก้าวกระโดดในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การครอบครองแหล่งวัตถุดิบและพื้นที่การตลาด ระบบวัฒนธรรมชุมชนถูกกดดันให้ยอมรับกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป และมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบใหม่ ทำให้พื้นที่วัฒนธรรมดั้งเดิมเลือนหายไป โดยเฉพาะภาคการเกษตรที่เปลี่ยนระบบเป็นการค้า จากการทำนาแบบประเพณีที่แต่เดิมจะปลูกไว้เพื่อกินในครัวเรือนหรือกันไว้ในยามขาดแคลน การเกษตรได้กลายเป็นแบบทุนนิยมมากขึ้น โดยปลูกเพื่อขายที่ใช้ต้นทุนสูงและใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้ราคาค้นทุนยิ่งสูงขึ้น หากไม่มีแรงงานเพียงพอ ชาวนาจะต้องจ้างเหมาตั้งแต่ปักดำไปจนถึงการเก็บเกี่ยว และหันมาใช้เทคโนโลยีทดแทนแรงงานมากขึ้น ซึ่งปรากฏในทุกภาคของประเทศ

ฉะนั้นทางเลือกของชาวนาจึงเหลือน้อยลง หรืออาจไม่มีเหลืออีก จากเดิมที่เคยพึ่งธรรมชาติมาเป็นการพึ่งพาภายนอกมากขึ้น พื้นที่วัฒนธรรมของชนบทที่เคยมีความเหนียวแน่นทางสังคม มีสำนึกร่วมสังคมชาวนาร่วมกัน กลับกลายเป็นสังคมที่อ่อนล้า อันเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่ถูกกระแสทุนนิยมเสรีเข้ามามีอิทธิพลต่อพื้นที่วัฒนธรรม ซึ่งกำลังถูกครอบงำให้ตกเป็นเหยื่อของระบบทุนนิยมที่ชาวนาไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ จากเดิมที่เชื่อว่าการทำการเกษตรเป็นความภาคภูมิใจ เป็นกระดูกสันหลังของประเทศ กลับได้รับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นใน “ทุ่งล่อ” ซึ่งเป็นพื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิงว่ามีกระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมเป็นอย่างไร

ลุ่มน้ำอิงเป็นลุ่มน้ำสาขาของ แม่น้ำโขง มีแม่น้ำอิงเป็นแม่น้ำสายหลัก ไหลผ่านที่ราบน้อยใหญ่ ชุมชน และพื้นที่การเกษตรตั้งแต่อำเภอแม่ใจ อำเภอเมือง อำเภอดอกคำใต้ อำเภอภูพานยาว อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา อำเภอป่าแดด อำเภอพญาเม็งราย อำเภอเทิง อำเภอขุนตาล

ไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีความยาวประมาณ 250 กิโลเมตร ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มน้ำอิงแบ่งออกเป็น 3 ตอนได้แก่ กลุ่มน้ำอิงตอนบน เป็นป่าต้นน้ำแหล่งกำเนิดของลำห้วย 12 สายที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา กลุ่มน้ำอิงตอนกลาง และกลุ่มน้ำอิงตอนล่าง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีแม่น้ำอิงไหลผ่าน (สหทยา วิเศษ, 2545) กลุ่มน้ำอิงถือเป็นแอ่งอารยธรรมโบราณ การสร้างบ้านแปงเมืองเกิดขึ้นในสมัยขุนศรีจอมธรรม พระราชโอรสของขุนเงินแห่งเมืองหิรัญจินยาง ราชอาณาจักรโยนกเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากปู่เจ้าลาวจก แห่งราชวงศ์ลวจังคราช ทรงเข้ามาสถาปนาเมืองพะเยาอันเป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งรัฐพะเยา (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศิริบรรณคร ถิระธมโม, 2550) ในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณจะเลือกบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ตามตำนานเก่าของการสร้างบ้านแปงเมืองชี้ให้เห็นว่ามีการอพยพ โยกย้ายที่ทำกินไปตามที่ต่าง ๆ ตามทำเลเหมาะสมแล้ว ตึ่บ้านตึ่เมือง บุคเบิกทำป่าให้เป็นนาข้าว จับสัตว์น้ำ เก็บพืชผลตามธรรมชาติเป็นอาหาร และล่าสัตว์ป่าขนาดใหญ่โดยใช้เครื่องมือหลากหลายชนิด สมัยขุนเจืองผู้เป็นพระราชโอรสของขุนจอมธรรม และขุนงำเมืองผู้เป็นกษัตริย์รุ่นที่ 12 แห่งราชวงศ์จอมธรรม มีเมืองที่อยู่ในกำกับของรัฐพะเยาถึง 22 พันนา¹ (พระธรรมวิมลโมลี, 2539; ธิดา สาระยา, 2544, หน้า 5)

บริเวณลุ่มน้ำอิงตอนกลาง คอยม่อนเมาที่อยู่ส่วนเหนือ ที่ราบลุ่มหุบเขาบริเวณนี้เรียกว่า “ทุ่งลอ” เป็นระบบภูมิวัฒนธรรมที่สำคัญของกลุ่มน้ำอิงตอนกลางในแอ่งจุน-เทิง บริเวณตำบลห้วยข้าวก่ำ ตำบลทุ่งรวงทอง ตำบลลอ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จนถึงตำบลแม่ลอย ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ทุ่งลอในอดีตเป็นที่ตั้งของเมืองลอ หรือเวียงลอในอดีตเป็นพื้นที่หนึ่งของรัฐพะเยา ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบจุน-เทิง เป็นแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขา มีแม่น้ำอิงไหลผ่าน เมืองลอถือเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของรัฐพะเยา รวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคม และเส้นทางเดินทัพ ติดต่อกะหว่างเมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ เมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองน่าน และล้านช้าง เมืองลอจึงมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านในการควบคุมเส้นทางออกสู่แม่น้ำโขงของรัฐพะเยา ตั้งแต่ขุนจอมธรรมอพยพเคลื่อนย้ายมาจากที่ราบลุ่มเชียงรายและเชียงแสน มาตั้งเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ 17

จากสภาพพื้นที่ของทุ่งลอที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีอาหารจากป่า มีแม่น้ำอิงที่มีความหลากหลายของปลา และสัตว์น้ำ จึงมีผู้คนเข้ามาทำมาหากิน ต่อมากลุ่มเครือญาติได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน

¹ ประกอบไปด้วยเมืองจาว เมืองกวาว เมืองสะเอียบ เมืองเชียงม่วน เมืองสระ เมืองออย เมืองควน เมืองเชียงคำ เมืองลอ เมืองเชียงแวง เมืองหงาว เมืองเทิง เมืองแช่หึง เมืองแช่ลุง เมืองปากบ่อง เมืองหนองขาว เวียงป่าเป้า เมืองวัง เมืองแช่ซ้อน เมืองปาน เมืองแช่ห่ม ในพงศาวดารโยนก ได้ปรากฏชื่อพื้นที่เพิ่มขึ้นอีกรวมทั้งหมดเป็น 36 พันนา เหตุผลที่จัดระบบเป็นพันนา จุดประสงค์หลักอยู่ที่การสะสมเสบียง การจัดการในเรื่องส่วย การเกณฑ์แรงงาน และไพร่พลให้กับเมืองที่สังกัด

ครัวเรือนเพิ่มขึ้น จนเกิดเป็นบ้าน² (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552) ท้องถิ่นในบริเวณนี้จึงมีวิถีการผลิต และยังชีพด้วยการปลูกข้าว หาลาปลา นิเวศวัฒนธรรมในท้องถื่นทุ่งลอในอดีต จึงเป็น “วัฒนธรรมข้าวและปลา” ชาวบ้านทำนาปลูกข้าว หาลาปลาเป็นอาหาร และถนอมอาหารจากปลาเพื่อเก็บไว้กิน หรือนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทอื่น เช่นเกลือ เมียง เป็นต้น (ปกรณ กงสวัสดิ์, 2552, หน้า 5-7)

ชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ มีความสัมพันธ์กันแบบพื้แบบนึ่ง การแลกเปลี่ยนแรงงาน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการหาอยู่หากินกับธรรมชาติ ได้แก่ การจัดการน้ำระบบเหมืองฝายเพื่อใช้ในการทำนา กัดคันเครื่องมือทำนา เครื่องมือจับปลา เครื่องมือล่าสัตว์ที่มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับระบบนิเวศ จนเป็นเอกลักษณ์ของ “สังคมชาวนา” ซึ่งธิดา สาระยา (2544, หน้า 10) กล่าวว่า ชาวนาโดยพื้นฐานแล้ว ผลิตเพื่อการดำรงชีพ ไม่มีส่วนเกินมากนัก แต่สังคมชาวนาก็ยังเกี่ยวข้องกับสังคมที่ใหญ่กว่า เช่น การแลกเปลี่ยนสินค้า หรือผลผลิตที่ตนผลิตได้กับคนภายนอก ชาวนาได้พัฒนาระบบนิเวศโดยจัดระบบสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตน และอาศัยเทคนิค เช่น จอบ แรงงานสัตว์สำหรับลากคันไถ การทำเหมืองฝายกั้นน้ำ เป็นต้น

สังคมชาวนาทุ่งลอได้ให้ความหมายต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยแสดงออกผ่านพิธีกรรมที่ให้ความเคารพต่อผี เช่น ผีขวัญผาย ผีขวัญข้าว เลี้ยงผีผาย รวมทั้งตั้งชื่อถิ่นฐาน บ้าน วัด พระธาตุ นามสกุล รวมทั้งแม่น้ำ ลำห้วยที่มีความสอดคล้องกับภูมิวัฒนธรรม ระบบดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีคนเป็นศูนย์กลางของระบบความสัมพันธ์ ทำให้เกิดสำนึกร่วมของการอยู่เป็นกลุ่มเหล่าภายในพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกัน โดยผู้คนในหลายชุมชน หลายหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมกันในลักษณะทรัพยากรส่วนรวม ได้แก่ ป่าไม้ แม่น้ำ ที่ดิน ทุ่งนา ป่าพิธีกรรม ป่าช้า วัด พระธาตุ โบราณสถาน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในประเทศไทย เริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ได้กำหนดพื้นที่การปกครองออกเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านตามลำดับ พื้นที่การปกครองดังกล่าวเป็นฐานในการบริหารจัดการที่สืบสานมาจนถึงปัจจุบัน แต่ได้ทำลายพื้นที่วัฒนธรรมที่เคยเป็นมาแต่อดีตกาลของผู้คนในดินแดนบริเวณนี้อย่างสิ้นเชิง โดยท้องถิ่นในพื้นที่การปกครองหมายถึง จำนวนครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันที่นับเป็นหมู่ ๆ มีการแบ่งขอบเขตการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

² ครัวเรือน (Household) และบ้าน (Village) เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกในความเป็นชุมชน (Community) เพราะบ้านคือ กลุ่มของเรือน หรือครัวเรือนที่อยู่รวมกัน ทำให้คนมีความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะเห็นหน้าคำตา (face to face relation) ดังนั้นการเป็นชุมชนในสังคมชาวนาจึงไม่ใช่เป็นชุมชนที่อยู่โดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์กับภายนอกในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ (Part Society) คือเมือง และรัฐตลอดเวลา ความสัมพันธ์แบบบ้านกับเมือง คือความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับศูนย์กลาง

ในหมู่บ้านของตนอย่างชัดเจน ขณะที่ท้องถิ่นในพื้นที่วัฒนธรรมหมายถึง หลายหมู่บ้านที่ผู้คนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ในลักษณะทรัพยากรของส่วนรวม หรือทรัพยากรสาธารณะ

สมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปีพ.ศ. 2500 มีการสร้างรางรถไฟ ถนน คูคลองเป็นจำนวนมาก ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมครั้งยิ่งใหญ่ของประเทศไทย เมื่อมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ในปีพ.ศ. 2504 มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน อ่างเก็บน้ำ เขื่อน การส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ที่ใช้เทคโนโลยี ปุ๋ย สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต เกิดโรงสีและระบบตลาด ความทันสมัยเหล่านี้ได้ขยายเข้าสู่สังคมชาวนาทั่วประเทศ การผลิตเพื่อยังชีพกลายเป็นการผลิตเพื่อขาย เกิดผู้ประกอบการที่เป็นเจ้าของที่ดินและพ่อค้าคนกลาง ทำให้การเพาะปลูกพืชต่างๆ เป็นพืชเศรษฐกิจ รวมถึงข้าวที่มีความสัมพันธ์กับคนในสังคมชาวนามาแต่โบราณ เกิดการขยายที่นาเพื่อปลูกข้าว ข้าวได้กลายมาเป็นพืชเงินสดที่ชาวนาปลูกไว้เพื่อขายเป็นหลัก สังคมชาวนาถูกทำให้เป็นสังคมเกษตรกรรม ที่นำการผลิตสมัยใหม่มาทดแทนแรงงานคน เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ได้ทำลายโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของสังคมชาวนาให้หมดไป แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551ก, หน้า 8-19)

สังคมชาวนาในทุ่งล่อก็เช่นกัน ได้ก้าวเข้าสู่การผลิตยุคใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ วิธีการผลิตได้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบยังชีพ มาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น ทุ่งล่อจึงถูกทำให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิในภาคเหนือ ผลผลิตข้าวหอมมะลิจากทุ่งล่อ ถูกซื้อขึ้นมาให้เป็นสินค้าส่งออกอันดับหนึ่งของจังหวัดพะเยา มีบริษัทจากกรุงเทพฯ มาส่งเสริมปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ส่งออกต่างประเทศ จากราคาข้าวที่สูงขึ้น ประกอบกับความต้องการเงินมาใช้จ่ายในครัวเรือน ทำให้ชาวนาทำนานอกฤดู หรือนาปรังกันมากขึ้น โดยสูบน้ำจากแม่น้ำอิงและเจาะบ่อน้ำกลางทุ่งนา

ยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา ไม่ใช่เพียงแค่ข้าวเท่านั้น แต่มีการเข้ามาใช้พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อจากทุนภายนอก เพื่อเป็นแหล่งผลิตด้านเกษตรอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ที่ดินริมแม่น้ำอิงในทุ่งล่อหลายพันไร่ถูกนายทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรมมากวั้นซื้อ ขณะนี้ได้ปลูกยางพาราในที่ดินริมแม่น้ำอิงที่มองเห็นช่องทางการทำธุรกิจในอนาคตที่มีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง³ (ชัยวัฒน์ จันทิมา, 2551) ที่มีการสร้างโครงข่าย

³ การพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (GMS) ที่มีแผนพัฒนาโครงข่ายเชื่อมโยงการคมนาคมขนส่ง เพื่อสนับสนุนเส้นทางการค้ารองรับการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจระหว่างไทย จีน ลาว และพม่า ได้เกิดโครงการก่อสร้างถนนตัดผ่านทุ่งล่อ เพื่อเชื่อมโยงข่ายการค้าระหว่างประเทศ และรองรับสะพานข้ามแม่น้ำอิงที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย อันจะทำให้การขนส่งสินค้าจากจีนสู่ไทย ลดระยะทางและค่าใช้จ่ายในการขนส่งสินค้า (พะเยารัฐ, พฤษภาคม 2551)

คมนาคมรองรับการพัฒนา นอกจากนี้ยังมีการกว้านซื้อที่ดินของบริษัทอสังหาริมทรัพย์จำนวนหลายพันไร่ เพื่อเก็งกำไร และรองรับการขยายตัวของเกษตรเชิงเดี่ยวจากกลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรม

สังคมชาวนาท้งล่ออยู่ตรงกลางระหว่างสังคมดั้งเดิมกับสังคมสมัยใหม่ แม้ว่าชาวนาจะยังชีพด้วยผลผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปลูกข้าวส่วนหนึ่งเพื่อกิน ปลูกผักตามหัวไร่ปลายนา และเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ แต่ได้ลดน้อยลง ทำให้ระบบการผลิต และความสัมพันธ์ของสังคมชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาบางส่วนครอบครองที่นาเป็นจำนวนมาก มีปัจจัยการผลิตที่ทันสมัย และใช้เทคนิควิทยาการสมัยใหม่ ชาวนาบางส่วนไร้ที่นาต้องเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร พื้นที่วัฒนธรรมท้งล่อในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมถูกทำให้เป็นทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินเอกชน จากนโยบายและกฎหมายของรัฐ

การศึกษาวิจัยในพื้นที่ท้งล่อที่ผ่านมา (Michael Moerman, 1968) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีการเกษตรและทางเลือกของชาวนา หมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดพะเยา) คนในหมู่บ้านเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ อพยพมาจากอำเภอเชียงม่วน ผลการศึกษาพบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 เป็นต้นมา ชาวนาหลายครอบครัวได้บุกเบิกผืนดินในบริเวณท้งล่อ ซึ่งเป็นป่าไผ่ ป่าแซมที่รกทึบ มีเสือและช้างป่าอาศัยอยู่ และอยู่ริมแม่น้ำอิง มีระยะทางห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร เพื่อทำนาปลูกข้าวบริโภคในครัวเรือน และนำไปขายบางส่วน ต่อมาในปี พ.ศ. 2502 ชาวนาได้ใช้เทคโนโลยี คือรถแทรกเตอร์เข้ามาช่วยทำนาบริเวณท้งล่อ เพราะพื้นที่นาที่กว้างใหญ่ และมีระยะทางห่างจากหมู่บ้าน จึงตัดสินใจใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการทำนา เพื่อให้มีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น

หลังจากนั้นมาในปีพ.ศ. 2543-2546 ยศ สันตสมบัติ (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่องพลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนชาวนาภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม โดยศึกษาหมู่บ้านในอำเภอเชียงคำที่เมอร์แมนได้ศึกษาไว้ ผลการศึกษาพบว่าชาวนาทำนาโดยใช้เงินในการจ้างทำนา จึงทำให้มีต้นทุนสูง ส่วนชาวนาที่ไม่มีนาเป็นของตนเอง จะเช่าที่นาจากชาวนารวย ตลอดจนกู้เงินหรือกู้ข้าว นอกจากนี้ยังพบว่าลูกหลานของชาวนาได้ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น เช่น ค้าขาย ทำธุรกิจส่วนตัว รับราชการ รับจ้างแรงงานข้ามชาติ จึงเห็นถึงชนชั้นของชาวนาที่แบ่งออกเป็นชาวนารวย ที่ไม่ได้ทำนาเอง แต่ให้เช่าที่นาแทน และชาวนายากจนซึ่งบางส่วนเช่าที่ทำนา และบางส่วนทำงานนอกภาคเกษตร ความเป็นชุมชนชาวนา และการทำนาที่เคยเป็นวัฒนธรรมของชาวนาจึงลดความสำคัญลง

อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ผ่านมายังไม่ได้กล่าวถึงท้งล่อ ในมิติพื้นที่วัฒนธรรมซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวม ที่ผู้คนมีจิตสำนึก มีอุดมการณ์ร่วมกัน มีประวัติศาสตร์ มีระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นร่วมกัน มีการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน

กับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาทุ่งลอ ซึ่งเป็นพื้นที่วัฒนธรรมในที่ราบลุ่มน้ำอิงตอนกลาง ด้วยเหตุที่ทุ่งลอมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรวัฒนธรรม มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ปัจจุบันพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ได้อยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม ที่มีปัจจัยผลักดันจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นนโยบาย โครงการพัฒนาของรัฐ การเข้ามาของทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรม และการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ อย่างก้าวกระโดด อีกทั้งผู้วิจัยยังมีความสนใจที่จะสร้างคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงระบบสังคมวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งจะสามารถเป็นต้นแบบในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมอื่น ๆ ในอนาคต

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของสังคมชาวนาในอดีตถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร

1.2.2 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ เกิดขึ้นได้อย่างไร มีพัฒนาการอย่างไร มีลักษณะอย่างไร ส่งผลให้สังคมชาวนาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1.2.3 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอได้ส่งผลให้สำนึกร่วมที่มีอยู่ในสังคมชาวนาดำรงอยู่ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของสังคมชาวนา

1.3.2 เพื่อศึกษากระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

1.3.3 เพื่อวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

1.4 นิยามศัพท์

1.4.1 พื้นที่วัฒนธรรม (Cultural Space) หมายถึง ที่องถิ่นทุ่งลอซึ่งเป็นพื้นที่ของผู้คนที่มีการปฏิสัมพันธ์กับมิติต่างๆที่หลากหลายใน 7 ด้านได้แก่ (1) ภูมิศาสตร์กายภาพที่ผู้คนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากินในทุ่งลอ (2) ประวัติศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ที่แสดงให้เห็นถึงรากเหง้า ชาติพันธุ์ และความเป็นมาของชุมชน (3) สังคมที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน และมีการทำกิจกรรมร่วมกัน (4) เศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์ของคนภายในและคนภายนอก ในด้านการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ (5) ระบบทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นรากฐานของการดำรงชีพที่มีการพึ่งพาทรัพยากรจากธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ (6) วัฒนธรรมความเชื่อ เป็นพื้นที่ด้านจิตวิญญาณที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับระบบคุณค่า ศาสนา และสิ่งเหนือธรรมชาติก่อเกิดเป็นประเพณี พิธีกรรม และ (7) โลกทัศน์ สังคมชาวนา ที่เป็นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ และเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ

1.4.2 สังคมชาวนา (Peasant Society) หมายถึง สังคมชาวนาทุ่งลอ เป็นสังคมที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงและยั่งยืนในบ้านและเมืองมานานนับพันปี อันเนื่องมาจากการเรียนรู้ที่จะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ สามารถสร้างภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งที่ทำให้คนในสังคมชาวนาดำรงอยู่ร่วมกัน คือ ข้าว ปลา ความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้อง และประเพณีพิธีกรรมในความเชื่อพุทธ และผี ทั้งสามอย่างมีความเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม ข้าวปลาอาหารเป็นหัวใจที่ทำให้มีชีวิตอยู่ได้ การตั้งถิ่นฐานทั้งเรือนและบ้านต้องเลือกท้องถิ่นที่มีที่ลุ่มมีน้ำที่จะปลูกข้าว ทำให้คนอยู่ร่วมกันจนมีความสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่เดียวกันจนเป็นชุมชน

1.4.3 ทุนนิยม (Capitalism) หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่มีผลิตภัณฑ์และสินค้า มีการจำหน่ายเพื่อผลกำไร ระบบทุนนิยมให้ความสำคัญกับการแข่งขันเสรี กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นของเอกชน เอกชนมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต โดยใช้กลไกตลาด ระบบราคาซึ่งมีกำไรเป็นแรงจูงใจ ลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือ การใช้เครื่องจักรสำหรับการผลิตในโรงงานขนาดใหญ่ และผลิตได้ทีละมาก ๆ การแบ่งงานกันทำระหว่างคนในสังคม เป็นต้น

1.4.4 การเปลี่ยนผ่าน (Transition) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสังคม จากเวลาหนึ่งไปสู่เวลาหนึ่ง ที่มีความเคลื่อนไหวอย่างเป็นระยะ อย่างต่อเนื่องจากช่วงเวลาหนึ่ง ไปสู่อีกช่วงเวลาหนึ่ง จากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง ที่ไม่หยุดนิ่ง และมีความซับซ้อน โดยมีสาเหตุมาจากปัจจัยกระตุ้นภายนอก เช่น กระบวนการพัฒนาประเทศ นโยบายรัฐ ระบบตลาด ทำให้สังคมเกิด

การเปลี่ยนแปลง ทั้งอยู่ในสภาพที่ดีขึ้นและแย่ลง จะมีมุมมองการเปลี่ยนผ่านอยู่หลากหลายมิติ ทั้ง ความเป็นอยู่ ระบบเศรษฐกิจ การพัฒนา วิถีชีวิต

1.4.5 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม (Transition Process to Capitalism)

หมายถึง การเปลี่ยนของสังคมชานาผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม ในด้านกระบวนการ วิธีการ เครื่องมือ และปัจจัยที่สนับสนุน และส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

1.4.6 ทรัพยากรส่วนรวม (Common Property Resources) หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นของ

สาธารณะที่บุคคลสามารถเข้าไปใช้ได้อย่างเสรี ทรัพยากรส่วนรวมประกอบด้วยทรัพยากร ธรรมชาติ (Natural Resource) ได้แก่ ภูเขา ดิน แม่น้ำ หนองน้ำ ป่าไม้ ทุ่งนา และทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ที่ถูกสร้างขึ้น ได้แก่ ที่เลี้ยงสัตว์ เหมืองฝาย อ่างเก็บน้ำ อีกด้านหนึ่งคือทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource) คือ วัฒนธรรมทางวัตถุที่จับต้องได้ ได้แก่ วัด พระธาตุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ แหล่งโบราณคดี ป่าศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้า รูปปั้น ป่าช้า และวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คำานาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องเล่าพื้นบ้านที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บุคคลสำคัญในท้องถิ่น สถานที่สำคัญในท้องถิ่น เป็นต้น

1.4.7 สำนึกร่วม (Consciousness) หมายถึง พลังในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมของ

ชุมชนในทุ่งลอกับกลุ่มชนอื่น ๆ ในสังคม เพื่อแสดงให้เห็นถึงตัวตนของตนเองในสังคม และสร้างความชอบธรรมให้สิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เป็นสำนึกร่วมส่วนตัว และสำนึก ร่วมในระดับสังคม ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอใน 3 มิติ คือ ความสัมพันธ์ของคน กับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ สำนึกร่วมเหล่านี้ทำให้เกิดความเป็นคนใน ชุมชนเดียวกัน เป็นพวกเดียวกัน และมีความผูกพันกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวนอน

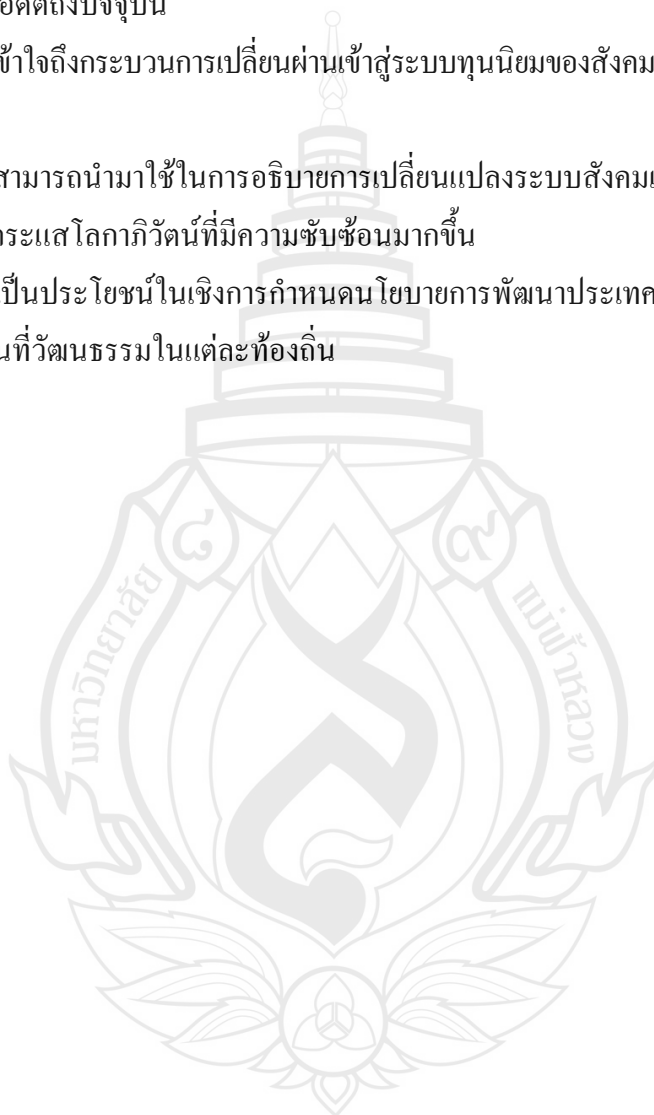
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 เข้าใจถึงพื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนาท่งล่อในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม ประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรม ที่ผู้คนในสังคมชาวนาได้พึ่งพาอาศัยในการดำรงชีพในอดีตถึงปัจจุบัน

1.5.2 เข้าใจถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมท่งล่อ

1.5.3 สามารถนำมาใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น

1.5.4 เป็นประโยชน์ในเชิงการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับพื้นที่วัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น

บทที่ 2

ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง” ใช้แนวทางการวิจัยทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดที่หลากหลายมาวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่วัฒนธรรมสังคมชาวนาทุ่งลอ ได้แก่ แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Change) แนวคิดพื้นที่วัฒนธรรม (Cultural Space) แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) แนวคิดทรัพยากรส่วนรวม (Common Property Resource) แนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม (Capitalism) แนวคิดโลกาภิวัตน์ (Globalization) และงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมชาวนา (Peasant Society) โดยเน้นแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

นอกจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยได้ทบทวนงานศึกษาของนักวิชาการชาวไทย และชาวต่างประเทศ เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม (2542, 2545, 2551ก, 2552), สุเทพ สุนทรเกสัช (2548, 2551), ธิดา สาระยา (2529, 2544, 2545), ยศ สันตสมบัติ (2546, 2552), อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544, 2549), Steward. (1972), Moerman (1968) และ Ostrom (1990) เป็นต้น เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ด้วยการอธิบายเชื่อมโยงการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา

2.1 แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-Cultural Change)

2.1.1 ความหมาย

เมื่อก้าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม Moore (1974) กล่าวว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่เป็นรูปแบบของการกระทำทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ รวมไปถึงผลลัพธ์ที่แสดงออกของโครงสร้างที่เป็นรูปธรรมในค่านิยม ระบบคุณค่า ผลผลิตทางวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่ามีจุดเริ่มต้นมาจากสิ่งกระตุ้นจากภายนอกที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างสังคมแบบดั้งเดิม ภาวะทันสมัยเกิดขึ้นมาจากผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สนธิ สัมครการ (2545, หน้า 4) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างกันในช่วงเวลาใด เวลาหนึ่ง ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนของการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตหรือข้อกำหนดพฤติกรรม โดยภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไม่แยกจากกัน มีความหมายโดยรวมว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ ระเบียบประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ส่วน Neubeck and Glasberg (2005) ได้กล่าวถึงความสำคัญที่หลากหลายรูปแบบและหลากหลายระดับในโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การปฏิรูปสังคมที่กล่าวถึงการปรับรูปแบบของพฤติกรรมทางสังคม หรือระบบของกฎเกณฑ์ทางสังคม การปรับโครงสร้างทางสังคม ในอีกด้านหนึ่ง การปฏิวัติทางสังคมเป็นการใช้ความรุนแรงในการเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม โดยการประณาม คัดค้านทางเทคโนโลยีเป็นตัวเร่งให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มาจากแรงจูงใจทางผลกำไรและเป็นตัวควบคุมกระบวนการทำงานและการผลิตซ้ำ

นิเทศ ดินะกุล (2546, หน้า 7-10) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงลักษณะ โครงสร้างทางสังคม หรือของรูปแบบความสัมพันธ์ และการปะทะสัมพันธ์กันทางสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาท ระเบียบแบบแผน ค่านิยมและวัฒนธรรม การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะต้องระบุลักษณะของการเปลี่ยนแปลงว่าอะไรคือ การเปลี่ยนแปลง ระดับการเปลี่ยนแปลง ทิศทาง สาเหตุและผลที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลง

ในขณะที่สุริชัย หวันแก้ว (2547, หน้า 156-157) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง การที่ระบบสังคม โครงสร้างของสังคม กระบวนการแบบอย่าง หรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครองได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเป็นไปในทางก้าวหน้า หรือถดถอย เป็นไปอย่างชั่วคราวหรือถาวร โดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเอง ซึ่งมีความหมายถึงการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยม มาตรฐานในการประพฤติปฏิบัติ บรรทัดฐาน ระบบสัญลักษณ์ในสังคมนั้น ซึ่งมีความหมายโดยตรงถึงการเปลี่ยนแปลงระบบวิถีชีวิตของคนในสังคม ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกัน โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้แก่ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ชีววิทยา การเมืองการทหาร เทคโนโลยีการประณาม คัดค้าน เศรษฐกิจ ศาสนาและอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ สิ่งแวดล้อม และปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม

2.1.2 รูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบของสังคมและการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสังคม โดยนิเทศ ดินะกุล (2546, หน้า 1-7) กล่าวว่าประเภทของการเปลี่ยนแปลงจะพิจารณาจากขบวนการเปลี่ยนแปลง (Process) ความก้าวหน้าการเปลี่ยนแปลง (Progress) วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลง (Evolution) การพัฒนาการเปลี่ยนแปลง (Development) การปฏิวัติการเปลี่ยนแปลง (Revolution) เช่นเดียวกับสุริชัย หวันแก้ว (2547, หน้า 161) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถจำแนกประเภท ดังต่อไปนี้

2.1.2.1 ความก้าวหน้า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงปรารถนา จากจุดที่มีความพึงพอใจน้อยกว่าไปสู่จุดที่พึงพอใจมากกว่า

2.1.2.2 วิวัฒนาการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าที่เป็นไปเอง โดยไม่มีใครวางแผนจากสภาพที่ง่ายไปสู่สภาพที่ซับซ้อนกว่า

2.1.2.3 การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทาง มีเป้าหมายตามเจตจำนงของคนในสังคมที่แสดงออกในรูปของการวางแผน

2.1.2.4 การทำให้เป็นสมัยใหม่ หมายถึง การมีความเจริญรุ่งเรืองตามสมัย โดยเฉพาะความเจริญเหมือนอย่างประเทศตะวันตก

2.1.2.5 การปฏิวัติสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันของระเบียบสังคมเดิม โดยเฉพาะการจัดลำดับสูงต่ำของชนชั้นสังคมที่เคยมี เป็นการรื้อโครงสร้างสังคมเดิม ทำให้กลุ่มอำนาจเดิมสูญเสียอำนาจไป

2.1.3 ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

Moore (1974) มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อันเป็นผลมาจากการเป็นอุตสาหกรรม โดยกระบวนการไปสู่ความทันสมัยเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิงของสังคมดั้งเดิมไปสู่รูปแบบของประเทศตะวันตก ที่มีลักษณะสำคัญคือ การใช้เทคนิควิทยาการ การจัดองค์กรทางสังคมที่ก้าวหน้า มีเศรษฐกิจที่เฟื่องฟู และค่อนข้างจะมีเสถียรภาพทางการเมือง

กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2536, หน้า 23, 31) ได้ชี้ให้เห็นว่าลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเกิดเป็นเมือง เมื่อเศรษฐกิจชนบทถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปสู่เศรษฐกิจเมือง ดังนั้นกระบวนการเกิดเป็นเมืองจึงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสภาพประชากร กระบวนการผลิต และสภาพแวดล้อมทางสังคมการเมืองของชนบท มีลักษณะการใช้แรงงานเข้มข้น และมีความเป็นปัจเจกภาพสูง มีการกระจุกตัวบนพื้นที่สูง มีความชำนาญเฉพาะอย่างในการผลิตสินค้าและบริการ มีการพึ่งพาต่อกันระหว่างภาคเอกชนและภาครัฐบาล สิ่งนี้สัมพันธ์กับการ

กระบวนการเกิดเป็นเมืองคือ พัฒนาการของสมรรถนะทางด้านอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การใช้ทุนเข้มข้นในการผลิต เทคโนโลยีและสิ่งประดิษฐ์ที่ทันสมัย ซึ่งกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเกิดเป็นเมืองเป็นกระบวนการที่เกิดควบคู่กัน สภาพการเกิดระบบอุตสาหกรรม ทำให้ประชากรอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ไปอาศัยในเมือง ประชากรในชนบทลดลง ราคาที่ดินสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดระบบการให้บริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน เป็นต้น

ส่วนคารณี ถวิลพิพัฒน์กุล (2544, หน้า 14-16) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในประเทศกำลังพัฒนา เป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัย เป็นผลมาจากการกลายเป็นอุตสาหกรรมที่เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิงของสังคมดั้งเดิมไปสู่รูปแบบของประเทศตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ 4 ด้านที่มีความแตกต่าง แต่เกี่ยวเนื่องกัน ได้แก่

1. ด้านเทคโนโลยี สังคมจะเปลี่ยนจากการใช้เทคโนโลยีดั้งเดิมมาเป็นการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์
2. ด้านเกษตรกรรม สังคมจะเปลี่ยนแบบแผนการผลิตจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการค้า ซึ่งหมายรวมถึงการปลูกพืชเพื่อทำเงินเฉพาะอย่าง การซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรในตลาดและว่าจ้างแรงงานในการเกษตร
3. ด้านอุตสาหกรรม จะเปลี่ยนจากการใช้แรงงานมนุษย์และสัตว์ไปสู่การทำอุตสาหกรรมคนทำงานเพื่อค่าจ้างแรงงาน โดยการใช้เครื่องจักรทำการผลิตสินค้าส่งตลาด
4. ด้านการจัดการนิเวศวิทยา มีการอพยพจากชนบทเข้าสู่เมือง เคลื่อนย้ายประชากรจากการตั้งถิ่นฐานที่กระจายไปในพื้นที่เพาะปลูก และหมู่บ้านไปสู่การตั้งถิ่นฐานในเมือง เพราะไร่นามีฐานะยากจน ชนบทไม่มีโอกาสทางเศรษฐกิจ ค่าจ้างแรงงานที่สูงกว่า

นิเทศ ดินณะกุล (2546, หน้า 32-33) ได้กล่าวถึงกระบวนการเปลี่ยนเป็นความทันสมัย ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมแบบประเพณีดั้งเดิมไปสู่สังคมแบบใหม่ เป็นผลมาจากการแพร่กระจายของเทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจ มีปัจจัยสำคัญได้แก่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การเพิ่มขึ้นของประชากร สังคมที่กำลังเปลี่ยน ไปสู่ความทันสมัยมักมีลักษณะสองด้านคู่กันเช่น เศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม การเมืองแบบประชาธิปไตยกับระบบอำนาจแบบอุปถัมภ์ โดยสังคมสมัยใหม่หลายสังคมยังคงรักษาวัฒนธรรมแบบเก่าให้ดำรงอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้อย่างกลมกลืน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2550, หน้า 242-246) กล่าวถึงการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยและผลกระทบที่เกิดขึ้นในชนบทไทยว่า การพัฒนาเป็นการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่รวบรวมทรัพยากรในระบบสังคมมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ เพื่อให้ระบบสังคมนั้นเจริญเติบโตยิ่งขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยเน้นที่การเปลี่ยนแปลงระบบสังคมตามประเพณีไปสู่

ระบบสังคมที่ทันสมัย กระบวนการที่กำลังดำเนินอยู่เรียกว่า การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยและการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นสากลกำลังแพร่กระจายจากสังคมเมืองไปยังสังคมชนบทมากยิ่งขึ้น โดยมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีการจ้างงานแทนการแลกเปลี่ยนแรงงาน
2. การประกอบอาชีพอื่นนอกจากการทำนา โดยการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขายเป็นเงินสด และการย้ายถิ่นของชาวชนบทไปทำงานในเมืองมากขึ้น เนื่องมาจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน
3. การพัฒนาด้านการเกษตรของภาครัฐ โดยการพัฒนาระบบชลประทาน การจัดรูปที่ดิน เกษตรกรใช้วิทยาการใหม่ในการเกษตร ได้แก่ การควบคุมแมลง การใช้ปุ๋ย การปรับปรุงพันธุ์ข้าว การใช้เครื่องจักรทุ่นแรง เช่น รถไถ เครื่องสูบน้ำ
4. ในสังคมชนบทชาวบ้านได้มีการเปลี่ยนแปลงค่านิยม โดยนิยมให้ลูกมีการศึกษาสูงขึ้น เพื่อเลื่อนฐานะทางสังคมของตนเองและครอบครัว
5. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว โดยบทบาทของพ่อแม่ลดลง ลูกไม่เชื่อฟังพ่อแม่เหมือนในอดีต
6. การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม และด้านศาสนา โดยความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม การเข้าร่วมในงานศาสนาลดลง การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมลดลง
7. การใช้เครื่องอำนวยความสะดวก เกิดจากการอพยพแรงงานของคนหนุ่มสาวไปทำงานนอกบ้าน แล้วนำความทันสมัยเข้าสู่หมู่บ้าน

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยม มาตรฐานในการประพฤติปฏิบัติ บรรทัดฐาน ระบบสัญลักษณ์ในสังคม โดยประเภทของการเปลี่ยนแปลงจะพิจารณาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลง ความก้าวหน้าการเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาการเปลี่ยนแปลง และการปฏิบัติการเปลี่ยนแปลง ลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะเป็นกระบวนการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย และกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม คือการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมแบบดั้งเดิมไปสู่สังคมแบบใหม่ เป็นผลมาจากการแพร่กระจายของเทคโนโลยี ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ส่งผลให้ประชากรอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ไปอาศัยในเมือง ประชากรในชนบทลดลง ราคาที่ดินสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดระบบการให้บริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน เป็นต้น

2.2 แนวคิดพื้นที่วัฒนธรรม (Cultural Space)

จากการทบทวนแนวคิดพื้นที่วัฒนธรรม พบว่ามีผู้กล่าวถึงแนวคิดนี้ในหลายมิติ ได้แก่ Young นักจิตวิทยาชาวอังกฤษ กล่าวว่าพื้นที่วัฒนธรรมเป็นระดับของการรับรู้ที่มีสติ ที่มีโครงสร้างและรูปแบบที่เป็นทั้งความคิด และการรับรู้ ทำให้มีความเข้าใจในความต้องการของมนุษย์ทั้งในด้านความคิด ความเชื่อ คุณค่า และความชื่นชอบในสังคมนั้น ๆ และคุณลักษณะทางวัฒนธรรมได้ให้วัตถุพื้นฐานที่เราคิดและที่เราเข้าใจ การทำให้เกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคมที่เป็นจริง เขาได้เห็นด้วยกับฟรอยด์ ในการอธิบายลักษณะภายในจิตเกี่ยวกับจิตวิเคราะห์ที่ลึกลงไปถึงจิตใต้สำนึก (Young, 2005)

ส่วนอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) กาญจนา แก้วเทพ (2541) ได้กล่าวถึงพื้นที่ทางด้านวิคิด โดยกรัมสกีได้เสนอแนวคิดหลักคือ การรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับมนุษย์ ผู้กระทำการที่สามารถมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน จะต้องมีการใช้เครื่องมือหรือกลไกทางอุดมการณ์ในการให้ผู้คนยินยอมพร้อมใจในอำนาจ โดยให้กลไกนี้ทำงานอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้คนในสังคมยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ นอกจากนี้กรัมสกียังได้กล่าวอีกว่า ก่อนที่จะมีการทำสงครามเพื่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองจะต้องมีการแย่งพื้นที่ทางความคิด และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคมที่เรียกว่า การครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (Hegemony)

พื้นที่วัฒนธรรมในด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ศรีศักร วัลลิโภดม (2542, หน้า 12-36) ได้สรุปว่าพื้นที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพที่มีความหมายต่อการก่อเกิดของชุมชน เพราะมนุษย์มักจะให้ความหมายต่อพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ก่อเกิดการสร้างบ้านแปงเมือง ดังนั้นในแทบทุกสังคม วัฒนธรรมจะให้ความหมายที่ศักดิ์สิทธิ์แก่พื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะตัว โดยการให้ความสำคัญกับภูเขา ในลักษณะที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาล เพราะภูเขากับการเป็นที่อยู่ของเทพเจ้าจะมีการกล่าวถึงในตำนาน หรือระบบความเชื่อ ในท้องถิ่นหรือภูมิภาคที่มีภูเขาอยู่ในธรรมชาติ ผู้คนในท้องถิ่นนั้นจะสังเกตและเลือกสรรภูเขาในภูมิประเทศ อาจเป็นจุดสูงสุดหรือจุดที่มีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นน้ำพุ ปล่องภูเขาไฟ หรือเป็นบริเวณที่มีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมเกิดขึ้นมาเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในประเทศไทยการสร้างบ้านแปงเมืองกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น มีทั้งภูเขาที่เป็นธรรมชาติ และภูเขาที่ทำเทียมขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ในรูปของพระศิวะเจดีย์หรือพระมหาธาตุ โดยมีหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ประเพณีความเชื่อ และพิธีกรรม

พื้นที่วัฒนธรรมในด้านเศรษฐศาสตร์ Higgins (2007) ประธานพรกแรงงาน ประเทศไอร์แลนด์ ได้ให้ความหมายว่า พื้นที่วัฒนธรรมเป็นพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายรูปแบบในการทำกิจกรรมของ

มนุษย์ พื้นที่วัฒนธรรมก่อกำเนิดความคิด นำเสนอวัฒนธรรมที่เป็นศักยภาพในการดำรงชีวิต รวมไปถึง เศรษฐกิจและการมีคุณภาพชีวิตที่ดี นอกจากนี้ในกลุ่มของการผลิตสินค้าที่มีความสร้างสรรค์ “สินค้าทางวัฒนธรรม” รวมไปถึงภาพยนตร์ และรายการโทรทัศน์, สื่อใหม่, เกมสื่ออิเล็กทรอนิกส์, การตีพิมพ์, การโฆษณา, การออกแบบ, ดนตรี และการแสดงทางศิลปะ ปัจจุบันได้เพิ่มขึ้นมาก ไม่เพียงแต่คุณค่าทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่คนที่ประกอบอาชีพที่สร้างสรรค์ จะมีพื้นที่สำหรับการวิพากษ์ที่สร้างสรรค์จากผู้คน และมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่มีความหมายกว้าง

นอกจากนี้ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) ได้แบ่งพื้นที่วัฒนธรรมออกเป็น 3 ระดับที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ และมีความสัมพันธ์กันของคนในชุมชน ตั้งแต่ระดับใหญ่สุดที่เป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์จนถึงระดับหมู่บ้านซึ่งเป็นระดับเล็กที่สุด ได้แก่ (1) ภูมิวัฒนธรรม เป็นบริบทของพื้นที่ในลักษณะที่เป็นภูมิประเทศของเมือง เห็นได้จากการกำหนดชื่อภูเขา แม่น้ำ ลำห้วย หนองบึง ขุนน้ำและสถานที่ต่าง ๆ ทั้งทางคมนาคม เศรษฐกิจ และการเมือง (2) นิเวศวัฒนธรรม คือ พื้นที่ธรรมชาติที่ผู้คนมาตั้งถิ่นฐาน เป็นบ้าน เป็นเมือง โดยมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติร่วมกัน สร้างความรู้ร่วมกันในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน รวมทั้งการกำหนดแบบแผนในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมร่วมกัน และ (3) ชีวิตวัฒนธรรม เป็นชีวิตของผู้คนในชุมชนที่เรียกว่า บ้าน ความเป็นบ้านหมายถึงชุมชนหรือกลุ่มชนทางชาติพันธุ์ที่เข้ามามีความสัมพันธ์ทางสังคม อยู่ร่วมกันในพื้นที่อยู่อาศัยจนเกิดเป็นครัวเรือนไม่ต่ำกว่าสามชั่วคน

The Twin Cities Neighborhood Project (2012) มหาวิทยาลัยมินเนโซต้า ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้สรุปให้เห็นว่า พื้นที่วัฒนธรรมสามารถเป็นได้ทั้งทางกายภาพ เช่น บ้านที่เราเจริญเติบโตขึ้นมา หรือพื้นที่ในเชิงอุปมาอุปไมย เช่น อินเทอร์เน็ต รวมหมายถึงสถานที่ตั้งของบ้าน และระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อบ้าน องค์ประกอบอื่นที่ทำให้เกิดเป็นพื้นที่วัฒนธรรมคือ การปฏิบัติทางศาสนา อาหาร เครือข่ายทางสังคม โรงเรียน โรงพยาบาล องค์ประกอบเหล่านี้ได้สร้างความเป็นอัตลักษณ์ การผสมผสานของแต่ละองค์ประกอบ และการสร้างให้เกิดพื้นที่วัฒนธรรมที่มีความเฉพาะเจาะจง ซึ่งมีเอกลักษณ์ และไม่มีเขตแดน

กล่าวโดยสรุป พื้นที่วัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่กล่าวถึง พื้นที่ของผู้คนที่ปฏิสัมพันธ์กับมิติที่หลากหลาย จนก่อเกิดเป็นวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม และรูปธรรมในระดับภูมิภาค ระดับประเทศ และระดับท้องถิ่น ดังนั้นพื้นที่ทางวัฒนธรรมจึงเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ สังคมกายภาพ สิ่งแวดล้อม และพื้นที่ทางความคิด จิตใจที่เกิดจากการหล่อหลอมองค์ประกอบหลายอย่าง ซึ่งรวมถึงกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และระบบคุณค่าที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมในท้องถิ่นนั้น ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่วัฒนธรรมได้มีกระบวนการสร้างพื้นที่วัฒนธรรมใน 2 ลักษณะ (1)

สร้างจากภายใน คือตำนาน เรื่องเล่า ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น (2) สร้างจากภายนอกคือ กระบวนการเรียนรู้ การฟื้นฟูวัฒนธรรม ปัญหาทางการเมือง และประชาธิปไตย โดยผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมมีระบบความสัมพันธ์กันเป็นทั้งความสัมพันธ์กับคนภายในชุมชน และความสัมพันธ์กับคนและสิ่งต่าง ๆ ภายนอกชุมชน

2.3 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาที่สนใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยาอเมริกันคือ จูเลียน สจ๊วต (Julian Steward) ได้อธิบายแนวความคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่าเป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัวของสังคม แนวคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยการเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม (สุชีพร วรรณสูตร, 2552)

สุเทพ สุนทรเกสัช (2551, หน้า 1-10) นักมานุษยวิทยาอาวุโส ได้ศึกษาแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของสจ๊วต โดยกล่าวว่าถิ่นที่อยู่อาศัยแต่ละแห่งได้ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการวางแผนการดำรงชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ ตามหลักการประวัติศาสตร์อธิบายวัฒนธรรมได้ดีกว่ากระบวนการปรับตัว เนื่องจากการอธิบายด้านต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรม ได้ใช้แนวคิดอาณาเขตทางวัฒนธรรม (Cultural Area) ซึ่งสร้างขึ้นจากพฤติกรรมที่มีรูปแบบเดียวกัน ที่เกิดขึ้นภายในอาณาเขตของสิ่งแวดล้อมที่มีรูปแบบเดียวกัน โดยอาณาเขตทางวัฒนธรรม และอาณาเขตทางธรรมชาติ จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เพราะวัฒนธรรมเป็นตัวแทน หรือการสะท้อนของการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมหนึ่ง นอกจากนี้แบบแผนวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างหลากหลายอาจมีอยู่ในอาณาเขตทางธรรมชาติเดียวกัน และขณะเดียวกันวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกัน อาจอยู่ในสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกันได้

สจ๊วต ได้อธิบายกำเนิดของลักษณะ และแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะในอาณาเขตต่าง ๆ โดยเสนอให้มีการพิจารณาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นปัจจัยภายนอกวัฒนธรรมเกี่ยวกับ “แกนวัฒนธรรม” ได้แก่ การรวมกลุ่มของรูปลักษณะต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด กับการยังชีพและการดำเนินการต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ แกนวัฒนธรรมประกอบขึ้นด้วยแบบแผนต่าง ๆ ทางสังคม การเมือง และศาสนา มีหลักการที่รูปลักษณะที่ชี้ให้เห็นจากการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมตามที่วัฒนธรรม

กำหนด โดยพิจารณาแบบแผนทั้งมวลทางด้านเทคโนโลยี การใช้ที่ดิน การถือครองที่ดินและลักษณะทางสังคมอื่น ๆ ว่าเป็นสิ่งที่ได้รับมาจากวัฒนธรรมทั้งสิ้น (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2551, หน้า 1-10)

นอกจากนี้ สจ๊วตยังได้ชี้ให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมนั้น มีความเกี่ยวพันต่อกันอย่างยิ่ง บางครั้งสภาพแวดล้อมหนึ่งอาจมีอิทธิพลเหนือสภาพแวดล้อมอีกอย่างหนึ่งได้ ความเข้าใจของสจ๊วตนั้นหลักวัฒนธรรมประกอบด้วยเรื่องราวที่ว่าด้วยเศรษฐกิจ และรวมถึงการวิเคราะห์แก่นวัฒนธรรมที่กล่าวถึง (1) ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม และเทคนิคที่จะใช้เพื่อหาประโยชน์จากสภาพแวดล้อม (2) ความสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนพฤติกรรมและเทคนิคที่มนุษย์ใช้หาประโยชน์จากสภาพแวดล้อม และ (3) ผลกระทบที่แบบแผนพฤติกรรมหนึ่งส่งไปถึงส่วนอื่น ๆ ของวัฒนธรรม (ชนัญ วงษ์วิภาค, ม.ป.ป, หน้า 7-10)

สจ๊วต เชื่อว่าวัฒนธรรม หรือพฤติกรรมคนจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ สิ่งแวดล้อมที่หลากหลายเป็นตัวทำให้พฤติกรรมมนุษย์มีความหลากหลาย และสิ่งแวดล้อมที่อัดคักจะทำให้มนุษย์คิดปรับตัวอยู่ในสิ่งแวดล้อมแบบนั้นได้ การอยู่รอด ก็คือการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม มนุษย์จะต้องคิดหาวิธีการใด ๆ ที่ทำให้อยู่รอด สิ่งแวดล้อมที่ขาดแคลนจะส่งผลให้มนุษย์ต้องใช้ความคิดมาก ยิ่งคิดมาก พฤติกรรมย่อมมีมากขึ้นและดีขึ้น เพื่อเอาชนะธรรมชาติ จึงเป็นที่มาของทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ต่อเนื่องกับทฤษฎีวิวัฒนาการหลายสาย (Multilineal Evolutionism) ด้วยเหตุที่ว่าสจ๊วตได้มองเห็นข้อบกพร่องของแนวคิดวิวัฒนาการสายเดียวว่า ไม่สามารถอธิบายถึงสาเหตุ ทำไมบางวัฒนธรรมจึงเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่บางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงช้ามาก ทฤษฎีวิวัฒนาการหลายสายจึงต้องการสร้างกฎเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ต้องการค้นหาสาเหตุที่ทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปแตกต่างกัน ซึ่งสจ๊วตได้ชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการแบบหลายสายเกิดขึ้น เพราะอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน ทำให้วิธีการผลิตและสภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนวัฒนธรรมต่างกัน

ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมแต่ละแห่ง สิ่งแวดล้อมจะมีผลต่อความแตกต่างในการปรับตัวของวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่แตกต่างกันในสิ่งแวดล้อมที่เหมือนกัน จะแสดงรูปแบบของพัฒนาการที่แตกต่างกัน สจ๊วตได้สรุปข้อแตกต่างระหว่างสังคมที่เรียบง่ายกับสังคมซับซ้อนว่า ระบบสังคมที่ซับซ้อนนั้นประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ มากมายที่ต่างกัน และต่างไปจากสังคมแบบง่าย ดังนั้นสิ่งแวดล้อมคือ ตัวการในการกำหนดวัฒนธรรม โดยวัฒนธรรมมีรูปแบบหลากหลายเพราะเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมต่างกัน วัฒนธรรมแบบหนึ่งอาจปรับตัวได้ดีกว่าอีกแบบหนึ่ง และไม่ได้ถูกสิ่งแวดล้อมจำกัดอยู่เพียงระดับใดระดับหนึ่งเท่านั้น แต่จะวิวัฒนาการไปในลำดับที่สูงกว่า ดีกว่า โดยการสนับสนุนของสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่า

ศรีศักร วัลลิโภดม (2551ก) กล่าวว่า การปรับตัวของมนุษย์เข้ากับพื้นที่ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัย สภาพแวดล้อม ระบบนิเวศธรรมชาติที่แตกต่างกัน เช่น ภูเขา ที่ราบลุ่ม แม่น้ำลำคลอง หรือชายทะเล ทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ในขณะที่สภาพแวดล้อมที่ต่างกันทำให้มนุษย์แตกต่างกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความเชื่อ ระบบเศรษฐกิจแตกต่างกัน ภูมิปัญญาคือสิ่งที่มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติในท้องถิ่น คิดจากการสังเกต การใช้ชีวิตในชุมชน เพื่อที่จะดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ดังนั้นนิเวศวัฒนธรรม จึงเป็นการให้ความหมายแก่ธรรมชาติว่าเป็นรากฐาน การดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยเน้นระบบคุณค่าของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติทั้งหลาย ชุมชนในอดีต สามารถปรับตัวอยู่รอดได้ด้วยการอยู่ร่วมกันในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้เชื่อมโยงกันไว้ได้ด้วยประเพณี และกฎกติกาที่เกิดจากความเชื่อ

พื้นที่ภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาตามที่ราบในหุบเขาริมแม่น้ำ ชิดา สาระยา (2545) กล่าวว่า กลุ่มคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือตั้งหลักแหล่งอยู่ตามที่สูง เมื่อล่องเข้าสู่สมัย ประวัติศาสตร์จึงมีมนุษย์ตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำหลายสาย การรู้จักปลูกข้าวเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนหมู่บ้าน ตั้งหลักแหล่งอยู่โดยไม่ต้องเร่ร่อนหรือ เคลื่อนย้ายไปที่อื่น จากการกระจายของเมืองที่ตั้งอยู่ตามหุบเขา แต่ละเมืองจึงมีลักษณะเฉพาะของ ถิ่นเช่น ภาษาถิ่น ศิลปวัฒนธรรม ซึ่งสร้อย สวัสดิ์ อ่องสกุล (2551) ได้อธิบายว่าการเลือกทำเลที่ตั้งบ้านเมือง ของคนภาคเหนือ ได้พิจารณาจากลักษณะทางกายภาพ 3 ประการ ได้แก่ มีแม่น้ำที่ให้น้ำอุดมสมบูรณ์ เพียงพอ ถือเป็นชัยมงคลที่สำคัญ เมืองในล้านนาจึงตั้งอยู่ริมแม่น้ำ และเรียกชื่อเมืองตามแม่น้ำ มีที่ราบเพื่อตั้งบ้านเมืองและทำนาในที่ลุ่ม การเลือกพื้นที่จะดูความอุดมสมบูรณ์ของดิน และขนาดพื้นที่ ซึ่งปลูกข้าวได้ในปริมาณมาก มีภูเขาและหุบเขาในเขตล้านนาจำนวนมาก โดย มีความเชื่อสืบต่อกัน ว่าภูเขาควรตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองจึงจะเป็นมงคล

ในด้านวิธีการผลิตของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ สุเทพ สุนทรเกสซ์ (2548, หน้า 88-90) ได้กล่าวว่า ความแตกต่างทางด้านสภาพแวดล้อม มีความสอดคล้องกับความสามารถ ความชำนาญในการผลิต ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะทางชาติพันธุ์เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้ชุมชนหนึ่งมีความชำนาญเฉพาะอย่าง ที่ก่อให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัย และการแลกเปลี่ยนผลผลิต เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิธีการผลิตแบบยังชีพ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเทคนิคการผลิตและ ธรรมชาติ เช่น การผลิตเกลือสินเธาว์ จังหวัดน่าน การผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้จากแร่เหล็กของชาวลัวะ จังหวัดเชียงใหม่ การทำปลาแห้งในบริเวณลุ่มน้ำยม การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในบริเวณเมือง เชียงราย เชียงใหม่ และลำปาง เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการหลายสาย มีสาระสำคัญคือ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความแตกต่างทางชาติ

พันธุ์ของประชากรเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมของมนุษย์ มนุษย์ได้เรียนรู้ที่จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น โดยการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สร้างความรู้ร่วมกันในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน รวมทั้งการกำหนดแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมร่วมกัน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัย เคารพอ่อนน้อม และไม่ทำลาย โดยถือว่าในธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ ซึ่งเป็นการให้คุณค่าแก่ธรรมชาตินั้น ๆ

2.4 แนวคิดทรัพยากรส่วนรวม (Common Property Resource)

การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดทรัพยากรส่วนรวม 2 ประเภท ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) และทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource) โดยทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วย ภูเขา ดิน แม่น้ำ หนองน้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ และพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้น ได้แก่ ที่เลี้ยงสัตว์ เหมืองฝาย อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ส่วนทรัพยากรวัฒนธรรม ประกอบด้วยวัฒนธรรมทางวัตถุที่จับต้องได้ ได้แก่ วัด พระธาตุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ แหล่งโบราณคดี ป่าศักดิ์สิทธิ์ หอพิพิธภัณฑ์ ศาลเจ้า รูปปั้น ป่าช้า และวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ตำนาน นิทาน พื้นบ้าน เรื่องเล่าพื้นบ้านที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บุคคลสำคัญในท้องถิ่น สถานที่สำคัญในท้องถิ่น เป็นต้น

2.4.1 ทรัพยากรส่วนรวมทางธรรมชาติ

ทฤษฎีตลาดแข่งขันเสรีหรือตลาดแข่งขันสมบูรณ์ ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก ได้เน้นที่ว่าความไม่มีประสิทธิภาพของการจัดสรรทรัพยากร มาจากความยุ่งยากในการจัดการของตลาดเสรี หรือความไม่สมบูรณ์ไม่ชัดเจนในระบบกรรมสิทธิ์ เนื่องจากในระบบตลาดเสรีหรือตลาดแข่งขันสมบูรณ์นั้น จะสามารถระบุกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรได้อย่างแน่ชัด โดยการระบุกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรอย่างชัดเจนนั้น มีลักษณะเงื่อนไข 4 ประการ คือ

2.1.4.1 การกำหนดเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป (Universality) ว่าทรัพยากรหรือทรัพยากรสินนั้น ๆ เป็นของผู้ใด (Privately owned) หรือหลักฐานแสดงความครอบครอง

2.1.4.2 การมีสิทธิโดยเด็ดขาด (Exclusivity) หรือเป็นกรรมสิทธิ์ทรัพยากรสินของผู้ใดผู้หนึ่ง โดยจะมีผู้อื่นล่วงละเมิดหรือบุกรุกมิได้

2.1.4.3 การมีสิทธิโอนเปลี่ยนมือได้ (Transferability) เจ้าของทรัพย์สินหรือทรัพยากรสามารถที่จะขายหรือโอนเปลี่ยนจากผู้เป็นเจ้าของเดิมไปยังเจ้าของใหม่ได้โดยการแลกเปลี่ยนอย่างสมัครใจ

2.1.4.4 การมีสิทธิเต็มที่ในการใช้ประโยชน์ (Enforceability) และปกป้องผลประโยชน์ และได้รับความคุ้มครองจากการบุกรุก โดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือโดยรัฐ ภายใต้เงื่อนไขลักษณะของการระบอบกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจนนี้ จะทำให้ผู้ที่เป็เจ้าของทรัพยากรมีแรงจูงใจในการอนุรักษ์หรือใช้ประโยชน์สูงสุดจากการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น โดยผู้เป็เจ้าของทรัพยากรจะเลือกใช้เทคโนโลยีระดับการลงทุน หรือผลผลิตที่จะก่อให้เกิดผลตอบแทนสูงสุดจากการใช้ทรัพยากร

ตามแนวคิดของกลุ่มนีโอคลาสสิก สรุปได้ว่า ทรัพยากรที่เป็นของสาธารณะที่บุคคลสามารถเข้าไปใช้ได้อย่างเสรีกล่าวคือ บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือใครก็ตามที่มาก่อนก็สามารถได้รับผลประโยชน์ก่อน อาจเป็นลักษณะที่จะคัดคงผลประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ถึงขั้นที่ไม่เหลือไว้ใช้ในวันข้างหน้าหรือในอนาคตเลย ดังนั้นการใช้ทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินที่ใช้ร่วมกันนี้ จึงเป็นการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่มีประสิทธิภาพนั่นเอง (ศิริชัย พามิ, 2552)

ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เห็นว่าทรัพยากรประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ดังนั้นวิธีการในการจัดการดูแลทรัพยากรประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน คือ การแทรกแซงและควบคุมจากภายนอกผ่านการดูแลควบคุมจากรัฐโดยตรง หรือการให้สัมปทานกับเอกชน ในการควบคุมจากรัฐมาจกความเชื่อที่ว่าหากให้ปัจเจกชนผู้ใช้ทรัพยากรโดยไม่มีการควบคุม ทรัพยากรจะถูกใช้จนหมดสิ้น ฉะนั้นรัฐควรเข้ามามีบทบาทในการบังคับใช้กฎกติกา แต่ในบางกรณีไม่มีคนทำตามกติกา ทรัพยากรก็ตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ ส่วนวิธีการให้สัมปทานแก่เอกชนในการใช้ประโยชน์และดูแลรักษานั้น มีความเชื่อว่าเมื่อกลายเป็นสินค้าของเอกชนแล้ว เอกชนจะมีแรงจูงใจในการดูแลรักษาทรัพยากรเป็นอย่างดี แต่จากประสบการณ์ของหลายประเทศได้พิสูจน์แล้วว่า การให้สัมปทาน หรือแม้แต่การดูแลโดยรัฐ ไม่ได้ช่วยให้การอนุรักษ์ทรัพยากรร่วมมีประสิทธิภาพแต่อย่างใด (ชล บุนนาค, 2553, หน้า 19-22)

แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักดังกล่าว ได้รับการตอบโต้จาก เอลินอร์ ออสโตรอม (Elinor Ostrom) นักเศรษฐศาสตร์สาขาระบบการจัดการทางเศรษฐกิจ (Economic Governance) ประจำอยู่ที่มหาวิทยาลัยอินเดียนา และมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอริโซนา ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยในปี พ.ศ. 2552 ออสโตรอมได้รับรางวัลโนเบลสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ซึ่งเธอได้ท้าทายองค์ความรู้ดั้งเดิมโดยการแสดงให้เห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้สำเร็จโดยปราศจากการควบคุมโดยอำนาจจากส่วนกลาง คำกล่าวที่ว่า “ทรัพย์สินสมบัติที่เป็นของทุกคน จะไม่เป็นของใคร” หมายความว่าเมื่อความเป็นเจ้าของไม่ชัดเจน เพราะมีเจ้าของหลายคน ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงต้องให้รัฐและเอกชนเข้า

ไปช่วย เช่นในกรณีของทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ที่มีการนำสัตว์มาเลี้ยง เพื่อประโยชน์ส่วนตนเป็นหลักโดยขาดการดูแล ซึ่งออสโตรมได้กล่าวว่าเป็นโศกนาฏกรรมที่เวียนวนอยู่ตลอด (Tragedy of the Commons) โดยทางแก้ปัญหาระบบทรัพยากรส่วนรวมตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคือ รัฐต้องเข้ามาแทรกแซง วางกฎระเบียบ หรือใช้กลไกการตลาดโดยการประมูล การสัมปทาน การให้เช่าพื้นที่ เพื่อให้ความเป็นเจ้าของปรากฏอย่างชัดเจน ซึ่งจะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้มากกว่าเดิม (ชล บุนนาค, 2553)

ออสโตรม (ชล บุนนาค, 2553, หน้า 35-46) ได้ชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรส่วนรวมมีองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ประการคือ ระบบทรัพยากร (Resource System) และตัวทรัพยากรที่คนเข้าไปใช้ประโยชน์ (Resource Unit) ระบบทรัพยากรเป็นตัวหลักของทรัพยากรที่จะต้องดำรงอยู่เพื่อให้เกิดการผลิตตัวทรัพยากร ส่วนตัวทรัพยากรคือ การเข้าไปใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษาระบบทรัพยากร ผู้ใช้ทรัพยากรใช้ระบบทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านสามารถใช้ป่าชุมชนร่วมกันได้ แต่ไม่สามารถใช้ตัวทรัพยากรร่วมกันได้เพราะเป็นสิทธิของบุคคลนั้น ตัวทรัพยากรไม่สามารถถูกผลิตออกมาได้หากไม่มีระบบทรัพยากร ฉะนั้นการดูแลรักษาจึงเป็นสิ่งจำเป็น อย่างไรก็ตามก็คิดคนยอมขาดแรงจูงใจในการดูแลรักษาระบบทรัพยากร หากไม่สามารถกีดกันคนที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาการใช้ทรัพยากรในระบบได้ ตัวทรัพยากรที่ถูกใช้ประโยชน์จำเป็นต้องมีการจัดการที่เป็นธรรมเช่นกัน เพราะถ้ามีการจัดสรรที่ไม่เป็นธรรมจะส่งผลต่อแรงจูงใจของผู้ใช้ทรัพยากรในการมีส่วนร่วมบำรุงรักษาระบบทรัพยากรเช่นกัน

2.4.2 ทรัพยากรส่วนรวมทางวัฒนธรรม

ทรัพยากรส่วนรวมทางวัฒนธรรม มีจุดเริ่มต้นและมีที่มาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์แหล่งน้ำ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นก่อนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เนื่องจากทรัพยากรวัฒนธรรมได้ถูกทำลายมากขึ้นโดยมีสาเหตุจากธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ ในอนาคตทรัพยากรวัฒนธรรมอาจสูญหายไปได้ ถ้าไม่มีการจัดการไว้ ทรัพยากรวัฒนธรรมมีชื่อเรียกต่างกันไป ได้แก่ สมบัติวัฒนธรรม (Cultural Property) ทรัพย์สินวัฒนธรรม (Cultural Asset) มรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage) (ชนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ, 2554, หน้า 12)

โดยชนิกได้ให้ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรมว่าเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมและลักษณะต่าง ๆ ของระบบผลิตของวัฒนธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่มีคุณค่าและเป็นตัวแทน หรือสามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ ดังนั้นทรัพยากรวัฒนธรรมสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มนุษย์ทำขึ้น ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้หรือซากสิ่งของที่สามารถมองเห็น เอกสารทางประวัติศาสตร์ จารึก ภาษา ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นต้น อีกประเภทได้แก่ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มนุษย์ไม่ได้ทำขึ้น ได้แก่ ชากพืช ชากสัตว์ ละอองเรณู แหล่งน้ำ ดิน หิน เป็นต้น (ชนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ์, 2550, หน้า 7-10)

ส่วน สายันต์ ไพเราะฉายจิตร (2547, หน้า 20) ได้กล่าวถึงทรัพยากรวัฒนธรรมว่าเป็น ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่จับต้องมองเห็นได้ และที่เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบ แบบแผนการปฏิบัติ จินตนาภาพ และความรู้สึกนึกคิดที่ไม่สามารถจับต้องมองเห็นหรือสัมผัสได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคมแต่ละยุคสมัยได้ ทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันเป็นมรดกที่สืบทอดมาจากอดีต และยังมีการสร้างสรรค์ คัดแปลงขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของสังคมและชุมชน

อย่างไรก็ตาม (ชนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ์, 2554, หน้า 48-50) กล่าวว่าเราอาจมองคุณค่าของ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีต่อมนุษย์ในลักษณะเป็นกลุ่มใหญ่หรือ ลักษณะร่วม โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้ (1) คุณค่าทางวัฒนธรรมหมายถึง สิ่งที่ผู้คนในปัจจุบันให้ความสำคัญกับทรัพยากร วัฒนธรรมนั้น ๆ ซึ่งอาจต่างกันไปในแต่ละสังคม ได้แก่ คุณค่าเชิงอัตลักษณ์ คุณค่าเชิงศิลปะหรือ เทคนิค คุณค่าเชิงจำนวนที่หายาก (2) คุณค่าด้านสังคมและเศรษฐกิจร่วมสมัยหมายถึง คุณค่าการใช้งานในสังคมร่วมสมัย ได้แก่ คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ คุณค่าเชิงหน้าที่ใช้สอย คุณค่าเชิงการศึกษา คุณค่าเชิงสังคม และคุณค่าเชิงการเมือง ที่สำคัญคุณค่าของวัฒนธรรมมีพลวัตหมายความว่า คุณค่าของ ทรัพยากรสิ่งเดียวกัน แต่เมื่อเวลาผ่านไปอาจมีคุณค่าแตกต่างจากเดิม หรือเกิดคุณค่าขึ้นใหม่ตาม บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์

2.4.3 การจัดการทรัพยากรส่วนรวม

ในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมทางธรรมชาติ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2549, หน้า 77-78) ได้จำแนกวิธีคิดในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมตามการพัฒนาระแสหลักออกเป็น 3 ประการดังนี้ ประการแรก คือ วิธีคิดแบบอรรถประโยชน์นิยม มีพื้นฐานความเข้าใจธรรมชาติจาก มุมมองด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการแบ่งแยกธรรมชาติออกเป็น ส่วนๆ ตามลักษณะของ ระบบนิเวศ สนใจเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดย มองข้ามความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ สังคมและวัฒนธรรม มีความเชื่อว่ามนุษย์สามารถ ควบคุมธรรมชาติได้ด้วยความรู้ทางเทคโนโลยี และสร้างเครื่องมือขึ้นมาเป็นกลไก (กลไกตลาดและ กลไกรัฐ) ในการจัดการการใช้ทรัพยากรให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด

ประการที่สอง วิธีคิดเชิงเดี่ยว จะให้ความสำคัญกับความคิดแบบเบ็ดเสร็จ เด็ดขาดและการ กีดกัน ซึ่งเป็นรูปแบบของกฎหมายไทยในปัจจุบันที่ยึดเป็นหลักในการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยว ใน ลักษณะของสิทธิความเป็นเจ้าของ ซึ่งเชื่อมโยงสิทธิในการจัดการทรัพยากรชนิดหนึ่งให้ผูกติดกับ

หน่วยใดหน่วยหนึ่งในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่แห่งหนึ่ง ขณะที่กีดกันและปิดกั้นการมีส่วนร่วมของหน่วยทางสังคมอื่น ผลที่ตามมาจึงเท่ากับการปล่อยให้เข้าถึงทรัพยากรแบบเปิด ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรอย่างรุนแรง ดังปรากฏเห็นได้ชัดในความคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินเอกชน และทรัพย์สินของรัฐซึ่งอนุญาตให้เอกชนและรัฐสามารถยึดครองได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ด้วยการผูกขาดสิทธิในการจัดการทรัพยากร เช่น การออกเอกสารสิทธิในที่ดินประเภทต่าง ๆ การประกาศพื้นที่ป่าให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ และอุทยานแห่งชาติ จึงสร้างความรู้สึกรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรแทนที่การใช้ทรัพยากรตามที่เคยปฏิบัติ

ประการที่สาม คือวิธีคิดแบบอาณานิคม เป็นความคิดแบบอำนาจนิยมที่ผูกขาดอำนาจการออกกฎหมายไว้กับผู้ปกครอง ขณะที่ไม่ยอมรับกฎหมายตามประเพณีของหน่วยอื่นในสังคม โดยรัฐจะใช้วิธีคิดนี้ในการออกกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ เช่น กฎหมายป่าไม้ ซึ่งทำให้รัฐสามารถผูกขาดการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ พร้อมกับกีดกันประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ไม่ให้มีส่วนร่วมในการจัดการป่า

นอกจากนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2549, หน้า 12-16) ได้กล่าวถึงแนวคิดการเข้าถึงทรัพยากร (Access to Resources) ซึ่งแนวคิดนี้แต่เดิมจะเน้นการควบคุมทรัพย์สินภายใต้ความคิดว่าด้วยการเป็นเจ้าของ ทำให้มองทรัพย์สินเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งของ ทั้ง ๆ ที่ เป็นความสัมพันธ์ของคนกับคนในการเข้าถึงสิ่งของ โดยอานันท์ ได้เสนอว่าควรมองทรัพย์สินเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม เกี่ยวกับการกำหนดสิทธิและอำนาจในการเข้าถึงสิ่งของ โดยจำแนกระบบทรัพย์สินออกเป็น 4 ประเภท ประเภทแรก การเข้าถึงแบบเสรีหรือแบบเปิด (Open Access) หมายถึงสถานการณ์ที่ไม่มีกฎหมายใด ๆ ในการใช้ หรือควบคุมการเข้าถึงทรัพยากร ประเภทที่สอง ทรัพย์สินส่วนบุคคล หมายถึงทรัพย์สินที่กำหนดให้สิทธิในการเข้าถึงอยู่กับบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในรูปแบบนิติบุคคล โดยเจ้าของจะมีสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอย่างไร้ข้อจำกัด แม้ว่าในบางกรณีรัฐอาจจะวางกฎหมายสำหรับการควบคุมการใช้ได้ ประเภทที่สาม ทรัพย์สินของรัฐหมายถึง ทรัพย์สินที่รัฐเป็นผู้ควบคุม และกำหนดสิทธิการเข้าถึง และสิทธิการใช้ และประเภทที่สี่ ทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน หมายถึงทรัพย์สินที่ชุมชนควบคุมการใช้ โดยมีอำนาจกำหนดสิทธิต่าง ๆ ต่อสมาชิกที่โยกย้ายกันตามความผูกพันหลาย ๆ แบบ ทั้งในแง่เครือญาติ และอุดมการณ์ร่วมกัน

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยที่ผ่านมา อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, หน้า 221-229) กล่าวว่า มี 2 สถาบันหลักที่มีบทบาทคือ ภาครัฐ และระบบตลาด ส่งผลให้เกิดการจัดแย่งกันเองในเชิงนโยบายระหว่างความพยายามที่จะใช้กลไกของรัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากร ในขณะที่ด้านหนึ่งมุ่งพัฒนาทรัพยากรขึ้นมาใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ ด้วยการเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นสินค้าในระบบตลาด โดยมีเป้าหมายหลักคือ การใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ และ

คุ้มค่าต่อการลงทุนไปพร้อมกับการอนุรักษ์ การขัดแย้งกันเองในเชิงนโยบายมีส่วนสำคัญในการเปิดช่องทางให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง จนเกิดการทำลายทรัพยากรอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพราะรัฐใช้ระบบการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยว ด้วยการพึ่งพากลไกรัฐ โดยเฉพาะกฎหมายเพื่อการควบคุม แต่กลับปล่อยให้กลไกตลาดทำงานได้อย่างเสรี ส่งผลให้มีการปล่อยให้เข้าถึงทรัพยากรแบบเปิด ที่ทำให้เกิดการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรอย่างรุนแรง

ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ธนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ์ (2554, หน้า 165-173) กล่าวว่าหากมองในภาพรวมไม่มีความแตกต่างไปจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกล่าวคือ มีการใช้ประโยชน์ การพัฒนา และการอนุรักษ์ โดยแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนนั้นอาจมีหลากหลายขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ บริบท และเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ โดยมีแนวทางคือ (1) การใช้อย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด (2) ความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงและการใช้ (3) การเปิดโอกาสอย่างเท่าเทียมให้ประเพณีวัฒนธรรมได้มีการรับรู้ การดำรงคงอยู่ สานต่อ และพัฒนา รวมถึงสิทธิของทุกคนหรือกลุ่มชนที่ควรได้รับการรับรองและยืนยันว่าทุกคนหรือทุกกลุ่มชนนั้น จะได้เข้าร่วม มีส่วนร่วมและได้รับความสุขจากการใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมโดย ปราศจากอคติและการเหยียดหยาม และ (4) การใช้โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

อย่างไรก็ตามในด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรวัฒนธรรมในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา วสันต์ เทพสุริยานนท์ (2546) ระบุว่าเมื่อประเทศไทยได้ใช้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักในการพัฒนาประเทศ ทำให้แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้กลายมาเป็นวิถีปฏิบัติร่วมกันที่สำคัญของคนในสังคมไทยโดยรวม ซึ่งได้มีการนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมเข้ามาใน 2 ลักษณะคือ

1. การใช้มรดกทางวัฒนธรรมเป็นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “ยี่ห้อสินค้า” และกระบวนการ “ตีตราสินค้า” ที่ได้จากระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม เพื่อรับประกันแก่ผู้บริโภคว่าสินค้านี้ดี กล่าวเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ ผ่านองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตอย่างต่อเนื่องและยาวนาน
2. การใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเป็น “ทุน” สำหรับสินค้าบริการและการท่องเที่ยว รัฐบาลและผู้ลงทุนจึงหันมาให้ความสำคัญกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ได้พิสูจน์ตัวเองผ่านการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์มาแล้วว่าสามารถสร้างรายได้และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้ประเทศไทยได้ และเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง เป็นทรัพยากรที่ต้องการการลงทุนในการจัดการไม่มาก แต่ให้ผลได้ทางเศรษฐกิจสูงและต่อเนื่อง

2.4.4 การจัดการทรัพยากรส่วนรวมโดยชุมชน

ปัจจุบันกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมไทยต่างออกมาเรียกร้องสิทธิของตนเองในที่ดิน น้ำ ป่า การทำประมง การลุกขึ้นมาปกป้องทรัพยากรส่วนรวมที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ พื้นฐานของปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นมาจากการมองความหมายของสิทธิที่แตกต่างกัน ที่ภาครัฐและกลไกตลาดใช้หลักการของการกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามประเทศตะวันตก ขณะที่ประเทศไทยกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม มีการออกกฎหมายที่ทำให้ทรัพย์สินส่วนรวมเป็นของทรัพย์สินเอกชน เช่น โฉนดที่ดิน หนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3) การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น เป็นการผูกขาดการเข้าถึงทรัพยากร ละเลยส่วนอื่นของสังคม มีการตัดแบ่งทรัพยากรออกเป็นส่วน ๆ และให้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเข้ามาจัดการแบบเชิงเดี่ยว (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, หน้า 231-234)

ในขณะที่ชาวบ้านถือว่าทรัพยากรเป็นระบบภูมิปัญญา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ในการดำรงชีวิต โดยการจัดการผลิตและสร้างกฎเกณฑ์ในการกำหนดการเข้าถึงทรัพยากรด้วยเหตุนี้ทรัพยากรจึงไม่ใช่เพียงปัจจัยการผลิต แต่เป็นระบบความรู้ที่จำเป็นต่อความมั่นคงในการยังชีพ นอกจากนี้ทรัพยากรยังเป็นภูมิปัญญาในการจัดการกับการเข้าถึงทรัพยากรด้วย ซึ่งเชื่อมโยงกับระบบคุณค่าและศีลธรรม โดยมองว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถถือครองเป็นเจ้าของได้ แต่เป็นของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือผีตามประเพณีความเชื่อ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าทรัพยากรนั้นมีคุณค่าต่อชีวิตส่วนรวมที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในฐานะที่เป็นทุนทางเศรษฐกิจที่ไม่ใช่ประโยชน์ส่วนตัว แต่เป็นเศรษฐกิจของส่วนรวม ส่วนทรัพยากรในฐานะที่เป็นทุนทางสังคมของท้องถิ่น จึงกำหนดให้สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรเป็นสิทธิของส่วนรวม ด้วยการให้ชุมชนสิทธิเพียงการใช้ประโยชน์ แต่เป็นเจ้าของไม่ได้ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร และป้องกันการผูกขาด (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2549, หน้า 80-84) ซึ่งชล บุนนาค (2553, หน้า 60) ได้มองเช่นกันว่าลักษณะสำคัญของการจัดการทรัพยากรส่วนรวม จึงเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมชุมชน ระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติที่เป็นองค์รวม การมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียง และสิทธิชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดที่ว่าชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำรงชีวิต ในขณะเดียวกันต้องดูแลระบบทรัพยากรให้อยู่ในสภาพดีเช่นกัน

ชุมชนในสังคมล้านนาภาคเหนือของประเทศไทย มีความคิดเรื่อง “สิทธิหน้าหมู” ที่หมายถึงสิทธิส่วนรวมซึ่งใช้ในการจัดการและควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่น ในความคิดของชาวบ้านสิทธิหน้าหมูไม่ได้หมายความว่ารู้ลึกเป็นเจ้าของ แต่จะถือกันว่าทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นของผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่คุ้มครองทรัพยากรนั้น นอกจากนี้สิทธิหน้าหมอยังเกี่ยวพันกับสิทธิในการใช้

แต่ไม่สามารถผูกขาดสิทธิไว้ได้ตลอด แต่จะหมดไปเมื่อหยุดใช้ประโยชน์ ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานของคุณค่าในการช่วยเหลือกันและการแบ่งปันกัน โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านคนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์ภายใต้สิทธิการใช้ที่ไม่ได้ใช้หลักการของการกีดกันแล้ว ยังมีสิทธิเชิงซ้อน (Complexity of Rights) ซึ่งเป็นหลักในการจัดการสิทธิในลักษณะที่ซ้อนทับกันบนพื้นที่เดียวกัน หรือสิ่งของสิ่งหนึ่ง ที่คนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรของบุคคลอื่นได้ในลักษณะของการช่วยเหลือกัน เป็นสิทธิที่ตั้งอยู่บนหลักคุณค่าหรือหลักศีลธรรม เพื่อสร้างหลักประกันให้กับความสามารถในการยังชีพของทุกคนในชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, หน้า 237)

ในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ออสตรอม ได้นำเสนอแนวทางในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ ซึ่งมีการใช้ร่วมกัน (Common-Pool Resources: CPRs) ร่วมกับโอลิเวอร์ วิลเลียมสัน (Oliver E. Williamson) โดยผลงานของเขาได้รับรางวัลโนเบล สาขาเศรษฐศาสตร์ ประจำปี 2552 ซึ่งออสตรอมได้ชี้ให้เห็นถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรสาธารณะที่ออกนอกกรอบจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์แบบดั้งเดิม ที่กล่าวว่าผู้ใช้ทรัพยากร (ประชาชนหรือชุมชน) สามารถร่วมมือกันแก้ไขปัญหาได้ ไม่ต้องใช้กฎหมายรัฐ หรือกลไกของภาคเอกชน โดยทำให้เกิดกรรมสิทธิ์ร่วมกันของคนที่ใช้ประโยชน์ และมีการดูแลรักษาร่วมกัน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากร การทำให้เกิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกัน การสร้างสถาบันในการดูแลทรัพยากรสาธารณะ มีเงื่อนไขเฉพาะซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะของสาธารณะสมบัติแต่ละประเภท โดยเงื่อนไขที่ร่วมกันในการจัดการให้ประสบความสำเร็จนั้น มีหลักการ 8 ประการ (นวนน้อย ตรีรัตน์, 2552)

1. ลักษณะของกลุ่ม หรือการรวมกลุ่มต้องมีขอบเขตที่ชัดเจน ทั้งขอบเขตชุมชน และขอบเขตของระบบทรัพยากร
2. กติกาหรือกฎเกณฑ์ที่จะใช้ในการควบคุม หรือกำกับการใช้ทรัพยากรสาธารณะ จะต้องสอดคล้องกับความต้องการ วัฒนธรรมและเงื่อนไขในชุมชนท้องถิ่น
3. การมีส่วนร่วมของบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากการกำหนดกฎกติกา
4. สิทธิชุมชนในการเปลี่ยนแปลงกฎกติกา จะต้องได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่รัฐ
5. มีระบบการกำกับ ดูแลพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน โดยสมาชิกในชุมชน
6. มีระบบการลงโทษหรือจัดการในชุมชนที่ชัดเจน เมื่อมีการกระทำผิดกติกาที่กำหนด
7. สมาชิกในชุมชนมีกลไกในการแก้ไขความขัดแย้งที่ใช้ต้นทุนน้อยในการดำเนินงาน
8. สำหรับทรัพยากรสาธารณะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบใหญ่ จะต้องมีการซื้อขายในแต่ละระดับที่จะดำเนินการหรือสร้างกลไกในการจัดหา ดูแล บังคับ และแก้ไขความขัดแย้งในภาพรวม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวม สรุปได้ว่าทรัพยากรส่วนรวมมีทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตาม

ธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ส่วนทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ และที่เป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งทรัพยากรส่วนรวมทั้ง 2 ประเภทมีความสำคัญ และมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของผู้คนตั้งแต่อดีตจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน ที่ผ่านมาทรัพยากรส่วนรวมถูกทำลาย ส่วนใหญ่มาจากการกระทำของมนุษย์ ดังนั้นเพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน จึงต้องมีระบบในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ที่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของแต่ละท้องถิ่น โดยยึดหลักการจัดการทรัพยากรร่วม หลักสิทธิชุมชน และหลักการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมทั้งความร่วมมือของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม (Capitalism)

2.5.1 ทฤษฎีระบบโลกในโลกทุนนิยม

แนวคิดทฤษฎีระบบโลก ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศที่เป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยม และประเทศบริวารที่เป็นแบบกึ่งชายขอบ และประเทศชายขอบของระบบเศรษฐกิจของโลก ซึ่งถูกเอารัดเอาเปรียบจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง เพราะอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบที่ไม่มีความเท่าเทียมและไม่เป็นธรรมด้านอำนาจ และการแลกเปลี่ยนของระบบการค้าของโลก ในปี ค.ศ. 1979 อิมมานูเอล วอลเลอ์สไตน์ (Immanuel Wallerstein) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้เสนอทฤษฎีระบบโลก (World System Theory) ที่กล่าวว่า โลกปัจจุบันเป็นโลกของทุนนิยม โลกถูกทำให้สลับซับซ้อนมาก และถูกแยกเป็นหมวดหมู่

แนวคิดระบบโลกแบ่งโลกทุนนิยมเป็น 3 ส่วนใหญ่ คือ ประเทศแกนกลาง เป็นประเทศอิสระซึ่งครอบงำประเทศอื่น มีอำนาจทางการเมือง การทหาร และเศรษฐกิจ ส่วนประเทศกึ่งชายขอบ เป็นประเทศกำลังพัฒนาที่พยายามขึ้นมาเป็นประเทศพัฒนา โดยผ่านทางเศรษฐกิจและการค้า เป็นประเทศที่ถูกครอบงำ ขณะเดียวกันก็ครอบงำประเทศอื่นด้วย ส่วนประเทศชายขอบ เป็นประเทศกำลังพัฒนา/ด้อยพัฒนาและถูกครอบงำจากประเทศอื่น โดยกลุ่มแรกจะมีอำนาจและความรู้เป็นทรัพยากรที่สำคัญ กลุ่มสองมีการค้าและการทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างแกนกลางและชายขอบ และกลุ่มที่สาม มีการส่งแรงงานและทรัพยากรธรรมชาติจากประเทศไปสู่ประเทศศูนย์กลางการพัฒนา (Wallerstein, 1979)

ในขณะที่ เชียวฟง เขียน อรุณโรจน์ สันติ แปล (2546, หน้า 240-260) กล่าวว่าทุนนิยมของประเทศกำลังพัฒนา เป็นทุนนิยมที่กำลังเจริญเติบโตอยู่ชายขอบ รอบนอก เป็นตลาดระบายทุน ระบายสินค้าและสนองวัตถุดิบแก่ทุนนิยมที่ก้าวหน้า และเป็นทุนนิยมที่มีลักษณะเปลี่ยนผ่าน ซึ่งมีทั้งวิธีการผลิตที่ทันสมัย และวิธีเศรษฐกิจก่อนทุนนิยมที่มีทั้งความทันสมัยกับความล้าหลังอยู่

ด้วยกัน โดยทุนนิยมของประเทศกำลังพัฒนาจะมี (1) มีพลังการผลิตต่ำ มีความล่าช้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แรงงานมีคุณภาพต่ำ (2) มีความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ต่างกันทางคุณภาพ โครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นแบบทวิภาค (3) รัฐสามารถเข้ามาควบคุมแทรกแซงด้านเศรษฐกิจ แต่ความสามารถในการกำกับดูแลต่ำ และใช้เครื่องมือการบริหารราชการแผ่นดินสูง (4) มีปัญหาสังคม สถานการณ์ทางการเมืองขาดเสถียรภาพ ตกอยู่ในภาวะแปรเปลี่ยนและแยกสลาย และ (5) มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับต่ำ ขาดความมั่นคง รับผิดชอบต่อตลาดโลกมาก และไร้ซึ่งอำนาจการต่อรอง

2.5.2 พัฒนาการเข้าสู่ระบบทุนนิยม

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า มีนักคิดที่วิเคราะห์พัฒนาการของทุนนิยมที่คล้ายคลึงกัน หลายท่านได้แก่ เชียวฟง (2546, หน้า 32-34 และหน้า 308) บุญศักดิ์ แสงระวี (2546, หน้า 57-66) นิรมล สุธรรมกิจ (2551, หน้า 45-46) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของทุนนิยม สามารถแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนตามระบบของสังคมและการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ขั้นที่ 1 เป็นยุคของพาณิชยกรรม จากการปฏิวัติเกษตรกรรมที่มีการคิดค้นเครื่องท่อนแรงและการคิดค้นพันธุ์พืชและสัตว์ชนิดใหม่ในการเกษตร เกิดตลาดการค้าในอินเดียตะวันออกและประเทศจีน การติดต่อการค้า การแลกเปลี่ยนสินค้า ทำให้ระบบทุนนิยมค่อย ๆ เติบโตขึ้นภายในสังคมเกษตรกรรม นายทุนพาณิชยกรรมได้กลายเป็นชนชั้นที่มีอิทธิพลในสังคมเมือง การพัฒนาอุตสาหกรรมได้เร่งการล้มละลายของชาวนา เพราะวัตถุดิบทางการเกษตรที่อุตสาหกรรมต้องการได้มากขึ้นอย่างมหาศาล การผลิตขนาดเล็กของชาวนาปัจเจกไม่สามารถสนองความต้องการของอุตสาหกรรม เมื่อทุนนิยมก่อตัวขึ้น ทำให้ชาวนาเกิดการสลายตัวเป็นทั้งคนร่ำรวย และคนยากจน ชาวนายากจนกลายเป็นกรรมกรเข้ามาทำงานทำในเมืองในโรงงานของนายทุน ส่วนชาวนาที่มั่งคั่งร่ำรวยที่จำนวนน้อยกว่าได้ซื้อหรือเช่าที่ดิน และค่อย ๆ กลายเป็นนายทุนเกษตรกรรม

ขั้นที่ 2 เป็นยุคของการปฏิวัติอุตสาหกรรม เริ่มต้นจากการผลิตในครัวเรือน เกิดชนชั้นนายทุนซึ่งเป็นผู้จัดหาวัตถุดิบ โดยให้ลูกจ้างจัดหาเครื่องมือในการผลิตเอง ผู้จ้างจะจ่ายค่าจ้างเป็นรายชิ้นงาน ต่อมาพัฒนาเป็นระบบโรงงานโดยใช้เครื่องจักรไอน้ำในการทอผ้า เกิดสังคมเมืองขนาดใหญ่ คนอพยพเข้ามาทำงานในเมือง และการจ้างแรงงานคนตามความเชี่ยวชาญมาทำงานร่วมกับเครื่องจักร การเพิ่มผลผลิตมาจากการเพิ่มจำนวนเครื่องจักร และการใช้คนงานเป็นจำนวนมากในโรงงาน ทำให้เกิดการสะสมทุน โดยมีสถาบันการเงินอำนวยความสะดวก ส่วนกรรมกรเป็นเพียงผู้ขายแรงงานให้แก่นายทุนเท่านั้น

ขั้นที่ 3 เป็นยุคของการควบรวมกิจการ ได้ปรากฏมีรูปแบบของวิสาหกิจขนาดใหญ่ มีองค์กรบริษัทอุตสาหกรรมสมัยใหม่ และกระแสการควบรวมวิสาหกิจ มีการแข่งขันตลาดของกลุ่ม

องค์กรผูกขาด การแบ่งดินแดนอาณานิคม การส่งออกทุนสู่เมืองบริวาร นวัตกรรมพื้นฐานมาจากความรู้ด้านเคมีและไฟฟ้าที่พัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมรถยนต์ อุตสาหกรรมเคมี เหล็กกล้า เรียกว่าทุนนิยมผูกขาด มีลักษณะพิเศษคือ เครื่องมือการผลิต (เครื่องจักร โรงงาน) ได้หลอมรวมกับนายทุน การควบคุมการตลาด ทุนอุตสาหกรรมหลอมรวมกับทุนธนาคารงานของแรงงานได้ถูกกระจายตามจุดย่อย ๆ ในความเร็วที่เครื่องจักรเป็นตัวกำหนดในระบบสายพานการผลิต ที่อาศัยแรงงานที่มีความรู้มีทักษะมากขึ้น เป็นชนชั้นแรงงานใหม่ที่เรียกว่า พนักงาน

ขั้นที่ 4 เป็นยุคของนวัตกรรมด้านโทรทัศน คอมพิวเตอร์ อุตสาหกรรมพลาสติก อุตสาหกรรมปิโตรเคมี การผลิตรถยนต์ เครื่องบิน เรือเดินสมุทร เป็นต้น มีการควบคุมโดยรัฐที่ผูกขาดโดยรัฐลงทุนช่วยเหลือวิสาหกิจให้เติบโต ทำการแทรกแซงและควบคุมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมผ่านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ระบบการจัดเก็บภาษี ระบบสวัสดิการ ประกันสังคม เป็นต้น ทุนผูกขาดได้ประสานเข้ากับอำนาจรัฐอย่างแนบแน่นเป็นทุนนิยมที่พลังการผลิตพัฒนาก้าวหน้า ระบบอบกฎหมายทุนนิยมค่อนข้างสมบูรณ์ กลไกการเคลื่อนตัวของสังคมค่อนข้างสมบูรณ์ โดยรัฐที่เสรีก้าวหน้าที่สุดของทุนนิยมคือ รัฐประชาธิปไตย

ขั้นที่ 5 เป็นยุคของการปฏิวัติเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสาร ทำให้ทุนการเงิน ข้อมูลข่าวสาร และการประกอบการเคลื่อนย้ายได้อย่างเสรี เป็นยุคที่เศรษฐกิจโลกเชื่อมโยงกันด้วยข้อมูลข่าวสาร การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์เป็นประโยชน์กับบริษัทข้ามชาติ และตลาดการเงินระหว่างประเทศ มีการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมบริการที่นำวัฒนธรรมมาเป็นสินค้า มีการเกิดขึ้นขององค์กรเศรษฐกิจระหว่างประเทศภายใต้ลัทธิเสรีนิยมใหม่ เช่น ธนาคารโลก องค์กรการค้าโลก องค์กรการเงินระหว่างประเทศ เป็นต้น เพื่อกำกับและสร้างเสถียรภาพให้กับระบบเศรษฐกิจโลก มีการรวมกลุ่มเศรษฐกิจของประเทศในภูมิภาคเดียวกันเช่น สหภาพยุโรป ประชาคมอาเซียน เป็นต้น

2.5.3 ลักษณะของทุนนิยม

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างส่วนเกิน และการแสวงหากำไรสูงสุดอันเกิดจากความชำนาญเฉพาะทางที่แตกต่างกันของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในระบบเศรษฐกิจตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง ผลผลิตจากระบบความรู้ของทุนนิยมคือ ชุมชนถูกผลักดันให้กลายเป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต ด้วยความเชื่อว่าการเป็นชาวนาที่ปลูกข้าวเก่ง ได้ผลผลิตมากและคุณภาพดี ไม่ว่าจะด้วยการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต วิธีการผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิตก็เพียงพอแล้วที่จะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องผลิตปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ เพราะสามารถซื้อหาได้โดยใช้เงินจากการขาย

ผลผลิต และจะมีคนอีกกลุ่มหนึ่งทำหน้าที่ในกระบวนการแลกเปลี่ยน นำผลผลิตของชุมชนออกสู่ตลาด และนำสินค้าจากตลาดปัจจัยการผลิตเข้าสู่ชุมชน (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน, 2545, หน้า 85-86)

ทุนนิยมจะให้ความสำคัญกับการสะสมทุน เช่น การสะสมที่ดิน การเป็นเจ้าของแรงงานที่มีประสิทธิภาพและจำนวนมาก จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอกชนมีการแข่งขันทางเศรษฐกิจอย่างเสรี โดยมีกลไกตลาดและกลไกราคาเป็นเครื่องมือทำให้เกิดการจัดสรรทรัพยากร โดยรัฐจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่จะควบคุมและอำนวยความสะดวกด้านต่างๆ เช่น ออกกฎหมาย การกำหนดราคาขั้นต่ำ ขั้นสูง จัดเก็บภาษี กำหนดมาตรฐานสินค้า เป็นต้น (ณัฐวุฒิ ปงเมฆ, 2549, หน้า 51-57) โดย นิรมล สุธรรมกิจ (2551, หน้า 49) กล่าวว่าในระบบทุนนิยม เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และมีเสรีภาพในการดำเนินธุรกิจ โดยมีกำไรเป็นแรงจูงใจ ระบบราคาและผู้บริโภคมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจ รัฐบาลมีหน้าที่ในการส่งเสริมการแข่งขันเสรีของภาคเอกชน

โดยสรุปลักษณะของทุนนิยม จะมีปัจเจกชนนิยมเป็นรากฐานของระบบทุนนิยม โดยบุคคลมีเสรีภาพในการประกอบการทางเศรษฐกิจที่ต้องการ และได้รับประโยชน์จากการประกอบธุรกิจ มีการสะสมทุน (เงินตรา ที่ดิน) เพื่อนำไปขยายฐานการผลิต (การผลิตซ้ำแบบขยาย) โดยกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินในปัจจัยการผลิตเป็นของเอกชน มีการผลิตเพื่อทำกำไรเป็นแรงจูงใจ (มูลค่าส่วนเกิน) มีการใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีใหม่ เพื่อลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มกำไร ระบบราคาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจการผลิตสินค้า โดยราคาถูกกำหนดโดยอุปสงค์และอุปทานของสิ่งนั้นในระบบตลาด รวมทั้งการแข่งขันทางตลาดสินค้า เพื่อไม่ให้มีการผูกขาดการผลิต และเปิดโอกาสให้ผู้บริโภคมีทางเลือกหลากหลายในการผลิตสินค้าและบริการ

2.5.4 รูปแบบของระบบทุนนิยม

Chayanov (1986) ใน The Theory of Peasant Economy (1986) กล่าวถึงทุนนิยมในเกษตรกรรมว่า ทุนนิยมจะพยายามเข้าควบคุมโลกทางด้านการค้า เป็นวิธีการที่กิจการเกษตรจะถูกดึงเข้าสู่วงจรของศูนย์กลางทุนนิยม ไม่จำเป็นต้องสร้างให้เกิดการผลิตที่จัดการแบบทุนนิยมขนาดใหญ่ แต่ทุนนิยมด้านเกษตรกรรมจะใช้วิธีรวมกระจุกด้านตั้งมากกว่าด้านนอน โดยจะเข้ามาควบคุมทางการขายผลผลิต ควบคุมเทคนิคการผลิต และแหล่งที่มาของปัจจัยการผลิต ใช้ระบบพันธะสัญญาวางแผนการผลิต ลิ่นเชื่อ การชลประทาน และการขนส่งมากกว่าทำให้ฟาร์มครอบครัวขนาดเล็กกลายเป็นฟาร์มทุนนิยมขนาดใหญ่ที่ใช้แรงงานรับจ้าง

อีกรูปแบบได้แก่ ทุนนิยมอุตสาหกรรม มีส่วนที่สำคัญมาจากการสะสมกำไรและการขยายการลงทุนของนายทุน และการเจริญเติบโตทางเทคโนโลยีที่สามารถนำพลังงานถ่านหิน น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ มาใช้กับเครื่องจักรในการผลิตและการขนส่งสินค้าทั้งอุตสาหกรรมและเกษตร โดยใช้

ต้นทุนที่ต่ำ พลังงานราคาต่ำทำให้นายทุนสร้างกำไร จึงทำให้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโตได้อย่างรวดเร็ว ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ทำความร่ำรวยให้นายทุนส่วนน้อยและกระจายผลการพัฒนาสู่ประชาชนอย่างไม่เป็นธรรม เพราะชนชั้นนายทุนในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมมุ่งเน้นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และการหากำไรส่วนบุคคลในระบบตลาด โดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสังคม (ชมรมศึกษาผลงานวิชาการเชียงใหม่, 2551)

ส่วนทุนนิยมผูกขาดแห่งรัฐ จากปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้บีบบังคับให้ชนชั้นนายทุนผูกขาดเข้าแทรกแซงเศรษฐกิจ โดยผ่านอำนาจรัฐเพื่อแสวงหาทางออก ทำให้เกิดวิสาหกิจแห่งรัฐขึ้นเป็นจำนวนมาก และทำการควบคุมแหล่งพลังงาน ทรัพยากร และการผลิตทำให้นายทุนแห่งรัฐมีการพัฒนาเติบโต โดยมีรูปแบบ (1) การทำให้เป็นของรัฐ จากรัฐบาลชนชั้นนายทุนที่ซื้อวิสาหกิจที่กำลังจะล้มละลายของเอกชน แล้วทำให้เป็นกิจการที่รัฐลงทุน หลังจากนั้นได้นายทุนเข้าประกอบการในอัตราต่ำ (2) รัฐบาลชนชั้นนายทุนได้ตั้งซื้อสินค้าผ่านองค์กรผูกขาด ทำให้เกิดการขยายแหล่งขายและตลาดสินค้าให้กับทุนผูกขาด ได้ประกันราคาผูกขาดของสินค้า และการจ่ายเงินทุนล่วงหน้า และ(3) รัฐบาลชนชั้นนายทุนต้องทำทุกอย่างเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและผลประโยชน์ของทุนผูกขาด ผ่านนโยบายและปฏิบัติการดำเนินการแทรกแซงทางเศรษฐกิจต่อการคลัง ภาษี ราคา สินค้าเชื่อ และบัญญัติกฎหมายเศรษฐกิจ (บุญศักดิ์ แสงระวี, 2546, หน้า 159-168)

เมื่อกลุ่มนายทุนผูกขาดได้ควบคุมตลาดภายในประเทศ ทำให้แหล่งลงทุนภายในประเทศน้อยลง ทำให้เกิดทุนล้นเกิน จึงต้องแสวงหาแหล่งทุนภายนอกประเทศ ในประเทศที่ต่ำลง เพราะราคาที่ดินต่ำ ค่าแรงต่ำ วัตถุดิบถูก ทำให้มีการลงทุนที่ต่ำ การลงทุนการพัฒนาของเศรษฐกิจสินค้าในประเทศต่ำลงได้ก่อให้เกิดผู้ผลิตขนาดเล็กในเมือง และชนบทเกิดการสลายตัว เกิดแรงงานรับจ้าง เรียกรูปแบบนี้ว่า ทุนนิยมโลกาภิวัตน์ (บุญศักดิ์ แสงระวี, 2546, หน้า 169-175)

รูปแบบของทุนนิยมในปัจจุบันได้พัฒนาเข้าสู่ทุนนิยมบริการ หรืออุตสาหกรรมบริการ ในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านจากยุคที่ทุนอุตสาหกรรมไปสู่ยุคทุนบริการเป็นทุนหลักในระบบทุนนิยมโลก บริการเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมและมีนัยทางวัฒนธรรม ทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรมจึงเรียกว่าทุนวัฒนธรรม ซึ่งรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ (2546, หน้า 17-48) ได้สรุปกล่าวถึงลักษณะเด่นของทุนนิยมบริการว่า (1) มีการบริโภคนโยบายทางวัฒนธรรมเป็นสินค้าและบริการที่มีวัฒนธรรมฝังตัวเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าและบริการนั้น เมื่อเราซื้อสินค้ามาบริโภค สิ่งที่ได้มามีใช่เพียงสนองความพอใจในการบริโภคเท่านั้น หากยังได้บริโภค “วัฒนธรรม” ที่แฝงมากับสินค้านั้นด้วย (2) มีการผนึกตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยรัฐบาลในการเปิดตลาดต่างประเทศ ด้วยการควบคุมและครอบงำกิจการ การสร้างพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์ข้ามประเทศ

การสนับสนุนงบประมาณด้านการวิจัยและพัฒนา รวมทั้งสร้างพันธมิตรกับกลุ่มทุนท้องถิ่น เพื่อการขยายฐานเศรษฐกิจที่มีความสอดคล้องกับระบอบทุนนิยมและวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับทุนนิยม สรุปได้ว่าทุนนิยมเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรี ที่เอกชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต มีเสรีภาพในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลจะไม่แทรกแซงในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่ทำหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกและการจัดสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ โดยใช้ระบบราคาหรือระบบตลาดช่วยในการตัดสินใจในการผลิต จึงทำให้ระบบทุนนิยมมีการแข่งขันทางราคาสูงมาก และเป็นไปอย่างเสรี ทั้งนี้เพราะราคาถูกกำหนดขึ้นมาจากอุปสงค์และอุปทานของตลาด ทุนนิยมเกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่มีการคิดค้นเครื่องจักรมาทดแทนแรงงานคน และสัตว์ ระบบทุนนิยมจึงเป็นระบบสังคมที่ให้ความสำคัญกับการใช้เครื่องจักรสำหรับการผลิตในโรงงานขนาดใหญ่ และผลิตได้ทีละมาก ๆ จึงต้องมีการแบ่งงานกันทำระหว่างคนในสังคม ลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือ กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นของเอกชน เอกชนมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต โดยใช้กลไกตลาด ระบบราคาซึ่งมีกำไรเป็นแรงจูงใจ ทั้งนี้รัฐบาลจะมีบทบาทในการส่งเสริมให้เกิดการแข่งขันเสรี

2.6 แนวคิดโลกาภิวัตน์ (Globalization)

โลกาภิวัตน์ เป็นคำที่ใช้บัญญัติจากศัพท์ภาษาอังกฤษ คำว่า “Globalization” ซึ่งตามความหมายของพจนานุกรมของเว็บสเตอร์ บัญญัติว่าหมายถึงการจัดการหรือการเกิดขึ้นในระดับโลก สำหรับในประเทศไทยมีผู้ให้คำแปลเป็นคนแรกคือ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้บัญญัติขึ้นในปี 2538 ว่า “โลกาภิวัตน์” และอธิบายว่าโลกาภิวัตน์ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคดาวเทียม การสื่อสาร และยุคโยกย้ายที่มีการนำมาใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางซึ่งไม่เคยมีมาก่อน อย่างไรก็ตามต่อมาราชบัณฑิตยสถานได้บัญญัติศัพท์ของคำว่า “Globalization” เป็น “โลกาภิวัตน์” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (พชัย พยอมยงค์, 2551)

เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา (2548, หน้า 11-12) กล่าวว่าโลกาภิวัตน์เป็นปรากฏการณ์ที่ความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลก ได้ถูกแปรรูปให้เข้าหากันอย่างใกล้ชิดมากขึ้น ทั้งในด้านของการรับรู้ และการกระทำอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน โดยเรื่องที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ห่างไกลและข้ามประเทศ จะสามารถถูกรับรู้และมีผลต่อตัวเราอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะเห็นได้ว่าโลกาภิวัตน์นั้นเป็นแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเวลาและสถานที่ที่ถูกย่อระยะเข้าหากัน ทำให้การกระทำต่อกันมีผลต่อกันและกันมากขึ้น กระบวนการนี้จะเชื่อมโยงสังคมที่แตกต่างกันและห่างกันกลายมาเป็นเครือข่ายเดียวกันทั่วโลก ความสัมพันธ์อย่างเข้มข้นนี้จะเชื่อมโยงระยะห่าง โดยทำให้สิ่งที่เกิดขึ้น

ในท้องถิ่น จะเกิดขึ้นจากอิทธิพลของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในที่ไกลออกไป ในขณะที่เดียวกันเหตุการณ์ในท้องถิ่นอาจจะมีผลกระทบต่อพื้นที่ที่อยู่ไกลออกไปด้วย

สอดคล้องกับเสรี พงศ์พิศ (2553, หน้า 150-151) ที่กล่าวว่าโลกาภิวัตน์เป็นโลกไร้พรมแดน ที่มากกว่าการเข้าสู่สากล (Internationalization) เพราะก้าวข้ามความเป็นรัฐชาติ และมีมิติทาง เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมเช่น การค้าสากล การไหลเวียนระหว่างประเทศของทุน การลงทุนระหว่างประเทศ การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร อินเทอร์เน็ต การแลกเปลี่ยนทาง วัฒนธรรมระหว่างประเทศ การเดินทาง การท่องเที่ยว การเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน ระบบสื่อสารที่ ครอบคลุมทั้งโลก ระบบการเงินโลก การครอบครองและครอบงำเศรษฐกิจโลกของบรรษัทข้ามชาติ ที่ขยายตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ

โลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่ตลาด และการผลิตในประเทศที่ต่างกัน ได้กลายมาเป็นการ พึ่งพากัน เนื่องจากการเคลื่อนไหลของสินค้า การบริการ และการเคลื่อนที่ของทุนและเทคโนโลยี ซึ่งไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่ แต่เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องของการพัฒนา (European Commission, 1997, p. 45) และการเพิ่มขึ้นอย่างเข้มข้นของปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติและสังคมผ่านการเคลื่อนไหลของ สินค้า การเงิน ผู้คน ความคิด จินตนาการ และข้อมูลข่าวสาร โดยขอบเขตของพรมแดนไม่มีความหมาย (Hurrell, 1995, p. 54) โดยโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญใน ระดับโลก แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท (พายัพ พยอมยงค์, 2551)

1. โลกาภิวัตน์ด้านวัฒนธรรม หมายถึง การกระจายวัฒนธรรมในด้านหนึ่ง คือการแพร่ ขยายของค่านิยมตะวันตก ซึ่งแสดงออกในรูปของสังคมที่ตระหนักถึงสิทธิส่วนบุคคล และความ พยายามข้ามชาติและระหว่างชาติในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน อีกด้านหนึ่งคือ การแทรกซึมด้าน วัฒนธรรม หรือประเทศกำลังพัฒนารับวัฒนธรรมตะวันตกมาใช้

2. โลกาภิวัตน์ด้านเศรษฐกิจ หมายถึง การเปิดกว้างของระบบเศรษฐกิจใน 3 มิติ คือ มิติ ด้านการค้าและบริการระหว่างประเทศ มิติด้านการลงทุนระหว่างประเทศ และมิติด้านการเงิน ระหว่างประเทศ โดยการลด เลิกสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนย้ายระหว่างประเทศ รวมทั้งการ พัฒนาเทคโนโลยีที่ทำให้การเคลื่อนย้ายระหว่างประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วปราศจากมิติของเวลา และสถานที่

3. โลกาภิวัตน์ด้านการเมือง หมายถึง มีระบบการเมืองระหว่างประเทศที่อิงสถาบันและ มีลักษณะเป็นขั้วเดียวมากขึ้น จากเดิมในสมัยที่ยุโรปเป็นศูนย์กลางที่มีลักษณะเป็นระบบระหว่างรัฐ และพัฒนามาเป็นระบบ 2 ขั้ว ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และมาเป็นระบบขั้วเดียว ภายหลังจาก การล่มสลายของระบบคอมมิวนิสต์

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 ด้าน มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่ทางเศรษฐกิจมีแนวโน้มของการเปิดเสรี ขณะที่การเมืองมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การเป็นประชาธิปไตย และการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นระดับจักรวาลมากขึ้น ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของทั้ง 3 ลักษณะ มีการเปลี่ยนแปลงที่ควบคู่กันและมีความเกี่ยวข้องกัน อย่างแยกกันไม่ออก

วิวัฒนาการของกระบวนการโลกาภิวัตน์ในประเทศไทย ออกได้เป็น 3 ช่วง ได้แก่ (พายุพยอมยนต์, 2551)

ช่วงสมัยตอนต้น อยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-19 ซึ่งถือเป็นช่วงของการพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่สังคมมีความผูกพันเชื่อมโยงกัน โดยผ่านการแลกเปลี่ยนด้านกายภาพ เช่น การแลกเปลี่ยนสินค้า การเคลื่อนย้ายบุคคลระหว่างประเทศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจได้มีอิทธิพลส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองและวัฒนธรรม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงอำนาจจากระบบศักดินาภายใต้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่บุคคลชั้นนายทุนภายใต้ทุนนิยม นำไปสู่การเป็นเสรีนิยมและการมีบทบาทของชนชั้นกลาง มีการปกครองแบบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ขณะที่ทางด้านวัฒนธรรมถูกแบ่งแยกและการแพร่กระจายด้านแนวคิดและความเชื่อ สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระดับโลกในยุคนี้ก็คือ การค้าและความร่วมมือกันในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความร่วมมือด้านการทหารและเศรษฐกิจอื่น ๆ

ช่วงกลางถึงปลายศตวรรษที่ 19 เกิดวิกฤตการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม แรงงานเริ่มมองเห็นถึงการเอารัดเอาเปรียบของนายทุน และเริ่มมีความเคลื่อนไหวไม่ยอมรับระบบทุนนิยม ประกอบกับระบบตลาดไม่สามารถขยายต่อไปได้อีก นำไปสู่การปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ แนวโน้มของการเป็นโลกาภิวัตน์เป็นปฏิกิริยาของรัฐที่มีลักษณะเป็นสากลหรือระหว่างประเทศ ภายใต้สถานการณ์ของการเป็นจักรวรรดินิยม การหาพันธมิตรทางการทูต การเกิดสงครามโลก การเป็นผู้นำ และการเป็นอภิมหาอำนาจ ระบบทุนนิยมในฐานะที่เคยเป็นแนวปฏิบัติทั้งทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ถูกผู้นำค่ายทุนนิยมนำมาแพร่กระจายเพื่อต่อต้านกับลัทธิสังคมนิยมฟาสซิสต์

ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เกิดวิกฤติเศรษฐกิจที่ประเทศไทยไม่สามารถบริหารให้เศรษฐกิจเจริญเติบโต และสนองตอบต่อข้อเรียกร้องของประชาชนได้ เกิดความไม่โปร่งใส ประชาชนไม่ยอมรับในอำนาจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เกิดสัญลักษณ์ทางการเมืองแบบใหม่ที่เน้นเรื่องสิทธิมนุษยชนเช่น การให้ความสำคัญด้านสิ่งแวดล้อม การเป็นเสรีประชาธิปไตย สิทธิในการบริโภค ขนบธรรมเนียมประเพณีทางศาสนา ความแตกต่างด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ และความไม่มีชาติ ไม่มีภาษา การกระจายกระจายด้านวัฒนธรรม การเมือง ที่ถูกกำหนดโดยการเคลื่อนไหวแพร่กระจายทาง

สังคม ขณะเดียวกันเศรษฐกิจถูกกำหนดโดยทางเลือกในวิถีชีวิต ทั้งในแง่ของการผลิตเพื่อสนองตอบต่อความต้องการบริโภค และการกระจายประสบการณ์อาชีพ

การดำเนินการตามแนวนโยบายพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประเทศไทย รุ่งสรรค์ ฐานะพรพันธุ์ (2548, หน้า 30-34) กล่าวว่าได้นำไปสู่วิกฤตการณ์การเงินในปีพ.ศ. 2540 ที่มีการกู้เงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ โดยธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมแผนนโยบาย การปฏิรูปเศรษฐกิจตามพื้นฐานความคิดของนักคิดแห่งวอชิงตัน คือการปลดปล่อยให้กลไกราคาสามารถทำหน้าที่ในการแก้ไขปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อรัฐต้องลดการแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ลดการควบคุมและกำกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐบาลไปสู่ภาคเอกชน เพื่อลดขนาดของภาครัฐบาล โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ ฦชณ ปรีย์มานิช ประธานสถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ ได้กล่าวถึงผลกระทบของโลกาภิวัตน์กับเศรษฐกิจโลกและสังคมไทยดังต่อไปนี้ (ฦชณ ปรีย์มานิช, 2555)

1. การครอบงำทางวัฒนธรรม เนื่องจากระบบสื่อสารไร้พรมแดน ทำให้เกิดการครอบงำทางวัฒนธรรม อิทธิพลของวัฒนธรรมและอำนาจของเศรษฐกิจจากประเทศที่พัฒนาแล้วได้ไหลบ่าเข้าสู่ประเทศอื่นอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดกระแสวัฒนธรรมโลกครอบงำทางความคิด การมองโลก การแต่งกาย การบริโภคนิยม แฟชั่นหลายเข้าครอบงำค่านิยมประจำชาติของแต่ละประเทศ ผลที่ตามมาคือ เกิดระบบผูกขาดแบบไร้พรมแดน

2. เกิดหมู่บ้านโลก จากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารและโทรคมนาคม ทำให้สังคมโลกไร้พรมแดน โลกทั้งโลกเป็นเสมือนหมู่บ้านเดียวกัน เมื่อมาอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันสิ่งใดที่กระทบประเทศหนึ่งก็ย่อมกระทบถึงประเทศอื่น ๆ ไปด้วยอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนใดส่วนหนึ่งของโลกสามารถรับรู้ได้อย่างฉับพลัน

3. เกิดระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ซึ่งมีข้อมูลข่าวสารเข้ามามีบทบาทสำคัญ ซึ่งจะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตสินค้า จากการผลิตที่เหมือนกันในปริมาณที่เป็นจำนวนมาก มาเป็นการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์เข้ามาควบคุมในการผลิต โดยมีลักษณะการใช้งานเฉพาะ ซึ่งใช้ระยะเวลาการผลิตสั้น สิ้นเปลืองน้อยกว่า ซึ่งเป็นลักษณะของการเกิดบริษัทข้ามชาติที่เข้าไปแสวงหาผลกำไรในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก แล้วกำไรเหล่านั้น ถูกส่งไปยังบริษัทใหญ่ในประเทศแม่

4. กระแสโลกาภิวัตน์สร้างความรู้สึกร่วมกันที่อุดมการณ์ชาตินิยม เนื่องจากสังคมยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคแห่งข่าวสาร ซึ่งประชาชนในท้องถิ่นสามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนของตนได้อย่างรวดเร็วจากสื่อมวลชน ทำให้เกิดการปลุกจิตสำนึกของประชาชนในท้องถิ่น ให้รู้จักเห็นคุณค่าอนุรักษ์ รักษา และหวงแหนทรัพยากรภายในท้องถิ่นของตน พร้อมทั้ง

ตรวจสอบการดำเนินงานของรัฐบาลกลาง หากรัฐบาลกลางหวังจะตัดวงจรผลประโยชน์จากท้องถิ่นโดยไม่ไปรังใส จะถูกต่อต้านจากประชาชนในท้องถิ่น

ในขณะที่ อัสวิน เนตรโพธิ์แก้ว (2547) กล่าวถึงผลกระทบทางวัฒนธรรมจากกระแสโลกาภิวัตน์ใน 3 ประการ คือ (1) วัฒนธรรมรวมตัว เนื่องจากโลกาภิวัตน์นำมาซึ่ง “มาตรฐาน” การยอมรับในระดับสากล จนเกิดเป็นการบีบบังคับให้เปลี่ยนตามหรือลอกเลียนด้วยความเต็มใจ วัฒนธรรมท้องถิ่นจึงสูญเสียคุณค่าที่เคยมี ทำให้เกิดการแปรสภาพและเปลี่ยนไปตามกระแสโลก (2) วัฒนธรรมแตกตัว ในกรณีนี้โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการแปลกแยกระหว่างวัฒนธรรม ต่างฝ่ายต่างรักษาวัฒนธรรม “พันธุ์แท้” ของตนเอง (3) วัฒนธรรมลูกผสม คือการผสมผสาน การแลกเปลี่ยนระหว่างกันจนเกิดวัฒนธรรมพันธุ์ทาง ดังนั้นพลวัตภายในสังคมจะเป็นตัวกำหนด “วัฒนธรรมลูกผสม” ของแต่ละสังคมนั้น

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับโลกาภิวัตน์สรุปได้ว่า โลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านที่ไร้พรมแดน และไร้กาลเวลา ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ในลักษณะที่เป็นการย่นย่อ หรือเชื่อมโยงเวลา และสถานที่ให้ชิดติดกันมากขึ้น ทั้งนี้เป็นผลจากการพัฒนาเทคโนโลยี การติดต่อสื่อสารคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็ว ในด้านที่ดีของโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการสื่อสาร การแพร่กระจายของวัฒนธรรม เกิดการแข่งขันด้านการค้า การบริการ และการตลาดอย่างเสรี สินค้ามีราคาถูกลง ในขณะที่อีกด้านหนึ่งพบว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นเกิดการสูญเสียคุณค่าดั้งเดิม การรับการเลียนแบบวัฒนธรรมต่างชาติ เครื่องจักรเข้ามาแทนที่แรงงานคน สินค้าด้อยคุณภาพจากการผลิตในปริมาณที่มาก การใช้เทคโนโลยีในทางที่ผิด เกิดปัญหาสังคม ผู้คนขาดความเอื้อเฟื้อ ขาดความสามัคคี เป็นต้น

2.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมชาวนา (Peasant Society)

การศึกษาสังคมชาวนาในประเทศไทยที่ผ่านมา มีนักวิชาการชาวไทย และต่างประเทศหลายท่านได้เข้ามาศึกษาสังคมชาวนาในประเทศไทย จากการที่มีเอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวนาเป็นจำนวนมากที่ศึกษาสังคมชาวนาในหลายแง่มุม เช่น โครงสร้างทางสังคม องค์กรและเครือข่ายทางสังคม ระบบการผลิต การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต พลวัตสังคมชาวนา การเข้ามาของระบบทุนนิยมและอำนาจรัฐ การดำรงอยู่ และการปรับตัวของสังคมชาวนา เป็นต้น ดังนั้นในการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดแนวทางการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาที่มีความเป็นพลวัต ที่เกิดจากสังคมชาวนาได้มี

ความสัมพันธ์กับโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ภายในสังคมชาวนา และความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกในทุกมิติ ทั้งสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการปรับตัวของชาวนาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

2.7.1 โลกทัศน์ของสังคมชาวนา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537, หน้า 56-68) กล่าวถึงโลกทัศน์ของชาวนาล้านนาว่า พื้นฐานความเชื่อของชุมชนหมู่บ้านล้านนาคือ การนับถือผี ชาวล้านนาเชื่อว่าพวกเขาเป็นลูกหลานของผีทั้งมีตำแหน่งแห่งที่สำหรับคนและผีในการอยู่ร่วมกัน คล้ายกับว่าในหมู่บ้านหนึ่งชุมชนมีทั้งโลกของชาวบ้านที่เป็นมนุษย์และโลกของผีที่ซ้อนกันอยู่ วิธีการจัดการของตำแหน่งแห่งที่ของผีนั้นเป็นไปตามระบบหน้าที่มากกว่าจะเป็นลำดับชั้น ผีที่สำคัญในชีวิตของเขาได้แก่ ผีปู่ย่า ผีเสื้อบ้าน ผีปู่วัด ผีฝ่าย ผีขุนน้ำ ผีกะ ผีเจ้านาย เป็นต้น ในระดับหมู่บ้านความเชื่อเหล่านั้นยังคงอยู่เมื่อศาสนาพุทธเข้ามาภายหลังมิได้ทำลายความเชื่อเดิม แต่ช่วยเพิ่มแนวคิดทางศีลธรรมคือ ความคิดเรื่องบุญ บาป กรรม และนิพพาน การที่ผีในชุมชนยังคงมีบทบาท แทนที่จะหมดความหมายไปพร้อมกับยุคสมัย เพราะผีเหล่านั้นเกิดขึ้นมาบนรากฐานของสภาพแวดล้อม การสั่งสมภูมิความรู้ และโลกทัศน์ของสังคมชาวนาแต่ละถิ่น

การศึกษาชาวนาลุ่มน้ำขาน พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546, หน้า 58-64) ได้ชี้ให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชาวนาในแง่ภูมิประเทศ ถิ่นฐาน และชีวิตที่มีความสัมพันธ์กันจากการมีความรู้ในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน การสังเกตภูมิประเทศ พื้นที่ที่มีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์จะเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติด้วย สังเกตได้จากการตั้งชื่อหมู่บ้านให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ จากการจัดระบบการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีความเข้าใจและมีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในบริบทของลุ่มน้ำ รวมทั้งสามารถเลือกสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านที่อยู่บนภูมิประเทศที่ต่างกัน เพราะต้องมีการพึ่งพากันระหว่างหมู่บ้านที่อยู่บนที่ราบป่าเขา และที่ลุ่มต่ำ ทั้งในด้านการจัดระบบการใช้น้ำที่พัฒนาการไปสู่ระบบเหมืองฝายในที่สุด

โลกทัศน์ด้านระบบนิเวศสังคมชาวนา ธิดา สาระยา (2544, หน้า 10) กล่าวว่าพวกที่อยู่ในสังคมชาวนาได้พัฒนาระบบนิเวศแบบชาวนา โดยการจัดระบบสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตน โดยอาศัยเทคนิคแบบโบราณ เริ่มจากการรู้จักเพาะปลูกโดยใช้เครื่องมือแบบง่าย ๆ เช่น จอบ แรงงานสัตว์สำหรับลากคันไถ เป็นต้น และการใช้ประโยชน์จากผลผลิต ในขณะที่ธันวาคมใจเที่ยง (2550) ได้กล่าวถึงโลกทัศน์แห่งระบบนิเวศของชาวนาลุ่มน้ำโขงว่าเป็นทัศนะหรือท่าทีต่อธรรมชาติ ที่เกิดจากการสั่งสมองค์ความรู้แห่งธรรมชาติตั้งแต่บรรพบุรุษ ความสัมพันธ์กับธรรมชาติป่าไม้ ทุ่งนาเป็นสิ่งแวดล้อมที่ผูกพันชาวนาจนเกิดเป็นภูมิปัญญา ซึ่งในวิถีชีวิตของชาวนาจะวันออกมีโลกทัศน์แห่งชีวิต คือ การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล เป็นส่วนหนึ่งและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ

เป็นรากฐานที่จะนำไปสู่การจัดการนิเวศให้เกิดดุลยภาพ การเป็นเจ้าของสิทธิทรัพยากร ธรรมชาติ เป็นเพียงสิ่งชั่วคราวเท่านั้น หากได้เป็นเจ้าของสิทธิอย่างแท้จริงไม่ ผืนนาและผืนป่า มีผีเทพเทวดาดูแลชานาเป็นส่วนหนึ่งของระบบดังกล่าวอันเป็นภูมิปัญญาทางนิเวศ

2.7.2 ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจในสังคมชานาในอดีต

ลักษณะและโครงสร้างของสังคมชานา Potter (1976) กล่าวว่า กลุ่มสังคมในหมู่บ้านสังคมชานาไทยมีโครงสร้างที่กระชับแน่น และลึกซึ้งจากการที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลายาวนาน จนสามารถพัฒนาเป็นกลุ่มและสถาบันที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม เห็นได้จากหมู่บ้านเป็นกลุ่มที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน เช่น กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มหัววัด กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน กรรมการวัด กรรมการโรงเรียน และตัดสินแก้ไขปัญหาการขัดแย้งที่เกิดขึ้นของสมาชิกในชุมชน โดยองค์ประกอบของโครงสร้างชุมชนชนบทคือ วงจรครอบครัวแบบขยาย เครือญาติทั้งสองฝ่าย ความเป็นเพื่อนและเพื่อนบ้านที่เป็นงานเป็นการ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสและผู้เยาว์ การแบ่งชนชั้น และสถานภาพสมัครพรรคพวก กลุ่มการเมือง การแบ่งส่วนหมู่บ้านตามการปกครองของชุมชน หมู่บ้าน และวัด โดยอิริค อาร์ วูลฟ์ ได้กล่าวถึงรวมกลุ่มของชานาที่ประกอบด้วยผู้มีผลประโยชน์ร่วมกันหลายฝ่ายในสถานการณ์ที่แต่ละครัวเรือนของชานา ต่างก็มีลักษณะเฉพาะของตัวเองในความสัมพันธ์กับความต้องการภายนอก

โรสเซ็น (2519) กล่าวถึงความสัมพันธ์ในหมู่ญาติพี่น้องในสังคมชานาไทยที่ได้พึ่งพาอาศัยกัน เพราะการช่วยเหลือจากคนอื่น ๆ เป็นสิ่งจำเป็นในการดำเนินภารกิจที่มีความสำคัญทางสังคม ทางด้านศาสนา และพิธีการในการผลิตข้าวเพื่อเป็นหลักประกันที่จะได้รับความคุ้มครอง และความมั่นคงในยามชรา ความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันได้รับการตอบสนอง โดยระบบความสัมพันธ์แบบการแลกเปลี่ยนทดแทนอย่างเท่าเทียมกัน เช่น ความช่วยเหลือเกี่ยวกับพิธีกรรมต่าง ๆ ความร่วมมือในการเก็บเกี่ยว และการแลกเปลี่ยนทรัพยากร ตลอดจนการช่วยเหลือส่วนตัวระหว่างญาติพี่น้อง โดยในหมู่ญาติพี่น้องจะมีระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ โดยในระยะเริ่มแรกพ่อแม่ของคู่สมรสจะทำหน้าที่เป็นผู้อุปถัมภ์ เมื่อเวลาผ่านไปเมื่อคู่สมรสเข้าถือครองที่ดินและให้การอุปถัมภ์พ่อแม่

ลักษณะทางสังคมนี้ ธิดา สารธา (2544) และศรีศักร วัลลิโภดม (2551ก) ได้กล่าวให้เห็นว่า ลักษณะของสังคมชานาเป็นสังคมแบบประเพณี เป็นสังคมของผู้ที่ใช้ชีวิต ทำมาหากินในท้องถิ่นที่สัมพันธ์กันในระบบเครือญาติทางสายเลือด และการแต่งงาน การเป็นพี่น้องร่วมบ้านเดียวกันในลักษณะอย่างเท่าเทียมกัน จะเหลื่อมล้ำกันในเรื่องอาวุโส คุณวุฒิและคุณธรรม มีความขัดแย้งกันบ้าง แต่ก็มีกระบวนการไกล่เกลี่ย ประนีประนอมกันในชุมชนโดยผู้อาวุโสที่ได้รับการเคารพ อีกทั้งความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และบาปบุญทางพุทธศาสนาเป็นกลไกที่ควบคุมให้การดำรงชีวิตร่วมกันในกรอบประเพณีที่รับรู้ และถ่ายทอดกันจากคนรุ่นปู่ย่าตายายมาสู่พ่อแม่และลูกหลาน

ชาวนาโดยพื้นฐานผลิตเพื่อดำรงชีพ ไม่มีส่วนเกินมากนัก แต่สังคมของชาวนายังเกี่ยวพันกับสังคมที่ใหญ่กว่าเช่น การแลกเปลี่ยนสินค้า หรือผลผลิตกับคนภายนอก

ในการจัดระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านภาคเหนือ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบหมวดเป็นองค์กรในการจัดระเบียบ และหน้าที่ระหว่างคนในชุมชน ประกอบด้วยหมวดบ้าน หมวดวัด หมวดเหมืองฝาย ซึ่งหมวดในความหมายของชาวบ้านคือกลุ่มที่ใกล้ชิดกัน ช่วยกันทำงาน รับผิดชอบตามหน้าที่ๆได้รับมอบหมาย มีผลประโยชน์ร่วมกัน โดยสมาชิกของแต่ละหมวด ประกอบด้วยชาวบ้านที่อยู่บ้านใกล้เคียงกัน หรืออาจข้ามเขตหมู่บ้าน เช่น หมวดเหมืองฝาย

ส่วนลักษณะทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนา ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529) ได้ชี้ให้เห็นว่าฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้าน คือการผลิตแบบพอยังชีพ หรือการผลิตเพื่อใช้ การผลิตที่สำคัญคือการทำนาข้าวเพื่อบริโภคในครอบครัว วิธีการทำนาอาศัยแรงงานคน สัตว์ น้ำฝน ไถ จอบและคราดเป็นหลัก เริ่มจากการโค่นต้นไม้ ถางป่า ใช้แรงงานควายในการไถนา นอกจากข้าวแล้วก็มีการจับปลา ใช้วิธีการง่าย ๆ จับปลาโดยใช้สุม ช้อน สวิง ฆมวก เก็บผักจากธรรมชาติจากริมนา ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ป่าจะหาของป่า เช่น รังนก น้ำผึ้ง ไม้ฝาง งาช้าง สมุนไพร และล่าสัตว์เป็นอาหารเช่น วัวป่า ควายป่า หมูป่า เก้ง กวาง ไก่ป่า เป็นต้น นอกเหนือจากการผลิตอาหารด้วยตนเอง ชาวนาได้ทอผ้าในฤดูที่ว่างเว้นจากการทำนาจากต้นฝ้ายที่ปลูกเอง เช่นเดียวกับที่ ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ (2540) ได้อธิบายพลังการผลิตในหมู่บ้านไทยว่าวางพื้นฐานอยู่บนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยการพึ่งพาอาศัยธรรมชาตินี้มีอยู่ตั้งแต่ในระดับการผลิตที่ง่ายที่สุดคือ การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ การพึ่งพาธรรมชาติในการเกษตร การนำเอาวัสดุมาสร้างบ้านเรือน ทุ่งหญ้าที่ใช้เลี้ยงวัวควาย การพึ่งพาธรรมชาติในการทำหัตถกรรมได้แก่ หาไม้ไผ่ นำดินเหนียวมาทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

ตารางที่ 2.1 สรุปลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจในสังคมชานนาในอดีต

ลักษณะทางสังคม	ลักษณะทางเศรษฐกิจ
1. เป็นสังคมที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ครอบครัวเป็นหน่วยย่อยของสังคมโดยมีลักษณะเป็นครอบครัวใหญ่ และมีการจับจองที่ดินที่กินเป็นของครอบครัวตนเอง	1. เป็นสังคมที่พึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์โดยการหาอาหารและการผลิตสินค้าขึ้น เป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน หากมีผลผลิตเกินความต้องการจะนำมาขายหรือแลกเปลี่ยน โดยมีสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน
2. ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนมีความซับซ้อนมากขึ้นและสมาชิกในสังคมมีความสัมพันธ์กับแหล่งที่ตั้งถิ่นฐาน	2. มีการผลิตอาหารด้านการเกษตรเป็นหลัก เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ถิ่นสัตว์ เก็บหาอาหารตามธรรมชาติ โดยใช้แรงงานคนและสัตว์ และเครื่องทุ่นแรงเพิ่มมากขึ้น
3. มีวิทยาการหรือเทคนิคในการประกอบกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ การศึกษา ระบบความเชื่อและศาสนา เป็นแบบง่ายๆ มีการถ่ายทอดความรู้ผ่านการบอกเล่าในรูปแบบนิทาน ตำนาน เรื่องเล่า	3. มีการแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินของบุคคลและของส่วนรวม มีระบบชลประทานในการจัดการน้ำ มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน การทำงานร่วมกันในกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้าน

2.7.3 การเปลี่ยนแปลงในสังคมชานนา

หลังสนธิสัญญาบาวริง การค้าผูกขาดของไทยโดยพระคลังสินค้าได้เปลี่ยนเป็นการค้าเสรี ความต้องการข้าวมีเพิ่มมากขึ้นมาก มีการขยายพื้นที่ผลิตข้าวโดยเฉพาะภาคกลาง ส่วนภาคเหนือได้มีบริษัทจากต่างประเทศเข้ามาทำไม้สัก การขยายพื้นที่ปลูกข้าวยังไม่ได้เข้ามาสู่ภาคเหนือ เพราะการคมนาคมลำบาก ทำให้ระบบการผลิตของหมู่บ้านภาคเหนือยังเป็นการผลิตแบบยังชีพ และมีการแลกเปลี่ยนผลผลิต การเปลี่ยนแปลงของสังคมชานนาในภาคเหนือ เริ่มขึ้นเมื่อมีการสร้างทางรถไฟไปถึงจังหวัดลำปาง และจังหวัดเชียงใหม่ ในปีพ.ศ. 2462 เริ่มมีการส่งข้าวออกไปขายที่กรุงเทพฯ เกิดโรงสีขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ แต่ในภาคเหนือโดยทั่วไปยังคงผลิตแบบยังชีพ ชาวบ้านปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคเป็นหลัก การขยายตัวของระบบทุนนิยมเริ่มในปีพ.ศ. 2487 เป็นต้นมา ได้มีการกระจาย

ตัวของการปลูกพืชจากข้าวมาเป็นพืชชนิดอื่นเช่น ยางพารา ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2543)

เทอร์ตัน (2527-2528) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงราย พบว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในหมู่บ้านอย่างรวดเร็วประมาณปีพ.ศ. 2493 เมื่อเกิดโรงสีขนาดเล็ก และขายข้าวให้แก่โรงสีข้าวในเมือง เมื่อมีการปรับปรุงถนน ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสทำงานเป็นแรงงาน การรณรงค์ปราบมาเลเรียได้ทำให้อัตราการตายของประชากรลดลง และประชากรในหมู่บ้านได้เพิ่มขึ้น ต่อมาตลาดขายพืชสดสำหรับสินค้าในท้องถิ่น ร้านขายของชำของพ่อค้าชาวจีนในหมู่บ้าน เริ่มมีการขายที่นา และราคาที่ดินได้เพิ่มขึ้น โดยชาวนาที่มีที่ดินมากกว่า 25 ไร่ขึ้นไปเริ่มมีการจ้างแรงงานในการทำนา ส่วนชาวนาที่มีที่ดินขนาดกลางและขนาดเล็กยังคงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกัน เมื่อการเพาะปลูกที่ได้ไม่เพียงพอ ชาวนามักยืมเงินจากพ่อค้า และชาวนารวยโดยการขายผลผลิตล่วงหน้าในราคาที่ต่ำมาก

เมื่อรัฐมีนโยบายพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเริ่มในทศวรรษ 2500 ที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลัง พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา การส่งเสริมภาคการเกษตรกรรมตามนโยบายปฏิวัติเขียว ส่งผลให้ชาวนาต้องปรับตัวจากวิถีชาวนาดั้งเดิมกลายเป็นวิถีชาวนาสสมัยใหม่ นำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการทำนา ตั้งแต่การเตรียมดินจนถึงการเก็บเกี่ยว เกิดสถาบันที่เป็นรากฐานของทุนนิยมคือ ธนาคาร ผลผลิตทางการเกษตรยังเป็นสินค้าส่งออก หมู่บ้านถูกดูดซับทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิต การใช้ปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ ปุ๋ยยา สารเคมี และพันธุ์ข้าวใหม่ ส่งผลให้ชาวนาต้องลงทุนในการทำนาสูงขึ้น วิถีชีวิตชาวนาเข้าสู่ระบบทุนนิยม พึ่งพาตลาดไกลตลาด ลงทุนสูงผลตอบแทนต่ำ การเปลี่ยนการถือครองที่ดิน การเปลี่ยนสถานะชาวนาจากเจ้าที่ดินเป็นผู้เช่า การเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น และยังส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าวอีกด้วย

ในต้นทศวรรษที่ 2500-2510 Meorman (1968) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยีการผลิตในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย โดยชาวนาได้จ้างรถไถจากจังหวัดลำปาง มาบุกเบิกป่าหญา ป่าไผ่ ป่ากกที่รกชัฏให้กลายเป็นที่นา และยังใช้ควายในการไถนา ซึ่งต่อมาชาวนาที่มีที่นาเป็นจำนวนมากได้ซื้อรถไถมาใช้ รวมทั้งใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง เพื่อเพิ่มผลผลิตในการทำนา โดยได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานภาครัฐ และเห็นตัวอย่างจากชาวนารวยที่ใช้เทคโนโลยีและปัจจัยการผลิตที่ทันสมัย อย่างไรก็ตามครัวเรือนและชุมชนชนบทยังคงเป็นหน่วยพื้นฐานในหมู่บ้าน ชาวนา การเข้ามาของรถไถไม่ได้เปลี่ยนชาวบ้านเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมที่ทันสมัย คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านยังคงมีการช่วยเหลือกัน

จากการศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2528, หน้า 81-110) ได้วิเคราะห์ความขัดแย้งในการใช้ที่ดินในช่วงปีพ.ศ. 2516-2524 พบว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีสาเหตุมาจากการขยายตัวของการผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้า โดยเฉพาะการผลิตหลายครั้งในรอบปีบนพื้นที่เดียวกัน ได้กลายเป็นชนวนความขัดแย้งในการใช้ที่ดินระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่าในหมู่บ้านภาคเหนือ ทั้งนี้เพราะการผลิตได้ก่อให้เกิดปัญหา เช่น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นพร้อม ๆ กับการเพิ่มอัตราค่าเช่าที่นา ทำให้ชาวนายากจนลุกขึ้นมาต่อต้านการเพิ่มค่าเช่าที่นา

การศึกษาสังคมชาวนาอีก 10 ปีต่อมาในทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา เมื่อมีการเข้ามาของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในชนบทได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาตั้งแต่ระบบการผลิต วิธีการผลิต เทคโนโลยี เมล็ดพันธุ์ ปัจจัยการผลิตที่พึ่งพาภายนอกมากขึ้น ในด้านการตัดสินใจในการผลิตถูกควบคุมด้วยระบบทุนนิยม การทำให้ทรัพย์สินส่วนรวมเป็นทรัพย์สินเชิงปัจเจกโดยการบังคับใช้กฎหมาย ทำให้ชาวนาสู้ภัยที่ดินของตนเอง แต่ชาวนายังคงมีระบบการผลิตแบบยังชีพ ดังนั้นสังคมชาวนาจึงเป็นการผสมผสานระหว่างสังคมแบบดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ ซึ่งสุริยา สมุทคุปต์ (2536) กล่าวว่าแม้ว่าชาวนาจะยังชีพด้วยการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร และครอบครองปัจจัยการผลิตที่ทันสมัย แต่ชาวนาไม่มีอิสระเหมือนสังคมดั้งเดิม เพราะตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐส่วนกลางและการควบคุมในด้านการปกครอง การศึกษา ศาสนา อาชีพ เศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งตลาดการค้าในระบบทุนนิยม โดยมีการศึกษาในประเด็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาเป็นจำนวนมาก ได้แก่

ประมวล กานต์รังสรรค์ (2531) แบบแผนทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน เป็นแบบแผนทางเศรษฐกิจที่ผสมระหว่างเศรษฐกิจแบบเพื่อยังชีพ และเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งระบบทุนนิยมได้มีทั้งส่วนที่ช่วยทำลาย และช่วยดำรงรักษาระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ดังนั้นภาคเศรษฐกิจแบบเพื่อยังชีพจึงยังไม่ถูกทำลายลงอย่างเด็ดขาด แต่กลับถูกสร้างขึ้นมาอย่างควบคู่กับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้เศรษฐกิจของชาวบ้านมีการพึ่งพาสังคมภายนอกมากขึ้น เกิดเป็นเศรษฐกิจแบบผสมขึ้นในหมู่บ้าน ปัจจัยที่มีความสำคัญที่ทำให้แบบแผนทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านมีลักษณะผสมระหว่างเศรษฐกิจแบบเพื่อยังชีพและเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คือ ลักษณะเฉพาะทางด้านโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของหมู่บ้าน

ในด้านของการให้กรรมสิทธิ์ในที่ดิน พรใจ เดิมวาริ (2534) พบว่าความเหลื่อมล้ำระหว่างการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาด้านสังคม ได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการถือครองที่ดินในสังคมชนบท เช่น การบังคับใช้กฎหมายที่ดินของภาครัฐ ทำให้ความมั่นคงในการถือครองที่ดินของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อรัฐบาลบังคับใช้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนที่อยู่ภายใต้หลักการที่ดินเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล ท่ามกลางกระบวนการผนวกหมู่บ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบ

ทุนนิยมและรัฐไทย การสถาปนากรรมสิทธิ์เอกชนในหมู่บ้านตามการบังคับใช้กฎหมายที่ดิน เพื่อสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดินในสายตาของรัฐ พร้อม ๆ กับการขยายตัวของพืชพาณิชย์ในหมู่บ้าน มีผลกระทบต่อความมั่นคงในการถือครองที่ดินของชาวบ้าน เพราะการบังคับและรับรองสิทธิในที่ดินตามระบบกฎหมายมีความแตกต่างจากการบังคับและรับรองสิทธิตามประเพณี ทำให้เกิดข้อขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง และระหว่างชาวบ้านกับรัฐ

งามพิศ สัตย์สงวน (2545) ศึกษาวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงศึกษาในหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวคงอยู่คือ ระบบครอบครัวและเครือญาติ การผลิตข้าวเป็นการค้า การชลประทาน การใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ในการผลิตข้าว และแหล่งเงินทุน ส่วนปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปคือ การรับนวัตกรรม แผนพัฒนาเศรษฐกิจ การชลประทาน การคมนาคม และพ่อค้าชาวจีน นอกจากนี้ยังพบว่าชาวนาในหมู่บ้านเหลือเพียงร้อยละ 30 ส่วนมากเป็นชาวนายากจน เป็นชาวนาเช่า มีภาระหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมพ่อค้า นายทุนเจ้าที่ดิน และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ รวมทั้งชาวนายังเผชิญกับปัญหาราคาข้าวตกต่ำ ปัญหาภัยแล้ง ภัยธรรมชาติ ชาวนาจำนวนหนึ่งมีการปรับตัวโดยเลิกอาชีพทำนา แล้วไปขายแรงงานในตัวเมือง บางครอบครัวอพยพไปทำงานในกรุงเทพฯ แนวโน้มในอนาคตวัฒนธรรมการทำงานจะลึกลงเพราะไม่มีคนสืบทอด

มณีนัย ทองอยู่ (2546) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาลุ่มน้ำพอง เป็นลุ่มน้ำที่เป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาแบบทุนนิยม และแบบทันสมัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 โดยรัฐได้ลงทุนสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และการชลประทานเพื่อการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนามีลักษณะร่วมที่สำคัญคือ ครอบครัวชาวนาแสดงบทบาทที่สำคัญในฐานะที่เป็นหน่วยหลักในการจัดการแรงงานและการจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือน การแตกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากการผลิตในสาขาการเกษตรไปสู่การรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโยกย้ายแรงงานครัวเรือนบางส่วนไปรับจ้างต่างถิ่น แต่ยังคงมีการคงอยู่ของการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อการค้า

รัตนพร เศรษฐกุล (2546) ศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชุมชนในหมู่บ้านภาคเหนือ หลังการสูญเสียอำนาจทางการเมืองของเจ้านายในระบบศักดินา ได้มีเจ้านาย พ่อค้า นายทุนต่างชาติเร่งเข้ามาจับจองที่ดิน เกิดการแบ่งฐานะเป็นนายทุนที่ดิน ชาวนารวย และชาวนายากจนที่เป็นแรงงานรับจ้างในที่นาด้วย ชาวบ้านจำนวนมากไม่สามารถครอบครองที่ดินได้ เมื่อนโยบายของรัฐในการส่งเสริมการผลิตและส่งออกตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้นำประเทศเข้าสู่การเปลี่ยนแปลง และปลูกพืชการค้า เริ่มมีการปลูกตามระบบพันธะสัญญา เกิดระบบการผลิตเกษตรเชิง

พาณิชย์ในชนบท วิธีการผลิตตกอยู่ภายใต้การบงการของกลุ่มทุนจากภายนอก มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ความต้องการที่ดินสูงขึ้นเพื่อเก็งกำไร ที่ดินถูกเปลี่ยนมือจากชาวนาเป็นของนายทุนภายนอก ชุมชนที่อยู่ใกล้ตัวเมืองพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลเมืองยังคงการผลิตในสภาพเดิมคือ เน้นการผลิตเพื่อบริโภค แต่มีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น เศรษฐกิจทุนนิยมเสรีที่รัฐนำเข้ามาสู่ชุมชนหมู่บ้าน นำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ที่รัฐได้ใช้กฎหมาย และการอนุรักษ์ซึ่งให้ประโยชน์กับกลุ่มนายทุนภายนอกมากกว่าชาวบ้าน

ทิพวัลย์ สีจันทร์ (2546) พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคการเกษตรในทุ่งลูกนก จังหวัดนครปฐม ก่อนปีพ.ศ. 2503 ทุ่งลูกนกอยู่ภายใต้ระบบการปลูกข้าวของฟาร์มแบบครอบครัว หลังจาก พ.ศ. 2503 ฟาร์มแบบครอบครัวส่วนหนึ่งยังคงปลูกข้าว และปลูกอ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน เพิ่มขึ้นเพื่อขาย บางฟาร์มเลี้ยงวัวนมและวัวเนื้อด้วย มีฟาร์มแบบทุนนิยมเกิดขึ้นในพื้นที่ดอนเพื่อปลูกอ้อย ฟาร์มครอบครัวจำนวนหนึ่งล้มสลายเป็นชาวนาไร้ที่ดิน ทำงานรับจ้างในฟาร์มแบบทุนนิยม ทำให้ทุนนิยมรุกคืบเกิดการทำให้ไร่นาขนาดใหญ่ จ้างคนงานในการผลิตอ้อย ทุ่งลูกนกจึงเป็นพื้นที่ที่มีระบบทุนนิยมการเกษตร และระบบครอบครัวอยู่ด้วยกัน มีการปรับตัวโดยผลิตพืชชนิดใหม่ เลี้ยงวัว ใช้ที่ดินและแรงงานในครอบครัวเข้มข้นมากยิ่งขึ้น การถือครองที่ดินเป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกร เนื่องจากที่ดินถูกแบ่งย่อยเป็นแปลงขนาดเล็กด้วยกระบวนการสืบทอดมรดก การเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกไปสู่พื้นที่นอกภาคเกษตร และราคาที่ดินสูงขึ้น การได้สิทธิในที่ดินแทบจะเป็นไปไม่ได้สำหรับครัวเรือนเกษตรกร เกษตรกรได้พึ่งพาที่ดินจากการเช่าที่ดิน ซึ่งเป็นของคนในพื้นที่ที่ย้ายออกไป และที่ดินของคนกรุงเทพฯ เกิดปรากฏการณ์ของการสะสมที่ดินในพื้นที่ทุ่งลูกนก

นันทา กันตริ (2548) นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมาได้เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของชาวนาให้เข้าสู่การทำเกษตรสมัยใหม่มากยิ่งขึ้นคือ การเปลี่ยนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ พันธุ์ข้าว ภายใต้การรุกรานของวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ การพึ่งพิงเทคโนโลยี และระบบการตลาด ได้ส่งผลกระทบต่อระบบความรู้ในเรื่องพันธุ์กรรมข้าว การสูญหายของข้าวพันธุ์พื้นบ้านเกิดขึ้นพร้อมกับการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ที่เน้นปลูกข้าว 1-2 พันธุ์ การปลูกข้าวในระบบเกษตรสมัยใหม่ ชาวนาต้องใช้ปุ๋ยและสารเคมีในปริมาณที่เพิ่มขึ้น ภาวะมีหนี้สิน และที่สำคัญคือชาวนาต้องซื้อพันธุ์ข้าวปลูกแทนการเก็บพันธุ์ข้าว การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวของชาวนาขึ้นอยู่กับพ่อค้าเป็นผู้ มิใช่กำหนดโดยชาวนา ความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวนาในระบบเกษตรสมัยใหม่ได้ลดถอยลง

จิตติญา เหล่าอัน (2553) การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาได้ทำให้ชาวนาเริ่มปรับตัวด้วยการหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนผลผลิตให้กับตลาด มีการทำนาโดยใช้เครื่องจักรทางการเกษตร การเกิดการแตกตัวทางชน

ชั้นชานา ช่วงปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ชานาได้มีโอกาสใช้ “ทุนเข้มข้น” เพื่อ “ปลูกพันธุ์ข้าวใหม่” ที่มุ่งเน้นผลิตเพื่อป้อนตลาดเป็นหลัก จากการตัดสินใจเชิงธุรกิจของชานาทำให้มีการนำรถไถนากับรถเกี่ยวข้าวมาใช้แทนการใช้แรงงานคน และทำธุรกิจด้วยการนำเครื่องจักรออกไปรับจ้างในหมู่บ้าน และนอกเขตหมู่บ้าน ขณะเดียวกันการแตกตัวทางชนชั้นได้ทำให้ชานารวยสามารถปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ได้เป็นอย่างดี ในขณะที่ชานากลางได้หันเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนชานาจนได้เป็นแรงงานรับจ้างในภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ แรงงานนอกภาคเกษตรกรรม หรือเป็นผู้ประกอบการรายย่อยในหมู่บ้าน

จามรี เชียงทอง, วัฒนา สุกัณศีล, จิรวัดน์ รักษาติ, สว่าง มีแสง และปริญญาวัลย์ ใจปิ่นตา, (2554) ได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนบทภาคเหนือตอนบน ได้ค้นพบประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ดังนี้ (1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบท ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่มีการเกิดขึ้นของที่ดินขนาดใหญ่ ที่มีการใช้แรงงานรับจ้างควบคู่ไปกับการผลิตเชิงพาณิชย์ที่ก้าวสู่การเกษตรแบบพันธะสัญญาและการปลูกข้าวไว้กินของชานา (2) การกลายไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมแบบรับเหมาช่วงที่เกิดขึ้นในชนบท (3) ความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตจากการที่มีหนี้สินมากกว่ารายได้ (4) การจัดการบริหารชุมชนในรูปแบบใหม่ ภายใต้หลักการการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการในหมู่บ้าน แต่คณะกรรมการเหล่านี้ไม่ได้มีบทบาทในทางปฏิบัติมากนัก ภายใต้ระบบโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก และได้รับความคิดใหม่ ๆ เรื่องมาตรฐานทั้งทางการเมืองและระบบการผลิตแบบใหม่ ชุมชนหมู่บ้านได้ถูกจัดระเบียบใหม่ ในขณะเดียวกันชุมชนได้พยายามที่จะสร้างการจัดการในระดับชุมชนและเหนือชุมชนด้วย

2.7.4 การปรับตัวของสังคมชานา

ชานาที่ได้รับผลกระทบจากแรงกดดันในการดำเนินชีวิต และปัญหาที่เกิดจากการผลิตมูลฝอย (2527) ได้กล่าวว่าชานาได้พยายามแก้ไขปัญหาทั้งในลักษณะของการยินยอม และการต่อต้าน วิธีการแรกคือ ลดความบีบคั้นที่เกิดแก่ครัวเรือน โดยการคิดหาทดแทนที่มีลักษณะเป็นการเฉลี่ยทรัพยากรกันเมื่อเกิดปัญหา เช่น การขอยืมเมล็ดพันธุ์จากเพื่อนบ้าน การแบ่งหรือเช่าที่ดินจากเพื่อนบ้าน วิธีการที่สองคือ การต่อต้านการเกณฑ์แรงงาน หรือต่อต้านการเก็บภาษี อีกวิธีการหนึ่งโดยการรวมกลุ่มกัน แต่เป็นการรวมกลุ่มแบบหลวม เพื่อร่วมประสาน หรือการร่วมเป็นพันธมิตร ซึ่งเป็นมาตรการชั่วคราวระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล หรือรัฐต่าง ๆ ชานาเข้าไปรวมกลุ่มกับเพื่อนเพื่อต่อต้านความบีบคั้นที่แต่ละบุคคลได้รับ กลุ่มร่วมมือของชานาจึงไม่ได้เป็นเรื่องระหว่างชานากับชานาเท่านั้น แต่เป็นเรื่องระหว่างชานากับผู้มีอำนาจเหนือกว่าด้วย

อันเนื่องมาจากการค้าและตลาด ในการศึกษาของ Moerman (1968) กล่าวว่า การนำเทคโนโลยีการผลิต ทำให้ชาวนาเกิดการปรับตัวได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก หมู่บ้านต้องพึ่งพาพึ่งจากภายนอกซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน แต่แม้ว่าสังคมหมู่บ้านจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติและตลาดโลกมากขึ้น ครั้วเรือนและชุมชนยังคงเป็นหน่วยพื้นฐานในการผลิตและการดำรงชีวิตของสังคมชาวนา

จากการศึกษาของ นิยพรรณ วรรณศิริ (2529) ในการปรับตัวต่อปัญหาที่เกิดขึ้นของชาวนา เป็นแบบการยอมรับสภาพต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยชาวนาใช้วิธีแก้ปัญหาใน 2 ลักษณะคือ อดทนกับน้ำยอมรับชะตากรรม เพราะชาวนาไม่ชอบใช้วิธีเผชิญหน้ากันและรุนแรงต่อกัน คำนิยมทางพุทธศาสนาที่ให้อดทนต่อชะตากรรมแล้วพยายามทำดี เกิดชาติหน้าจะได้ไม่ยากจน อีกวิธีการหนึ่งชาวนาแก้ปัญหาโดยการอพยพโยกย้ายแรงงานจากภาคเกษตรไปอยู่ภาคอุตสาหกรรม เลิกทำไร่ทำนาเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีผลทำให้ขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร ผลิตผลตกต่ำ

การผลิตพืชพาณิชย์เพื่อขายภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาควบคู่กับการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคของชาวนา พบว่ามีการปรับตัวทั้งชาวนาขนาดเล็กและการปรับตัวของกลุ่มทุน ซึ่งพบว่าชาวนาขนาดเล็กยังไม่สามารถทำการต่อรองกับกลุ่มทุนได้อย่างแท้จริง จากการศึกษาของ รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์ (2529) กล่าวว่า ในขณะที่ชาวนาต้องตกอยู่ในสถานะที่ไร้อำนาจในการตัดสินใจ และเสียเปรียบภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา ทางออกของชาวนาขนาดเล็กคือ การรวมกลุ่มเพื่อการต่อรอง เพื่อเพิ่มอำนาจในการควบคุมการผลิตกับกลุ่มทุนได้ เพราะมีเงื่อนไขเฉพาะที่สำคัญหลายประการคือ ชาวนาขนาดเล็กยังคงเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน และทุนเอง ทำให้สามารถสร้างอำนาจต่อรองได้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามในด้านของกลุ่มทุนพบว่ามี การพัฒนารูปแบบความสัมพันธ์ จากระบบพันธะสัญญาระหว่างกลุ่มทุนกับชาวนาโดยตรง มาเป็นระบบหัวหน้าโควตา ซึ่งเป็นนายหน้าที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการปลูกและรวบรวมผลผลิตให้กับบริษัท มักอิงอยู่กับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ชาวนาจึงไม่อาจทำการต่อรองได้ เพราะถ้าหากหัวหน้าโควตาตัดความช่วยเหลือจะส่งผลกระทบต่อการค้ารังชีพ

สอดคล้องกับการศึกษาของ เดโซ ไชยทัต (2539) กล่าวว่า ชาวนายากจนที่ไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่ดิน ดังนั้นการปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ จึงเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนเข้าสู่กระบวนการสูญเสียความสามารถในการควบคุมการผลิตของตนเองมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันชาวนาก็ได้สร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพ เพื่อเป็นหลักประกันในการดำรงชีพที่ไม่สามารถพึ่งพาอาชีพใดอาชีพหนึ่งเป็นหลักได้อย่างเดียว และจำยอมเข้าสู่เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอุปถัมภ์ในแนวดิ่ง กับกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่าตน ในขณะเดียวกันก็มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์แบบการช่วยเหลือต่างตอบแทน

ในกลุ่มครัวเรือนเครือข่าย และกลุ่มอาชีพเดียวกันที่มีฐานะใกล้เคียงกัน เพื่อสร้างความมั่นคงในการประกอบอาชีพสมัยใหม่

ขณะที่พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546) ได้ชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชนลุ่มน้ำขานภายใต้แนวทางวัฒนธรรมชุมชน จากการศึกษาพบว่า การเข้ามาของระบบทุนและเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่มาแทนที่แรงงาน ระบบชลประทาน การมีรูปแบบกิจกรรมใหม่ ๆ ในสังคมการผลิตปรับตัวเข้าสู่ระบบธุรกิจ อย่างไรก็ตามชุมชนลุ่มน้ำขานมีการปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพใหม่ โดยการคงอยู่ของเศรษฐกิจอีกระบบหนึ่งภายในชุมชน กล่าวคือยังคงใช้หน่วยและอัตราการผลิตที่สอดคล้องกับพลังการผลิตของชุมชน ยังคงระบบแลกเปลี่ยนและกระจายผลผลิตโดยข้าว ยังคงใช้ระบบการทำงานร่วมหมู่ และแลกเปลี่ยนแรงงาน ยังคงสืบทอดองค์ความรู้การผลิต และเครือข่ายทางสังคม ยังคงให้ความสำคัญกับระบบคุณค่ามากกว่ามูลค่าในการผลิต การใช้แรงงาน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ในลุ่มน้ำขานนั้น ระบบความสัมพันธ์ที่พัฒนาขึ้น เช่น ระบบเหมืองฝาย หมวดบ้าน หมวดวัด เก่าฝิ่นนั้นยังเป็นพลวัตที่มีบทบาทสูงในการกำหนดดุลยภาพของชุมชน ถ้าหากว่าชุมชนตระหนักถึงดุลยภาพที่กำลังเกิดใหม่ในชุมชน และหาทางผลิตซ้ำลักษณะที่เข้มแข็งและพึงพิงตนเองได้ของชุมชนให้คงอยู่ต่อไป ภายใต้ปฏิสัมพันธ์กับพลวัตของระบบภายนอกใหม่ที่กำลังเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ดุลยภาพของชุมชนก็จะปรับตัวเข้ามาสู่สถานภาพใหม่โดยง่ายซึ่งสามารถรองรับพื้นฐานแห่งชีวิตชุมชน และนำพาความเป็นชุมชนให้ดำรงอยู่ได้

จากการศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2546) ได้ชี้ให้เห็นว่าชาวนาไทยภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนเอง ภายใต้บริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น ชาวนาพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพในรูปแบบที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยพบว่าชาวนามีการปรับตัวใน 3 ลักษณะดังนี้ (1) การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร คือการเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไย การเลิกปลูกข้าว และหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจ หรือการปลูกข้าวเพื่อกินผสมผสานกับการปลูกพืชเศรษฐกิจ รวมทั้งเก็บผักตามรั้ว เลี้ยงสัตว์ หาปลา หรือแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร (2) การปรับตัวตามสถานการณ์ โดยชาวนามีความยืดหยุ่นในการประกอบอาชีพมากขึ้น ชาวนามีความพร้อมในการออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรชั่วคราว เมื่อเศรษฐกิจชะงักก็กลับมาทำการเกษตร (3) การปรับชีวิตไปสู่นอกภาคเกษตร โดยชาวนาและลูกชาวนาจำนวนหนึ่ง เลิกทำการเกษตร และหันไปประกอบอาชีพอื่น ชาวนาฐานะดีจะส่งลูกหลานไปเรียน และทำงานในเมือง เป็นข้าราชการ พนักงานบริษัท ส่วนชาวนาที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ จะไปทำงานค้าขาย เป็นช่างฝีมือ หรือทำงานในโรงงาน

การปรับตัวที่มีลักษณะยืดหยุ่นได้พบในการศึกษาของ สมทรง นุ่มนวล และสารีย์ นุ่มนวล (2548) พบว่าการส่งเสริมภาคการเกษตรกรรมตามนโยบายการปฏิวัติเขียวส่งผลให้ชาวนาต้อง

ปรับตัวจากวิถีชาวนาดั้งเดิมกลายเป็นวิถีชาวนาสมัยใหม่ นำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการทำนา ตั้งแต่การเตรียมดินจนถึงการเก็บเกี่ยว เมื่อชาวนาต้องลงทุนในการทำนาสูงขึ้น และผลตอบแทนต่ำ ชาวนาต้องปรับตัวเช่น การรวมกลุ่มอยู่ภายใต้การสนับสนุนส่งเสริมของศูนย์ขยายเมล็ดพันธุ์พืช ซึ่งจะควบคุมคุณภาพการผลิตพร้อมประกันราคา และรับซื้อผลผลิตคืน การประกอบอาชีพนอกภาค เกษตร เป็นการปรับตัวด้านอาชีพซึ่งมีปัจจัยมาจากข้อจำกัดของแหล่งน้ำ ฤดูกาล และขาดแรงงานในการทำนา อันเนื่องมาจากบุตรหลานเข้าสู่ระบบการศึกษา และคนสมัยใหม่ที่นิยมทำงานในโรงงาน มากกว่าที่จะสืบทอดอาชีพทำนา ส่งผลทำให้การทำนาลดน้อยลง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวนาพบว่า ลักษณะของสังคมชาวนาดั้งเดิม เป็นสังคมแบบประเพณีที่มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน การ จัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การเคารพผู้อาวุโส และมีระบบความเชื่อในสิ่งเหนือ ธรรมชาติ ชาวนาโดยพื้นฐานจะผลิตแบบพอยังชีพ การผลิตที่สำคัญคือ การทำนาข้าวเพื่อบริโภคใน ครอบครัว การพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ นอกจากนี้ชาวนายังเกี่ยวพันกับสังคม ภายนอกโดยการแลกเปลี่ยนผลผลิตอีกด้วย ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมชาวนา ส่วนใหญ่จะ เป็นการศึกษาศึกษาในประเด็นพลวัตของชุมชนชาวนา ที่มีวิวัฒนาการจากการทำนาที่ใช้แรงงานคน และ สัตว์ ใช้เทคโนโลยีในการผลิตที่มาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน

การเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาเริ่มตั้งแต่ประเทศไทยได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ที่มีการกำหนดเป้าหมายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การ ส่งเสริมการปลูกข้าวในเชิงพาณิชย์ การพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตร มีการใช้เครื่องทุ่นแรง ปุ๋ย ยาสารเคมี ชาวนาได้เข้าสู่ระบบการผลิตสมัยใหม่ที่ผลิต เพื่อขายเป็นหลักแทนที่ระบบการผลิตแบบ ดั้งเดิม ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลกระทบตามมาในด้านโครงสร้างการผลิต ระบบการผลิต ปัจจัยในการผลิต ระบบความสัมพันธ์ การใช้แรงงานของชุมชนท้องถิ่นและด้านอื่น ๆ ชาวนามีการปรับตัว การผลิต ข้าว ความยืดหยุ่นในการประกอบอาชีพ การทำมาหากิน หรือการสร้างใหม่ในหลากหลายรูปแบบ เช่น เกิดชนชั้นชาวนาในกลุ่มฐานะต่างๆ การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับระบบอุปถัมภ์ การ สร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพ การช่วยเหลือกันต่างตอบแทน การรวมกลุ่มเพื่อการ ต่อรอง เป็นต้น เพื่อที่จะดำรงอยู่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนได้

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยากร เชียงกูล (2526) งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย ศึกษากรณีสังคมเกษตรภาคกลาง พ.ศ. 2503-2523 จากการศึกษาพบว่า การแผ่ขยายของทุนนิยมได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเกษตรกรรมภาคกลางในด้านการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต การเมือง และจิตสำนึกของชาวนา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้เกิดการพัฒนาผลผลิตส่วนเกินเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันได้นำไปสู่ความขัดแย้งทางชนชั้นและกลุ่มคนต่าง ๆ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการที่เศรษฐกิจของประเทศไทยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมโลกอย่างใกล้ชิดมากขึ้น ในลักษณะที่เป็นประเทศทุนนิยมบริวารที่ต้องพึ่งพิงประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง โดยถูกบงการและกำหนดการจัดสรรทรัพยากรและแบ่งงานในระดับโลก โดยผู้ที่ได้ส่วนแบ่งจากผลผลิตและมูลค่าส่วนเกินมากที่สุดคือ นายทุน เจ้าที่ดิน นายทุนเกษตรกรรม ตลอดจนข้าราชการนักการเมืองที่เป็นกลไกอำนาจรัฐ และผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งน้อยที่สุดคือ ชาวนาขนาดย่อมและแรงงานไร้ฝีมือ เกิดโครงการด้านการพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่เช่น การปฏิรูปที่ดิน การจัดรูปที่ดิน การทำฟาร์มขนาดใหญ่ การทำฟาร์มภายใต้ข้อผูกพันจะมีส่วนช่วยทำให้ผลผลิตส่วนเกินโดยรวมเพิ่มมากขึ้น แต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์ยังเป็นชนชั้นที่ครอบครองปัจจัยการผลิต ชาวนารายย่อยถูกเปลี่ยนให้เป็นชาวนารับจ้าง ในขณะที่ชาวนาปานกลางและชาวนารวยได้พัฒนาไปเป็นเกษตรกรนายทุนที่ใช้เครื่องจักร เครื่องทุนแรงและจ้างแรงงานคนเพิ่มขึ้น

กิตติพงษ์ เกษมพงษ์ (2536) งานวิจัยเรื่อง อุดมการณ์ทุนนิยมและผลกระทบต่อชาวนาในหมู่บ้านภาคกลางของไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านหนองผักชีเหนือ จังหวัดสระบุรี จากการศึกษาพบว่า ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา รัฐได้ส่งเสริมการพัฒนาด้านเกษตรกรรมด้วยการใช้เทคนิคสมัยใหม่เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ทำให้ค่านิยมดั้งเดิมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มลดลง ความเป็นปัจเจกชนและค่านิยมที่เน้นวัตถุได้เข้ามาแทนที่ นโยบายการผลิตเพื่อการส่งออกในปี พ.ศ. 2515 ทำให้อุตสาหกรรมบางประเภทขยายตัว ส่งผลให้เกิดการอพยพแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรม คนรุ่นใหม่ที่ต้องการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมมากกว่าการทำนา การขยายตัวของอุดมการณ์บริโภคนิยมเข้ามาในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านต้องเร่งหาเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในการซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยมากขึ้น ในเวลาเดียวกันวัฒนธรรมตะวันตกก็เริ่มได้รับการยอมรับและเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมดั้งเดิมที่ถูกทอดทิ้งและกำลังจะเสื่อมสลาย การขยายตัวของรัฐที่มุ่งจะพัฒนาหมู่บ้านให้เจริญก้าวหน้าได้เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้นำเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา ในขณะเดียวกันชาวบ้านต้องกลายเป็นฐานอำนาจทางการเมืองให้กับกลุ่มผู้นำที่มีความสัมพันธ์กับพรรคการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

พรรณิ บัวเล็ก (2543) พัฒนาการทุนนิยมในประเทศไทยในระยะประวัติศาสตร์จนถึง พ.ศ. 2516 แบ่งออกเป็น 6 ระยะ (1) กำเนิดของทุนในสมัยศักดินา (ปลายอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น) “เจ้าภีณายอากร” เป็นทุนกลุ่มแรกของไทยที่มีถิ่นกำเนิดในสังคมยุคศักดินามีฐานะเป็น กิ่งข้าราชการทำหน้าที่ช่วยรัฐเก็บภาษีอากร และพิจารณาคดีที่เกี่ยวกับภาษีอากรระบบเจ้าภีณายอากร (2) ทุนนิยมภายหลังสนธิสัญญาเบาริงถึงสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2398-2457) เป็นทุนนิยมการค้า แบบทุนนิยมแบบอาณานิคม โดยเปิดโอกาสให้สินค้าของอังกฤษเข้าสู่ประเทศไทยได้สะดวก และ รัฐบาลต้องเปิดโอกาสให้นำสินค้าออกได้สะดวกเช่นกัน (3) ทุนนิยมตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 ถึง การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย (2457-2475) เกิดการขยายตัวทางการผลิตอย่างรวดเร็ว เกิดการขยายตัว ทางการผลิตสินค้าส่งออก และสินค้าเข้าอย่างต่อเนื่อง เกิดทุนในชนบทเข้ามาเป็นพ่อค้าคนกลาง (4) คณะราษฎรกับการสร้างทุนนิยมโดยรัฐในแนวทางเศรษฐกิจแบบชาตินิยม (พ.ศ. 2475-2490) โดยปรีดี พนมยงค์ กับเค้าโครงการเศรษฐกิจมาจนถึงจอมพลป. พิบูลสงครามกับทุนนิยมโดยรัฐ (พ.ศ. 2481-2487) หรือ รัฐนิยม หรือชาตินิยม หรืออำนาจนิยม (5) ทุนนิยมขุนนางกับเศรษฐกิจ ภายใต้การเมืองแบบอำนาจนิยม (พ.ศ. 2490-2500) การพัฒนาทุนนิยมในยุคนี้ผูกพันกับการเมือง ภายในทั้งทุนนิยมขุนนางและทุนเอกชนจึงเติบโตไปพร้อมกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ขณะที่ทุนนิยมขุนนางอาศัยการเติบโต โดยใช้สิทธิในการควบคุมอำนาจรัฐ ส่วนทุนเอกชนก็ เติบโตโดยอาศัยการอุปถัมภ์ของกลุ่มการเมือง (6) การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้แผนพัฒนา (พ.ศ. 2500-2516) ยุคนี้เป็นยุคที่ทุนนิยมในไทยพัฒนาภายใต้พันธมิตร 3 กลุ่ม คือ ทหาร ทุนต่างชาติและทุนท้องถิ่น การพัฒนาในยุคนี้ถูกกำหนดจากรัฐมิใช่กระบวนการของประชาชน และเป็นการพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐาน ทำให้เกิดปัญหาของเมืองหลวง กรรมกรและค่าแรงราคาถูก ชนบทถูกทอดทิ้ง กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลาของการพัฒนาทุนนิยมในสังคมไทย เป็นความร่วมมือระหว่างทุนท้องถิ่น รัฐและต่างชาติ ในการแสวงหาผลประโยชน์จากสังคมไทย

วสิน ปลื้มเจริญ, โกวิท กระจ่าง และสุภาณี เวชพงศา (2543) งานวิจัยเรื่อง จิตสำนึกของเกษตรกร ที่มีต่อการจัดการทรัพยากรการเกษตรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม จากการศึกษาพบว่าสังคมเกษตรกรรม ในช่วงของการพัฒนาตามแนวทางที่เรียกกันว่าการปฏิวัติเขียว ระบบการผลิตทางการเกษตรแบบ ดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า และการส่งออก เน้นการเพิ่มปริมาณของผลผลิต การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และปุ๋ยเคมี อย่างไรก็ตามเกษตรกรยังให้ คุณค่ายึดถือวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ ให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อม คำนึงถึงเพื่อนร่วมชีวิต เกษตรกรยังสืบทอดแนวคิดของบรรพบุรุษในเรื่องของความเชื่อพิธีกรรมต่าง ๆ ความผูกพันระหว่าง เพื่อนบ้าน การเอาแรงช่วยเหลือกัน กลุ่มเกษตรกรยังคงนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ และยังทราบ ถึงพิษภัยอันตรายจากการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช โดยสรุปแล้วเกษตรกรมีความเห็น

สอดคล้องกันว่าการเกษตรเชิงนิเวศวัฒนธรรมยังคงอยู่ต่อไปนั้น จะต้องให้ทุกคน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้น้ำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ เพื่อให้เกิดการเกษตรยั่งยืนต่อไป

วรสิทธิ์ โอภาส, สิริรัตน์ แก้วเนตร, เบญจมาศ โคปินใจ และพลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง (2549) งานวิจัยเรื่องการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ กรณีบ้านห้วยน้ำขุ่น อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย จากการศึกษาพบว่า ในชุมชนที่ประกอบด้วยชนเผ่าไทใหญ่ ชนเผ่าลีซอ มีการผลิตกิจกรรมวัฒนธรรมเพื่อสร้างพื้นที่ของความสัมพันธ์ในชุมชน ได้แก่ กิจกรรมทางพุทธศาสนา การบวชลูกแก้ว การผลิตทัศนคติเชิงคุณค่าของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ เช่น เครื่องแต่งกาย และทรงผม ส่วนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในการแสดงอัตลักษณ์ของตนผ่านสัญลักษณ์ในพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ภาพสะท้อนของชุมชนห้วยน้ำขุ่นแสดงถึงการให้ผู้คนที่แตกต่างกันในทางวัฒนธรรม สามารถมีพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมกันได้ด้วยวิธีการต่อรองซึ่งกันและกันทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน

วิระ โพธิ์เรีย (2549) งานวิจัยเรื่องการต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่รอยต่อระหว่างอุทยานแห่งชาติเขาสะเมา-เขาวง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสองคาใน มีข้อค้นพบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการต่อรองเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ และสัตว์ป่า ด้วยการมีอุดมการณ์ร่วมและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการพัฒนาชุมชนและสังคมของตน การมีผู้นำที่เข้มแข็ง การมีการระดมทุน และการร่วมมือเป็นเครือข่ายกับทางองค์กรเอกชนที่เข้ามามีบทบาทร่วมต่อรองด้วย โดยมีวิธีการต่อรองได้แก่ (1) การเจรจาทางการเมืองในระดับท้องถิ่น ทั้ง 2 ฝ่ายระหว่างแกนนำชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐ (2) การสร้างสัญลักษณ์ควบคุมกำหนดขอบเขต และการขยายขอบเขต การใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ขัดแย้งกันระหว่างชุมชนและภาครัฐ (3) การใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมชุมชนสร้างภาพลักษณ์ เพื่อให้เกิดความเชื่อถือเป็นชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และ (4) การใช้อิทธิพลของนายทุนในพื้นที่สร้างอำนาจการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐระดับท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดปัญหาในการใช้ประโยชน์พื้นที่ผิวดินประเภท ส่วนกระบวนการต่อรองเพื่อจะยังได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรประกอบด้วย (1) ค้นหาแนวทางมายืนยันด้วยความรู้ทางวิชาการด้านป่าไม้ กับความยาวนานของอายุชุมชนก่อนมีเขตหวงห้ามในพื้นที่ (2) รณรงค์ให้ใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน เพื่อป้องกันการอ้างสิทธิขอคืนพื้นที่ป่าของรัฐบาลจากการจัดการของชุมชน และ (3) ร่วมกิจกรรมกับภาครัฐ และเอกชนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรของพื้นที่ แต่ชุมชนก็มีข้อจำกัดในการต่อรองที่ไม่บรรลุเต็มตามเป้าหมาย ด้วยปัญหาอุปสรรคด้านกฎหมาย การประกาศเขตอนุรักษ์ เขตหวงห้ามและคุ้มครองต่าง ๆ เจ้าหน้าที่รัฐ การเอื้อประโยชน์ผิดกลุ่มเป้าหมาย และแนวคิดของภาครัฐที่แยกคนออกจากป่า

ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) งานวิจัยเรื่อง นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมิโนวัณวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานวิจัยนี้ได้นำเสนอให้เห็นถึง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของนครแพร่ในด้านภูมิโนวัณวัฒนธรรม นิเวศโนวัณวัฒนธรรมและชีวโนวัณวัฒนธรรม ความ เป็นภูมิโนวัณวัฒนธรรมของนครแพร่คือ บ้านเมือง และผู้คนพัฒนาขึ้นในภูมิประเทศที่เป็นแอ่งและหุบ ในลุ่มน้ำยมที่มีต้นน้ำที่ภูเขาในเขตอำเภอง่ง จังหวัดพะเยา ความเป็นภูมิโนวัณวัฒนธรรมนั้นสะท้อนให้เห็นจากชื่อของสถานที่ทั้งทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น ชื่อภูเขา ชื่อแม่น้ำ พืชพันธุ์ ต้นไม้ และสัตว์ คนที่อยู่ในพื้นที่โนวัณวัฒนธรรมเดียวกันจะรู้จักสิ่งเหล่านี้เหมือนกัน จากความรู้ความเข้าใจ ได้มีการสร้างและอธิบายความหมายในรูปแบบของตำนาน นิทาน และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ถ่ายทอด ผ่านลายลักษณ์และการบอกเล่า ส่วนนิเวศโนวัณวัฒนธรรมและชีวโนวัณวัฒนธรรม มีเวียงแพร่เป็นศูนย์กลาง ของเมืองแพร่ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพเป็นเวียงโบราณ มีคูน้ำล้อมรอบ มีการอยู่อาศัยภายในรอบคู เวียง มีการจัดการน้ำกิน น้ำใช้จากแหล่งน้ำธรรมชาติ มีพื้นที่ทำกินและภูมิโนวัณของการตั้งถิ่นฐาน สะดวก เมืองแพร่มีระบบความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ มีการสร้างศาสนสถานเป็นพื้นที่ ศักดิ์สิทธิ์เพื่อการเคารพบูชาาร่วมกัน และทำพิธีควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านและชาวเมือง ที่จำแนกออกเป็นผีเมือง ผีบ้านและผีที่รักษาน้ำป่าเขา มีการสื่อสาร การต่อรองโดยทำพิธีกรรมการ เลี้ยงผี การสร้างกฎเกณฑ์ข้อห้ามระหว่างเครือญาติควบคู่ไปกับพุทธศาสนา

เสาวภา พรศิริพงษ์, พรทิพย์ อุสุภรัตน์, อภิญญา บัวสรวง, ดวงรัตน์ คำณวนวัฒน์ และขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์ (2551) งานวิจัยเรื่อง นิเวศโนวัณวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำนกรชัยศรี ในด้านพลวัต การ เปลี่ยนแปลง และการปรับตัว จากการศึกษาพบว่าตั้งแต่ประเทศไทยใช้แผนพัฒนาประเทศฉบับที่ 1 ที่มีการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ชาวบ้านได้ขายที่ให้แก่โรงงานอุตสาหกรรม และเกิดปัญหา ขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลง จากการที่โรงงานอุตสาหกรรมระบายน้ำเสีย ลงแม่น้ำ ส่งผลต่อการสูญเสียแหล่งน้ำสาธารณะของชาวบ้าน ชาวนาเริ่มเปลี่ยนแบบแผนการผลิต จากเดิมที่เคยทำนา มาทำสวน ผลไม้ สวนดอกไม้และสวนผัก เนื่องจากมีรายได้ดีกว่าทำนา โดยใช้ สารเคมี ยาฆ่าแมลงในการผลิต นอกจากนี้เกษตรกรได้มีการเลี้ยงหมูในระบบฟาร์มที่มีการเลี้ยงใน ปริมาณที่มาก และเร่งการผลิตโดยใช้อาหาร การเลี้ยงกึ่งอุตสาหกรรม ทำให้เกิดความขัดแย้งในหมู่เกษตรกร ด้วยกันเอง เนื่องจากน้ำเสียจากการใช้สารเคมี สถานการณ์ปัญหาดังกล่าว ชุมชนได้มีการปรับตัวบน ฐานของทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิม โดยอาศัยภูมิปัญญาที่สั่งสมถ่ายทอดกันมา และการมีส่วนร่วมของ ทุกภาคส่วน การที่ชุมชนลุ่มน้ำนกรชัยศรียังมีสถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว ผู้นำทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการเป็นแกนหลักยึดเหนี่ยว เมื่อมีภาวะวิกฤต แกนนำเหล่านี้ได้แปรเปลี่ยนเป็นพลัง ท้องถิ่นในการเผชิญกับปัญหา โดยนำบทเรียนในอดีต และภูมิปัญญาของชุมชนมาเป็นแนวทางใน การจัดการกับปัญหา

จิตรกร โพธิ์งาม และเรืองเดช เขจรศาสตร์ (2552) งานวิจัยเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ภายใต้บริบทเรื่องพื้นที่และเวลา กรณีศึกษานูญประเพณีพระเจ้าใหญ่องค์โต วัดพระโต บ้านปากแซง ตำบลพะลาน อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าบริบทของพุทธศาสนาได้เชื่อมโยงคนไทยกับคนลาว ในกรณีนูญประเพณีพระเจ้าองค์โต วัดพระโต บ้านปากแซง มิได้มีเพียงนัยทางด้านวัฒนธรรม หากยังรวมถึงการเชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนไทยบ้านปากแซงกับคนลาวบ้านปากตะพานอีกด้วย ระบบการจัดการพื้นที่ศาสนาข้ามพรมแดนพบว่ารัฐไทยให้ส่วนราชการและทางวัดมีบทบาทในการจัดการพื้นที่ศาสนา ขณะที่รัฐลาวอำนาจการจัดการเบ็ดเสร็จอยู่ที่ท้องถิ่นโดยผู้นำหมู่บ้าน และเมื่อเปรียบเทียบนโยบายของสองบริบทสังคมของรัฐและประชาชนไทย-ลาว พบว่านโยบายของรัฐลาวที่พยายามจะคงสถานะด้านปากตะพานให้เป็นด้านวัฒนธรรมเป็นการจัดการพื้นที่ที่เหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และวิถีชีวิตของผู้คนมากกว่านโยบายของรัฐไทยที่เน้นกรอบของรัฐชาติ และกำหนดนโยบายความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนจากมุมมองทางเศรษฐกิจเป็นหลัก

สายฝน จิตนุพงศ์ (2553) งานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ป่าประและความขัดแย้ง: กรณีศึกษาป่าประในเขตอุทยานแห่งชาติเขานัน อำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงป่าประได้เข้าไปใช้ทรัพยากรไม่น้อยกว่า 100 ปี สิทธิการเข้าถึงเป็นลักษณะของสิทธิการใช้ประโยชน์คือ ทุกคนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้ ถ้าต้องการนำไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ต้นทศวรรษ 2510 รัฐบาลได้ให้สัมปทานป่าไม้ แต่บริษัทที่ได้รับสัมปทานได้ลักลอบเข้าไปตัดไม้ในป่าประ โดยอ้างกับชาวบ้านว่าได้รับอนุญาตจากทางราชการ ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่ป่าไม้ไม่ได้เป็นของชุมชนและเริ่มไม่แน่ใจในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะบริษัทที่เข้ามาตัดไม้ใช้เลื่อยยนต์โค่นไม้ลงมาอย่างง่ายดาย รวมทั้งชาวบ้านเห็นว่ารัฐได้อำนาจป่าไม้ที่ชาวบ้านดูแลไปให้นายทุน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้สิทธิการเข้าถึงทรัพยากรได้เปลี่ยนไปสู่การเข้าถึงแบบเสรี และการเข้าถึงแบบการถือครองเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล เพื่อสร้างรายได้ให้มากที่สุด ภายใต้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในหลายมิติควบคู่มาด้วย ในสถานการณ์ความขัดแย้งเช่นนี้ชาวบ้านได้ปรับตัวออกจากโครงสร้างอำนาจของชุมชนไปสู่การโอนอ่อนต่ออำนาจของตลาด คือการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประไปในทางที่จะนำทรัพยากรมาขายในตลาดอย่างเต็มที่ การเกิดขึ้นของอุทยานแห่งชาติเขานันกลับเร่งให้เกิดการพัฒนาสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรบางส่วนอย่างเสรี โดยสิทธิการใช้ประโยชน์ปรากฏในรูปการนำทรัพยากรมาขายให้มากที่สุด

ปั่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554) งานวิจัยเรื่องทุนนิยมชายแดน นิคมเกษตรกรรมยางพารา และการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว งานวิจัยนี้วิเคราะห์ให้เห็นว่าบทบาทรัฐท้องถิ่นในประเทศลาวมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความชอบธรรมการใช้ที่ดินของประชาชน แต่รัฐท้องถิ่นกลับใช้อำนาจบังคับนำที่ดินจากชาวนาให้ทุนข้ามชาติเพื่อปลูกยางพารา ด้วยเหตุผลเพื่อแก้ไขความยากจน และสร้างความเจริญด้วยระบอบนิคมเกษตรกรรม โดยมีความเชื่อว่าชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรยากลำบากและล้าหลัง ขายรายได้ และจำเป็นที่จะต้องได้รับการเยียวยาจากอุตสาหกรรมเกษตรข้ามชาติ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้กลบทับประวัติศาสตร์ และพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่ผูกพันชนบทที่สูง เข้ากับตลาดท้องถิ่นและตลาดภายนอกมาเป็นเวลานาน ในบริบทที่การเมืองของลาวภายใต้ระบอบสังคมนิยม ความไม่สามารถครองหรือเรียกร้องสิทธิของพลเมือง ทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปในบรรยากาศของการบังคับ การสร้างความเป็นพลเมืองสังคมนิยมใหม่ของรัฐชาตินิยมหลังกลไกเศรษฐกิจใหม่ เต็มไปด้วยการกดขี่ เพราะรัฐบาลได้เปิดให้ทุนต่างชาติเข้ามาสัมปทานที่ดินระยะยาว

จามะรี เชียงทอง (2554) งานวิจัยเรื่องจากมาร์กซิสม์ถึงเสรีนิยมใหม่: การสร้างชนบทลาวในโลกสมัยใหม่และการพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ หลังจากการคัดถนนเส้น R3A จากชายแดนจีน-ลาว ที่ด่านบ่อหาน-บ่อเต็น ผ่านแขวงหลวงน้ำทาและบ่อแก้วของลาว มาจรดชายแดนลาว-ไทยที่เมืองห้วยทราย มีการสร้างสะพาน ณ เมืองห้วยทรายทางฝั่งลาวข้ามแม่น้ำโขงมาถึงฝั่งไทยที่อำเภอเชียงของ ได้มีการขยายตัวของการค้าและระบบเกษตรพันธสัญญาจากประเทศจีนและประเทศไทยเข้าสู่ภาคเหนือของลาวอย่างเข้มข้น อันเนื่องมาจากนโยบายการสร้างระบบตลาดเสรีนิยมในภูมิภาคซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบทในลาว หลังเปิดประเทศ อันถูกกำกับจากนโยบายเสรีนิยมใหม่ในระดับโลก อิทธิพลการพัฒนาของจีน เริ่มต้นจากการให้ความช่วยเหลือในด้านนโยบายการลดพื้นที่ปลูกฝิ่นในภาคเหนือของลาว ในบริเวณแขวงหลวงน้ำทา โดยมีโครงการพืชเศรษฐกิจทดแทนการปลูกฝิ่นผ่านระบบเกษตรพันธสัญญา ซึ่งรัฐบาลจีนได้ให้บริษัทเอกชนมาเซ็นสัญญากับรัฐบาลระดับแขวงของลาว เพื่อเป็นตัวกลางประสานให้เกษตรกรลาวปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ยางพารา อ้อย และมันสำปะหลัง โดยบริษัทจีนจะช่วยจัดหาเมล็ดพันธุ์และปัจจัยการผลิต และมีสัญญาจะรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร

สำหรับอิทธิพลทางเศรษฐกิจของไทยที่ขยายตัวเข้าไปในลาว คือการปลูกข้าวโพดในแขวงบ่อแก้วซึ่งติดกับชายแดนไทย โดยมีแม่น้ำโขงกั้นกลาง เกษตรกรนิยมใช้เมล็ดพันธุ์ 888 ของบริษัทซีพีจากประเทศไทย โดยการเข้าไปของเมล็ดพันธุ์นั้นเกิดจากการที่เกษตรกรลาวนิยมใช้ตามแบบอย่างเกษตรกรทางฝั่งไทย โดยซื้อเมล็ดพันธุ์จากพ่อค้ารายย่อยทางฝั่งไทย และเริ่มพัฒนา “พันธสัญญา” แบบไม่เป็นทางการ โดยซื้อเมล็ดพันธุ์และปัจจัยการผลิตด้วยเงินเชื่อ และมีสัญญาเป็นวาจาว่าจะขาย

ผลผลิตที่ได้ให้แก่พ่อค้ารายย่อย ซึ่งข้าวโพดจะส่งมาขายทางฝั่งไทย ให้กับพ่อค้ารายย่อย เพื่อส่งต่อไปยังภาคการผลิตอาหารสัตว์ในประเทศไทย สิ่งที่น่าสนใจขึ้นนี้แสดงให้เห็นคือ ความซับซ้อนของมิติการจัดการของกลุ่มอำนาจต่อรองในระดับต่าง ๆ ที่ผลักดันให้แรงงาน และพื้นที่การเกษตรของลาว ก้าวเข้าสู่การเป็นเขตผลิตสินค้าเชิงพาณิชย์ ภายใต้ระบบการแบ่งงานกันทำในระดับโลก ภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า พบว่าพื้นที่วัฒนธรรม และนิเวศวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและระบบนิเวศ สิ่งที่ทำลายพื้นที่วัฒนธรรมของท้องถิ่น คือ การเข้ามาของระบบทุนนิยมเสรี การค้า และระบบตลาด การอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างพื้นที่วัฒนธรรม การเจริญเติบโตของเมือง การท่องเที่ยว การพัฒนาที่ขาดการมีส่วนร่วม รวมไปถึงโครงการพัฒนาของรัฐที่เข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ในพื้นที่วัฒนธรรม นำไปสู่การทำลายสำนักกรรม อัตลักษณ์ และความเป็นชุมชน อย่างไรก็ตาม ชุมชนมีการสร้างพื้นที่วัฒนธรรมใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรก การสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยการนิยามความหมาย การต่อรองกับระบบอำนาจ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การสร้างพื้นที่ทางการเมืองและระดับนโยบาย ทำให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ที่เป็นของตนในแต่ละสังคมแต่ละท้องถิ่น ลักษณะที่สอง ภายใต้การครอบงำของการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ รัชชาติ และองค์กรระหว่างประเทศได้ทำให้พื้นที่วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมถูกเปลี่ยนแปลงให้มารับใช้ระบบทุนนิยม และบางส่วนได้เลือนหายไป ส่วนในด้านการท่องเที่ยวได้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิม และประดิษฐ์วัฒนธรรมใหม่มารับใช้การท่องเที่ยวมากขึ้น อย่างไรก็ตามในชุมชนท้องถิ่นได้จัดการกับปัญหาโดยรื้อฟื้นพลังชุมชนที่ประกอบด้วยทุนเดิมที่มีในท้องถิ่น เช่น สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว ผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ พุทธศาสนา พิธีกรรม ระบบความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

2.9 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การวิจัยเรื่อง พื้นที่วัฒนธรรมมุ่งลงกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในกลุ่มน้ำอิง ได้ใช้แนวคิดที่หลากหลาย รวมทั้งการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการพรรณนา และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์ ที่มีความหลากหลายและความซับซ้อนของปรากฏการณ์ จากแนวคิดพื้นที่วัฒนธรรมพบว่า พื้นที่วัฒนธรรมเป็นพื้นที่ของผู้คนจากกลุ่มชาติพันธุ์เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับมิติในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม และระบบความเชื่อในท้องถิ่น ที่เกิดจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำนาน เรื่องเล่า กระบวนการเรียนรู้ การสั่งสมองค์ความรู้ ระบบคุณค่าของมนุษย์ การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและ

ระบบนิเวศที่อาศัยอยู่ ที่เชื่อมโยงกับบริบทพื้นที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพ สังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและระบบความเชื่อ ในพื้นที่วัฒนธรรมแต่ละที่ แต่ละแห่งจึงมีความแตกต่างกัน

การปรับตัวเข้าระบบนิเวศทางธรรมชาตินั้น ตามแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการหลายสาย ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ สจ๊วตมาพิจารณาร่วมกับแนวคิดของศรีศักร วัลลิโภดม (2551ก, 2551ข) โดยสจ๊วตมองว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของประชากรเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมของมนุษย์ มนุษย์ได้เรียนรู้ที่จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น โดยการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สร้างความรู้ร่วมกันในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน รวมทั้งการกำหนดแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นการให้คุณค่าแก่ธรรมชาตินั้น ๆ สอดคล้องกับศรีศักรที่มองว่านิเวศวัฒนธรรมเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่ผู้คนมาตั้งถิ่นฐาน เป็นบ้าน เป็นเมืองขึ้นมาโดยมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติร่วมกัน สร้างความรู้ร่วมกันในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน รวมทั้งการกำหนดแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมร่วมกัน

ในด้านแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ Moore (1974) กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2536) ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล (2544) สุริชัย หวันแก้ว (2547) นิเทศ ดินณะกุล (2546) และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2550) มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยม มาตรฐานในการประพฤติปฏิบัติ บรรทัดฐาน ระบบสัญลักษณ์ในสังคม โดยประเภทของการเปลี่ยนแปลงจะพิจารณาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลง ความก้าวหน้าการเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาการเปลี่ยนแปลง และการปฏิวัติการเปลี่ยนแปลง ลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะเป็นกระบวนการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย และกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม คือการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมแบบดั้งเดิมไปสู่สังคมแบบใหม่ เป็นผลมาจากการแพร่กระจายของเทคโนโลยี ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ส่งผลให้ประชากรอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ไปอาศัยในเมือง ประชากรในชนบทลดลง ราคาที่ดินสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดระบบการให้บริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม และด้านศาสนา เป็นต้น

ในการศึกษาครั้งนี้วิเคราะห์พื้นที่วัฒนธรรมগুলো ในฐานะพื้นที่สาธารณะของสังคมชาวนา ดังนั้นผู้วิจัยได้มีมติการมองพื้นที่สาธารณะ 2 ประเภทคือ พื้นที่ทางธรรมชาติและพื้นที่ทางวัฒนธรรม โดยนำแนวคิดเรื่องทรัพยากรส่วนรวมของ Ostrom (2009) และแนวคิดทรัพยากรวัฒนธรรมของ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ (2547) และชนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ์ (2554) มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ทรัพยากร

ส่วนรวมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติเป็นทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ส่วนทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรม และที่เป็นนามธรรม ที่ผ่านมามีทรัพยากรส่วนรวมในทุ่งลอถูกทำลาย ส่วนใหญ่มาจากการกระทำของมนุษย์ ดังนั้นเพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน จึงต้องมีระบบในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ที่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของแต่ละท้องถิ่น โดยยึดหลักการจัดการทรัพยากรร่วม หลักสิทธิชุมชน และหลักการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมทั้งความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ด้านแนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม ซึ่งมีพัฒนาของการเกิดทุนนิยมใน 5 ขั้น โดยมีปัจจัยมาจากการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เริ่มจากการพัฒนาเครื่องจักรไอน้ำมาสู่เทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของทุนนิยมในปัจจุบัน และระบบความสัมพันธ์ในสังคม ทำให้เกิดการแบ่งชนชั้นใหม่ เป็นชนชั้นนายทุน ชนชั้นกรรมาชีพ ชนชั้นพนักงาน ระบบเศรษฐกิจในโลกปัจจุบันได้กลายเป็นโลกทุนนิยมซึ่งแบ่งออกได้ 3 ประเภทคือ ทุนนิยมศูนย์กลาง ทุนนิยมกึ่งชายขอบ และทุนนิยมชายขอบ โดยมีลักษณะที่ร่วมกันคือ นายทุนผูกขาดเข้าควบคุมอำนาจรัฐโดยตรง การลงทุนในประเทศที่ล่าช้าในลักษณะของการพัฒนาข้ามชาติ และทุนวัฒนธรรมคือ การนำทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรมมาเป็นสินค้า ลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือ กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นของเอกชน เอกชนมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต โดยใช้กลไกตลาด ระบบราคาซึ่งมีกำไรเป็นแรงจูงใจ ทั้งนี้รัฐบาลจะมีบทบาทในการส่งเสริมการแข่งขันเสรี

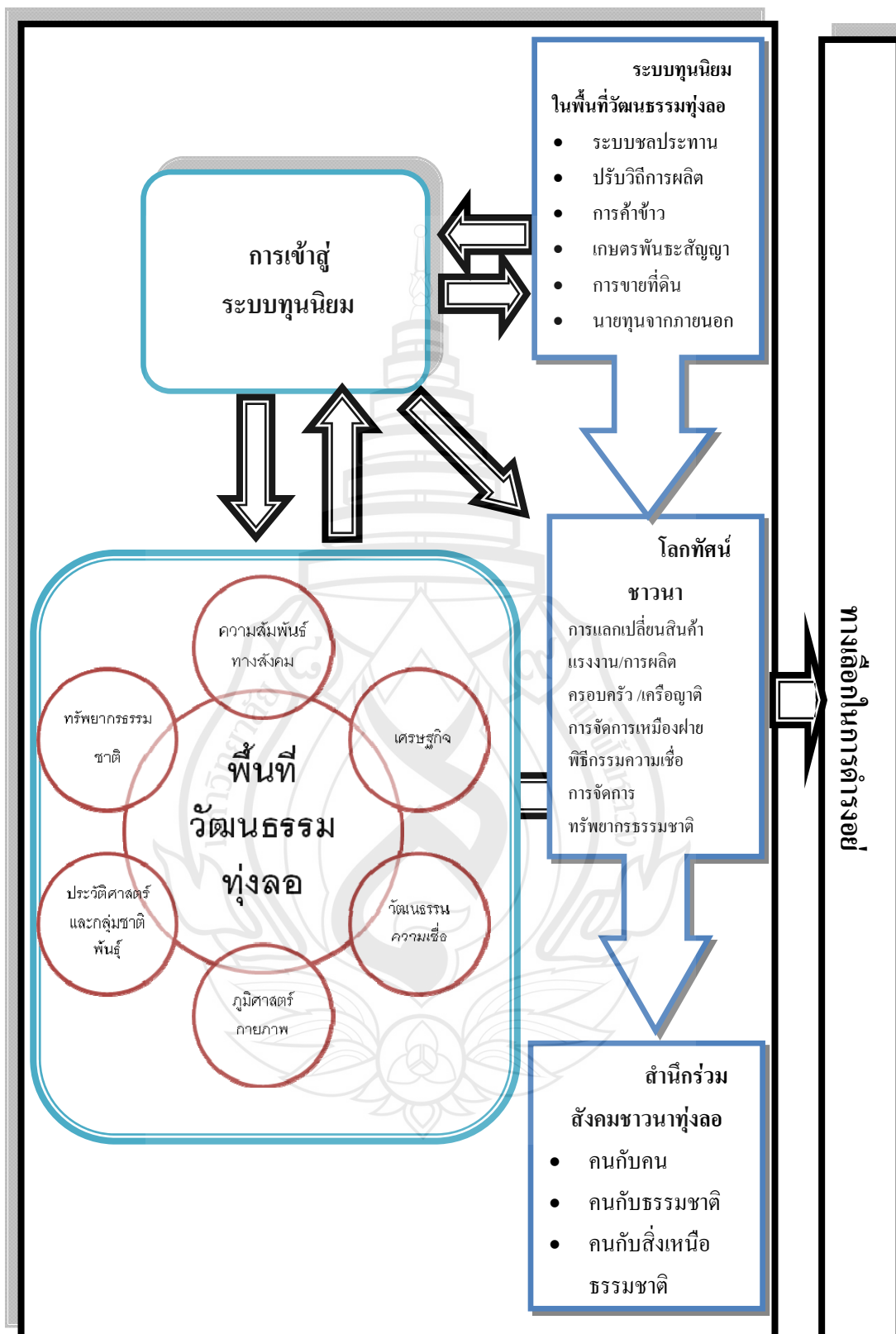
ในด้านการวิเคราะห์สังคมชาวนาทุ่งลอภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นมูลฐานทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม แบบไร้พรมแดน และไร้กาลเวลา ทั้งนี้เป็นผลจากการพัฒนาระบบเทคโนโลยีมาเป็นเครื่องมือเพื่อการติดต่อสื่อสารคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็ว ผลก็คือ สังคมชาวนาทุ่งลอในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการสื่อสาร การคมนาคม การแข่งขันด้านการค้า การลงทุน เป็นต้น ในขณะที่อีกด้านหนึ่งพบว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นทุ่งลอเกิดการสูญเสียคุณค่าดั้งเดิม การรับการเลียนแบบวัฒนธรรมต่างชาติ ปัญหาสังคม ปัญหาเด็กเยาวชน ผู้คนขาดความเอื้อเฟื้อ ขาดความสามัคคีกันในชุมชน

ในส่วนของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวนา ทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมชาวนาทุ่งลอจากยุคดั้งเดิมมาสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ที่มีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านตั้งแต่ระบบครอบครัว ระบบแรงงาน ระบบการผลิต และระบบความสัมพันธ์ เนื่องจากวิถีวัฒนธรรมการผลิตในสังคมชาวนาได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปในเชิงพาณิชย์ เพื่อรับใช้ระบบทุนนิยม ชาวนาไม่ได้มีภาพลักษณ์ที่ยากจนอีกต่อไป แต่ชาวนามีการปรับตัว เกิดชนชั้นชาวนาในกลุ่มฐานะต่าง ๆ มีการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับระบบอุปถัมภ์ มีความหลากหลายในการประกอบอาชีพ โดยไม่ได้

ทำนาเพียงอย่างเดียว มีการรวมกลุ่ม การค้ำประกันเพื่อต่อรองกับรัฐ และนายทุนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และเพื่อที่จะดำรงอยู่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนได้ ระบบความสัมพันธ์ของชาวนาถูกเปลี่ยนจากระบบเครือญาติไปเป็นความสัมพันธ์ในเชิงพาณิชย์ และระบบอุปถัมภ์จากนายทุนและภาครัฐ เกิดความขัดแย้งในกลุ่มชาวนาด้วยกัน และความขัดแย้งกับภาครัฐและนายทุน

ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยพบว่าพื้นที่วัฒนธรรมเป็นพื้นที่ที่ผู้คนในสังคมชาวนามีความสัมพันธ์ต่อกันใน 7 ด้าน (1) ภูมิศาสตร์กายภาพที่ผู้คนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากินในทุ่งล่อ (2) ระบบประวัติศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ ที่แสดงให้เห็นถึงรากเหง้า ชาติพันธุ์ และความเป็นมาของชุมชน (3) สังคมที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน และมีการทำกิจกรรมร่วมกัน (4) เศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์ของคนภายในและคนภายนอก ในด้านการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ (5) ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นรากฐานของการดำรงชีพที่มีการพึ่งพาทรัพยากรจากธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ (6) วัฒนธรรมความเชื่อ เป็นพื้นที่ด้านจิตวิญญาณที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับระบบคุณค่า ศาสนา และสิ่งเหนือธรรมชาติก่อเกิดเป็นประเพณี พิธีกรรม และ (7) โลกทัศน์สังคมชาวนา ได้แก่ การมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาในครอบครัว เครือญาติ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ และเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ

จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น ได้นำมาสู่กรอบแนวคิดตามภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากกรอบแนวคิดอธิบายได้ว่า กระบวนการเข้ามาของทุนนิยมในสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอที่ประกอบด้วย ระบบภูมิศาสตร์กายภาพ ประวัติศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม ระบบเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมความเชื่อ รวมไปถึงโลกทัศน์ของชานนาเช่น ระบบเครือญาติ การแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิต การแลกเปลี่ยนสินค้า การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และการนับถือพุทธศาสนา ที่แสดงให้เห็นถึงสำนึกร่วมในความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอได้ผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การปรับวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเข้าสู่ระบบการผลิตสมัยใหม่ การออกกรรมสิทธิ์ในที่ดิน การเข้ามาซื้อที่ดินจากคนภายนอก การเกษตรแบบพันธะสัญญา การใช้ทรัพยากรส่วนรวมเพื่อประโยชน์เชิงปัจเจก เป็นต้น โดยทุนนิยมถือว่าเป็นพลังภายนอกที่เข้ามากระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ กระบวนการเหล่านี้อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมจากรัฐ และนายทุน ได้ส่งผลให้สำนึกร่วมสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ บางสิ่งยังคงดำรงอยู่ บางสิ่งสูญหาย บางสิ่งเปลี่ยนแปลงไป เกิดทางเลือกใหม่ในการดำรงอยู่ของสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ซึ่งการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่งยังคงมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องอยู่ภายในสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา ในลุ่มน้ำอิง เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2500 ถึงปีพ.ศ. 2555 ผู้ศึกษาได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และแนวทางการศึกษา ประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ประกอบกับข้อมูลเชิงสถิติมาเป็นแนวทางในการทำวิจัย ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วมใน กิจกรรมทางสังคม การประกอบอาชีพและประเพณีวัฒนธรรม การศึกษาประวัติชีวิต (Life History) การศึกษาประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History) โดยใช้ข้อมูลจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโส และ บันทึกท้องถิ่น เช่น ดำนาน เรื่องเล่าพื้นบ้าน การลงพื้นที่เพื่อสำรวจ และทำแผนที่ประเภทต่าง ๆ รวมทั้ง การรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลสถิติจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น การใช้วิธีการวิจัยที่มีความหลากหลาย เนื่องจากเหตุผลดังนี้

1. การศึกษาสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ และชุมชนที่คัดเลือก ยังไม่มีนักวิจัยเข้ามาศึกษา ดังนั้นการเก็บข้อมูล จึงเน้นการลงพื้นที่ศึกษาสภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพ การสนทนา การพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลัก แบบเจาะลึก วิธีการสังเกตและเข้าร่วมการทำกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งการรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลสถิติจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ในสังคมชาวนา

2. สังคมชาวนาปัจจุบัน เป็นสังคมที่มีความเป็นพลวัตสูง มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตเป็น อย่างมาก ดังนั้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางวัฒนธรรมของสังคมชาวนา จึงต้องใช้วิธีการ และเครื่องมือในการศึกษาที่มีความหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่ชัดเจน มีความ เชื่อถือได้ เช่น ข้อมูลระบบการผลิต และประเพณีท้องถิ่นในสังคมชาวนาทุ่งลอในรอบปี กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม การดำรงอยู่ของสำนึกร่วมของสังคมชาวนาต่อการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาทุ่งลอ เป็นต้น

3.1 ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิงนั้น มีขอบเขตของการศึกษาดังนี้

3.1.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

3.1.1.1 พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม

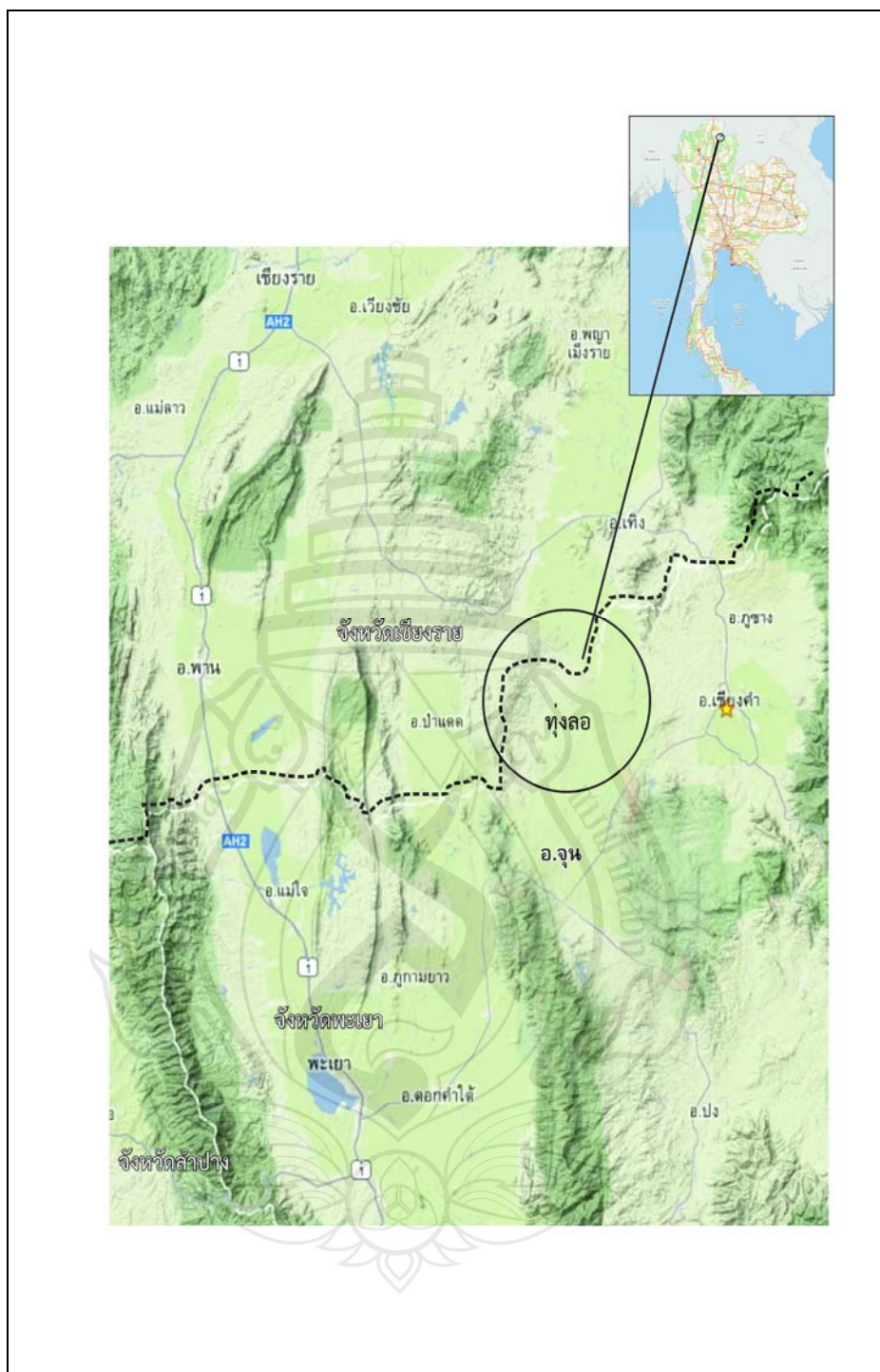
1. ลักษณะภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ
2. ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
3. ประชากรและกลุ่มชาติพันธุ์
4. ประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของชุมชน การย้ายถิ่นของชุมชน
5. การผลิตที่มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ
6. การจัดการพื้นที่สาธารณะ
7. ระบบการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย
8. ระบบการแลกเปลี่ยน และระบบการตลาด
9. วัฒนธรรม ความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรม
10. การเปลี่ยนแปลงพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

3.1.1.2 การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

3.1.1.3 การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาทุ่งลอ เช่น สิทธิการใช้ทรัพยากรส่วนรวม องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระเบียบกฎเกณฑ์ในชุมชน สำนักความเป็นชุมชน เป็นต้น

3.1.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ ที่ราบลุ่มทุ่งลอในลุ่มน้ำอิงตอนกลาง ในจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย มีเนื้อที่ประมาณ 100,000 ไร่ เมื่อแบ่งตามเขตการปกครองจะอยู่ในพื้นที่ 9 ตำบล 3 อำเภอ โดยมีพื้นที่ 3 ตำบลที่ตั้งอยู่กลางทุ่งลอได้แก่ ตำบลหงส์หิน ตำบลทุ่งรวงทอง ตำบลลอ อำเภอร้องกวาง จังหวัดพะเยา ส่วนพื้นที่อีก 6 ตำบลมีบางหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ทุ่งลอได้แก่ ตำบลห้วยข้าวกล้า อำเภอร้องกวาง ตำบลอ่าวทอง ตำบลน้ำแวน ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ในตำบลแม่ลอย ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ดังแสดงในภาพที่ 3.1 พื้นที่ทุ่งลอในจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 3.1 พื้นที่ทุ่งสอในจังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย

3.1.3 กรอบระยะเวลาที่ศึกษา

ระยะเวลาในเนื้อหาการวิจัยนั้นได้กำหนดไว้ช่วงตั้งแต่พ.ศ. 2504- พ.ศ. 2555

3.2 หน่วยในการวิเคราะห์

การศึกษานี้ได้กำหนดให้หน่วยของการวิเคราะห์ คือ พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมในสังคมชาวนาทุ่งลอ มีองค์ประกอบ 7 ด้านได้แก่ (1) ภูมิศาสตร์กายภาพที่ผู้คนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากินในทุ่งลอ (2) ประวัติศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ ที่แสดงให้เห็นถึงรากเหง้า ชาติพันธุ์ และความเป็นมาของชุมชน (3) สังคมที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน และมีการทำกิจกรรมร่วมกัน (4) วัฒนธรรมความเชื่อ เป็นพื้นที่ด้านจิตวิญญาณที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับระบบคุณค่า ศาสนา และสิ่งเหนือธรรมชาติก่อเกิดเป็นประเพณี พิธีกรรม (5) เศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์ของคนภายในและคนภายนอก ในด้านการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ (6) ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นรากฐานของการดำรงชีพที่มีการพึ่งพาทรัพยากรจากธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ และ (7) โลกทัศน์ชาวนา เป็นระบบอุดมการณ์และสำนึกร่วมในสังคมชาวนา

3.3 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการศึกษาที่มีความหลากหลายในการเก็บข้อมูล โดยมีวิธีการดังนี้

3.3.1 ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสารนั้น ได้ใช้เอกสารที่มีการศึกษาและบันทึกไว้ ได้แก่ งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมชาวนาในประเทศไทย และต่างประเทศ เอกสารที่เกี่ยวกับการผลิตข้าวในจังหวัดพะเยา เอกสารที่เกี่ยวกับเมืองโบราณเวียงลอ นอกจากนี้ยังมีเอกสารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ แผนพัฒนาหมู่บ้าน แผนพัฒนาตำบล รวมทั้งเอกสารที่เป็นบันทึกของท้องถิ่น ได้แก่ ตำนานพระธาตุ ประวัติวัด และพระธาตุในเวียงลอ เป็นต้น เพื่อนำมาประกอบการเขียน

3.3.2 การลงพื้นที่สำรวจสภาพพื้นที่ทุ่งลอในเบื้องต้น

การสำรวจนี้เพื่อจะได้ทราบถึงสภาพทั่วไปในปัจจุบัน และข้อมูลที่สำคัญในแต่ละด้านของทุ่งลอในด้านกายภาพ ระบบนิเวศ การประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิต ความเชื่อและ

วัฒนธรรมท้องถิ่น จากการลงพื้นที่สำรวจในภาพรวม ผู้วิจัยได้นำมาทำแผนที่ ได้แก่ แผนที่ทุ่งลอ แผนที่กลุ่มชาติพันธุ์ แผนที่เขตนิเวศการผลิตทางการเกษตรในทุ่งลอ

3.3.3 การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง และเกณฑ์ในการคัดเลือก

การวิจัยนี้ได้ใช้แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิต และวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่ให้ความสำคัญกับการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ชัดเจน และตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษาโดยเฉพาะข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของชุมชนในภาพรวมของทุ่งลอ และระดับชุมชน ดังนั้นการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ผู้ศึกษาได้คัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง จำนวน 80 คน โดยมีหลักการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลัก ซึ่งเป็นการเลือกแบบไม่มีโครงสร้างที่เคร่งครัด มีขั้นตอน และวิธีการดำเนินการที่ไม่ซับซ้อน จุดมุ่งหมายหลักของการเลือกตัวอย่าง เพื่อให้ได้ตัวอย่างที่เหมาะสมกับแนวคิดจุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ของการศึกษา ซึ่งเกณฑ์สำคัญในการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างได้อ้างอิงตามหลักและแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพของชาย โพธิตา สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ดังต่อไปนี้ (ชาย โพธิตา, 2552)

3.3.3.1 เป็นกลุ่มตัวอย่างขนาดเล็ก และเจาะจงเลือกมา โดยคำนึงถึงความสามารถให้ข้อมูลได้หลากหลาย เหมาะกับโจทย์วิจัย และตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

3.3.3.2 เป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลในเชิงลึก และเป็นองค์รวม

3.3.3.3 เป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลที่ถูกต้อง แม่นยำและมีความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล

จากนั้นผู้ศึกษาได้แบ่งประเภทของกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 6 กลุ่ม ประกอบด้วยคนภายในท้องถิ่นทุ่งลอจำนวน 5 กลุ่ม และคนภายนอกท้องถิ่นทุ่งลอจำนวน 1 กลุ่ม

1. กลุ่มผู้อาวุโสในชุมชน ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำตามธรรมชาติ ในกลุ่มนี้ได้มีการสัมภาษณ์ในประเด็นการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพของคน ระบบการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย และวัฒนธรรมท้องถิ่น ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อในอดีตจนถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ

2. กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในกลุ่มนี้ได้มีการสัมภาษณ์ในประเด็นบทบาทของผู้นำท้องถิ่น การพัฒนาหมู่บ้าน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเชิงของพัฒนาการ และแนวโน้มในอนาคต

3. กลุ่มประชาชนทั่วไปที่ประกอบอาชีพการเกษตร (ทำนา ทำไร่ ทำสวน) ในกลุ่มนี้ได้มีการสัมภาษณ์ในประเด็นการประกอบอาชีพของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ปัญหา สาเหตุ และการปรับตัวจากการเปลี่ยนแปลง

4. กลุ่มผู้ประกอบการ หรือนายทุนในท้องถิ่น ในกลุ่มนี้ได้มีการสัมภาษณ์ในประเด็นการระบบการผลิตของชาวนาทุ่งลอและการเปลี่ยนแปลง เช่น เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต การผลิตพืชชนิดอื่น การประกอบอาชีพอื่น การตั้งรับกับระบบการผลิตแบบตลาด รวมทั้งการซื้อขายที่ดินในทุ่งลอ

5. กลุ่มนักวิชาการภายในท้องถิ่น ได้แก่ ครู นักวิชาการอิสระ ข้าราชการบำนาญ กลุ่มนี้ได้มีการสัมภาษณ์เจาะลึกในประเด็นการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนาทุ่งลอ และสภาพปัญหา สาเหตุ การสร้างสำนึกร่วมของคนทุ่งลอ และข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มในอนาคตของสังคมชาวนาทุ่งลอ

6. กลุ่มนักวิชาการภายนอกท้องถิ่น ได้แก่ ได้แก่ ข้าราชการ นักพัฒนา สื่อท้องถิ่น กลุ่มนี้ได้มีการสัมภาษณ์เจาะลึกในประเด็นการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนา และข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มในอนาคตของสังคมชาวนา

3.3.4 พื้นที่ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

เนื่องจากผู้วิจัยทำงานเป็นนักพัฒนาเคยศึกษาเรียนรู้ชุมชน และทำงานในบางหมู่บ้านในพื้นที่ทุ่งลอ จึงทำให้มีความคุ้นเคยกับผู้นำในชุมชน และรวมทั้งคนทำงานในองค์กรภาคประชาสังคมจังหวัดพะเยา ดังนั้นในการเข้าสู่ภาคสนามของผู้วิจัยนั้นได้ให้ผู้นำชุมชนในพื้นที่ และคนทำงานในองค์กรภาคประชาสังคม จังหวัดพะเยา ช่วยเหลือในการประสานงานกับพื้นที่ ส่วนในพื้นที่ที่ไม่รู้จักกับผู้นำ ผู้วิจัยได้เดินทางไปยังหมู่บ้านเข้าไปสอบถามยังบ้านผู้นำในชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการเข้ามาเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ผู้นำชุมชนได้ประสานงานกับคนในพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การคัดเลือกพื้นที่ศึกษา ผู้ศึกษาได้คัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจงจำนวน 7 ตำบล และ 18 หมู่บ้านในเขตทุ่งลอให้เป็นตัวแทนสังคมชาวนาทุ่งลอ ดังต่อไปนี้

1. ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา จำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสักลอ บ้านสักลู่ง บ้านสักลัน บ้านสักลอง บ้านสักลพัฒนา บ้านสักลอใหม่ บ้านศรีจอมแจ้ง และบ้านไผ่สีทอง

2. ตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา จำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านลอ บ้านเวียงลอ และบ้านน้ำจุน

3. ตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านห้วยข้าวก่ำ และบ้านไชยสถาน

4. ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา จำนวน 1 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่งรวงทอง
5. ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านนาเจริญ บ้านปางมดแดง และบ้านป่อน้อย
6. ตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จำนวน 1 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านแวนวัฒนา
7. ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย จำนวน 1 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองข่วง

3.3.5 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3.5.1 ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA: Rapid Rural Appraisal) มาปรับประยุกต์ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร พระมหาสุทิตย์ ออบอุ่น, สหทัย วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์ อาชนันรี, 2546, หน้า 96-104) โดยศึกษาบริบทของชุมชนทั้งระบบอย่างเป็นองค์รวมในด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น และสภาพปัญหาของชุมชน เพื่อทำความเข้าใจชุมชนในภาพรวม สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน และค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลัก หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาในเชิงลึกอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์พัฒนาการของชุมชน และการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม

3.3.5.2 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ผสมผสานกับเทคนิคการได้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของคนที่อยู่ในช่วงเวลา และเหตุการณ์นั้น ๆ

3.3.5.3 การสนทนากลุ่ม ในกลุ่มผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ผู้อาวุโส และกลุ่มชาวนา

3.3.5.4 การศึกษาประวัติชีวิต (Life History) โดยการนี่ย้อนหลังกลับไปในอดีตของผู้ให้ข้อมูล ลักษณะของข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่ให้ความสำคัญกับบริบททางสังคม ร่วมกับบุคคลมีอีกทั้งเป็นข้อมูลที่เป็นพลวัตที่เห็นการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาของชีวิต

3.3.5.5 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยการเข้าร่วมในประเพณีขึ้นพระธาตุหังส์หิน

3.3.5.6 การถ่ายภาพลักษณะของพื้นที่ วิถีชีวิตด้านการเกษตร การจัดการน้ำ กิจกรรมทางประเพณี สถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วัด พระธาตุ โรงเรียน ตลาด หอเจ้าที่ เป็นต้น

3.3.5.7 การใช้ข้อมูลเชิงสถิติจากหน่วยงาน ได้แก่ สำนักงานเกษตรอำเภอจุน และสมาคมเกษตรกรอำเภอจุน มาประกอบการอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนผ่านของระบบทุนนิยมที่เข้ามาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อ

3.3.6 การตรวจสอบข้อมูล

เมื่อได้ข้อมูลในภาคสนามได้นำมาตรวจสอบกับเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรองว่าสอดคล้องกันหรือไม่ แต่ถ้าไม่สามารถตรวจสอบข้อมูลกับเอกสารได้นั้น จะใช้วิธีสอบถามซ้ำ ๆ และการสอบถามเรื่องเดียวกันกับหลาย ๆ คน โดยผู้คนที่เลือกเข้ามาเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญนั้นเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับข้อมูลที่สัมภาษณ์เป็นอย่างดี

3.4 การนำเสนอรายงานการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้มีการนำเสนอเนื้อหาโดยแบ่งออกเป็น 5 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ประกอบด้วยหลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์ ขอบเขตการศึกษา คำถามในการวิจัย นิยามศัพท์เฉพาะ และผลที่คาดว่าจะได้รับ

ส่วนที่ 2 ได้แก่การนำเสนอเรื่องแนวคิด และทฤษฎี รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสังคมชาวนาที่ได้มีการศึกษามาแล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ได้ใช้แนวคิดในการศึกษาคือ แนวคิดพื้นที่วัฒนธรรม แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดทรัพยากรส่วนรวม แนวคิดทุนนิยม แนวคิดโลกาภิวัตน์ ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวนานั้นได้ใช้งานวิจัยของนักวิชาการชาวไทย และนักวิชาการชาวต่างประเทศ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่วัฒนธรรม นิเวศวัฒนธรรม ทรัพยากรส่วนรวม และทุนนิยม

ส่วนที่ 3 กล่าวถึงการใช้ระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาพื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนาทุ่งล่อ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ผสมผสานกับข้อมูลเอกสาร เป็นส่วนประกอบ

ส่วนที่ 4 ผลของการศึกษาการนำเสนอผลการศึกษานี้จะเสนอเป็น 3 ขั้นตอน

ขั้นตอนที่ 1 เป็นการนำเสนอพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อ ตามกรอบแนวคิดเรื่องพื้นที่วัฒนธรรม แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม และแนวคิดทรัพยากรส่วนรวม ตามแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ เป็นโครงสร้างความคิดในการพรรณนา วิเคราะห์พื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนาทุ่งล่อ โดยนำเสนอเนื้อหาในบทที่ 4

ขั้นตอนที่ 2 เป็นการนำเสนอเรื่องการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาทุ่งล่อ เพื่อให้เห็นพัฒนาการตามช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านในท้องถิ่น ลักษณะของการเปลี่ยนผ่าน และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนึกร่วมสังคมชาวนาทุ่งล่อ โดยนำเสนอเนื้อหาในบทที่ 5

ส่วนที่ 5 สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ในการอภิปรายผลการศึกษา ได้ใช้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดพื้นที่วัฒนธรรม แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม แนวคิดทรัพยากรส่วนรวม แนวคิด

โลกาภิวัตน์ รวมทั้งงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง การใช้ภาพรวมของปรากฏการณ์ และบริบทของปรากฏการณ์ มาเป็นกรอบแนวทาง โดยนำเสนอเนื้อหาในบทที่ 6

บทที่ 4

พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

ในบทนี้ ผู้วิจัยต้องการตอบวัตถุประสงค์ข้อ 1 คือ นำเสนอผลการศึกษาพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของสังคมชาวนา ซึ่งพื้นที่วัฒนธรรมของสังคมชาวนาทุ่งลอในที่นี้คือ “ท้องถิ่นทุ่งลอ” ที่มีทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรวัฒนธรรม ดังนั้นการนำเสนอในบทนี้จึงประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้คน กลุ่มชาติพันธุ์ ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชาวนา ประเพณี พิธีกรรม ระบบความเชื่อ วิถีและวัฒนธรรมการผลิตในสังคมชาวนา ทรัพยากรธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์ รวมถึงพลวัตสังคมชาวนาผ่านประวัติชีวิตของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

4.1 ภูมิวัฒนธรรมทุ่งลอ

ทุ่งลอ เป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ ในแอ่งที่ราบจุน-เทิง ส่วนเหนือของกลุ่มน้ำอิงตอนกลางมีแม่น้ำอิงเป็นแม่น้ำสายหลัก มีพื้นที่ประมาณ 100,000 ไร่ แอ่งที่ราบจุน-เทิงตั้งอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแอ่งพะเยา มีแนวเขาโอบล้อมทุกด้าน โดยมีคอยภูนางเป็นขอบแอ่งด้านทิศใต้ และทอดตัวต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือซึ่งมีคอยแม่ฮิ คอยขุนแม่เลอะ คอยขุนแม่นะ คอยกัว้าง และคอยกัวแก้วเป็นขอบแอ่งด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนขอบแอ่งด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีคอยจามู เป็นแนวเขาใหญ่และมีแนวเขาคอยจิกจ้องทอดตัวลงมาชนกับคอยกัวแก้ว ซึ่งเป็นบริเวณที่แม่น้ำอิงไหลตัดผ่านเข้ามาในแอ่งที่ราบจุน-เทิงและผ่านเวียงลอ ขอบแอ่งด้านทิศเหนือคือ แนวที่สูงบริเวณคอยม่อนเมาที่อยู่ติดกับเมืองเทิง และขอบแอ่งด้านทิศตะวันออกคือ แนวเขาคอยหา คอยบ่อส้ม คอยปุกหนอกวัว และม่อนยาว อีกทั้งยังเป็นต้นกำเนิดลำน้ำหลายสายเช่น น้ำจุน น้ำแม่ทะลาย ห้วยร่องขุ่น ห้วยงิ้ว ห้วยนาริน เป็นต้น

เมื่อแบ่งตามขอบเขตการปกครอง ทุ่งลอจะอยู่ในเขตพื้นที่ 2 จังหวัดได้แก่ จังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงรายใน 3 อำเภอ และ 9 ตำบล โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มแรก มีพื้นที่ตำบลที่ตั้งอยู่ในทุ่งลอ 3 ตำบลได้แก่ ตำบลหงส์หิน ตำบลทุ่งรวงทอง และตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา

กลุ่มที่สอง มีพื้นที่ตำบลในทุ่งลอบางส่วน 4 ตำบลได้แก่ ตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภอจุน ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ตำบลแม่ลอย และตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย และกลุ่มที่สาม เป็นตำบลที่ชายขอบทุ่งลอบางส่วน 2 ตำบลได้แก่ ตำบลเชียงบาน และตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา⁴ แผนที่ตั้งทุ่งลอบางส่วนแสดงในภาพที่ 4.1

⁴ ทั้ง 9 ตำบลมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ตำบลลอบ อำเภอจุน เดิมตำบลลอบเป็นที่ตั้งของเมืองลอบ ซึ่งเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีอายุราว 600 ปี ปรากฏหลักฐานศิลาจารึก พระพุทธรูปหินทราย วัดร้าง และพระธาตุ ใกล้เวียงลอบเป็นจุดที่ลำน้ำจุนไหลลงแม่น้ำอิงจึงเรียกบริเวณนี้เรียกว่าสบอิง ตำบลลอบมีพื้นที่ 29,375 ไร่ มีหมู่บ้านจำนวน 11 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านลอบ บ้านปางป้อมเหนือ บ้านร่องช้าง บ้านปางป้อมใต้ บ้านน้ำจุน บ้านศรีเมืองชุม บ้านปางป้อมใหม่ บ้านใหม่พัฒนา บ้านปางป้อมกลาง บ้านน้ำจุนใหม่ และบ้านเวียงลอบ

2. ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน ตำบลหงส์หินเดิมเป็นส่วนหนึ่งของตำบลลอบ ปี พ.ศ. 2519 ตำบลหงส์หินได้แยกออกจากตำบลลอบ มีพื้นที่ประมาณ 48,722 ไร่ มีหมู่บ้านจำนวน 13 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านศรีจอมแจ้ง บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ บ้านสกกอบ และบ้านสันติสุข

3. ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน เดิมอยู่ในเขตการปกครองของตำบลลอบ ต่อมาเมื่อประชากรจากถิ่นฐานอื่นย้ายเข้ามาตั้งรากฐานอยู่ในพื้นที่มากขึ้น จึงได้แยกเป็นตำบลทุ่งรวงทอง มีเนื้อที่ 40,108 ไร่ มีหมู่บ้านจำนวน 13 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านห้วยไคร้ บ้านห้วยจี่ บ้านห้วยยาง บ้านร่องแมคบ้านสันหลวง บ้านห้วยจี่ใหม่ บ้านร่องแมคใหม่ บ้านห้วยไคร้ใหม่ บ้านทุ่งรวงทอง บ้านสันหลวงใหม่ บ้านร่องแมคสันติสุข บ้านห้วยสารภี และบ้านน้ำริน

4. ตำบลห้วยข้าวก่ำ มีหมู่บ้านที่อยู่ในเขตทุ่งลอบ 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่ง บ้านสันป่าแก้ว บ้านกัวแก้ว บ้านร่องหาด บ้านทุ่งพัฒนา และบ้านห้วยแก้วพัฒนา

5. ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ มีหมู่บ้านที่อยู่ในเขตทุ่งลอบ 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านนาเจริญ หมู่ 6 และ 13 บ้านปางมดแดง หมู่ 9 และ 10 แต่มีหมู่บ้านอื่นชาวบ้านบางคนได้มาซื้อที่ดินในทุ่งลอบอีกด้วย เช่น บ้านบ่อน้อย บ้านเนินสามัคคี

6. ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ชายขอบพื้นที่ทุ่งลอบ แต่เนื่องจากเป็นกลุ่มไทลื้อที่มาจากถิ่นฐานในช่วงแรกได้มานับเบ็ดที่นาในทุ่งลอบ โดยเฉพาะในตำบลเชียงบาน และบ้านแพดที่อยู่ติดกับทุ่งลอบ

7. ตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ชายขอบพื้นที่ทุ่งลอบเช่นเดียวกับตำบลเชียงบาน ประชากรเป็นชนไทลื้อที่มานับเบ็ดที่นาในทุ่งลอบเช่นเดียวกับตำบลเชียงบาน ทำให้ชาวบ้านหลายคนมีที่นาในเขตทุ่งลอบจำนวนหนึ่งได้แก่ บ้านแวนวัฒนา และบ้านแวน

8. ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง สภาพพื้นที่เป็นที่เนินลาดลงมาเชื่อมกับที่ราบทุ่งลอบ มีแม่น้ำอิงและแม่น้ำลอบไหลผ่านบ้านเกียงในตำบลแม่ลอย เป็นหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กับคนบ้านสกกอบ ตำบลหงส์หิน ด้านการแลกเปลี่ยนข้าว ปลา กับเมืองมาตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐาน และมีโบราณสถานม่อนผาด้วยคาดว่าเป็นกุ้งเก่า มีลักษณะเป็นหินเรียงรูปสี่เหลี่ยม พื้นปูด้วยอิฐ สันนิษฐานว่าเป็นสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนามาก่อน

9. ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง แยกออกมาจากตำบลแม่ลอยเมื่อปีพ.ศ. 2527 เป็นตำบลที่อยู่ชายขอบทุ่งลอบทางทิศเหนือ เมื่อปี 2428 ชาวบ้านได้พบพระแสนแซหรือพระสิงห์แซที่วัดร้างในบริเวณกลางทุ่งลอบห่างจากบ้านหนองเลียบ นอกจากนี้ยังมีพระธาตุจอมโป้นและพระธาตุจอมแจ้งเป็นโบราณสถานที่สำคัญอีกด้วย

ภาพที่ 4.1 แผนที่ทุ่งล่อ

4.2 ประวัติศาสตร์และโบราณคดีท้องถิ่น

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่า ในบริเวณทุ่งลอที่มีผู้คนอาศัยอยู่มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคเมืองลอ เช่นหลักฐานที่พบทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของบ้านสกลอ ตำบลหงส์หิน อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดพะเยา พบร่องรอยเมืองซึ่งเป็นคันดินที่ขุดขึ้นมา ตั้งแต่เชิงภูเขาอ้อมรอบเป็นครึ่งวงกลม มีพื้นที่ขนาดประมาณ 150 ไร่ ในเขตคันดินพบคูวัดร้างมากมาย เศษกระเบื้องถ้วยชามแบบของจีน พระพุทธรูปหินทรายคอหักแตกกระจายทั่วไป นอกจากนี้ยังพบเงินของคนในสมัยก่อนด้วยที่มีลักษณะเป็นแท่ง ตรงกลางเว้าเข้าหากัน พบหัวขวานหิน และก้อนหินสามก้อนซึ่งฝังกันอยู่ภายในโพรงและบ่อน้ำเล็ก ๆ สันนิษฐานได้ว่า บริเวณนี้เป็นที่อยู่อาศัยของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ (โลกล้านนา, 2550) จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนหลายท่านกล่าวถึงความ เป็นชุมชนโบราณในบริเวณบ้านสกลอว่า เนินเขาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านจะมีพระธาตุเก่าเป็นจำนวนมาก ในอดีตทางขึ้นพระธาตุขางคำจะมีบ่อน้ำเก่า ปัจจุบันได้ถูกถมไปแล้ว บริเวณห้วยป่าเมียงจะเป็นพระธาตุเก่า พบเศษกระเบื้อง เศษอิฐโบราณ ส่วนในบริเวณทุ่งนาสมัยก่อนพบวัตถุโบราณหลายชนิดเช่น ซากพระพุทธรูป เืองเทียน ฆ้องทำจากสัมฤทธิ์ กล้องสุบยาดินเผา เป็นต้น โดยพระพุทธรูปโบราณที่ได้จากบริเวณนี้จะนำไปไว้ตามวัดต่าง ๆ ได้แก่ วัดสกลอ วัดสกลทุ่ง วัดบุญนาค เป็นต้น

จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ และลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในท้องถิ่นทุ่งลอ สามารถแบ่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นทุ่งลอออกเป็น 2 ยุคได้แก่

4.2.1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์

พื้นที่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำอิงระหว่างอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดพะเยา จนถึงอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เป็นบริเวณที่มีการค้นพบแหล่งหินตั้ง⁵ (สุภาพร นาคบัลลังก์, เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์, กิตติณัฐ ชัยยะ, จิรัฏฐ์ จากยางโทน, 2552) จำนวนมาก เชื่อกันว่าในยุคก่อนรับพุทธศาสนานั้น มนุษย์ในภูมิภาคอุษาคเนย์ใช้หินตั้งปักกำหนดเขตศักดิ์สิทธิ์ และกำหนดที่ฝังศพบุคคลสำคัญของเผ่าพันธุ์ เมื่อรับพุทธศาสนา มาแล้ว จึงปรับหินตั้งเป็นเสมาหิน ปักกำหนดเขตพระอุโบสถหรือสถานที่ทำพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา บริเวณลุ่มน้ำอิงตั้งแต่ต้นน้ำในอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดเชียงราย จนถึงปลายน้ำที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย พบเครื่องมือหิน และหินตั้งตามไหล่เขาและที่สูงจำนวนมาก รวมทั้งในเขตวัด

⁵ วัฒนธรรมหินตั้ง (Megalithic Culture หรือ Stone Alignments Culture) เป็นปรากฏการณ์ที่พบในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่ใช้หินก้อนใหญ่ มาทำสิ่งก่อสร้างรูปแบบต่างๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการก่อสร้างแตกต่างกัน เช่น เป็นเครื่องหมายของที่ฝังศพ แผ่นหินกำหนดขอบเขตพื้นที่ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบร่องรอยประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับผี แสดงให้เห็นว่าแถบลุ่มน้ำอิงเคยเป็นถิ่นฐานของผู้คนบนที่สูงมาก่อนหน้านานแล้ว ก่อนรับศาสนาหรือก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 จากการสำรวจบริเวณที่สูงและที่ราบสองฟากลำน้ำแม่อิง พบว่าบรรดาโบราณสถานกลุ่มที่เรียกว่า “หินตั้ง” นั้นกระจายอยู่กว้างขวางตลอดลุ่มน้ำอิงแล้ว ยังสืบทอดเรื่อยมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 (หลัง พ.ศ. 1900-หลัง พ.ศ. 2000) จึงปรับเปลี่ยนให้เนื่องในพระพุทธศาสนา เช่น เสมาป้อมรอบโบสถ์ รอยพระพุทธรูป และบางแห่งก็สร้างเป็นสถูปเจดีย์ขึ้นบูชา (กองโบราณคดี, 2536)

ในเขตทุ่งลอพบว่ามรดกวัฒนธรรมหินตั้ง โดยพบเสมาหินที่วัดศรีปิงเมือง ตำบลลอ อำเภอน้ำหนาว จังหวัดพะเยา ส่วนในบริเวณแนวเขตภูเขาบ้านสักลอ ตำบลหงส์หิน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดพะเยามีภูเขา รูปลักษณะคล้ายเรือท้องแบนคว่ำ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ชาวบ้านเรียกว่าคอยเรือ บนยอดคอยเรือพบก้อนหินที่มีลักษณะคล้ายหงส์ คนเฒ่าคนแก่มีความเชื่อว่าก้อนหินคือ หงส์หินถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ทางทิศตะวันตกของบ้านสักลอยยังพบหินตั้ง 3 ก้อนหรือผาสามเส้า

ในตำบลแม่ลอย อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเชียงราย พบหินเสมาโบสถ์ที่วัดหนองข่วง และม่อนผาด้าย⁶ ซึ่งเป็นเนินเขาที่มีก้อนหินปักตั้งเรียงรายคล้ายกำแพง ม่อนผาด้ายเป็นเนินเตี้ย ๆ และเป็นกลุ่มเนินเขาที่ต่อมาจากเทือกเขาม่อนป่ากู่ก่ที่ทอดยาวจากเหนือไปได้ จากอำเภอน้ำหนาว ไปอำเภอน้ำขุ่น และอำเภอน้ำแคว ม่อนผาด้ายเป็นป่าบนที่สูงล้อมรอบด้วยทุ่งนา ห่างจากลำน้ำแม่ลอยประมาณ 200 เมตร บนยอดเนินมีก้อนหินทรายขนาดใหญ่ปักตั้งเรียงรายเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า มีช่องทางเข้ากว้างราว 1 เมตรอยู่ 2 ด้านตรงกลางเป็นมูลดินมีก้อนหินปักเป็นวงกลม มีเศษอิฐปนอยู่ด้วย

จากการสัมภาษณ์นางสาวพรณี อินตัน สารวัตรกำนันตำบลแม่ลอย อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเชียงราย ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับม่อนผาด้ายว่า

“ม่อนผาด้ายตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บ้านหนองข่วง ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 324 ไร่ ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์พื้นที่ป่า และหินตั้งในบริเวณม่อนผาด้ายโดยใช้ความเชื่อว่ามีผีรักษาผืนป่า ทำให้ไม่มีใครเข้าไปตัดไม้ ต่อมาชาวบ้านบางคนได้บุกรุกพื้นที่ป่าทำเป็นไร่ข้าวโพด ไร่มันสำปะหลัง ทางชุมชนจึงประกาศให้บริเวณม่อนผาด้ายเป็นป่าอนุรักษ์ มีการกำหนดกฎระเบียบ และขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ ทำให้มีการอนุรักษ์ป่าและม่อนผาด้ายไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุก” (พรณี อินตัน, 2555)

⁶ ม่อนหมายถึง เนินเขา ผาหมายถึง ก้อนหิน และด้ายหมายถึง การนำสิ่งของมาวางเรียงกัน

หลักฐานอื่น ๆ ที่สรุปได้ว่าในบริเวณนี้มีกลุ่มชนอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง คือ การพบขวานหิน 3 เล่ม และโบราณวัตถุยุคหินจำนวนมาก ในบ้านเกียงซึ่งห่างจากม่อนผาด้าย ประมาณ 2 กิโลเมตร รวมทั้งการนำหินตั้งก้อนเดียวและหินตั้ง 3 ก้อนที่เรียกว่าผาสามเส้ามาปักเสมาโบสถ์ ที่วัดหนองช่วง และวัดร้างที่ชาวบ้านเรียกว่า ธาตุช้างน้อย นอกจากนี้ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของม่อนผาด้ายมี คูคันดินที่อยู่ริมแม่น้ำลอมที่ไหลลงแม่น้ำอิง คูคันดินนี้มี 2 วง ๆ แรกเป็นวงกลม และคูคันดินที่ต่อเนื่องจากวงแรกเป็นรูปวงรีเลียบไปตามลำน้ำแม่ลอม

จากการขุดค้นทางโบราณคดีของหน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงแสนพบว่า ม่อนผาด้ายเป็น ลังก่อสร้างที่มีมาก่อนพุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมหินตั้ง คือ การนำหินมา ตั้งเรียงชิดติดกันเป็นลักษณะของกำแพง มูลดินซึ่งอยู่ตรงกลางที่แวดล้อมด้วยกำแพงแต่เดิมนั้นเป็นที่ตั้งของแท่นหิน ซากกองอิฐที่เป็นส่วนที่เหลือของสถาปัตยกรรมในสมัยนั้น ต่อมาภายหลังเมื่อได้รับ วัฒนธรรมจากพุทธศาสนา ในส่วนที่เป็นแท่นหินนั้นใช้สำหรับการประกอบพิธีกรรมในการติดต่อ กับวิญญาณ ตามความเชื่อดั้งเดิมของการนับถือผีของกลุ่มชนในท้องถิ่นนี้ ต่อมาได้มีการยอมรับนับ ถือพุทธศาสนา จึงได้มีการดัดแปลงผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อใหม่ที่ได้รับมาจากพุทธ ศาสนา

4.2.2 ยุคล้านนา

ในสมัยล้านนา มีสร้างบ้านแปงเมืองในที่ราบลุ่มทุ่งล่อ ตามที่ปรากฏร่องรอยของเวียง โบราณเมืองล่อ เป็นสังคมเกษตรกรรมมีการเพาะปลูกเป็นหลักสำคัญโดยเฉพาะข้าว มีแม่น้ำอิงเป็น แม่น้ำที่สำคัญของเมืองล่อ เพราะไหลผ่านหมู่บ้านและทุ่งนา ทำให้เมืองล่อนั้นมีเศรษฐกิจที่ดี ความ อุดมสมบูรณ์ของเมืองล่อทำให้หัวเมืองใหญ่เข้ามาเบียดเบียน เมืองล่อในยุคต้นต้องส่งส่วยไปเมือง พะเยาและเมืองน่าน โดยเฉพาะเมืองน่านเพราะว่ามีร่องรอยการเดินทางจากเมืองล่อไปเมืองน่าน ถึงแม้ว่าจะต้องส่งส่วยให้เมืองใหญ่ แต่เมืองล่อยังคงเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยข้าวปลาอาหาร ในเขตเมืองพบพระสถูปเจดีย์ ซากโบสถ์และวิหาร ตลอดจนพระพุทธรูปศิลปาทราชแบบสกุลช่าง พะเยาเป็นจำนวนมาก พบพระพิมพ์ที่มีอิทธิพลจากศิลปะหริภุญชัย แสดงเห็นถึงการเป็นชุมชนที่ เก่าแก่ นอกจากนี้เมืองล่อยังเป็นเมืองศูนย์กลางการคมนาคม เพราะอยู่ในตำแหน่งที่จะแยกไปเมือง ต่างๆ ถ้าเดินทางตามลำน้ำอิงไปทางใต้คือ เมืองพะเยา ทางตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นอำเภอฟาน ส่วน ทางตอนเหนือคือ เมืองเชียงคำ เมืองเทิง และเชียงของ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, หน้า 226)

การค้นคว้าข้อมูลเอกสารในยุคเมืองล่อนั้น ก่อนข้างมีจำกัด ส่วนใหญ่เป็นเค้าโครงที่ได้จาก การตีความในหลักศิลาจารึก ร่องรอยจารึกระบุว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-22 นั้น เมืองล่อเป็น เมืองหน้าด่านของล้านนา มีความรุ่งเรืองทางศาสนา มีวัดวาอารามจำนวนมาก และขุนนางผู้ครอง เมืองล่อมียบรรดาศักดิ์เป็น “หมื่นล่อ” ในพินนาลอซึ่งเป็นเมืองประเทศราชที่ต้องส่งส่วยให้เมือง

พะเยา จะมีเจ้าเมืองมาปกครองในเมืองล่อได้มีการเรียกชื่อเจ้าปกครองเมืองตามที่ปรากฏในพงสาวดารโยนกว่า หมื่นยี่ล่อ เจ้าหมื่นลอราชมณฑล เจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬา พญาล่อไชยมณฑล ประวัติศาสตร์ของเมืองล่อยังไม่พบหลักฐานที่ระบุถึงช่วงเวลาในการสร้างที่ชัดเจน จากข้อมูลในเอกสารพงสาวดาร โยนกที่กล่าวถึงขุนจอมธรรมสร้างเมืองพะเยา ซึ่งมีด้วยกัน 36 พันนา ครอบคลุมเมืองล่อ ไปถึงเมืองเทิง ต่อแดนเมืองเชียงของ

เมืองล่อเดิมชื่อว่า “สิหราชพาราติลกบุรีศรีนครชัย” เมืองล่อถือเป็นอยู่ชั่วคราวของรัฐพะเยารวมทั้งเป็นเส้นทางคมนาคม และเส้นทางเดินทัพ ดัดต่อระหว่างเมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ เมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองน่าน และล้านช้าง เมืองล่อจึงมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านในการควบคุมเส้นทางออกสู่แม่น้ำโขงของรัฐพะเยา ตั้งแต่ขุนจอมธรรมอพยพเคลื่อนย้ายมาจากที่ราบลุ่มเชียงราย และเชียงแสน มาตั้งเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ 1 (คณณักรเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6/11 โรงเรียนพะเยาพิทยาคม, 2530.)

ในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เมืองเชียงใหม่และล้านนา ตกเป็นขอบขัณฑสีมาของหงสาวดี ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 อำนาจทางการเมืองของพม่าอ่อนกำลังลง เทพสิงห์จากเมืองขวมสามารถขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ได้สำเร็จ ศูนย์กลางของพม่าในล้านนาจึงเปลี่ยนไปตั้งมั่นอยู่ที่เชียงแสน โดยในครั้งนั้นผู้ปกครองเมืองเชียงแสนได้รับอำนาจให้กำกับดูแลเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองพะเยา เมืองฝาง เมืองสาด และเชียงของ ส่วนหัวเมืองขนาดเล็กหลายเมืองรวมทั้งเมืองเทิง เมืองพะเยาและเวียงล่อไม่มีผู้ปกครอง

ปี พ.ศ. 2317 พระเจ้ากรุงธนบุรี ร่วมกับพระยาจำป๋านและพญาภาวโละ ขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่ เมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองลำปางได้สำเร็จ ส่วนเมืองเชียงแสน เชียงราย เมืองเทิง และเมืองล่อ ยังคงมีพม่าตั้งมั่นอยู่ โดยมีศูนย์กลางการปกครองที่เชียงแสน

ปี พ.ศ. 2322 พระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดฯให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพมาตรวจราชการทางเมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองลำปาง ข้าหลวงไทยที่มาด้วยพากันข่มเหงราษฎรพระยาภาวโละจึงมาเสีย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีท้องตราให้พระยาภาวโละเข้าเฝ้า พระยาภาวโละกลัวความผิดจึงมิกล้าเข้าเฝ้า พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีท้องตราหาอีก 3 ครั้ง พญาภาวโละจึงได้เข้าเฝ้าและกราบทูลตามข้อเท็จจริง และอาสาทำราชการแก้โทษ โดยยกกองทัพไปตีเมืองล่อ เมืองเทิง และกวาดต้อนผู้คนไปถวายยังกรุงธนบุรี เมืองล่อจึงถูกทิ้งร้างแต่นั้นมา (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เควียอาจ, 2547)

ปีพ.ศ. 2329 เป็นต้นมา เมืองล่อ กลายเป็นเมืองร้างเช่นเดียวกับเมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองเชียงแสน และเมืองเชียงราย เพราะผู้คนถูกกวาดต้อนเทครัวไปอยู่ที่อื่น บางส่วนถูกพม่ากวาดต้อนไปก่อนหน้านั้นแล้ว บางพวกถูกนำไปแจกจ่ายให้เป็นทาสเพื่อป้อนบำเหน็จรางวัลให้แก่แม่ทัพ นายก

องที่ชนะสงคราม และบางพวกได้ถูกอพยพออกไปจากบ้านเก่าเมืองเดิม เพื่อกันมิให้พม่ากลับเข้ามา ยึดครองเป็นกำลังให้แก่พม่าอีกต่อไป ชาวเมืองล่อ เมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองเชียงแสน และเมือง เชียงราย ได้ถูกกวาดต้อนให้ไปอยู่ที่อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี (ประคอง นิมมานเหมินทร์, 2521, หน้า 52)

ปี พ.ศ. 2362 สงครามที่เกิดจากการรุกรานของพม่าได้สิ้นสุดลง เมื่อพระเจ้าจักรกษัตริย์แห่งพม่ามีปัญหาข้อขัดแย้งกับอังกฤษ จึงไม่มีเวลาคิดขยายอำนาจในบริเวณนี้ ทำให้ดินแดนแถบนี้มีความสงบต่อเนื่องกันมาตลอด และมีประชากรจากที่ต่าง ๆ อพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์

ปี พ.ศ. 2442 สมัยรัชกาลที่ 5 กรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล พายัพ ในเขตน่านออกเป็น 7 แขวง โดยเมืองล่ออยู่ในเขตการปกครองของแขวงน่าน อันประกอบด้วย เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแตง เมืองเทิง เมืองหางว เมืองเชียงของ เมืองเชียงเคี่ยน เมืองมิน และเมืองล่อ (สมศักดิ์ ลือราช, 2529, หน้า 149)

เมืองล่อปัจจุบันได้ชื่อว่าเป็นโบราณสถานเวียงล่อ แต่เดิมอยู่ในเขตตำบลล่อ อำเภอจุน ต่อมาในปีพ.ศ. 2519 ได้มีการแบ่งแยกพื้นที่ฝั่งเหนือของแม่น้ำอิง ตั้งเป็นตำบลหงส์หิน โบราณสถานเวียงล่อ จึงตั้งอยู่ในเขต 2 ตำบลได้แก่ บ้านล่อ และ บ้านเวียงล่อ ตำบลล่อซึ่งอยู่ทางทิศใต้ และบ้านสันทราย หมู่ 7 ตำบลหงส์หิน ซึ่งทางทิศเหนือของแม่น้ำอิง เป็นที่ตั้งบ้านเรือนไร่นาของชาวบ้านบ้านล่อ ตำบลล่อ โดยมีกำแพงเมืองและคูเมืองเป็นตัวกำหนดขอบเขตชัดเจน แต่เนื่องจากฝั่งเมืองโบราณมีรูปแบบซับซ้อน และยังไม่มีการประกาศกันเขตโบราณสถาน ทำให้ประชาชนบางส่วนบุกรุกเข้าตั้งบ้านเรือน ทำการเกษตร และใช้พื้นที่ในคูเมืองเป็นที่ทิ้งขยะ ที่ผ่าน มาโบราณสถานและโบราณวัตถุบางส่วน ได้รับการขุดแต่งจากกรมศิลปากร มีการสร้างรูปปั้น พญาลอ ประเพณีบวงสรวงพญาลอ การสร้างศูนย์ข้อมูลเวียงล่อ ในบริเวณวัดศรีปิงเมือง โบราณสถานเวียงล่อถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งโบราณสถาน และแหล่งท่องเที่ยวตามยุทธศาสตร์ ส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดพะเยา รับผิดชอบโดยเทศบาลตำบลเวียงล่อ และเทศบาลตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา

กล่าวได้ว่า การก่อเกิดเป็นบ้านและเมืองในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อในแอ่งที่ราบน้ำอิง ตอนกลาง มีความสัมพันธ์กับรัฐพะเยา โดยย้อนประวัติศาสตร์ที่ขุนจอมธรรมอพยพเคลื่อนย้ายมา จากที่ราบลุ่มเชียงรายและเชียงแสน มาตั้งเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ 17 มาจนถึงการก่อเกิด เป็นชุมชนน้อยใหญ่ในที่ราบลุ่มทุ่งล่อ โดยผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานการทำมาหากินในทุ่งล่อ ได้ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สร้างความรู้ภูมิปัญญา ร่วมกันในการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรสาธารณะ รวมทั้งการกำหนดแบบแผนในด้าน
ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมทางพุทธศาสนา และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติร่วมกัน

4.3 การอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ในทุ่งลอ

ในบริเวณที่ราบลุ่มทุ่งลอ มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏจากหลักฐาน
หินดั่งที่พบในทุ่งลอหลายพื้นที่ ต่อมาเมื่อมีผู้คนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มาจากพื้นที่ต่าง ๆ มาตั้งหลักปักฐาน สร้างบ้านแปงเมือง
3 กลุ่มได้แก่ คนยวนซึ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม คนไทลื้อ และคนอีสาน โดย 2 กลุ่มแรก มีพัฒนาการ
ของการโยกย้ายตั้งถิ่นฐานในยุคเมืองลอ จนพม่าเข้าครองล้านนาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนคน
อีสานที่อพยพย้ายถิ่น เพื่อหนีภัยแล้งมาหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ และอีกกลุ่มหนึ่งได้รับผลกระทบ
จากการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจในปีพ.ศ. 2504

4.3.1 กลุ่มคนยวน หรือคนเมือง

คนยวน ซึ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองตั้งแต่ในสมัยล้านนา และทำ
การเกษตรเพื่อดำรงชีวิตในพื้นที่ทุ่งลอมาก่อน โดยมีการทำนาแบบทดน้ำที่มีการหว่านกล้าและ
ดำนา และมีระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นเทคโนโลยีในการจัดการน้ำในการทำนา ซึ่งก่อนที่คนยวนจะ
เข้ามาอยู่พื้นที่ในบริเวณแอ่งพะเยา-เชียงรายในลุ่มน้ำอิงและลุ่มน้ำกก บริเวณนี้เป็นพื้นที่ของคนลัวะ
ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมาก่อนพุทธศตวรรษที่ 18-19 การสร้างบ้านแปงเมืองของคนลัวะตามตำนาน
หรือขุนศรีเงินยางกล่าวไว้ว่า ผู้นำทางวัฒนธรรมของคนลัวะคือ พญาลาวจกราชในกลุ่มของปู่เจ้าลาวจก
ได้นำคนจากที่สูงบนเทือกเขาคอยดุงมาสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ตามริมลำน้ำ และขยายตัวไปตามเขา
ในที่สูงและบริเวณโดยรอบ วัฒนธรรมของคนลัวะคือ วัฒนธรรมหินดั่งที่มีการพบหลักหิน เครื่องมือหิน
มีการทำไร่หมุนเวียน และการทำนาหว่านโดยไม่ทดน้ำ คนกลุ่มใหม่ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในพื้นที่ของ
คนลัวะแต่เดิมนั้นได้ทำให้เกิดการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น และสร้างสถานที่ทางวัฒนธรรมขึ้นมาทับ
ซ้อนกับแหล่งความเชื่อดั้งเดิมในระบบหินดั่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554) นอกจากนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม
(2545, หน้า 156) กล่าวว่าในทางตำนาน โยนกมีที่มาจากเมืองโยนกนาคพันธุ์ ซึ่งลุ่มจมเป็นหนองอัน
เกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ คนยวน หรือคนโยนกเกิดขึ้นจากการผสมผสานของบรรดาชนเผ่าไทย
กับคนพื้นเมืองดั้งเดิมที่เคยตั้งหลักแหล่งบนคอยดุงมาก่อน ต่อมาจึงกระจายไปยังเมืองพะเยาและ
เชียงรายตามลำดับ จากหลักฐานทางตำนาน พงศาวดารตลอดจนเครื่องมือหินในยุคก่อนประวัติศาสตร์
แสดงให้เห็นว่าโยนกเป็นดินแดนที่มีคนตั้งหลักแหล่งมาเป็นเวลานาน

สมฤทธิ ลือชัย (2553, หน้า 29-32) ได้กล่าวถึงคนยวนหรือคนเมืองเป็นการผสมผสานระหว่างลัวะกับไท ในตำนานกล่าวว่าปู่เจ้าลาวจก ผู้นำชาวลัวะเป็นผู้สร้างเมืองหิรัญนครเงินยาง ต่อมาลาวเม็ง ผู้นำชาวลัวะได้นำเทพคำข่าย ธิดาเจ้าเมืองเชียงรุ่งซึ่งเป็นคนไทมาเป็นมเหสี และมีบุตรนามว่า มังราย ต่อมาคือ พญามังราย ปฐมกษัตริย์แห่งล้านนา และได้มาสร้างเมืองใหม่ในบริเวณลุ่มน้ำกก ในเอกสารโบราณเรียกดินแดนแถบนี้ว่าแคว้นโยนก และเรียกผู้คนที่ว่า ชาวโยนก หรือชาวยวน มีเอกลักษณ์คือ ภาษาคำเมืองหรือตัวเมือง การไหว้พระ ถือผี ลายสักและกินข้าวเหนียว นอกจากนี้ รุ่ง ใจมา (2554, หน้า 7-12) ระบุว่ายวนเป็นชื่อที่ใช้เรียกกลุ่มคนหรือภาษาของชาวเหนือในอดีต นอกเหนือจากคำว่าลาว พายัพ คนเมืองซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกับอาณาจักรโยนก ซึ่งหมายความว่าเฉพาะชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำกก ลุ่มน้ำอิง ลุ่มน้ำลาว และที่ราบเชียงแสนเท่านั้น

ในปีพ.ศ. 2330 ในช่วงที่ล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ผู้คนในล้านนาส่วนหนึ่งได้ถูกกวาดต้อน และส่วนหนึ่งได้หนีภัยสงคราม ชาวเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองฝาง เมืองเชียงแสนได้อพยพหนีพม่าไปอยู่เมืองลำปาง ทำให้พะเยากลายเป็นเมืองร้างนานถึง 56 ปี (สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, 2527, หน้า 128)

ในปีพ.ศ. 2347 สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ให้กรมหลวงเทพหริรักษ์ และพระยายมราชพร้อมด้วยกองทัพลาว ยกทัพไปตีเมืองเชียงแสน เมื่อทัพไทยสามารถตีเมืองเชียงแสนได้จึงให้รื้อกำแพงเมือง รื้อบ้านเมือง และรวบรวมผู้คนชาวเชียงแสนไปอยู่ยังเมืองต่าง ๆ คือ เชียงใหม่ ลำปาง น่าน เวียงจันทน์ และอีกส่วนให้เดินทางมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ราชบุรี และสระบุรี ความเป็นคนไทยยวนได้แสดงออกผ่านวัฒนธรรมด้านภาษา ตัวอักษร ตำนานที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา การแต่งกาย บ้านเรือน ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี คนตรี การละเล่น เป็นต้น (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2550)

ในปีพ.ศ. 2386 สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าให้มีการฟื้นฟูเมืองแถบลุ่มน้ำกก-อิง โดยแบ่งคนจากเชียงใหม่ไปไว้ที่เมืองเชียงราย แบ่งคนจากเมืองลำปางมาสร้างเมืองพะเยา และเมืองงาว โดยให้พระพุทธรูปเป็นพระยาประเทศอุดรทิศ ครองเมืองพะเยา ส่วนลูกหลานที่อพยพหนีทัพพม่าพากันอพยพกลับสู่เมืองพะเยา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, 2527, หน้า 129)

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และการสำรวจสภาพพื้นที่ทุ่งลอบพบว่า ผู้คนที่อพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบริเวณทุ่งลอบนั้นได้เข้ามาอยู่ในบริเวณพื้นที่ใกล้กับแม่น้ำหนองน้ำที่มีชาวบ้านอาศัยอยู่ก่อนแล้ว โดยกลุ่มที่โยกย้ายเข้ามาใหม่จะมาจากหลายพื้นที่ได้แก่ เมืองน่าน ลำปาง แพร่ เชียงราย และอุดรดิตถ์ สาเหตุของการอพยพย้ายถิ่นเข้ามานั้นมีหลายปัจจัย เช่น ถูกเกณฑ์มารบกับพม่าที่เชียงแสน อพยพหนีจากความแห้งแล้งกันดารน้ำ หนีจากภัยโรค

ระบาด เพื่อมาหาแหล่งที่อยู่อาศัยใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ และไม่มีโรคระบาด ต่อมาได้มีผู้คนต่างถิ่นเข้ามาแต่งงานกับคนในพื้นที่ โดยมาเป็นความขัดแย้งในช่วงของการสัมปทานทำไม้ หรือเป็นทหารที่มารบในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง

จากการสัมภาษณ์นางหงษ์ สักลอ ผู้อาวุโสบ้านสักลอ ตำบลหงส์หิน อำเภोजุน เล่าให้ฟังถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในอดีตที่ได้เข้ามาอยู่ในทุ่งล่อ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ที่บ้านสักล่อน้ำแห้งแล้งไม่มีน้ำให้วัว ควายกิน จึงย้ายมาอยู่ใกล้แม่น้ำอิงทำเป็นปางวัว ปางควายอยู่หลังเดียว เวลาทำน่าน้ำอิงก็เอ่อล้นเข้ามาท่วมนา ปลายากินข้าวหมด ต่อมาพายเรือมาหาที่อยู่จนถึงบ้านพวงพยอม แต่ก็ย้ายมาอยู่ที่สักล่ออีกครั้ง เพราะมาทำไม้ที่นี้หลังสงครามโลก ตอนย้ายมามีบ้านอยู่หลายหลังแล้ว ตอนมาอยู่บ้านสักล่อเป็นป่าหมดเลยและมีนาอยู่ข้างล่างต่อมามีชาวบ้านอพยพมาจากอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เข้ามาอยู่ที่บริเวณที่เคยเป็นปางควายของแม่อยู่ที่บ้านพวงพยอม และญาติพี่น้องจากลำปางย้ายตามกันมาอีกระลอกหนึ่ง” (หงษ์ สักลอ, 2552)

จากการสัมภาษณ์นางปวน สักลอ ผู้อาวุโสบ้านสักลอ ตำบลหงส์หิน อำเภोजุน เล่าให้ฟังถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ต้นตระกูลอยู่ปวนมาจากเมืองน่าน นามสกุล ณ น่าน พ่อเป็นทหารเมื่อมาแต่งงานกับแม่ได้เปลี่ยนนามสกุลเป็นสักลอ” (ปวน สักลอ, 2555)

จากการสัมภาษณ์นางคำป็น บุญทา ผู้อาวุโสบ้านเกียงหนองข่วง ตำบลแม่ล่อ อำเภोजึง เล่าให้ฟังถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษของคนบ้านเกียง ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“แม่อยู่เล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนย้ายมาจากบ่อแก้ว เมืองหิน จากเมืองน่าน อำเภออะไรก็ไม่รู้ คนบ้านเราเป็นคนเมืองน่านกันทั้งหมด ได้พากันมาตั้งรกรากใกล้หนองน้ำคือ หนองข่วงในปัจจุบัน” (คำป็น บุญทา, 2555)

จากการสัมภาษณ์นายสมพร คุณารูป ปลัดเทศบาลตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภोजุน เล่าให้ฟังถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษของคนห้วยข้าวก่ำ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“บรรพบุรุษตำบลห้วยข้าวก่ำมาจากหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเมืองอพยพมาจากอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และจังหวัดน่าน อีกส่วนหนึ่งเป็นคนลาวได้ย้ายมาจากอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรธานี ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ได้พาครอบครัวมาคล้องช้างป่าบริเวณบ้านห้วยข้าวก่ำ ที่เป็นป่าดงดิบ

ป่าน้ำขับ และมีสัตว์ป่าอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะช้างป่าเพื่อนำมาชักลากไม้ซุง” (สมพร คุณารูป, 2555)

กล่าวได้ว่าการตั้งถิ่นฐานของคนชนในทุ่งลอ ที่ภายหลังเรียกตนเองว่าเป็น “คนเมือง” ได้อพยพมาจากหลายพื้นที่จากภาคเหนือตอนบน โดยมีการสืบทอดอัตลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นคนชนมาตั้งแต่อดีต ได้แก่ ภาษาพูด ภาษาเขียน การแต่งกาย บ้านเรือน คนตรีพื้นเมืองประเภทคำว จ้อย ซอ พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า ผีเจ้าบ้าน ผีขุนน้ำ ผีฝ่าย ผีนาผีทุ่ง การเลี้ยงผี การสร้างหอผีประจำทุกหมู่บ้าน รวมทั้งประเพณีทางพุทธศาสนาในรอบปี เช่น ประเพณีแห่ไม้ก้ำศรี ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีถวายข้าวใหม่ ประเพณีสืบชะตา ประเพณีส่งเคราะห์ ประเพณียี่เป็ง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการแต่งงานกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น หรือมีคนกลุ่มอื่นเข้ามาอยู่มากขึ้น ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่

4.3.2 คนไทลื้อจากสิบสองปันนา

การย้ายถิ่นฐานของคนไทลื้อจากสิบสองปันนาเข้ามาอยู่ในอาศัยในทุ่งลอ เกิดขึ้นในช่วงพญากาวิละ พญาครุฑปางดวงทิพ และเจ้าฟ้าเมืองน่านได้ยกกองทัพไปล้อมเมืองเชียงแสน ขับไล่พม่าออกไปจากล้านนา ตามตีไปถึงเมืองยอง และดอนชาวเมืองยองมาเมืองเชียงใหม่เป็นจำนวนมาก และสามารถแผ่อำนาจไปถึงเชียงตุง เชียงรุ้ง เมืองลื้อ สิบสองปันนา เสร็จศึกจากเชียงแสน เจ้าฟ้าเมืองน่านได้ขอเมืองเชียงของ ไปขึ้นอยู่กับเมืองน่าน การเทครัวกวาดต้อนผู้คนลงมาสู่ล้านนาทำกันหลายครั้งหลายหน นับตั้งแต่สมัยของพญากาวิละเป็นต้นมา (สร้อยดี อ่องสกุล, 2539, หน้า 266)

การกวาดต้อนอพยพผู้คนจากทางตอนเหนือยังดำเนินต่อมาอีกหลายครั้ง โดยเฉพาะแต่เมืองเชียงใหม่เท่านั้น หัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาเช่นกัน ปีพ.ศ. 2348 เจ้าเมืองน่านยกทัพไปตีสิบสองปันนา โดยนำเจ้านาย ขุนนาง และเครื่องบรรณาการของไทลื้อไปยังกรุงเทพฯ ปี พ.ศ. 2355 ได้กวาดต้อนคนจากเมืองลำ เมืองพง เมืองแขวง เมืองหลวงภูคา เมืองสิงห์ เมืองมาง ปีพ.ศ. 2399 เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครน่านยกทัพไปตีหัวเมืองสิบสองปันนา กวาดต้อนเทครัวไทลื้อกลุ่มหนึ่งมาไว้ที่เมืองเชียงม่วนใกล้ลำน้ำปิง ในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครน่านองค์ต่อมาได้ยกทัพไปตีหัวเมืองลื้อ เช่น เมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง เมืองลำ กวาดต้อนเทครัวมาไว้ที่เมืองท่าวังผา และเมืองเชียงม่วน ร่วมกับไทลื้อที่มายุ่เดิม ไทลื้อกลุ่มหลังนี้มาจากเมืองมาง เมืองแพด

จังหวัดพะเยามีชุมชนไทลื้อในอำเภอเชียงม่วน และอำเภอเชียงคำ ซึ่งไทลื้อเชียงคำ อพยพมาจากเมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง เมืองยั้ง เมืองเงิน เมืองเชียงคาน เพื่อแสวงหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ ไทลื้อบางส่วนได้อพยพเข้ามาเพิ่มเติมภายหลัง เพื่อค้าขาย ติดตามญาติพี่น้อง และแต่งงาน

กับคนในพื้นที่ โดยตั้งหมู่บ้านและใช้ชื่อเมืองที่อยู่เดิมตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหย่วน บ้านธาตุ สบแวน บ้านนาง บ้านทุ่งมอก บ้านแพด บ้านเชียงบาน บ้านแวน บ้านแคนเมือง บ้านลำ เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นายต้น ศรีเมือง ชาวบ้านแวนวัฒนา เล่าถึงการย้ายถิ่นฐานของคนใน บรรพบุรุษที่มาจากสิบสองปันนาว่า

“สมัยนั้นพ่อก็ยังไม่วันทันยุคนั้นเขาเล่าสู่กันมาอีกที ซึ่งผ่านไป 2 ช่วงอายุคนแล้ว เท่าที่รู้คือ ย้ายออกจากสิบสองปันนา จากเมืองลำ เมืองแวน จีซังมัว ใช้หอกดาบ ข่าฟันศัตรู คนที่หอบข้าว ของก็ตามมา ตีเมืองออกมา ก็ชนะแล้วก็มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองน่าน คงจะอยู่หลายปี ก็แสวงหาที่อุดมสมบูรณ์แบ่งแยกกันไปอยู่ที่อื่น หนีออกจากแตกออกจากที่โน้นมาก็มี มันมีทั้งเมืองหย่วน เมืองลำ เมืองแวน คำไหนนอนที่นั่น พาถูกเต้าตามมา เงินทองที่ไม่ได้เอามาก็ขุดฝังเอาไว้ บางคนก็พลัดพรากจากพี่น้อง แต่มารู้เจอกันทีนี้” (ต้น ศรีเมือง, 2555)

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มไทลื้อเชียงคำอพยพมาจากเมืองปัว มาตั้งถิ่นฐานโดยเลือกบริเวณที่ห้วยแม่คำไหลบรรจบกันกับแม่น้ำแวน หลังจากนั้นมีการขยายชุมชนออกไปตั้งอยู่อีกฟากหนึ่งของห้วยแม่คำ พ.ศ. 2460 ได้ขยายชุมชนออกไปตั้งอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำแวน ปัจจุบันตั้งเป็นตำบลน้ำแวน ปัจจุบันคือ บ้านแวนพัฒนา หมู่ 5 ตำบลเชียงบาน ซึ่งไทลื้อกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มเดียวกับที่ถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองปันนาในสมัยพระเจ้ากาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน จากการสัมภาษณ์นายบุญสินธุ์ มังคลาด สมาชิกสภาจังหวัดพะเยา เขตอำเภอเชียงคำ ซึ่งเป็นชาวบ้านแวนวัฒนา ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในช่วงนั้น ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“เริ่มมาอยู่ที่เมืองน่าน เจ้าหลวงเมืองลำ ก็พาถูกหลานมาอยู่ในพื้นที่ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ท่านก็ทราบว่ามันล้นมันกว้าง แล้วไม่ไกลจากเมืองน่าน ก็เลยคิดกันว่าน่าจะย้ายมาอยู่กันที่นี้ เพราะว่าที่น่านมันเป็นคอยเยอะ ที่ราบไม่ค่อยมี ก็เลยละทิ้งถิ่นฐานที่เมืองน่านซึ่งก็สร้างได้ไม่เท่าไร ก็พากันย้ายมาอยู่ที่นี่ ลุ่มน้ำแวน ในสมัยนั้นผมเองก็ยังทั้งเห็นว่าทุ่งลอนนั้นมันมีทั้งป่าแฝกป่าแขม มี เสือ เก้ง กวาง” (บุญสินธุ์ มังคลาด, 2555)

จากการที่ตำบลเชียงบาน และตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำมีพื้นที่ห่างจากจากทุ่งลอ ประมาณ 15 กิโลเมตร ลูกหลานไทลื้อยุคต่อมาได้เข้าไปบุกเบิกไร่นาในบริเวณทุ่งลอกันหลายครอบครัว จากการศึกษาของ Moerman (1968) อยู่ในช่วงปีพ.ศ. 2511 ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้เทคโนโลยีด้านการเกษตรของชาวนาบ้านแพด อำเภอเชียงคำ ซึ่งหลายครอบครัวได้เข้าไปแผ้วถางป่าในบริเวณทุ่งลอโดยใช้แรงงานคน ต่อมาได้นำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยทุนแรงขยายพื้นที่ทำนา เพื่อผลิตข้าวให้

ได้ปริมาณเพิ่มขึ้น ปัจจุบันลูกหลานชาวไทลื้อหลายครอบครัวในตำบลเชียงบาน และตำบลน้ำแวน ต่างครอบครองที่ดินในบริเวณทุ่งลอเช่นกัน

4.3.2 การอพยพของชาวอีสานเข้ามาในทุ่งลอ

คนอีสาน เป็นกลุ่มคนที่อพยพโยกย้ายมาภายหลัง ในปีพ.ศ. 2504 มีชาวอีสานจากจังหวัดร้อยเอ็ด ได้อพยพมาหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อทำมาหากินเพราะได้ทราบจากญาติที่เป็นทหารที่มารบในช่วงสงครามโลก ว่ามีที่ดินริมแม่น้ำอิงที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงนั้นอีสานเกิดภาวะแห้งแล้ง ประกอบกับที่นาเป็นดินทรายที่ไม่มีความอุดมสมบูรณ์ แม้ว่าจะทำนา 10-20 ไร่ แต่ได้ผลผลิตเพียง 200-300 ถึง ส่วนชาวบ้านจากจังหวัดกาฬสินธุ์ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนลำปาว ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณทุ่งลอหลายครัวเรือน จังหวัดที่อพยพมามากที่สุดคือ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดกาฬสินธุ์ พื้นที่ที่ชาวอีสานเข้ามาอยู่ในช่วงแรกจะอยู่บริเวณริมน้ำอิงซึ่งเป็นปางวัว ปางควาย ของชาวบ้านสักลอ อีกส่วนหนึ่งเป็นที่ดินของคนไทลื้อจากเชียงคำได้เข้ามาจับจองไว้

มีชาวอีสานบางคนที่ย้ายมาอยู่ช่วงแรกๆ ได้ตระเวนร้องรำเพลงเพื่อขอข้าวที่บ้านสักลอด้วย นอกจากนี้ในการศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2546) พบว่าคนอีสานจะเช่าที่นาทำนาจากคนบ้านแพด บ้านหยวน อำเภอเชียงคำ ซึ่งมีที่นาหลายไร่ โดยเจ้าของนาจะได้รับ “ค่าหัวนา” เป็นข้าว

จากการสัมภาษณ์นายสมาน บัวจ้อย อดีตผู้ใหญ่บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้อพยพมาอยู่ในทุ่งลอ รุ่นที่สองในปีพ.ศ. 2506 สาเหตุที่อพยพเพราะที่อยู่อาศัย และที่ทำกินจะถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“คนเฒ่า คนแก่เล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนมีทหารผ่านศึก มาเจอทุ่งลอแห่งนี้ สมัยนั้นยังเป็นป่าปลาในแม่น้ำอิงก็เยอะ ลงไปจับมือเปล่าก็ยังได้กิน พวกทหารเขาก็ได้กลับไปเล่าให้ญาติพี่น้องฟัง แต่ว่าทางนี้มันมีความอุดมสมบูรณ์ดีก็เลยพาลูกพาหลานอพยพขึ้นมา อยู่ที่บ้านสันทรายงามกับบ้านร่องแมด มาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 และบ้านปางมดแดง ประมาณ พ.ศ. 2505 ได้อพยพมาปี พ.ศ. 2506 ก่อนจะอพยพมานั้น บ้านของพ่อฉันโดนผลกระทบของการสร้างเขื่อนลำน้ำปาว น้ำจะท่วม ซึ่งเขากันเขตขึ้นมาสูง แต่ผลสุดท้ายน้ำท่วมไม่ถึงในเขตที่ปักหลักเอาไว้” (สมาน บัวจ้อย, 2555)

ต่อมาปีพ.ศ. 2514-2515 มีคนอีสานอพยพจากจังหวัดขอนแก่น จังหวัดนครพนม จังหวัดร้อยเอ็ดได้อพยพมาเพิ่มมากขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านจากบ้านปางมดแดง มาตั้งบ้านเรือนบริเวณปางเลี้ยว วัว ควาย ประมาณ 4-5 ครอบครัวย และตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านบ่อน้อย บ้านคอยอีสาน บ้านเนินสมบูรณ์

จากการสัมภาษณ์นายอคุลย์ เสนาพันธ์ ชาวบ้านบ่อน้อย ตำบลอ่างทอง ซึ่งพ่อแม่ได้ย้ายมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด เล่าถึงการได้ทีนาในทุ่งลอ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“เมื่อมาอยู่ที่ทุ่งลอ ได้มาเช่าทำนาผ่าแบ่งครึ่ง ต่อมาซื้อที่ดินจากเจ้าของนาเป็นของคนบ้านเชียงบาน บ้านธาตุ เชียงคำ ที่ขายนาส่งลูกเรียนจนจบรับราชการ เพราะเขาบอกว่าน่าน้ำท่วม แต่เราทำนากลับเห็นว่าข้าวงาม ได้ผลผลิตดี ปัจจุบันทีนาของคนบ้านธาตุ บ้านเชียงบาน คนอีสานซื้อไว้หมด ต่อมาพ่อซื้อไว้ 6 ไร่อีกส่วนหนึ่งตนเองซื้อเพิ่มเติมจากชกส. ที่มีผู้เอาใบนาไปจำนองไว้” (อคุลย์ เสนาพันธ์, 2555)

ช่วงที่บริษัทจากต่างชาติเข้ามาสัมปทานป่าไม้ในทุ่งลอ ได้ตัดถนนเข้าไปในป่า ทำให้ชาวบ้านมีความสะดวกในการเดินทาง เข้าไปบุกเบิก และจับจองที่ดินทำกินในบริเวณทุ่งลอ เพื่อเป็นที่นา ส่วนที่ริมแม่น้ำอิงชาวบ้านจะสร้างกระท่อมชั่วคราว เพื่อเป็นที่พักในการเลี้ยงวัว เลี้ยงควายหรือเรียกว่า ปางควาย ซึ่งคนอีสานนำเงินที่ได้จากการขายที่ดิน ขายบ้าน ขายวัวควายจากภาคอีสานมาซื้อที่ดินจากคนพื้นเมืองที่มาจับจองทำเป็นปางควายในราคาไร่ละ 100 บาท หรือแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของ เช่น ไข่ ปิ่น เป็นต้น แต่ได้ทีนาหลายสิบไร่ ด้วยสภาพที่ดินในบริเวณนั้นยังเป็นป่าแฝก ป่าแหม และป่าไผ่รกที่บริเวณแม่น้ำอิง ทำนาไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี แต่ชาวอีสานได้พยายามบุกเบิกป่าจนเป็นที่นา และนำดินมาถมที่เพื่อปลูกบ้าน ด้วยความอดทนของคนอีสานที่เคยประสบกับภาวะแห้งแล้งมาก่อน ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของปลาในแม่น้ำอิง จึงไม่เกิดปัญหาสำหรับชาวอีสานในการดำรงชีพในทุ่งลอ

จากการสัมภาษณ์นายสมาน บัวจ้อย ผู้ให้ข้อมูลจากบ้านปางมดแดง ได้เล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งลอ และแม่น้ำอิงในสมัยนั้นว่า

“ที่อีสานพ่อผมไปหาปลาแต่ละครั้งกว่าจะได้ปลามาทำแกง ต้องไปทั้งวัน แต่มารอยู่ที่นี้ออกไปเดี๋ยวเดียวกลับออกมาปลาเต็มข้อง ลงน้ำอิง ลงตามร่อง แลวทุ่งนาไม่อดไม่อยากเลย เอาแต่ปลาตุก กับปลาช่อนเท่านั้น อย่างปลาหมอนี่ไม่เอาเลย เว้นแต่อยากกินค่าน้ำพริก ก็จะเอาปลาหมอดิดมาบ้าง เอาไปทำป่น ทำแจ่ว” (สมาน บัวจ้อย, 2555)

“พ่อขึ้นมาปีแรก ปี พ.ศ. 2506 มาทำนา ทำนาทั้งหมด 25 ไร่ ได้ข้าว 8,500 ถัง ถ้าอยู่อีสานทำก็ปีไม่รู้ว่าจะได้ข้าว 8,500 ถัง อายุ 21 ปี กลับบ้านไปเกณฑ์ทหาร มียายคนหนึ่งถาม ทำนาได้ข้าวเยอะไหม บอกได้ข้าว 1,500 ถัง ยายคนนั้นบอกว่า ทำไมพุดใหญ่โตจัง ไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้ ก็เลยบอกว่า ถ้าไม่เชื่อลองขึ้นไปดู ตั้งแต่นั้นก็เลยต่างคนมาต่างมา ก็เลยเกิดเป็นชุมชนที่ใหญ่โตขึ้น มันมีความอุดมสมบูรณ์ผิดกับอีสานจริง ๆ ทั้ง ๆ ที่ปุ๋ยก็ไม่มี แต่ข้าวก็งอกงาม” (สมาน บัวจ้อย, 2555)

การทำนาของคนอีสานจะทำปีละครั้งเช่นกัน โดยใช้แรงงานควายที่เช่ามาจากบ้านสบง บ้านคอนตัน อำเภอเชียงคำ เฉพาะฤดูการทำนา เมื่อทำนาแล้วเสร็จ จึงนำควายไปส่งพร้อมค่าเช่า เป็นข้าว จำนวน 100-150 ถัง ต่อควายหนึ่งตัว การทำนาที่ทุ่งลอในผืนดินที่อุดมสมบูรณ์จากตะกอนจากแม่น้ำอิง ทำให้ได้ผลผลิตข้าวค่อนข้างดีกว่าที่อยู่ภาคอีสาน บางปีถ้าน้ำท่วมสูงมาก จะไม่ได้ข้าว แต่มีปลาไว้กิน คนอีสานจะเป็นคนที่ขยันทำมาหากิน นอกจากนี้การทำนาแล้ว คนอีสานยังมีความสามารถในการหาปลา เมื่อว่างเว้นจากการทำนา มักจะพากันตระเวนออกหาปลาในลำน้ำอิง เพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือน บางส่วนมีแม่ค้าจากอำเภอเชียงคำมารับซื้อ อีกส่วนหนึ่งถนอมอาหารไว้กินในครัวเรือน ในรูปแบบของปลาร้า ปลาจ่อม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน

จากการสัมภาษณ์ นายสัญญา กิตติยะ (2555) ผู้ดำเนินกิจการทำข้าวทุ่งรวงทอง ตำบลทุ่งรวงทอง กล่าวถึงชาวบ้านปางมดแดงที่ย้ายมาจากอีสานเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว ได้นำข้าวมาขายที่ทำข้าวทุ่งรวงทอง จากแต่ก่อนที่คนอีสานต้องเช่าที่นาคนไทลื้อและคนพื้นเมือง ตอนนี้มีที่นาเป็นของตนเอง ครอบครัพละ 20-30 ไร่ ซึ่งซื้อมาจากเจ้าของที่นาเดิมจะเป็นคนไทยลื้อในเชียงคำ เพราะว่าความขยันการใช้ชีวิตเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ใช้จ่ายแต่น้อย แต่เก็บออมไว้มากเพื่อซื้อที่นาเพิ่มเติม จากไม่เคยมีที่นา กลายเป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก ส่วนคนพื้นเมืองที่อยู่มาแต่เดิมนั้น ที่นาได้ลดลง เนื่องจากขายที่นาส่งลูกเรียนหนังสือ เพราะต้องการให้ลูกได้ดีเป็นข้าราชการ ไม่อยากให้มาทำนาเหมือนพ่อแม่ บางครอบครัวที่พ่อแม่แบ่งที่นาให้แล้ว ได้นำที่ดินไปขาย ส่วนมากจะขายให้คนที่อยู่ต่างบ้าน เพราะว่าได้ราคาดีกว่าขายให้ญาติพี่น้อง

คนอีสานที่มาอยู่ในทุ่งลอ ได้ยึดถือวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องการนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ มีการปฏิบัติในประเพณีตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ในรอบปี รวมทั้งภาษาอีสาน ปัจจุบันวัฒนธรรมบางประเภทได้เลือนหายไปตามสมัยนิยมโดยเฉพาะในกลุ่มเด็กเยาวชน แต่ยังหลงเหลือปฏิบัติในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ และการนำประเพณีมาเป็นกิจกรรมระดับตำบลที่เน้นความยิ่งใหญ่และสนุกสนาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ผู้คนทั้ง 3 กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ต่างมีประเพณีวัฒนธรรมระบบความเชื่อ ภาษา การแต่งกายที่แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในด้านการแลกเปลี่ยนอาหาร การแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า การจ้างแรงงานในการทำนา ทำสวน การเช่าวัวควายเพื่อเป็นแรงงานในการทำนา การเข้าร่วมในกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมชุมชน การหาอาหารและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นป่า แม่น้ำอิง ลำห้วย หนองน้ำ เป็นต้น แต่มีความขัดแย้งกันบ้างในด้านการลักขโมยวัว ควาย ปัจจุบันเกิดการบูรณาการความสัมพันธ์ของคนในสังคม มีการแต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ และมีคนภายนอกจากจังหวัดอื่นย้ายเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นทุ่งลอ ทำให้มีความหลากหลายของผู้คนมากขึ้น

อย่างไรก็ตามทั้ง 3 กลุ่มยังคงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ที่มีการสืบสาน ประเพณีวัฒนธรรมตามอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มาจนถึงปัจจุบัน เมื่อพิจารณาสัดส่วนของ ประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 3 กลุ่ม พบว่าคนไทยวนเป็นกลุ่มประชากรหลักของกลุ่มชาติพันธุ์ใน ทุ่งลอ รองลงมาได้แก่คนอีสานโดยอยู่ในตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำมากที่สุด และในอำเภอนมี 2 ตำบลคือ ตำบลลอ และตำบลทุ่งรวงทอง ส่วนกลุ่มคนไทลื้อจะอยู่ในตำบลน้ำแวนและตำบลเชียง บาน อำเภอเชียงคำ การกระจายของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ดังแสดงในภาพที่ 4.2

ภาพที่ 4.2 แผนที่กลุ่มชาติพันธุ์ในทุ่งลอ

กล่าวได้ว่า ลักษณะการก่อกำเนิดบ้านและเมืองในทุ่งลอ เป็นแบบ “สร้างบ้านแปงเมือง” ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง ที่สืบเนื่องในภาคเหนือของประเทศไทยที่เต็มไปด้วยที่ราบในหุบเขา สลับซับซ้อน มีกระบวนการสร้างบ้านแปงเมืองมาเป็นเวลาช้านานแล้ว และสืบเนื่องอยู่ตลอดเวลา (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2524, หน้า 9-22) โดยเริ่มจากการมีเจ้าหรือผู้ปกครองนคร ทำการรวบรวมบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแล้ว จัดแบ่งครัวเรือน ผู้คน ทรัพย์สิน สัตว์เลี้ยง เครื่องมือในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะด้านเกษตรกรรมให้ลูกหลานญาติพี่น้อง ที่สมควรเป็นผู้นำออกไปสร้างบ้านแปงเมือง ในถิ่นอื่นที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ทำกินเพียงพอ ชุมชนหรือเมืองใหม่ที่ตั้งยังมีความผูกพันกับเมืองแม่ โดยมีความสัมพันธ์แบบเครือญาตินับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน แต่มีความเป็นอิสระจากกัน ในการปกครองแคว้นต่าง ๆ กระจายกระจายหลากหลายกลุ่มตามแคว้นสำคัญต่าง ๆ เช่น แคว้นสิบสองปันนา อยู่ทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน แคว้นสิบสองจุไท แคว้นสิบเก้าเจ้าฟ้า อยู่ในรัฐฉานของประเทศพม่า แคว้นอัสสัม อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย เป็นพื้นที่ที่มีร่องรอยหลักฐานของการก่อตั้งบ้านเมือง จนสามารถพัฒนาเป็นรัฐที่เก่าแก่มากมายหลายแห่ง (บดินทร์ กิณาวังศ์ และคณะ, 2546, หน้า 54)

4.4 ระบบความเชื่อและวัฒนธรรมชุมชน

การนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาตินั้น เป็นระบบความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและระบบการผลิตในสังคมชาวนามาเป็นเวลาช้านาน ปราภูมิทั่วไปโดยเฉพาะในชนบท ที่นอกจากจะมีพุทธศาสนาเป็นความเชื่อหลักแล้ว ยังมีการนับถือผี และสิ่งเหนือธรรมชาติควบคู่กันด้วย การนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติจึงมีส่วนสัมพันธ์กับชุมชนและโครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ เพราะเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของคนในชุมชนให้อยู่ด้วยกันอย่างราบรื่น

4.4.1 ความเชื่อเรื่องผี

ในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย หมู่บ้านขนาดใหญ่ จะมีวัดประจำหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน ส่วนหมู่บ้านขนาดเล็กมักจะไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกับวัดในหมู่บ้านใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง ในชุมชนหมู่บ้านดั้งเดิมจะมีหอผีบ้าน หรือเทวคบ้านของตนเองในระดับเมืองจะมีผีเมือง เทวคเมือง ส่วนสถานที่สำคัญในบริเวณหมู่บ้าน เช่น หนอง บึง ดันไม้ใหญ่ ทุ่งนา ภูเขา ลำห้วย ป่าไม้ หรือแม้แต่ศาสนสถานเช่น วัด พระธาตุจะมีผีอารักษ์คอยคุ้มครอง (สุรพล คำวิหกุล, 2545)

ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ละภูมิภาควัฒนธรรม มีความเชื่อเรื่องผี และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ จากการศึกษาพบว่าทุกชุมชนในท้องถิ่นทุกระดับมีความเชื่อในเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติประจำชุมชน เช่น ผีอารักษ์คำเขี้ยว บ้านลอ ตำบลลอ ของกลุ่มคนพื้นเมือง ผีเจ้าหลวงเมืองลำ ตำบลน้ำแวน ของกลุ่มไทลื้อ ผีปู่ตา บ้านปางมคแดง ตำบลอ่างทองของกลุ่มคนอีสาน ในการศึกษาครั้งนี้ได้นำเสนอความเชื่อเรื่องผีในทุกระดับ โดยแบ่งออกเป็น 5 ประเภทคือ (1) ผีประจำตระกูล (2) ผีเจ้าเมืองหรือผีเสื้อบ้าน (3) ผีขุนน้ำ (4) ผีฝ่าย (5) เจ้าแม่ธรณี (ผีไร่ ผีนา ผีทุ่ง หรือผีตาแฮก) ซึ่งผีแต่ละประเภทจะมีความเชื่อ และความแตกต่างของการทำพิธีกรรมตามกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่

4.4.1.1 ผีประจำตระกูลและผีปู่ย่า เป็นผีบรรพบุรุษของคนพื้นเมืองและคนไทลื้อ ที่มีความเชื่อกันว่าผีปู่ย่าจะคอยปกป้องรักษาลูกหลาน แต่มีข้อแม้ว่าลูกหลานจะต้องไม่ประพฤติผิดกรอบ หรือสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น มาลา คำจันทร์ (2551, หน้า 117) กล่าวว่าผีปู่ย่าจะนับสายตามบรรพบุรุษทางแม่ ไม่นับทางพ่อ เพราะแต่ก่อนคนพื้นเมืองจะแต่งงานแบบเอาเขยเข้าบ้าน คือผู้ชายไปอยู่บ้านผู้หญิง จึงต้องมานับถือผีของฝ่ายภรรยา ดังนั้นเรื่องภายในบ้านเรือน ผู้หญิงจึงเป็นใหญ่ เพราะผู้หญิงอยู่กับครอบครัว ผู้ชายเป็นฝ่ายเข้ามาหา จึงไม่สามารถนำผีของตนเข้ามาในเรือนผู้หญิงได้ ดังนั้นการนับถือผีปู่ย่าจึงเป็นการนับตามสายของบรรพบุรุษฝ่ายหญิง แต่ไม่ได้หมายความว่าฝ่ายชายจะละทิ้งผีของตน เมื่อถึงเวลาประกอบพิธีกรรมสามารถกลับไปประกอบพิธีกรรมที่บ้านแม่ หรือไหว้อธิษฐานให้ท่านคุ้มครองได้

ในอดีตเราจะเห็นหอผีปู่ย่าตั้งอยู่ข้าง ๆ บ้าน เป็นเหมือนเรือนหลังเล็ก และมีหิ้งสำหรับวางเครื่องเช่น หมากพลู ดอกไม้ รูปเทียน บางบ้านจะมีหิ้งผีปู่ย่าในเรือน โดยอยู่ตรงเสาตรงเหนือหัวนอน หรือเสาที่มุมห้องนอน หรือบางบ้านจะมีหิ้งผีปู่ย่าอยู่ใต้หิ้งพระตรงเสาเรือน การไหว้ผีปู่ย่ามักจะทำกันช่วงสงกรานต์ ในวันพญาวัน เพราะลูกหลานที่อยู่ต่างถิ่น จะกลับมาบ้าน จึงเป็นการรวมญาติพี่น้องลูกหลานของแต่ละคนให้มาเช่น ไหว้บรรพบุรุษ อีกทั้งลูกพี่ลูกน้องที่ไม่ได้พบกันมานานจะได้ทำความรู้จัก สร้างความสัมพันธ์มากขึ้น ในวันเลี้ยงผีปู่ย่าจะมีการลงผี โดยร่างทรงคนที่รับสืบทอดมาจากแม่ เมื่อผีเข้าร่างทรง ลูกหลานจะขอพรหรือบนบานสานกล่าวในเรื่องต่าง ๆ และมีการทำนายทายทัก ฟ้อนรำ ดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เมื่อผีออกจากร่างทรง ญาติพี่น้องจะพากันสังสรรค์และรับประทานอาหารร่วมกัน ปัจจุบันการสืบทอดความเชื่อในเรื่องผีปู่ย่าลดลง เหลือเพียงไม่กี่ตระกูลที่ยังมีการเลี้ยงผีปู่ย่า เพราะหลายครอบครัวที่ลูกหลานเป็นคนรุ่นใหม่ ไม่มีความสามารถสืบทอดการทำพิธีกรรมต่อไปได้ บางครอบครัวมีลูกผู้ชาย จึงไม่มีการสืบทอด

4.4.1.2 ผีเจ้าบ้าน และผีเสื้อบ้าน จะเป็นผีอารักษ์เมือง โดยเฉพาะหมู่บ้านที่มาตั้งถิ่นฐานแรก ๆ มีการตั้งหอผีเจ้าบ้านพร้อม ๆ กับการตั้งบ้านเรือน ดังนั้นหลายหมู่บ้านในท้องถิ่นทุกระดับจึงมีหอผีเจ้าเมือง/ ผีเสื้อบ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ รวมทั้งคนอีสานที่เข้ามาอยู่ใหม่ได้มีการตั้ง

หอผีปูดซึ่งเป็นผีเจ้าบ้านเช่นกัน ผีในแต่ละชุมชนจะบ่งบอกถึงที่มา กลุ่มชาติพันธุ์ และรากเหง้าของชุมชน เช่น ตำบลลอ ตำบลทุ่งรวงทอง จะนับถือเจ้าคำเขียว ส่วนบ้านพวงพยอม นับถือเจ้าพ่อเสือ เพราะเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจังหวัดลำปาง ตำบลแม่ลอยจะนับถือเจ้าคำแดง ส่วนในตำบลอ่างทอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวอีสานอพยพมาจากภาคอีสาน จะนับถือผีปูด เป็นต้น ผู้ศึกษาได้เลือกนำเสนอบางชุมชน ดังนี้

1. เจ้าพ่อฮักคำเขียว เป็นเจ้าที่ของบรรพบุรุษตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภอจุนที่ได้ัญเชิญมาจากอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรธานี ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ได้พาครอบครัวมาจากอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรธานี ได้มาคล้องช้างป่าบริเวณบ้านห้วยข้าวก่ำ ที่เป็นป่าดงดิบ ป่าน้ำซับ และมีสัตว์ป่าอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะช้างป่าเพื่อนำมาชักลากไม้ซุง เพราะบริเวณบ้านห้วยข้าวก่ำในอดีต เป็นจุดพักไม้ซุง ที่ขนด้วยแรงงานของบริษัททำไม้ฝรั่งจากบ้านปิน อำเภอคอกคำใต้ผ่านห้วยข้าวก่ำไปอำเภอปงลงแม่น้ำยม ต่อมาได้ขยายครอบครัว และตั้งเป็นหมู่บ้านชื่อว่าบ้านห้วยข้าวก่ำมีที่มาจากความอุดมสมบูรณ์ของไร่นา ที่ปลูกข้าวต้นงามก่ำและสมบูรณ์

จากการสัมภาษณ์นายสมพร คุณารูป ปลัดเทศบาลตำบลห้วยข้าวก่ำ กล่าวว่า เจ้าพ่อฮักคำเขียว เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของพี่น้องตำบลห้วยข้าวก่ำ ซึ่งอยู่บริเวณดงชาวบ้านเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านตำบลห้วยข้าวก่ำมาเป็น เวลาประมาณ 150 ปี ทุกปีจะมีพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อฮักคำเขียว คือ ก่อนลงนาจะทำพิธีบวงสรวงขอน้ำฟ้าสายฝนเพื่อเป็นขวัญกำลังใจ ซึ่งตรงกับเดือน 9 ขึ้น 3 ค่ำ จะมีพิธีบวงสรวงอีกครั้งหนึ่งหลังฤดูเก็บเกี่ยวเป็นการเลี้ยงขอบคุณเจ้าพ่อฮักคำเขียวที่ปกปักรักษาให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ได้ผลผลิตดี ไม่มีโรคระบาด ชาวบ้านจะทำพิธีในเดือน 4 ขึ้น 3 ค่ำ ในวันที่ 16 ธันวาคม 2552 เทศบาลตำบลห้วยข้าวก่ำ ได้ัญเชิญรูปปั้นอนุสาวรีย์ เจ้าพ่อฮักคำเขียวมาประดิษฐาน ณ สวนสาธารณะดงชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้มากราบไหว้บูชา (สมพร คุณารูป, 2555)

2. ผีอารักษ์คำเขียว เป็นผีเจ้าบ้านบ้านลอ ตำบลลอ อำเภอจุน ในบ้านลอมมีผีเจ้าบ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือทั้งหมด 6 คนคือ อารักษ์คำเขียว เจ้าพ่อเก็ง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เจ้าพ่อช้างเผือก เจ้าแม่กบคำ เจ้าแม่กบแก้ว มีศาลหรือหอผี จำนวน 7 หอ ตั้งอยู่ที่ดงเจ้าบ้านริมแม่น้ำอิง โดยมีหลักช้างหลังหออารักษ์คำเขียว และหลักม้าหลังหอเจ้าแม่กบคำ ผีเจ้าบ้านทั้ง 6 นี้มาจากถ้ำเชียงดาว ดอยหลวงเชียงดาว มีอารักษ์คำเขียวเป็นหัวหน้า เปรียบเสมือนเป็นเสื้อบ้าน เสื้อเมือง มีเพียงเจ้าพ่อเก็งเฝ้าคุ้มครองบ้านลอ ตามคำสั่งของอารักษ์คำเขียว ส่วนผีคนอื่นจะสถิตอยู่ที่ถ้ำเชียงดาว จะมาที่บ้านลอเมื่อมีพิธีแก้บนของชาวบ้าน หรือเมื่อมีการเลี้ยงผีเท่านั้น

การเลี้ยงผีอารักษ์คำเขียว จะมีการเลี้ยง 2 ครั้ง ครั้งแรกในเดือน 3 เหนือ ประมาณเดือนธันวาคม ชาวบ้านยึดเอาวันขึ้น 13 ค่ำ เป็นวันพิธี หากวันขึ้น 13 ค่ำปีใดตรงกับวันพุธ หรือวันพระ จะเลื่อนไปเลี้ยงในวันแรม 13 ค่ำแทน เครื่องเซ่นในการเลี้ยงจะมีไก่ 11 คู่ ตามหัวหมวดของ

หมู่บ้าน นอกจากไก่จะมีเหล้าขาว ข้าวเหนียว เทียน ดอกไม้ และน้ำ ในวันเลี้ยง ชาวบ้านจะพากันไปที่ดงเจ้าบ้าน เมื่อพร้อมแล้วจะเชิดไก่ในโรงครัว บริเวณดงเจ้าบ้าน หลังจากนั้นจึงนำไก่มาต้มให้สุก และนำมาประกอบอาหาร โดยนำไก่ไปเลี้ยงเจ้าอารักษ์คำเขียว 2 ตัว นอกจากจะบูชาเจ้าทุกคนแล้ว จะต้องบูชาหลักข้าง หลักม้าด้วย

จากการสัมภาษณ์นายมนัส เวียงล่อ ผู้ใหญ่บ้านบ้านล่อ หมู่ที่ 1 ตำบลล่อ เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีของคนบ้านล่อ โดยเฉพาะเจ้าพ่อคำเขียวซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและมีการเลี้ยงผีเจ้าพ่อคำเขียว ปีละ 2 ครั้งบริเวณดงหอ ดังที่ให้สัมภาษณ์นี้

“ผีเจ้าพ่อคำเขียว เป็นผีเสื้อบ้านเสื้อเมืองในแถบตำบลล่อ มีเจ้าข้างเผือกเป็นบริวารของเจ้าพ่อคำเขียว มีหอเจ้าบ้านเรียกว่า ดงหอ ชาวบ้านล่อให้ความเคารพนับถือโดยมีการเลี้ยงปีละ 2 ครั้งในเดือนสามประมาณมกราคม จะเลี้ยงด้วยไก่ แต่ละหมวักจะนำไก่ไปเลี้ยง 2 ตัว ส่วนการเลี้ยงเดือนห้า ประมาณเดือนมิถุนายน จะเป็นการเลี้ยงผีใหญ่ด้วยหมู โดยขอให้เจ้าพ่อปกปักษ์รักษาชาวบ้าน และชุมชนไม่ให้มีเหตุเภทภัย คนในบ้านล่อจะมานับนาศานกล่าวขอให้อยู่เย็นเป็นสุข การเดินทางไปทำมาหากินปลอดภัย ปราศจากเหตุภัยร้าย อยู่เย็นเป็นสุข ช่วงปีใหม่ทุกปีจะมีการแก้บนมากมาย ถึงขนาดต้องจองคิวกัน” (มนัส เวียงล่อ, 2555)

ในวันพิธีจะมีการเข้าทรงอารักษ์คำเขียว กับเจ้าพ่อข้างเผือก ทั้งสองเป็นคู่บุญคู่บารมีกัน เจ้าพ่อข้างเผือกเป็นข้างเผือกที่อารักษ์คำเขียวนั่งเป็นพาหนะประจำ โดยมีอุ้ยศรี ศรีวิชัย เป็นม้าทรง และอุ้ยคำตันเป็นเข้าจ้ำ (คนใช้ของม้าทรง) ส่วนม้าทรงของเจ้าพ่อข้างเผือกปัจจุบันไม่มีม้าทรง เพราะตั้งแต่ม้าทรงคนเก่าตายไป ไม่สามารถหาใครมาแทนได้ เมื่ออารักษ์คำเขียวประทับทรงแล้ว ม้าทรงจะขึ้นไปนั่งบนแท่นในหอผี เข้าจ้ำจะนั่งอยู่ข้างล่างใกล้กับม้าทรง ทำหน้าที่ในการสื่อกลางระหว่างชาวบ้านกับอารักษ์คำเขียว ซึ่งชาวบ้านจะพากันสอบถามถึงความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่า ข้าวปลาอาหาร และความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้าน หลังจากอารักษ์คำเขียวออกจากม้าทรงแล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันข้าว อาหารที่นำมาเลี้ยงผี ส่วนไก่ 2 ตัวของอารักษ์คำเขียวจะเป็นของม้าทรงและเข้าจ้ำ

ส่วนการเลี้ยงครั้งที่ 2 จะเลี้ยงในเดือน 4 เหนือ ประมาณเดือนมกราคม เป็นการเลี้ยงด้วยหมู จำนวน 2 ตัว และยังมีเหล้าขาว ข้าวเหนียว เทียน ดอกไม้ และน้ำเช่นเดียวกับการเลี้ยงครั้งแรก วันที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมจะเป็นวันขึ้น 13 ค่ำเช่นเดียวกัน และหากวันขึ้น 13 ค่ำปีใดตรงกับวันพระ หรือวันพุธ จะเลื่อนไปเป็นวันแรม 13 ค่ำแทน โดยมีอุ้ยศรีเป็นม้าทรง และอุ้ยคำตัน เป็นเข้าจ้ำ ในวันงานชาวบ้านจะนำหมูไปเชือดยังดงเจ้าบ้าน จากนั้นชำแหละ เพื่อแบ่งไป

ทำอาหารเลี้ยงผี หัวหมูทั้ง 2 หัวจะต้มถวายอารักษ์คำเขียว และมีการเข้าทรง เสรีพิธีจะมีการรับประทานอาหารร่วมกัน (มนัส เวียงลอ, 2555)

3. ผีปู้ตา ความเชื่อเรื่องผีของคนอีสานจะอยู่ในฮีตสิบสอง คนอีสานจะนับถือผีหลายประเภท เช่น ผีปู้ตา ผีฟ้า ผีตาแฮก โดยเฉพาะผีปู้ตาที่จะมีศาลปู้ตาประจำอยู่เกือบทุกหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในชุมชน และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ผู้ศึกษาได้นำเสนอ เรื่องราวของผีปู้ตาบ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ เพราะบ้านปางมดแดงถือเป็นชุมชนอีสานแห่งแรกที่มาตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นทุ่งลอ และขยายเป็นหมู่บ้านอื่นได้แก่ บ้านบ่อน้อย บ้านคอยอีสาน บ้านนาเจริญ บ้านเนินสมบุรณ์ บ้านเนินสามัคคี ผีปู้ตาเป็นผีประจำหมู่บ้านเป็นที่เคารพนับถือของชาวอีสาน เมื่อแรกตั้งหมู่บ้านคนอีสานต้องหาบริเวณทำศาลปู้ตาซึ่งจะอยู่รอบนอกหมู่บ้านในที่ที่เป็นป่าละเมาะ หรือเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง ชาวบ้านจะกำหนดขอบเขตเป็นอาณาเขตของผีปู้ตา โดยห้ามเข้าไปทำกิจกรรมส่วนตน และมอบสิ่งของไม่ว่าจะเป็นสัตว์ ต้นไม้ ต่าง ๆ ในอาณาเขตนั้นให้เป็นทรัพย์สินสมบัติของผีปู้ตา แล้วทำพิธีอัญเชิญปู้ตาซึ่งถือเป็นผีบรรพบุรุษ ให้มาอยู่ทำหน้าที่คอยพิทักษ์รักษามนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ในหมู่บ้านให้ปลอดภัย การติดต่อระหว่างปู้ตากับชาวบ้านจะผ่านตัวแทน คือ คนทรง หรือที่เรียกว่า “จ้ำ” เมื่อถึงเดือนหก ประมาณเดือนพฤษภาคมหรือเดือนมิถุนายน ของทุกปีจะมีพิธีบวงสรวงปู้ตา และเลี้ยงถวายเรื่องความสุขสบาย ความอุดมสมบูรณ์ของหมู่บ้าน และทำนายปริมาณน้ำฝนในปี

ผีปู้ตาหรือผีหลักบ้านบ้านปางมดแดง จะมีศาลปู้ตาดั้งอยู่ข้างวัดปางมดแดง ริมแม่น้ำอิงซึ่งมีต้นมะม่วงใหญ่ ชาวบ้านได้ตั้งศาลปู้ตาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน ประมาณปีพ.ศ. 2505 โดยเลือกบริเวณที่ดอน มีป่าไม้ทึบ ในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู้ตาจะเลี้ยงช่วงเดือนหก จะมีการทำบุญเบิกบ้านก่อน เพื่อปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไร หลังจากนั้นประมาณ 7 วันในเดือนหก ค่ำ หรือเดือนเมษายนจะเลี้ยงผีปู้ตา ซึ่งตามประเพณีฮีต 12 ของชาวอีสานจริง ๆ จะเลี้ยงในเดือนมิถุนายน แต่ชาวอีสานทุ่งลอจะเลี้ยงก่อนเพราะช่วงนี้ชาวบ้านจะต้องเตรียมทำนา จึงมีการเลี้ยงปู้ตา ก่อนจะมีการทำบุญบั้งไฟ พ่ออาจารย์จะต้องไปบนผีปู้ตา เพื่อไม่ให้คนที่มาร่วมงานบุญบั้งไฟ ทะเลาะเบาะแว้ง ไม่ให้บั้งไฟแตกเสียหาย ไม่ให้มีพายุพัดบ้านเรือน และพืชผลในไร่นาให้เสียหาย ขอให้ฟ้าฝนตกลงมาทำนาได้ผลผลิตดี

พอใกล้ถึงวัน เจ้าจ้ำจะแต่งตั้งคณะกรรมการในหมู่บ้านให้ไปขอบริจาคข้าวปลาอาหาร หรือเงินจากชาวบ้านทุกครัวเรือน เพื่อนำมาจัดเตรียมข้าวปลา อาหาร และเครื่องเซ่นไหว้ ได้แก่ เหล้า ไก่ เทียน ดอกไม้ รูป ชันท์ห้า มหรสพต่าง ๆ และเตรียมปิดกวาดทำความสะอาดบริเวณศาลปู้ตา พอถึงวันที่กำหนดชาวบ้านจะมาพร้อมกันในบริเวณหน้าหอผีปู้ตา เจ้าจ้ำก็จะนำข้าวปลาอาหารที่ใช้ในการเซ่นไหว้ แต่งใส่ถาดยกมาถวายให้กับผีปู้ตา พร้อมกับบนบานให้ผีปู้ตาคุ้มครองคนใน

หมู่บ้าน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีอุปสรรคในการดำเนินชีวิตประจำวัน ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นอกจากนี้ยังมีการสอบถามผีป่วนว่าฝนจะแล้งหรือไม่ ข้าวจะได้ผลผลิตดีหรือไม่ และเสี่ยงตายด้วยไม่ว่า

จากการสัมภาษณ์นายสมาน บัวจ้อย ผู้อาวุโสในบ้านปางมดแดง ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของผีป่วนซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านปางมดแดง และหมู่บ้านใกล้เคียง ดังคำสัมภาษณ์ว่า

“เคยมีคนมาขโมยเงินของตนเอง 80,000 บาท ในช่วงที่ขูดเงินจากการขายของที่บ้านตนเองจึงมาบนผีป่วนว่าขอให้ลบล้างจิตใจให้คนที่นำเงินไปเอามาคืน โดยให้เวลา 1 คืน ถ้าไม่มาคืนวันพรุ่งนี้ จะทำพิธีสาปแช่งให้ตนรกรก ต่อมารุ่งเช้าพบเงินใส่ถุงมาเสียบที่ถึงแกสหลังบ้าน หลังจากได้เงินกลับคืนมาตนเองก็ไปแก้บนกับผีป่วน คนที่มาบนบานว่าขอให้สอบได้ ขอให้ไม่ติดทหาร ขอให้ของที่หายไปได้กลับคืนมา คนที่สำเร็จตามที่ได้นบนบานไว้จะมาแก้บน การแก้เลี้ยงแก้บนผีป่วนจะทำทุกวันพุธ ด้วยไก่และหัวหมู และบางคนสร้างหอผีป่วนให้ใหม่ ดังนั้นในบริเวณวงเจ๊าบ้านปัจจุบันจึงมีทั้งหอผีป่วนหลังเก่า และหลังใหม่ที่ทำจากปูน และมีความแข็งแรงมากยิ่งขึ้น” (สมาน บัวจ้อย, 2555)

แม้ถึงคราวเจ็บป่วยความเชื่อเรื่องผีก็เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยชาวอีสานจะพิจารณาจากอาการไม่ใช่โรคที่เกิดจากธรรมชาติก็เกิดจากการกระทำของภูติผี หรือคนป่วยไปกระทำการอันใดอันหนึ่งที่เป็นการศึกษาผี จะใช้รักษากับผีฟ้า โดยเข้าทรงผีฟ้าเพื่อติดต่อกับผีสอบถามว่าผู้ป่วยได้กระทำการอันใดที่เป็นการศึกษาผีหรือไม่ ถึงได้สำแดงให้ต้องเป็นไปเช่นนั้น เมื่อทราบจากนางเทียมว่าผู้ป่วยไปกระทำการอันใดที่เป็นการศึกษาผี ให้แต่งพิธีกรรมเพื่อขอขมาบูชา บางรายก็หายจากการเจ็บป่วย เป็นเพราะความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่ทำให้เกิดกำลังใจในการต่อสู้กับโรคภัย

จากการสัมภาษณ์นางคำ บัวจ้อย ชาวบ้านปางมดแดง เกี่ยวกับการรักษาโรคของคนอีสานในอดีตจะมีการเข้าทรงผีฟ้า และมาร้องหมอลำให้ผู้ป่วย ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ผีฟ้าจะเป็นหมอรักษาคนที่เจ็บป่วย ไม่สบาย ญาติพี่น้องจะไปบนบานผีฟ้ากับคนทรง โดยขึ้นขันตั้งหลายพัน ในการทำพิธีจะมีการรำผีฟ้าพร้อมกับหมอลำอีกหลายคน เพื่อขอชีวิต เมื่อคนป่วยที่ได้ยินเพลงหมอลำ ทำให้คนนั้นค่อยๆ หายจากการเจ็บป่วย อาจจะเป็นเพราะมีกำลังใจจากญาติพี่น้องที่มาเยี่ยม และได้ฟังเพลงหมอลำเกิดความสบายใจ ร่างกายที่เจ็บป่วยก็ดีขึ้น แต่ก่อนจะมีหมอลำผีฟ้าที่บ้านบ่อน้อย ปัจจุบันตายไปหมดแล้ว การรำผีฟ้าเพื่อรักษาโรคจึงหายไป” (คำ บัวจ้อย, 2555)

ปัจจุบันความเชื่อในเรื่องการฟ้อนผีฟ้า การเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งเป็นการสืบทางสายตระกูลได้ลดน้อยลงในฮิดสิบสอง รวมทั้งหมอลำฮวง การร้องหมอลำที่มีหลายประเภท เช่น ลำเดิน ลำเพลิน ลำกลอน ลำเพลินขอนแก่น ไม่มีการสืบสาน ที่หลงเหลืออยู่จะเป็นกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ และมีคนที่สนใจไปเรียนบ้าง ปัจจุบันประเพณีเหล่านี้ค่อนข้างเลือนหาย ไม่เข้มข้นเหมือนทางภาคอีสาน เพราะมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา มีซีดีเพลงหมอลำมาขายตามตลาดนัดในหมู่บ้าน สามารถซื้อมาเปิดฟังได้อย่างสะดวก ส่วนการเลี้ยงผีปู่ตายังคงเลี้ยงในช่วงบุญเบิกบ้านเดือนหก

ด้านประเพณีที่เกี่ยวกับการผลิตของชาวอีสานที่หายไป ได้แก่ การเกี่ยวข้าว ดีข้าว การนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง แต่ก่อนคนอีสานหลังจากเกี่ยวข้าวจะมัดข้าวเป็นพ่อน เป็นมัด นำข้าวมาก่อเป็นลอม ก่อนจะดีข้าวชาวบ้านจะนำฟางข้าวมาห่อมันดัม ข้าวเหนียว ไข่ อาหารการกินต่าง ๆ นำไปมัดหัวท้าย นำใส่ไม้ และเสียบไว้บนยอดฟางข้าว เพื่อบูชาแม่โพสพ ขอให้ได้ข้าวมากเต็มเถา ไม่ให้ตกหาย เรียกว่าบูชาแม่โพสพก่อนดีข้าว หลังจากนั้นนำข้าวเปลือกใส่หาบเดินไปเป็นแถวนำขึ้นยุ้งข้าว และมีการสู่ขวัญข้าว ในเดือนสามขึ้นสามค่ำ มีการบายศรีสู่ขวัญข้าวที่ขึ้นสู่ยุ้งฉาง ชาวบ้านจะต้มไก่ หัวหมู เหล้า สาโท และมากินร่วมกัน ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว

จากการสัมภาษณ์นายสมาน บัวจ้อย ผู้อาวุโสในบ้านปางมดแดง ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของประเพณีวัฒนธรรมของคนอีสาน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“การทำขนม ข้าวต้มมัดไปถวายที่วัดในงานบุญต่าง ๆ ได้ลดน้อยลง แต่ก่อนช่วงบุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน มะพร้าว กล้วยขายหมดเป็นหลายคันรถ ตอนนี้อย่างนี้ไม่มี ชาวบ้านซื้อมาทำบุญ 10-20 บาทก็จบ ไม่ต้องทำ อาจเป็นเพราะว่าคนสมัยนี้มีความขี้เกียจ หรือมีงานรัดตัว มีเงินมาก แต่ก็มีหนี้สินมาก ทำให้ทั้งฮิดเก่าฮอยหลังไปมาก พ่อจึงอยากให้อนุรักษ์ไว้” (สมาน บัวจ้อย, 2555)

4. ผีเจ้าหลวงเมืองลำ ชาวไทลื้อเป็นกลุ่มที่นับถือผีเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะผีบ้านผีเรือน เนื่องจากกลุ่มไทลื้อนับถือผีอย่างเหนียวแน่นมาก่อนที่จะได้รับพุทธศาสนา ซึ่งหลังจากที่รับพุทธศาสนาแล้วก็นำแนวความคิดทั้งสองฝ่ายนี้มาผสมผสานกัน จนเกิดเป็นรูปแบบแนวคิดของตัวเอง คติความเชื่อผีมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตมาก เพราะผีจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของ “ฮิดบ้านคลองเมือง” ของชาวไทลื้อดังที่เป็นจารีตว่า เมื่อตั้งหมู่บ้านแล้ว ต้องตั้งนายบ้านปกครอง ในขณะเดียวกันต้องตั้ง “ใจบ้าน” และเทวดาบ้านคู่กันไป วิถีชีวิตของชาวไทลื้อ มีผีเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เพราะผีมีอยู่ทั่วไป ผีกลุ่มสำคัญ คือ ผีอารักษ์ ที่ดูแลป้องกันชาวบ้าน ตั้งแต่ระดับครัวเรือนขึ้นไป จนถึงระดับเมือง บทบาทของผีอารักษ์ คือ คุ้มครองชีวิต และทรัพย์สิน ตลอดจนอำนวยความสะดวกสมบรูณ์ให้เกิดกับสมาชิกในครัวเรือน หรือในชุมชนหรือสถานที่นั้น ๆ (รัตนพร เศรษฐกุล, ม.ป.ป.)

ประเพณีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ หรือชาวไทลื้อเรียกว่า “เข้ากำ” หรือ เข้ากรรม เป็นพิธีที่มีความหมายอย่างยิ่งสำหรับชาวไทลื้อ ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกนำเสนอ ไทลื้อในตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ ซึ่งบรรพบุรุษของคนน้ำแวน อพยพมาจากเมืองลำ ในสิบสองปันนา จึงนับถือผีบรรพบุรุษ คือ เจ้าหลวงเมืองลำ มีประเพณีเลี้ยงผีเจ้าเมืองลำ ที่สืบทอดมาจาก บรรพบุรุษ เมื่ออพยพมาอยู่ที่บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา กว่า 200 ปี จากนั้นส่วนหนึ่งได้อพยพมา อยู่อำเภอเชียงม่วน และส่วนหนึ่งมาอยู่ที่อำเภอเชียงคำ ในตำบลหย่วน ภายหลังได้แยกมาเป็นตำบล น้ำแวน และตำบลเชียงบาน โดยมีการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำในบริเวณหอเสื้อบ้านแวน ตำบลน้ำแวน ซึ่งมีต้นตะเคียนคู่ขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บ้านแวน ตำบลน้ำแวน ส่วนบวการหรือผู้ช่วยของ เจ้าหลวงเมืองลำประกอบด้วย หึงช้าง หึงม้า ล่ามเมือง หาบมาด แจ่งฝ่าย เชียงล้าน ไก่กา ช้างเผือก ปู่กำผมเขียวคำแดง ปางแสน ปางสา ปางเม็ค ม่อนเชียง ซึ่งจะมีศาลของบวการแต่ละท่านตั้งอยู่ ด้านข้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ

จากการสัมภาษณ์นายต้น ศรีเมือง คนไทลื้อบ้านน้ำแวน ซึ่งเป็นข้าวจำ⁷ คน ปัจจุบันของเจ้าหลวงเมืองลำเล่าว่า เจ้าหลวงเมืองลำคือ เจ้าเมืองที่ปกครองเมืองลำในดินแดนสิบสองปันนา เป็นนักรบที่เก่งกล้าสามารถ และเป็นทั้งแม่ทัพนายกองของชาวไทลื้อเมืองลำ และท่านได้ลี้ภัยพิทักษ์ในดินแดนสิบสองปันนา คนลื้อที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองลำในตำบลน้ำแวน และตำบลอื่นในอำเภอเชียงคำได้สืบสานงานประเพณีบวงสรวงเจ้าหลวงเมืองลำ ทุก 3 ปีโดยจะมีพิธีเข้ากำ และการบวงสรวงเจ้าเมืองลำ ในเดือนต้นมกราคม หรือเรียกว่า “สามปีสี่สงข้าว” และเชิญญาติพี่น้องลื้อจากบ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่านเข้าร่วมด้วย ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ประเพณีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ คนลื้อเรียกว่า 3 ปี 4 รวงข้าว 1 ปี ก็นับหนึ่งรวงข้าว จนถึงรวงข้าวที่ 4 ก็เลี้ยงใหญ่ อย่างบ้านแวน บ้านลำ บ้านกิ้ว บ้านชัยชมพู นี่คือน้ำที่มาจากเมืองลำหมด นับถือเหมือนกันเจ้าหลวงเมืองลำเหมือนกัน จะมีการเลี้ยงในเดือนมกราคมประมาณ วันที่ 1 หรือ 2 โดยชาวบ้านจะย้อนไปใช้ชีวิตชีวิตแบบเก่า ๆ มีการเล่นไฟ เล่นไฮโล ชนไก่ ต้องหยุดงานทั้ง 3 วัน คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า จะเอาไม้ไผ่มาสานเป็นตาแหลว ปิดหัวบ้านท้ายบ้าน ห้ามคนนอกเข้ามา ถ้าจะเข้ามาจะต้องโดนปรับเป็นเงินประมาณ 100-200 บาท หรือเสียผี” (ต้น ศรีเมือง, 2555)

⁷ ผู้ที่มีบทบาทในการเป็นสื่อกลางระหว่างลื้อกับชาวบ้าน ทำหน้าที่ในระดับบุคคลและระดับหมู่บ้าน โดยในระดับหมู่บ้านจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางให้กับคนทั้งหมู่บ้านในการเลี้ยงผีประจำปี ส่วนในระดับบุคคล จะทำหน้าที่ในกรณีที่ชาวบ้านมาขอบบานต่อผีในเรื่องต่าง ๆ เช่น การขอให้สอบได้ ขอให้รับราชการได้ ขอให้ให้มีลูก ขอให้เดินทางปลอดภัย เป็นต้น

การเข้ากรรมในงานเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ จะมีทั้งหมด 3 วัน เป็นช่วงเวลาที่คนลื้อจะไม่ทำกิจการงานอันใดทั้งสิ้น นอกจากการละเล่นเพื่อความสนุกสนาน ดังนั้นการเข้ากำของคนลื้อจึงมีความหมายว่าเป็นการพักผ่อน เป็นความเชื่อความศรัทธาของคนลื้อในการไหว้บรรพบุรุษ และเป็นการรวมญาติพี่น้องให้ได้มาพบปะกันทุก ๆ 3 ปี โดยจะปิดกั้นหมู่บ้านไม่ให้คนในออกคนนอกเข้า ด้วย “ตาแหลว” (ไม้ไผ่สานคล้ายพัด) เมื่อปิดตาแหลวแล้ว จะประกาศห้ามคนในหมู่บ้านออกนอกเขตตาแหลว ห้ามติดต่อกับภายนอกหมู่บ้านเป็นเวลา 3 วัน และห้ามบุคคลภายนอกเข้าไปในหมู่บ้านเช่นเดียวกัน ใครฝ่าฝืนจะต้องเสียผีเป็นไก่หรือหมู หรือปรับไหมเป็นเงินทอง

ในวันแรกเมื่อถึงเวลาเย็น จะมีพิธีแห่ “เจ้าเมือง” ไปยังสถานประกอบพิธีกรรม ซึ่งตั้งอยู่บริเวณอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำในเขตบ้านแวน ในบริเวณสถานประกอบพิธีกรรม จะมีการละเล่นมหรสพสมโภชทั้งกลางวันและกลางคืน และที่นิยมเล่นกันมากที่สุดคือ “การขับลื้อ” นอกจากนี้จะมีการละเล่นพื้นเมือง อาทิ การเล่นมะกอน (โยนหมอนผ้าหรือลูกช่วง) การเล่นมะไข่เต่า การเล่นสะบ้า เป็นต้นวันที่สอง จะมีการประกอบพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ พิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้ามืด โดยจะมีการแห่ เจ้าเมือง และสิ่งของที่ใช้สำหรับพิธีบวงสรวง ประกอบด้วยสัตว์ 4 เท้า และสัตว์ 2 เท้า ได้แก่ หมูและไก่ ในขบวนแห่เจ้าเมือง ข้าวจ้ำจะแต่งกายในชุดสีแดงล้วน เมื่อขบวนมาถึงสถานที่ประกอบพิธีกรรมจะทำการสักการะดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำก่อน หลังจากนั้นข้าวจ้ำจะทำการวไม้ม ถ้าไม้ยาวออกจากเดิมจะเป็นสัญลักษณ์ให้ทราบว่าดวงวิญญาณเจ้าหลวงได้มารับของเช่นบูชาเรียบร้อยแล้ว จากนั้นจึงจะทำการเช่นสรวงบวรวงของเจ้าหลวง จะมีหออยู่ทั้งหมด 10 หอ ส่วนวันที่สาม จะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้าเมือง หลังจากนั้นจะเปิดสิ่งปิดกั้นหมู่บ้านออกเรียกว่าการ “เปิดแหลว” หรือ “ด้างแหลว” จากนั้นไปชาวไทลื้อเชื้อสายเมืองลำจะไปไหนมาไหนได้ตามปกติ

ปัจจุบันการบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา โดยในตำบลน้ำแวนได้จัดให้เป็นงานประเพณีของอำเภอเชียงคำ มีขบวนแห่ของพ่อบ้านแม่บ้าน เด็กเยาวชนในชุดไทลื้อ และชุดพื้นเมืองหม้อห้อม ขบวนแห่တွ่มทั้งเครื่องบวงสรวงที่ประกอบด้วยพวงมาลัยเจ็ดสี เจ็ดศอก ข้าวตอก ดอกไม้ กล้วย อ้อย และผลไม้ต่าง ๆ ไปตามถนนในเมืองเข้าสู่อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ และเชิญนายอำเภอมาเป็นประธานในการเปิดงาน ดังกรณีเมื่อต้นปี พ.ศ. 2555 ที่ผ่านมามีงานบวงสรวงเจ้าหลวงเมืองลำในตำบลน้ำแวนได้เชิญนายอำเภอมาเป็นประธานเปิดงาน ข้าวจ้ำจึงทำหน้าที่บอกกล่าวให้แก่เจ้าหลวงเมืองลำว่าแขกมาเยี่ยม ขอให้เจ้าหลวงอนุญาตให้คนภายนอกเข้าร่วมด้วย ส่วนการละเล่นในหมู่บ้านได้มีอนุญาตให้เล่นไฟ โฮโลได้อย่างเสรี หลังจากการบวงสรวง จะเป็นการแสดงตลกตลกสะบัดชัย รำดาบ รำกระบองไฟ รำสิงโต รำนกกิ่งกะหร่า ฟ้อนสาวไหมของกลุ่มเยาวชนโรงเรียนฝายกวางวิทยาคม การฟ้อนไหว้สาเจ้าหลวง

เมืองลำของกลุ่มแม่บ้าน และการแสดงของเด็กเล็ก เป็นต้น กล่าวได้ว่าการเลี้ยงผีเจ้าเมืองลำนี้ นับเป็นการสร้างความสามัคคีปรองดองของสมาชิกภายในหมู่บ้าน และเป็นการเตือนให้รู้ว่าเป็น ญาติพี่น้องกัน มาจากเมืองเดียวกัน หากถึงวันเลี้ยงผี คนที่อยู่ต่างจังหวัดจะกลับมาร่วมพิธี นับเป็น การรวมตัวในกลุ่มเครือญาติพี่น้อง

5. ผีเจ้าหลวงซางคำ

เจ้าหลวงซางคำ เป็นผีระดับหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ จากการ สัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่หลายคนที่ได้กล่าวถึงความเป็นมา และความเชื่อที่เกี่ยวกับผีเจ้าหลวงซางคำ ที่มี การเล่าสืบต่อกันมาว่า เจ้าหลวงซางคำเป็นลูกของฤๅษีเจ้าหลวงคำแดง แห่งดอยหลวงเชียงดาวกับ แม่ย่าขามมีที่ประทับชั่วคราวบนดอยซางคำ เจ้าหลวงซางคำมีพี่น้องสามคนคือ เจ้าพ้อมหางส์ เป็น ทหารประจำอยู่ชายแดน เจ้าหลวงซางคำเป็นคนกลาง และคนน้องคือ เจ้าพ่อปวงคำ โดยเจ้าพ่อปวง คำนั้นเดิมมีศาลตั้งอยู่ในหอเจ้าหลวงซางคำ ต่อมาชาวบ้านแม่ลอยหลวง ตำบลศรีดอนไชย อำเภอ เทิง ได้เชิญเจ้าพ่อปวงคำไปปราบผีกะ เมื่อปราบแล้วเสร็จจึงได้เชิญเจ้าพ่อปวงคำประทับอยู่ที่นั่น

ชาวบ้านสักกลอมีความเชื่อและนับถือผีเจ้าหลวงซางคำว่าเป็นผีคู่บ้านคู่เมือง บรรพ บุรุษของคนสักกลอที่มาตั้งบ้านเรือนในยุคแรก ๆ ได้นำผีเจ้าหลวงมาเป็นผีอารักษ์บ้าน เพื่อให้ปกปักรักษาลูกหลาน โดยชาวบ้านจะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าหลวงด้วยเครื่องเช่นคือ กล้วย ช่วงเดือนมกราคม ส่วนการเลี้ยงครั้งต่อไปจะเลี้ยงด้วยไก่ คนที่นับถือเจ้าหลวงซางคำจะไปเข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผี (นวล สักกลอ, 2555)

หอเจ้าหลวงซางคำตั้งอยู่ในหมู่บ้านสักกลอ ข้างวัดสักกลอ บริเวณรอบๆของหอปกคลุมไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ มีเรือนไม้ยกพื้นสูงอยู่ตรงกลาง ชาวบ้านสร้างไว้สำหรับเป็นสถานที่ ในการประกอบพิธีทรงเจ้าหลวงซางคำ ท้ายห้องทำเป็นแท่นฐานยกพื้นสูงจากพื้นประมาณ 10 เซนติเมตร เพื่อใช้เป็นที่นั่งของม้าทรง ไม่มีรูปเคารพใด ๆ บนหอ ส่วนด้านหน้าหอมีรูปปั้นเจ้าหลวง จี๋ม้าถือดาบ ซึ่งชาวบ้านได้ขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลตำบลหงส์หินจำนวน 35,000 บาท และจ้างให้ช่างจากบ้านแพด อำเภอเชียงคำ ในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2550 อนุรักษ์รูปปั้นมา ประดิษฐานหน้าหอเจ้าหลวง ในวันสงกรานต์ของทุกปี ชาวบ้านจะมีพิธีสักการะรูปปั้นเจ้าหลวง นอกจากนี้บริเวณรอบหอเจ้าหลวงยังมีศาลของบริวารได้แก่ ศาลเจ้าม้าร่มขาว (ทหารรักษาเจ้าหลวง ซางคำ) ศาลเจ้าพ้อมหางส์ (พี่ชาย) และศาลเจ้าม้าหางย่อง (คนเลี้ยงม้า)

ความเชื่อเรื่องการทรงเจ้าในหมู่บ้านสักกลอ มีมานานหลายอายุคนนับตั้งแต่ก่อตั้ง เป็นหมู่บ้านสักกลอ ผู้ที่เป็นม้าจีหรือคนที่เป็นร่างทรงของเจ้าหลวงซางคำปัจจุบันคือ แม่อุ้ยปวน สักกลอ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างผีกับชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านมีความเดือดร้อน เจ็บป่วย ต้องการที่พึ่งทางจิตใจ หรือต้องการขอให้อภัยในเรื่องต่าง ๆ เช่น สอบรับราชการ เดินทาง

ไปทำงานต่างประเทศ ออกไปทำงานนอกชุมชน จะให้ม้ายี่ช่วยบนบานกับเจ้าหลวง การเลือกม้ายี่ของเจ้าหลวงจะเลือกผู้หญิง เพราะผู้หญิงจะปฏิบัติตัวในการเป็นม้ายี่ได้เหมาะสมมากกว่าผู้ชาย โดยจะต้องถือศีล 5 ไปวัด ไปเข้ากรรมรูกขมูล และต้องสวดมนต์ทุกวัน ส่วนข้อห้ามคือ ห้ามไปงานศพ ห้ามกินอาหารในงาน ห้ามกินของที่มีชีวิต ห้ามกินหมู ห้ามลอดใต้ถุนบ้านคนอื่น ยกเว้นใต้ถุนบ้านตนเอง เป็นต้น

การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าหลวงซางคำ ชาวบ้านจะให้เป็นประจำทุกปี ๆ ละ 3 ครั้ง คือ ในเดือน 3 เป็ง (เดือน 3 เหนือ ขึ้น 13 ค่ำ) ประมาณเดือนมกราคม ในเดือน 6 เป็ง (เดือน 6 เหนือ ขึ้น 13 ค่ำ) ประมาณเดือนมีนาคม และในเดือน 9 เป็ง (เดือน 9 เหนือขึ้น 13 ค่ำ) ประมาณเดือนมิถุนายน ชาวบ้านเรียกว่า เลี้ยงปาง 3 ปาง 6 และปาง 9 การเลี้ยงเจ้าหลวงนั้นจะใช้ไก่และควาย เป็นเครื่องเซ่นไหว้ เมื่อถึงวันงานแต่ละบ้านจะนำไก่ต้มมารวมกันที่หอเจ้าหลวง ส่วนควายนั้นจะมีการเลี้ยงต่อเมื่อครบ 3 ปี จุดประสงค์ในการเลี้ยงเจ้าหลวงซางคำ เพื่อให้เจ้าหลวงช่วยปกป้องรักษาชาวบ้านให้อยู่ดีมีสุข ปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ มารบกวน

ก่อนวันงาน ชาวบ้านจะช่วยกันทำความสะอาดหอเจ้าหลวง เก็บกวาดใบไม้ในรอบ ๆ บริเวณหอให้สะอาด ในวันงานประมาณ 8 โมงเช้า ชาวบ้านจะนำเครื่องเซ่น ดอกไม้ รูปเทียนไปที่ศาลเจ้าหลวง ม้ายี่ของเจ้าหลวงจะมารอที่หอ นุ่งผ้าถุงสีขาว สวมเสื้อขาว มีผ้าแดงคาดหัว ผ้าขาวเอว และสะพายดาบ หลังจากนั้นผู้เป็นข้าวจ้า (คนใช้ของเจ้าหลวง) จะยกขันใส่ดอกไม้ขาว 9 ดอก รูป 9 ดอก ฟ้านุ่ง เหล้า และอาหาร เพื่อขอให้เจ้าหลวงซางคำลงประทับทรง หลังจากที่เจ้าหลวงลงประทับทรง ชาวบ้านจะซักถามเรื่องดินฟ้าอากาศ ชีวิตความเป็นอยู่ น้ำฝนที่จะใช้ทำนา เมื่อหมดข้อซักถามเจ้าหลวงออกจากร่าง และชาวบ้านทุกคนจะร่วมกันรับประทานอาหาร เมื่อมีการเลี้ยงครั้งหนึ่งจะมีเจ้ามาลงหลายองค์ ได้แก่ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าปวงคำ เจ้ามหายางค์ เจ้าหงส์หิน เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นางปวน สักล่อ ผู้เป็นม้ายี่ของเจ้าหลวงซางคำ เกี่ยวกับเลี้ยงผีเจ้าหลวงซางคำของคนบ้านสักล่อ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ถ้า 3 ปี ก็เลี้ยงใหญ่ 1 ครั้งก็เลี้ยงควายอย่างเดียว ถ้าเป็นปางธรรมดาที่เป็นไก่ ก็มีขึ้นตั้ง หมาหัวพลูมัด ดอกไม้รูปเทียน ดอกไม้ต้องเป็นดอกสีขาว อย่างละ 9 ลูก รูป 9 ดอก เสื้อขาว ผ้าแดง สะโพรง ผ้ามัดหัวก็สีแดง มัดเอวก็แดง แต่งตัวเหมือนคนโบราณ บางครั้งก็แล้วแต่ชาวบ้าน บางครั้งก็แก้บนด้วยไก่อีกมี กล้วยบ้าง สมมุติว่าพรุ่งนี้จะมีการออกปาง คืนนี้มันจะรู้สึกแปลก ๆ นอนไม่ค่อยหลับ พรุ่งขึ้นอาบน้ำกินข้าวเสร็จ ไปเมื่อไรก็ไม่รู้สึกตัว เดินลัดทุ่งไปเลย ตอนทรงก็รู้สึกตัวบ้างไม่รู้บ้าง” (ปวน สักล่อ, 2555)

4.4.1.3 ฝิขุนน้ำ เป็นฝิเจ้าป่าเจ้าเขาที่ช่วยดูแลรักษาต้นน้ำลำธาร ป่าเขา มาลา คำจันทร์ (2551, หน้า 180-181) กล่าวว่า ฝิขุนน้ำเป็นฝิฝ่ายดีที่คนล้าंनाให้ความเคารพยำเกรงมาก ป่าที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ จะไม่มีใครกล้าเข้าไปตัดไม้ หรือล่าสัตว์ ฝิขุนน้ำเป็นกลุ่มฝิที่เฝ้ารักษาต้นน้ำลำธาร เดิมอาจเป็นฝิป่า ฝิโป่งหรือฝิคูรายมาก่อนก็ได้ แต่เมื่อชาวบ้านได้สร้างศาล และอัญเชิญให้ทำหน้าที่พิทักษ์ป่า จึงกลายมาเป็นฝิดี ฝิขุนน้ำจึงได้ชื่อตามต้นน้ำนั้น เช่น ฝิขุนลาว ได้ชื่อจากน้ำแม่ฮอน ฝิขุนลาวได้ชื่อจากน้ำแม่ลาว การเลี้ยงฝิขุนน้ำ จึงเป็นการทำพิธีสังเวยฝิหรือเทวดารักษ์ ผู้เป็นหัวหน้าของฝิอารักษ์ทั้งหลายที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาป่าไม้อันเป็นต้นน้ำลำธาร เพื่อขอขอบคุณเทวดาที่บันดาลให้น้ำใช้ในการเกษตร โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำของลำน้ำนั้น ๆ และยังเป็นการขอให้ฝิประจำขุนน้ำบันดาลให้ฝนตก และมีน้ำจากขุนน้ำ หรือต้นน้ำ นั้นลงสู่พื้นราบ

ชาวบ้านในท้องถิ่นทุ่งลอ แต่ละหมู่บ้านจะมีความเชื่อในเรื่องฝิขุนน้ำเช่นกัน เพราะการทำนาอันเป็นอาชีพที่ขึ้นอยู่กับสภาพของธรรมชาติดินฟ้าอากาศ จะได้ผลหรือไม่ได้ผลขึ้นอยู่กับธรรมชาติ และสิ่งที่นับว่ามีความสำคัญต่อการทำนาก็คือน้ำ น้ำที่ได้จากน้ำฝน ซึ่งชาวบ้านทุกคนเมือง คนอีสาน คนลื้อจะเชื่อว่าฝนจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ มีน้ำเพียงพอหรือไม่ ขึ้นอยู่กับอำนาจคลบันดาลของฝิ ดังนั้นก่อนลงมือทำนา เมื่ออย่างเข้าฤดูฝนจึงต้องมีพิธีกรรมขอฝนจากฝิเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอในการทำนา ในช่วงเดือนมิถุนายน คนอีสานจะมิงานบุญบั้งไฟ เพื่อขอฝนจากฝิแถนที่อยู่บนฟ้า ส่วนคนพื้นเมืองก่อนถึงฤดูทำนา ชาวนาจจะพากันไปทำพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำ เพื่อขอขอบคุณที่ดูแลรักษาขุนน้ำ และขอให้มน้ำในการทำนา โดยทำพิธีประมาณเดือน 8 หรือเดือนเก้าเหนือ หรือระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน

เครื่องสังเวยฝิขุนน้ำ ประกอบด้วย เทียน 4 แท่ง ดอกไม้ 4 กรวย พลุ 4 กรวย หมาก 4 ขด หรือ 4 ท่อน ตุงสามหางสีขาว มะพร้าว 2 ทะลาย กล้วย 2 หวี อ้อย 2 ท่อน หม้อใหญ่ อาหารคาวหวาน อาหาร 7 อย่าง เหล้าขาว 1 ขวด เมี่ยงและบุหรี่ หัวหมู ไก่ต้ม 1 คู่ บางหมู่บ้าน จะเลี้ยงฝิด้วยหมูหรือวัว แต่ส่วนใหญ่จะเลี้ยงด้วยไก่ ชาวบ้านจะทำพิธีในตอนเช้าตรู่ โดยช่วยกันนำข้าวของไปยังบริเวณต้นไม้อใหญ่ หรือบริเวณที่มีน้ำซับน้ำจ้ำซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าฝิขุนน้ำสิงสถิตอยู่ ซึ่งชาวบ้านได้สร้างหอฝิไว้ โดยพ่ออาจารย์หรือปู่อาจารย์จะถวายเครื่องเช่นสังเวย และอัญเชิญเทวดารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และฝิทั้งหลาย เช่น ฝิแพะ ฝิป่า แม่ธรณี เจ้าที่ที่ประจำรักษาขุนน้ำให้มารับเครื่องสังเวยขอให้เทวดา และฝิทุกคนช่วยบันดาลให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์และฝนตกต้องตามฤดูกาล โดยพ่ออาจารย์จะเสี่ยงทายว่าฝิกินเครื่องเช่นด้วยการว่าไม้ที่เตรียมไว้ ถ้าไม้ยังสั้นอยู่แสดงว่าฝิยังกินไม่อิ่ม แต่ถ้าไม้ยาวออกแสดงว่าฝิได้มากินเครื่องเช่นแล้ว หลังจากนั้นชาวบ้านที่เข้าร่วมงานจะรับประทานอาหารร่วมกัน

ประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ จึงเป็นเสมือนกุศโลบาย ที่มุ่งสอนให้ผู้คนในชุมชนได้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ให้มีความรัก ความสามัคคี รู้จักแบ่งปัน และที่สำคัญให้มีความกตัญญูรู้คุณของแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งแม่น้ำแต่ละแห่งจะมีผีที่คอยคุ้มครองและคอยบันดาลความอุดมสมบูรณ์มาให้ เป็นการแสดงถึงการสำนึกในบุญคุณของแม่น้ำ ที่ได้อาศัยประโยชน์ในการเพาะปลูก การอุปโภคบริโภคมาเป็นเวลาช้านาน อีกทั้งเป็นการขอขมาผีป่า ผีน้ำ ที่ทำให้มีน้ำกิน น้ำใช้ การเลี้ยงผีจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผูกพันกับการดำเนินชีวิต ภายใต้ความเชื่อว่าการเลี้ยงผีจะทำให้คนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ดิน น้ำ ป่า อาหารจากธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์

4.4.1.4 ผีฝ่าย ในอดีตชาวบ้านจะทำฝ่ายกันตามลำห้วยต่างๆ เพื่อชะลอการไหลของน้ำ ที่จะเข้าสู่ไร่นา และเพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้นปล่อยสายน้ำเข้าลำเหมือง ชาวบ้านจะนำไม้มารวมกันทำเป็นหลักฝ่ายแล้วใช้หินทับ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าตามแม่น้ำมีผีปกครองรักษาคุ้มครองอยู่ จึงขอให้ผีป่า ผีน้ำ ปกป้องรักษาฝ่ายไม่ให้พังทลายลงโดยการเซ่นไหว้ผีให้ช่วยดูแลฝ่าย ประเพณีเลี้ยงผีฝ่ายจึงเกิดขึ้นและสืบทอดกันตั้งแต่นั้นมา อีกนัยหนึ่งการเลี้ยงผีฝ่ายเป็นการแสดงถึงการสำนึกในบุญคุณของแม่น้ำ ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูก การอุปโภคบริโภค ตลอดมาเป็นเวลาช้านาน

จากการสังเกตการแบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวกล้าของชาวบ้านห้วยข้าวกล้าเหนือ และบ้านไชยสถาน ตำบลห้วยข้าวกล้า อำเภอมัญจาคีรี ซึ่งสืบสานมาจากการเลี้ยงผีฝ่าย ชาวบ้านเรียกว่าฝ่ายหิน ต่อมาเมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวกล้าปิดกั้นฝ่ายหิน กลุ่มผู้ใช้น้ำได้อัญเชิญผีฝ่ายมาไว้ที่อ่างเก็บน้ำ โดยสร้างหอผี และมีการสืบทอดพิธีกรรมเลี้ยงผีมาตลอด ในเดือน 8 เหนือ ประมาณเดือนพฤษภาคมของทุกปี ก่อนวันงานจะมีการแผ้วถางลำเหมืองจากอ่างเก็บน้ำลงสู่ไร่นา ช่วยกันทำความสะอาดบริเวณที่จะทำพิธี เตรียมอาหาร และอุปกรณ์ในการทำพิธี โดยงบประมาณได้เก็บจากสมาชิกแต่ละหัวนาที่ใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวกล้า

ในวันงานประมาณ 09.00 นาฬิกา พ่ออาจารย์หนานตา หรือนายสุภาพ ไชยมงคล ได้ทำพิธีอัญเชิญเทวดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ประจำรักษอ่างเก็บน้ำให้มารับเครื่องสังเวยที่ประกอบด้วย เทียน 4 แท่ง ดอกไม้ 4 กรวย พลุ 4 กรวย หมาก 4 ขด หรือ 4 ท่อน ตุงสามหางสีขาว มะพร้าว 2 ทะลาย กล้วย 2 หวี อ้อย 2 ท่อน ขนมหวาน ไข่ต้ม 1 คู่ เหล้าขาว 1 ขวด เมี่ยงและบุหรี และกล่าวคำว่า

“ขอให้เจ้าทั้งหลายอยู่ดีมีสุข เจริญรุ่งเรือง ขอให้ทำมาค้าขึ้น ร่ำรวย อยู่ดีมีสุข ทำนา ขอให้ได้ถั่ว ได้งา ได้ข้าวมาก ได้ผลผลิตดี ขอให้ไม่มีแมลงโรคร้ายมารบกวน ต่อไปจากนี้ไปขอพึ่งพาเทวดาเจ้านายให้รักษาต้นน้ำลำธารอย่าให้แห้งแล้ง ขอให้แม่น้ำอุดมสมบูรณ์ ขอให้แม่น้ำแห้งแล้ง ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ขอให้ข้าวกล้าออกงามเจริญรุ่งเรือง” (สุภาพ ไชยมงคล, 2555)

เมื่อพ่ออาจารย์กล่าวคำถวายแล้วเสร็จ จึงนำข้าวปลาอาหารเหล่านั้นยกขึ้นวางบนห่อผี และทิ้งระยะเวลาให้ผ่านไปจนรูปหมด พ่ออาจารย์ได้กล่าวปลดเครื่องสังเวณีย์ โดยบอกว่าขอลาเครื่องสังเวณีย์ให้ชาวบ้านได้รับประทาน ขอให้อย่ามีพิชัยมิกข์ ให้มีพละกำลังแข็งแรงทุกคน หลังจากนั้นชาวบ้านทุกคนที่มาร่วมพิธีได้รับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน เป็นอันเสร็จพิธี

จากการสัมภาษณ์นายสมคิด วงศ์ดาว ประธานอำนวยการเก็บน้ำห้วยข้าวก่ำ บ้านไชยสถาน ตำบลห้วยข้าวก่ำ ที่เป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมกล่าวว่า ประเพณีเลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวก่ำ ได้สืบทอดมาจากการเลี้ยงผีฝ่ายหิน ต่อมาเมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวก่ำแล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2522 ชาวบ้านได้มีการทำพิธีเลี้ยงผีอ่างห้วยข้าวก่ำ โดยชาวบ้านตำบลห้วยข้าวก่ำ จะเลี้ยงผีขุนห้วยข้าวก่ำ บริเวณที่มีต้นมะค่าขนาดใหญ่ซึ่งเลี้ยงหลายหมู่บ้าน พร้อมกับการเลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวก่ำโดยชาวบ้านห้วยข้าวก่ำเหนือ และบ้านไชยสถาน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“การเลี้ยงผีอ่าง เป็นความเชื่อของชาวบ้านที่แสดงความเคารพต่อผีที่ช่วยดูแลป่า ดูแลอ่างแล้ว ยังทำให้สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำได้มาช่วยกันทำความสะอาดลำเหมืองต่างๆ พบปะพูดคุยกันถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันภายในชุมชน ผมอยากให้ทุกคนที่ใช้น้ำจากอ่างห้วยข้าวก่ำได้เข้าร่วมในกิจกรรมเลี้ยงผี เพราะมีคนที่ใช้น้ำจากอ่างห้วยข้าวก่ำหลายหมู่บ้าน ปีที่แล้วหลังจากเลี้ยงผีแล้วเสร็จเกิดอภินิหารจู่ๆ ฟ้ามีดและเกิดฝนตกลงมาทันที” (สมคิด วงศ์ดาว, 2555)

ปัจจุบันการเลี้ยงผีฝ่ายได้ลดลง เพราะฝ่ายไม้ได้พัฒนาขึ้นเปลี่ยนเป็นฝ่ายคอนกรีตแทน และมีความมั่นคงแข็งแรง ทำให้องค์กรเหมืองฝ่ายแบบดั้งเดิมได้เปลี่ยนมาเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำ อย่างไรก็ตามความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อผีเจ้าป่า เจ้าเขายังคงมีอยู่ บางพื้นที่จะเลี้ยงผีขุนน้ำโดยกลุ่มเหมืองฝ่ายเดิม

4.4.1.5 เจ้าแม่ธรณี (ผีไร่ ผีนา ผีทุ่ง หรือผีตาแฮก) เป็นผีเจ้าที่ประจำท้องทุ่งนา ไร่นา คนอีสานเรียกว่าผีตาแฮก ส่วนคนเมืองและคนลื้อเรียกว่า ผีเสื่อนา ผีนา ผีทุ่ง ในอดีตที่ผ่านมาเราจะเห็นมีศาลขนาดเล็กตั้งอยู่มุมหัวนา ชาวนาจะทำพิธีกรรม 2 ช่วงคือ ก่อนลงนา และก่อนเก็บเกี่ยว โดยก่อนลงมือหว่านข้าวกล้าเจ้าของนาจะทำพิธีไหว้เจ้าที่ประจำทุ่งนาที่ศาลเล็กที่ชาวนาสร้างไว้ตาม

จอมพลวคนอีสานจะใช้ขัน 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ห้าคู่ เทียน 5 คู่ คนทำพิธีจะมีผ้าพาดเฉียง ทำพิธี ส่วนคนเมืองจะทำดาแหลว⁸ ปักสี่มุม บอกกล่าวขอให้เจ้าที่นาช่วยดูแลรักษาต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ไม่ถูกรบกวนจากศัตรูข้าว ไม่ให้นก หนู มากินได้ข้าวเต็มเม็ดเต็มหน่วย มีน้ำทำที่อุดมสมบูรณ์ เมื่อข้าวงามสมบูรณ์ ได้ผลผลิตดี จะเลี้ยงเจ้าที่นาด้วยเหล้าไห ไก่คู่ เมื่อข้าวเริ่มเหลือง ไก่สี่จะเก็บเกี่ยว ก่อนเก็บเกี่ยวเจ้าของนาจะทำพิธีเสกข้าว ด้วยการบอกกล่าวขอบคุณเจ้าที่นาที่ดูแลข้าวและเกี่ยวข้าวที่หว่านพอเป็นพิธี หลังจากนั้นจึงลงมือเกี่ยวข้าว หลังจากการเก็บเกี่ยวจะมีการเลี้ยงเจ้าที่นาตามที่ได้นับบานสานกล่าวไว้ ปัจจุบันการเสกนายังคงมีอยู่ แต่ได้ทำแบบง่าย ๆ โดยบอกกล่าวแก่ผีไร่ ผีนาว่าจะมาทำนาขอให้เจ้าที่นาช่วยดูแลรักษาต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ไม่ถูกรบกวนจากศัตรูข้าวเท่านั้น

นอกจากนี้ในด้านความเชื่อเรื่องผีของชุมชนในทุ่งลออีกประการคือ ร้างทรงซึ่งเป็นผู้สื่อสารระหว่างผีกับชาวบ้าน โดยในทุกกลุ่มชาติพันธุ์จะมีคนที่เป็นร่างทรง ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงที่ถูกสืบทอดผ่านบรรพบุรุษ หรือการคัดเลือกจากผีเจ้าพ่อ เมื่อถึงเวลาลงเจ้า ร่างทรงจะผละออกจากภารกิจที่ทำอยู่โดยไม่รู้ตัว และเดินทางมายังสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรม ปัจจุบันการลงเจ้าเข้าผีลดลงเป็นอย่างมาก เพราะหากคนที่จะมาเป็นร่างทรงยากขึ้น โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่มีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวลดลง อีกทั้งพบว่าร่างทรงบางคนหลอกหลวงเพื่อหวังเงินทองจากชาวบ้าน ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาในบางชุมชน

4.4.2 พิธีกรรมเลี้ยงผี: กลไกทางวัฒนธรรมในการผลิต

ความเชื่อเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่กำหนดมาควบคู่มากับชุมชนหมู่บ้านในทุกท้องถิ่นมาตั้งแต่โบราณกาล ก่อนที่จะมีการเผยแพร่เข้ามาของพุทธศาสนา ถึงแม้พุทธศาสนาจะเข้ามาแต่ความเชื่อเรื่องผียังคงดำรงอยู่ในชุมชน จนกลายเป็นวิถีชีวิต ความเชื่อเรื่องผีนี้เกิดจากการผสมผสานของความเชื่อที่มาจากแหล่งความเชื่อ 2 แห่ง คือ ความเชื่อเรื่องผีแบบดั้งเดิมของชนเผ่าไท กับความเชื่อเรื่องบุญกรรมของพุทธศาสนา ซึ่งแต่ละชาติพันธุ์จะมีวิถีความเชื่อ และการปฏิบัติที่เหมือนกันบ้าง และแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้แตกต่างอย่างสิ้นเชิง (มาลา คำจันทร์, 2551, หน้า 18)

ความแตกต่างในการเลี้ยงผีนั้น จะเป็นตัวตนของผีที่มีที่มาต่างกันตามสายบรรพบุรุษของแต่ละกลุ่ม เช่น อารักษ์คำเขียวจะเป็นผีในสายตระกูลของเจ้าหลวงคำแดง จากถ้ำเชียงดาว ส่วนผีเจ้าเมืองลำ จะเป็นผีเจ้าเมืองลำที่ชาวไทลื้อนับถือที่เมืองสิบสองป็นนา เมื่ออพยพย้ายถิ่นมาจึงได้มีการ

⁸ ดาแหลว ภาษาไทยกลางเรียกว่า เลวเป็นเครื่องสานทำด้วยเส้นดอกขี้ไต้กัน ให้ส่วนกลางมีลักษณะเป็นดาหกเหลี่ยม มีชายยื่นออกโดยรอบ ชาวล้านนาใช้ดาแหลวเป็นเครื่องหมายทางพิธีกรรมตามความเชื่อ โดยเฉพาะการแสดงอาณาเขตหวงห้าม แสดงอาณาเขตที่มีเจ้าของ เป็นเครื่องช่วยให้พื้นที่นั้น ๆ คลาดแคล้วจากภัยพิบัติ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ดังที่มักพบดาแหลวเสียบไม้ปักไว้ในแปลงข้าวกล้า เพื่อเป็นเครื่องเสริมกำลังใจให้ข้าวกกล้าถูกรบกวนจากศัตรูพืช

ตั้งหอผีที่หมู่บ้านด้วย ส่วนผีของคนอีสานคือ ผีปู่ตาจะเป็นผีบรรพบุรุษ ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งศาลปู่ตาพร้อม ๆ การสร้างหมู่บ้าน โดยมีความเชื่อว่าผีปู่ตาจะคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน และชาวบ้านที่จากไปทำงานนอกบ้านเป็นเวลานาน ๆ

ผีที่ชาวบ้านเคารพนับถือที่กล่าวมาข้างต้น จะเป็นผีดีที่คอยปกป้องรักษาคนในชุมชน ดังนั้น การแสดงความเคารพนับถือในเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติของผู้คน ได้ผ่านการเล่าเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิฤทธิ์ และปาฏิหาริย์ในการช่วยเหลือมนุษย์เมื่อมีความเดือดร้อนในการทำมาหากิน การขอน้ำฝนน้ำฝน การดำรงชีวิตประจำวัน และภัยอันตรายต่าง ๆ ด้วยการประกอบพิธีกรรมการเลี้ยง การบวงสรวง บูชาด้วยอาหาร เหล้าโดยเฉพาะสัตว์ประเภทไก่ หมู วัว ควาย จะถูกนำมาเพื่อนำมาบนบานสานกล่าว และแสดงความขอบคุณต่อผีที่ได้ช่วยเหลือพวกตน

การเลี้ยงผีเป็นพิธีกรรมเพื่อเป็นการประกันผลผลิต ซึ่งหมายถึงความอยู่รอดของตนเอง ชาวบ้านจึงได้พัฒนาพิธีกรรมความเชื่อด้านการเกษตรขึ้นมา เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองกับธรรมชาติ โดยหันไปพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาตินำไปสู่ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อร้องขอความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงในการดำรงชีวิต พิธีกรรมของชาวบ้านจะอยู่ภายใต้ความเชื่อเรื่องผี และพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมจึงสร้างความรู้สึกร่วมกัน และสำนึกความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง

พิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวบ้านส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ตั้งแต่พิธีกรรมของครอบครัวและชุมชนเช่น การเลี้ยงผีปู่ย่า ผีคุ้มเจ้าบ้าน ผีขุนน้ำ ผีนา ซึ่งนอกจากจะแสดงความเคารพต่อผีอารักษ์ประจำตระกูลแล้ว ยังขอให้ประทานความอุดมสมบูรณ์แก่พืชผลทางการเกษตร นอกจากนี้ยังมีการประกอบพิธีกรรมเฉพาะด้านการเกษตร เพื่อสร้างกำลังใจให้แก่ชาวบ้าน ในแต่ละขั้นตอนของการเพาะปลูก ชาวบ้านจึงประกอบพิธีกรรมร้องขอต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ และจะต้องหาวันฤกษ์ยามดี เพื่อให้เป็นมงคลโดยมีเจ้าของนา หรือพ่ออาจารย์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม โดยในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการผลิตของสังคมชาวนาท้งล่อ ได้จำแนกตามช่วงเวลาของการประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับการผลิต แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่

1. พิธีกรรมก่อนการทำนา มักจะทำในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม หรือเดือนเก้าเหนือ ก่อนเข้าฤดูฝนที่ชาวบ้านจะต้องเตรียมทำนา ดังนั้นพิธีกรรมการผลิตในช่วงนี้จะเกี่ยวกับการพยายามให้สิ่งเหนือธรรมชาติมาควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศ โดยเฉพาะน้ำฝนซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการผลิตของชาวนา โดยขอให้ฝนฟ้าตกตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารมีความอุดมสมบูรณ์ ไม่แห้งแล้ง ได้แก่ การไหว้ผีปู่ย่า การเลี้ยงผีเจ้าบ้าน การเลี้ยงผีฝ่าย การเลี้ยงผีขุนน้ำ ส่วนการเลี้ยงผีนา การเลี้ยงผีตาแฮกเป็นการขอขมาต่อเจ้าที่เจ้าทางก่อนจะทำนา

2. พิธีกรรมหลังเสร็จสิ้นการไถนา หลังจากเสร็จการปลูกข้าว เป็นเวลาของการดูแลต้นข้าว ไม่ให้มีอะไรมาถากถาง และหาอาหารจากท้องไร่ท้องนามีทั้งผัก ปลูก ปลา แมลงต่าง ๆ ในช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ชาวนาจะนำควายกลับบ้าน เพื่อไม่ให้ไปเหยียบย่ำต้นข้าวในนา มีการประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญควาย เพื่อขอสุมาควายที่ได้ว่าค่าเขียนดีช่วงการไถนา ด้านประเพณีทางพุทธศาสนา ชาวนาจะมีประเพณีตานก๋วยสลาก หรือการถวายสลากภัต ในเดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ประเพณีทำบุญตักบาตรในวันออกพรรษา ในวันแรม 1 ค่ำเดือน 11 ประเพณีทอดกฐินจะดำเนินเรื่อยมา ขึ้น 15 ค่ำเดือนนี้มักจะมีการตั้งธรรมหลวง หรือเทศน์มหาชาติ การแสดงพระธรรมเทศนา และประเพณีทำบุญเดือนยี่ หรือลอยกระทง

3. พิธีกรรมหลังเสร็จสิ้นการเกี่ยวข้าว หลังฤดูเก็บเกี่ยวก่อนที่จะเกี่ยวข้าว ชาวนาจะปักดอกไม้ ปลูกเทียนและตุงบนกองข้าว เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าได้เกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ ชาวนาจะทำพิธีกรรมเฉลิมฉลองผลผลิต เป็นการสร้างกำลังใจ และความสนุกสนาน ได้แก่ พิธีสู่ขวัญคนหลังจากที่ต้องไปค้างแรมกลางทุ่งนาหลายเดือน พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว หรือเลี้ยงเจ้าแม่โพสพก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง ประเพณีตานข้าวใหม่ถวายพระสงฆ์ และนำไปให้พ่อแม่ ผู้อาวุโสที่เคารพ ประเพณีทานข้าวจี๋ข้าวหลาม และงานฉลองการเก็บเกี่ยวข้าว

4.4.3 ตำนานและการสถาปนาพระธาตุในพุทธศาสนา

หมู่บ้านในดินแดนล้านนากับ “พระธาตุ” นั้นเกือบจะเป็นของคู่กันในหมู่บ้านหนึ่ง กลุ่มบ้านหนึ่ง หรือลุ่มน้ำหนึ่ง จะมีวัด พระธาตุที่ชาวบ้านเคารพนับถือ พระธาตุแต่ละแห่งมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานนับหลายร้อยปี ตำนานพระธาตุไม่เพียงแต่อธิบายความเป็นมา หรือประวัติของโบราณสถานที่ยาวนานมีความเคารพ นับถือ ศรัทธา แต่ตำนานได้ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่างต้นกำเนิดความมีอยู่ของหมู่บ้าน เชื่อมโยงกับการเกิด ความมีอยู่ของพระธาตุ เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นการอธิบายว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จเดินทางมายังโลกมนุษย์ เขตแดนล้านนาจึงต่อเนื่องกับอินเดียในมโนสำนึก (พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2546, หน้า 45)

เชียรชาย อักษรดิษฐ์ (2552) กล่าวว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลก⁹ เป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ที่เรียงร้อยเรื่องราวภายใต้ความศรัทธาเดียวกันของสังคม และวัฒนธรรมก่อเกิดเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในอุดมคติ ที่แพร่กระจายอยู่ในดินแดนล้านนา สิบสองปันนา รัฐฉาน และล้านช้าง เนื้อหา

⁹ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวรรณกรรมที่มีผู้ประพันธ์คือ พระธรรมรส หรือพระธรรมรส ภิณฑมมอญ เขียนราวปีพ.ศ. 2050 ในพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์เมืองหงสาวดี ให้เดินทางไปศึกษางานพระศาสนา พร้อมกับได้รับรู้เรื่องราวของการประดิษฐานพระบรมธาตุและพระบาทในดินแดนต่าง ๆ โดยเฉพาะอาณาจักรมอญ และใกล้เคียง ประกอบด้วย ล้านนา ฉาน สิบสองปันนา รวมถึงจีนตอนใต้ เส้นทางดังกล่าวถูกสมมติขึ้นจากการเดินทางจาริกแสวงบุญของพระธรรมรส ผู้ประพันธ์พุทธตำนาน

สาระของวรรณกรรมกล่าวถึงการเสด็จมาเผยแพร่พระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพุทธสาวก ซึ่งมีการพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่เชื่อมโยงเข้ากับตำนานของแต่ละท้องถิ่น

ท้องถิ่นทุ่งลอ ในยุคเมืองลอมีการสร้างพระธาตุมากมายนับร้อยแห่งตามม่อนคอยต่าง ๆ โดยมีการบรรจุพระพุทธรูปที่มีค่า พระพุทธรูป และของมีค่าต่างๆบรรจุไว้ในองค์พระธาตุ รวมทั้ง “กู”¹⁰ (ภูเดช แสนสาหัส, 2554) ซึ่งพบในที่ราบตามทุ่งนาในทุ่งลอมากมายเช่นกัน ต่อมาบ้านเมืองเกิดสงคราม โรคระบาดผู้คนอพยพย้ายถิ่นฐาน จึงทำให้พระธาตุ และกูเหล่านั้นถูกปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ ต่อมาเมื่อบ้านเมืองสงบมีคนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง สมบัติที่มีในองค์พระธาตุและกูจึงถูกนักล่าสมบัติขุดค้นและถูกทำลายหลายแห่ง ต่อมามีการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุในบริเวณทุ่งลอ เช่น พระธาตุหงส์หิน พระธาตุม่อนป่าซางน้อย พระธาตุซางคำ พระธาตุศรีจอมแจ้ง พระธาตุทุ่งกู่ทอง พระธาตุกู่คำ พระธาตุศิริศรีเวียงลอ (พระธาตุหนองห้า) ตำบลหงส์หิน พระธาตุกู่ไก่อั่ว ตำบลห้วยข้าวก่า พระธาตุจอมพั่น ตำบลศรีดอนไชย พระธาตุวัดศรีปึงเมือง พระธาตุกู่สักหลวง ตำบลลอ พระธาตุม่อนหินขาว ตำบลทุ่งรวงทอง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพระธาตุร้างอีกหลายแห่งที่ยังไม่ได้บูรณะ พระธาตุเหล่านี้มีตำนานที่กล่าวถึงการเสด็จมาเผยแพร่พระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพุทธสาวก ส่วนกูในบางแห่งได้มีการตั้งสำนักสงฆ์ และมีการสร้างพระธาตุขึ้นมาใหม่ โดยกูเดิมยังคงมีอยู่ เช่น พระธาตุทุ่งกู่ทอง พระธาตุกู่คำ ตำบลหงส์หิน

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้เลือกนำเสนอตำนานพระธาตุจอมพั่น ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย และตำนานเจ้าหงส์หิน ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา โดยเนื้อหาของทั้งสองตำนานมีความแตกต่างกัน กล่าวคือตำนานพระธาตุจอมพั่น เป็นตำนานที่กล่าวถึงการเสด็จลงมาจากสวรรค์ของพระพุทธเจ้าพร้อมพุทธสาวก เพื่อโปรดสัตว์ยังเมืองลอ ส่วนตำนานเจ้าหงส์หินเป็นการเล่าถึงกำเนิดเจ้าหงส์หินในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแง่มุมที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่น

4.4.3.1 ตำนานพระธาตุจอมพั่น เป็นนิทานที่เล่าต่อกันมา เนื้อหาของตำนานกล่าวถึงการลงมาโปรดสัตว์ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับพระอานนท์ในเมืองลอ และพระองค์ได้มอบพระเกศา 2 เส้นใส่อุบคำไว้บนคอยจอมพั่น พระครูบาอภิชัย วัดหนองข่วง และพระครูบาหน่อแก้ว

¹⁰ กู หรือสตูป ในยุคจารึกของล้านนาจะสร้างสำหรับบรรจุพระอัฐิของชนชั้นสูง สันนิษฐานว่าเป็นคติที่รับมาจากพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงบุคคล 4 จำพวกที่ควรสร้างสตูปไว้บูชา ในล้านนาปรากฏหลักฐานชัดเจนยุคราชวงศ์มังราย จะมีการก่อกูเฉพาะกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงที่สร้างในบริเวณวัดเช่น กูพญามังรายที่วัดจำเมือง จังหวัดเชียงราย กูพญาคำฟู ที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ กูพญาสามฝั่งแกน ที่วัดป่าแดง จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาเมื่อผู้คนภายในเมืองมีความหนาแน่นขึ้น จึงให้มีการก่อกูภายนอกกำแพงเมือง ดังนั้นการก่อกูภายในวัดจึงแสดงให้เห็นถึงความสูงส่งของกษัตริย์ที่มีสถานะเป็นพระเจ้า จะได้รับการกราบไหว้บูชาบางกูมีขนาดใหญ่เท่ากับพระธาตุในวัด

วัดคอนไชย บันทึกดำนานพระธาตุไว้ จากการสัมภาษณ์พระแสง ชัมมเสโม วัดพระธาตุจอมพั่น ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“ในอดีตบริเวณที่นาทุ่งล่อเต็มไปด้วยพระธาตุ ปรากฏให้เห็นซากของพระธาตุในทุ่งนาของชาวบ้านมากมาย ส่วนพระธาตุจอมพั่นนั้นมีเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาว่าในอดีตพระธาตุจะอยู่ในดิน โผล่ออกมาเพียงยอดของเจดีย์เท่านั้น ต่อมาครูปาอภิชัยจากวัดหนองข่วงได้มาสร้างพระธาตุองค์ใหม่ครอบองค์เก่าไว้” (พระแสง ชัมมเสโม, 2555)

ประวัติการสร้างและบูรณะพระธาตุจอมพั่นกล่าวไว้ว่า ในปี พ.ศ. 2467 พระครูบาอภิชัย วัดหนองข่วง พระครูบาหน่อแก้ว วัดคอนไชย และพ่อขุนเดช ธรรมมา ร่วมกับคณะศรัทธาในตำบลศรีดอนไชยทั้ง 9 หมู่บ้านได้ร่วมกันสร้างพระธาตุจอมพั่นและยกยอดฉัตรในวันวิสาขบูชา 15 ค่ำเดือน 8 ต่อมาในปี พ.ศ. 2502 ได้มีการบูรณะพระธาตุอีกครั้งโดยมีพระครูบาอภิวังค์ ปรีสุทโธ วัดแม่ลอยไร่ พระครูบาอินสวดย สุทธิโม วัดคอนไชย พระครูบาอาริน อารินโท กำนันขัน กันตะยา และชาวบ้านในตำบลศรีดอนไชย และตำบลหนองแรด ในปีพ.ศ. 2528 ได้มีการสร้างถนนลูกรังขึ้นมายังพระธาตุ ในปีพ.ศ. 2547 ได้มีการบูรณะพระธาตุอีกครั้งโดยพระสงฆ์และคณะศรัทธาชาวบ้านในตำบลศรีดอนไชย ปัจจุบันพระธาตุจอมพั่นตั้งอยู่ในเขตบ้านทุ่งสง่า ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย จากการวิเคราะห์เนื้อหาจากตำนานพระธาตุจอมพั่น โดยวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพื้นที่ทุ่งล่อ พบลักษณะสำคัญดังนี้

ประการแรก การเสด็จลงมาจากสวรรค์ของพระพุทธเจ้าเพื่อมาปรากฏกายให้สองตาดยายได้กราบไหว้ โดยเนื้อหาของตำนานมีความสอดคล้องกับแก่นแท้ของวรรณกรรมพระเจ้าสิบโลก (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552, หน้า 6-9) ที่มุ่งสถาปนาสถานที่สำคัญเอาไว้กับท้องถิ่น ที่เรื่องราวได้ดำเนินมาด้วยการประดิษฐานรอยพระบาท หรือพระเกศาธาตุ พร้อมพุทธพยากรณ์ว่าพื้นที่อันเป็นภูมิสถานศักดิ์สิทธิ์ โดยมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศรัทธาประดิษฐาน จะได้รับความเจริญรุ่งเรืองในภายภาคหน้าด้วยพระศาสนา

ประการที่สอง ผู้ที่มีศรัทธาที่จะสร้างพระธาตุแห่งนี้ จะเป็นผู้ที่ได้บุญมากอาจถึงนิพพาน และบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง พืชพันธุ์ ข้าวกล้า ฟ้าฝนจะอุดมสมบูรณ์ ได้ผลผลิตดี แสดงให้เห็นว่าเป็นการสร้างเสริมความเลื่อมใส ศรัทธาของผู้คนในท้องถิ่น การยึดโยงความสัมพันธ์ภายใต้คติความเชื่อเดียวกันของพุทธศาสนิกชน

ประการที่สาม พื้นที่บนดอยสูงที่พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไป และนำพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้ที่แห่งนั้น แสดงให้เห็นถึงการทำให้สถานที่แห่งนั้นเป็นดอยศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นการกำหนดหมุดหมายด้วยระบบนิเวศ (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552, หน้า 58-61) เป็นการแทนที่คติความ

เชื่อดั้งเดิมด้วยคติความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบลังกาคติ โดยพบว่าคอยที่มีการประดิษฐานพระธาตุไว้นั้น จะมีการสร้างตำนานเฉพาะรองรับไว้เสมอ ทั้งที่เป็นแบบลายลักษณ์อักษร และแบบนิทานปรัมปรา แต่อย่างน้อยก็เป็นการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ชุมชนละแวกนั้นได้รับรู้และเข้าใจกันอย่างทั่วถึง

ประการสุดท้ายในตำนานกล่าวถึงพื้นที่แห่งนั้นคือ เมืองล่อที่เคยแห้งแล้ง แต่เมื่อมีการสร้างพระธาตุขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทำนายว่าเมืองล่อแห่งนี้จะมีความเจริญรุ่งเรือง มีข้าวปลาอาหารที่อุดมสมบูรณ์ในภายภาคหน้า

4.4.3.2 ตำนานเจ้าหงส์หิน เป็นการเล่าถึงกำเนิดเจ้าหงส์หินในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแง่มุมที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่นที่ชาวตำบลหงส์หินให้ความเคารพนับถือ เนื้อหาของตำนานได้มีการเล่าสืบต่อกันมาเป็นนิทานพื้นบ้าน และมีการบันทึกและเรียบเรียงโดย พระสุรเชษฐ์ สิริวิฑูโน (ม.ป.ป.) เจ้าอาวาสวัดสกลอใหม่ ตำบลหงส์หิน ตำนานเจ้าหงส์หินได้เล่าสืบต่อกันมาเป็นนิทานพื้นบ้าน และคำพรรณนาเรื่องหงส์หิน พระสงฆ์มักจะเทศน์ธรรมตามงานต่าง ๆ ได้ตอกย้ำความเชื่อที่ชาวบ้านตำบลหงส์หินมีต่อเจ้าหงส์หินว่า พระเจ้าหงส์หินเป็นหนึ่งในกษัตริย์ผู้ครองเมืองล่อ พระองค์ทรงเป็นเจ้าผู้ทรงธรรมถึงกับได้รับพระสมณนามว่าเป็น “พระโพธิสัตว์” แห่งสุวรรณภูมิ ดังนั้นในตำนานพื้นถิ่นเจ้าหงส์หิน ได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงคติความเชื่อกับผู้คนและพื้นที่ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของสถานที่ในตำนานกับร่องรอยของสถานที่จริงในปัจจุบัน

จากการสัมภาษณ์นายชัย โนชัย อดีตกำนันตำบลหงส์หิน และนายมนัส สักลอบุใหญ่บ้านตำบลล่อ ได้กล่าวถึงความเชื่อของคนในทุ่งล่อที่มีการเชื่อมโยงตำนานเจ้าหงส์หิน กับสถานที่ และหมู่บ้านต่าง ๆ ในทุ่งล่อ ได้แก่ เมืองพาราณสีคือ เมืองล่อ หรือบ้านล่อ สถานที่ที่เจ้าหงส์หินเล่นส่ำกับราชโอรสทั้ง 6 คือ บริเวณหนองข่วง ปัจจุบันเป็นหนองน้ำในบ้านเกี้ยหนองข่วงตำบลแม่ลอย อำเภอกะเทิง จังหวัดเชียงราย โดยชาวบ้านในตำบลหงส์หินเชื่อว่าเป็นสถานที่เล่นส่ำของเจ้าหงส์หินกับราชโอรสทั้ง 6 สถานที่ที่เจ้าหงส์หินฆ่ายักษ์ตายที่อยู่ใต้ต้นตาล ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองล่อ ปัจจุบันเป็นสำนักสงฆ์ดงป่าตาล ตั้งอยู่บ้านปางป้อมใหม่ หมู่ที่ 7 ตำบลล่อ อำเภอกุนจังหวัดพะเยา อุทยานสวนดอกไม้ของพระเจ้าพาราณสีคือ วัดสันป่าสัก หมู่ 2 ตำบลห้วยข้าวก้าอำเภอกุน จังหวัดพะเยา สถานที่ที่ราชโอรสทั้ง 6 และมารดาโคตรณีสืบคือ บ้านแผ่นดินทอง หมู่ 9 (เดิมชื่อบ้านแผ่นดินแดง) ตำบลห้วยยางขาม อำเภอกุน จังหวัดพะเยา สภาพพื้นที่เป็นร่องน้ำเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำจุน คาดว่าอาจจะเป็นคูน้ำคันดินเมืองโบราณ ซึ่งชาวบ้านบ้านแผ่นดินทองได้มีการเล่าเรื่องราวของเจ้าหงส์หินสืบต่อกันมาเช่นกัน หงส์หินที่เป็นพาหนะที่พระเจ้าหงส์หินขี่ได้นำไป

ซ่อนไว้ที่คอกหงส์หิน บ้านสักลอ ส่วนแม่น้ำคงคา ส่วนหนึ่งเชื่อกันว่าเป็นแม่น้ำอิง อีกส่วนหนึ่งบอกว่าเป็นแม่น้ำโขง เพราะมีขนาดกว้างใหญ่ (ชัย โนนชัย, 2555, มนัส เวียงลอ, 2555)

ตำนานเจ้าหงส์หินได้ถูกนำมาดัดแปลงให้เป็น คำว¹¹ ธรรมหงส์หิน ทั้งหมดมี 18 บท ผู้เล่าผู้แก่ในชุมชนสามารถที่จะขับร้องได้ เนื้อหาในคำวธรรมหงส์หินที่ปรากฏในเทศนาธรรมจะให้แง่คิด และมีคติสอนใจ มีคนนิยมมาก ช่วงปีพ.ศ. 2490-2500 ตอนกลางคืนคนที่เข้านอน หรือหนาน (คนที่เคยบวชเป็นสามเณร และพระภิกษุ) จะอ่านให้ชาวบ้านฟัง และอ่านในงานประเพณีของชุมชน เช่น งานสงกรานต์ งานสลากภัต โดยพ่อแม่ ผู้เล่าผู้แก่ จะนำความดี ความชั่วที่ปรากฏในคำวหงส์หินไปเล่าสอนลูกสอนหลาน คำวหงส์หิน ถือได้ว่าเป็นนิทานพื้นบ้าน ตำนานพื้นถิ่นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างคติความเชื่อ พื้นที่ และผู้คน ตัวละครในเนื้อหาของตำนานมีลักษณะเป็นแบบฉบับแสดงให้เห็นทั้งลักษณะคนดีและคนชั่ว แนวคิดหลักของเรื่องคือ ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว แนวคิดรองคือ การให้ทุกข์แก่ผู้อื่นทุกข์นั้นมักจะกลับคืนมาสู่ตน ได้พยายามสั่งสอน และโน้มน้าวให้ผู้คนหันมาประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดี

ชาวบ้านในตำบลหงส์หินมีความเชื่อว่า เจ้าหงส์หินว่าเป็นพระโพธิสัตว์แห่งสุวรรณภูมิ ที่ดำเนินรอยตามจารีตความเชื่อเรื่องพระเจ้าเลียบโลกที่บุคคลและสถานที่ในตำนานจะแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งการตั้งชื่อสถานที่ ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น หงส์หินที่อยู่บนยอดคอกเรือที่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้มีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนได้ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นที่ตั้งขององค์พระธาตุซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา โดยการสถาปนาพระธาตุหงส์หินให้เป็นศาสนสถานที่สำคัญของชุมชน นำมาสู่การตั้งชื่อบ้าน นามเมืองของตำบลหงส์หินในปัจจุบัน ส่วนรูปปั้นเจ้าหงส์หิน รูปหงส์หินและแม่เฒ่าอยู่ใกล้กับก้อนหินรูปหงส์เป็นการสร้างขึ้นมาจากความเชื่อ และความศรัทธาในเจ้าหงส์หิน

จะเห็นได้ว่า คติความเชื่อดั้งเดิมได้ถูกกลืนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา แม้ว่าคนไทยจะกลายมานับถือศาสนาพุทธ แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับคติผี และอำนาจเหนือธรรมชาติ ตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมนับเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาสืบค้นร่องรอยลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏแทรกอยู่ในตำนานพระธาตุ (The Buddha Relics Myths) จากการพิจารณาส่วนประกอบในเนื้อหาด้านานพระธาตุของกลุ่มชนชาติไท (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2550, หน้า 321-325) พบลักษณะของความเชื่อ และศาสนาที่แตกต่างกันปะปนร่วมกัน แม้ว่าส่วนประกอบส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องทางพุทธศาสนา แต่ตำนานพระธาตุ

¹¹ “คำว” หมายถึงคำประพันธ์ที่มีลักษณะร้อยสัมผัสสอดคล้องกันไป แบบร้อย และจบลงด้วยโคลงสอง หรือโคลงสามสุภาพ

หลายเรื่อง มักจะปรากฏส่วนประกอบที่ไม่ใช่พุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วย ทั้งในลักษณะตัวละครเช่น ผี ยักษ์ พญานาค คนพื้นเมือง หรือลักษณะของพฤติกรรมตัวละครเช่น กินเนื้อมนุษย์ การต่อสู้กับ พระพุทธเจ้า การทำลายพระธาตุ การแสดงปาฏิหาริย์แข่งขันกัน เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารของมนุษย์ เป็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

4.5 วิถีวัฒนธรรมการผลิตพืชผลการเกษตร

วิถีและวัฒนธรรมการผลิตในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ มี 2 ระบบคือ การผลิตข้าวในที่ราบ และการทำเหมืองในที่สูง โดยมีจุดสำคัญอยู่ที่การทำนาผลิตข้าว เพื่อบริโภคในครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติคือ การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายที่มีการแบ่งปันน้ำ และการเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ระบบการจัดการที่ดิน และการเช่าที่ดินในการทำนา ระบบครอบครัว การใช้แรงงานในครอบครัว ความสัมพันธ์ของระบบการผลิตกับการแลกเปลี่ยนแรงงาน ระบบการแลกเปลี่ยนข้าวกับสินค้าอื่น ๆ และระบบตลาดการค้าข้าวในท้องถิ่น รวมทั้งการทำสวนเมืองซึ่งถือเป็นระบบการผลิตที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม ที่เน้นการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเอง โดยมีการค้าขายในระดับหนึ่งที่ทำให้มีการกระจายตัวของสินค้าในเขตทุ่งลอ วิถีวัฒนธรรมการผลิตในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ แบ่งออกได้ดังนี้

4.5.1 การทำนาผลิตข้าวเพื่อบริโภค

การทำนาเป็นระบบเศรษฐกิจหลักในทุ่งลอ ที่เป็นฐานกำลังในการผลิตอาหารและสร้างความเข้มแข็งให้แก่เมือง และรัฐ ผู้คนที่มาตั้งถิ่นฐานในแอ่งที่ราบทุ่งลอ ที่มีน้ำท่วมขัง ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก พืชที่สำคัญคือ ข้าวที่ชาวบ้านใช้ในการบริโภค การแลกเปลี่ยน การประกอบพิธีกรรม และส่งส่วยให้กับอาณาจักรพะเยา ชาวบ้านจึงแผ้วถาง บุกเบิกพื้นที่ป่าที่เต็มไปด้วยป่าแฉะ ป่าโคน ไม้ไผ่ ต้นไม้ใหญ่หลายชนิด และมีสัตว์ป่าดุร้าย เช่น เสือ หมี กระทิง ช้าง เป็นต้น เพื่อให้เป็นที่นาปลูกข้าว จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่หลายคนได้เล่าเรื่องราวของการบุกเบิกที่ดินทำกิน และทำนาปลูกข้าวในอดีตซึ่งเป็นระบบการผลิตที่สำคัญในสังคมชาวนา เหมือนกันว่า

การบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นทุ่งนา ในฤดูแล้งชาวนาสักลอมจะใช้วิธีการตัดฟันถางหญ้า ใช้จอบขุดตอไม้ ชาวนาบางคนจะจ้างชุดที่นาไร่ละ 100 บาท เมื่อถึงฤดูฝนจะใช้เครื่องมือทุ่นแรงที่ทำขึ้นเองจากท่อนไม้แล้วเจาะรอบ ๆ นำไม้เหลาเป็นซี่มาใส่ลักษณะเหมือนเฟือง เรียกว่า มะปอบ แล้ว

ให้ควายลากไปในทุ่งนาให้หญ้าแช่น้ำจนเน่าตายเป็นปุ๋ย ถึงจะปลูกข้าวได้ ชาวนาบางคนได้นुकเบิกที่ดินใหม่แต่ยังไม่ทำนา จะนำไปปักทำเป็นเครื่องหมายจับจองไว้ว่าที่ดินบริเวณนี้มีเจ้าของแล้ว ชาวบ้านเรียกว่า “นาหมาย”

จากการสัมภาษณ์นายบุญสินธุ์ มั่งคลาด บ้านแวนวัฒนา ตำบลบ้านแวน ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการนุกเบิกที่ดินในทุ่งล่อของคนสมัยก่อน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“คนเฒ่าคนแก่ก็นุกเบิกที่ดิน สมัยนั้นก็ไม่ได้มีเครื่องจักร ถ้าเด็กเล็ก ๆ ก็เอาไปด้วยไปนอนอยู่ที่โน้นเลย ก็ไปนุกเบิกได้คนละ 4-5 ไร่ คนใด ที่มีกำลังมากก็ได้ 20-30 ไร่ คนใด มีวัวควายก็เอาไป เขาก็จะใช้ไม้กลมแล้วทำเป็นเหมือนจอบหมุนรูดไถ แล้วก็จะใช้ควายลากไป หญ้าก็ยุบ เอาไฟเผา ก็เอาควายไถ ก็กลายเป็นที่นาขึ้นมา” (บุญสินธุ์ มั่งคลาด, 2555)

การทำนาจะปลูกข้าวเพียงปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝน วิธีการทำนาแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะตามสภาพของระบบนิเวศ ลักษณะแรก การทำนาอาศัยน้ำฝนและมีระบบเหมืองฝายทดน้ำเรียกว่า นาทดน้ำ ลักษณะที่สอง การทำนาไถล้นแม่น้ำอิงที่น้ำท่วมถึงเรียกว่า นาหนองหรือนาห่านน้ำตม ลักษณะที่สามคือ การปลูกข้าวไร่ในที่ดอน เรียกว่านาดอน เพราะบางปีข้าวนาหนองอาจถูกน้ำท่วม หรือชาวนาบางคนมีที่นาล้น ผลผลิตข้าวที่ได้อาจไม่เพียงพอในครัวเรือน ชาวนาจึงปลูกข้าวไร่เสริมเพื่อประกันความเสี่ยงที่จะต้องมีการขึ้นน้ำท่วมอย่างเพียงพอตลอดทั้งปี

การทำนาในสมัยก่อนต้องใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ทุกขั้นตอน และผลิตเครื่องมือในการทำนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งจัดการน้ำในการทำนาด้วยระบบเหมืองฝาย ที่มีการสังเกตวิถีธรรมชาติ และมีการถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่น เป็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย พึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การตั้งชื่อหมู่บ้านในบริเวณทุ่งล่อหลายหมู่บ้าน ได้อธิบายถึงความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งล่อ เช่น บ้านทุ่งรวงทอง บ้านห้วยข้าวกล้า บ้านสักล่อ บ้านนาเจริญ เป็นต้น ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับระบบนิเวศในทุ่งล่อ

ข้าวเป็นอาหารหลักที่ใช้บริโภคในครัวเรือน ที่จะเป็นหลักประกันของครัวเรือนว่าจะมีอาหารเพียงพอต่อการดำรงชีพ ดังนั้นการผลิตจึงไม่เกิความจำเป็นในการบริโภคและใช้สอย การผลิตข้าวเริ่มจากครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานของการผลิต และการบริโภค คนในครอบครัวเป็นเจ้าของที่ดิน และแรงงานในที่ดินของตนเองรวมทั้งแลกเปลี่ยนแรงงานกับครอบครัวอื่น ชาวบ้านให้ความสำคัญกับข้าวมาก มีคำกล่าวว่า “ข้าวเป็นเจ้า” เพราะข้าวเป็นอาหารยังชีพและเป็นเครื่องหมายของฐานะทางเศรษฐกิจ ผู้ที่มีนาและมีข้าวเก็บไว้มากถือว่าเป็นเศรษฐี เป็นเจ้าข้าว เจ้านา การมีที่ดินในการทำนามากถือว่าเป็นคนที่มีความมั่นคง มั่งคั่ง และมีความปลอดภัยในชีวิต (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546, หน้า 43)

การปลูกข้าวถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนตั้งหลักแหล่ง โดยไม่เคลื่อนย้ายไปที่อื่น เมื่อเกิดเป็นบ้าน ผู้คนได้สร้างเอกลักษณ์ด้านชีวิตความเป็นอยู่ เรียนรู้การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัย เคารพนอบน้อม และไม่ทำลาย โดยถือว่าในธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่แอยู่ ซึ่งเป็นการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติจนกลายเป็นวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของแต่ละกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ในพื้นที่วัฒนธรรมนั้น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของสังคมชาวนาจึงมี 3 มิติ คือความสัมพันธ์ทางมิติโครงสร้างสังคม ความสัมพันธ์ทางมิติเศรษฐกิจ การทำมาหากิน และมิติความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ

การทำนาในทุ่งลอ ชาวนาทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ใช้วิธีการดำนา ในการไถนาใช้แรงงานทั้งวัว ควาย ถ้าวัวไถนาจะใช้สองตัว ถ้าใช้ควายไถนาจะใช้หนึ่งตัว และได้ปุ๋ยจากขี้วัว ขี้ควาย ที่นาส่วนใหญ่มักจะอยู่ไกลจากบ้าน ชาวนาโดยเฉพาะผู้ชายต้องไปนอนที่ห้างนาเป็นแรมเดือน เพื่อเตรียมทำนาตั้งแต่ไถเตรียมดิน หว่านกล้า ดำนาปลูกข้าว จนกระทั่งเก็บเกี่ยวข้าว ตีข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้ง โดยภรรยาหรือลูกๆ จะนำอาหารไปส่งให้พ่อบ้านทุกเย็น หรือหุงหาอาหารจากในไร่นาที่มีทั้งพืชผักพื้นบ้านตามหัวไร่ปลายนา เช่น ผักจุมปา ผักกอนจ้อน ผักกูด ผักหนาม ผักสี่เสียด ผักแว่น จอก แหน เต่า เป็นต้น และสัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด แมลงหลากหลายชนิดในทุ่งนา ที่ชาวนาสามารถเสาะแสวงหากินได้ในพื้นนา

การแบ่งน้ำเข้านาจะมีระบบเหมืองฝาย จะประกอบด้วย ร่อง หนอง เช่น ร่องไผ่ ร่องแมด ก่อนถึงฤดูกาลทำนา ชาวนาจะไปลี้ยงเหมือง และตีฝายเพื่อทำความสะอาดลำเหมืองให้น้ำไหลผ่านได้สะดวก และซ่อมแซมฝายที่ชำรุดหักพัง รวมทั้งเลี้ยงฝิขุนน้ำ โดยเก็บเงินครอบครัวละ 1 บาทเพื่อซื้อของเช่น ไข่ฝิขุนน้ำ ถ้าฝนตกมากชาวนาจะปล่อยน้ำให้ไหลลงไปแม่น้ำอิง เพื่อไม่ให้ให้น้ำหลากเข้าที่มากเกินไป ในการทำนาชาวนาจะลงแขก เอามือเอาแรงช่วยเหลือกัน นอกจากนี้ได้คิดค้นเทคโนโลยีแบบชาวบ้านเพื่อทุนแรงเช่น คราด ไถที่ทำจากไม้ เกี่ยวเกี่ยวข้าว ไม้ซ่อมข้าว เป็นต้น

พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมืองที่เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ไว้ทุกปี มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวกับเครือญาติ และเพื่อนบ้าน เพื่อใช้ปลูกในปีหน้า ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ปลูก ได้แก่ ข้าวกำผาย ข้าวเหมย ข้าวขว้าง ข้าวเจ้าลอย ข้าวสันป่าตอง ข้าวแดงจง ข้าวหอมนางนวล ข้าวดอมะกอก ข้าวดอบุญมา ข้าวหอมพม่า ข้าวดอนกแก้ว ข้าวกำ ข้าวกาบปลี เป็นต้น ส่วนนาในที่ดอนจะปลูกข้าวอีม้ายหรือข้าวดอ 3 เดือนสามารถเก็บเกี่ยวได้ นอกจากปลูกข้าวไว้กินแล้ว ชาวบ้านยังนำข้าวไปทำขนม เช่น ขนมเทียน ข้าวมัน ข้าวต้มมัด เป็นต้น ถ้าบางปีฝนไม่ตกตามฤดูกาล น้ำไม่เพียงพอในการทำนาจะได้ข้าวน้อย ไม่พอกินในครัวเรือน ชาวบ้านต้องขุดหัวกลอย หัวเผือกมาต้มกินแทนข้าว ถ้าสัตว์จากป่า หาลาในแม่น้ำมากินเป็นอาหาร

เมื่อการทำนาขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก ถ้าปีไหนฟ้าฝนดี ข้าวปลูกก็อุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าปีไหนแห้งแล้งก็อดอยาก อีกทั้งการทำนาบางปีได้ผลผลิตไม่เต็มที่ เพราะมีสัตว์ป่าเข้ามากัดกินต้นข้าว ถ้าปีไหนมีฝนแล้งก็ลำบากมากขึ้น ต้องหาปลาไปแลกข้าวกิน จากการสัมภาษณ์นายชัย โนชัย อดีตกำนันตำบลหงส์หิน เกี่ยวกับการทำนาในทุ่งลอ และชีวิตความเป็นอยู่ในอดีต ที่มีความยากลำบาก ผลผลิตข้าวที่ได้ไม่สามารถที่จะเลี้ยงคนในครอบครัวได้ ต้องหาปลาในแม่น้ำอิงไปแลกข้าว ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“พ่อเล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนนั้นคนอดอยากกัน การเก็บเกี่ยวก็ไม่ค่อยดี ทำนาประมาณ 10 ไร่ เก็บเกี่ยวได้เต็มที่ประมาณ 3 ไร่ ที่เหลือก็หมูป่ากิน นกกินบ้าง จะไปก็ไม่ได้ เพราะว่างลัวโดนหมิ โคนเสียทำร้าย คนก็เลยอดอยาก ต้องหาปลา หาอะไรไปแลกข้าว แลวเชียงใหม่ เชียงราย เมืองพาน แลกข้าวกิน น้ำกินก็ขาดแคลนในฤดูแล้งเดือนมีนา-เมษาต้องไปหาน้ำจากแม่น้ำอิงมากิน สมัยก่อนผมจำได้ เมื่อไปกับพ่อ เขาจะเอาควายใส่ล้อเกวียน แล้วก็เอางัวเข้าใส่ แล้วก็เอาที่ตักน้ำในบ่อน้ำที่ใสจนเต็ม” (ชัย โนชัย, 2555)

หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จ ต้องรอให้น้ำลด การเก็บเกี่ยวก็ใช้คนเกี่ยว การตีข้าว จะใช้ไม้ตีข้าวเรียกว่า ไม้ซ้อม โดยขวานจะลงแขกตีข้าวด้วยกัน ดินวดเสร็จแล้วนำไปใส่ล้อเกวียน คนที่ไม่มีก็หาไปที่กระท่อมนา หรือถางทุ่งนาประมาณ 1 ไร่ ประมาณ 20 วาทั้งสี่ด้าน เอาข้าวหรือดินโคลนทา เหมือนกับลาดคอนกรีต แล้วก็เอาข้าวเปลือกมาวางกองไว้ รอให้ดินในที่นาแห้ง หรือช่วงทองกวาวออกดอก ไม่เช่นนั้นจะลากข้าวออกไม่ได้ เพราะจะติดหล่ม ถ้าบ้านไหนมีล้อเกวียนจะมาเอามือ ช่วยลากข้าวมาถึงบ้าน และช่วยกันตักข้าวจากล้อเกวียนขึ้นบนฉางข้าวจนแล้วเสร็จ

4.5.2 ความเชื่อและพิธีกรรมในการทำนา

การทำนาของผู้คนในอดีต มีความผูกพันกับสิ่งเหนือธรรมชาติและ การนับถือพุทธศาสนา ดังนั้นในรอบปีชาวบ้านจึงมีประเพณี 12 เดือน ที่มีความสัมพันธ์กับระบบการผลิต สภาพแวดล้อม ตามธรรมชาติ และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ รวมทั้งประเพณีทางพุทธศาสนา กล่าวคือ การเกิดขึ้นของงานประเพณีทั้ง 12 เดือนได้สัมพันธ์กับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมการทำนาของชาวบ้าน เนื่องจากในอดีตการทำนาต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ชาวบ้านจึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา เช่น การเสกนา¹² เป็นประเพณีที่ทำก่อนจะปลูกข้าวล่วงหน้า 1 วัน โดยคนเฒ่าคนแก่จะหาวันที่ฤกษ์ดีไปเสกนา นอกจากนี้ยังมีประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำเพื่อขอฝน การเลี้ยงผีนา หรือเจ้าแม่โพสพ เพื่อขอให้การปลูก

¹² ก่อนปลูกข้าว เจ้าของนาจะทำพิธีเสกนาโดยทำซุ่ม 4 มุม ใช้สายสิญจน์มัด มีตาแหลว และบอกกล่าวเจ้าแม่ธรณีว่า “วันนี้เป็นวันดี จะมาปลูกข้าว อย่าให้คนหมู่มนลงมากิน มากัดกินข้าว” การเสกนาจึงเป็นการปลูกเอาฤกษ์ เอาชัย ชาวบ้านต้องหาวันที่ฤกษ์งามยามดีมาเสกนา

ข้าวเจริญงอกงามเกิดผลดี มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่เกิดความเสียหายจากภัยพิบัติ เมื่อเกี่ยวข้าวที่เสกนาแล้ว จะนำมาใส่ตะกร้าและเอาขึ้นฉาง เรียกว่าขวัญข้าว ชาวบ้านจะไม่กินขวัญข้าว เมื่อแล้วเสร็จจากการทำนา ชาวนาจะทำพิธีสู่ขวัญควาย โดยให้พ่ออาจารย์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม มีเครื่องเช่น เช่น ไก่ต้ม เหล้าขาว หญ้า 1 มัด กรวยดอกไม้รูปเทียน และบอกกล่าววาทิตนเองได้ค่า ได้ดีก็ขอมากราบทขอจะได้ไม่เป็นบาป หลังจากได้ข้าวใหม่ จะมีประเพณีตานข้าวใหม่ให้กับพระสงฆ์ และบิดามารดา

จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าบ้านสักล่อ ตำบลหงส์หินหลายคนต่างได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมในการทำนา ความเชื่อเรื่องผี และการเลี้ยงผีขุนน้ำเหมือนกันว่า ก่อนทำนาชาวนาจะไปตีฝาย (การซ่อมแซมเหมืองฝาย) และเลี้ยงผีขุนน้ำในเดือน 8 เหนือ แรม 9 ค่ำ บริเวณต้นตะเคียนใหญ่ใกล้กับห้วยสัก ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีผีหลวง ซึ่งเป็นผีขุนน้ำคู่แลร์กษาป่าต้นน้ำ โดยแต่ละฝ่ายจะเก็บเงินครัวเรือนละ 50 สตางค์ ถึง 1 บาท การเลี้ยงผีขุนน้ำจะใช้หมู 1 ตัวเป็นเครื่องเซ่น หลังจากนั้นชาวบ้านจะรับประทานอาหารร่วมกัน หลังจากเลี้ยงผีขุนน้ำแล้วเสร็จ ชาวบ้านกล่าวว่าท้องฟ้าบริเวณม่อนหินหลวง ม่อนเจ้าหงส์หินจะมีเมฆฝนมีดลรั่ม ไม่นานก็มีฝนตกลงมา

หลังจากแล้วเสร็จจากการปลูกข้าว ชาวนาทุ่งล่อจะเข้าป่าหาอาหาร ลำสัตว์ป่า และของป่าหรือถางป่าทำที่ไร่นาแห่งใหม่ เมื่อข้าวเหลือง ชาวนาจะพากันไปทุ่งนาอีกครั้ง เพื่อเกี่ยวข้าว ในการเกี่ยวข้าวจะมีการเอามือเอแรงกันเหมือนเดิม โดยชาวนาจะเกี่ยวข้าวแล้วนำมากองสุมไว้และมัดเป็นพ่อน เพื่อเตรียมตีข้าว การตีข้าวจะตีใน “คู” ที่ทำมาจากไม้ไผ่สานกว้างประมาณ 3 เมตร หลังจากนั้นนำข้าวเปลือกที่ได้ใส่เกวียนลากมายังหมู่บ้าน ถ้าทุ่งนาไม่ไกลจากบ้านจะใส่กระบุงหามาไว้ในยุ้งข้าวที่บ้าน โดยยุ้งข้าวจะแบ่งออกเป็น 2 ห้อง ห้องแรกสำหรับข้าวเหนียว เพราะกินเป็นประจำทุกวัน ส่วนข้าวเจ้าจะเก็บไว้ในห้องที่สอง ก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง ชาวนาจะทำพิธีสู่ขวัญข้าว และสู่ขวัญควาย เมื่อแล้วเสร็จจากการทำนา ครอบครัวเจ้าของนาจะจัดให้มีการกินเลี้ยง เรียกว่ากินเลี้ยงล้างกาย (คาย)¹³ เป็นการฉลองของชาวนาและญาติพี่น้องที่มาช่วยกันเอามือเอแรงในการทำนา

จากการสัมภาษณ์นายบุญสินธ์ มังคลาด สมาชิกสภาจังหวัดพะเยา เขตอำเภอเชียงคำ ซึ่งในวัยเด็กได้ช่วยพ่อแม่ทำนาในทุ่งล่อ ได้เล่าถึงการทำนาที่ใช้ควาย การเลี้ยงควาย และพิธีกรรม

¹³ การล้างกาย (คาย) ข้าว เป็นงานเฉลิมฉลองหลังเก็บเกี่ยวของชาวนา ชาวบ้านเปรียบเปรยว่าในช่วงเกี่ยวข้าว และนวดข้าว จะมีกายข้าวติดตามร่างกาย บางครั้งทำให้คัน ดังนั้นจึงต้องมีการล้างกายข้าวออกจากตัว การกินเลี้ยงล้างกายจะคล้ายคลึงกับประเพณีฉลองหลังการเก็บเกี่ยวของชาวนาภาคกลาง ที่มีการร้องรำเพลงเกี่ยวข้าว เพลงเดินกำรำเคียว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการสิ้นสุดการทำนาในปิ่นัน ดังนั้นงานล้างกาย จึงเป็นการแสดงความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเป็นกุศโลบายในการที่จะสร้างความรักใคร่ ความสามัคคีกลมเกลียวกันของคนในสังคมชาวนา

เกี่ยวกับควายซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงของชาวนา โดยควายที่ใช้ในการไถนาจะมีประเพณีสู่ขวัญควาย เพื่อขอขมาต่อควายที่ได้ดำดีในช่วงการทำนา ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“สมัยก่อนวัวควายนั่นเขาเลี้ยงในบริเวณบ้าน มัดตามต้นไม้ ใต้ถุนบ้านบ้าง ทำคอกไว้ใต้ถุนบ้าน เก็บกวาดก็เอาไปทิ้งไว้ในคอกนั่น พอหน้าแล้งมาถึง ก่อนฤดูลงนาก็เอาขึ้นเกวียนไปกองเป็นจุด ๆ ไปในที่นาตนเอง แล้วก็ไปเกลี่ย แล้วก็ไถ แล้วการใช้วัวควายไถนา ไถไปวัวควายมันก็จะใส่ไปด้วย ซึ่งมันก็เป็นปุย หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จก็ปล่อยเข้าไปในนา ก็ตามไปดู พอเย็น ๆ มากก็ไปตามควายกลับบ้าน สมัยก่อนตอนเป็นเด็กก็ทันได้เลี้ยงเหมือนกัน ก่อนที่เราจะมาเป็นแบบนี้ได้ ก็เพราะต้องอาศัยแรงวัวควายทั้งนั้น เย็นมากก็ต้องมาก่อกองไฟ ใล่ยุ้งให้มัน เสร็จหน้าลงนามันก็จะมีการสู่ขวัญควาย เพราะถือว่ามีพระคุณต่อเรา ไก่ต้มหนึ่งคู่ เหล้าหนึ่งขวด แล้วก็ดอกไม้มารูปเทียนใส่กรวย สู่ขวัญ ทำขวัญควาย ที่เราให้ได้แรงงาน ที่เราได้เมียนดี ขอให้ยกโทษ อภัยให้กัน” (บุญสินธุ์ มังคลาด, 2555)

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับข้อมูลประเพณีทางพุทธศาสนาและประเพณีที่เกี่ยวกับการผลิตของชุมชนในรอบปี บางประเพณีได้สูญหายไปเช่น การเลี้ยงผีฝ่าย การสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย บางประเพณีได้มีการเปลี่ยนแปลง เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีฝ่าย บางประเพณียังคงสืบสานจนถึงปัจจุบัน ดังแสดงในตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 ประเพณีทางพุทธศาสนาและประเพณีที่เกี่ยวกับการผลิตของชุมชนในรอบปี

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
เดือน 7 เหนือ (เดือนเมษายน)	ประเพณีสงกรานต์ หรือ “ประเพณีปีใหม่เมือง” จัดขึ้นช่วงเดือนเมษายนของทุกปี ชาวเหนือจะนับทางจันทรคติมี 5 วัน เริ่มตั้งแต่ 1. วันสังขารล่อง ตรงกับวันที่ 13 วันนี้ชาวบ้านจะทำความสะอาดบ้านเพื่อความบริสุทธิ์มงคล และหยุดงานประจำทุกประเภท ตอนเช้ามืดจะมีการจุดพลุหรือยิงปืนขึ้นฟ้า เพื่อขับไล่ตัวสังขาร	ก่อนวันสังขารล่องในวันที่ 13 เมษายนมีการปิดกวาดทำความสะอาดบ้านเรือนและบริเวณบ้าน รวมทั้งช่วยกันนำมูลสัตว์ไปใส่ในทุ่งนา ถ้าบ้านไหนไม่ทำปุ๋ยสังขารและข่าสังขารจะว่าเป็นคนขี้เกียจ แสดงให้เห็นถึงอุปนิสัยของคนสมัยก่อนที่สอนให้ขยันหมั่นเพียร บ้านเรือนไม่สกปรก และได้ใส่ปุ๋ยในทุ่งนา

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
	2. วันเนา หรือ “วันเนา” ตรงกับวันที่ 14 ชาวบ้านเชื่อกันว่าวันนี้เป็นวันไม่เป็นมงคล ชาวบ้านถือว่าห้ามใครคำทอว่าร้าย เพราะจะทำให้โชคร้ายไปตลอดทั้งปี วันนี้ชาวบ้านจะเตรียมของไปถวายพระ ตอนบ่ายจะช่วยกันขนทรายตามลำห้วยเข้าวัด 3. วันพญาวัน หรือ วันเถลิงศก ตรงกับวันที่ 15 วันนี้ถือเป็นวันที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวบ้านจะตื่นแต่เช้าทำบุญตักบาตรเข้าวัดฟังธรรม จากนั้นจะไปรดน้ำคำหัวขอมาพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ที่ตนเองเคารพนับถือ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี และการอโหสิกรรมแก่กัน 4. วันปากปี ตรงกับวันที่ 16 เป็นวันที่ชาวบ้านจะพากันไปรดน้ำคำหัวเจ้าอาวาสตามวัดต่างๆ เพื่อขอมาคารวะต่อพระสงฆ์อาวุโสที่ชาวบ้านเคารพนับถือ 5. วันปากเดือน ตรงกับวันที่ 17 เป็นวันที่ชาวบ้านส่งเคราะห์ต่าง ๆ ออกไปจากตัวโดยนำเสื้อผ้าของตนเอง และคนในครอบครัว ไปให้พระสงฆ์ทำพิธีกรรม เมื่อทำแล้วชาวบ้านมีความเชื่อว่าคนในครอบครัวจะปราศจากเคราะห์กรรมตลอดทั้งปี	

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
เดือน 8 เหนือ (เดือนพฤษภาคม)	ประเพณีปอยน้อย คือการบวชลูกแก้วและ การอุปสมบท งานปอยหลวง งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน	ช่วงนี้ชาวบ้านจะเริ่มเตรียมทำนา ถาง บุกเบิกที่นา ถางหญ้า ถางป่า เอาจี้วัว จี้ควายไปใส่ ถ้าฝนมาเร็วจะหว่านต้น กล้า ทำกระท่อมนา สมัยก่อนจะสังเกต ช่วงที่มะม่วงสุก จะไปหว่านต้นกล้า
เดือน 9 เหนือ (เดือนมิถุนายน)	ประเพณีไหว้พระธาตุหรือขึ้นธาตุ ในวัน วิสาขบูชา จะมีการสร้างน้ำพระธาตุ ประเพณีบุญบังไฟ เพื่อขอฝนจากพญาแถน บนฟ้า เพื่อให้ฝนตกตามฤดูกาล ภายหลัง ได้มีการประกวดแข่งขันการจุดบังไฟเพื่อ ชิงรางวัล	1. ก่อนทำนาและก่อนที่ระดับน้ำของ แม่น้ำอิงจะสูงขึ้น ชาวบ้านจะช่วยกันทำ ความสะอาด ซ่อมแซมฝาย ลำเหมือง และร่องน้ำเข้านา 2. มีประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ และการ เลี้ยงผีฝาย โดยชาวบ้านจะเลี้ยงผีขุนน้ำ บริเวณต้นน้ำหรือขุนน้ำ และบริเวณฝาย มีการแบ่งลูกฝายออกเป็นหมวดในวัน ประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะต้มไก่เพื่อ ไปเลี้ยงผี และบนบานสานกล่าวว่ ขอให้ฝนตกมีน้ำทำบารุงที่นาตลอดทั้งปี 3. ช่วงนี้ชาวบ้านจะออกจากบ้านไปทำนา โดยนำวัสดุอุปกรณ์ใส่ล้อเกวียน เทียม ควาย เมื่อถึงทุ่งนาต้องเดินไปตามคันนา ไปนอนแรมที่กระต๊อบกลางทุ่งนา เพราะต้องไปรอฝน 4. หลังจากนั้นชาวบ้านจึงเตรียมพื้นที่นา เพื่อปลูกข้าว โดยการไถตะ ไถสอขึ้น ร่องแปลง แล้วจึงนำข้าวที่เตรียมไว้มา หว่าน โดยชาวบ้านจะนิยมหว่านกล้า ข้าวในวันพฤหัสบดี และวันศุกร์ เพราะ เชื่อว่าข้าวจะขึ้นดี แต่ไม่นิยมหว่านใน วันเสาร์ รอดันกล้าประมาณ 1 เดือนจึง

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
เดือน 10 เหนือ (เดือนกรกฎาคม)	วันเพ็ญเดือน 10 นี้จะเป็นช่วงของเทศกาลเข้าพรรษา โดยมี 1. ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาจัดช่วงเดือนมิถุนายน-เดือนกรกฎาคมของทุกปี เนื่องจากสมัยก่อนพระภิกษุสงฆ์ไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านจึงหล่อเทียนต้นใหญ่ขึ้น เพื่อถวายพระภิกษุสงฆ์จุดให้แสงสว่างในการปฏิบัติกิจวัตรและ เป็นพุทธบูชาตลอดเวลา 3 เดือน 2. งานทำบุญวันธรรมสวนะ วันพระ หรือ วันธรรมสวนะ จัดขึ้นในระหว่างเข้าพรรษา หมายถึง วันประชุมถือศีลฟังธรรมในพุทธศาสนา (ธรรมสวนะ หมายถึง การฟังธรรม) กำหนดเดือนทางจันทรคติละ 4 วัน ได้แก่ วันขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 15 ค่ำ (วันเพ็ญ) วันแรม 8 ค่ำ และวันแรม 15 ค่ำ (หากเดือนใดเป็นเดือนขาด ถือเอาวันแรม 14 ค่ำ)	จะถอน ฝนก็เริ่มตก ผู้ชายจะทำหน้าที่ถอนต้นกล้าเรียงไว้ ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายมัดต้นกล้า เมื่อต้นกล้าพร้อมคำ ก่อนเริ่มทำนา ชาวนาผู้เป็นเจ้าของที่นา จะทำพิธีบอกผีเจ้านา บริเวนนาข้าวที่จะปลูกและทำพิธีแสดนาโดยนำดอกไม้ ธูปเทียน 4 คู่มาบนผีเจ้านา และปลูกข้าว 7 ต้นบริเวนนวนา รอบต้นข้าวทั้ง 7 ต้นจะปักหลัก 4 มุมนำสายสิญจน์มามัดล้อม ตรงกลางปักตาแหลว แล้วกล่าวกับผีเจ้านาว่า “วันนี้เป็นวันดี มาแสดนาขวัญ ปู ปลา สัตว์ทั้งหลายขอย่ามากินต้นข้าว” เพื่อขอให้เจ้านาช่วยปกปักรักษาต้นข้าวจากแมลงศัตรูพืช
เดือน 11 เหนือ (เดือนสิงหาคม)		ในครอบครัว ชาวนาทั้งหญิงชาย จะช่วยกัน ปลูกข้าว และเอามือกัน จะมีการจ้างบ้างในกรณีที่บ้านคนใดถอนกล้าไว้แล้ว ฝนลงแล้ว กลัวจะปลูกไม่ทัน หรือกลัวน้ำจะแห้ง ซึ่งแรงงานในครัวเรือนเพียง 3-4 คน จะปลูกไม่ทัน จึงต้องจ้างคนอื่นไปช่วยปลูก 3-4 คน เพื่อจะให้เสร็จเร็วขึ้น

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
เดือน 12 (เดือนกันยายน)	1. ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ทำบุญเดือนสิบ เป็ง ถือกัณฑ์ว่าชมบาลปล่อยสัตว์มารับส่วนบุญ จึงมีการทำบุญทำทานเพื่ออุทิศกุศลแก่บรรพบุรุษ และผีทั่วไป 2. ในวันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ และแรม 8 ค่ำ แรม 15 ค่ำ เดือน 12 มีประเพณีตานก๋วยสลาก หรือการถวายสลากภัต เป็นประเพณีที่มีคติธรรมมาจากศาสนาพุทธที่มีแก่นสารที่สำคัญ คือ เป็นการสั่งสอนใจคนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ สอนให้สร้างคุณในชาตินี้เพื่อผลบุญในชาติหน้า สอนให้ลูกหลานมีความกตัญญูต่อบุคคลที่ต่อพ่อแม่ ปู่ย่าตายายผู้ล่วงลับไปแล้ว และสามารถอุทิศผลานิสงส์นี้ไปเป็นนื่อนานบุญแก่ผู้ตานก๋วยสลากเองเมื่อถึงแก่กรรมแล้ว	1. เมื่อเสร็จการดำนา ชาวนาจะทำอะไร ทำสวนปลูกพืชชนิดอื่นเช่น ลำไย ข้าวโพดหอม กระเทียม 2. การลงหาปลา และให้มีการประมูลจับปลาในแม่น้ำอิง และหนองน้ำต่าง ๆ ในเดือนนี้ ฝนตกมาก และน้ำมักท่วม เมื่อระยะข้าวตั้งต้น ปุ๋ยตามธรรมชาติจะมากับแม่น้ำอิงซึ่งพัฒนาเอาความอุดมสมบูรณ์มากับลำน้ำโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ย
เดือนเก็งเหนือ (เดือนตุลาคม)	เทศกาลออกพรรษา มีประเพณีตักบาตรเทโว จัดขึ้นในวันออกพรรษาเป็นการทำบุญตักบาตร ในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 เนื่องในโอกาสที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก	เมื่อทำนาแล้วเสร็จ ชาวนาจะนำวัวควายกลับมาบ้าน แล้วหาวันดีเพื่อสู่ขวัญควาย เครื่องพิธีในการสู่ขวัญควาย จะเหมือนสู่ขวัญคน แต่จะเพิ่มหญ้าไปด้วย ถ้าเอาควายไปไถนาที่ตัว จะเอาตัวนั้นมาสู่ขวัญ จะมีกรวยดอกไม้รูปเทียน และสายสิญจน์ เสร็จพิธีจะเอากรวยกับสายสิญจน์ไปมัดที่เขาควย และกล่าวขอโหรากรรมที่ดี ที่ได้ใช้งาน

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
เดือนยี่เหือน (เดือนพฤศจิกายน) (เดือนยี่ถ้านับตาม ล้านนาจะตรงกับ เดือนสิบสองใน แบบไทย)	ขึ้น 15 ค่ำเดือนยี่ จะมีประเพณีทอดกฐิน 1. การตั้งธรรมหลวงหรือเทศน์มหาชาติ 2. การแสดงพระธรรมเทศนา 3. ประเพณีลอยกระทง จะตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ชาวบ้านเรียกว่า “ยี่ เป็ง” หมายถึงการทำบุญในวันเพ็ญเดือน ยี่ ในช่วงเช้าชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร และมีเทศน์มหาชาติ หรือตั้งธรรมหลวง กลางวันจะปล่อยโคมลอย หรือที่เรียกว่า “ว่าวสม” หรือ “ว่าวควัน” โดยการใช้ผ้า บางๆ แล้วผูกควันข้างใต้ ให้โคมลอยขึ้น ไปในอากาศ เพื่อเป็นการบูชาพระอุปคุต และปล่อยเคราะห์	เดือนนี้เป็นช่วงการทำสวนพืชผักฤดู หนาวของชาวบ้าน
เดือน 3 เหือน (เดือนอ้าย ประมาณ เดือนธันวาคม)	มีพิธีเข้ากำ หรือเข้าโสสานกรรม ยังคงมี การเทศน์มหาชาติและทอดผ้าป่า ช่วงนี้จะมี งานบุญ งานวัด งานฉลองต่าง ๆ	ชาวบ้านเริ่มเกี่ยวข้าวเบา เมื่อเข้าสู่ ข้างแรมของเดือน 3 นี้ก็จะเริ่มเกี่ยวข้าว นาปี สำหรับวันเลือกเกี่ยวข้าว จะไม่ เลือกเอาวันพฤหัสบดี และวันศุกร์ รวมทั้งวันที่พ่อแม่เสียชีวิต ซึ่งถือเป็นวัน ไม่ดี
เดือน 4 เหือน (เดือนยี่ ประมาณ เดือนมกราคม)	เสร็จสิ้นฤดูการทำนา มีการทำบุญที่เรียกว่า ทานดอยข้าว คือ การนำข้าวไปรวมกัน ถวายเป็นกองใหญ่ ทานข้าวจีข้าวหลาม หรือถวายข้าวจีข้าว หลาม มีการตานพระเจ้าตนหลวง หรือ ถวายข้าวมูรูปายาส	1. เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จ ชาวบ้านจะช่วยกัน แชะลาน (ถากลาน) เพื่อบนดข้าว การ หาบข้าวเข้าลานนั้น จะต้องเรียงข้าวเป็น สองแถว แล้วหันรวงข้าวเข้าหากัน กอง ข้าวจะสูงขึ้นเรื่อยๆ คล้ายรูปสามเหลี่ยม บนกองยอดข้าว จะปักดอกไม้นานาชนิด และธง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าได้เกี่ยวข้าว เรียบร้อยแล้ว

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
	- มีการदानหัวหิงไฟ(ผืนใช้สำหรับผิงไฟ) พระเจ้า คือ ถวายฟืน เพื่อพระพุทธรูปจะได้ผิงไฟในยามหนาว - ช่วงนี้มักมีการขึ้นบ้านใหม่และแต่งงาน	การตีข้าวต้องเตรียมไม้ตะเกียบ ไม้ตีข้าว เสือ กระบุง คุ ในวันตีข้าวชาวบ้านจะบูชาแม่ธรณี โดยใช้หมาก 1 คำ พลุ 1 ใบ ของหวาน 4 กระทง น้ำส้มป่อย 1 กระทง เพื่อสู่มาคารวะแม่ธรณี เมื่อได้เวลาก็จะมานับ(ฟาดหรือทุบ) ข้าวให้เป็นข้าวเปลือก โดยใช้ไม้ไผ่ยาวประมาณ 12-15 นิ้ว 2 ท่อนผูกปลายทั้ง 2 ข้างด้วยเชือกหรือหนังห่านกันประมาณ 6-8 นิ้ว สำหรับตีฟ่อนข้าวตกลงกับพื้น ให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง จากนั้นก็ใช้พัดที่สานจากไม้ไผ่มาโบกพัดเพื่อให้ใบข้าว และข้าวลีบปลิวออกจากกองข้าวเปลือก
เดือน 5 เหนือ (เดือนกุมภาพันธ์)	เทศกาลมาฆบูชา มี “งานปอยหลวง” หรืองานถวายถาวรวัตถุในพุทธศาสนา งานศพของพระภิกษุที่เรียกว่า “ปอยล้อ” หรือลากปราสาท เริ่มมีการบวชและอุปสมบท	เมื่อตีข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะหาวันดี เอาข้าวขึ้นยุ้งฉางที่มีอยู่ทุกบ้าน ก่อนนำข้าวขึ้นฉาง จะทำพิธีสู่ขวัญข้าว ชาวบ้านจะไปซื้อ (ตัก) ขวัญข้าวจากทุ่งนาขึ้นไว้บนฉางข้าว โดยใช้บุง หิง (ผิง) มีกล้วย อ้อย ไข่ต้ม ในฉางข้าวจะนำใบของต้นกำ และต้นขนุนไปไว้ที่มุมฉางด้านในทั้ง 4 มุมและตรงกลางฉางข้าว รวม 5 แห่ง แห่งละ 3 หรือ 7 ใบ เพราะเชื่อว่าจะทำให้ข้าวที่อยู่ในฉางไม่หมดเร็ว เมื่อเสร็จ จะทำพิธีแก้บนผีเจ้านาด้วยเหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เดือน	ประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา	ประเพณีวัฒนธรรมการผลิต
เดือน 6 เหนือ (เดือนมีนาคม)	ประเพณีदानข้าวใหม่ ก่อนที่ชาวนาจะทำอาหารไปถวายพระ จะนำไปให้ผู้อาวุโส และพ่อให้แม่กินก่อน เพื่อแสดงความเคารพต่อบุพการี	2. ตอนเย็นจะมีงานฉลองการเก็บเกี่ยว ข้าว ชาวนาเรียกว่า “กินเลี้ยงล้างกาย” โดยเจ้าของบ้านจะบอกชาวนาที่เคยมาร่วมเอามือกันว่าจะมีงานล้างกาย ชาวนาจะมาร่วมงานฉลองกินดื่ม และพูดคุยกันตามประสาญาติพี่น้อง ชาวนาจะจับปลาตามวังปลา หนองน้ำ ต่างๆ ที่น้ำเริ่มแห้ง เดือนนี้เป็นช่วงขายข้าว แต่ชาวนาต้องเก็บข้าวไว้ทำพันธุ์โดยเก็บไว้อย่างน้อย 2 เท่าของปีที่แล้ว

หมายเหตุ. ดำรงข้อมูลในชุมชน ช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน 2553

4.5.3 การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย

ระบบเหมืองฝายเป็นภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ อันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ ซึ่งสืบทอดมาช้านาน ระบบเหมืองฝายถูกพัฒนาขึ้นมาตั้งแต่เมื่อใดนั้น ยังไม่มีความชัดเจน แต่พบว่าได้มีการรับรองอำนาจการจัดการน้ำของชุมชน และเจ้าของนาอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สมัยพญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1804-1854) โดยกฎหมายมังรายศาสตร์เป็นพระราชโองการเกี่ยวกับหลักปฏิบัติในเรื่องการจัดการระบบเหมืองฝาย จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าในเขตเมืองลอมีระบบควบน้ำคันดินหลายแห่ง การที่มีแม่น้ำอิงไหลผ่านตัวเมือง สันนิษฐานว่าเมืองลอมีเป็นเมืองที่มีการทำการเกษตรเป็นหลัก ผลิตข้าวเพื่อส่งส่วยให้แก่รัฐพะเยา และเส้นทางเดินทัพไปน่าน และเชียงของ โดยกองทัพของเมืองที่ผ่านไปมาจะตีเอาเสบียงไป

จากการสัมภาษณ์นายมนัส เวียงล่อ ผู้ใหญ่บ้านบ้านล่อ ซึ่งมีส่วนร่วมในการขุดค้นโบราณสถานเวียงล่อ รวมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลเวียงล่อร่วมกับหน่วยงานภาครัฐหลายองค์กร ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าเมืองล่อ เป็นเมืองที่มีการจัดระบบชลประทานที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนี้ มีคันดินคูน้ำขนาดใหญ่หลายแห่งกระจายอยู่ทั่วเมือง พบหลักฐานที่ขุดได้ที่วัดป่าสักพบท่อน้ำดินเผา ร่วมสมัยเดียวกับสุโขทัย แสดงให้เห็นว่าเมืองล่อเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ เป็นอยู่อย่างน่าที่กองทัพเมืองใดผ่านมาจะตีเพื่อนำข้าวไปเป็นเสบียงในการเดินทาง” (มนัส เวียงล่อ, 2555)

ระบบเหมืองฝายมีการผสมผสานองค์ความรู้ในหลายลักษณะ ทั้งความรู้ความเข้าใจระบบนิเวศท้องถิ่น ความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าที่มีผลต่อปริมาณน้ำ ความสูงต่ำของระดับพื้นที่ ทิศทางการไหลของน้ำ ลักษณะผืนดินและความสามารถในการดูดซับน้ำ การสะสมตะกอนจากการไหลบ่าของน้ำที่ชะล้างหน้าดิน การจัดการเหมืองฝายจึงไม่ใช่เพียงการจัดการน้ำ หากแต่เชื่อมโยงถึงการจัดการดิน น้ำ ป่าไม้ และทรัพยากรทั้งระบบ ไม่เพียงเท่านั้นการจัดการเหมืองฝายยังสัมพันธ์กับการจัดการระบบการปลูกข้าว ซึ่งประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวงจรของข้าวแต่ละพันธุ์ที่ต้องการน้ำที่แตกต่างกัน รวมไปถึงการวางแผนการจัดการน้ำที่สัมพันธ์กับระบบการผลิต และการใช้น้ำของเหมืองฝายอื่น ๆ ในลำน้ำเดียวกัน (อจจรา รักยุติธรรม, 2549, หน้า 7-14)

ระบบเหมืองฝายจึงเป็นระบบการจัดการน้ำที่เก่าแก่ ได้รับการพัฒนาขึ้นมาควบคู่กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของผู้คนในลุ่มน้ำ เมื่อน้ำเป็นสิ่งจำเป็นในการทำนาโดยเฉพาะพื้นที่นาดำในที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำอิง และลำห้วยสาขา ในบริเวณทุ่งล่อจะมีฝายหลายลูกเช่น ฝายปางป้อม ฝายล่อ ฝายร่องแซ่ ฝายแวนโค้ง ฯลฯ ในการจัดการน้ำของชาวนาในทุ่งล่อ จะมีการรวมตัวในรูปแบบของกลุ่มเหมืองฝาย ฝายแต่ละลูกจะประกอบด้วย (1) แก่ฝายหมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาตัวฝาย จัดการแบ่งปันน้ำเข้านาของลูกฝาย ตัดสินกรณีพิพาท รวมทั้งการประชุมลูกฝายเพื่อทำการซ่อมแซมฝายหรือขุดลอกลำเหมือง รวมถึงการทำพิธีทางความเชื่อ เช่น การเลี้ยงผีฝาย (2) ลูกฝายหมายถึง สมาชิกที่ได้รับน้ำจากฝายแต่ละลูก ฝายในลุ่มน้ำเข้าในนาเป็นบริเวณกว้างก็จะมีลูกฝายมาก ลูกฝายจะทำหน้าที่ในการดูแลฝายและช่วยซ่อมแซมฝายเมื่อชำรุด รวมถึงการขุดลอกลำเหมือง และจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้าฝาย

เหมืองฝายในอดีต จะเป็นฝายดินและหิน ใช้ไม้ไผ่ตอกไว้เพื่อยึดคันดินและตัวฝายไว้ไม่ให้พังตามกระแสน้ำ จากนั้นจึงแยกออกมาเป็นลำเหมืองผ่านเหมืองไส้ไก่ และเข้าสู่ทุ่งนา และจะต้องมีการซ่อมแซมฝายทุกปีเพราะตัวอาคารฝายไม่มั่นคงพอ การซ่อมแซมฝายแต่ละครั้ง ผู้ที่เป็นแก่ฝายก็จะเรียกประชุมลูกฝาย เพื่อนัดวัน เวลา และเครื่องมือ รวมถึงอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็น และสิ่งของสำหรับพิธีเลี้ยงผีฝาย ในวันที่ซ่อมแซมฝาย ชาวบ้านที่เป็นลูกฝายจะนำเทียนไปด้วย เพื่อขนดินและหินมาถมตัวฝาย รวมทั้งการใช้ไม้คันหรือไม้ตอกเพื่อยึดฝายไว้ บางปีอาจซ่อมวันเดียวเสร็จ บางปีอาจมีการขุดลอกลำเหมืองด้วย

หลังจากที่ซ่อมแซมฝายเสร็จ แก่ฝายก็จะทำพิธีบนบานศาลกล่าวในการเลี้ยงผีฝาย ให้เจ้าที่เจ้าทางหรือผีฝายให้คุ้มครองและปกป้องรักษาฝายและให้น้ำทำดี สำหรับเครื่องเซ่นไหว้ในการเลี้ยงผีฝาย ลูกฝายแต่ละคนก็จะนำไปมาคนละตัวพร้อมด้วยเหล้า 1 ไห (1 ขวด) โดยในพิธีจะมีการนำไก่ผูกติดกับหลักฝายที่ตอกไว้ หลังจากเสร็จพิธีจะนำไปมาทำอาหาร และเลี้ยงสังสรรค์กัน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านการประกอบพิธีกรรม

จากการศึกษาระบบเหมืองฝายโบราณในตำบลล่อ พบว่า ระบบเหมืองฝายที่ใช้ไม้ดอก และเรียงหิน ในบริเวณนี้มีเหมืองเก่าฝายล่อ ที่บ้านปางป๋อม คงปาดลามีการเลี้ยงผีฝาย ผิขุนน้ำหายไปประมาณ ปีพ.ศ. 2535 หลังจากการสร้างเป็นฝายคอนกรีต การเปลี่ยนแปลงสภาพของฝาย จากฝายไม้ให้เป็นฝายคอนกรีตที่มีความทนทานมากขึ้น รวมทั้งการเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ กรมชลประทานได้จัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งมาจากกลุ่มเหมืองฝายเดิม แต่มีการรวมตัวกันแบบหลวม กลุ่มผู้ใช้น้ำดังกล่าวจะไม่มีหัวหน้ากลุ่มหรือประธานกลุ่มที่ชัดเจน ไม่มีการทำพิธีเลี้ยงผีฝาย เพราะฝายแต่ละลูกมีความมั่นคงและแข็งแรง ชาวบ้านจึงไม่มีความจำเป็นต้องซ่อมแซมฝายทุกปีเหมือนที่ผ่านมา ฝายได้หมดหน้าที่ในการดูแลรักษาฝาย ชาวบ้านจึงเลิกการเลี้ยงผีฝายไปโดยปริยาย อีกทั้งชาวนาต่างมุ่งมั่นทำการผลิตเพื่อขาย ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มลดน้อยลงไป กิจกรรมของกลุ่มผู้ใช้น้ำจึงเป็นการร่วมมือเพียงครั้งคราว

4.5.4 ระบบครอบครัวและแรงงานในการผลิต

การทำนาของชาวนาทุ่งล่อสมัยก่อน จะเป็นระบบการใช้แรงงานในครอบครัว และแลกเปลี่ยนแรงงานในกลุ่มเครือญาติ ที่เรียกว่าเอามือ หรือเอามือ โดยสมาชิกทุกคนในครอบครัว ตั้งแต่เล็กจนโต จะช่วยพ่อแม่ทำนา เมื่อถึงฤดูทำนา หัวหน้าครอบครัวจะไปนอนค้างแรมที่กระท่อมกลางทุ่งนา จากความอุดมสมบูรณ์ของอาหารตามป่าหัวไร่ปลายนานา และในทุ่งนา ชาวนาจึงหาอาหารที่มีตามธรรมชาติไว้กินในช่วงที่มาค้างแรมที่กระท่อมกลางทุ่งนา แต่บางวันภรรยาและลูก ๆ จะนำอาหารมาให้ที่กระท่อม เมื่อทำนาของตนเองแล้วเสร็จจะไปช่วยทำนาของเครือญาติ และเพื่อนบ้านจนแล้วเสร็จจึงจะกลับบ้าน

จากการสัมภาษณ์นายสวาท สักล่อ ชาวนาบ้านสักทุ่ง ตำบลหงส์หิน เกี่ยวกับการทำนาในทุ่งล่อในอดีต ดังที่ให้สัมภาษณ์ดังนี้

“ในอดีตคนที่ป็นชาวนาจะมีที่ดินมาก เพราะสามารถจับจองกันเองได้ สมัยนั้นจะไม่มีการใช้สารเคมี การไถนาจะใช้ควายอย่างเดียว ตอนดำนาหรือตอนเก็บเกี่ยวผลผลิต จะมีการเอามือ เอาจริงกัน ไม่มีการว่าจ้างเลย ช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน เป็นช่วงฤดูทำนาแล้วจะไม่กลับบ้าน แม่บ้านหรือลูกเมียต้องเอากับข้าวกับปลาไปส่ง บางคนเอาหม้อข้าวหม้อแกงไปด้วย ขอให้ม่แก่เกลืออย่าง

เดียว เพราะว่าพริกปลูกไว้แล้ว ปลูกปีเดียวก็กินได้หลายปี นอกจากนี้ยังมีอาหารตามธรรมชาติมากมาย เช่น เตา ผักแว่น ไก่บางครั้งตามร่องไถยังมีปลา ไก่ไปจับปลาไปด้วย เมื่อฝนตกปลาได้น้ำใหม่ จะเข้ามาอยู่ตามร่องน้ำ” (สวาท ลักล่อ, 2555)

แรงงานที่ใช้ในการผลิตในไร่นา ส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานในครอบครัวและสัตว์เลื้อย ยังไม่การใช้เครื่องจักรกล ครอบครัวจึงเป็นแรงงานหลักของระบบการผลิตในทุ่งลอ ครอบครัวชาวนาทุ่งลอ ในอดีต เป็นครอบครัวขยาย โดยจะมีลูกประมาณ 5-8 คน เพื่อเป็นแรงงาน ช่วยเหลือกันในครอบครัว โดยเฉพาะในการทำนา การช่วยเหลือกันของญาติพี่น้องด้านการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนา การแบ่งงานกันทำ การหาอยู่หากิน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแบ่งปัน และการจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือน

จากการสัมภาษณ์นายชัยวัฒน์ จันธิมา นักวิชาการท้องถิ่นซึ่งอดีตอยู่ในครอบครัวชาวนาทุ่งลอขนาดใหญ่ ที่มีพี่น้องถึงสิบคน และเป็นครอบครัวที่มีที่นาจำนวนมาก ได้กล่าวถึงครอบครัวชาวนาว่าครอบครัวที่พอมีฐานะ หรือครอบครัวที่เป็นครูบาอาจารย์ จะส่งลูกไปเรียนหนังสือในเมือง ไม่ว่าจะเป็นกรุงเทพฯ เชียงใหม่ เชียงราย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นลูกผู้ชายที่ได้ไปเรียนหนังสือ เพราะการเดินทางในสมัยนั้นยังมีความลำบาก และที่พักอาศัยจะไปอยู่วัด หรือกับญาติพี่น้อง

“สมัยก่อนคนที่ไปเรียนหนังสือ พ่อแม่ก็จะไม่ให้ไปทุ่งไปนา ส่วนมากจะส่งลูกชายไปเรียน เพราะว่าการเดินทางมันลำบาก ลูกชายจะถูกส่งไปเรียนหมด เขาจะหวังลูกผู้ชาย แต่ก็มีส่วนน้อยที่จะได้เรียน คนที่จะได้เรียนคือ ลูกคนที่เป็นครู สมัยก่อนจบ ป.4 ก็เป็นครูแล้ว” (ชัยวัฒน์ จันธิมา, 2555)

จากการเดินทางไปมาหาสู่กันที่ยากลำบาก การเลือกคู่ครอง และการแต่งงานของชาวนาจึงอยู่ในกลุ่มบ้านที่ใกล้เคียงกัน ในกลุ่มที่รู้จักมักคุ้นกัน หลักสำคัญของการเลือกคู่ครองจะอยู่ที่การเลือกคู่สมรส และภูมิหลังของครอบครัวแต่ละฝ่าย โดยมีพ่อแม่ให้การสนับสนุน ภายหลังการแต่งงานฝ่ายชายจะย้ายมาอาศัยกับพ่อแม่ฝ่ายหญิงไปอีกระยะหนึ่ง ดังนั้นการเพิ่มสมาชิกในครอบครัวจากการแต่งงานของลูกสาว โดยการที่ลูกเขยย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านพ่อตา เป็นแรงงานช่วยพ่อตาในการทำนาระดับได้ว่าผู้หญิงเป็นแกนหลักในสังคมหมู่บ้าน ภายในครอบครัว ภรรยาจะรับผิดชอบงานครัว งานบ้าน การจัดการการเงินในบ้าน รวมทั้งการช่วยสมาชิกเลี้ยงครอบครัว และตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ในครอบครัว ส่วนสามีจะช่วยเหลือครอบครัวของฝ่ายผู้หญิงในการทำนา ประมาณระยะหนึ่ง (1 ถึง 3 ปี) จึงแยกออกไปตั้งบ้านเรือนของตนเองต่างหาก โดยพ่อแม่ของฝ่ายผู้หญิงจะแบ่งที่ดินให้สำหรับปลูกเรือน และที่ดินทำกินพร้อมกันไปด้วย

อย่างไรก็ตามมีครอบครัวจำนวนไม่น้อยที่แยกบ้านทันที หรือย้ายไปอยู่บ้านสามีหลังแต่งงาน ซึ่งจะเกิดขึ้นในกรณีที่ฝ่ายชายมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี หรือสามีเป็นลูกคนเดียวของพ่อแม่ ซึ่งจะเป็นผู้ที่รับมรดก และเลี้ยงดูพ่อแม่ เมื่อลูก ๆ แต่งงานมีครอบครัวกันหมด และพ่อแม่แก่ตัวลงทำนาไม่ไหว พ่อแม่จะจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือน รวมทั้งแบ่งมรดกที่นาให้ลูกหลาน ที่มีความสัมพันธ์กับการแบ่งงานกันทำในครัวเรือน และจำนวนที่นาของครอบครัว โดยการแบ่งใช้หลักความเท่าเทียมกัน จะแบ่งให้ลูกชายและลูกสาวเท่า ๆ กัน แต่พ่อแม่จะกันที่นาไว้ส่วนหนึ่ง ถ้าลูกได้ที่ดินไปแล้วไม่มาเลี้ยงดู จะได้มีที่นาปลูกข้าวกินเอง แต่ถ้าที่ดินมีไม่มาก จะยกให้กับลูกสาวที่จะเลี้ยงดูพ่อแม่ในวัยชรา และลูกคนอื่นจะได้ทรัพย์สินอื่นทดแทน และจะแยกครอบครัวออกมาตั้งครัวเรือนของตนเอง ส่งผลให้ครอบครัวขยายกลายมาเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้นเรื่อย ๆ

นอกจากการใช้แรงงานในครอบครัวแล้ว ยังมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกลุ่มของเครือญาติ และเพื่อนบ้านที่อาศัยในละแวกเดียวกัน ทั้งในการบุกเบิกพื้นที่ทำกิน ทำนา ลำสัตว์ หาของป่า จับปลา ลงหนอง รวมทั้งการสร้างบ้าน สร้างวัด สร้างโรงเรียน เป็นต้น ในรูปแบบที่เรียกว่า “เอามื้อเอารัน” ในการทำนาจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาช่วยกันจนแล้วเสร็จฤดูกาลเพาะปลูก โดยที่ไม่ต้องมีการร้องขอ ชาวบ้านจะรู้กันเองว่าจะต้องไปช่วยเพื่อนบ้านคนนั้นเมื่อใด ไปช่วยกี่วัน ส่วนครัวเรือนที่ได้รับการช่วยเหลือ จะตอบแทนแรงงานกันจนแล้วเสร็จเช่นกัน ถ้าไม่ได้ไปเองต้องให้คนอื่นในครอบครัวไปแทน ไม่เช่นนั้นในฤดูทำนาถัดไปจะไม่มีแรงงานมาช่วย การเอามื้อเอารันจะมีการเลี้ยงอาหารเป็นการตอบแทนเมื่อแล้วเสร็จการทำนา

ส่วนชาวนาที่ทำนาเป็นจำนวนมากจะจ้างแรงงานในการทำนา เพราะเกรงว่าจะปลูกข้าวไม่ทันกับน้ำฝน จึงมีความจำเป็นต้องจ้างแรงงานมาช่วยในการปลูกข้าว ที่บ้านสกลอ ตำบลหงส์หิน ชาวนาจะจ้างคนในหมู่บ้านมาช่วยทำนาเพียงครึ่งวัน ค่าจ้างครึ่งวัน ๆ ละ 50 สตางค์ ต่อมาค่าจ้างเพิ่มขึ้นเป็น 2 บาท หลังจากแล้วเสร็จจากการรับจ้าง ชาวนาจะกลับไปทำนาของตัวเอง ต่อมาได้มีจ้างแรงงานจากหมู่บ้านอื่นมาช่วยทำนา ส่วนใหญ่จะมาจากบ้านสบสา บ้านผาลาด บ้านสบบง บ้านดอนตัน บ้านดอนลาว อำเภอเชียงคำ โดยมาพักอาศัยกับนายจ้างจนแล้วเสร็จการดำนาปลูกข้าวจึงกลับบ้านก่อน และกลับมาอีกครั้งช่วงเกี่ยวข้าว หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จ แรงงานจะได้ค่าจ้างเป็นข้าวเปลือก โดยแรงงานผู้หญิงจะได้ข้าวเปลือก 150 ถัง ส่วนชาวนาผู้ชายจะได้ข้าวเปลือก 200 ถัง ซึ่งนายจ้างจะนำข้าวบรรทุกเกวียนนำไปส่งถึงบ้าน ชาวนาบางคนไม่มีควายหรือควายไม่เพียงพอในการไถนา จะเช่าควายที่บ้านสบบง บ้านดอนตัน อำเภอเชียงคำ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอภูซาง) โดยจ่ายค่าเช่าควายเป็นข้าวเปลือกประมาณ 70-80 ถังต่อแรงงานควายหนึ่งตัว

จากการศึกษาสังคมชาวนาที่บ้านแพด อำเภอเชียงคำ โดยยศ สันตสมบัติ (2546, หน้า 206-207) พบว่ามีการจ้างแรงงานที่จ่ายตอบแทนเป็นรายวัน ๆ ละ 2-3 บาท หรือบางครั้งได้ค่าตอบแทน

เป็นข้าว เพื่อช่วยงานในช่วงดำนาและเกี่ยวข้าว การจ้างแรงงานขึ้นอยู่กับว่าครอบครัวมีแรงงาน และขนาดที่นามากน้อยเพียงใด บางครอบครัวที่ลูก ๆ โตพอที่จะทำงานได้ ก็ใช้แรงงานใน ครอบครัวทำนา การทำนาในเวลานั้นจะไปสร้างหังนาที่ทุ่งนา และนำอาหารใส่เกวียนไปอยู่ที่หัง นานานเป็นสัปดาห์ เมื่ออาหารหมดจึงกลับมาบ้าน และกลับไปหังนาอีกครั้งหนึ่ง ช่วงฤดูดำนา ประมาณ 3-4 สัปดาห์ ต้องนอนรอน้ำฝน ทุกครอบครัวจะพากันไปนอนที่หังนาอย่างน้อยสองคน คือสามีภรรยาที่เป็นแรงงานหลักของครอบครัว

4.5.5 ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้า และระบบตลาดการค้าข้าว

การแลกเปลี่ยนสินค้า และข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นกับหมู่บ้านอื่น เป็นความสัมพันธ์ ระดับหมู่บ้านกับหมู่บ้าน เช่น นำข้าวและปลาไปแลกถ้วย แลกเมี่ยง แลกยาสูบ แลกลูกหมู ส่วน สินค้าอื่น ๆ ที่ผลิตในชุมชนไม่ได้ จะไปซื้อหาจากจังหวัดเชียงราย หรืออำเภอพะเยา เช่น ด้าย เชือก ปลาทุเค็ม เป็นต้น ในอดีตชาวบ้านจะมีการไปมาหาสู่กันแบบพ่อเลี้ยว แม่เลี้ยว ดังนั้นเมี่ยงและ ยาสูบถือเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกบ้านจะต้องมีไว้ติดบ้านตลอด เพื่อกินเองในครอบครัว และต้อนรับแขก ที่มาเยี่ยมเยือน ชาวบ้านจะไปซื้อเมี่ยงที่บ้านเกียง เสื้อผ้าก็ทอเองโดยไปเอาฝ้ายจากเมืองปง เมือง คอก เมืองท่าฟ้า เดินไป 7-8 กิโลเมตร นำปลาแห้งไปแลกฝ้ายโดยปลาแห้ง 1 จีด ได้ฝ้าย 2 จีด เกลื่อนั้น สำคัญมากต้องไปซื้อที่เชียงใหม่ ถ้าก่อนจะถึงฤดูทำนาชาวบ้านจะเตรียมซื้อพริก ซื้อเกลือ ปลาทุเค็ม วนเส้นมาตุ๋นไว้

การเดินทางแลกเปลี่ยนค้าขายสินค้า จะมีกลุ่มพ่อค้าชาวนาจำนวนหนึ่ง เมื่อแล้วเสร็จการทำนา จะไปค้าขายโดยรวมทุนกันซื้อของ โดยใช้วัวบรรทุกสินค้าไปแลกเปลี่ยนค้าขาย และนำสินค้าของ ตนเองไปด้วย การเดินทางซื้อขายสินค้าในท้องถิ่นต่าง ๆ มักจะถือโอกาสไปเยี่ยมญาติพี่น้องที่อยู่ ห่างไกลไปด้วย เช่น ชาวบ้านล่อได้หาปลาแห้ง ปลาข่างไปขายถึงเชียงใหม่ ลำพูน (มนัส เวียงล่อ, 2555) จากการศึกษาของ Moerman (1975) ได้เข้ามาศึกษาชีวิตชาวนาในบ้านแพด อำเภอเชียงคำ พบว่า ชาวบ้านที่มีอาชีพหลักเป็นชาวนานั้น นิยมเดินทางไปค้าขายในลักษณะของการท่องเที่ยว และ เยี่ยมญาติพี่น้องเพื่อนฝูงในเวลาเดียวกัน เพราะได้รับความสนุกสนาน ไม่ได้มุ่งการค้าเชิงพาณิชย์ที่ใ้ ความสำคัญเพียงกำไรแต่อย่างเดียว ซึ่งจะต่างจากพ่อค้าชาวจีนที่มุ่งผลกำไร

การออกไปค้าขายของชาวบ้านแพด จะไปภายหลังการดำนา โดยชาวบ้านผู้ชาย 3-4 คน จะ ออกเดินทางเอาผ้าทอของคนบ้านแพด และซื้อจากคนบ้านแวนไปขายให้คนเข้านบดอย บางครั้งซื้อ หมูดำกลับมาบ้าน บางครั้งซื้อม้าจากตลาดจากพะเยาไปขายบนดอย หรือซื้อเสื้อผ้า และของใช้อื่น ๆ จากแม่สายไปขายบนดอยเช่นกัน การเดินทางครั้งหนึ่งจะใช้เวลาไปกลับประมาณ 15 วัน และได้ กำไรครั้งละประมาณ 100 บาท ก่อนฤดูเก็บเกี่ยว คนลื้อบ้านแพด และบ้านลื้อบ้านแวนจะพากันไป

ซื้อดอกฝ้ายจากเมืองคอบ ประเทศลาวมาทอเป็นเป็นเครื่องนุ่งห่ม และยังซื้อพริกกลับมาอีกด้วย (ยศ สันตสมบัติ, 2546, หน้า 210)

ค่าใช้จ่ายในการทำนา และค่าใช้จ่ายในครัวเรือนในอดีต ถ้าชาวนาต้องการเงินเพื่อไปซื้อของใช้ หรืออุปกรณ์ในการทำนาบางอย่าง หรือเมื่อชาวนาทำนาแล้วเสร็จ แต่ยังไม่ได้เกี่ยวข้าว แต่มีความจำเป็นต้องใช้เงิน ชาวบ้านจะกู้เงินจากชาวนาที่ร่ำรวย ใช้วิธีการจ่ายดอกเบี้ยเป็นข้าว เช่น กู้เงินมา 100 บาท ก็จ่ายคืนเป็นข้าว 1 กระสอบ ภายหลังการทำนาเสร็จจะใช้หนี้คืนทั้งหมด ในกรณีของคนที่มิใช่ชาวนาในยุ้ง จะนำข้าวออกมาขายเพื่อเป็นทุนในการทำนาในฤดูกาลถัดไป โดยไม่ต้องกู้ยืมเงิน การกู้เงินลักษณะนี้ในบางหมู่บ้านเรียกว่า “ขายข้าวเขียว” หลังจากนวดข้าวแล้วเสร็จ จะนำข้าวมาคืนแทนเงินที่ขืมไป (เงิน 100 บาทต่อข้าว 1 ถัง) บางคนไม่มีเงินจะนำที่ดินมาใช้นี้ ในอดีตจะสังเกตได้ว่าคนที่เป็นพ่อเลี้ยง (ชาวนารวย) ในหมู่บ้าน จะมีที่ดินเป็นจำนวนมาก และมียุ้งฉางใส่ข้าวขนาดใหญ่อยู่หลังบ้าน ในช่วงที่ชาวบ้านนำข้าวเขียวมาคืน ข้าวจะล้นยุ้งฉางออกมากองเต็มลานใต้ถุนบ้าน จากการสัมภาษณ์นางมุล จันธิมา ชาวบ้านสักลอ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการขายข้าวเขียวของชาวนา และการขายข้าวเปลือกให้แก่พ่อค้า ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“คนใดที่ทำนามาก ก็เอาไปขาย เอาใส่ล้อเกวียน ไปขายในเมืองพะเยา หรือไม่ก็ไปเชียงราย ไปเป็น ขบวนเลย บางคนก็เอาข้าวเขียวมาขาย ซึ่งมีราคาถูก ถึงละ 1-2 บาท แต่เราเอาไปขายได้ถึง 4-5 บาท เราก็ไม่ได้ไปขอซื้อเขา แต่เขาเอามาขายให้เอง” (มุล จันธิมา, 2555)

หลังจากมีการเข้ามาของโรงสีของคนจีน ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าที่นอกเหนือจากการนำข้าวไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าประเภทอื่น ส่วนชาวนาที่ทำนามาไม่มากจะขายข้าวให้กับพ่อเลี้ยงในราคาถึงละ 1-2 บาท และพ่อค้าชาวนาจะนำข้าวใส่ล้อเกวียนเทียมวัวไปขายที่โรงสีบ้านปล้อง อำเภอเทิง ซึ่งระยะทางไกลกว่าโรงสีในอำเภอพะเยา และโรงสีในอำเภอดงขี้เหล็ก แต่ถ้าชาวนาจะซื้อหาของใช้ที่จำเป็นในครัวเรือนจะไปขายข้าวที่โรงสีในอำเภอพะเยา และโรงสีในอำเภอดงขี้เหล็กเพราะมีตลาดที่ใหญ่กว่า ต่อมามีกลุ่มพ่อค้าชาวนาส่วนมากมาจากอำเภอดอกคำใต้ นำล้อเกวียนประมาณ 10 คันเข้ามาตระเวนรับซื้อข้าวตามหมู่บ้านในราคาถึงละ 4-5 บาท¹⁴ และพักค้างคืนตามวัด เมื่อได้ข้าวเต็มล้อเกวียนก็พากันเดินทางกลับ

ต่อมาพ่อค้าในหมู่บ้านได้ซื้อรถ และรับซื้อข้าวจากชาวบ้านราคาถึงละ 4.50-5.00 บาท ไปขายยังโรงสีในราคาถึงละ 10 บาท ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2515 ในยุคที่การคมนาคมมีความสะดวก มีการสร้างถนนมากขึ้น พ่อค้าชาวจีนจากอำเภอดงขี้เหล็กเป็นเจ้าของโรงสีข้าวได้เข้ามามีบทบาทแทน

¹⁴ ถังไม้ตวงข้าวสาร ทำจากแผ่นไม้สัก ใช้สายรัดเหล็ก 4 เส้น และมีไม้คานตรงกลางเป็นที่ถือ มีตราครุฑประทับ 1 ถังบรรจุข้าวเปลือกได้ 16 กิโลกรัม หรือ 20 ลิตร

พ่อค้าชาวนา โดยนำรถบรรทุกหกล้อ (รถคอกหมู) มารับซื้อข้าวตามหมู่บ้านราคาถังละ 4 บาท เมื่อชาวบ้านจะไปซื้อของในเมืองจะออกไปกับรถที่มารับซื้อข้าว และรับจ้างขนข้าวลงรถด้วย เมื่อเงินได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น ข้าวจึงเป็นสินค้าหลักที่ชาวนานำไปขาย และนำเงินจับจ่ายซื้อสินค้าอื่น เช่น น้ำอ้อย พริก ที่บ้านสบบง บ้านคอนตัน ซ้อลูกหมูที่บ้านสบสา อำเภอเชียงคำ ส่วนเกลือสำหรับทำอาหาร และเสื้อผ้าชุดใหม่ที่เคยมีไว้ใส่ในงานเทศกาลต่าง ๆ ได้เข้ามาซื้อในตลาดเมืองพะเยา

4.5.6 ข้าวและการใช้ประโยชน์

ข้าวที่ผลิตได้ชาวนาทิ้งเอาไว้เก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือน และเก็บไว้ทำพันธุ์ สำหรับปลูกในปีต่อไป โดยชาวนาจะคัดเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดีเพื่อทำเป็นข้าวเชื้อ นอกจากนี้ชาวนายังนำข้าวไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในด้านอื่น ๆ ทำให้บางปีข้าวที่เก็บไว้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน เพราะข้าวได้ถูกกระจายออกสู่ชุมชนไปเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ จากการสัมภาษณ์ชาวนาหลายคนได้เล่าให้ถึงการนำข้าวไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

4.5.6.1 จ่ายเป็นค่าแรงแทนเงิน ในกรณีของการจ้างคนมาช่วยทำนาประมาณ 3-4 เดือน รวมทั้งการเข้าควายมาไถนา จะให้ข้าวเป็นค่าตอบแทนแทนเงิน

4.5.6.2 ให้เป็นการตอบแทน และค่าเล่าเรียนของลูกหลานที่ไปศึกษาต่อนอกชุมชน จะไปพักอาศัยกับบ้านญาติ หรือบ้านเพื่อนของพ่อแม่ ช่วงเปิดเทอมผู้ปกครองจะนำข้าวสารไปให้เป็นการตอบแทนที่ให้ที่พักอาศัยแก่ลูกหลานของตน

4.5.6.3 ใช้ในประเพณี และพิธีกรรมเช่น ประเพณีตานข้าวใหม่ ประเพณีเข้ากรรมมงคล¹⁵ (ล้านนาคอนเนอร์, 2554) จะมีรถกระจายเสียงจากวัดต่าง ๆ มาประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านมาร่วมทำบุญ โดยการตักบาตรข้าวสาร และอาหารแห้ง

4.5.6.4 การบริจาค และให้ทานแก่สังคม เมื่อก่อนโรงเรียนยังไม่มีอัตราจ้างภารโรง ทางหมู่บ้านจึงมีการจ้างภารโรง เพื่อช่วยเหลืองานของโรงเรียน โดยจ้างเป็นข้าวสาร หรือการระดมทุนของโรงเรียนโดยการทำผ้าป่าข้าวสาร โรงเรียนจะแจกถุงให้เด็กนักเรียนนำข้าวสารมาบริจาค ในอดีตจะมีคนมาเร่ขอทานข้าวสาร โดยพาลูกหลานมาเดินขอข้าวสารตามบ้าน แต่ละบ้านจะตักข้าวสารให้หลังคาละ 1 กระป๋อง รวมทั้งการนำข้าวไปให้เมื่อมีงานศพ หรือให้แก่บ้านที่ตกทุกข์ได้ยาก เช่น ไฟไหม้บ้าน น้ำท่วมนาข้าวเสียหาย เป็นต้น

¹⁵ ในช่วงเดือนธันวาคม - มกราคม และกุมภาพันธ์ ของทุกปี ชาวพุทธในภาคเหนือจะนิยมจัดกิจกรรมเข้ากรรม โดยให้พระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ ออกไปเข้ากรรมมูล หรือเข้าโสสานกรรมในป่าช้า เพื่อปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ เรียกว่า การเข้ากรรมรุกขมูล ในพิธีกรรมนี้พระสงฆ์จะต้องสังวรหรือสำรวมความประพฤติทุกอย่างโดยเคร่งครัด โดยพยายามผ่อนคลายการยึดติดทั้งปวงพร้อมกันนั้นก็จะชวนสามเณรและประชาชนไปบำเพ็ญศีลและภาวนา เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษ การเข้ากรรมรุกขมูลนี้พระสงฆ์ต้องถือปฏิบัติในชุดคงคาวัดอย่างเคร่งครัดจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อยู่กรรม”

4.5.6.5 ทำอาหารถวายพระ และพระสงฆ์ เพราะชาวบ้านต้องออกไปทุ่งนาตั้งแต่เช้ามืด ไม่มีเวลาใส่บาตร ดังนั้นเมื่อทำอาหารเสร็จจะนำไปใส่ขันโตกวางไว้หน้าบ้าน จะมีเด็กวัดมาเก็บปันโตกอาหารไปถวายพระ

4.5.6.6 นำข้าวไปแลกเปลี่ยนกับอาหาร หรือสินค้าอื่นๆที่ต้องการ ได้แก่ แลกกับเมี่ยงที่บ้านเกียง เมืองเทิง แลกกับยาสูบที่บ้านแม่ลอยไร่ เมืองเทิง แลกกับยาสูบ และฝ้ายที่เมืองปง หรือนำข้าวไปแลกกับปลาและอาหารอื่นๆ

4.5.6.7 นำไปให้พ่อแม่ หรือผู้อาวุโสที่เคารพนับถือ ในชุมชนทุ่งลอมีความเชื่อว่าหลังจากเก็บเกี่ยวข้าว นำข้าวขึ้นยุ้งฉางเสร็จ จะนำข้าวจำนวนหนึ่งมาให้พ่อแม่ หรือผู้อาวุโสที่เคารพนับถือ ถือเป็นกุศโลบายในการดูแลกันของคนในชุมชน เพราะคนเฒ่าคนแก่ไม่มีเรี่ยวแรงในการทำนา หลังจากนั้นคนเฒ่าคนแก่จะอวยพรให้ลูกหลานมีความสุข ไม่มีสิ่งใดมารบกวน

จากการสัมภาษณ์นายส่ง กันทะขู้ ผู้อาวุโสในหมู่บ้านสกลอ ตำบลหงส์หิน กล่าวถึงประเพณีการนำข้าวใหม่มาให้แก่ผู้อาวุโสในชุมชนที่ตนเคารพนับถือ ซึ่งชาวบ้านบางคนยังทำตามประเพณี ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“น้องของพ่ออยู่ เขาจะกินข้าวใหม่ เขาก็ต้องเอาข้าวมาให้กินก่อน คนที่รับข้าวใหม่ก็จะให้พร ตอนนี้อยู่ไม่ค่อยเหมือนสมัยก่อนแล้ว เขามาไม่เจอเขาก็เอาวางไว้แล้วก็ไป พ่อที่บ้านก็เหมือนกัน บ้างครั้งก็มีคนเอาข้าวใหม่มาให้กิน บ้างที่พ่อก็จะให้พรตามหลัง เพราะว่าคนสมัยนี้ ไม่มีเวลาที่จะมานั่งรับพรกัน แต่ก็ยังดีที่มีให้เห็นอยู่ บางครั้งก็ไม่ใช่ลูกหลาน แต่ว่าเป็นคนที่นี่นับถือกัน” (ส่ง กันทะขู้, 2555)

4.5.7 การทำสวนเมี่ยง

ในพื้นที่ดอย หรือพื้นที่สูง จะมีการทำสวนเมี่ยง¹⁶ ดันเมี่ยงเป็นต้นไม้ป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ต่อมาได้มีการนำเมล็ดมาเพาะและนำมาปลูกเพิ่ม เพื่อผลิตเป็นเมี่ยงไว้บริโภคและขายภายในท้องถิ่น เมี่ยงถือว่าเป็นอาหารว่างของคนภาคเหนือมาแต่โบราณกาล เพราะทำให้กระชุ่มกระชวยเหมือนกับการดื่มน้ำชา การทำสวนเมี่ยงนั้น สามารถแก้ไขปัญหาคาชาดแล่นพื้นที่นา ชาวบ้านที่มีที่น้าน้อย จะขึ้นไปจับจองป่าเมี่ยงหรือรับจ้างเก็บเมี่ยงเป็นรายได้เสริม ในฤดูกาลเก็บเมี่ยงชาวบ้านในที่ราบ จะขึ้นไปเก็บเมี่ยงบนดอย เพื่อนำมาหมักทำเมี่ยงส่งไปขาย หรือมีพ่อค้ามารับซื้อ บนพื้นที่สูงเมี่ยงจึงมีความสำคัญเท่ากับข้าว และเป็นแหล่งรายได้ที่ดี ในบางพื้นที่

¹⁶ เมี่ยง หรือชาหมักดอง เป็นผลิตภัณฑ์จากต้นชาป่าของท้องถิ่นทางภาคเหนือ ชาวบ้านจะเก็บใบชาป่าด้วยมือ โดยการรูดใบทั้งกิ่ง แล้วนำไปมาผลิตเป็นเมี่ยง โดยนำใบชาสดมามัดเป็นกำ นั่งแล้วหมกทิ้งไว้จนใบชาเปลี่ยนสภาพเป็นสีเหลืองใบยุ่ย จึงนำมาบริโภค โดยการอมหรือเคี้ยวเป็นของว่างระหว่างทำงาน หรือหลังอาหาร จะช่วยผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อย

ใกล้สวนเมี่ยง ได้กลายมาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มั่งคั่ง เนื่องจากกำไรในการค้าเมี่ยง หรือการแลกเปลี่ยนเมี่ยงกับสินค้าอื่น ๆ

เมี่ยงเป็นระบบการผลิตที่ไม่ต้องลงทุนมาก เพราะเป็นการเพาะปลูกที่มีความสอดคล้องกับธรรมชาติ เพราะต้นเมี่ยงสามารถเติบโตกับต้นไม้ชนิดอื่นได้ ตามธรรมชาติ ไม่มีการแข่งขันอาหารหรือน้ำ การปลูกเมี่ยงไม่ต้องอาศัยระบบชลประทาน อาศัยเพียงน้ำฝนและน้ำใต้ดินเท่านั้น เศษใบไม้ของต้นไม้ในป่าที่ร่วงหล่นสู่ดินเน่าเปื่อย จึงเป็นปุ๋ยของต้นเมี่ยง ความสมดุลของธรรมชาติจึงเป็นปัจจัยเอื้อต่อการเจริญเติบโตของต้นเมี่ยง ดังนั้นการผลิตเมี่ยงจึงเป็นมีต้นทุนต่ำ เพราะอาศัยธรรมชาติในการดูแลรักษา สามารถขยายพันธุ์ได้ง่าย ไม่ต้องการปุ๋ยหรือสารเคมี สิ่งที่สำคัญของการผลิตเมี่ยงคือ แรงงาน ซึ่งส่วนมากเป็นแรงงานในครัวเรือนและเครือญาติ อย่างไรก็ตามกลุ่มในการบริโภคเมี่ยงมีจำกัดในกลุ่มคนชนบท และมีปริมาณการผลิตที่จำกัดเช่นกัน เพราะการปลูกเมี่ยงต้องอยู่บนที่สูงเท่านั้น

การผลิตเมี่ยงถือเป็นระบบการผลิตที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม ที่เน้นการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเอง โดยมีการค้าขายในระดับหนึ่งที่ทำให้มีการกระจายตัวของสินค้า และทำให้แต่ละพื้นที่สามารถยังชีพอยู่ได้ เมี่ยงในสมัยก่อนนั้นเป็นทางเลือกของผู้ที่ไม่มีที่นาของตนเอง คนหนุ่มสาวที่กำลังเริ่มต้นครอบครัวและสร้างฐานะ คนเหล่านี้เป็นแรงงานในสวนเมี่ยง และหารายได้เพิ่ม จนสามารถเลี้ยงดูตนเอง และสะสมเงิน จนสามารถซื้อที่นาและสวนเมี่ยงได้ ในครอบครัวที่มีที่นาน้อยสามารถหารายได้เพิ่มจากการรับจ้างเก็บเมี่ยง และหาเงินซื้อข้าวกิน ขณะเดียวกันชาวสวนเมี่ยงที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ต้องพึ่งพาข้าวจากตลาดพื้นราบ จึงทำให้เกิดการหมุนเวียนเงินและการแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งกันและกัน (รัตนพร เศรษฐกุล, 2552, หน้า 102-105)

ในท้องถิ่นทุ่งลอพบว่า มีการทำสวนเมี่ยงบนดอยในหลายพื้นที่ เช่น บ้านลอ ตำบลลอ บ้านน้ำจุน ตำบลจุน บ้านสักลอ ตำบลหงส์หินที่มีการตั้งซื้อลำห้วยที่ใหญ่ผ่านบริเวณป่าเมี่ยงว่า ห้วยป่าเมี่ยง ปัจจุบันไม่มีการทำสวนเมี่ยงในบริเวณดังกล่าว เพราะสภาพป่าธรรมชาติที่เหมาะสมแก่การเจริญเติบโตของต้นเมี่ยงได้ถูกตัดฟันลง เพื่อปลูกไม้ผลเชิงพาณิชย์เช่น ลำไย ลิ้นจี่ที่เป็นความต้องการของตลาดมากกว่าเมี่ยงที่กินเฉพาะท้องถิ่นภาคเหนือ ทำให้เมี่ยงได้ลดความนิยมลงเรื่อย ๆ

จากการสัมภาษณ์นายมนัส เวียงลอ ผู้ใหญ่บ้านบ้านลอ ตำบลลอ อำเภอจุน ผู้ให้ข้อมูลได้เล่าถึงการทำเมี่ยงของคนบ้านลอ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านลอจะหมักเมี่ยงไว้กินเองในครอบครัว ดังที่ให้สัมภาษณ์ดังนี้

แต่ก่อนตนเองได้ขึ้นไปเก็บเมี่ยงกับพ่ออยู่ ซึ่งได้ขึ้นไปทำสวนเมี่ยงบนดอยจิกจ้อง ประมาณ 3-4 ครอบครั้ว เพราะมีอากาศเย็นเหมาะแก่การเจริญของต้นเมี่ยง เมี่ยงบ้านลอไม่ได้นำไปขายที่ไหน แต่นำไปหมักไว้กินในครอบครัว (มนัส เวียงลอ, 2555)

บ้านเกียงหนองข่วง ตำบลแม่ลอย อำเภอกะเทิง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของทุ่งลอ มีชื่อเสียงโด่งดังด้านการปลูกเมี่ยงตั้งแต่อดีต คนบ้านเกียงในอดีตอพยพมาจากบ้านบ่อแก้ว เมืองหิน อำเภอน่าน้อย จังหวัดน่าน โดยถูกเกณฑ์ให้มารบกับพม่าที่เชียงแสน ต่อมาปีพ.ศ. 2475 ได้พากันเดินทางมาแสวงหาที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงได้ตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบลุ่มใกล้กับหนองน้ำ ปัจจุบันคือ หนองข่วง ซึ่งมีชาวบ้านอาศัยอยู่ก่อนแล้วประมาณ 20 ครัวเรือน หลังจากนั้นก็มีชาวบ้านจากแพร่ น่าน ลำปาง เทิง จุน อพยพย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านเกียงเพิ่มมากขึ้น

จากการสำรวจจากหน่วยศิลปกรรมที่ 4 เชียงใหม่ พบว่าบ้านเกียงมีร่องรอยของความเจริญรุ่งเรืองในอดีต มีการค้นพบแนวก่อหินขนาดใหญ่ที่นำมาเรียงต่อกันเป็นกำแพงรอบสี่ด้าน เรียกว่า ผาเตี้ย ภายในปริมณฑลปลูกด้วยอิฐอย่างแน่นหนา มีการขุดพบโบราณวัตถุหลายชิ้น เช่น รูปปั้นช้างดินเผาเคลือบน้ำกาว และเครื่องมือเครื่องใช้อีกหลายชนิด ถัดจากม่อนผาเตี้ยเป็นซากของเจดีย์ และโบราณวัตถุบนคอย คือ พระธาตุช้างน้อย (แผนพัฒนาหมู่บ้านหนองข่วง หมู่ที่ 1 ตำบลแม่ลอย อำเภอกะเทิง จังหวัดเชียงราย)

คนบ้านเกียงช่วงแรกตั้งถิ่นฐาน ได้ทำสวนเมี่ยงในพื้นที่เป็นป่าธรรมชาติที่มีต้นเมี่ยงขึ้นอยู่ โดยสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 800-1,200 เมตร ในบริเวณคอยใกล้ ๆ กับหมู่บ้านจนถึงป่าแงะ ห้วยแม่ยา ในตำบลป่าแดด คอยแถวแม่ลอยไร่ อำเภอกะเทิง เพราะสภาพพื้นที่เป็นที่ราบในทุ่งลอสมัยนั้นยังเป็นป่าแขม ป่าควน ป่ากว๊ว และต้นไม้ใหญ่มากมาย ดังนั้นชาวบ้านแทบทุกหลังคาเรือนจึงทำสวนเมี่ยง พร้อม ๆ กับการบุกเบิกที่นาในบริเวณทุ่งลอที่ห่างจากหมู่บ้านถึง 10 กิโลเมตร เพื่อทำนาปลูกข้าวไว้กินด้วย ป่าเมี่ยงบ้านเกียงได้ปลูกผสมผสานกับต้นไม้อื่น ๆ ในป่า โดยชาวบ้านจะแผ้วถางกอหญ้า ดึงเถาวัลย์ออกจากโคนต้นเมี่ยง ที่เกิดเองตามสันเขา และตัดต้นไม้บางส่วนออก เพื่อให้แสงอาทิตย์ได้ส่องส่องให้ต้นเมี่ยงได้เจริญเติบโต ผลิใบให้ผลผลิตได้ดี ในการขยายพันธุ์ต้นเมี่ยง ชาวบ้านได้นำเมล็ดต้นเมี่ยงมาเพาะ และนำไปปลูกเพิ่มเติมในสวนเมี่ยง

การผลิตเมี่ยงเริ่มจากการเข้าไปเก็บใบเมี่ยงในป่า ตัดแต่งใบให้เท่ากัน มัดเป็นกำ แล้วนำไปใส่ไผ่หนึ่งที่ทำจากท่อนไม้ขนาดใหญ่ หนึ่งประมาณหนึ่งชั่วโมง เสร็จแล้วนำออกมาจากไผ่หนึ่งทิ้งไว้ให้เย็น แล้วนำไปหมักในไหไม้รูปวงกลมขนาดใหญ่เช่นกัน ปิดไหหมักอย่างแน่นหนา และเก็บรักษาไว้อย่างมิดชิด ประมาณ 1 เดือน เพื่อให้เกิดรสเปรี้ยว หลังจากนั้นจึงนำออกมารับประทานได้ จากการสัมภาษณ์นางคำป็น บุญทา ชาวนาบ้านเกียงหนองข่วง ตำบลแม่ลอย อำเภอกะเทิง เกี่ยวกับการทำเมี่ยงของคนบ้านเกียง ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“สมัยก่อนทำเมี่ยงกันเป็นสี่ห้าพันกำ ใส่ในไหที่ทำจากไม้ซ้อ ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อน นำใบเมี่ยงที่เก็บมาล้างให้สะอาด หนึ่งไห ผึ่งไว้ 3 คืน นำล้างอีกครั้งและมัดเป็นกำเสร็จแล้วหมักไว้ในไหใส่น้ำทิ้งไว้ประมาณ 1-3 เดือน ตอนเป็นสาว ๆ รับจ้างเก็บเมี่ยงร้อยละสามบาท แข่งกันเก็บเมี่ยง คนที่เก็บ

เรื่งก็ไ้โยะ 150 ก็ไ้ 4 บาท คนบ้านเกียงทุกหลังคาเรือนหลังจากกินข้าวเช้าเสร็จก็นำถ้วยที่จะใส่เมียง และพากันเดินไปสวนเมียง ปีหนึ่งจะเก็บ 3 ครั้ง ชาวบ้านเรียกว่า 3 ป่าน ป่านหนึ่ง จะอยู่ในช่วงเดือนมกราคม-เมษายน ป่านกลางจะอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม และ ป่านสุดท้ายเรียกว่า เก็บเมียงป่านส้อย จะอยู่ในช่วงเดือนกันยายน-ธันวาคม เพราะใบเมียงใกล้จะหมดแล้ว ช่วงฤดูหนาวจะเริ่มหมด ในปลายเดือนเมษายนใบเมียงจะเริ่มผลิใบอ่อน เดือนพฤษภาคมจะเริ่มเก็บ” (คำป็น บุญทา, 2555)

นายมนัส เวียงลอ ผู้ใหญ่บ้านบ้านล่อ ตำบลล่อ เล่าว่าคนบ้านล่อ บ้านล่อ บ้านเกียงถือเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กัน โดยคนบ้านล่อ ได้ไปซื้อเมียงจากบ้านเกียงมาขาย เพราะเป็นแหล่งปลูกเมียงที่ใหญ่ที่สุด ชาวบ้านจะตื่นแต่เช้าเดินข้ามเขาไปถึงบ้านเกียงใช้เวลา 2 วัน 1 คืน และนอนพักค้างคืนบริเวณบ่อหมาเลีย หรือถ้าออกแต่เช้าประมาณตีสามจะกลับมาถึงบ้านตอนพลบค่ำ เมื่อได้เมียงมาชาวบ้านได้นำมาทำเป็นกำและหาบขายในหมู่บ้านกำละ 1 สลึง (มนัส เวียงลอ, 2555) ส่วนนางเจียว ปุชัย ชาวบ้านเกียงหนองช่วง ตำบลแม่ลอย เล่าว่าประมาณปี 2515 คนบ้านเกียงได้หาบเมียงไปขายถึงบ้านแซ่แห่ง บ้านล่อ โดยเมียง 100 กำมีราคา 5 บาท หรือนำไปแลกกระเทียม ปลาอย่างปลาแห้ง โดยเดินแลกตามบ้านเป็นหลัง ๆ (เจียว ปุชัย, 2555) การแลกเปลี่ยนสินค้าแสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ระดับหมู่บ้านต่อหมู่บ้านในทุ่งล่อ

ปีพ.ศ. 2550 เป็นต้นมา คนรุ่นใหม่ไม่มีใครเก็บเมียงเหมือนพ่อแม่ สวนเมียงได้กลายมาเป็นสวนลำไย และสวนยางพารามากขึ้น บางคนจะเหลือต้นเมียงไว้บ้าง คนที่ยังเหลืออยู่เป็นคนที่ชอบกินเมียง และจะทำกินเองในครอบครัว นำมาให้เพื่อนฝูงหรือญาติพี่น้องที่มาเยี่ยมเยียน บางบ้านยังมีเถาไ้เมียงวางอยู่มุมบ้านพร้อมกับเกลือเม็ดที่กินคู่กันกับเมียง หรือเมื่อมีงานศพ งานบุญ ชาวบ้านจะมาซื้อเมียงไปเลี้ยงแขกที่มาในงาน

4.6 การจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ทั้งป่า ทุ่งนา หนองน้ำ แม่น้ำลำห้วยเปรียบเสมือนซูเปอร์มาร์เกตของคนในท้องถิ่นทุ่งล่อ ที่มีทั้งผัก ผลไม้ เห็ด หน่อไม้ สัตว์ป่า แมลง ปลา และสัตว์น้ำ ซึ่งชาวบ้านนำมาบริโภคในครัวเรือน แลกเปลี่ยนอาหารกัน และนำไปขายบ้าง ถนอมอาหารเพื่อเก็บไว้กินบ้าง การทำมาหากินของผู้คนในทุ่งล่อ จึงพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ชาวบ้านถือว่าทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ไม่มีใครเป็นเจ้าของ เป็นทรัพยากรส่วนรวม ชาวบ้านมีระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันภายใต้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้นการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรจึงขึ้นอยู่กับกติกาของชุมชนภายใต้สิทธิการใช้ภายใต้ระบบองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน กล่าวคือทุกคนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้ถ้าต้องการนำไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยทรัพยากรธรรมชาติในทุ่งลอ มีการจัดการและการใช้ประโยชน์ในแต่ละประเภทดังต่อไปนี้

4.6.1 ทุ่งนา และป่าหัวไร่ปลายนา

ในทุ่งนาช่วงฤดูฝนจะมีปลาและสัตว์น้ำ เพราะฝนตกปลาที่อยู่ตามหนองน้ำ และแม่น้ำอิงจะไหลหลากเข้ามาอยู่ในทุ่งนา ชาวนาจะใช้เครื่องมือจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำมาจากไม้ไผ่ เช่น ค้าง ลี เขือก บางครั้งจะใช้ปื๊บหรือข้องเก่าเพื่อตักปลาจากร่องน้ำที่ไหลเข้าทุ่งนา ในทุ่งนาที่มีปลาเป็นจำนวนมาก ก่อนที่น้ำจะแห้งขอด ชาวนาจะนำปื๊บหรือหม้อแกงใช้ผ้าขาวปิด ขุดดินแล้วฝังลงไปใต้ดิน ใส่ตาลลงในหม้อเล็กน้อย หลังจากนั้นจะนำดินจากนาแปลงอื่นมาพอกปิดรอบๆปากหม้อ เพราะว่าปลาจะชอบน้ำใหม่ หรือดินใหม่ซึ่งไม่เคยอยู่ และปลาจะว่ายตกลงไปในหม้อ เมื่อข้าวเหลือง ชาวนากลับไปเกี่ยวข้าวจะมาคว่ำมีปลาเข้าไปอยู่หรือไม่ สิ่งเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาในการหาปลาที่มาจากการสังเกตและการเข้าใจธรรมชาติ จากการสัมภาษณ์ชาวนาหลายคนเกี่ยวกับการหาปลาในทุ่งนา ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“การดำนาปลูกข้าวสมัยก่อน ชาวนาจะไถนา ทำให้เกิดเป็นร่องน้ำเล็ก ๆ ตอนเด็ก ๆ จะใช้ชะช้อนลูกอ๊อด ปลาตุ๊กตัวเล็ก ๆ นำมาทำอาหาร”

เมื่อได้ปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ มาเป็นจำนวนมาก จะแบ่งให้เครือญาติ และเพื่อนบ้านข้างเคียง หรือให้พี่น้องที่อยู่ไกลบ้าน หรือนำไปแลกอาหารอื่นกับคนต่างบ้าน บางส่วนที่เหลือกินได้นำไปถนอมอาหารเช่น ปลาแห้ง ปลาป่น ปลาจ่อม จี๋ปลาขม ไข่ปลาดอง ปลาฝัก ปลาส้ม ปลาร้าแห้ง ไข่ปลาดอง เป็นต้น เพื่อเก็บไว้รับประทานในครัวเรือน และนำไปขาย บางครอบครัวได้นำปลาแห้งไปขายที่เชียงใหม่ และน่าน โดยเดินเท้าประมาณ 7 คืน เดินทางไปกลับรวม 15 คืน บางครั้งจะหาบไปเอง บางครั้งถ้ามีปลาแห้งจำนวนมากจะจ้างคนหาบ ในการเดินทางไปค้าขายชาวบ้านจะนำข้าวสารและदान้ำพริกใส่กระบอกไม้ เพื่อทำอาหารกินระหว่างทาง ถ้าข้าวสารหมดกลางทาง จะนำเอาปลาแห้งแลกข้าวกิน นอกจากนำปลาแห้งไปขายแล้ว ยังนำไปแลกผลผลิตอื่น เช่น เมี่ยงเกลือ ยาสูบ ปอ ฝ้าย เป็นต้น เมื่อนำปลาแห้งไปขายที่เชียงใหม่ ขากลับมาได้ซื้อร่มกระดาสีแดง จากเชียงใหม่มาขายตามทางจนถึงบ้าน

ทุ่งนา และป่าตามหัวไร่ปลายนา จึงเป็นทรัพยากรส่วนรวม หรือพื้นที่สาธารณะของชาวนา การเดินผ่านทุ่งนาในฤดูทำนา ชาวนาจะทำทางผ่านไปตามร่องน้ำที่แคบขนาดคน และวัว

ควายพอเดินได้ แต่ถ้าลูกวัวลูกควายเข้าไปเหยียบย่ำคันข้าว เจ้าของวัวควายจะไปบอกกล่าวให้แก่เจ้าของนาว่า ลูกวัว ลูกควายของตนได้เหยียบย่ำคันข้าวไปเล็กน้อย เจ้าของนาจะไม่ว่ากล่าวอะไร เมื่อถึงฤดูแล้งหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ ชาวนาจะนำวัวควายไปปล่อยให้กินหญ้าตามทุ่งนาของใครก็ได้ ซึ่งวัวควายจะถ่ายมูลเป็นปุ๋ยอย่างดีให้แก่ทุ่งนา นอกจากนี้ในทุ่งนายังมีพืช สัตว์ แมลงมากมายที่ให้ชาวนาเก็บไปเป็นอาหารในครัวเรือนเช่น ผักแว่น ผักหนอง ผักเสี้ยน ผักกาดนา เตารวมทั้งกบ เขียด หนูนา งู และแมลงต่าง ๆ เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นายชัยวัฒน์ จันธิมา นักวิชาการท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลได้เล่าถึงประสบการณ์การใช้ชีวิตวัยเด็ก ดังที่ให้สัมภาษณ์ต่อไปนี้

“สมัยนั้นก็เริ่มมีการบุกเบิกที่นามากขึ้น แต่มันก็ยังมิดันไม้หรือป่าอยู่ เป็นป่าหญ้า ป่าแขมหรือคันก จะลงไปแม่น้ำอิงยากมาก คนก็จะเอาควายไปไถนา พอไถเสร็จ ตัววัวควายเสร็จ ก็จะเอาควายลงไปเลี้ยงป่า แต่ถ้าหญ้าแล้งก็เอาลงมาปล่อยไปทั่วเลย ไม่มีการแบ่งแยกที่นาของใคร ถ้าฤดูนี้จะมีผักแว่น เต่า ในทุ่งนา ปักเบ็ดซึ่งต้องไปนอนกระต๊อบนาซึ่งตรงนี้จะไปในที่ของใครก็ได้ ช่วงมีนาคม เมษายน ไปหาจักจั่น ไปเอาฟืน หรือถ้าฝนลงก็ไปหาเขียด หรือผลไม้ก็จะเป็นพวกมะห่ามะเคาะ หรือมะม่วงป่า หรือไปเอาไม้ไผ่ หญ้ามาทำบ้าน” (ชัยวัฒน์ จันธิมา, 2555)

จะเห็นได้ว่าทุ่งนา และป่าหัวไร่ปลายนา เป็นทรัพยากรส่วนรวม หรือพื้นที่สาธารณะของชาวนาทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ตามหลักสิทธิหน้าหมู่บ้าน หรือสิทธิการใช้ แต่เป็นสิทธิการใช้แบบทับซ้อน กล่าวคือ ถ้าฤดูทำนาจะเป็นสิทธิของเจ้านา แต่ถ้าหลังจากทำนาแล้วเสร็จ ทุ่งนาทุกแห่งจะเปลี่ยนเป็นสิทธิหน้าหมู่บ้าน ทุกคนสามารถไปหาอาหารได้ เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ของคนในสังคมชาวนาผ่านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่สาธารณะ

สิทธิหน้าหมู่บ้านถือเป็นรูปแบบหนึ่งของสิทธิชุมชน ที่นำมาเป็นวาทกรรมด้านกับกระแสความคิดของการกีดกันสิทธิ และตอบโต้กับสิทธิเชิงเดี่ยว ในความคิดของชาวบ้านสิทธิหน้าหมู่บ้านไม่ได้หมายความว่ารู้สิทธิเป็นเจ้าของ แต่จะถือกันว่าทรัพยากรธรรมชาตินี้เป็นของผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่คุ้มครองทรัพยากรนั้น นอกจากนี้สิทธิหน้าหมู่บ้านยังเกี่ยวข้องกับสิทธิในการใช้ ซึ่งหมายถึงสิทธิในการทำกิจกรรมที่ทำอยู่เป็นประจำ แต่ไม่สามารถผูกขาดสิทธิไว้ได้ตลอด แต่จะหมดไปเมื่อหยุดใช้ประโยชน์ หมายถึงการไม่ครอบครองเป็นของส่วนตน ความเข้าใจของชาวบ้านต่อสิทธิหน้าหมู่บ้าน จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณค่าในการช่วยเหลือกันและการแบ่งปันกัน โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านคนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์ในลักษณะของการช่วยเหลือกัน เป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีพของทุกคนในชุมชน (อนันต์ กาญจนพันธุ์, 2549, หน้า 89-94)

4.6.2 แม่น้ำอิง ลำห้วย และหนองน้ำ

พื้นที่ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง นอกจากแม่น้ำอิง และแม่น้ำสาขาแล้ว ตลอดความยาวของแม่น้ำอิง จำนวน 250 กิโลเมตร ที่มีความคดเคี้ยวไปมา ทำให้เกิดพื้นที่ที่เป็นหนอง หลง บวกน้อยใหญ่นับร้อย ๆ แห่ง หรือที่เรียกว่า “พื้นที่ชุ่มน้ำ” ในบริเวณที่ราบลุ่มทุ่งลอที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและการทำมาหากินของผู้คน และสัตว์นานาพันธุ์ ในแม่น้ำ หนอง หลงหรือบวกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจะมีความหลากหลายทางระบบนิเวศ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา พันธุ์สัตว์น้ำหรือแมลงต่าง ๆ รวมทั้งเป็นแหล่งนกต่างถิ่นหรือนกอพยพได้มาพักอาศัยระหว่างเดินทาง พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน ทั้งการจับสัตว์น้ำ เช่น ปลาชนิดต่าง ๆ ยังมีพวกสัตว์น้ำ เช่น กบ เขียด แมลงต่าง ๆ รวมถึงพืชน้ำ เช่น ผักบุ้ง จอก แหน ผักตบชวา บอน ซึ่งชาวบ้านจะนำมาเลี้ยงหมู เป็ดและไก่ ซึ่งเป็นการพึ่งพาธรรมชาติอย่างกลมกลืน

จากการสำรวจข้อมูลพื้นที่ชุ่มน้ำในลุ่มน้ำอิง ที่มีชื่อเรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า หนอง บวก จำ (บริเวณที่มีน้ำขัง) ห้วย (ลำห้วย) ฮ่อง (ร่อง) พบว่ามีความหลากหลายของระบบนิเวศได้แก่ ปลาชนิดต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่า 20 ชนิด เช่น ปลาคูพื้นเมือง ปลาช่อน ปลาค้าว ปลาเพี้ย ปลาชิว ปลาบู่ ปลาแกด ปลากด ปลากัด ปลาบอก ปลาหมอ ปลาไหล ปลาตะเพียน ปลาตะเพียบ ปลาหนามบี ปลาปกป้อม ปลาหลด ปลาหมอ สัตว์น้ำ เช่น หอยขม หอยอีแฉับ กุ้งฝอย ปู กบ เขียด นกน้ำชนิดต่าง ๆ เช่น นกเป็ดน้ำ นกกระยาง นกตุ้ง นกไก่อติง พันธุ์พืชที่กินได้ เช่น ผักหนาม ผักแว่น ผักกระเฉด ผักบุ้ง สายบัว เป็นต้น (คณะวิจัยชาวบ้านม่วงชุม มูลนิธิพะเยาเพื่อการพัฒนา และเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา, 2549) พื้นที่ชุ่มน้ำเหล่านี้ถือเป็นพื้นที่สาธารณะ เป็นกรรมสิทธิ์หน้าหมู่ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ทุกคนในหมู่บ้านใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาร่วมกัน ในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษา มีการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้แหล่งน้ำในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ตามข้อตกลงชุมชนระดับหมู่บ้านและตำบลที่มีสิทธิ์ต่อการจัดการพื้นที่นั้น ๆ โดยมีรูปแบบในการจัดการ และการใช้ประโยชน์ตามสิทธิการใช้ประโยชน์ได้อย่างเสรี ในชุมชนหรือชุมชนข้างเคียง สามารถหาปลาหรือจับสัตว์น้ำอื่น ๆ ได้ตลอดทั้งปี โดยใช้เครื่องมือหาปลาประเภทพื้นบ้านที่ทำมาจากไม้ไผ่มาสาน เช่น แห ยอ ไซ แน่ง สุ่ม เบ็ด รวมทั้งการตั้งกฎระเบียบหมู่บ้านในการหาปลา ห้ามจับปลาโดยใช้วิธีการที่ผิดกฎหมาย เช่น ระเบิด สารพิษ ฆ้องด้วยไฟฟ้า เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ นางหงษ์ สักล่อ ชาวบ้านสักล่อ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับในอดีตที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติจากแม่น้ำ ลำห้วยและทุ่งนา ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ในอดีต ถ้าฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านจะนำเรือออกหาสัตว์ป่าที่หลบหนีน้ำท่วม อยู่ตามจอมปลวก เช่น หมูป่า กวาง ตัวตุ่นไม่ต้องไปขุดเลย ไปจับตามจอมปลวก กระต่ายก็เหมือนกัน ส่วนงูจะไม่กิน กบเขียดเยอะมาก ร้องเสียงดัง ถ้าฝนตกลงมาแถวเปลือกไม้แฉะ ไม้ตุง ก็จะมีไขจกจันทน์ขาว ๆ อยู่เต็ม ไปหมด มดแดงก็มีเยอะ” (หงษ์ สักล่อ, 2553)

การหาปลาจึงถือเป็นวิถีชีวิตของชุมชนในกลุ่มน้ำอิงมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ชุมชนจะทำนาเป็นหลักควบคู่กับหาปลาในแม่น้ำอิงและหนองน้ำ เพื่อเป็นอาหารและเสริมรายได้ให้กับครอบครัว มีการถนอมอาหารจากสัตว์น้ำ เพื่อใช้กินได้ตลอดปี เช่น การทำซี่ปลาหมก การดองไข่ปลา ดองไส้ปลา ปลาธำ น้ำปู ปลาตากแห้ง ปลาเค็ม ปลาส้ม ปลาจ่อม เป็นต้น เนื่องจากในกลุ่มน้ำอิงช่วงตอนกลาง แม่น้ำจะมีลักษณะตื้นและแคบคดเคี้ยวไปมา ชาวบ้านมีการทำประมง 2 รูปแบบ ได้แก่

1. การขุดสระหรือบ่อ เพื่อดักปลา จากสภาพแม่น้ำที่มีลักษณะที่แคบและคดเคี้ยวไปมา ประกอบกับมีความลึกไม่มากนัก และมีพื้นที่หนองน้ำหรือบวก หรือพื้นที่ชุ่มน้ำมาก ระดับน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมเร็วและลดลงถึงแห้งในช่วงฤดูแล้ง ชุมชนจึงขุดสระหรือบ่อเพื่อดักปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติเอาไว้กินในหน้าแล้ง ชาวบ้านจะขุดบ่อหรือสระติดกับแหล่งน้ำ เช่น ขุดติดกับน้ำอิง ขุดติดกับหนองน้ำต่าง ๆ โดยปากสระหรือปากบ่อน้ำอิงหรือน้ำจากหนองน้ำสามารถไหลลงบ่อได้ สระหรือบ่อของชาวบ้านส่วนใหญ่จะลึกกว่าน้ำธรรมชาติ ทำให้ปลาเข้ามาอาศัยอยู่และจะมีการลงไข่¹⁷ ชาวบ้านมักจะสูบน้ำปลาในช่วงเดือนมกราคมถึงช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี

2. การหาปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถหาปลาหรือจับสัตว์น้ำได้ตลอดทั้งปี โดยส่วนใหญ่จะทำหาปลาในช่วงที่ปลาจากน้ำโขงขึ้นมาวางไข่ และในช่วงที่ปลาวางลงประมาณปลายเดือนตุลาคม ถึงเดือนมกราคม

ชาวบ้านจะอาศัยประสบการณ์และภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีตในการทำเครื่องมือหาปลาโดยเรียนรู้จากธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือที่ผลิตขึ้นเอง ใช้วัสดุจากธรรมชาติ และอีกส่วนหนึ่งเป็นเครื่องมือที่ซื้อจากตลาดซึ่งเครื่องมือแต่ละชนิดจะจับปลาต่างชนิดกัน การทำเครื่องมือในการหาปลาส่วนใหญ่จะใช้วัสดุธรรมชาติเป็นส่วนประกอบ เช่น ไม้ไผ่เครื่องมือหาปลาบางชนิดจับปลาได้ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับขนาด และลักษณะของการใช้ในการหาปลา ได้แก่ จำ แซะ ไช แห ตุ่ม เอ้อ ตะแกรง ซ้า ข้อง ปุ่ม โพงพาง แอบกบ สะล้อ สะด้า เรือพาย แหลม เป็นต้น ชาวนาทั้งผู้ชาย และผู้หญิงจะหาปลาแตกต่างกันขึ้นอยู่กับการใช้เครื่องมือหาปลา และวิธีการหาปลา โดย

¹⁷ การนำกิ้งก่า เช่น ไม้ไผ่ ลงในแม่น้ำ หรือในสระเพื่อให้ปลาได้อาศัยและวางไข่ ไข่เป็นภูมิปัญญาที่สำคัญในการจับปลาอีกอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากการสังเกตธรรมชาติของปลา ช่วงหน้าแล้งน้ำจะน้อยลง ปลา มักจะเข้าไปอาศัยอยู่ตามวังปลาที่ยังพอน้ำ ไข่จึงเป็นเสมือนบ้านของปลา การทำไข่จะเริ่มจากการที่ชาวบ้านช่วยกันสับต้นไผ่ลงไปในเขตวังปลาที่คาดว่าจะมีน้ำในช่วงหน้าแล้ง เมื่อถึงหน้าแล้งชาวบ้านจะมาร่วมกัน ลงแห วน ไช บริเวณที่ทำไข่เอาไว้

ผู้ชายมักจะใช้เรือและเครื่องมือขนาดใหญ่เช่น ตาข่าย ฉมวก แห เป็นต้น ส่วนผู้หญิงจะใช้เครื่องมือที่มีขนาดเล็ก และเบาว่าผู้ชาย เช่น สุ่ม จำ หิง ไซ เบ็ด เป็นต้น นอกจากนี้ผู้หญิงยังเก็บหาอาหารอื่น ๆ ริมน้ำ เช่น หอย ปู เต่า ผักชนิดต่าง ๆ แมลงชนิดต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นอาหารในครัวเรือน

จะเห็นได้ว่า แม่น้ำอิงเปรียบเสมือนสายโลหิตที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนมาตั้งแต่อดีตกาล ชาวบ้านอาศัยน้ำในการทำนาและเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร อีกทั้งเป็นแหล่งหาอาหารที่สำคัญ ชาวบ้านได้อาศัยน้ำแม่อิงในการจับปลาและพันธุ์สัตว์น้ำอื่น ๆ คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าแม่น้ำอิงในอดีต และน้ำในตามหนอง บวก หลง มีความใสสะอาดมาก สามารถดื่มกินได้ ชาวบ้านอาศัยจับปลาเป็นอาหารและรายได้เสริม โดยใช้ภูมิปัญญา และประสบการณ์ที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษทำเครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการจับปลาและสัตว์น้ำที่มีความสอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ รู้จักวิธีการถนอมอาหารเช่น จี๋ปลาขม ไข่ปลาดอง ไข่ปลาดอง ปลาไร่ น้ำปู ปลาตากแห้ง ปลาเค็ม ปลาส้ม ปลาจ่อม เป็นต้น ในอดีตที่ผ่านมามีจำนวนและชนิดพันธุ์ปลา พันธุ์สัตว์น้ำมากมายหลายชนิด จำนวนประชากรในพื้นที่ยังมีน้อย ประกอบกับชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ใช้ชีวิตแบบพอเพียง ซึ่งส่งผลให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

4.6.3 การใช้ประโยชน์จากป่า และการสัมปทานทำไม้

ทุ่งลอในอดีตสภาพเป็นป่าไม้รกทึบ มีต้นไม้ขึ้นหลายชนิด พื้นที่ราบลุ่มส่วนใหญ่เป็นป่าแฉ่ม ป่าไผ่ ป่าริมน้ำประเภทต่าง ๆ ส่วนบนเทือกเขาเป็นป่าไม้เบญจพรรณ ประกอบด้วยไม้หลายชนิด ได้แก่ ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้ชิงชัน ไม้ยาง ไม้เต็ง ไม้รัง รวมทั้งไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ฯลฯ ในการใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านได้อาศัยผลผลิตจากป่า ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ในการสร้างบ้านเรือน พืชผัก ผลไม้ เห็ด หน่อไม้ ของป่า สัตว์ป่า ฯลฯ เพื่อการดำรงชีพ สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ชาวบ้านยังเลี้ยงสัตว์ประเภทวัวและควายแบบปล่อยตามธรรมชาติ โดยในช่วงฤดูทำนา ชาวบ้านจะนำวัวควายไปเลี้ยงในเขตป่า และเลี้ยงในลักษณะนอนค้ำแรมหรือที่เรียกว่า “ปางวัวหรือปางควาย” หลังจากแล้วเสร็จฤดูการเก็บเกี่ยวจะนำมาปล่อยให้กินหญ้าในทุ่งนา

ปี พ.ศ. 2398 หลังจากที่ประเทศไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาบาวริงกับประเทศอังกฤษ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสนธิสัญญามีสาระสำคัญ 2 ประการ ประการแรก อังกฤษมีสิทธิตั้งกงสุลคอยดูแลผลประโยชน์ และตั้งกงสุลชำระความคนในบังคับอังกฤษได้ ประการที่สอง ให้สิทธิการค้าโดยเสรีแก่คนในบังคับอังกฤษทั่วทุกเมืองท่าของไทย และอาจเช่าซื้อกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศไทยได้ ภายในเขต 4 ไมล์จากกำแพงเมือง ถ้าเข้ามาอยู่ในเมืองไทยครบ 10 ปี ผลของสนธิสัญญา ทำให้เศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนไปจากประเทศที่เศรษฐกิจพึ่งตนเอง มาเป็นประเทศที่ผลิตสินค้าเฉพาะด้าน และต้องซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากต่างประเทศ

ก่อนที่จะมีการตั้งกรมป่าไม้ในปีพ.ศ. 2439 การทำไม้และการใช้พืชผลจากป่า ในประเทศไทยมิได้อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล ราษฎรสามารถตัดฟันเอาไปใช้สอยหรือทำการค้าได้โดยเสรี เว้นแต่ในพื้นที่ทางภาคเหนือของประเทศ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีไม้สักอุดมสมบูรณ์ เจ้าผู้ครองนครเขตแคว้นต่าง ๆ ได้ยึดเอาป่าไม้สักในท้องที่ของตนเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ผู้ใดประสงค์จะทำไม้สักในป่าท้องที่ใด ต้องขอรับอนุญาตจากเจ้าผู้ครองนครนั้น โดยยอมเสียเงินให้ตามจำนวนต้นสักที่ตัดฟันลง ซึ่งเรียกว่า “ค่าต่อไม้” การถือสิทธิในป่าของเจ้าผู้ครองนครได้ดำเนินเรื่อยมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากเจ้าของป่าส่วนมากเห็นแก่ได้ เปิดอนุญาตให้มีการทำไม้อย่างไม่ยุติธรรม จึงเกิดกรณีพิพาทระหว่างผู้ขออนุญาต ผู้รับอนุญาต และเจ้าผู้ครองนครซึ่งเป็นเจ้าของป่าอยู่เนื่อง ๆ ทำให้รัฐบาลในกรุงเทพฯ จำเป็นต้องเข้าแทรกแซงแก้ไข ด้วยการออกพระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมือง พ.ศ. 2417 มาใช้ แต่ยังคงให้สิทธิถือครองแก่เจ้าผู้ครองนครเช่นเดิม

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2426 เมื่อรัฐบาลทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ บริษัทต่างประเทศเข้ามาประกอบอาชีพในการทำไม้กันมากขึ้น ซึ่งกลายเป็นผลร้ายแรงต่อมา เนื่องจากเมื่อมีผู้ต้องการทำไม้มากขึ้นก็ต้องแก่งแย่งกันเพื่อจะได้รับอนุญาต ต่างฝ่ายต่างให้เงินกินเปล่าเป็นจำนวนมาก ๆ แก่เจ้าผู้ครองนคร เพื่อจะได้สิทธิในการทำไม้ ทำให้บรรดาผู้ขอทำไม้ได้รับความเดือดร้อน นอกจากนั้นยังปรากฏว่าการเก็บเงินค่าต่อไม้ได้กระทำกันอย่างหละหลวม รัฐบาลจึงพิจารณาเห็นความจำเป็นที่จะต้องจัดการควบคุมการทำไม้ให้รัดกุมยิ่งขึ้น ดังนั้นในปี พ.ศ. 2436 รัฐบาลไทยได้ขอยืมตัวนายเฮซ เสดด (Mr. H. Slade) เจ้าหน้าที่ป่าไม้ชาวอังกฤษ ผู้ชำนาญการป่าไม้ของจากอินเดียมาเป็นการชั่วคราวเพื่อให้ช่วยวางแผนการจัดการป่าไม้ของไทย ซึ่งนายเสดด ได้สำรวจและชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องอันเนื่องมาจากสาเหตุ 2 ประการ คือ

ประการแรก การทำป่าไม้ทั้งหมดอยู่ในความครอบครองของเจ้านายเจ้าของท้องที่ ทำให้เกิดการเรียกเงินกินเปล่าตามอำเภอใจ ประการที่สอง การทำป่าไม้เท่าที่เป็นอยู่ยังไม่อยู่ในระเบียบอันถูกต้อง คือ ขาดหลักการเกี่ยวกับการคุ้มครองรักษาป่าเพื่อที่ป่าไม้จะสามารถอำนวยผลได้ อย่างถาวร นั่นก็คือ ได้มีการทำไม้ในป่าไม้สักจนเกินกำลังของป่าไม้มาก ซึ่งเป็นการผิดหลักการของวิชาการป่าไม้ที่ถือว่า ป่าไม้ที่มีอยู่ทั้งหมดเป็นเสมือนต้นทุนซึ่งเป็นของประเทศ และปริมาณเนื้อไม้ที่ออกงอกขึ้นทุกปีนั้นเป็นดอกเบี้ยที่เราอาจจะนำออกใช้ สอยได้เป็นรายปี ต้นทุนที่มีอยู่ไม่สมควรไปแตะต้องเป็นอันขาด คงใช้แต่ดอกเบี้ยเท่านั้น มิเช่นนั้นแล้ว ป่าไม้ที่มีอยู่ก็จะไม่สามารถอำนวยประโยชน์อย่างถาวรได้ตลอดไป

นายเสดด ได้เสนอวิธีแก้ไขไว้หลายประการ แต่ที่สำคัญก็คือ การชี้ให้เห็นว่าป่าไม้เป็นเสมือนต้นทุนซึ่งเป็นของประชาชาติโดยส่วนรวม จึงเป็นสิ่งที่ควรคุ้มครองรักษาไว้และจัดการให้อำนวยประโยชน์แก่รัฐและประชาชนอย่างสม่ำเสมอตลอดไป ไม่ควรปล่อยให้อยู่ในมือของเอกชนคนใด

คนหนึ่งโดยเฉพาะ เมื่อกระทรวงมหาดไทยได้รับรายงานดังกล่าวแล้ว จึงพิจารณาเห็นชอบและนำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ซึ่งทรงมีพระราชดำริเห็นชอบ ทางราชการจึงถือเอาวันดังกล่าวเป็นวันสถาปนากรมป่าไม้ การจัดการป่าไม้ในประเทศไทยจึงเริ่มดำเนินการโดยรัฐบาลตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (มูลนิธิสืบนาเคเศียร, 2552)

จากการทำสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 1 ในปีพ.ศ. 2416 และฉบับที่ 2 ในปีพ.ศ. 2426 โดยรัฐบาลสยามกับประเทศอังกฤษ เพื่อแก้ไขปัญหาการทำไม้ ปัญหาความและปัญหาโจรผู้ร้ายบริเวณพรมแดนล้านนา ที่ทำให้คนในบังคับของอังกฤษเสียผลประโยชน์ ตลอดจนชีวิตและทรัพย์สิน ได้สนับสนุนการลงทุนของต่างชาติในล้านนา มีบริษัทป่าไม้ใหญ่ถึง 5 บริษัททำไม้ในเมืองต่าง ๆ ได้แก่ บริษัทเบอร์เนียวมีสำนักงานที่เชียงใหม่ ฝาง ลำปาง และตาก ในขณะที่มีสำนักงานที่แม่สะเรียง แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ บริษัทหลุยส์เลียวโนเวนส์ตั้งสำนักงานที่ลำปาง และเถิน บริษัทแองโกล-สยามตั้งสำนักงานที่ลำปาง จาว และปง บริษัทของเดนมาร์กคือ อีสต์เอเชียติก ตั้งสำนักงานที่แพร่ นอกจากนี้ยังมีบริษัทของฝรั่งเศสตั้งสำนักงานที่เชียงรายด้วย¹⁸ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546)

ช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเพื่อการส่งสินค้าออก อันเนื่องมาจากสนธิสัญญาบาวริง ไม่สักระยะเป็นสินค้าที่ต่างชาติต้องการ ทำให้มีทุนจากประเทศอังกฤษ คือบริษัทบอมเบย์เบอร์มา และบริษัทแองโกล-สยามเข้ามาสัมปทานทำไม้สักโดยตัดไม้ ใช้งานลากซุงลงแม่น้ำอิง ผูกเป็นแพซุงล่องออกแม่น้ำโขงเข้าสู่ประเทศลาว และอีกทางหนึ่งบริษัทแองโกล-สยามได้ทำทางรถไฟเล็กขนส่งซุงลงแม่น้ำยมสู่ปากน้ำโพทางอำเภอโป่ง จังหวัดพะเยา

จากบันทึกการเดินทางของเรจินัลด์ เลอ เมย์ (Reginald le May) นักการทูตชาวอังกฤษที่ได้เดินทางมาสำรวจจากเหนือตั้งแต่เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน เชียงม่วน ปง เชียงคำ เทิง เชียงแสน แม่จัน เชียงราย พะเยา และสิ้นสุดที่ลำปาง โดยใช้ระยะเวลาการเดินทางประมาณ 5 เดือน กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 2456 บริษัทแองโกล-สยามได้สร้างทางรถไฟเล็ก¹⁹ (พระธรรมวิมลโมลี, 2549) ที่อำเภอ

¹⁸ สัญญาเชียงใหม่ทั้ง 2 ฉบับได้เปิดโอกาสให้กรุงเทพฯทางสู่การปฏิรูปการปกครอง ปกครอง เพื่อสร้างระบบศูนย์รวมอำนาจ พร้อมๆ กับการปูทางให้ระบบทุนนิยมตะวันตกเข้ามาครอบงำเศรษฐกิจของล้านนา หรือภาคเหนือในเวลาต่อมา

¹⁹ การสร้างทางรถไฟเพื่อขนส่งไม้สักจากเขตป่าสงวนแม่จัน ได้ดำเนินการมาตั้งแต่เดือนมิถุนายน 1913 (พ.ศ. 2456) โดยเริ่มสร้างเส้นทางตั้งแต่เมืองปง ผ่านเขตสัมปทานของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาในเขตป่าเมืองปง จากนั้นเส้นทางจะข้ามคอกแก้วที่กั้นระหว่างอำเภอคอกแก้วและอำเภอจุน แล้วตัดเข้าสู่เขตสัมปทานป่าแม่จัน รวมระยะทางประมาณ 26 ไมล์ (41.6 กิโลเมตร) ส่วนกรมป่าไม้ของสยามได้ตั้งที่ทำการย่อยที่เมืองเชียงม่วน เพื่อดูแลผลประโยชน์ทางด้านป่าไม้แก่รัฐบาลสยาม การทำไม้ของทั้งบริษัทบอมเบย์เบอร์มาร์ และบริษัทแองโกล-สยามสามารถทำกำไรอย่างมหาศาล กล่าวได้ว่าการสร้างทางรถไฟเล็กสำหรับลากไม้ของบริษัทแองโกล-สยามถือเป็นโครงการครั้งแรกของบริษัทเอกชนที่มาสร้างในภาคเหนือ ภายหลังบริษัทบริติช เบอร์เนียวซึ่งเป็นบริษัทสัมปทานป่าไม้ในภาคเหนืออีกบริษัทหนึ่ง ได้ทำการก่อสร้างทางรถไฟเล็กสำหรับลากไม้ในเขตป่าเมืองฝางทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงราย

ป่งสำหรับลากไม้ ซึ่งเป็นหนึ่งของบริษัทต่างชาติที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ในเขตพะเยา เส้นทางรถไฟสายนี้เป็นเส้นทางที่สร้างเพื่อลำเลียงไม้สักจากป่าสงวนแม่จุน ซึ่งเป็นป่าไม้สักที่มีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่งในภาคเหนือซึ่งครอบคลุม 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอปง อำเภอดอกคำใต้ และ อำเภอจุน โดยมีสำนักงานใหญ่ของบริษัทแอ่งโกล-สยาม และเป็นสถานีรถไฟต้นทางที่จะลำเลียงไม้สักออกจากเขตป่าสงวนแม่จุน ไปยังลำน้ำแม่ยมที่เมืองปง

การทำไม้โดยบริษัทต่างชาติยุติลงเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สองช่วงในปีพ.ศ. 2484-2486 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2489 รัฐบาลจำเป็นต้องคืนสัมปทานป่าสักให้แก่บริษัททำไม้ต่าง ๆ ที่ยึดคืนมา และได้จัดตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) ขึ้น แทนบริษัทไม้ไทยจำกัดใน พ.ศ. 2490 เพื่อดำเนินกิจการด้านป่าไม้ให้แก่รัฐบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2497-2498 การสัมปทานป่าสักของบริษัทต่าง ๆ ได้สิ้นสุดลง และไม่ได้รับต่อสัญญา รัฐบาลได้จัดตั้งบริษัทป่าไม้ร่วมทุนขึ้น จากบริษัททำไม้ทั้งหมดสัมปทานทั้ง 5 บริษัท โดยรัฐบาลไทยถือหุ้นร้อยละ 20 นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งบริษัทป่าไม้จังหวัด เพื่อรับทำไม้ในท้องที่จังหวัด

ต่อมาปีพ.ศ. 2507 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ในรัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครอง รักษาสภาพป่า ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาในปี พ.ศ. 2516 กรมป่าไม้ได้ประกาศเขตป่าในบริเวณทุ่งลอ และป่าในบริเวณใกล้เคียงเป็นป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่พุง-ป่าแม่ลอยไร่-ป่าสักลอ จำนวน 98,970.67 ไร่ หรือ 158.35 ตารางกิโลเมตร โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2516 มีพื้นที่ป่าคาบเกี่ยวอำเภอป่าแดด อำเภอเทิง และอำเภอจุน จังหวัดเชียงราย เมื่อมีการตั้งจังหวัดพะเยา อำเภอจุนได้อยู่ในเขตจังหวัดพะเยา จึงมีพื้นที่ป่าในอำเภอจุน จำนวน 17,925 ไร่ ปัจจุบันป่าแม่อิงฝางจะอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปืม ส่วนป่าแม่อิงฝางขาวจะอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูนาง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเวียงลอ

ต่อมาการสัมปทานป่าครั้งที่สองเริ่มขึ้น โดยบริษัทล่าป่าทำไม้ได้รับสัมปทานตัดไม้ในปี พ.ศ. 2518 นำช้างเข้ามาชักลากไม้สักมารวมหมอนไว้ริมทาง ขนย้ายด้วยรถบรรทุกทุกผ่านไปยังอำเภอ เชียงคำ อำเภอพะเยา อำเภองาว และเข้าสู่โรงเลื่อยที่จังหวัดลำปาง²⁰ (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน) การทำไม้เริ่มมีปัญหามากขึ้นเนื่องจากกระแสการต่อต้านของมวลชนต่าง ๆ รวมทั้งราษฎร ที่อาศัยในบริเวณป่าด้วย จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์อุทกภัยทางภาคใต้เมื่อปลายปี 2531 ซึ่งทำความเสียหายอย่างร้ายแรง ทำให้รัฐบาลได้ระงับการทำไม้ทางภาคใต้ตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปชั่วคราว ขณะเดียวกัน มวลชน และสื่อมวลชนเกือบทุกแขนงต่างเร่งรัดให้รัฐบาลยกเลิกสัมปทานทำไม้ทั้งหมด

ในที่สุดรัฐบาลได้ออกพระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2498 เมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2532 และคำสั่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ 32/2532 เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2532 เรื่อง การให้สัมปทานสิ้นสุดลง โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี ดังนั้นการจัดการป่าไม้ (ป่าบก) ในการจัดวางโครงการทำไม้ป่าบกทั่วประเทศ ในป่าธรรมชาติก็ต้องยุติลงทุกโครงการ พื้นที่ที่มีสภาพป่าสมบูรณ์ ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแทน (จิระ จินตบุญ, 2539)

จากการให้สัมปทานป่าทั้ง 2 ครั้งแก่บริษัทจากต่างชาติ ทำให้ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดฟันลงเป็นจำนวนมาก ดังนั้นสภาพป่าที่เหลือจึงเป็นป่าที่ถ้ำถ้ำพื้นตัว และป่าที่เกิดจากการปลูกป่าเสริมบ้าง ส่วนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกครอบงำจากการตัดฟัน อาจจะเป็นบริเวณที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือว่าเป็นดงเจ้าบ้าน คือบริเวณที่สิงสถิตของวิญญาณผีบรรพบุรุษที่ปกป้องบ้านเรือนและคนในชุมชนจากภัยอันตรายทั้งปวง

ปีพ.ศ. 2540 คณะรัฐมนตรีและคณะกรรมการกฤษฎีกาได้ให้ความเห็นชอบประกาศให้ป่าสงวนแห่งชาติทั้ง 3 แห่ง คือ ป่าสงวนแห่งชาติแม่จูน (ตำบลจูน) พื้นที่ 132.33 ตารางกิโลเมตร ป่าสงวนแห่งชาติแม่ลอยไร่-ป่าสักกลอ-ป่าน้ำพุ (ตำบลหงส์หิน) พื้นที่ 23.00 ตารางกิโลเมตร และป่าสงวนแห่งชาติน้ำแวน-ป่าห้วยไคร้ พื้นที่ 11 ตารางกิโลเมตร และป่าไม้อำเภอจูน พื้นที่ 205.50 ตารางกิโลเมตร เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเวียงลอ มีเนื้อที่ประมาณ 231,875 ไร่ หรือประมาณ 371 ตาราง

²⁰ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2489 รัฐบาลจำเป็นต้องคืนสัมปทานป่าสักให้แก่บริษัททำไม้ต่าง ๆ ที่ยึดคืนมา และได้จัดตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) ขึ้น แทนบริษัททำไม้ไทยจำกัดใน พ.ศ. 2490 เพื่อดำเนินกิจการด้านป่าไม้ให้แก่รัฐบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2497-2498 การสัมปทานป่าสักของบริษัทต่างๆ ได้สิ้นสุดลง และไม่ได้รับต่อสัญญา รัฐบาลได้จัดตั้งบริษัทป่าไม้ร่วมทุนขึ้น โดยรวมทุนจากบริษัททำไม้ทั้งหมดสัมปทานทั้ง 5 บริษัทเข้าด้วยกัน โดยรัฐบาลไทยถือหุ้นร้อยละ 20 นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งบริษัทป่าไม้จังหวัดขึ้น เพื่อรับทำไม้ในท้องที่จังหวัดนั้น ๆ ป่าสักได้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ห้องกิจการอุตสาหกรรมป่าไม้ทำหนึ่งส่วน บริษัทป่าไม้ร่วมทุนหนึ่งส่วน และบริษัทป่าไม้จังหวัดอีกหนึ่งส่วน จนกระทั่ง พ.ศ. 2503 เมื่อหมดสัมปทาน รัฐบาลจึงได้มอบให้ห้องกิจการอุตสาหกรรมป่าไม้ เป็นผู้ดำเนินการทำไม้สักที่เหลืออยู่ บริษัททำไม้ต่างชาติจึงได้ปิดกิจการลง

กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอปง และอำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ประเภทของสัตว์ป่าที่พบมากคือ นกยูง นกขุนแผน นกขุนทอง นกเหยี่ยว นกกระรางสร้อยคำ และ นกกระรางหัวหงอก สัตว์ป่าที่พบได้แก่ เลียงผา หมูป่า หมีควาย หมีหมา ลิง อีเห็น เก้ง และนกยูง

ปี พ.ศ. 2555 ได้มีการกำหนดให้เขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ลอยไร่- ป่าสักกลอ-ป่าน้ำพุง เป็น เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทับพญาลอ จังหวัดพะเยา-เชียงราย ตามประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมเรื่อง กำหนดพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ลอยไร่ ป่าสักกลอ และป่าน้ำพุง และพื้นที่ ชุ่มน้ำบริเวณแม่น้ำอิงในท้องที่ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง ตำบลป่าแดด ตำบลสันมะค่า อำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย และตำบลหงส์หิน ตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล ให้ เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 มีเนื้อที่ 17,712 ไร่ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 9 มกราคม 2555

จะเห็นว่าป่าไม้ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ เช่น ไม้สัก ไม้แดง ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้ยาง ไม้ตะเคียน เป็นต้น มีสัตว์ป่า เช่น กวาง เลียงผา หมูป่า และสัตว์น้อยใหญ่อีกหลายชนิด มีเห็ดชนิดต่าง ๆ มากมาย ชาวบ้านได้อาศัยป่าในการเลี้ยงชีพ ทำฟืน รวมทั้งสร้างบ้านเรือน และมีรายได้จากการเก็บหาของป่า ความอุดมสมบูรณ์ของป่าทำให้น้ำในลำ ห้วยต่าง ๆ ไหลตลอดปี ชาวบ้านไม่ขาดแคลนน้ำ เมื่อรัฐให้สัมปทานป่า ต้นไม้ใหญ่ได้หายไป น้ำใน ลำห้วยเริ่มไหลน้อยลง ต่อมาเมื่อมีนโยบายส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ทำกินโดยแผ้วถางป่า ทำให้ป่าถูกทำลายเพิ่มมากขึ้น บางลำห้วยน้ำจะไหล เฉพาะช่วงฤดูฝนเท่านั้น ความอุดมสมบูรณ์ของป่าเริ่มลดลง สัตว์ป่าต่าง ๆ ลดจำนวนลง

4.7 พลวัตสังคมชาวผ่านประวัติชีวิตของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้ ผู้ศึกษาได้นำเสนอตัวอย่างเรื่องราวประวัติชีวิต การดำเนิน ชีวิต วิธีคิด ประสบการณ์ชีวิตของผู้คนในแต่ละยุค และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ด้วยสายตาของบุคคลในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ โดยคัดเลือกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 8 คน²¹ ที่มีอายุในช่วง 40-80 ปี และใช้ชื่อนามสมมติในการนำเสนอเรื่องราวประวัติชีวิตของแต่ละคน เพื่อให้เห็น พลวัตของสังคมชาวผ่านอดีตถึงปัจจุบันใน 5 ด้าน ได้แก่ (1) สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์ (2) เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ (3) ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ (4) วัฒนธรรมและ ความเชื่อ และ (5) แนวโน้มในอนาคต โดยการสืบสาวถึงปัจจัยภายนอกได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม

²¹ อานวยละเอียดกรณีประวัติชีวิตทั้ง 8 คน ในภาคผนวก ง

และปัจจัยภายในได้แก่ ความรู้สึกนึกคิดของตัวบุคคล ทั้งนี้ได้สรุปภาพรวมของพลวัตสังคมชวามาผ่านประวัติชีวิตของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ดังต่อไปนี้

4.7.1 สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์

สภาพสังคมในอดีตช่วงปีพ.ศ. 2520 ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่กันกระจัดกระจาย ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบเครือญาติ มีการใช้แรงงาน และการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนอาหาร สินค้าที่จำเป็นในการดำรงชีพในกลุ่มเครือญาติ และเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือต่างเมือง รวมทั้งการช่วยเหลือกันในงานบุญ งานประเพณีต่าง ๆ ในชุมชนทั้งงานบุญ งานบวช งานศพ ถ้าเป็นงานศพทุกหลังคาเรือน จะนำข้าวสารไปร่วมทำบุญก่อนวันเผาศพ เพื่อนำไปเลี้ยงแขก ก่อนที่ไฟฟ้าจะเข้ามาในชุมชน ช่วงกลางคืนหนุ่มสาวจะไปมาหาสู่กันตามบ้านโดยจุดตะเกียง ถ้าเป็นช่วงฤดูหนาวจะผิงไฟนั่งคุยกัน นอกจากนี้ยังมีหนังขายยาเข้ามาฉายในหมู่บ้าน ทำให้คนในชุมชนมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ต่อมาเริ่มมีการจ้างแรงงานทำนาในกลุ่มชวามาที่มีที่นาจำนวนมาก เพราะเกรงว่าจะทำนาแล้วเสร็จไม่ทันฝนที่ตกลงมา แต่เป็นการจ้างในราคาที่ไม่สูงมาก ส่วนการศึกษาของคนในอดีตจะเรียนหนังสือกับพระที่วัด ต่อมาเริ่มมีการสร้างโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้าน โดยช่วงแรกเปิดสอนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และเมื่อจบการศึกษาทุกคนจะช่วยพ่อแม่ทำนา เลี้ยงวัวควาย และช่วยเหลืองานบ้านอื่น ๆ ทำให้กลุ่มพี่น้องในครอบครัวมีความรักใคร่ สามัคคีกัน ต่อมาเมื่อมีการขยายโอกาสทางการศึกษา เด็กผู้ชายจะได้ออกไปเรียนหนังสือต่อภายนอกชุมชน เพราะการเดินทางและการอยู่อาศัยยังมีความยากลำบาก ส่วนเด็กผู้หญิงพ่อแม่จะสอนให้ที่บ้าน

หลังการเข้ามาของไฟฟ้าประมาณปีพ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ความทันสมัยเริ่มเข้ามาในชุมชน การแลกเปลี่ยนแรงงานในกลุ่มเครือญาติหายไป กลายเป็นการจ้างแรงงาน หนี้สินในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นจากการลงทุนในการเกษตร การศึกษาบุตร และซื้อหาสินค้ามาบริโภค รวมทั้งการสูญเสียที่ดิน ทำให้คนในชุมชนออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น ส่วนลูกหลานชวามาได้มีโอกาสเรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาได้เข้ามาทำงานและตั้งถิ่นฐานในเมืองใหญ่ ส่งผลให้มีความผูกพันกับชุมชนน้อยลง และมีวิถีคิดในการดำเนินชีวิตบางอย่างที่แตกต่างจากพ่อแม่ จากการที่คนวัยกลางคน และคนหนุ่มสาวออกไปทำงานนอกชุมชน เมื่อมีลูกได้นำมาให้พ่อแม่เลี้ยงที่บ้าน ทำให้มีประชากรเด็กและผู้สูงอายุในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ช่องว่างระหว่างวัยทำให้เกิดปัญหาเด็กเยาวชน และปัญหาครอบครัวจากการเข้ามาของเทคโนโลยีการสื่อสาร ถึงแม้ว่าคนรุ่นใหม่จะออกไปอยู่นอกชุมชน จึงทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง แต่ในภาพรวมความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและกลุ่มเครือญาติยังมีความรัก ความสามัคคีกันดี โดยเฉพาะช่วงที่มีงานประเพณีจะกลับมาบ้าน และเข้าร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มเพื่อน และคนในชุมชน อย่างไรก็ตามยังมีความขัดแย้ง

ของคนในชุมชนเกิดขึ้น เช่น ช่วงที่มีการเลือกตั้งในท้องถิ่น การแข่งขันน้ำในการทำนาปรัง การชกต่อยของกลุ่มวัยรุ่นในช่วงงานประเพณีของชุมชน เป็นต้น

4.7.2 เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

จากการที่พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในลุ่มน้ำอิง ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านในอดีตได้พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตหาอาหารจากป่า หาปลา สัตว์น้ำจากแม่น้ำอิง ลำห้วยต่าง ๆ และทำนาปลูกข้าวโดยบุกเบิกที่ป่าให้เป็นที่นา ใช้แรงงานคนในครอบครัวและแรงงานสัตว์ทั้งวัวและควาย การทำนาในอดีตชาวนาจะทำน่าน้ำฝนเพียงปีละครั้ง โดยไปนอนค้างแรมที่กระท่อมกลางทุ่งนาตลอดระยะเวลาทำนา ในทุ่งนาหลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาจะปลูกพืชหลังนาบางส่วนเช่น กระเทียม หอมแดง ผักสวนครัวต่างๆ และทุ่งนายังเป็นพื้นที่สำหรับเลี้ยงวัวควายอีกด้วย นอกจากนี้ชาวนายังรู้จักถนอมอาหารจากปลาและสัตว์น้ำที่มีอยู่มากมายในแม่น้ำอิง เพื่อเก็บไว้กิน แจกจ่ายให้ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่น เช่น เมียง เกลือ ฝ้าย เป็นต้น ดังนั้นวิถีการผลิตในอดีตเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ และพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก

การเปลี่ยนระบบการผลิตจากยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายของชาวนาทุ่งลอ เริ่มเมื่อข้าวกลายเป็นสินค้า ชาวนานำข้าวไปขายให้แก่โรงสีของพ่อค้าชาวจีน หลังปีพ.ศ. 2505 เมื่อรัฐได้เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานตามชุมชนต่าง ๆ ถนนหนทางเข้าสู่ชุมชนในทุ่งลอมีความสะดวกขึ้น พ่อค้าชาวจีนได้นำรถบรรทุกเข้ามารับซื้อข้าวในหมู่บ้าน นอกจากนี้การส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ที่ใช้เทคโนโลยีที่มีความสะดวกรวดเร็วในการทำนา ช่วงปีพ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ชาวนาจึงขายควายและกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มาซื้อปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ได้แก่ รถไถ ปุ๋ย สารเคมี ชาวนาเริ่มมีหนี้สินจากการกู้ยืมเงิน แต่ราคาข้าวยังตกต่ำ ต่อมามีนายหน้าซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นเข้ามาซื้อที่ดินริมแม่น้ำอิง ชาวนาหลายรายจึงขายที่ดิน เพื่อใช้หนี้และนำเป็นทุนในการประกอบอาชีพค้าขายนอกชุมชน บางรายไปทำงานต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีการเข้ามาของนายทุนภายนอกเพื่อส่งเสริมการปลูกผักกาดเขียวปลี และข้าวอินทรีย์ปลอดสารเคมีในระบบเกษตรพันธะสัญญา

ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2550 ถึงปัจจุบัน ชาวนาทุ่งลอทำนาปีละ 2 ครั้ง ทั้งนาปีและนาปรังโดยสูบน้ำจากแม่น้ำอิงและเจาะบ่อน้ำกลางทุ่งนา ปลูกพืชเศรษฐกิจที่หลากหลายมากขึ้นตามความต้องการของตลาดเช่น ลำไย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ถั่วดำ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน รวมทั้งประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น ในขณะที่ที่ดินอีกส่วนหนึ่งในทุ่งลอเป็นของกลุ่มทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรมและกลุ่มทุนอสังหาริมทรัพย์ รวมทั้งนายทุนจากภาคใต้ที่มาซื้อที่ดินทำธุรกิจเกี่ยวกับยางพารา และปลูกยางพารา ซึ่งทุนจากภายนอกที่เข้ามาได้กระตุ้นให้เกิดการเกษตรที่ตอบสนองต่อ

ระบบตลาดอย่างเข้มข้น การบุกเบิกที่ดินเข้าไปในเขตป่าเพิ่มมากขึ้น เพื่อปลูกยางพาราซึ่งมีพื้นที่ปลูกเป็นอันดับสองรองจากการปลูกข้าว ส่วนที่ดินมีราคาสูงขึ้น ชาวนามีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ในขณะเดียวกันมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้นด้วย จากการส่งลูกเรียนหนังสือ ซื้อข้าวและอาหารเพื่อบริโภค เพราะชาวนาไม่ได้ผลิตอาหารเองเช่นในอดีต รวมทั้งอาหารจากธรรมชาติลดลงเพราะถูกทำลายจากการขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเข้าไปในเขตป่าธรรมชาติ

4.7.3 ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศ

ทุ่งล่อเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายของระบบนิเวศ ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ พืชผักนานาชนิด คนในอดีตที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ได้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ในการดำรงชีพ ทั้งเป็นแหล่งอาหาร ไม้สร้างบ้าน ไม้ใช้สอย แหล่งสมุนไพรรักษาโรค หาปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำอิง ลำห้วยต่างๆ รวมทั้งเก็บผัก หาแมลงต่าง ๆ ในทุ่งนา ป่าตามหัวไร่ปลายนา ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ถือเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ทุกคนในท้องถิ่นทุ่งล่อ สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ช่วงปีพ.ศ. 2470 ป่าในบริเวณทุ่งล่อได้ถูกบริษัทต่างชาติเข้ามาสัมปทานทำไม้ แต่ในขณะนั้นประชากรยังมีน้อย และวิธีการผลิตเป็นแบบยังชีพ จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติยังคงอุดมสมบูรณ์ และเพียงพอสำหรับการดำรงชีพ

หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขาย ทำให้การพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ มาเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นปัจจัยการผลิตในระบบตลาด ทรัพยากรส่วนรวมได้แก่ ป่าไม้ ที่ดิน ถูกทำให้กลายเป็นของทรัพย์สินของรัฐ ในปีพ.ศ. 2520 มีการออกกรรมสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดินในทุ่งล่อ ในช่วงของการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจเพื่อขายเชิงพาณิชย์ ทรัพยากรส่วนรวมถูกเปลี่ยนมาเป็นทรัพยากรปัจเจก ในปีพ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเริ่มมีคนภายนอกเข้ามาทำธุรกิจ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวม จากการใช้ประโยชน์ที่ไม่ได้ตระหนักในการอนุรักษ์และความยั่งยืน การใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการเกษตร การบุกเบิกที่ดินทำกินเข้าไปในเขตป่า ทำให้ดิน น้ำ ป่าเริ่มมีความเสื่อมโทรม ส่งผลให้ความหลากหลายของระบบนิเวศธรรมชาติ และอาหารจากธรรมชาติลดลง ในปีพ.ศ. 2550 เป็นต้นมาการทำนาปรัง และการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราในที่ดอน ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้เพื่อเป็นปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้น ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ความเหลื่อมล้ำ การแย่งชิง และความเป็นไม่ธรรมในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวม เช่น นายทุนใช้ท่อสูบน้ำขนาดใหญ่เข้าแปลงยางพารา ชาวนาอมหนองน้ำเพื่อทำเป็นที่นา หรือการแย่งน้ำเพื่อทำนาปรัง เป็นต้น

4.7.4 วัฒนธรรมและความเชื่อ

ในอดีตชาวบ้านมีความเชื่อว่า มีผีและสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่ทุกหนแห่ง ไม่ว่าจะเป็นป่าภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ ทุ่งนา เหมืองฝาย หมูบ้าน บ้านเรือน เป็นต้น การตั้งหมู่บ้าน และบ้านเรือนของผู้คนในอดีตจะตั้งศาลให้ผีบ้าน ผีเรือนพร้อมกันด้วย เพื่อให้ผีและสิ่งเหนือธรรมชาติปกปักรักษาผู้คน บ้านเรือน และทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นชาวบ้านจึงประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพ และขอบคุณผีและสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นประจำทุกปี ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้จะควบคู่กับประเพณี 12 เดือนในพุทธศาสนา เช่น ก่อนทำนาจะมีการเลี้ยงผีฝ่าย ผีขุนน้ำ เลี้ยงผีอารักษ์บ้าน งานบุญบั้งไฟ ก่อนลงนามจะมีผีเลี้ยงผีตาแฮก หรือผีนา หลังเก็บเกี่ยวจะมีการสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย ประเพณีถวายข้าวใหม่ งานบุญข้าวจี เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นวิถีวัฒนธรรมในสังคมชาวนา

เมื่อวิถีการผลิตเปลี่ยน ทำให้วิถีวัฒนธรรมในสังคมชาวนาเกิดการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เพราะวิถีวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมไม่สอดคล้องกับวิถีการผลิตสมัยใหม่ พิธีกรรมบางอย่างจึงหายไป พิธีกรรมบางอย่างยังคงดำรงอยู่ แต่มีการปรับหรือประยุกต์ให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามการประกอบประเพณีพิธีกรรมดังกล่าว เป็นการสร้างความเป็นท้องถิ่นนิยมและสำนึกร่วมของท้องถิ่น ผ่านประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น และพิธีกรรมบวงสรวง ผู้นำทางวัฒนธรรม ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ให้ความสำคัญในประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นลดลง ยอมรับวัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต และขาดการเรียนรู้ความเป็นชุมชน

4.7.5 แนวโน้มในอนาคต

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 8 คนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มอนาคตของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ในประเด็นต่อไปนี้

4.7.5.1 ด้านพื้นที่ที่มีความเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ที่มีความทันสมัย มีการพัฒนาพื้นที่ให้กลายเป็นเมืองมากขึ้น การเดินทางมีความสะดวก เกิดโรงงานอุตสาหกรรม ที่ดินจะมีราคาสูงขึ้น มีนายทุนจากภายนอกเข้ามาซื้อที่ดิน และตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น ส่วนการถือครองที่ดินของคนในชุมชนจะลดลง เพราะที่ดินถูกแบ่งให้ลูกหลาน

4.7.5.2 ด้านการเกษตร คนในชุมชนจะทำนายน้อยลงเรื่อย ๆ การช่วยเหลือกันในการทำนาลดลง ชาวนาเป็นทั้งผู้ผลิตโดยจะทำนาเพื่อขาย ใช้เทคโนโลยีและเครื่องจักร และชาวนาเป็นผู้บริโภคที่ซื้อข้าวกิน ส่วนนายทุนจากภายนอกเข้ามาซื้อที่ดิน และนำพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่เข้ามาปลูกในทุ่งลอ เช่น ข้าวบาเลย์ มันฝรั่ง ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น เพื่อสนองความต้องการของตลาดโลก ทั้งนี้ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยทั้งภายในและภายนอก เช่น ภาวะหนี้สิน นักการเมือง นโยบายรัฐ ระบบตลาดที่เข้ามาสู่ชุมชน ชาวนารุ่นใหม่จะต้องปรับตัวเพื่อการดำรงชีพในสังคมสมัยใหม่ โดยมีการ

ค้นคว้าข้อมูลข่าวสารจากสื่อ การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น การพัฒนาทักษะใหม่ ๆ และการรวมกลุ่มของเกษตรกรในการทำเกษตร

4.7.5.3 ด้านสังคม คนรุ่นใหม่จะไม่ทำนา จะออกไปทำงานและตั้งถิ่นฐานในเมืองมากขึ้น ทำให้แรงงานในการทำนาลดลง และมีค่าแรงสูง คนที่ออกไปเรียนหนังสือภายนอก และได้เรียนรู้จากภายนอกมาก จะมีวิถีชีวิตและวิธีคิดในอีกรูปแบบหนึ่ง เกิดการแข่งขันกันในด้านฐานะความเป็นอยู่ ส่วนโรงเรียนในชุมชนจะไม่มีความสัมพันธ์กับชุมชน เพราะมีการกิจด้านเอกสาร และการประเมินผลมากขึ้น

4.7.5.4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติในทุ่งล่อจะเสื่อมโทรมลง จะมีการยึดครองทรัพยากรส่วนรวม เช่น แม่น้ำอิง และหนองน้ำ เป็นสมบัติส่วนตัว และเกิดความขัดแย้ง การแย่งชิงในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

4.7.5.5 ด้านวัฒนธรรมความเชื่อ คนรุ่นใหม่เลียนแบบวัฒนธรรมต่างชาติ และสื่อสมัยใหม่ โดยให้ความสำคัญกับประเพณีท้องถิ่นน้อยลง อาจเกิดความเสื่อมของพุทธศาสนา คือ การที่พระสงฆ์ทำตัวไม่น่าเคารพ ทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือ อย่างไรก็ตามผู้คนยังมีความเชื่อเรื่องผีและสืบสานประเพณีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา

จากการศึกษาพลวัตสังคมชาวนาผ่านประวัติชีวิตของผู้คนต่างวัย ต่างชาติพันธุ์ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อ ทำให้เห็นพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อ โดยสรุปพลวัตสังคมชาวนาผ่านประวัติชีวิตทั้ง 8 คน ดังแสดงในตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2 พลวัตสังคมชาวนาผ่านประวัติชีวิตของคนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
ยายหอม	2476	80	1. บ้านเรือนยังมีน้อยอยู่กระจัดกระจาย 2. เกิดความแห้งแล้ง พ่อแม่ย้ายมาทำนาริมน้ำอิง 3. แต่ก่อนนั้นไม่มีไฟฟ้า หนุ่มสาวชาวบ้านจะเที่ยวหากันตามบ้าน ถูคูหนาวจะจุดไฟผิงและนั่งคุยกัน 4. การเอามือ ช่วยเหลือแรงงานในกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้านเรือนเคียง 5. การสัมปทานทำไม้จากบริษัทต่างชาติ และเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2	1. พึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิต 2. บุกเบิกที่ป่าให้เป็นที่นาในการทำไร่แรงงานคนในครอบครัว และแรงงานสัตว์ 3. กู้เงินรทส.5,000 บาทมาทำนา 4. การแลกเปลี่ยนอาหารและซื้อขายสินค้า เช่น เมียงไปซื้อที่บ้านเกียง ปลาแห้งไปแลกฝ้ายที่เมืองปง และนำไปขายที่เชียงใหม่	1. ความอุดมสมบูรณ์ของป่าที่เป็นแหล่งอาหาร ไม้สร้างบ้าน ไม้ใช้สอย สมุนไพรรักษาโรค 2. หาปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำอิงเป็นอาหาร	1. มีความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติในการทำนา เช่น พิธีแฮกนา พิธีสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญควาย 2. การเลี้ยงผีเจ้าหลวงซึ่งเป็นผีอารักษ์บ้านเป็นประจำทุกปี	1. หมู่บ้านมีความเจริญขึ้น การเดินทางสะดวกสบาย 2. ทำนาขายข้าวอย่างเดียว ปลูกไว้กินเพียงส่วนน้อย ถ้าไม่พอต้องซื้อข้าวกิน 3. ลูกหลานในชุมชนอาจจะเลิกทำนา เพราะออกไปทำงานนอกชุมชน 4. การทำนาเป็นปัจเจกมากขึ้น การช่วยเหลือกันลดลง และราคาที่ดินจะสูงขึ้นเรื่อย ๆ

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
พ่อตัน	2478	78	1. บรรพบุรุษย้ายถิ่นฐานมาจากสิบสองปันนา 2. เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 3. การช่วยเหลือกันในกลุ่มพี่น้องในการทำนาและกิจกรรมของชุมชน 4. การแลกเปลี่ยนสินค้า โดยนำสียืดที่กินกับหมาออกไปแลกฝ้าย และพริกจากเมืองคอบ ประเทศลาว	1. บุกเบิกที่ทำกินบริเวณริมแม่น้ำแวน และตัดฟันไม้มาสร้างบ้าน 2. ชื่อที่นาในทุ่งลอ 5 ไร่ๆ ละ 300 บาท การทำนาทุ่งลอจะไปพักค้างที่ห้างนากลางทุ่งนา และหาอาหารจากธรรมชาติ 3. นำข้าวไปขายที่โรงสีในอำเภอเชียงคำ กิโลกรัมละ 1 สลึง	1. ทรัพยากรธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ ทั้งป่าไม้ อาหารจากป่าและปลาในแม่น้ำ 2. บริเวณริมแม่น้ำแวนเป็นป่าไม้สักทอง 3. หลังจากปลูกข้าวชาวนาจะพากันไปหาปลาในหนองน้ำและแม่น้ำแวน	1. เคารพนับถือในเจ้าหลวงเมืองลำ ซึ่งเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของคนลื้อ 2. มีประเพณีเลี้ยงผีเจ้าหลวงทุก 3 ปี เรียกว่า 3 ปี 4 รวงข้าว 3. เป็นข้าวจ้างของเจ้าหลวงเมืองลำ ซึ่งสืบทอดกันมาจากสายตระกูล	1. เริ่มมียางพาราเข้ามาในชุมชน อนาคตอาจจะ เป็นพืชเศรษฐกิจ 2. ลูกหลานอาจจะไม่สนใจทำนาและสืบสานประเพณีของคนลื้อ เพราะออกไปเรียน มีครอบครัว และทำงานนอกชุมชน

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
พ่อตัน	2478	78		4. บุกเบิกที่ดินเพื่อทำสวนยาสูบ ข้าวโพด ถั่วเขียว 5. ยกที่ดินให้ลูกทั้งหมด ต่อมาลูกขายที่ดิน และประกอบอาชีพอื่น			3. คนลื้ออาจจะกลายเป็นคนเมือง หรือคนไทยภาคกลางทั้งภาษาพูด และการแต่งกาย
พ่อใหญ่	2487	69	1. อพยพมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ ต่อมามีคนอีสานย้ายถิ่นตามญาติพี่น้อง ขยายเป็นหมู่บ้านใหญ่	1. ซื้อที่ดินทำนาไร่ละจำนวน 50 ไร่ๆละ 100 บาท โดยเช่าควายทำนาจากอำเภอเชียงคำ	1. แม่น้ำอิงที่มีความอุดมสมบูรณ์ของปลาธรรมชาติหลากหลายชนิด	1. นับถือและปฏิบัติตามฮีต 12 คอง 14 เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีบุญข้าวเจ้า ประเพณีสงกรานต์	1. การทำนาในอนาคตจะนำเครื่องจักรมาทดแทนแรงงานคนมากขึ้น และใช้วิธีการทำนาที่มีความรวดเร็วจากการดำนาเป็น

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				แนวโน้มในอนาคต
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	
พ่อใหญ่	2487	69	2. พ.ศ. 2516 น้ำท่วมบ้านปางมดแดงสูงมาก จนนาข้าวเสียหาย มีการแยกหมู่บ้านไปอยู่ในบริเวณที่ดอน ห่างจากแม่น้ำอิง 3. สมัยก่อนชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันช่วยเหลือกัน ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน	2. เป็นอาสาสมัครช่วยเจาะเลือดตามหมู่บ้าน - มีกิจการค้าขายข้าวสารไก่ เครื่องใช้ในครัวเรือนและอุปกรณ์หาลา 3. ปี พ.ศ. 2522 ซ้อรถไถเดินตาม 30,000 บาท ปีพ.ศ. 2530 นำปุ๋ยมาใช้ในนาข้าว ปีพ.ศ. 2551 ทำนาปรังโดยสูบน้ำจากแม่น้ำอิงและน้ำใต้ดินมาใช้ในทุ่งนา	2. ปีพ.ศ. 2520 ทางกรมได้ออกกรรมสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน	2. ความเชื่อในเรื่องผีปู้ตาหรือผีหลักบ้านซึ่งชาวบ้านได้ตั้งศาลปู้ตาพร้อมกับ การตั้งหมู่บ้าน โดยเลือกบริเวณที่ดอน มีป่าไม้ทึบ มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู้ตาช่วงเดือนหก 3. การเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนา ทำให้ประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่หายไป	การ หว่านแห้งซึ่งประ หั ด ต้น ทุน ในขณะ ที่ การ ทำ นา ดำ ต้องจ้างแรงงานคน ทำให้ใช้ต้นทุนสูง

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
สำราญ	2488	68	1. พ่อแม่ย้ายถิ่นมาจากจังหวัดแพร่ มาหาที่ทำกิน 2. การเอามือช่วยเหลือกันในการทำนา ถ้าจ้างจะไม่แพง วันละไม่กี่บาท งานประเพณีงานบุญ งานบวช จะไปช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะงานศพจะนำข้าวสารไปให้เจ้าภาพก่อนวันเผา	1. ชื่อที่ดินซึ่งเป็นป่าติดกับหนองน้ำซึ่งที่อยู่ห่างไกลจากบ้านประมาณ 40 ไร่ 2. พ.ศ. 2522 ขายควายซื้อรถไถ ราคา 2 หมื่นกว่า เริ่มมีการใช้ปุ๋ยในไร่นา และจ้างแรงงานในการทำนา 3. ปลูกลูกกาดเขียวปลี พ่อค้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้านทั้งใบและหัว พ.ศ. 2552 ทำนาปรังในเนื้อที่ 17 ไร่ ใช้บริการเครื่องสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าจากแม่น้ำอิง	1. อาหารจากธรรมชาติ มีความอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล ปลาในทุ่งนามีมากมาย 2. ช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านจะพากันไปหาปลาในแม่น้ำอิง เมื่อได้ปลามากจะแบ่งปันกัน	1. เด็กรุ่นใหม่จะขาดศีลธรรม จริยธรรม ไม่เคารพนับถือผู้ใหญ่ เหมือนคนสมัยก่อน ไม่มีสัมมาคารวะ ไม่อ่อน น้อม ถ่อมตน นิยม วัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาแทนที่ ประเพณีของชุมชน 2. ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีดงชาวบ้าน โดยจะมีการเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปี	1. ชาวนายากจน จะไม่มีที่ดินทำกิน - ที่นาอาจจะเปลี่ยนมือ เป็นของคนรวย โดยคนที่มียารายได้ปานกลางบางส่วนจะขายที่นาให้คนรวย คนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนมีเงินกลับมาซื้อที่นา 2. คนรุ่นใหม่จะเลียนแบบ วัฒนธรรมต่างชาติ และสื่อต่างๆ

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
บุญมา	2494	62	1. ช่วยพ่อแม่ทำนา เลี้ยงควาย ตั้งแต่จบชั้นประถม ศึกษาปีที่ 4 2. ปัจจุบันความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง มีเป็นบางครั้งคราวบางตระกูลที่ยังเหนียวแน่น บางตระกูลมีการทะเลาะเบาะแว้งกัน ที่เห็นชัดคือในช่วงที่มีการเลือกตั้ง	1. ถูการทำนา ชาวนาจะไปในอนที่ห้างนา รอบห้างนา จะปลูกผักสวนครัวและหาปลาทำเป็นอาหาร 2. นำข้าวไปขายที่โรงสี บ้านปล้องและพะเยา ราคาถึงละ 4.50-5 บาท 3. ปี 2523 กู้เงินรทส. ซื้อรถไถ นู๊ยและที่นา ปี 2535 ขายที่ดินให้นายหน้า ต่อมาราคาข้าวตกต่ำ จึงให้ชาวนาอื่นเช่า ปี 2554 ที่ดินและข้าวมีราคาสูง จึงมาทำนาเอง ปลูกข้าวเจ้าอย่างเดียวแล้วซื้อข้าวเหนียวกิน	1. หนองน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลา ปู กุ้ง หอย ได้ถูกถมให้กลายเป็นที่นา บางแห่งขุดลอกจนกลายเป็นสระน้ำ บางแห่งถูกครอบครองโดยชาวนาที่มีที่นาอยู่ใกล้หนองน้ำเพื่อสูบน้ำมาใช้ในทำนาปรัง 2. พื้นที่ป่าตามธรรมชาติลดลง กลายเป็นสวนลำไย เริ่มมีการบุกรุกถางพื้นที่ป่าสงวนเพื่อทำสวนยางพารา	1. คนรุ่นใหม่จะไม่เห็นความสำคัญของประเพณีท้องถิ่นเท่าที่ควร 2. รูปแบบการจัดงานประเพณีของวัดจากเดิมที่มีขบวนแห่ครัวทาน มีขอพื้นเมือง ได้เพิ่มดนตรี รำวง ชกมวย ขายของ บางคนแต่งกายไม่เหมาะสมกับกาลเทศะ	1. คนทำนาลดลง เพราะลูกหลานออกไปเรียนหนังสือนอกชุมชนกันมาก เมื่อจบมาได้หางานทำตามบริษัทและโรงงาน 2. การถือครองที่นาของแต่ละคนจะมีปริมาณน้อยลง เพราะแบ่งมรดกให้ลูกหลาน

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
สุข	2498	57	1. พ่อแม่ย้ายถิ่นมาจากจังหวัดแพร่ หนีภัยธรรมชาติมาหาที่ทำกิน 2. เครือญาติที่ย้ายมาจากจังหวัดแพร่ มีความรัก ความสามัคคีกัน 3. การทำนาในอดีตจะช่วยเหลือกัน ถ้าทำนาของตนเองแล้วเสร็จจะไปช่วยทำนาของเพื่อนบ้าน โดยไม่มีการรับจ้างและใช้ทุนน้อย	1. ชื่อที่ดินทำกิน ไร่ละ 100 บาท และจับจองที่ป่าบุกเบิกเป็นส่วน 2. ช่วยพ่อแม่เลี้ยงควาย ทำนา และหาปลาตามหนองน้ำและแม่น้ำ 3. ต่อมาขายควายซื้อรถไถ และกู้เงินจากธ.กส.กร 4. ปลูกผักกาดเขียวปลีส่งโรงงาน	1. สภาพแวดล้อมยังเป็นป่า ที่นามีเพียงส่วนน้อย 2. การทำนาสมัยก่อนข้าวเจริญงอกงามดีโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ย 3. ที่ดินเสื่อมคุณภาพจากการใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการทำนา	1. ความเชื่อในเรื่องผี เช่นผีเจ้าพ่อคำเขียว ซึ่งชาวบ้านนับถือกันมาแต่ดั้งเดิม ถ้าลูกหลานจะไปสอบไปทำงานจะมาบนบานขอให้เจ้าพ่อช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ มีการเลี้ยงผีหลังออกพรรษา	1. การแข่งขันกันในการอยู่ การกิน การมีบ้านเรือนใหญ่โต 2. ชาวนา 1 คนสามารถทำนาได้เอง โดยจ้างคนขับรถไถจ้างหว่านข้าว จ้างพ่นยาคุมหญ้า ใช้เวลาเพียงไม่กี่วัน

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
			4. ปัจจุบันมีความขัดแย้งในการใช้น้ำ โดยมีคนในชุมชนขโมยสูบน้ำเข้านาปรัง	5. ฝนแล้ง ข้าวราคาถูก ภาวะหนี้สิน จึงไปทำงานต่างประเทศ	4. แม่น้ำอิงแห้งขอดในฤดูแล้ง จากการสูบน้ำมาทำนาปรัง	2. การตั้งศาลเจ้าที่ในบริเวณสถานีสูบน้ำอิง และมีการบนบานด้วยไก่ หมู วัว เพื่อขอให้ผีเจ้าที่ช่วยให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์	3. คนที่ทำนาจะมีอายุ 40 ขึ้นไป ลูกหลานจะไปทำงานในเมือง ถ้ามีเงินจะกลับมาซื้อที่นา 4. แรงงานในการทำนาหายาก 5. ซื้อข้าวเหนียวกินแทนการปลูกเอง
				6. ทำนาปรังใช้น้ำจากแม่น้ำอิงและซื้อรถแทรกเตอร์มาไถนาจ้าง			

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
อำนวย	2504	52	1. เป็นลูกชาวนา มีโอกาสเรียนหนังสือและศึกษาต่อจนจบปริญญาตรี 2. สมัยก่อนไม่มีไฟฟ้า ต้องจุดตะเกียงอ่านหนังสือและทำการบ้าน 2. มีหนึ่งชายชาเข้ามามีในหมู่บ้าน คนในชุมชนมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม	1. วัยเด็กช่วยพ่อแม่ทำนา เลี้ยงควาย นำข้าวไปส่งให้พ่อกลางทุ่งนา เก็บหาอาหารจากป่า ทุ่งนา และปลาจากแม่น้ำอิง 2. หลังปี 2520 กลับมาจากเรียนต่างจังหวัด เริ่มเห็นควายเหล็กใช้ในหมู่บ้าน	1. วัยเด็กทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ หาดอาหารจากป่า ทุ่งนา หัวไร่ปลายนา และปลาจากแม่น้ำลำห้วย 2. ปัจจุบันที่นาเสื่อมโทรมจากการใช้ปุ๋ยและสารเคมี พื้นที่ป่าถูกบุกรุก อาหารจากธรรมชาติลดลง	1. ความเจริญเข้ามาในชุมชน ทำให้ชาวบ้านไม่มีเวลาพูดคุยกัน เพราะต้องออกไปทำมาหากิน 2. ผู้ปกครองไม่มีเวลาสั่งสอนบุตรหลาน ทำให้รับสื่อในทุกด้าน พฤติกรรมเปลี่ยนแปลง มีปัญหา	1. ชาวนาจากผู้ผลิตข้าว กลายมาเป็นผู้บริโภคที่หาซื้ออาหารจากร้านค้า 2. คนรุ่นใหม่ที่ออกไปเรียนหนังสือ และทำงานนอกชุมชนลง จะไม่กลับมาทำนาอีกต่อไป คนทำนาจึงน้อยลง

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ			
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ แนวโน้มในอนาคต
			3. ปัจจุบันชาวบ้านไปมาหาสู่กันน้อยลง เพราะหาเงิน ใช้นี้สิน ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน รวมทั้งการศึกษาของบุตร	3. วิธีในการทำนาพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ข้าว ปุ๋ย ยา สารเคมี เทคโนโลยี 4. ริเริ่มทำนาอินทรีย์และจัดตั้งกลุ่มข้าวเก่าบ้านชาวนา ขยายสมาชิกทำนาปลอดสารเคมี		3. ชาวนาจะต้องปรับตัวนำความรู้และใช้เทคโนโลยีช่วยในการเกษตรมากขึ้น 4. ขยายระบบการตลาดข้าวเก่า เพื่อให้คนหันมาบริโภคข้าวสุขภาพมากขึ้น

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
วุฒิ	2510	46	1. เกิดในครอบครัวชาวนาขนาดใหญ่ที่มีฐานะดีมีพี่น้องหลายคน มีโอกาสเรียนหนังสือจนจบปริญญาตรี 2. ลูกผู้ชายทุกคนจะได้ไปเรียนหนังสือตอนนอกหมู่บ้านที่เชียงราย เชียงคำและจุน 3. ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว พี่น้องจะมีความรักความสามัคคีกัน	1. วัยเด็กช่วยพ่อแม่ทำงานบ้าน เลี้ยงวัวควาย นำข้าวไปส่งให้พ่อกลางทุ่งนาเก็บหาอาหารจากป่า ทุ่งนา และปลาจากแม่น้ำอิง 2. ปี 2522 ซ้อรถไถนาเจ้าทุ่ง ไฟฟ้าเริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านเริ่มมีทีวีสี มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม	1. อุดีอาหารจากธรรมชาติ ในป่า ในหนองและในทุ่งนา โดยเฉพาะปลาในแม่น้ำอิง ที่มี ความ อุดมสมบูรณ์ 2. ปัจจุบันการหากินจากธรรมชาติลดลงและมีค่าใช้จ่ายในด้านอาหารมากขึ้น	1. คนในชุมชนให้ความสำคัญกับถือผีเจ้าเมือง มีการเลี้ยงผีทุกปี 2. การสืบสาน และเข้าร่วมในงานประเพณีตามความเชื่อของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ	1. การปรับตัวของชาวนาเพื่อการดำรงชีพ โดยมีการค้นคว้าข้อมูลข่าวสารจากสื่อการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย การพัฒนาทักษะใหม่ๆ และการรวมกลุ่มของเกษตรกรในการทำเกษตร

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ				
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ	แนวโน้มในอนาคต
			4. มีการแลกเปลี่ยนอาหารกับเพื่อนบ้าน	3. ที่ดินถูกเปลี่ยนมือในกลุ่มเครือญาติ		3. ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ขาดการเรียนรู้ความเป็นชุมชน และรับวัฒนธรรมจากภายนอก ทำให้เกิดทัศนะหรือมิติในการมองชุมชนที่มีความแตกต่างจากพ่อแม่และบรรพบุรุษ	2. ชุมชนได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นเมือง มีความทันสมัย เพราะคนที่ออกไปเรียนหนังสือภายนอก และได้เรียนรู้จากภายนอกมาก จะมีวิถีชีวิตและวิธีคิดในอีกรูปแบบหนึ่ง
			5. อาชีพจะทำนาเป็นหลัก มีร้านค้าเพียง 2-3 ร้าน เพื่อจำหน่ายสินค้าที่จำเป็น ส่วนคนที่รับราชการจะมีน้อยมาก	4. ข้าวราคาตกต่ำ คนในชุมชนประกอบอาชีพอื่น			
			6. ปัจจุบันการแบ่งเขตการปกครอง ทำให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน โรงเรียนวัดลดลง	5. คนในชุมชนมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น จากลูกหลานเข้ามาเรียนหนังสือในเมือง การหาเงินจากธรรมชาติลดลง และมีค่าใช้จ่ายในด้านอาหารมากขึ้น			

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ชื่อ	ปีที่เกิด	อายุ	พลวัตสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ			
			สภาพสังคมและระบบความสัมพันธ์	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ	วัฒนธรรมและความเชื่อ
				6. คนที่มีที่นาจะมีความมั่นคงด้านเศรษฐกิจในระดับหนึ่งเช่น สามารถให้เขานา หรือนำไปจำนองเพื่อกู้เงิน หรือทำนาด้วยตนเอง		3. การยึดครองทรัพยากรส่วนรวม เช่น แม่น้ำอิง และหนองน้ำเป็นสมบัติส่วนตัว 4. ความเสื่อมของศาสนา คือ ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา พระสงฆ์ทำตัวไม่น่าเคารพ ชาวบ้านขาดความเชื่อถือ 5. โรงเรียนไม่มีความสัมพันธ์กับชุมชน เพราะมีงานด้านเอกสารและประเมินผลมาก

4.8 สรุปท้ายบท

จากการศึกษาพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะทรัพยากรส่วนรวมของสังคมชาวนา จะเห็นได้ว่าพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเป็นอาณาบริเวณที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ โดยมีคนเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ระหว่างกัน 7 ด้าน ได้แก่

4.8.1 ภูมิศาสตร์กายภาพของทุ่งลอ ที่ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบจน-เทิง บริเวณลุ่มน้ำอิงตอนกลาง ที่ราบทุ่งลอโอบล้อมด้วยภูเขาซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำห้วยหลายสายที่เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำอิง ซึ่งไหลผ่านพื้นที่ทุ่งลอ ด้วยความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ ทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ทำกิน รวมทั้งการตั้งชื่อหมู่บ้านที่มีความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ และระบบนิเวศจนก่อเกิดเป็นภูมิวัฒนธรรมทุ่งลอ หรือเรียกว่าเป็น ท้องถิ่นทุ่งลอซึ่งเป็นบริบทของพื้นที่กว้างขวางในลักษณะที่เป็นภูมิประเทศ เห็นได้จากการกำหนดชื่อภูเขา แม่น้ำ ลำห้วย หนองน้ำ ป่า ดันน้ำ ขุนน้ำและสถานที่ต่าง ๆ

4.8.2 ประวัติศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ ในพื้นที่ทุ่งลอตามไหล่เขาและบริเวณที่สูงได้พบ หินตั้ง ขวานหิน เครื่องมือหิน และโบราณวัตถุยุคหินจำนวน แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ หรือก่อนรับศาสนาพุทธ โดยแหล่งหินตั้งแสดงให้เห็นถึงการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีของผู้คนในยุคก่อนรับศาสนา เมื่อมีการยอมรับนับถือพุทธศาสนา จึงได้มีการดัดแปลงผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อใหม่ที่ได้รับมาจากพุทธศาสนา ต่อมาในยุคของการสร้างบ้านแปงเมืองในทุ่งลอสมัยล้านนา ได้ปรากฏร่องรอยของเวียงโบราณเมืองลอ โดยพบพระสถูปเจดีย์ ซากโบสถ์และวิหาร ตลอดจนพระพุทธรูปศิลาทรายแบบสกุลช่างพะเยาเป็นจำนวนมาก ในช่วงที่พม่าเข้ายึดครองล้านนา ชาวบ้านได้ละทิ้งบ้านเรือนไรรานาหนีภัยสงคราม ทำให้บ้านเมืองรกร้าง หลังจากพม่าได้ออกไปจากล้านนา คนพื้นเมืองและคนไทลื้อได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทุ่งลออีกครั้ง รวมทั้งมีชาวบ้านจากภาคอีสานอพยพเข้ามาอยู่ในทุ่งลอจากการได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศ และหนีจากความแห้งแล้งเพื่อมาแสวงหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ หลังจากนั้นได้มีญาติพี่น้องอพยพตามกันมา

4.8.3 สังคมและความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน ในลักษณะของญาติพี่น้องผ่านการนับถือผีในสายตระกูลเดียวกัน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนา การเกี่ยวข้าวในรูปแบบของการเอามื้อเอารันของคนในชุมชน ส่วนการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน จะเป็นรูปแบบของเครือข่ายชุมชนที่ใช้น้ำแม่เดียวกันในการทำนา เครือข่ายชุมชนในการแลกเปลี่ยนสินค้าและอาหาร การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ผิขุนน้ำร่วมกัน ภายหลังเมื่อการสะสมที่ดินของชาวนารวย การเช่าที่ดินในการ

ทำนาในรูปแบบของการทำนาผ่า เริ่มมีการจ้างแรงงานด้วยเงิน และการทำงานเพื่อขายในเชิงพาณิชย์ ทำให้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเริ่มลดลงเหลือเพียงในกลุ่มของเครือญาติเท่านั้น

4.8.4 เศรษฐกิจ ที่เป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพ โดยในพื้นที่สูงมีการปลูกเมี่ยงซึ่งเป็นระบบการผลิตแบบดั้งเดิม ในพื้นที่ราบเชิงเขาปลูกข้าวไร่ ไม้ผลต่าง ๆ และในที่ราบลุ่มทำนาปลูกข้าว และพืชผักสวนครัวต่าง ๆ ในการทำนาชาวนาจะลงแขก เอามือเอแรงช่วยเหลืกัน นอกจากนี้ได้คิดค้นเทคโนโลยีในการทำ การแบ่งน้ำเข้านาจะมีระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นระบบการแบ่งปันน้ำของชาวนาภาคเหนือ การคิดค้นเครื่องมือในการทำจากภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อทุ่นแรง ได้แก่ คราด ไถ เคียว โตะตีข้าว ไม้ซุ่มข้าว เป็นต้น ส่วนหนองน้ำ ลำห้วย แม่น้ำอิง ชาวนาได้ใช้ประโยชน์โดยการหาปลา จับสัตว์น้ำต่าง ๆ เพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือน และแจกจ่ายให้กับญาติพี่น้อง หรือคนบ้านใกล้เคียง รวมถึงการ ถนอมอาหารเพื่อเก็บไว้กิน และแลกเปลี่ยนกับสินค้าประเภทอื่น ระบบเศรษฐกิจของชุมชนในท้องถิ่น ทุ่งลอจึงมีความสอดคล้อง และมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศของพื้นที่ทุ่งลอ จนก่อเกิดเป็นวัฒนธรรม การผลิตในสังคมชาวนา

4.8.5 วัฒนธรรมและความเชื่อ ในท้องถิ่นทุ่งลอชาวบ้านได้มีการนับถือผีและสิ่งเหนือ ธรรมชาติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ชาวนามีความเชื่อว่ามีผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติประจำอยู่ทุกหนทุก แห่งตั้งแต่ในหมู่บ้าน ครอบครัว บ้านเรือน ไร่นา ป่าเขาและแม่น้ำลำธาร การนับถือผี และสิ่งเหนือ ธรรมชาติเป็นระบบความเชื่อที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมการผลิตในสังคมชาวนา ชาวนาแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ละชุมชนได้มีการประกอบพิธีกรรมต่อผีและสิ่งเหนือธรรมชาติตาม ความเชื่อที่ยึดถือกันมา ภายหลังเมื่อมีการเข้ามาของพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผียังคงดำรงอยู่ใน สังคมชาวนา และผสมผสานเข้ากับประเพณีทางพุทธศาสนาในรอบปี โดยในทางพุทธศาสนาได้มีการ สร้างศาสนสถานและศาสนาวัตถุขึ้นมาจำนวนมากในท้องถิ่นทุ่งลอ รวมทั้งมีการสร้างตำนาน นิทานพื้นบ้าน และคำธรรมผ่านการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาในรูปแบบมุขปาฐะเกี่ยวกับเรื่องราวของ พระพุทธเจ้าที่เสด็จจากสวรรค์ลงมายังโลกมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ทุ่งลอ

4.8.6 ทรัพยากรธรรมชาติ ในท้องถิ่นทุ่งลอมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์มา ตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐาน ประกอบด้วยดิน น้ำ ป่าไม้ ป่าต้นน้ำ ป่าหัวไร่ปลายนา ทุ่งนา เหมืองฝาย ซึ่ง ชาวนาถือเป็นรากฐานของการดำรงชีพ ปัจจัยหลักของระบบการผลิต และเป็นทรัพยากรส่วนรวม ที่ชุมชนมีจารีต ประเพณี ความเชื่อต่ออำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งควบคุมการใช้ ชุมชนใน ท้องถิ่นทุ่งลอสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ โดยไม่มีการครอบครอง แต่เป็นการใช้ประโยชน์ที่อยู่ ภายใต้อำนาจสิทธิการใช้และระบบองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และสมดุลกับระบบนิเวศ

4.8.7 โลกทัศน์ชาวนา ในสังคมชาวนาท่งลอมีวิธีคิดในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ และเคารพต่อผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ การเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานตามระบบนิเวศ การจัดระบบนิเวศให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต นำไปสู่ความมีคุณภาพ ไม่เอาเปรียบ และไม่ขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดเป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีความยั่งยืน

เมื่อสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมท่งลอมได้แปรเปลี่ยนมาเป็นสังคมกสิกรรมที่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์ และตอบสนองต่อการขยายตัวของเกษตรอุตสาหกรรม พื้นที่วัฒนธรรมท่งลอมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรวัฒนธรรม ได้ถูกปิดกั้นการเข้าถึง และถูกกีดกันสิทธิในการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรส่วนรวมได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นทรัพย์สินของรัฐผ่านกลไกด้านกฎหมาย และทรัพย์สินของเอกชนผ่านกลไกตลาด ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมในท่งลอมได้อย่างเสรี เช่น การให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทเอกชน ทำให้ป่าถูกทำลาย และเสื่อมโทรมลงเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้มีการออกกฎหมายควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่า การให้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ทำให้ชาวนายากจนต้องสูญเสียที่ดินทำกิน การแย่งชิงน้ำจากแม่น้ำอิงของชาวนาในการทำนาปรังกับธุรกิจเอกชนเพื่อนำน้ำไปใช้ในสวนยางพารา เป็นต้น รูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมในพื้นที่วัฒนธรรมท่งลอมเปลี่ยนไปในลักษณะปัจเจก ทำให้เกิดความขัดแย้ง การแย่งชิงการใช้ประโยชน์ และความเป็นไม่ธรรมในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม

กล่าวได้ว่าในบริบทของพื้นที่วัฒนธรรมท่งลอมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมท่งลอมไม่ได้หยุดนิ่ง แต่ได้ผ่านการต่อสู้ การปรับตัว ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนพื้นที่วัฒนธรรมท่งลอมมีความแตกต่างกันไปตามบริบท ปัจจัย และเงื่อนไขในแต่ละช่วงเวลา

บทที่ 5

กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม และการดำรงอยู่ของสำนึกร่วม สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

ในบทนี้ ผู้วิจัยต้องการตอบวัตถุประสงค์ ข้อ 2 คือ กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ และวัตถุประสงค์ข้อ 3 คือ วิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ในช่วงเวลาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504 ที่ประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 จนถึงปีพ.ศ. 2555 โดยการนำเสนอกระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ผู้ศึกษาได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ เริ่มจากสังคมชาวนายุคพัฒนา สังคมชาวนายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ และสังคมชาวนายุคสมัยใหม่ ในแต่ละช่วงเวลาได้นำเสนอให้เห็นถึงพัฒนาการการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ลักษณะและปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ โดยนำข้อมูลด้านสถิติมาประกอบการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ 3 ตำบลที่ตั้งอยู่กลางทุ่งลอได้แก่ ตำบลลอ ตำบลหงส์หิน และตำบลทุ่งรวงทอง รวมทั้งวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ในช่วงที่มีการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมใน 3 มิติ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

5.1 สังคมชาวนายุคพัฒนา: ก่อรูประบบการผลิตเข้าสู่ทุนนิยม (พ.ศ. 2504-2520)

ยุคนี้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้นำแนวทางการพัฒนาประเทศโดยการสนับสนุนจากธนาคารโลก ในปี พ.ศ. 2502 มีการจัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ต่อมาในปี พ.ศ. 2504 มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) หลักแนวคิดของการวางแผนพัฒนาประเทศคือ เปิดประเทศเพื่อรองรับการเข้ามาลงทุนของต่างประเทศ ลดบทบาทของรัฐในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และส่งเสริมบทบาทของเอกชนในการลงทุน ต่อมาในปี พ.ศ. 2505 รัฐได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน เพื่อให้สิทธิกับทุนจากต่างชาติที่มาลงทุนใน

ประเทศไทย ในระยะแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 สินค้าเกษตร ได้แก่ ข้าว ก.ข. ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถูกส่งเสริมให้มีความสำคัญ และกลายเป็นสินค้าสำคัญเพื่อการส่งออก รายได้จากสินค้าภาคเกษตรจะถูกนำมาใช้เพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อใช้ในการลงทุนอุตสาหกรรม เช่น ถนน ไฟฟ้า โทรศัพท์ สนามบิน เป็นต้น โดยมีคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” (พรรณี บัวเล็ก, 2543, หน้า 24-25) เหตุการณ์สำคัญของสังคมชานาญคพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ วัฒนธรรมทุ่งลอ มีความสอดคล้องกับการพัฒนาในระดับชาติ รายละเอียดมีดังนี้

5.1.1 การเปลี่ยนวิธีการผลิตจากยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อขาย

ระบบการผลิตของชุมชนทุ่งลอในอดีต เป็นการผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือน โดยชาวบ้านทำนา ปลูกข้าว และเก็บหาอาหารจากธรรมชาติที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน ดังนั้น การผลิตของชาวนา จึงเป็นระบบการผลิตที่มีขนาดเล็กภายใต้ระบบวัฒนธรรมชุมชน อำนาจในการ จัดการทรัพยากรของชุมชน และระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่ง เหนือธรรมชาติมีความสอดคล้องกับระบบนิเวศในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่

การปรับโครงสร้างการเกษตรเข้าสู่การผลิตแบบใหม่ในทุ่งลอ ได้ดำเนินนโยบายแบบทุน นิยมเสรี โดยให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อสนองกับระบบตลาดเพื่อการค้า มากกว่าการผลิตเพื่อยัง ชีพที่ชุมชนเคยเป็นอยู่ ดังนั้นจึงต้องมีการนำเทคโนโลยีที่เป็นเครื่องมือของระบบการผลิตสมัยใหม่ มาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว และตอบสนองกับความต้องการของตลาด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง วิธีการผลิตทางการเกษตรของชาวนา

ตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา นับเป็นการเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ และ สังคมในทุ่งลอ อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ ประเทศไทย เริ่มมีการเปิดประเทศ และนำทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นสินค้าออก ไม่ว่าจะเป็นป่านไม้ แร่ธาตุ การ ส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก เช่น ข้าว ที่นอกจากชาวนาจะปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน แล้ว เริ่มมีการทำนาปลูกข้าวเพื่อขายมากขึ้น การเกิดขึ้นของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)²² ซึ่งเป็นแหล่งสินเชื่อของเกษตรกรในกู้เงินมาซื้อเทคโนโลยีสมัยใหม่ ในด้านปัจจัยการ ผลิต เกิดโรงสี ผู้ประกอบการ และนายทุน ที่ดินเริ่มเปลี่ยนมือเป็นของนายทุนในท้องถิ่น และการ เข้ามาของการเกษตรแบบพันธะสัญญา มีการพัฒนาระบบชลประทานโดยการสร้างฝายถาวรที่ทำ

²² จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2486 ในชื่อ “ธนาคารเพื่อการสหกรณ์” เพื่อทำหน้าที่เป็นแหล่งเงินทุนแก่ สหกรณ์ในประเทศไทย ต่อมาปี พ.ศ. 2509 ได้มีการเปลี่ยนชื่อธนาคารใหม่ เพื่อให้ครอบคลุมเกษตรกร โดยใช้ชื่อว่า “ธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์” ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกทางการเกษตรแก่เกษตรกร

จากคอนกรีต และฟ้ายางแทนที่ระบบเหมืองฝายเดิมที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ รวมทั้งตั้งสถานีสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าจากแม่น้ำอิง เพื่อกักเก็บน้ำในการเกษตรได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามในช่วงนี้วิธีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนยังพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และระบบตลาดในท้องถิ่น

รูปธรรมของวิธีการผลิตแบบใหม่ในทุ่งลอคือ การนำเทคโนโลยีที่เป็นปัจจัยการผลิตทันสมัย โดยเฉพาะรถไถเข้ามาใช้ในการทำนาแทนที่ควาย ซึ่งย่นระยะเวลาการทำนา สามารถขยายพื้นที่ทำนาได้มากขึ้น และใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าว โดย ธกส.มีบทบาทหลักในการสนับสนุนเงินกู้ให้แก่ชาวนา รวมทั้งเป็นผู้ซื้อปัจจัยการผลิตจากนายทุนมาจำหน่ายแก่ชาวนา จากการสัมภาษณ์ชาวนาทุ่งลอหลายคนได้กล่าวถึงการเข้ามาของรถไถว่าในช่วงประมาณปีพ.ศ. 2501 ได้มีการจ้างรถแทรกเตอร์สีน้ำเงินคันใหญ่ เพื่อมาบุกเบิกที่นาในบริเวณทุ่งลอ ในบริเวณที่มีตอไม้ใหญ่ รถแทรกเตอร์เข้าไม่ได้ จะใช้วัวควายลากตอไม้ ทำให้ทุ่งลอเริ่มมีพื้นที่นามากขึ้น

จากการศึกษาของ Moerman (1968) และยศ สันตสมบัติ (2546) ที่บ้านแพด อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา พบว่าปี พ.ศ. 2502 ชาวนาบ้านแพดที่มีที่นาในทุ่งลอได้ใช้รถแทรกเตอร์ที่เช่าจากคนจีนในจังหวัดลำปางเข้ามาช่วยทำนาบริเวณทุ่งลอ เพราะทุ่งนากว้างใหญ่ และมีระยะทางห่างจากหมู่บ้าน ชาวนาจึงตัดสินใจใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการทำนา เพื่อให้มีความสะดวกและรวดเร็ว โดยคิดค่าไถไร่ละ 300 บาท การจ่ายเงินค่าไถนา จะจ่ายให้หลังจากเก็บเกี่ยว และขายข้าวได้ ต่อมาปี พ.ศ. 2516 ชาวนารถไถนาเดินทาง ที่เรียกว่า “เจ้าทุ่ง” หรือ “ควายเหล็ก” ได้เข้ามาในทุ่งลอ โดยสั่งซื้อมาจากภาคกลางในราคาประมาณ 18,000 บาท (ยศ สันตสมบัติ, 2546, หน้า 205)

ส่วนที่บ้านสักลอมมีรถแทรกเตอร์จากพ่อค้าชาวจีนอำเภอยางคำ จังหวัดเชียงรายเข้ามารับจ้างบุกเบิกที่นา และไถนาในช่วงเวลาเดียวกัน การใช้รถไถทำให้ชาวนามีความสะดวกและรวดเร็วในการทำนา จากเดิมที่ต้องไปนอนที่ห้างนาเป็นแรมเดือน เมื่อรถไถเจ้าทุ่งเป็นที่นิยมมากขึ้น ทำให้ชาวนาในทุ่งลอที่มีเงินหรือมีที่ดินค้ำประกันจะกู้จาก ธกส.ซื้อรถไถเจ้าทุ่งมาใช้กันมากขึ้นรวมทั้งกู้เงินซื้อที่นาและปัจจัยการผลิตอื่นๆ ส่วนชาวนาที่ไม่มีเงินยังคงใช้แรงงานวัวควายในไถนา (สวาท สักลอม, 2555)

เมื่อกรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้มีการวิจัยเพื่อปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูง และเป็นที่ต้องการของตลาด พันธุ์ข้าวของชาวนาทุ่งลอได้เปลี่ยนจากพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105²³ (สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าว, 2551) ซึ่งเป็นข้าวเจ้า และ

²³ ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ได้มาโดยนายสุนทร สีหะเนิน เจ้าพนักงานข้าว รวบรวมจากอำเภอบางคล้าจังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อ พ.ศ. 2493-2494 จำนวน 199 รวง แล้วนำไปคัดเลือกแบบคัดพันธุ์บริสุทธิ์ (pure line selection) และปลูกเปรียบเทียบพันธุ์ที่สถานีทดลองข้าวโคกสำโรง แล้วปลูกเปรียบเทียบพันธุ์ในท้องถิ่น ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนได้สายพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 4-2-105 ซึ่งเลข 4 หมายถึง สถานีที่เก็บรวงข้าว คืออำเภอบางคล้า เลข 2 หมายถึงพันธุ์ทดสอบที่ 2 คือ ข้าวดอกมะลิ และเลข 105 หมายถึง แถวหรือรวงที่ 105 จากจำนวน 199 รวง

พันธุ์ข. 6²⁴ (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพะเยา, 2551) ซึ่งเป็นข้าวเหนียวที่ให้ผลผลิตสูงและน้ำหนักดี ส่งผลให้การปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองลดปริมาณลง ชาวนาผลิตข้าวเจ้าเพื่อจำหน่ายมากขึ้น โดยจำนวนพื้นที่ปลูกข้าวเจ้าจะมีมากกว่าพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวที่เก็บไว้กินในครัวเรือน ชาวนาทุ่งลอนิยมใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวจากศูนย์วิจัยข้าวเชียงราย และศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพะเยา (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพะเยา, 2551)

ช่วงปี พ.ศ. 2520-2525 มีการใช้รถไถเจ้าทุ่งแทนแรงงานควายมากขึ้นเรื่อยๆ บทบาทของควายเพื่อไถนาลดน้อยลง วิธีการทำนาแบบดั้งเดิมได้ค่อยๆ เลือนหายไป เช่น ประเพณีสู่ขวัญควาย การลงแขกในการปลูกข้าว เกี่ยวข้าว และการตีข้าวด้วยไม้ซ้อมข้าวเริ่มลดลงเมื่อเครื่องโม้ข้าวเข้ามาแทนที่ การใช้รถไถเจ้าทุ่งทำให้ชาวนาสามารถทำนาได้เร็วกว่าการใช้ควาย ส่งผลให้มีการขยายพื้นที่ในการทำนา ทำให้ได้ผลผลิตได้มากขึ้น ซึ่งเป็นการปรับตัวของชาวนาเพื่อให้ทันต่อความต้องการของตลาดผู้บริโภคข้าวหอมมะลิที่มีมากขึ้น และชาวนาเองต้องการรายได้เพิ่มจากการขายข้าวที่มากขึ้นตามไปด้วย

ในช่วงนี้ชาวนาปลูกข้าวนาปีอาศัยน้ำฝน ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนธันวาคม วิธีการปลูกเป็นแบบนาดำ รวมถึงการเก็บเกี่ยวที่ใช้แรงงานคน มีการเอามือเอารวมกันในกลุ่มชน ต่อมาเริ่มมีการจ้างแรงงานจากอำเภอเชียงคำ อำเภอภูซางมาปลูกข้าวประมาณ 30-40 คน โดยจ้างวันละ 130 บาท เนื่องจากคนทำนาลดน้อยลง ชาวนารับจ้างจะเร่งรีบทำนาของตนเองให้แล้วเสร็จก่อน จึงไปหารับจ้างชาวนารายอื่น

การเข้ามาของปัจจัยการผลิตสมัยใหม่คือ รถไถ รถเกี่ยวข้าว ปุ๋ยยา และสารเคมี รวมไปถึงการเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวให้เป็นเหมือนกันหมด นับเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนจากระบบการผลิตแบบดั้งเดิมเข้าสู่การผลิตแบบใหม่ ที่ชาวนาไม่สามารถกำหนดวิธีการผลิตของตนเองได้อีกต่อไป เพราะถูกควบคุมจากกลไกการตลาดในระบบทุนนิยมเสรี และเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวนาที่เคยกินอยู่อย่างพอเพียง ให้มาเป็นชาวนาที่มีหนี้สินผูกติดกับสถาบันการเงินต่าง ๆ ทั้ง ธกส. ธนาคารพาณิชย์ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ เงินกู้ภายใต้โครงการของภาครัฐ และเงินกู้ธนาคาร

²⁴ ข้าวข.6 ได้จากการปรับปรุงพันธุ์ โดยการใช้รังสีชักนำให้เกิดการกลายพันธุ์ โดยใช้รังสีแกมมาปริมาณ 20 กิโลแตรด อบเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 แล้วนำมาปลูกคัดเลือกที่สถานีทดลองข้าวบางเขนและสถานีทดลองข้าวพิมาย จากการศึกษาได้ข้าวเหนียวหลายสายพันธุ์ในข้าวชั่วที่ 2 นำไปปลูกคัดเลือกจนอยู่ตัวได้สายพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงสุดคือ สายพันธุ์ KDML105/65-G2U-68-254 นับว่าเป็นข้าวพันธุ์ดีพันธุ์แรกของประเทศไทย ที่ค้นคว้าได้โดยใช้วิธีชักนำพันธุ์พืชให้เปลี่ยนกรรมพันธุ์โดยใช้รังสี

5.1.2 การพัฒนาระบบชลประทานสมัยใหม่

ในอดีตชาวนาทุ่งลอ จะใช้ทำน่าน้ำฝนหรือน้ำปีเพียงปีละหนึ่งครั้ง และอาศัยน้ำจากแม่น้ำอิง ลำห้วยสาขาเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญในการเพาะปลูก โดยการทดน้ำเข้านาหรือพื้นที่การเกษตรด้วยระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นระบบการจัดการน้ำแบบภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้ไม้ตอก และก้อนหินมาทำเป็นฝาย จากนั้นจึงแยกออกมาเป็นลำเหมืองผ่านเหมืองไส้ไก่ และเข้าสู่ทุ่งนา ในการบริหารจัดการจะมีการแต่งตั้งคณะกรรมการ และกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ เพื่อให้มีการกระจายสิทธิประโยชน์อย่างเป็นธรรม ทุกปีก่อนถึงฤดูทำนาสมาชิกเหมืองฝาย และผู้ที่ใช้น้ำในการเกษตรจะมาช่วยกันซ่อมแซมฝาย หรือตีฝาย รวมทั้งการเลี้ยงฝาย ทำให้ผู้ใช้น้ำทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดการและดูแลรักษา ในทุ่งลอมีเหมืองฝายขนาดใหญ่ได้แก่ ฝายลอ ฝายร่องแมต รวมทั้งฝายเล็กฝายน้อยที่ขึ้นตามลำห้วยต่าง ๆ อีกมากมาย

ต่อมาโครงการชลประทานพะเยาได้ปรับปรุงฝายลอให้เป็นฝายคอนกรีต และมีการสร้างฝายคอนกรีตกั้นน้ำอิงเพิ่มมากขึ้น มีวัตถุประสงค์เพื่อนำน้ำมาใช้ในการเกษตรได้แก่ ฝายบ้านปางป้อมใหม่ ตำบลลอ อำเภอจุน ฝายน้ำอิง บ้านปางมดแดง ประจวบประมาณบ้านนาเจริญ ตำบลอ่าทอง อำเภอเชียงคำ ฝายร่องแมต ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน รวมทั้งฝายยางอิงรอด บ้านศรีเมืองชุม ซึ่งเป็นฝายแห่งแรกในกลุ่มน้ำอิง

ในปี พ.ศ. 2548- 2549 กรมส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้มาตั้งสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า 4 แห่งได้แก่ สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านพวงพยอม ตำบลหงส์หิน สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านศรีเมืองชุม สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านร่องช้าง และสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านลอ ตำบลลอ อำเภอจุน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเงินจ่ายค่าไฟฟ้าที่จะสูบน้ำจากน้ำอิงขึ้นมาทำการเกษตร

ระบบชลประทานดังกล่าวเป็นโครงการชลประทานขนาดเล็กได้แก่ ฝายคอนกรีต ฝายยาง ประจวบประมาณน้ำ อ่างเก็บน้ำ และสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ยังไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้เต็มทุกพื้นที่ในทุ่งลอ และยังมีพื้นที่อยู่นอกเขตชลประทานอีกหลายแห่งที่ยังขาดแคลนน้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ที่ไกลจากแม่น้ำอิง นอกจากนี้ระบบชลประทานบางแห่งยังไม่มีประสิทธิภาพเต็มที่ กรณีฝายยางอิงรอดกั้นแม่น้ำอิงที่บ้านศรีเมืองชุม ตำบลลอ พบว่าเป็นฝายที่ยังใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ การควบคุมดูแลต้องใช้เทคนิคเฉพาะ และใช้งบประมาณในการดูแลรักษาสูง เพราะอุปกรณ์มีราคาแพง และหายาก การดูแลรักษาก่อนข้างยาก ด้วยงานหนักทำได้ง่าย และเมื่อมีเศษไม้หรือวัสดุมีคมมากระแทก ทำให้เกิดการรั่วของยางได้ง่าย และอายุการใช้งานของยางสั้น ถ้าไฟฟ้าดับไม่สามารถทำงานได้เนื่องจากไม่มีระบบไฟฟ้าสำรอง อีกทั้งยังเก็บกักน้ำได้น้อย ไม่เพียงพอต่อพื้นที่เกษตรที่มีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเพิ่มขึ้น (มนัส เวียงลอ, 2555)

เมื่อโครงสร้างของเมืองฝายเปลี่ยนไปเป็นวัสดุที่มีความคงทน แข็งแรง มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองต่อระบบการเกษตรแผนใหม่ ทำให้องค์กรเหมืองฝายของชาวบ้านมีความอ่อนแอ และกลายเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำ อีกทั้งการเลี้ยงฝายที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านได้เสื่อมลง เพราะรัฐเข้ามาจัดการระบบฝายให้เป็นสมัยใหม่ ทำให้ความผูกพันของชาวบ้านกับฝายและพิธีกรรมลดน้อยลง มีเหลือในบางชุมชนที่ยังสืบทอดพิธีกรรมดังกล่าว

5.1.3 การเกิดตลาดค้าข้าวภายในท้องถิ่น

หลังจากการปฏิรูปการปกครอง ปี พ.ศ. 2442 ได้มีพ่อค้าชาวจีนจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาตั้งโรงสี²⁵ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554) และรับซื้อข้าวจากชาวนาในภาคเหนือมากขึ้น ลักษณะการค้าขายข้าวในทุ่งลอในอดีตจะอยู่ภายใต้พ่อค้าชาวนา หรือพ่อเลี้ยงซึ่งเป็นคนในชุมชนที่มีที่นาเป็นจำนวนมาก มีความเข้าใจเขาไถนา และมีระบบอุปถัมภ์ในการให้ชาวนานำเงินไปใช้ก่อน โดยพ่อค้าชาวนาทุ่งลอในอำเภอเชียงคำจะนำข้าวเปลือกใส่เกวียนไปขายที่โรงสีในเมืองพะเยา เนื่องจากโรงสีที่เชียงคำกีดราคา ส่วนชาวนาในอำเภอจุนจะนำข้าวไปขายที่โรงสีในอำเภอยาง และบ้านปล้อง อำเภอยาง เพราะช่วงนั้นการเดินทาง เข้าเมืองพะเยาไม่สะดวกเพราะต้องข้ามแม่น้ำอิง ดังนั้นการเดินทางไปขายข้าวที่โรงสีในอำเภอยาง หรือที่บ้านปล้อง อำเภอยาง จึงมีความสะดวกกว่า

ในปีพ.ศ. 2505 มีการขยายตลาดของผู้ซื้อข้าว ส่วนใหญ่จะเป็นโรงสีในอำเภอเมืองพะเยา อำเภอยางและอำเภอยาง จังหวัดเชียงราย เริ่มมีพ่อค้าชาวจีนจีนนำรถบรรทุกเข้ามารับซื้อข้าวจากพ่อค้าชาวนาในหมู่บ้าน จากนั้นคนในหมู่บ้านเริ่มซื้อรถ และรับซื้อข้าวไปขายโรงสีภายนอกบ้าง การเกิดขึ้นของโรงสีของพ่อค้าชาวจีน มีอิทธิพลในการกำหนดราคาข้าวของชาวนาภาคเหนือ

จากการสัมภาษณ์นางเจียว ปูชัย ชาวนาบ้านหนองช่วง ตำบลแม่ลอย อำเภอยาง และนายชัย โนนชัย กำนันตำบลหงส์หิน อำเภอจุน ในอดีตบิดาของทั้งสองคนเคยเป็นพ่อค้ารับซื้อข้าวในหมู่บ้าน โดยต้องตื่นแต่เช้ามีดออกไปรับซื้อข้าวจากชาวบ้าน ดังที่ให้สัมภาษณ์ดังนี้

“การขายข้าวอดีต มีคนในหมู่บ้านรับซื้อข้าวเป็นถึงจากชาวบ้าน โดยมีพ่อค้าจากเมืองพานจากเชียงแสนมารับซื้อถึงในหมู่บ้าน” (เจียว ปูชัย, 2555)

²⁵ การเกิดของโรงสีข้าวเป็นการตอบสนองต่อการขยายตัวของการปลูกข้าวในลักษณะที่เป็นพืชเศรษฐกิจ โรงสีส่วนใหญ่เป็นของคนจีนหรือคนเชื้อสายจีนที่เป็นพ่อค้าคนกลาง ทำหน้าที่ซื้อขายข้าวเปลือก ต่อมาได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและแต่งงานกับคนท้องถิ่น และสร้างโรงสี รับซื้อข้าวและรับซื้อข้าว รวมทั้งขายข้าว เจ้าของโรงสีจะให้เงินผู้ชาวนาลงทุนปลูกข้าว บางรายไม่มีเงินจะชำระหนี้เป็นข้าวแทน เมื่อคิดหนี้มาก ๆ ไม่มีเงินชำระ จึงขายที่นามาชำระหนี้ ทำให้เจ้าของโรงสีกลายเป็นเจ้าของที่ดิน

“สมัยก่อนพ่อผมซื้อข้าวราคาถึง 5 บาท เอาไปขายถึงละ 10 บาท ก็ต้องขนใส่ล้อเกวียนไปขายที่เมืองพานซึ่งก็มีโรงสีข้าวขนาดใหญ่อยู่ 2-3 โรง” (ชัย โนนชัย, 2555)

ส่วนชาวนาบ้านแพด อำเภอเชียงคำ มักจะไปขายข้าวเปลือกกันเป็นกลุ่ม โดยใช้เกวียนและเปลี่ยนมาเป็นรถยนต์ในเวลาต่อมา การซื้อขายก็เป็นไปโดยที่ชาวนาไม่มีอำนาจต่อรอง พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาทั้งหมด ราคาข้าวเวลานั้นก็ยังไม่แพง เมื่อได้เงินมาจากการขายข้าว ขากลับชาวนาจะแวะซื้อเสื้อผ้า ข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น บางครั้งเจ้าของโรงสีจ้างให้บรรทุกของกลับมาขาย เช่น น้ำมันก๊าด เกลือ น้ำตาล ผ้าทอ เทียนหนึ่งได้ค่าจ้างประมาณ 50 บาท ส่วนการขายข้าวเปลือกเที่ยวหนึ่งจะได้กำไรประมาณ 50 บาทเช่นกัน การเดินทางครั้งหนึ่งจะใช้เวลาประมาณ 3 คืนและนำเสบียงอาหารไปด้วย (ยศ สันตสมบัติ, 2546, หน้า 210-211)

การที่ชาวจีนทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรง ทำให้กิจการโรงสีข้าวของชาวจีนขยายตัวมากขึ้น ความสำเร็จของพ่อค้าชาวจีนในภาคเหนือยังเป็นผลมาจากความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนจีน ซึ่งมักจะให้ผลประโยชน์เป็นพิเศษแก่พวกเดียวกัน ช่วยเหลือผู้ที่เพิ่งมาใหม่ หรือเพิ่งทำการค้าใหม่ ๆ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งทุน เครดิต และการแนะนำ ดังนั้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 จึงมีตระกูลพ่อค้าเงินจำนวนหนึ่งที่ควบคุมธุรกิจการค้า และดำเนินมาอยู่หลายสิบปี ในขณะที่พ่อค้าชาวนาไม่มีทักษะด้านการค้าขาย หรือไม่มีวัฒนธรรมการค้าแบบทุนนิยม (รัตนพร เสริมภูมิล, 2546, หน้า 136-137)

ช่วงประมาณปีพ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ได้เกิดโรงสีข้าวของพ่อค้าชาวจีนขึ้นในอำเภอเชียงคำ และอำเภอจุน ตามมาด้วยโรงสีของพ่อค้าในท้องถิ่น ซึ่งเป็นโรงสีที่ใช้พลังงานความร้อนจากถ่าน เพื่อรับซื้อข้าวจากชาวนา ต่อมาโรงสีได้พัฒนามาใช้เครื่องยนต์ดีเซล ในทุ่งลอกเกิดการขยายที่นาเพื่อปลูกข้าว เกิดชุมชนหมู่บ้านขยายไปตามพื้นที่นา การเกิดขึ้นของโรงสีข้าวในช่วงที่ข้าวถูกนำมาเป็นพืชเศรษฐกิจ จึงเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของทุนนิยมพ่อค้าในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอก

จากการสัมภาษณ์นายสัญญา กิตติยะ ห้างหุ้นส่วนจำกัดกิตติยะเอ็นเตอร์ไพรส์ บ้านทุ่งรวงทอง ตำบลทุ่งรวงทองกล่าวถึงการกำเนิดของท่ารวมข้าวทุ่งรวงทอง ซึ่งเป็นกิจการโรงสีของ นักการเมืองท้องถิ่น และพ่อค้ายาทุนในทุ่งลอกว่า ในปี พ.ศ. 2518 นายบุญยัง กิตติยะ บิดาของตนเองเกิดแนวคิดทำท่าข้าวขึ้นในอำเภอจุนโดยใช้ชื่อว่า ท่ารวมข้าวทุ่งรวงทอง ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน เพื่อที่จะรวบรวมข้าวจากชาวนาทุ่งลอก ให้ชาวนามีจุดขายข้าว และนำข้าวไปจำหน่ายยังโรงสีที่รับซื้อราคาแพงได้ สาเหตุเพราะช่วงนั้นมีการค้าผูกขาดในโรงสีข้าว หรือกลุ่มทุนในตัวจังหวัด ต่อมาท่าข้าวทุ่งรวงทองได้ขยายพื้นที่การค้า มีการซื้อรถบรรทุก เพื่อรับซื้อข้าวจากจังหวัดอื่นทางภาคกลาง แต่

ในขณะนั้นการคมนาคมและระบบการสื่อสารยังไม่สะดวก จึงมีข้อจำกัดในด้านราคาที่ไม่สามารถรับรู้ข้อมูลได้ (สัญญา กิตติยะ, 2555)

เมื่อการคมนาคมสะดวกมากขึ้น ได้เกิดขึ้นในบริเวณชุมชนรอบ ๆ ทุ่งลอหลายแห่งในอำเภอจุน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และอำเภอเทิง จังหวัดเชียงรายเช่น โรงสีข้าวสองพี่น้อง บริษัทข้าวหอมท่าข้าวทุ่งรวงทอง สหกรณ์การเกษตรจุน สหกรณ์การเกษตรเชียงคำ เป็นต้น มีการขยายตัวของโรงสีชุมชนที่เกิดจากนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการให้ชาวนาขายข้าวในราคาดีโดยไม่ต้องผ่านคนกลาง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร บางแห่งได้ล้มเลิกกิจการไป นอกจากนี้ยังมีโรงสีของชาวนารวยเป็นโรงสีขนาดกลาง และขนาดเล็กเกิดขึ้นตามหมู่บ้านหลายแห่ง ทำให้ชาวนามีความสะดวกในการสีข้าวเพื่อบริโภคมากขึ้น จากแต่ก่อนต้องสีข้าวแบบมือหมุน ต่อมาเกิดโรงสีขนาดใหญ่ที่เรียกว่า ไซโลข้าว²⁶ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2552) ซึ่งพัฒนามาจากโรงสีแบบเดิมที่ใช้พลังงานจากเครื่องยนต์ดีเซล และอาคารไม้บางแห่งได้สร้างขึ้นใหม่ที่เป็นอาคารที่ทันสมัย เป็นโรงสีข้าวครบวงจร ใช้ไฟฟ้าเป็นพลังงาน ใช้เครื่องจักรในการผลิต การขยายลานตากข้าว มีเครื่องอบข้าว บางแห่งทำธุรกิจข้าวสารบรรจุถุง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของข้าว ทำให้ชาวนามีความสะดวกในการขายข้าวมากขึ้น

จะเห็นได้ว่าในช่วงนี้เกิดนายทุนภายในท้องถิ่นที่เติบโตมาจากการรับซื้อสินค้าด้านการเกษตร และการส่งเสริมการเกษตร ทำให้ทุนท้องถิ่นเหล่านี้กลายมาเป็นทุนขนาดใหญ่ มีอิทธิพลในระดับหนึ่ง และสู่เข้าเวทีการเมืองระดับท้องถิ่นจนมีบทบาทในอำนาจรัฐท้องถิ่น

5.1.4 การออกกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ช่วงแรกตั้งถิ่นฐานในทุ่งลอ ชาวบ้านได้บุกเบิกหักร้างถางพงในที่ดิน เพื่อตั้งบ้านเรือน และทำการเกษตร โดยอาศัยแรงงานคนและควาย ที่ดินผืนนั้นถือเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ออกแรงในการบุกเบิก คราวเรือนที่มีแรงงานมาก จะบุกเบิกเพื่อจับจองที่นาได้เป็นจำนวนมากเช่นกัน ส่วนคนที่มีกำลังแรงงานน้อยจะมีเพียงไม่กี่สิบไร่ การจับจองที่ดินทำกิน ชาวนาจะทำเครื่องหมายไว้ว่าที่ดินนี้มีเจ้าของ โดยปักด้วยไม้ไผ่ทำเขตแดนของตนไว้ การใช้ประโยชน์จากที่ดินทุ่งลอในอดีต จะใช้สำหรับการเกษตรเป็นหลัก เพราะสภาพดินในที่ราบเป็นดินดำ ดินเหนียวเหมาะสำหรับการทำนา

²⁶ ไซโลข้าว (Silo) เป็นสถานที่ในการเก็บข้าวเปลือกไม่ให้เสื่อมคุณภาพและรักษามาตรฐานตั้งแต่ขบวนการหลังจากเก็บเกี่ยว โดยไซโลสามารถรักษาและควบคุมอุณหภูมิ ในขณะที่เก็บข้าวเปลือกไว้ได้ จะช่วยรักษาคุณภาพของข้าวเปลือก และป้องกันมอด หนู และแมลงที่จะมากัดกินข้าวเปลือก เป็นการรักษามาตรฐานของข้าว เพื่อรอจังหวะราคาขายที่เหมาะสม ซึ่งเป็นกลไกที่ช่วยพยุงราคาข้าว ของเกษตรกรในประเทศ

ปลูกข้าว จากการที่มีการจับจองที่ดินไว้เป็นจำนวนมากโดยการปักเขตทำแนวไว้ ชาวบ้านจึงนำที่ดินแลกเปลี่ยนกับสิ่งของประเภทอื่นเช่น มะม่วง อีกทั้งชาวบ้านยังทำนาไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะมีหมีป่า นกมากัดกินต้นข้าว

การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ในปีพ.ศ. 2504 ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการซื้อขายที่ดินในทุ่งลอ เพราะมีชาวบ้านจากจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดขอนแก่น อพยพมาอยู่บริเวณทุ่งลอ เพื่อหนีความแห้งแล้ง และบางส่วนได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้ขายที่ดินที่อีสาน คนอีสานที่มาอยู่ในทุ่งลอในช่วงแรกเช่น บ้านปางมดแดง บ้านหนองบัวเงิน ซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่จับจองเป็นปางควายบริเวณริมแม่น้ำอิง บางคนนำสิ่งของเช่น ปืนมาแลกกับที่ดิน เมื่อญาติพี่น้องทางอีสานเมื่อทราบถึงความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งลอ ได้อพยพตามกันมา

การขายตัวของประชากร ทำให้ที่ดินลดจำนวนลง การมีสมาชิกในครัวเรือนจำนวนมากเป็นปัจจัยที่ทำให้ที่ดินถูกแบ่งออกไป ถ้าครัวเรือนใหม่ไม่หาซื้อที่ดินมาเพิ่มเติมที่ดินจะยิ่งลดน้อยลง การแบ่งมรดกเป็นปัจจัยหนึ่งของการสูญเสียความเป็นเจ้าของที่ดิน ทำให้ขนาดของการถือครองที่ดินลดลงเรื่อย ๆ จากครอบครัวขยายกลับเป็นครอบครัวเดี่ยวอีกครั้ง เมื่อลูกแต่งงานสร้างครอบครัวของตนเอง ที่นาจากการแบ่งมรดกยังคงใช้เพื่อทำนาและการเพาะปลูกพืชในการดำรงชีพ ส่วนลูกคนเล็กจะอยู่เลี้ยงดูพ่อแม่ โดยมรดกที่เหลือไม่ว่าจะเป็นบ้าน ข้าวของเงินทอง รวมทั้งที่นาที่กันไว้ทำกินของพ่อแม่ จะถูกยกให้กับลูกคนเล็กที่เป็นคนเลี้ยงดูพ่อแม่ในยามที่แก่ชรา

เมื่อการทำนาได้ผลผลิตน้อย ข้าวราคาตกต่ำ ลูกหลานที่ได้มรดกจากพ่อแม่ แต่ไม่ได้ทำนา หรือไม่ได้อยู่อาศัยในชุมชน ได้ขายที่นาบางส่วนให้แก่ญาติพี่น้อง หรือขายให้กับชาวนาภายในทุ่งลอ และนำเงินไปลงทุนค้าขายเช่น ขายของใช้ ขายเสื้อผ้าตามตลาดนัด และออกไปทำงานนอกชุมชน แต่จะกลับมาทำนาช่วงฤดูกาลทำนา บางครอบครัวที่ออกไปสร้างครอบครัว และมีช่องทางทำมาหากินอยู่นอกพื้นที่ทุ่งลอ จะประกอบอาชีพอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนา จึงขายที่นามรดกทั้งหมด ถ้าญาติพี่น้องคนไหนมีฐานะและทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักจะซื้อที่นาไว้ และหาซื้อเพิ่มเติมเรื่อย ๆ ทีละเล็กละน้อย การสูญเสียความเป็นเจ้าของที่ดินในทุ่งลอในช่วงแรก จึงเป็นลักษณะของการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินภายในชุมชนและกลุ่มญาติพี่น้อง

จากการสัมภาษณ์นายสอน แก้ววรรณ ผู้ใหญ่บ้านนาเจริญ ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ ถึงการออกโฉนดที่ดินในบริเวณทุ่งลอ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินในทุ่งลอกล่าวว่า ในปีพ.ศ. 2522 มีการออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินประเภทโฉนดให้แก่เกษตรกร ทำให้มีการซื้อขายได้ง่ายมากขึ้น และที่ดินถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของชาวนาที่มีฐานะในพื้นที่ และนายทุนนอกพื้นที่ โดยให้ชาวนาเจ้าของเดิมมีสิทธิในการทำนาในรูปแบบการเช่าราคาถูก หรือให้ทำนาโดยไม่คิดค่าเช่า เพื่อดูแลที่นาไม่ให้เกิดร้าง (สอน แก้ววรรณ, 2554)

กล่าวโดยสรุป สังคมชวชนาญคพัฒนา เป็นจุดเริ่มต้นของการก่อรูปของระบบการผลิตเข้าสู่ทุนนิยม ชวชนาบางรายที่มีทุนและมีโอกาสเข้าถึงทุนได้เริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า โดยนำเทคโนโลยีมาใช้ในการทำนา มีปัจจัยสนับสนุนคือ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน การส่งเสริมการลงทุนของเอกชนจากภาครัฐ ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมขึ้นในชนบท เช่น ตลาด โรงสีข้าว มีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นสถาบันการเงินที่อำนวยความสะดวกในการเป็นแหล่งเงินกู้ให้แก่ชวชนา ทำให้ชวชนาได้กู้เงินซื้อปัจจัยการผลิตสมัยใหม่เข้ามาช่วยให้การทำนามีความรวดเร็ว สามารถขยายพื้นที่การผลิตและทำการผลผลิตในปริมาณที่มากขึ้น รวมไปถึงธนาคารพาณิชย์เช่น ธนาคารกรุงไทย ธนาคารกสิกรไทย ที่เป็นแหล่งเงินกู้ของชวชนา ลักษณะสำคัญอีกประการที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ เกิดนายทุนในท้องถิ่นที่พัฒนาจากพ่อค้ารับซื้อสินค้าทางการเกษตรได้กลายมาเป็นนักการเมืองท้องถิ่น อย่างไรก็ตามในช่วงนี้ชวชนาส่วนใหญ่ยังคงวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม การแลกเปลี่ยนแรงงาน การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับการทำนาและวิถีชีวิต

5.2 สังคมชวชนาญคการผลิตเชิงพาณิชย์: ระบบการผลิตเปลี่ยนเข้าสู่ทุนนิยม (พ.ศ. 2521-2545)

การผลิตเชิงพาณิชย์หรือการผลิตเพื่อขาย เป็นทุนนิยมที่เติบโตมาจากการพัฒนาประเทศที่ส่งเสริมการลงทุนให้แก่ภาคเอกชน ในช่วงนี้เกิดนายทุนท้องถิ่นที่ขยายกิจการการค้าภายในทุ่งลออีกด้านหนึ่งเกิดการขยายตัวทางการค้าในรูปแบบของเกษตรพันธะสัญญาของบริษัทเกษตรอุตสาหกรรมเข้าสู่ทุ่งลอ มีนายทุนท้องถิ่นเป็นนายหน้า และอำนวยความสะดวกในการเข้ามาซื้อที่ดินและลงทุนในทุ่งลอ ส่วนภาครัฐมีความสัมพันธ์กับบริษัทในฐานะผู้มีหน้าที่ส่งเสริมการประกอบการ เหตุการณ์สำคัญของสังคมชวชนาญคการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ มีดังนี้

5.2.1 การผลิตข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรพันธะสัญญาโดยนายทุนท้องถิ่น

จากการขยายตัวของแนวคิดเกษตรอินทรีย์ นายทุนท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของโรงสีคือ ท้ารวม ข้าวทุ่งรวงทองที่มีที่นาจำนวนมาก โดยลูกหลานที่สำเร็จการศึกษาในระดับสูงและความก้าวหน้าในด้านการค้า ได้มองเห็นช่องทางการตลาดข้าวปลอดสารเคมี ได้ลงทุนปลูกข้าวหอมมะลิปลอดสารเคมี ซึ่งใช้โอกาสของกระแสของเกษตรอินทรีย์ หรือการทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีซึ่งเป็นที่ต้องการของกลุ่มคนที่มีความห่วงใยในสุขภาพ จึงได้ตั้งกลุ่มข้าวอินทรีย์ ที่พัฒนามาจากกลุ่มเกษตรกรทำนาทุ่งรวงทอง และเปิดรับสมัครสมาชิกเพิ่มเติมที่มีความสนใจทำนาข้าวอินทรีย์ และ

ผลิตข้าวถุงจำหน่าย โดยได้รวมกลุ่มชาวบ้านในนามของ “กลุ่มข้าวอินทรีย์ทุ่งรวงทอง เพื่อทำนาใน รูปแบบที่ประหยัดต้นทุน งดการใช้สารเคมีเพื่อความปลอดภัยต่อชาวนา สามารถควบคุมราคาข้าว ของตนเองได้และผลิตข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษส่งออกทั้งตลาดในประเทศ และตลาดต่างประเทศ ปัจจุบันจดทะเบียนการค้าชื่อ ห้างหุ้นส่วนจำกัดกิตติยะเอ็นเตอร์ไพรส์ ทำกิจการโรงสี การตลาด ข้าวหอมมะลิ และข้าวอินทรีย์ปลอดสาร

จากการสัมภาษณ์นายบุญยัง กิตติยะ ประธานกลุ่มข้าวอินทรีย์ทุ่งรวงทอง และบุตรชายนาย สัญญา กิตติยะ ห้างหุ้นส่วนจำกัดกิตติยะเอ็นเตอร์ไพรส์ ผู้เป็นแกนหลักสำคัญในการทำให้ข้าว อินทรีย์ของทุ่งรวงทอง สามารถส่งออกทั้งตลาดในประเทศและตลาดต่างประเทศว่า กลุ่มข้าว อินทรีย์ทุ่งรวงทองรวมกลุ่มกันในปี พ.ศ. 2518 ในรูปแบบวิสาหกิจชุมชนที่ครบวงจร คือ มีผู้ผลิต แปรรูป และจำหน่าย มีสมาชิกทั้งหมด 522 คน กลุ่มได้อาศัยความได้เปรียบจากพื้นที่ทางเกษตรที่ อุดมสมบูรณ์และสามารถผลิตข้าวที่มีคุณภาพมาเป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตสินค้าข้าวอินทรีย์ของ กลุ่ม โดยบริษัทได้ลงทุนทำนาปลอดสารพิษ ในทุ่งนาบริเวณทำข้าวทุ่งรวงทองซึ่งเป็นพื้นที่ปิด มี การควบคุมไม่ให้สารเคมีเข้ามา และการจัดการน้ำไม่ให้ปนเปื้อนซึ่งค่อนข้างควบคุมได้ยากตาม มาตรฐานของระบบเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษ ปัจจุบันข้าวอินทรีย์ของตำบลทุ่งรวงทองเป็นข้าว พันธุ์ดี ในการผลิตข้าวกล้องจะใช้ข้าวพันธุ์มันปู และข้าวหอมนิล รวมถึงการจัดหามาตรฐานรับรอง สินค้าจากหน่วยงานภาครัฐ เพื่อแสดงถึงคุณภาพสินค้าให้เป็นที่เชื่อมั่นในกลุ่มผู้บริโภคทั้งในและ ต่างประเทศ จนสามารถสร้างชื่อเสียงเป็นสินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัดพะเยาได้ อีกทั้งกลุ่มได้ผลิตข้าวกล้องอินทรีย์ออกจำหน่ายภายใต้ตราสินค้า “ไบโพธิ์” จำหน่ายตลอดทั้งปี เพราะ มีโรงสีข้าวที่ได้มาตรฐาน จนสามารถผลิตข้าวได้อย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มกระจายตัวในจังหวัดพะเยา และเชียงราย ทำการตลาดเองบางส่วน และการเชื่อมโยงตลาดเป็นสินค้าโอท็อปของจังหวัดพะเยา จากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด พะเยา ซึ่งจะตลาดภายในจังหวัด และตลาดภายในประเทศ โดยนำข้าวไปขายตามงานต่างๆ ที่จัด ขึ้นในระดับประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ศูนย์เศรษฐกิจชุมชนเชิงคุณธรรมประจำ ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา (บุญยัง กิตติยะ, 2555)

5.2.2 การเข้ามาของเกษตรกรพันธะสัญญาจากบริษัทเอกชน

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2530 มีการขยายตัวของการเกษตรพันธะสัญญา²⁷ (สถาบันธุรกิจเพื่อสังคม, 2553) โรงงาน ทำให้เกิดระบบเกษตรพันธะสัญญาขึ้นในเขตชุมชนหมู่บ้านหลายแห่ง อีกด้านหนึ่ง การเกษตรพันธะสัญญาเป็นความพยายามในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มทุนที่ไม่ต้องการเสี่ยงด้วยการลงทุนซื้อที่ดินของตนเอง อีกทั้งประสบความยากลำบากในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิต และอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรในภาคเหนือซึ่งมักเป็นชาวนาขนาดเล็กที่เน้นการเพาะปลูกเพื่อยังชีพเป็นหลัก แม้ภายหลังจะมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต และการใช้แรงงานไปบ้างก็ตาม ระบบการผลิตทางการเกษตรของภาคเหนือก็ยังไม่ได้พัฒนาไปสู่ระบบการผลิตแบบไร่นาแปลงใหญ่ เพื่อตอบสนองความต้องการของอุตสาหกรรมการเกษตร ลักษณะของพืชพันธะสัญญา มักไม่ใช่เป็นพืชที่ปลูกในท้องถิ่นมาก่อน แต่ต้องการแรงงานในการจัดการอย่างพิถีพิถัน เกษตรกรต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกที่มีราคาแพง ดังนั้นบริษัทจึงพยายามสร้างแรงจูงใจ ให้ชาวบ้านปลูกโดยกำหนดราคาก่อนล่วงหน้า และรับซื้อในราคาที่กำหนด เป็นการประกันตลาดให้ด้วย (รัตนพร เสริมฐกุล, 2546, หน้า 242-245)

ในการศึกษาครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ที่ทำเกษตรพันธะสัญญาที่บ้านน้ำจุน ตำบลลอ อำเภอน้ำจุน โดยเกษตรกรบ้านน้ำจุนได้เริ่มทำเกษตรแบบพันธะสัญญาจากการที่มีบริษัทแห่งหนึ่งได้เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกแตงกวาญี่ปุ่น เกษตรกรได้ตกลงทำร่วมกับบริษัท เมื่อได้ผลผลิต หลังจากหักค่าปุ๋ย ค่ายาสารเคมี ปรากฏว่ารายได้ไม่คุ้มกับรายจ่าย ทำให้ชาวบ้านเลิกปลูกแตงกวาญี่ปุ่น และได้หันไปปลูกผักกาดเขียวปลีซึ่งเป็นที่ต้องการของโรงงานทำผักกาดกระป๋องที่เข้ามาตั้งโรงงานในภาคเหนือ ที่อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

ต่อมาปี พ.ศ. 2531 บริษัทสันติภาพ (ฮั่วเพ็ง 1958) จำกัด ซึ่งเป็นโรงงานทำผักกาดกระป๋อง ตรานกพิราบ ได้ขยายสาขาโรงงานมาตั้งโรงงานสาขาที่บ้านน้ำจุน เกษตรกรได้ปลูกผักกาดเขียวปลีส่งโรงงานแบบอิสระ โดยไม่ได้เป็นสมาชิกในระบบพันธะสัญญา เพราะได้ประสบการณ์จากการปลูกแตงกวาญี่ปุ่นมาก่อน แต่โรงงานจะรับซื้อผลผลิตตามมาตรฐานที่โรงงานต้องการคือ มีขนาดหัวขนาดเล็กประมาณ 300-500 กรัมต่อหัว เพื่อลดการสูญเสียภายนอกของหัวผักที่ใหญ่เกินกระป๋องลง และเน้นการรับซื้อที่เข้มงวด ในราคากิโลกรัมละ 4-5 บาท นอกจากขายให้โรงงานแล้ว

²⁷ การเกษตรแบบพันธะสัญญา (Contract Farming) หมายถึงระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีการจัดการร่วมกันระหว่างผู้ประกอบการหรือผู้ซื้ออีกฝ่ายหนึ่งคือผู้ผลิต ซึ่งก็คือเกษตรกรที่มีปัจจัยการผลิตบางประเภทอยู่ในครอบครอง เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน ฯลฯ โดยทั้ง 2 ฝ่ายเจรจาตกลงทำสัญญาระหว่างกันไว้ล่วงหน้าถึงปริมาณ คุณภาพผลผลิต ราคาและช่วงเวลาที่จะรับซื้อ ส่วนผู้ประกอบการหรือบริษัทจะให้การสนับสนุนเรื่องเงินทุน พันธุ์พืช นักวิชาการที่ปรึกษาและเทคโนโลยีในการผลิต

เกษตรกรบ้านน้ำจุ่นได้ขายให้กับพ่อค้าคนกลางภายนอกที่เข้ามารับซื้อไปขายที่โรงงานอื่นด้วย เพราะพ่อค้าจะรับซื้อทั้งหัว และกาบใบ

จากการสัมภาษณ์นายสุพล ปินตามูล ผู้ใหญ่บ้านบ้านน้ำจุ่น ตำบลลอ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการปลูกผักกาดเขียวปลีที่บ้านน้ำจุ่น กล่าวว่าหลังจากเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวจากนาปี เกษตรกรจะทำแปลงปลูกผักกาดเขียวปลีทันที การปลูกจะใช้วิธีหยอดเมล็ดพันธุ์ เมื่อดันกล้าเริ่มแตกใบขึ้น จะเด็ดทิ้งให้เหลือเพียงต้นเดียว ใส่ปุ๋ยสูตร 15-15-15 ไร่ละ 4-5 กระสอบ และปุ๋ยยูเรียจำนวน 4-5 กระป๋องต่อไร่ ใช้เวลาปลูก 60 วัน แต่เกษตรกรจะเก็บผลผลิตประมาณวันที่ 55 ถ้าเกิน 60 วัน หัวผักกาดจะแตกกาบออกมาก ราคาจะตก

เมื่อเริ่มปลูกระยะแรก เกษตรกรจะปลูกกันทุกครัวเรือน เพราะได้ผลผลิตดี ครอบครัวยุค 5-6 ไร่ ส่วนคนที่มั่งคั่งจะปลูก 10-20 ไร่ ส่วนหนึ่งมาจากสภาพของดินที่เป็นดินเหนียว มีน้ำเพียงพอในการปลูกผักกาดเขียวปลีซึ่งต้องการน้ำในปริมาณที่เหมาะสม โดยเกษตรกรบางรายได้เจาะบ่อบาดาล รวมทั้งการใส่ปุ๋ยเร่งหัว และปุ๋ยยูเรียทำให้ได้ผลผลิตดี เมื่อปลูกได้ 2 ปี ต้องเว้นระยะเวลาการปลูก 1 ปี เพื่อให้ดินได้พักฟื้น เพราะดินเริ่มเสื่อมจากการใช้ปุ๋ยเคมีและเกิดโรคมามากมาย เช่น โรคใบสีม่วง โรคใจเน่า เป็นต้น ในการแก้ไขปัญหาคือเกษตรกรจึงต้องเช่าที่นาชาวนาในหมู่บ้านใกล้เคียงปลูกผักกาดเขียวปลี ไร่ละ 1,000 บาท แต่เมื่อข้าวมีราคาดี และมีการขยายพื้นที่ปลูกนาปรัง ทำให้พื้นที่ปลูกผักกาดเขียวปลีลดลงเป็นจำนวนมาก การปลูกผักกาดเขียวปลีนอกจากปลูกที่บ้านน้ำจุ่นแล้ว ยังมีเกษตรกรในตำบลทุ่งรวงทอง ตำบลหงส์หินบางรายปลูกผักกาดเขียวปลี แต่ไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะสภาพดินที่เป็นดินทรายไม่เหมือนกับบ้านน้ำจุ่นที่สภาพดินเป็นดินเหนียว (สุพล ปินตามูล, 2555)

การที่เกษตรกรบ้านน้ำจุ่นได้ออกจากระบบพันธสัญญา เพราะถูกควบคุมขนาดของผลผลิตที่ต้องได้ตามมาตรฐาน และถูกเอาเปรียบในด้านราคา จะเห็นได้ว่าการที่เกษตรกรมีที่ดินเพื่อทำการผลิตเป็นของตนเอง และมีศักยภาพในการตลาด ทำให้เกษตรกรในหมู่บ้านน้ำจุ่นมีทางเลือกที่ไม่ต้องอยู่ในระบบพันธสัญญา สามารถที่จะทำการผลิตและทำการตลาดได้ด้วยตนเอง

รูปแบบการเกษตรพันธสัญญาอีกพื้นที่หนึ่ง เป็นการส่งเสริมปลูกข้าวอินทรีย์ภายใต้แนวคิดเกษตรอินทรีย์ และแนวคิดธุรกิจเพื่อสังคมจากนายทุนจากภายนอกท้องถิ่น โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ และโครงการพัฒนาระหว่างประเทศผ่านหน่วยงานภาครัฐ ภายใต้ชื่อ โครงการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทุ่งลอ จากการที่กระแสลุ่มผู้บริโภคข้าวอินทรีย์ในประเศยุโรปได้มีการขยายตัวมากขึ้นวางแผนผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ในปี พ.ศ. 2534 บริษัทนครหลวงค้าข้าวและโรงสีเชียงใหม่ ไซวิวัฒน์ ที่มีคู่ค้าข้าวกับบริษัทริเซอร์เรีย มอนเฟอร์ราโด (Riseria Monferrato) ประเทศอิตาลี ได้ร่วมมือกันผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ภายใต้แนวคิดเกษตรอินทรีย์ในโครงการข้าวหอมมะลิอินทรีย์

ในพื้นที่ภาคเหนือ โดยมีศูนย์วิจัยข้าวเชียงราย กรมการข้าวเป็นที่ปรึกษาโครงการ และคัดเลือกแหล่งผลิตที่เหมาะสมคือ ทุ่งลอซึ่งเป็นรอยต่อระหว่างเชียงราย-พะเยา ในพื้นที่บ้านศรีจอมแจ้ง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา และบ้านเกียง ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เพราะสภาพพื้นที่มีความเหมาะสม ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ในหุบเขา เป็นพื้นที่ดินน้ำ และไม่ถูกปิดล้อมด้วยพื้นที่ที่ใช้สารเคมี

ในโครงการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทุ่งลอ ได้มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำนาอินทรีย์ให้แก่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในทุ่งลอ กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์จะไม่มีการใช้สารเคมีสังเคราะห์ ส่วนระบบการผลิตในไร่นา มีการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ บำรุงดิน และการกำจัดโรค แมลง ด้วยวิธีการทางธรรมชาติ รวมทั้งงานวิจัยการผลิตข้าวอินทรีย์ทุ่งลอควบคู่ไปกับการปลูกข้าวอินทรีย์ในทุ่งลอ ช่วงปีพ.ศ. 2540-2550 โดยนักวิชาการเกษตรจากสถานีทดลองข้าวพาน จังหวัดเชียงราย ได้นำผลการศึกษาไปใช้ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยีทางการเกษตร เมล็ดพันธุ์ วิธีปลูก การจัดการน้ำ ดิน ปุ๋ย ไปจนถึงการเก็บเกี่ยว

ช่วงปีพ.ศ. 2543-2545 โครงการช่วยเหลือเพื่อพัฒนาการเกษตรกรแบบยั่งยืน ประเทศเดนมาร์ก ได้เข้ามาในพื้นที่ทุ่งลอผ่านกรมวิชาการเกษตร ได้สนับสนุนให้กลุ่มข้าวอินทรีย์ได้เรียนรู้ทักษะการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกร และการจัดการเชิงธุรกิจเบื้องต้น การศึกษาดูงานการรวมกลุ่มเกษตรกรในภาคอีสาน และภาคตะวันออก จนแกนนำกลุ่มเกษตรกรสามารถเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้แนวคิดการเกษตรอินทรีย์ การทำปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมัก เมล็ดพันธุ์ข้าวแก่กลุ่มอื่น ๆ ได้

บริษัทฯ ได้ทำพันธะสัญญากับเกษตรกร ซึ่งเป็นนโยบายร่วมในการส่งเสริม การผลิต การค้า และการลงทุนภายใต้กรอบยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ที่มุ่งเน้นการช่วยตัวเอง และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างประเทศกำลังพัฒนา เพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน นอกจากนี้จะเป็นวิธีที่ทำให้เกษตรกรขายผลผลิตได้ในราคาที่เป็นธรรม มีรายได้แน่นอนแล้ว บริษัทฯ ยังมั่นใจว่าจะมีผลผลิตที่มีคุณภาพส่งให้ลูกค้าอย่างสม่ำเสมอ โดยบริษัทดำเนินธุรกิจส่งออกข้าวไทยส่งออกไปตลาดยุโรปถึงร้อยละ 90 ในขณะที่ขายตลาดภายในประเทศร้อยละ 10 โดยใช้ชื่อ “ไทไท” และเกรทฮาเวสต์ ซึ่งทั้ง 2 แแบรนด์มีความแตกต่างในเรื่องคุณภาพของการจัดสีข้าว แแบรนด์เกรทฮาเวสต์ เป็นกลุ่มสินค้าพรีเมียร์ เป็นข้าวคัดเมล็ดขาวและผ่านกระบวนการขัดที่ดี ส่วนไทไท มีข้าวหักบ้างแต่โดยรวมมีคุณภาพอยู่ในมาตรฐานข้าว 100 เปอร์เซ็นต์ (รุ่งฤทธิ์ เพ็ชรรัตน์, ม.ป.ป., หน้า 36-40)

ในปีพ.ศ. 2535 กลุ่มเกษตรกรบ้านศรีจอมแจ้ง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน และบ้านเกียง บ้านหนองช่วง ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง ได้ทำการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาเพื่อผลิตข้าวอินทรีย์ และมีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น จากการที่กลุ่มเกษตรกร

ได้มีโอกาสเข้าร่วมโครงการพักหน้าให้กับเกษตรกรรายย่อยของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จึงได้มีโอกาสเข้ารับการอบรมจากภาครัฐ ในการลดรายจ่ายและค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย โดยการทำ น้ำยาเอนกประสงค์ ปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพ เน้นการทำเกษตรปลอดภัย

การทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในทุ่งลอ เป็นการปลูกในฤดูทำนา คือ นาปีที่อาศัยน้ำฝน และปลูกข้าวด้วยวิธีการหว่าน ในเดือนมกราคมจะไถกลบตอซัง เดือนมกราคมจะนำปุ๋ยหมักที่เตรียมไว้ลงในนาแล้วไถพรวน จนถึงปลายพฤษภาคมจึงหว่านข้าวแห้ง คราดกลบ ทิ้งไว้รอให้น้ำฝน เกษตรกรบางคนจะหว่านเมล็ดปอเทืองสำหรับบำรุงดิน ส่วนการกำจัดศัตรูพืชได้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเช่น หว่านขี้เถ้าหรือผสมน้ำ 1 ปี๊บต่อนาน 1 ไร่ นอกจากนี้ยังใช้สะเดา เครื่องไหลน้ำมาหมัก ผสมใบยาสูบ แล้วนำน้ำที่ได้มาสาด หรือไม่ก็ใช้น้ำส้มควันไม้เพียง 1 ซ่อนโต๊ะต่อน้ำ 20 ลิตร สำหรับพันธุ์ข้าวที่ปลูกจะเป็นข้าวขาวดอกมะลิ 105 และ กข.15 ในการตรวจสอบมาตรฐานของ เกษตรอินทรีย์จะมีบริษัทไบโออะโกรเลิร์ซ เป็นผู้อ้างอิงมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของ IFOAM และ มาตรฐานของสหภาพยุโรป รวมทั้งการตรวจสอบภายในกลุ่ม โดยลงพื้นที่หมุนเวียนกันตรวจสอบ ถ้านาข้าวแปลงใดปนเปื้อนสารเคมี นาผืนนั้นจะถูกยกเลิก (รุ่งฤทธิ์ เพ็ชรรัตน์, ม.ป.ป., หน้า 66-73)

นายบุญธรรม ปุชัย ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านเกียงหนองข่วง กล่าวว่า การผลิตข้าวอินทรีย์ที่เน้นการลดต้นทุนการผลิต แต่ผลผลิตได้เพิ่มเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจ ในการปลูกข้าวไม่ได้ลงทุนด้านปุ๋ย ยาฆ่าแมลง แต่ใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด น้ำหมักชีวภาพ และการดูแลเอาใจใส่ทำให้ข้าวเจริญเติบโต ให้ผลผลิตมาก ราคาดีกว่าข้าวที่ปลูกโดยใช้สารเคมี นอกจากนี้ยังช่วยให้ระบบนิเวศในนาข้าวดีขึ้นอีกด้วย ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ (คณะกรรมการหมู่บ้านหนองข่วง, 2555)

จากการสัมภาษณ์นายก ปัญญาหล้า ประธานกลุ่มข้าวอินทรีย์ศรีจอมแจ้ง กล่าวถึงการผลิตข้าวอินทรีย์ของกลุ่มว่า กลุ่มข้าวอินทรีย์บ้านศรีจอมแจ้งได้ผลิตข้าวอินทรีย์ส่งบริษัทท็อปออร์กานิก โปรดัคส์แอนด์ซัพพลายส์ ซึ่งเป็นบริษัทในเครือของบริษัทนครหลวงค้าข้าวมาเป็นเวลา 21 ปี ทางกลุ่มได้เสนอว่าการรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ส่งต่างประเทศต้องผ่านการรับรองมาตรฐานจากต่างประเทศด้วย เพราะถ้าเป็นหน่วยงานในประเทศไทยรับรอง ตลาดต่างประเทศจะไม่ยอมรับ จึงทำให้การตลาดของข้าวอินทรีย์ในเชิงพาณิชย์ขยายตัวได้ยาก อีกทั้งการผลิตข้าวอินทรีย์ในปัจจุบันภาครัฐยังไม่เห็นความสำคัญเท่าที่ควร ขาดการสนับสนุนด้านการประกันราคา เพื่อที่จะเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรหันมาปลูกข้าวอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวนาที่ผลิตข้าวอินทรีย์ยังมีจำนวนน้อย ทางกลุ่มฯ ได้มีข้อเสนอว่าต้องการให้หน่วยงานภาครัฐเข้ามาสนับสนุน และช่วยเหลือในด้านการประกันราคาข้าวอินทรีย์เช่นเดียวกับข้าวนาปี ข้าวนาปรัง เพราะถ้ามีการประกันราคาข้าวอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานไม่ว่าจะในประเทศ หรือต่างประเทศ จะทำให้สนับสนุนให้เกษตรกรทำ

นาข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการรักษาสีงแวดล้อมในทุ่งนาอีกด้วย โดยรัฐบาลได้รับข้อคิดเห็นจากชาวบ้านไป แต่ยังไม่มีความก้าวหน้าในการดำเนินงาน (จาก ปัญหาเล่า, 2555)

ปัจจุบันนาข้าวอินทรีย์ทุ่งล่อทั้ง 2 หมู่บ้านมีเนื้อที่ประมาณ 6,000 ไร่ มีกลุ่มเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ 268 ครอบครัว แบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มข้าวอินทรีย์บ้านศรีจอมแจ้ง ข้าวอินทรีย์บ้านเกียง 1 ข้าวอินทรีย์บ้านเกียง 2 และกลุ่มข้าวอินทรีย์ 2000 ผลิตข้าวอินทรีย์ป้อนตลาดที่อิตาลี และภาคพื้นยุโรปได้เกือบ 3,000 ตัน ต่อปี ซึ่งเป็นพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ นอกจากนี้บริษัทยังจ่ายค่าบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกรต้นละ 200 บาท เพื่อสนับสนุนให้กลุ่มเกษตรกรมีเงินทุนหมุนเวียนสำหรับดำเนินกิจกรรม รวมทั้งได้จัดกิจกรรมอบรมความรู้ และศึกษา ศึกษานำให้แก่กลุ่มผู้นำเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

เมื่อผลผลิตอาหารที่ปลอดภัยเริ่มกำลังเป็นที่ต้องการของตลาด และตอบสนองด้านสุขภาพของผู้บริโภค การผลิตข้าวอินทรีย์ในเชิงพาณิชย์ได้ตอบสนองผลประโยชน์ให้กับชาวบ้านรายย่อย ดังนั้นการผลิตข้าวอินทรีย์จึงต้องมีการจัดการเป็นระบบสมาชิก การควบคุมเมล็ดพันธุ์ การควบคุมคุณภาพการปลูก การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การตรวจสอบพื้นที่ว่าสามารถปลูกข้าวอินทรีย์ได้หรือไม่ เป็นพื้นที่ที่ถูกปิดล้อมจากการใช้สารเคมี หรือเป็นพื้นที่ที่ปลายน้ำหรือไม่ มีการประสานงานกับภาครัฐในด้านการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และการรับซื้อข้าวจากสมาชิกในราคาที่สูงกว่าข้าวปกติ และมีหน่วยงานภาครัฐเช่น กรมการพัฒนาชุมชน ชกส. กรมการข้าว และบริษัทเอกชนเข้ามาส่งเสริมการลงทุน และทำการตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

จะเห็นได้ว่าในการปลูกข้าวอินทรีย์ ชาวนาสามารถลดต้นทุนการผลิตได้มาก เพราะมีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์และกำจัดศัตรูพืชด้วยสมุนไพร ซึ่งนอกจากจะมีผลดีต่อสุขภาพของผู้บริโภค ยังมีผลดีต่อสุขภาพของชาวนาผู้ผลิต ผลดีต่อสิ่งแวดล้อมส่งผลให้อาหาร แมลง และสัตว์ในท้องทุ่งนา กลับคืนมา เกิดความสมดุลของระบบนิเวศในทุ่งนา และได้ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ กลับคืนมาเป็นอาหารของชาวนาอีกด้วย แต่ในอีกด้านหนึ่ง ชาวนารายย่อยได้ถูกดึงเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์เชิงพาณิชย์ในเชิงพาณิชย์ เป็นระบบพันธะสัญญาของกลุ่มธุรกิจการเกษตร บางกลุ่มยังเป็นระบบเครือข่ายของกลุ่มชาวนาที่ลงหุ้นส่วน ส่วนชาวนารายย่อยที่เป็นสมาชิกต้องซื้อหุ้น และมีการปันผลเมื่อมีผลกำไร โดยมีการควบคุมระบบการผลิต เมล็ดพันธุ์ การควบคุมคุณภาพ การจัดการด้านการตลาด ระบบนี้ชาวนาไม่สามารถทำการผลิตอย่างอิสระได้ อำนาจการควบคุมการผลิต และการจัดการแรงงานลดลงอย่างต่อเนื่อง ชาวนากลายเป็นแรงงานรับจ้างในไร่นาของตนเอง โดยที่นายทุนไม่ต้องเสียค่าเช่าที่นา

5.2.3 การกว้านซื้อที่ดินจากนายทุนภายนอกท้องถิ่นผ่านนายหน้า

ช่วงปี พ.ศ. 2532-2535 ถึงแม้ว่าชาวนาจะปลูกข้าวได้ผลผลิตดี แต่ข้าวมีราคาถูกลง ประกอบกับค่าครองชีพที่สูงขึ้น สินค้ามีราคาแพง และภาวะหนี้สินจากการกู้ยืมมาลงทุนด้านการเกษตร อีกทั้งช่วงนี้รัฐบาลยังไม่มีการประกันราคาข้าว ไม่มีการรับจำนำข้าว หรือนโยบายใดๆที่จะช่วยเหลือชาวนา ได้มีการกว้านซื้อที่ดินโดยกลุ่มนายหน้าในพื้นที่ซึ่งให้ราคาสูงได้เข้ามาถามซื้อที่ดินถึงในบ้านโดยชาวนาไม่ต้องจ่ายเงินค่าโอน จากการที่ชาวนามีหนี้สินธนาคาร และที่นาที่อยู่รอบ ๆ ถูกกว้านซื้อไปหมด ทำให้ชาวนารายย่อยจำนวนมากตัดสินใจขายที่ดิน

จากการสัมภาษณ์นายสวาท สักลอม ชาวนาบ้านสักท่ง ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการขายที่ดินในทุ่งล่อ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“เมื่อปี พ.ศ. 2535 ผมมีที่อยู่ 8 ไร่กว่า สจ.สมัยนั้นก็มาถามซื้อถึงในบ้านเลย ตามไปที่ทุ่งนาพาคนมาซื้ออีก ก็มากล่อมให้ขาย เพราะว่าเหลือที่ดินนี้แปลงเดียว ก็เลยบอกว่าถ้าหาที่อื่นได้ก็จะขาย อีกอย่างเพราะว่ามีหนี้ ธกส.อยู่ เขาก็เลยบอกว่าขายเท่าไรก็บอกมาเลย เลยบอกขายไปไร่ละ 60,000 บาท แล้วเขาต่อรองเหลือ 55,000 บาท โดยที่เขาเป็นผู้รับโอนทั้งหมดเอง” (สวาท สักลอม, 2555)

ในปีพ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ยุคพลเอกชาติชายเป็นนายกรัฐมนตรี ที่ดินเริ่มมีราคาแพง แต่ราคาข้าวตกต่ำอีกรอบ อีกทั้งหนี้สินที่กู้ยืมแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ ทำให้ชาวนาหลายรายตัดสินใจขายที่นาบางส่วน เพื่อนำเงินมาเป็นทุนในการประกอบอาชีพอื่นเช่น ค้าขาย ค่าใช้จ่ายในการไปทำงานต่างประเทศ ซื้อมอเตอร์ไซด์มารับซื้อผลผลิตทางการเกษตรจากภาคเหนือ ไปส่งตลาดไท ซื้อมอเตอร์ไซด์มารับจ้าง ช่วงนี้ชาวนาขายที่ดินให้แก่กลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรมกันมาก ผ่านนายหน้าซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านโดยเฉพาะที่ดินริมแม่น้ำอิงที่ไม่สามารถทำนาได้ เพราะน้ำท่วมทุกปี ต้นข้าวเสียหาย ชาวนาจึงขายในราคาถูก

ในช่วงนี้ลูกหลานชาวนาได้มีโอกาสเรียนหนังสือในระดับที่สูงมากขึ้น เพราะส่วนหนึ่งจากนโยบายขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐบาล และอีกส่วนหนึ่งมาจากความคิดของชาวนาที่ไม่ต้องการให้ลูกหลานมาลำบากทำนาเหมือนตนเอง โดยส่วนใหญ่จะออกไปเรียนหนังสือในสถานศึกษาที่อยู่ในจังหวัดพะเยา และต่างจังหวัดเช่น จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำปาง จังหวัดเชียงใหม่ กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และกลุ่มชาวนาในตำบลล่อ ตำบลหงส์หิน เกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินในทุ่งล่อ กล่าวว่านายทุนจากกลุ่มเกษตรอุตสาหกรรมได้ให้นายหน้าเข้ามากว้านซื้อที่ดินประมาณ 6,000 ไร่ ๆ ละ 20,000 บาท ในเขตบ้านน้ำจุ่น ตำบลล่อ บ้านร่องแมด ตำบลทุ่งรวงทอง

อำเภอจุน อีกบริษัทหนึ่งซึ่งเป็นบริษัทด้านอสังหาริมทรัพย์ได้เข้ามาซื้อที่ดินตั้งแต่บ้านพวงพยอม บ้านสักทอง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุนถึงตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง

การเข้ามากว้านซื้อที่ดินของนายหน้าจะซื้อที่ดินเป็นผืนเดียวกัน โดยมีกระบวนการวางเงินมัดจำให้เจ้าของที่ดินไร่ละประมาณ 1,000 บาท มีนายหน้าบางคนที่วางเงินมัดจำไว้ถึง 40-50 ไร่ โดยมีสัญญา 3 เดือนเมื่อเกิน 3 เดือนนายหน้าไม่ได้มาซื้อที่ดิน ชาวบ้านจึงได้เงินมัดจำไว้ ต่อมานายทุนเข้าวางเงินมัดจำไว้อีก ทำให้ชาวบ้านเคยตัว หวังจะได้เงินมัดจำ แต่เมื่อนายทุนซื้อที่ดินจริงๆ ทำให้ที่ดินหลุดมือ ส่วนนายทุนที่ต้องการซื้อที่ดินจะมาจากภาคกลาง ภาคใต้ และคนจีนจากประเทศไต้หวัน โดยมีนายหน้าคนในพื้นที่ได้เงินค่านายหน้าประมาณร้อยละ 5 ถ้าที่ดินของชาวนาติดจวนองกับธนาคาร นายทุนจะรับภาระปิดบัญชีธนาคารให้ก่อน และหักค่าใช้จ่ายจากค่าซื้อที่ดิน (อดุลย์ เสนาพันธ์, 2555)

ปัจจัยที่ทำให้มีนายทุนเข้ามาซื้อที่ดินอีกประการคือ การพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ²⁸ (กองบรรณาธิการ, 2546) และการสร้างถนน R3A ตัดผ่านทุ่งลอ กระแสของโครงการดังกล่าวเป็นแรงเสริมให้มีการกว้านซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นเพื่อเก็งกำไรในอนาคต ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา มีการกว้านซื้อที่ดินในบริเวณทุ่งลอเพิ่มมากขึ้นอีก เพราะทุ่งลอเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ มีแม่น้ำไหลผ่านเหมาะสมในการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว และโรงงานขนาดใหญ่ โดยเฉพาะที่ดินริมแม่น้ำอิง ซึ่งนายทุนจะจ้างรถมาขุดทำคันดิน เพื่อป้องกันน้ำท่วมพื้นที่เกษตรในฤดูน้ำหลาก ทำให้ที่ดินที่ไม่มีศักยภาพกลายมาเป็นที่ดินที่มีประโยชน์ได้มากขึ้น แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ น้ำจะหลากเข้าที่นาของชาวนารายอื่นที่อยู่บริเวณรอบ แต่มีบางแห่งที่ยังไม่ได้ทำประโยชน์ จะให้นายหน้าที่เป็นคนในพื้นที่เข้าไปทำนา และเสียภาษีที่ดิน นอกจากทุนในประเทศแล้ว ยังมีกระแสข่าวว่านักธุรกิจจากต่างประเทศ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน จะเข้ามาลงทุนปลูกยางพาราและตั้งโรงงานแปรรูปยางพารา ส่วนกลุ่มทุนจากตะวันออกกลางเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำนา จึงมีการขายที่ดินซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่นาจำนวนมาก ทำให้ที่ดินเริ่มลดน้อยลง ราคาที่ดินจึงเริ่มสูงขึ้น ราคาไร่ละ 80,000 -100,000 บาท

²⁸ สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ดำเนินนโยบายมุ่งสู่อินโดจีนด้วยการ “แปรสนามรบให้เป็นสนามการค้า” ปี พ.ศ. 2536 ได้เกิดการรวมกลุ่มของสี่ประเทศในเอเชีย เพื่อสร้างความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจ และเพิ่มกำลังต่อรองทางการค้าระหว่างประเทศ เรียกว่า “สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” (Economic Quadrangle) ประเทศสมาชิกประกอบด้วยไทย-พม่า-ลาว-จีน ที่มีแนวชายแดนติดต่อกันบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในแนวที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และเพิ่มอำนาจการเจรจาต่อรองทางการค้า มีการพัฒนาที่เน้นในการสร้างระบบคมนาคมทั้งทางบก ทางน้ำ ทางรถไฟ ทางอากาศ และระบบสาธารณสุขโลก เพื่อเชื่อมต่อกันระหว่างสี่ประเทศ ส่วนประเทศไทยมีจังหวัดในภาคเหนือที่เชื่อมต่อหรือเป็นเมืองหน้าด่านเข้าสู่สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ 3 จังหวัดคือ จังหวัดเชียงราย จังหวัดพะเยา และจังหวัดน่าน ซึ่งจังหวัดเชียงรายมีแม่น้ำโขงไหลผ่านและเป็นพรมแดนธรรมชาติกั้นระหว่างไทย ลาว และพม่า

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2555) ที่ดินทุ่งลอในที่ลุ่มซึ่งน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี มีราคาสูงขึ้นจากไร่ละ 40,000 เป็นไร่ละ 80,000 บาท แต่ถ้าเป็นพื้นที่ที่ติดถนนสายหลักจะมีราคาไร่ละ 120,000-150,000 บาท โดยที่ดินที่เป็นแปลงขนาดใหญ่ค่อนข้างหายากมากขึ้น เพราะที่ดินถูกซื้อไปค่อนข้างมาก เมื่อข้าวมีราคาแพงขึ้นจากนโยบายการรับจำนำข้าวของรัฐบาล ทำให้ชาวนาทำนา ปีละ 2 ครั้ง ทั้งนาปี และนาปรังโดยเจาะบ่อบาดาลกลางทุ่งนา ชาวนาทุ่งลอจึงไม่ขายที่นา ส่วนคนที่ขายที่นาปัจจุบัน อาจจะหวังเงินมัดจำ หรือคนรุ่นใหม่ที่ได้รับมรดกตกทอดจากพ่อแม่ แต่ไม่ได้ทำนา จึงขายที่นาและไปประกอบอาชีพอื่น จะเห็นได้ว่าการซื้อขายที่ดินในทุ่งลอ ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นจนเกษตรกรรายย่อยไม่สามารถซื้อหาที่ดิน เพื่อทำนาได้อีกต่อไป เมื่อที่ดินถูกเปลี่ยนมือจากชาวนาเดิมไปสู่ชาวนาที่มีฐานะ และนายทุนนอกพื้นที่ การถือครองที่ดินที่ไม่เท่าเทียมกันจึงเป็นปัจจัยหลักในการแบ่งชนชั้นชาวนาในทุ่งลอ

จากการสัมภาษณ์ชาวนากลุ่มที่ไม่ขายที่ดิน เพราะว่าเห็นถึงความสำคัญของการมีที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการประกอบอาชีพ อีกทั้งมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่น และไม่ต้องการทำนาเองจึงได้ให้ชาวนาคนอื่นเช่าทำนาโดยเก็บค่าหัวนาเป็นข้าว รวมไปถึงกลุ่มข้าราชการที่มีที่นาในทุ่งลอ ชาวบ้านกลุ่มนี้จะไม่ขายที่นา เพราะเล็งเห็นถึงอนาคตของลูกหลานชาวนาว่าถ้าขายที่ดินจะไม่มีข้าวกินในภายภาคหน้า อาจจะต้องเป็นผู้อาศัยหรือรับจ้างในที่ดินของตนเอง ถึงแม้ว่าที่ดินจะมีราคาแพง ชาวนาต้องคิดให้รอบคอบก่อนตัดสินใจขาย กล่าวได้ว่าการสูญเสียความเป็นเจ้าของที่ดินของชาวนาทุ่งลอ สามารถแบ่งออกได้ 4 ลักษณะได้แก่

1. ได้รับแบ่งมรดกจากพ่อแม่ ทำให้ที่นาผืนใหญ่เล็กลงเรื่อย ๆ
2. ที่น่าน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี ทำนาไม่ได้ผล ประกอบกับราคาข้าวตกต่ำ และขายที่ดินได้ราคาถึงไร่ละ 25,000-30,000 บาท ทำให้ชาวนาตัดสินใจขายที่ดินให้แก่กลุ่มนายหน้าค้าที่ดินของบริษัทเกษตรอุตสาหกรรม
3. นำเงินมาเป็นทุนในการประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร เช่น ค้าขาย ซื้อรถยนต์ รถบรรทุก เปิดร้านค้าในชุมชน ทำงานต่างประเทศ เป็นต้น รวมทั้งค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและการศึกษาบุตร
4. กระแสการพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เช่น นิคมอุตสาหกรรม การสร้างถนนตัดผ่านทุ่งลอ การสร้างโรงงานแปรรูปยางพารา ทำให้มีนายทุนด้านอสังหาริมทรัพย์กว้านซื้อที่ดินไว้เพื่อขายเก็งกำไรต่อไปในอนาคต โดยพบว่ามีการซื้อขายที่ดินในทุ่งลอจากบริษัทเอกชนที่เป็นตัวแทนของบริษัทอสังหาริมทรัพย์จากกรุงเทพฯ และโฆษณาขายที่ดินทางเว็บไซต์ ตัวอย่างเช่น ขายที่ดินตั้งอยู่บ้านหนองแรด ตำบลหนองแรด ตำบลปล้อง ตำบลเนินสมบูรณ์ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย จำนวนพื้นที่ประมาณ 5,000-10,000 ไร่ สามารถขายได้อีกประมาณ 5,000-10,000 ไร่ ลักษณะพื้นที่

เป็นทุ่งกว้างใหญ่มาก ด้านหน้าติดถนนในหมู่บ้าน ด้านหลังติดแม่น้ำอิง โดยกล่าวว่าเหมาะสำหรับ
สร้างนิคมอุตสาหกรรม ขายราคาไร่ละ 32,000 บาท อีกตัวอย่างเช่น ขายที่ดินจำนวน 3,500 ไร่
บริเวณบ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ลักษณะพื้นที่เป็นที่นา แหล่งน้ำ
อุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติ เช่น แม่น้ำอิง หนองน้ำและน้ำใต้ดิน (น้ำบาดาล) ทำนาได้อย่างน้อย 2 ครั้ง/ปี ติด
ทางสาธารณะห่างอำเภอเทิง จังหวัดเชียงรายประมาณ 12 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอเชียงคำประมาณ 18
กิโลเมตร ราคาไร่ละ 35,000-38,000 บาท เป็นต้น

5.2.4 การเปลี่ยนทรัพยากรส่วนรวมให้เป็นทรัพยากรปัจเจก

เมื่อทรัพยากรในทุ่งล่อที่เป็น “ทรัพยากรส่วนรวม” ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่าเริ่มกลายเป็น
ทรัพยากรแบบเปิดด้วยนโยบายของภาครัฐที่ทำให้ทรัพยากรส่วนรวมกลายเป็น “กรรมสิทธิ์ของรัฐ”
 อีกทั้งเศรษฐกิจแบบตลาดต้องการแรงสนับสนุนจากรัฐ สถาบัน และระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจก
บุคคล ทำให้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าถูกทำให้กลายเป็น “กรรมสิทธิ์แบบปัจเจก” ที่สามารถถ่ายโอนได้
 มอบกันได้ และมีกฎเกณฑ์บังคับใช้ได้บนพื้นฐานของวิถีคิดที่ว่าระบบกรรมสิทธิ์ที่มั่นคงนำไปสู่
 ผลผลิตภาพ และประสิทธิภาพการใช้และการจัดการทรัพยากรที่เพิ่มขึ้น ซึ่งหมายถึงการเติบโตทาง
 เศรษฐกิจและการพัฒนาที่ตามมา การมีระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจก ทำให้ผู้คนจำนวนมากสามารถ
 เข้าถึงทรัพยากรนั้นได้ เกิดการแข่งขันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร แต่การเข้าถึงทรัพยากรที่มาก
 เกินไป ทำให้เกินขีดความสามารถของธรรมชาติที่จะรองรับได้ โดยเฉพาะโครงการพัฒนาขนาดใหญ่
 การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด โดยศ สันตสมบัติ, ไพบุลย์ เสงสุวรรณ, วิเชียร อันประเสริฐ
 และเสถียร ฉันทะ (2552, หน้า 32-35) กล่าวว่าระบบนี้เป็นการปิดล้อม (Enclosure) การใช้ทรัพยากร
 ธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุน

การเปลี่ยนทรัพยากรส่วนรวมของชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อให้เป็นทรัพยากรเชิง
 ปัจเจก มีลักษณะดังต่อไปนี้ ลักษณะแรก เป็นกระบวนการที่นายทุนเข้ามาเจาะจงซื้อที่ดินผืนใหญ่
 1,000 ไร่ขึ้นไปบริเวณริมแม่น้ำอิง ซึ่งพื้นที่บริเวณนั้นเป็นที่นาริมน้ำอิง หรือนาหนอง ผลผลิตข้าว
 ในนาหนองมักจะได้น้อย เพราะน้ำอิงจะเอ่อท่วมที่นาเป็นประจำทุกปีในฤดูฝน ชาวนาจึงตัดสินใจ
 ขายที่ดินให้แก่รายหน้า โดยในการซื้อขายหน้าจะทยอยซื้อจนโอบล้อมที่นาของชาวนารายที่ยังไม่
 ขาย เมื่อไม่มีทางเข้าออกชาวนาจึงจำใจขายที่นาให้กับนายทุน เมื่อขายที่ดินไปแล้ว ในช่วงเวลาที่
 นายทุนรอซื้อที่ดินจากชาวนาเจ้าอื่น ชาวนาที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินสามารถเข้ามาทำนาในที่ดินของ
 ตนเองได้โดยไม่ต้องเช่า ทั้งนี้เพราะนายทุนเห็นว่าการทิ้งที่ดินโดยไม่ทำประโยชน์ จะทำให้หญ้าขึ้น
 รกรงรัง และทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และชาวบ้านเกี่ยวกับการเข้ามาซื้อที่ดินริมน้ำอิงของนายทุนหลายคนกล่าวว่า แม่น้ำอิงซึ่งเป็นทรัพย์สินสาธารณะที่ชาวบ้านเคยลงไปหาปลา จอดเรือหาปลา พื้นที่ริมแม่น้ำอิงที่ชาวบ้านเคยชูดหน่อไม้ เก็บผัก เลี้ยงวัวควาย ได้ถูกปิดล้อมด้วยสวนยางพาราของนายทุน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอิงเหมือนในอดีต เพราะที่ดินนั้นเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ถูกต้องตามกฎหมาย ที่ผ่านมามีบริษัทได้สูบน้ำจากแม่น้ำอิงมาใช้ในการแปลงยางพารา และขุดลอกแม่น้ำให้กว้างขึ้น ทำคันดินสูงเกือบ 2 เมตร เพื่อป้องกันน้ำท่วมแปลงยางพาราในฤดูฝน โดยขออนุญาตจากกรมเจ้าท่าในการขุดลอก ในฤดูฝนที่ผ่านมาแม่น้ำอิงได้เอ่อท่วมไปทางตำบลหงส์หิน ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนที่ได้รับความเดือดร้อนจากการขุดลอกได้ร้องเรียนต่อเทศบาลตำบลหงส์หิน ซึ่งทางบริษัทได้ให้งบประมาณมาเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว แม่น้ำอิงในบริเวณนั้นจึงได้ถูกนายทุนยึดครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เป็นการเปลี่ยนทรัพยากรส่วนรวมให้เป็นทรัพยากรเชิงปัจเจก และเบียดขับชาวบ้านให้ออกจากทรัพยากรส่วนรวมที่เคยใช้ประโยชน์ตามสิทธิการใช้

ลักษณะที่สองเป็นกระบวนการล้อมรั้วที่ดินในทุ่งล่อ เกิดขึ้นเมื่อที่ดินถูกเปลี่ยนให้เป็นสินค้า จากการให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำให้มีการซื้อขายที่ดินในทุ่งล่อตั้งแต่ปีพ.ศ. 2535 เป็นต้นมา โดยรูปแบบการซื้อขายที่ดินในช่วงแรก เป็นการได้รับมรดกมาจากพ่อแม่ แต่บางคนไม่ได้ทำนาจึงขายให้กับญาติพี่น้องในราคาที่ไม่แพง ที่ดินจึงเป็นการเปลี่ยนมือในกลุ่มญาติพี่น้อง ต่อมานายหน้าเข้ามาติดต่อซื้อที่ดินกันมากขึ้น ในช่วงปีพ.ศ. 2540 ข้าวมีราคาถูกลง ทำให้ชาวบ้านที่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่นได้ขายที่นาส่วนหนึ่ง และนำเงินมาลงทุนในการประกอบอาชีพใหม่ แต่ยังเหลือที่นาอีกส่วนหนึ่งไว้เพื่อทำนาปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนในบริเวณทุ่งล่อหลายคนกล่าวถึง การเข้ามาซื้อที่ดินของคนจากภูมิภาคอื่นโดยเฉพาะจากภาคใต้ที่เข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำสวนยางพารา เมื่อรัฐบาลมีโครงการยางพาราล้านไร่ในภาคเหนือและภาคอีสาน ทำให้มีผู้คนจากภาคใต้ โดยเฉพาะจังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดสงขลา ได้มาซื้อที่ดินในอำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง อำเภอจุนซึ่งรวมถึงทุ่งล่อ เพราะในช่วงก่อนหน้านั้นภาคใต้เกิดน้ำท่วมดินโคลนถล่มที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง รวมทั้งความไม่ปลอดภัยในการประกอบอาชีพสวนยางพาราจากการก่อการร้ายในจังหวัดภาคใต้ จากนั้นโยบยาฯ ดังกล่าวทำให้คนภาคใต้เห็นช่องทางในการทำมาหากิน จึงย้ายถิ่นฐานมาซื้อที่ดินปลูกยางพารา และทำธุรกิจเพาะต้นกล้ายางพาราขาย ซึ่งคนภาคใต้ที่เข้ามาอยู่เป็นคนต่างวัฒนธรรมกับภาคเหนือ เมื่อครอบครองที่ดินจากกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย ได้ทำการล้อมรั้วที่นา ซึ่งถือว่าเป็นสมบัติส่วนตัว ชาวบ้านที่เคยเดินผ่าน หรือเข้าไปเก็บหาอาหารในทุ่งนาช่วงนอกฤดูทำนาไม่สามารถจะกระทำได้อีก จากการปิดกั้นของคนนอกที่เข้ามาอยู่โดยไม่เข้าใจในระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นทุ่งล่อ

ลักษณะสุดท้าย เป็นการช่วงชิงทรัพยากรส่วนรวมในกลุ่มของชาวนาด้วยกันเอง โดยการสูบน้ำจากแม่น้ำอิง และสูบน้ำจากหนองน้ำใกล้ที่นา รวมทั้งยึดพื้นที่หนองน้ำในบริเวณที่นาเป็นของตัวเอง เพื่อนำน้ำในหนองมาใช้ในการทำนาปรัง ทำให้เกิดความขัดแย้งของชาวนาจากการแย่งชิงน้ำในการทำนา อีกทั้งการให้ประมูลแหล่งน้ำของหมู่บ้านแก่คนภายนอก เพื่อเข้ามาหาปลาเป็นการกีดกันชาวบ้านไม่ให้เข้าไปหาปลาได้เช่นเดิม

ท่ามกลางการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการพัฒนาด้านการเกษตรเชิงอุตสาหกรรม ธุรกิจการค้า และการขยายตัวของเมือง สังคมชาวนาทุ่งลอกำลังถูกรุกรานจากการพัฒนาที่เข้ามาทั้งจากนายทุนนอกและในพื้นที่ทั้งธุรกิจ หน่วยงานภาครัฐ บริษัทข้ามชาติ โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐได้ใช้ระบบกฎหมายจำกัดสิทธิของคนในชุมชนในการเข้าถึง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ จนทำให้คนในท้องถิ่นทุ่งลอเริ่มสูญเสียโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการยังชีพ เช่น การใช้ประโยชน์จากป่าในการเก็บหาอาหาร ไม้ใช้สอยของป่า หรือการใช้แม่น้ำอิง เพื่อหาปลาและสัตว์น้ำ รวมทั้งน้ำในการเกษตร เป็นต้น โดยองค์กรเหล่านี้ได้ทำลายความเป็นชุมชน และช่วงชิงเอาทรัพยากรสาธารณะที่คนในท้องถิ่นทุ่งลอได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นทรัพยากรเชิงปัจเจกที่นำมาใช้ เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ส่งผลให้ชาวนาทุ่งลอต้องถูกผลักดันให้ไปอยู่ชายขอบ เป็นคนไร้ที่ดินทำกิน เป็นชาวนาเช่า ชาวนารับจ้าง อีกทั้งยังไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรสาธารณะได้เช่นเดิม เป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศแบบท้องทุ่งและลุ่มน้ำ และทำลายความมั่นคงทางอาหารของคนในท้องถิ่นทุ่งลอ

5.2.5 ปัญหาสังคมจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม

จากการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การส่งเสริมการลงทุน การให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรม และให้ความสำคัญกับเมืองใหญ่มากกว่าชนบท ได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อชนบทหลายประการ ชาวนาเริ่มมีหนี้สินเพิ่มขึ้นจากการซื้อรถไถ ปู๋ย ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น แต่เนื่องจากราคาข้าวไม่แน่นอน ราคาข้าวที่เพราะถูกกำหนดโดยนายทุน ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น หนี้สินที่เพิ่มมากขึ้น และที่ดินหลุดมือ ส่งผลให้ชาวนาต้องกลายมาเป็นแรงงานในเมืองใหญ่ และออกไปขายแรงงานยังต่างประเทศ

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และนักวิชาการท้องถิ่นได้ให้ ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน โดยกล่าวว่าช่วงปี พ.ศ. 2530 ชาวนาทุ่งลอทั้งหญิงและชายจำนวนหนึ่งได้ออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน เช่น รับจ้าง ทำงานในกรุงเทพฯ ทำงานต่างประเทศ ค้าขาย เพื่อหาเงินมาใช้หมุนเวียนในครัวเรือน และชำระหนี้สิน โดยผู้ชายจะออกรถเพื่อนำกะหล่ำปลีจากภูชี้ฟ้าไปส่งยังตลาดไท ทำธุรกิจค้าไม้เก่า หรือทำงานต่างประเทศ การทำงานนอกบ้านนาน ๆ ได้ก่อให้เกิดปัญหา

สังคมตามมาจากการกินเหล้าเที่ยวกลางคืน นำไปสู่การเสพยาเสพติด มีภรรยาน้อย สุดท้ายติดเชื้อเอดส์ และนำมาติดภรรยาที่บ้าน ปัญหาดังกล่าวทำให้หลายครอบครัวต้องแยกทางกัน บางครอบครัวพ่อแม่เสียชีวิตจากโรคเอดส์ ทิ้งให้ลูกอยู่กับญาติพี่น้อง และป่วยตาย

ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2533-2537 เกิดปรากฏการณ์ของการไปค้าประเวณีหรือล่องใต้ไปขายตัวที่กรุงเทพฯ และประเทศญี่ปุ่นของหญิงสาวอำเภอจุน ซึ่งเกิดจากความสนใจที่จะไปเช่นเดียวกับสาวดอกคำใต้ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมาก่อน บางคนได้รับการสนับสนุนจากพ่อแม่ที่มีฐานะยากจน มีหนี้สิน ซึ่งจะมียาหรือคนรู้จักที่ไปก่อนแล้วนั้น จะฝากลูกไปอยู่ด้วย ซึ่งคนเหล่านี้เอาผ้าป่ากลับมาถวายวัดที่บ้านเรียกว่า วัฒนธรรมผ้าป่า พร้อมทั้งมาคัดเลือกสาวงามในหมู่บ้านกลับไป

ในช่วงนี้จึงมีงานศึกษาวิจัย วิทยานิพนธ์ของนักศึกษา รวมทั้งงานเขียนที่เกี่ยวกับการค้าประเวณีของหญิงสาวอำเภอจุน ซึ่งถือว่าเป็นรุ่นน้องสาวของหญิงสาวจากอำเภอดอกคำใต้ได้แก่ ทศนะต่อการศึกษาและอาชีพของเยาวชนสตรีในพื้นที่ที่มีปัญหาการยินยอม/ผลักดันให้บุตรสาวเป็นหญิงบริการกับปัญหาสิทธิมนุษยชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (จักรพันธ์ วังษ์บุรณาวาทย, อุดม เกิดพิบูลย์, วสันต์ ศิริพุด และชูเกียรติ ลิขสุวรรณ, 2534) การไปทำงานต่างประเทศของสตรีภาคเหนือ ศึกษากรณีอำเภอจุน จังหวัดพะเยา (เดิมศักดิ์ จันทร์ประยูร, 2536) บทบาทของทางราชการในการแก้ปัญหาโสเภณี: กรณีศึกษาเปรียบเทียบจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย (ชำนาญ จันทร์เรือง, 2536) กระบวนการเข้าสู่การค้ามนุษย์ (ศูนย์วิจัยและพัฒนาอาชญาวิทยาและกระบวนการยุติธรรม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550) องค์ความรู้ว่าด้วยการกระบวนการเข้าสู่การค้ามนุษย์ในพื้นที่ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ และตำบลลอ ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน (คณะวิจัยชุมชนเครือข่ายองค์กรแม่หญิงพะเยา, 2550) บทบาทสมาชิกครอบครัวในการดูแลผู้ติดเชื่อเฮโรอีนที่ได้รับยาต้านไวรัส อำเภอจุน จังหวัดพะเยา (ภรธิดา คำเด่นเหล็ก, 2551) โดยงานวิจัยเหล่านี้ได้กล่าวถึงสาเหตุ ปัจจัยที่ทำให้หญิงสาวออกไปขายบริการ รวมไปถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น เช่น

งานวิจัยเรื่อง ทศนะต่อการศึกษาและอาชีพของเยาวชนสตรีในพื้นที่ที่มีปัญหาการยินยอม/ผลักดันให้บุตรสาวเป็นหญิงบริการกับปัญหาสิทธิมนุษยชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของเด็กและ/หรือการตัดสินใจของผู้ปกครองที่ยินยอมหรือกดดันให้เด็กไปประกอบอาชีพเป็นหญิงบริการใน 3 ด้าน คือ (1) ปัจจัยผลักดันได้แก่ ความบิบบั่นจากสถานะแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และครอบครัวที่ทำให้เด็กหรือผู้ปกครองแสวงหาทางแก้ปัญหาด้วยการให้เด็กออกไปประกอบอาชีพหญิงบริการ โดยมีแรงผลักดันจากความยากไร้ ความไร้โอกาส ขาดความอบอุ่น และมั่นคงในครอบครัว และความไม่สอดคล้องกันระหว่างความหวังในอนาคตกับสถานะความเป็นจริงที่เผชิญอยู่ ความสิ้นหวัง และความรู้สึกของเด็กที่ว่าตนเองมีหน้าที่ที่จะต้องตอบแทนบุญคุณพ่อ

แม้ด้วยการหารายได้มาให้ครอบครัว (2) ปัจจัยดังชุด ได้แก่ เด็กหรือผู้ปกครองเห็นว่าการออกไปทำงานต่างถิ่น การประกอบอาชีพหึงบริการ และการมีอาชีพในเมืองใหญ่ที่ห่างไกลจากไร่นาเป็นอาชีพที่สบาย มีรายได้ดี ได้แต่งกายสวยงาม จากการเห็นตัวอย่างบุคคลในหมู่บ้านที่ออกไปประกอบอาชีพในเมืองใหญ่มาแล้ว (3) ปัจจัยด้านทาน ได้แก่ ค่านิยมที่ดีทางวัฒนธรรมและจริยธรรมที่โรงเรียนปลูกฝังให้เป็นคนมีศักดิ์ศรี ภาควิชาใจในคุณสมบัติและบุคลิกของตน มีความรับผิดชอบต่อสังคม ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมและกรอบประเพณีอันดีงามและเห็นประโยชน์ของการศึกษา (จักรพันธ์ วังษ์บูรณาวาทย และคณะ, 2534)

งานศึกษาของศูนย์วิจัยและพัฒนาอาชีวศึกษาและกระบวนการยุติธรรม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปีพ.ศ. 2550 พบว่าสาเหตุที่ทำให้หญิงสาวต้องเดินทางไปค้าประเวณีเกิดจากครอบครัวชานาที่ล้มเหลวจากการทำนา และมีฐานะยากจน อีกทั้งราคาข้าวตกต่ำจากความไม่แน่นอนของราคาตลาด ทำให้มีหนี้สินจากการกู้ยืมเงินมาลงทุนทำการเกษตร รวมทั้งการใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ซื้อข้าวหรืออาหาร จ่ายค่ารักษาพยาบาล เป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และหางานทำในกรุงเทพฯ จ่ายค่านายหน้าเพื่อไปทำงานต่างประเทศ ค่าการศึกษาของลูก เป็นต้น (ศูนย์วิจัยและพัฒนาอาชีวศึกษาและกระบวนการยุติธรรม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550)

งานวิจัยเรื่องแม่หญิงสาวตัว (ยศ สันตสมบัติ, 2534) ได้มาทำวิจัยในหมู่บ้าน 2 แห่งในจังหวัดพะเยาพบว่าเด็กหญิงในหมู่บ้านได้เห็นตัวอย่างของผู้หญิงที่ไปค้าประเวณี แล้วมีฐานะร่ำรวย แต่งตัวสวยงาม มีเงินมาให้พ่อแม่สร้างบ้าน และมาทำบุญทอดผ้าป่าที่วัดในหมู่บ้าน ทำให้เด็กหญิงในหมู่บ้านบางคนเมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 หรือมัธยมศึกษาปีที่ 6 แต่ผู้ปกครองไม่มีเงินส่งให้ศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น จึงมีความเต็มใจ และยินยอมให้ลูกสาวไปกับแม่เล้าที่นำผ้าป่ามาทำบุญเพื่อไปค้าประเวณีที่กรุงเทพฯ อีกอย่างเด็กหญิงอาจเห็นความทุกข์ยากของพ่อแม่ในการทำนา จึงไม่อยากจะทำเหมือนพ่อแม่ อยากสบาย ดังนั้นการมีประวัติศาสตร์ของการค้าประเวณีมาอย่างยาวนานจึงทำให้การเดินทางเข้าสู่อาชีพขายบริการทางเพศของหญิงสาวเป็นเรื่องที่ยอมรับได้ และกลายเป็นเรื่องธรรมดาที่สามารถเกิดขึ้นได้ ในบางกรณีเป็นเรื่องที่ควรจะทำ เพราะถือเป็นการตอบแทนพระคุณบุญการี

จากการสัมภาษณ์นายชัยวัฒน์ จันธิมา นักวิชาการท้องถิ่น อดีตนักหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งในภาคเหนือ ผู้ให้ข้อมูลได้เขียนบทความเกี่ยวกับการไปล่องใต้ของหญิงสาวอำเภอจุน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ช่วงปี พ.ศ. 2534-2537 ซึ่งตอนนั้นผมเคยเขียนบทความ “จูนน้องสาวของดอกคำใต้” ซึ่งในดอกคำใต้ก็จะเริ่มมีแม่เล้า รถที่ไป กทม. ที่มาจากเชียงของ เทิง พญาเม็งราย มาเชียงคำ จุน

ดอกคำใต้ จะมีแต่ผู้หญิงสาวแต่งตัวดี ๆ ซึ่งผมก็เคยเขียนเรื่องสั้นอีกเรื่อง คือ “ค้าขายสาว” คนเหล่านี้ กลับบ้านพ่อแม่ก็จะทำพิธีสู่ขวัญ เพราะว่าเอาเงินมาให้พ่อแม่ แต่เรานั้นไปเรียนหนังสือ ต้องขอเงิน พ่อแม่ไปเรียน ซึ่งค้าขายมีมือของเรากับของเขามันต่างกัน เพราะค้าขายเราเข้าโรงเรียน แต่ค้าขายเขาเข้า โรงแรม เขามีฐานะทางสังคมที่ดีกว่าเรา ซึ่งการกลับมาครั้งนี้เขาก็เอาผ้าป่ามาที่บ้าน แต่ในขณะที่ เรายังต้องทำงานอยู่” (ชัยวัฒน์ จันธิมา, 2555)

ผู้หญิงหลายคนเมื่อเลิกอาชีพนี้แล้วได้กลับมาอยู่บ้าน บางคนมีฐานะร่ำรวย ชื่อที่ไร ที่นา ปลุกบ้านให้พ่อแม่ นำเงินมาลงทุนทำร้านมินิมาร์ท เปิดปั้มน้ำมันและร้านค้าอื่น ๆ บางคนแต่งงาน อยู่กินกับชายหนุ่มในหมู่บ้าน ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่เห็นได้ชัดในขณะนั้น คือ ความคิด ทางด้านวัตถุนิยมในการดำเนินชีวิตในชุมชน ไม่ว่าจะเป้นบ้านไม้หลังใหญ่ ข้าวของเครื่องใช้สิ่ง อำนวยความสะดวก หรือเครื่องประดับทองรูปพรรณมูลค่าหลายหมื่นบาท เรื่องเล่าเกี่ยวกับความสำเร็จ ในชีวิตของผู้หญิงที่เดินทาง “ลงใต้” หรือ “ไปนอก” เป็นที่กล่าวขาน จนการลงใต้กลายเป็นความ ฝันของเด็กหญิง และเป็นความหวังของพ่อแม่ที่มีลูกสาว แต่บางคนโชคร้ายติดเชื่อเอดส์และกลับมา ตายที่บ้าน ซึ่งปัญหาเอดส์เริ่มมีผลกระทบต่อชุมชนช่วงปี พ.ศ. 2537 -2541 คนในชุมชนติดเชื่อเอดส์ มีเด็กกำพร้า และคนตายจากโรคเอดส์กันมากขึ้น²⁹ (กรรชิตา คำเด่นเหล็ก, 2551)

กล่าวโดยสรุป สังคมชาวนายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่เกิดขึ้นในทุ่งลอในช่วงนี้ เป็นการเปลี่ยน ระบบการผลิตเข้าสู่ทุนนิยม ที่เกิดขึ้นจากทุนภายในท้องถิ่น และทุนภายนอกท้องถิ่นซึ่งมีพลังและมี ศักยภาพในการค้า และการลงทุน จากการขยายตัวของการเกษตรแบบพันธะสัญญา ทำให้มี นายทุนภายนอกเข้ามาในทุ่งลอมากขึ้น โดยเข้ามาตั้งโรงงานสาขาในหมู่บ้าน เพราะเห็นศักยภาพ ของพื้นที่ในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาเพื่อนำผลผลิตเข้าสู่โรงงาน อีกรูปแบบหนึ่งเป็นการ ส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่งออกต่างประเทศ ภายใต้แนวคิดเกษตรอินทรีย์และแนวคิด ธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ในช่วงนี้มีการกว้านซื้อที่ดินของกลุ่มธุรกิจด้านเกษตรอุตสาหกรรม และธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ โดยมีนายหน้าซึ่งเป็นนายทุนท้องถิ่น ทำให้ที่ดินโดยเฉพาะริมแม่น้ำอิง ถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นของนายทุน เป็นการเปลี่ยนทรัพยากรสาธารณะเป็นทรัพยากรเชิงปัจเจก ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรส่วนรวมตามมา นอกจากนี้ปัญหาด้านเศรษฐกิจจากการที่ราคาข้าว ตกต่ำ การสูญเสียที่ดิน และภาวะหนี้สินของครอบครัวชาวนาได้นำไปสู่การออกไปค้าขายนอกพื้นที่ การไปค้าประเวณีของผู้หญิงสาว ทำให้มีวิถีชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งนำไปสู่ การใช้ชีวิตที่ฟุ่มเฟือย เกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ และติดเชื่อเอดส์ตามมา

²⁹ ในปี พ.ศ. 2538-2549 อำเภอจุนพบอัตราการป่วยด้วยโรคเอดส์เป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดพะเยา และเป็นอัตรา การตายในอันดับหนึ่งในระดับอำเภอ โดยมีผู้ป่วยเอดส์และผู้ติดเชื่อเอชไอวีจำนวน 1,708 ราย ในปี 2550 พบผู้ป่วยเอดส์และผู้ติด เชื้อเอชไอวีจำนวน 2,072 ราย

5.3 สังคมชาวนายุคสมัยใหม่: วิถีชีวิตชาวนาท่งล่อที่เปลี่ยนไป (พ.ศ. 2546-2555)

จากการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก มีการสนับสนุนการค้าและการลงทุนจากประเทศอื่นภายใต้การพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่เป็นประโยชน์ต่อทุนจากบริษัทข้ามชาติที่ขยายพื้นที่การผลิต และการตลาดเข้ามาสู่พื้นที่ท่งล่อ โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ ทำให้สังคมชาวนาในยุคนี้เป็นยุคสมัยใหม่ที่มีการใช้เทคโนโลยีในการทำนาเกือบทุกขั้นตอน ชาวนาปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นควบคู่ไปด้วย โดยนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นปัจจัยการผลิต รวมทั้งการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น เพื่อหาเงินมาตอบสนองต่อชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมสมัยใหม่ ส่งผลให้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมในสังคมชาวนาท่งล่อที่เปลี่ยนไป เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มีดังต่อไปนี้

5.3.1 การเปลี่ยนวิธีการทำนา และใช้เทคโนโลยีทดแทนแรงงานคน

ในอดีตแรงงานในการทำนามาจากคนในครอบครัว และเครือญาติเป็นหลัก โดยมีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในชุมชนที่เรียกว่า การเอามือเอาแรง ดังนั้นแรงงานในการทำนาจึงมีความสัมพันธ์กับวิธีการทำนาของชาวนาที่มี 2 ลักษณะคือ

ลักษณะแรก การทำนาคำเป็นวิธีการทำนาแบบดั้งเดิม เรียกว่า นาปีหรือนาน้ำฝนที่ต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก ใช้ระยะเวลาในการหว่านกล้า ถอนกล้าเพื่อนำไปปลูก นาคำมีแปลงสำหรับหว่านต้นกล้า ต้นกล้าต้องมีอายุ 15 วันขึ้นไปจึงจะนำไปปลูกได้ และต้องใช้แรงงานคนในการปลูกนา ทำให้ต้นข้าวออกงามเป็นระเบียบ ไม่กระจุกตัว อีกทั้งยังลดต้นทุนการผลิต เพราะใช้เมล็ดข้าวน้อยกว่า และดูแลง่ายกว่า ปัจจุบัน (พ.ศ. 2555) การเอามือเอาแรงได้หายไปเป็นการจ้างแรงงาน จึงทำให้การทำนาคำมีการลงทุนสูงในด้านค่าแรง ส่งผลให้การทำนาคำได้ลดลงเหลือแต่เฉพาะทำกินประมาณ 4-5 ไร่ในบางพื้นที่ที่เป็นที่นาเชิงเขาเท่านั้น

จากการสัมภาษณ์นายชัย โนชัย อดีตกำนันตำบลหงส์หิน ผู้ให้ข้อมูลกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงานในการทำนาของชาวนาท่งล่อ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ในระยะ 1-2 ปีนี้ นาคำจะเหลือประมาณร้อยละ 30 เพราะความประหยัด นาคำมันต้องมีค่าใช้จ่ายสูง ก็ต้องจ่ายคนถอนต้นกล้า ต้องจ้างคนปลูก ต้องจ้างคนเกี่ยว จ้างคนนวดเก็บมาไว้ที่บ้าน แต่นาน้ำฝน หลังเดือนเมษายนก็จะเริ่มหว่าน พอฝนตกก็จะออกเอง พอข้าวเหลืองก็จ้างรถมาเกี่ยวไปขายที่โรงสีข้าว ก็ได้เงิน เสียเงินครั้งเดียวจบเลย” (ชัย โนชัย, 2555)

ลักษณะที่สอง การทำนาหว่าน การทำนาหว่านมี 2 แบบคือ หว่านตมและหว่านผง การหว่านผงนิยมในการทำนาปี ใช้วิธีการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวในที่นาแห้ง แล้วไถกลบรอฝนตกลงมา

บางพื้นที่จะหว่านตั้งแต่เดือนเมษายน ซึ่งการงอกของข้าวที่หว่านจะขึ้นอยู่กับฝนตกที่ลงมา ดังนั้นในแต่ละพื้นที่ที่ผลผลิตจึงไม่เท่ากัน ส่วนการหว่านตามเป็นที่ยอมรับในการทำนาที่มีการจัดการระบบน้ำที่ดี คือ ถ้าทำนาปีในฤดูต้องไม่ให้น้ำมาก หรือน้อยเกินไป ถ้าปริมาณน้ำมากเกินไปอาจทำให้เมล็ดข้าวไหลกระจุกกัน ซึ่งชาวนาต้องไปซ่อมข้าว (ปลูกเพิ่ม) ในบริเวณที่ต้นข้าวไม่งอก การหว่านตามนิยมใช้ในการทำนาปรังนอกฤดู แต่ต้องสามารถสูบน้ำมาจากแม่น้ำอิง หรือสูบน้ำได้ดินมาใส่ในนาข้าวได้ เพราะถ้าน้ำไม่เพียงพออาจทำให้ข้าวยืนต้นตาย ถึงแม้ว่าการทำนาหว่านจะเป็นวิธีการที่ง่าย แต่ต้องใช้เมล็ดพันธุ์จำนวนมากขึ้น และมีระบบจัดการน้ำที่ดีในการหล่อเลี้ยงต้นข้าว

จากการสำรวจค่าใช้จ่ายในการทำนาปี ในปีการผลิต 2551/52 อำเภोजุน จังหวัดพะเยาเปรียบเทียบระหว่างการทำนาดำโดยใช้แรงงานคน ที่มีค่าแรงงานวันละ 200 บาท และการทำนาหว่าน (หว่านแห้ง) โดยสมาคมเกษตรกรอำเภोजุน จังหวัดพะเยา พบว่าค่าใช้จ่ายในการทำนาดำโดยใช้แรงงานคน มีค่าใช้จ่าย จำนวน 9,623 บาท ต่อ 1 ไร่ สูงกว่าการทำนาหว่านที่มีค่าใช้จ่าย จำนวน 4,345 บาทต่อ 1 ไร่ ดังแสดงในตารางที่ 5.1

ตารางที่ 5.1 ค่าใช้จ่ายในการทำนาปีเปรียบเทียบระหว่างนาดำและนาหว่าน ปี 2551/52

ค่าใช้จ่ายในการทำนาดำต่อไร่			ค่าใช้จ่ายในการทำนาหว่านต่อไร่		
รายการ	ค่าใช้จ่าย	หมายเหตุ	รายการ	ค่าใช้จ่าย	หมายเหตุ
ไถดะ	240	-	ไถดะ	240	-
ไถพร้อมพรวน	700	-	ไถพร้อมพรวน	700	-
เมล็ดพันธุ์ข้าว (กข.15)	3,000	ไร่ละ 150 กิโลกรัมๆ ละ 20 บาท	เมล็ดพันธุ์ข้าว	400	กิโลกรัมละ 20 บาทใช้ 20 กิโลกรัม/ ไร่
น้ำมันเครื่องสูบน้ำ/ตัดหญ้า	450	-	แรงงานหว่าน	120	-
แรงงานทำแปลง/หว่าน	400	-	ข้าว/พ่นยา/ใส่ปุ๋ย		
แรงงานขนกล้าไปแปลงนา	750	2 คน	ยาฆ่าหญ้า 1 แกลลอน	300	-
			แรงงานตัดหญ้า	200	2 ครั้ง

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

ค่าใช้จ่ายในการทำนาคั่วไร่			ค่าใช้จ่ายในการทำนาหว่านต่อไร่		
รายการ	ค่าใช้จ่าย	หมายเหตุ	รายการ	ค่าใช้จ่าย	หมายเหตุ
ปุ๋ย/แรงงานใส่ปุ๋ย	800	50 กิโลกรัม / ไร่	ยาฆ่าหญ้า	40	-
ยาฆ่าแมลง/แรงงานพ่นยา	450	-	จ้างรถเกี่ยวข้าว	700	-
แรงงานปลูก	600	วันละ 200 บาท 3 คน/ 1 ไร่	ดอกเบี๋ยธนาคาร	345	ร้อยละ 9บาท/ ปี
แรงงานตัดหญ้า	200	2 ครั้ง	-	-	-
แรงงานเกี่ยว	600	วันละ 200 บาท 3 คน/ 1 ไร่	-	-	-
แรงงานมัดข้าว	100	1 คน/ 2 ไร่	-	-	-
ดอกมัดข้าว	45	100 เส้น/ 10 ไร่	-	-	-
แรงงานขนข้าว	60	-	-	-	-
แรงงานม่ข้าว	200	-	-	-	-
ค่าเครื่องม่ข้าว	165	1 ไร่/ 55 ถึงๆละ 3 บาท	-	-	-
แรงงานลากข้าวใส่ ยุ้งฉาง	110	1 ไร่/ 55 ถึงๆละ 2 บาท	-	-	-
รวม	9,623	-	รวม	4,345	-

หมายเหตุ. ปรับปรุงจากข้อมูลค่าใช้จ่ายในการทำนาปีเปรียบเทียบระหว่างนาคั่วและนาหว่าน ปี 2551/52 โดยสมาคมเกษตรกรอำเภออุบล จังหวัดพะเยา. มปป.

จากการสัมภาษณ์ชาวนาในทุ่งลอหลายคนที่ได้กล่าวว่า หลังจากที่เทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทแทนแรงงานคน ได้ส่งผลการทำนามีความสะดวกสบาย และง่ายมากขึ้น ไม่ลำบากเหมือนในอดีต เพราะไม่ต้องทำนาเอง เพียงแต่ใช้เงินจ้าง ในการทำนาหว่านชาวนาจะเผาต่อซึ่งข้าวในทุ่งนาก่อนการทำนา เพื่อความสะดวกต่อรถไถให้ไถได้ง่ายมากยิ่งขึ้นโดยที่ฟางข้าวไม่เข้าไปติดพันกับจานไถที่นา 30-40 ไร่สามารถไถให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งวัน

การจ้างของชาวนาเริ่มจากการไถพรวน การหว่านด้วยเครื่องพ่นเมล็ดข้าว ไถกลบ พนยาคุมหญ้า ใส่ปุ๋ย เก็บเกี่ยว และนวดออกมาเป็นเมล็ดข้าว ส่วนแรงงานคนจ้างตอนขึ้นตอนแรกคือการหว่าน ใส่ปุ๋ยและพนยาคุมหญ้าเท่านั้น หลังจากนั้นนำข้าวบรรทุกส่งไปยังโรงสีที่เข้าโครงการรับจำนำข้าวกับรัฐบาล และรับเงินสดมาใช้จ่าย และใช้หนี้ ไม่มีการซ่อนขวัญ ไม่การกินเลี้ยงล้างกาย มีแต่ข้าวกล่อ และเครื่องคั่วชุกำลังให้คนรับจ้าง

ในยุคของเศรษฐกิจตกต่ำ ลูกหลานชาวนาที่ทำงานในบริษัท หรือทำงานโรงงานต่างจังหวัด ได้กลับมาทำนา ชาวนาเหล่านี้เป็นคนรุ่นใหม่ที่ไม่เคยทำนา แต่มีที่ดินที่ได้รับมรดกมาจากบรรพบุรุษ และซื้อเพิ่มเติมหรือได้มาจากการจ้างของชาวนาจน ซึ่งแต่ก่อนจะให้ชาวนาอื่นเช่า แต่เมื่อข้าวมีราคาดี กลุ่มคนรุ่นใหม่จะทำนาในลักษณะผู้จัดการนาที่มีการสั่งงานทางโทรศัพท์ ชาวนาหลายคนกล่าวว่าการทำงานสมัยนี้ประหยัดต้นทุนลงมาก ดังนั้นการใช้เทคโนโลยีใหม่ในการทำนา ชาวนาจึงไม่ได้ทำนาเอง เพียงแต่ลงทุนจ้างคนดูแลในบางขั้นตอนเท่านั้น การใช้แรงงานเครื่องจักร หรือรถเกี่ยวข้าว ชาวนาสามารถคำนวณต้นทุน และผลกำไรได้ ในอนาคตชาวนาอาจจะไม่ทำข้าวนานปี เพราะข้าวนาปีงัดได้น้ำหนักมากกว่า และทำได้ง่ายกว่า แต่การทำนาปีอาจประสบปัญหาน้ำท่วม และได้ผลผลิตน้อย

จะเห็นได้ว่าการขาดแคลนแรงงานในการทำนา เกิดขึ้นเนื่องมาจากชาวนาไม่ได้ทำนาเพื่อหาเลี้ยงชีพเพียงอย่างเดียว เพราะต้องออกไปประกอบอาชีพอื่นด้วย การลดจำนวนลงของชาวนาด้วยลูกหลานชาวนาเรียนหนังสือและออกไปทำงานนอกภาคเกษตร อีกทั้งการชาวนาต้องการความสะดวกสบายในการทำนา และการเพิ่มผลผลิต ส่งผลให้วิธีการทำนาเปลี่ยนแปลงไปโดยมีเครื่องจักรซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่มาเป็นตัวเร่ง ได้ส่งผลให้ความสัมพันธ์ในสังคมชาวนาลดลง กลายเป็นการพึ่งพาทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกมากขึ้น

5.3.2 ธุรกิจการทำนา

ลักษณะการปลูกข้าวของชาวนาท่งล่อ ที่ผ่านมาจะปลูกเฉพาะข้าวนาปี คือ ทำนาเพียงครั้งเดียว ชาวนาส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเจ้าเพื่อจำหน่าย ส่วนข้าวเหนียวจะปลูกเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และนำออกจำหน่ายหากเหลือจากการบริโภค ด้วยเหตุผลที่รัฐบาลมีนโยบายรับจำนำข้าว ทำให้ข้าวมีราคาสูงขึ้น และชาวนาท่งล่อเห็นตัวอย่างจากพื้นที่อื่นที่สามารถปลูกข้าวนอกฤดู หรือทำนาปีงัดได้ผลผลิตดี ประกอบกับในปีพ.ศ. 2550 (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพะเยา, 2551, หน้า 26) ประเทศไทยประสบปัญหาน้ำท่วมภาคกลาง ส่งผลให้ผลผลิตข้าวต่อไร่ในประเทศลดลง ขณะที่ความต้องการของตลาดต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นยุโรป จีน มาเลเซีย ฮองกง สิงคโปร์ที่มีเพิ่มขึ้น

ส่วนการทำนาปีงัด หลังจากที่มีข้าวมีราคาดีจากความต้องการข้าวในตลาดโลก และนโยบายรัฐบาลในการแทรกแซงราคาข้าว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา ชาวนาท่งล่อเริ่มทำนาปีงัดโดย

สูบน้ำจากแม่น้ำอิง และเจาะบ่อน้ำตื้นกลางทุ่งนา โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลลือที่ติดแม่น้ำอิง และมีสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านพวงพยอม ตำบลหงส์หิน และสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านเวียงลอ ตำบลลือขึ้นมาใช้ในการทำนาปรัง แต่จะต้องจ่ายค่าไฟฟ้าให้กับหน่วยงานที่รับผิดชอบ

ปีพ.ศ. 2550 ชาวนาดำบลใกล้เคียงคือ ตำบลหงส์หิน ตำบลทุ่งรวงทอง และบางส่วนของตำบลอ่างทองเริ่มมีการปลูกข้าวนาปรังมากขึ้นโดยใช้วิธีการหว่านคม และใช้ท่อสูบน้ำจากแม่น้ำอิง และหนองน้ำใกล้เคียงที่นา ส่งผลให้น้ำในหนองน้ำ และแม่น้ำอิงในบางช่วงแห้งขอด

ปีพ.ศ. 2551 เนื่องจากราคาข้าวที่ดี ชาวนาทุ่งลอได้ขยายพื้นที่ทำนาปรังกันมากขึ้น ดังนั้นจึงต้องหาวิธีการที่จะนำน้ำมาเลี้ยงต้นข้าว โดยทุ่งนาที่ติดริมแม่น้ำอิงหรือหนองน้ำ ชาวนาจะสูบน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเข้าที่นา อีกวิธีการหนึ่งคือ การเจาะน้ำบาดาลกลางทุ่งนาที่มีเพิ่มมากขึ้นในตำบลหงส์หิน ตำบลอ่างทองซึ่งอยู่ที่ราบต่ำ ทำให้ชาวนาที่มีเงินในการเจาะบ่อน้ำบาดาล สามารถขยายพื้นที่ทำนาปรังมากขึ้น ชาวนาบางส่วนทำนาในที่ดินของตนเอง จากแรงจูงใจจากราคาข้าวที่สูงขึ้น ชาวนาได้ขยายพื้นที่ทำนาโดยการเช่าที่นา การเข้ามาของรถแทรกเตอร์แบบนั่งขับ ทำให้ชาวนามีความสะดวกและรวดเร็วในการทำนามากขึ้น อีกทั้งยังสามารถนำไปรับจ้างชาวนารายอื่นได้ด้วย

ปีพ.ศ. 2552 ภัยแล้งเกิดขึ้นทั่วภาคเหนือ ฝนที่ขาดช่วงได้ทำให้แม่น้ำอิง และแม่น้ำสาขาแห้งขอดตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ รัฐบาลได้ประกาศภาวะภัยแล้ง อีกด้านหนึ่งชาวนาในลุ่มน้ำอิง ทั้งจังหวัดเชียงรายและจังหวัดพะเยาทำนาปรังกันมากขึ้น ส่งผลให้น้ำไม่เพียงพอในการทำนาปรัง ทำให้ต้นข้าวนาปรังที่ขาดน้ำแห้งตายเป็นจำนวน บางพื้นที่ที่มีน้ำสามารถเก็บเกี่ยวได้ ในช่วงนี้เริ่มมีรถเกี่ยวข้าวจากจังหวัดสุโขทัย จังหวัดกำแพงเพชรมารับจ้างเกี่ยวข้าว ในราคาไร่ละ 600 บาทเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ชาวนาจะต้องจองคิวรถเกี่ยวข้าว เพื่อมาเกี่ยวข้าวในทุ่งนาของตนเอง ซึ่งใช้ระยะเวลาการเก็บเกี่ยวข้าว 10 ไร่เพียงครึ่งวันเท่านั้น หลังจากรถเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ จะไปรับจ้างที่อื่นต่อ เจ้าของนาบางคนอาจจะเลี้ยงข้าวกล่อ และเครื่องดื่มบำรุงกำลังเพียง 1 ขวดเท่านั้น ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้เจ้าของนาสามารถนำไปขายให้โรงสีได้ทันที

นอกจากนี้ยังพบว่ามีชาวนาบางรายได้ทดลองนำเครื่องปลูกข้าวมาใช้ทำนาทุ่งลอ โดยจะต้องเพาะต้นกล้าในถาดเพาะกล้า ประมาณ 5-7 วันก่อนนำไปปลูก การดำนาโดยใช้เครื่องจะมีช่องห่างที่ชัดเจน ซึ่งหมายถึงเรื่องของการแตกกอด้วย ซึ่งต้นข้าวที่มีแสงแดดส่อง หอยหรือปูจะไม่ค่อยกิน แต่ถ้าปกปิดร่มเงา หอยปูมักจะกินต้นข้าวชาวนาจึงต้องใช้สารเคมี แต่การใช้เครื่องปลูกข้าวไม่เป็นที่แพร่หลาย

ปีพ.ศ. 2553 ชาวนาได้ซื้อรถแทรกเตอร์ ซึ่งเป็นรถไถแบบนั่งขับเข้ามาไถนาแทนรถไถแบบเดินตาม ในราคาตั้งแต่ 500,000-1,500,000 บาท ขึ้นอยู่กับแรงม้า ซึ่งเป็นรถแทรกเตอร์ยี่ห้อคูโบต้า สีส้มจากประเทศญี่ปุ่น ที่สามารถไถนาได้ดินในทุ่งนาที่แห้งและทุ่งนาที่เป็นโคลนและ โดยบริษัทจะ

ให้ชาวนาควาน์ประมาณ 50,000 บาท และผ่อนส่งบริษัทรายเดือน ทำให้ชาวนาที่มีเงินทุนหรือสามารถกู้เงินจากสถาบันการเงินของรัฐ ตัดสินใจซื้อรถแทรกเตอร์มาใช้ เพราะสามารถไถนาได้ทุกสภาพของดิน นอกจากการไถนาของตนเองแล้วยังนำมารับจ้างไถนาของชาวนารายอื่น ราคาจ้างไถนาจะขึ้นลงตามราคาของน้ำมันเชื้อเพลิง และลักษณะดินในที่นา รถแทรกเตอร์จะไถนาได้สะดวกและใช้ระยะเวลาสั้นกว่ารถไถแบบเดินตาม โดย 1 วันสามารถไถนาได้ประมาณ 15 ไร่ มีต้นทุนเป็นค่าน้ำมันประมาณ 1,500 บาทต่อวัน ทำให้รถแทรกเตอร์ได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนรถไถแบบเดินตามได้ถูกนำไปใช้เป็นเครื่องยนต์สำหรับสูบน้ำเข้านา และเครื่องยนต์รถอีแต่นสำหรับบรรทุกสิ่งของไปทุ่งนา

ปีพ.ศ. 2554-2555 การทำนาในทุ่งลอเรียกได้ว่าเป็นธุรกิจการทำนา เพราะชาวนาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งรถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวข้าว เครื่องพ่นเมล็ดข้าว เครื่องพ่นยา และใช้ปัจจัยการผลิตเพื่อให้มีเพิ่มผลผลิตมากขึ้น การปลูกข้าวนาทั้งนาปีและนาปรังของชาวนาได้ตอบรับนโยบายจำนำข้าวของรัฐบาล ทำให้ชาวนามีเศรษฐกิจดีขึ้น ในช่วงนี้เจ้าของนาส่วนใหญ่จึงทำนาเองทั้งนาปี และนาปรัง โดยใช้วิธีการหว่าน ไม่ให้เช่าที่นาเหมือนที่ผ่านมา หรือถ้าให้เช่าจะคิดค่าเช่าเพิ่ม เมื่อค่าเช่านาแพงขึ้น แต่ชาวนาไม่มีทางเลือก เพราะถ้าไม่ทำก็ไม่มีข้าวไปขาย ปัจจุบันคนที่เช่านาจะมีที่นาเป็นของตนเองน้อยเฉลี่ยครอบครัวละ 10 ไร่ ซึ่งเป็นครอบครัวที่มีลูกหลายคน อีกทั้งที่นาที่ยังไม่ได้แบ่งให้ลูกหลาน จึงต้องเช่าที่นาทำนาเพิ่มเติม เกิดปรากฏการณ์ที่เจ้าของนาหลายรายที่เป็นข้าราชการ หรือพ่อค้าในตลาดได้หันมาทำนาเองในรูปแบบผู้จัดการนา โดยใช้โทรศัพท์สั่งงานทุกขั้นตอนตั้งแต่รถไถนา หว่าน ใส่ปุ๋ย คุมหญ้าและเก็บเกี่ยว

จากข้อมูลการปลูกข้าวนาปีและนาปรังในตำบลลอ ตำบลหงส์หินและตำบลทุ่งรวงทอง อำเภोजุน จังหวัดพะเยาในตารางที่ 5.2 โดยเปรียบเทียบปี 2551/2552 และปี 2553/2554 ของสำนักงานเกษตรอำเภोजุน จังหวัดพะเยา แสดงให้เห็นถึงขยายพื้นที่ปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรังที่เพิ่มมากขึ้น

ตารางที่ 5.2 การปลูกข้าวนาปีและนาปรังในตำบลลอ ตำบลหงส์หิน และตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอลำ
ตั้งแต่ปี 2551/2552 และปี 2553/2554

ตำบล	ปี 2551/2552				ปี 2553/2554			
	นาปี		นาปรัง		นาปี		นาปรัง	
	ไร่	ราย	ไร่	ราย	ไร่	ราย	ไร่	ราย
ลอ	17,093	2,251	3,406	329	17,253	871	5,103	360
หงส์หิน	21,159	2,583	3,189	290	25,428	1,512	10,230	748
ทุ่งรวงทอง	27,530	1,173	1,217	80	33,615	1,595	2,336	159

ที่มา. สำนักงานเกษตรอำเภอลำ จังหวัดพะเยา (ม.ป.ป.)

จากการสัมภาษณ์ชาวนาทุ่งลอเกี่ยวกับการทำนาปรังที่ต้องใช้สารเคมีว่า ถ้าทำนาปีตามปกติชาวนาจะไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า เพราะถ้าไถนาแล้วเอาน้ำแช่ในที่นา แล้วไถบดอีกรอบ วัชพืชจึงเน่าสลาย ต้นหญ้าจึงไม่งอก แต่ถ้าเป็นนาปรังชาวนามักจะใช้วิธีการหว่านพวง แล้วไถกลบประมาณ 2-3 เดือน เมื่อเอาน้ำเข้านา หญ้าก็เริ่มขึ้นมาพร้อมกับข้าว ดังนั้นชาวนาจึงจำเป็นต้องใช้ยาฆ่าหญ้าเมื่อเริ่มใช้สารเคมี ปริมาณการใช้จะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ และมีอันตรายต่อสุขภาพของชาวนา และต่อสิ่งแวดล้อมโดยรอบ ชาวนาทุ่งลอสมัยนี้จึงไม่กินข้าวที่ตนเองปลูกไว้ขาย และไม่ล้ากินปลาในทุ่งนา เพราะการใช้สารเคมีเป็นจำนวนมากในการทำนา

พันธุ์ข้าวที่ปลูกปัจจุบัน ในการทำนาปีชาวนาจะปลูกข้าวหอมมะลิ กข.15 ส่วนนาปรังจะนิยมปลูกข้าวไวแสงได้แก่ พิชญ์โลก 2 และสุพรรณบุรี 4 ซึ่งเป็นข้าวที่มีลำต้นเตี้ย มีคอรวงมาก ทำให้ได้ผลผลิตต่อไร่มาก เมื่อสีออกมาจะเป็นข้าวแข็งนิยมนำไปทำเป็นแป้ง และขนมจีน ข้าวนาปรังประเภทนี้ทนต่อสภาพอากาศที่แห้งแล้ง เมื่อชาวนาหว่านข้าวแล้วใส่ปุ๋ย และยาฆ่าหญ้า ถ้าไม่มีน้ำข้าวยังไม่งอก แต่ถ้ามีน้ำข้าวจะงอกออกมา จากการสัมภาษณ์ชาวนาหลายรายกล่าวว่า อนาคตพันธุ์ข้าวอาจจะปะปนกันระหว่างพันธุ์ข้าวนาปีและพันธุ์ข้าวนาปรัง ซึ่งก่อนชาวนาปลูกแต่ข้าวนาปีหอมมะลิเท่านั้น (อดุลย์ เสนาพันธ์, 2555) อย่างไรก็ตามยังมีชาวนาบางรายจะกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้สำหรับปลูกข้าวไว้บริโภคเองในครัวเรือน โดยปลูกข้าวเหนียว กข. 6 และข้าวเหนียวสันป่าตอง ประมาณ 4-5 ไร่ ส่วนข้าวลอมซึ่งเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง ยังมีชาวนาปลูกบ้างโดยปลูกเฉพาะ

นาปีในกลุ่ม แต่จะเก็บเกี่ยวช้าประมาณเดือนกุมภาพันธ์ และได้ผลผลิตมากกว่าข้าวพันธุ์ กข. 6 บางครัวเรือนเริ่มซื้อข้าวกินเหมือนทางภาคกลาง

ธุรกิจการทำนา ทำให้ค่าเช่าที่ดินเพื่อทำนาสูงขึ้น ค่าเช่าทำนาปริงจากอดีตไร่ละ 800 บาท มาเป็นไร่ละ 1,500-2,000 บาท ซึ่งมีความแตกต่างจากที่นาบริเวณอำเภอดอกคำใต้ที่มีค่าเช่าที่นา ถูกมากประมาณไร่ละ 400 บาทเท่านั้น หรือคิดเป็นข้าวประมาณ 4-5 กระสอบ ขณะที่ค่าเช่าที่นา ห่วงลอมีราคาเช่าที่นาต่ำสุดไร่ละ 1,500 บาท จากที่นาที่เคยน้ำท่วมกลับเป็นที่นาที่ดี เพราะชาวบ้าน หันมาทำนาปริงกันมากขึ้น

การทำนาช่วงพ.ศ. 2554-2555 มีความเฟื่องฟูขึ้นมาอีกครั้งจากนโยบายจํานําราคาข้าวของ รัฐบาล โดยชาวนาการทำนาด้วยการหว่าน ทั้งหว่านแห้งสำหรับทำนาปี และหว่านตมสำหรับทำนา ปริง ถ้าบริเวณใดมีน้ำ ชาวนาจะขยายพื้นที่ทำนาปริงเพิ่มมากขึ้น ชาวนาห่วงหลายคนกล่าวว่า การ ทำนาในสมัยนี้มีความสะดวก รวดเร็วโดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วย ใช้เวลาไม่ถึงอาทิตย์ก็ทำนาแล้วเสร็จ และสามารถไปทำงานอื่นได้ด้วย เมื่อจะเก็บเกี่ยวก็เพียงโทรศัพท์นัดคิวรถเกี่ยวข้าว ซึ่งถ้าทำนา 10 ไร่ จะใช้เวลาเกี่ยวเพียง 2 วัน สามารถนำข้าวไปขายที่โรงสีได้ทันที ชาวนาบางครัวเรือนไม่เหลือที่นา ไว้ปลูกข้าวเหนียวไว้กิน เพราะข้าวเจ้ามีราคาแพงกว่า จึงใช้ที่นาในการปลูกข้าวเพื่อขายหมด และ ซื้อข้าวเหนียวกิน

จากการสำรวจข้อมูลค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนของชาวนาในการทำนาปี และการทำนาปริง ของชาวนาดำบลอ อำเภอบัวชุมพบว่า การทำนาปริงใช้ต้นทุนต่ำกว่าการทำนาปีประมาณ 2,000 บาท ต่อไร่ โดยทำนาปีได้ผลผลิต 800-1,000 กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนการทำนาปริงได้ผลผลิต 1,200 กิโลกรัม ต่อไร่ ถ้าข้าวกิโลกรัมละ 15-20 บาท (ตามราคาจํานํารัฐบาล) ชาวนาจะได้กำไรไร่ละ 10,000 บาท ดังนั้นในยุคนี้การทำนาปี และการทำนาปริงจึงลดขั้นตอนการปลูก ลดการใช้แรงงานคน ลดค่าใช้จ่าย อีกทั้งยังมีรายได้เพิ่มมากขึ้นอีกด้วยจากนโยบายจํานําราคาข้าวของรัฐบาล ดังแสดงในตารางที่ 5.3

ตารางที่ 5.3 ค่าใช้จ่ายในการทำนาปีและนาปรังในปี 2554/55 ตำบลลอ อำเภอลำดวย

ค่าใช้จ่ายในการทำนาปีต่อไป		ค่าใช้จ่ายในการทำนาปรังต่อไป	
รายการ	ค่าใช้จ่าย	รายการ	ค่าใช้จ่าย
ค่าเช่าที่นา	3,000	ค่าเช่าที่นา	1,000
ค่าจ้างรถไถ	500	ค่าจ้างรถไถ	700
เมล็ดพันธุ์ข้าว 1 กระสอบ	700	เมล็ดพันธุ์ข้าว 1 กระสอบ	650
ปุ๋ยยูเรีย	400	ปุ๋ยยูเรีย	800
ค่าจ้างหว่านข้าว	100	ค่าจ้างหว่านข้าว	100
ยาฆ่าหญ้า	400	ยาฆ่าหญ้า	200
ค่าจ้างพ่นยา 2 ครั้ง	500	ค่าน้ำมันเครื่องสูบน้ำ 10 ลิตร	300
ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าว	500	ค่าจ้างพ่นยา 2 ครั้ง	500
ค่าจ้างรถลากข้าว	200	ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าว	500
รวม	6,300	รวม	4,750

หมายเหตุ. การสำรวจข้อมูลในชุมชน ช่วงเดือนสิงหาคม 2555

5.3.3 นโยบายรับจำนำข้าว

ถึงแม้ว่าข้าวเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศไทยมาช้านาน แต่ความเป็น “พืชเศรษฐกิจ” ที่กลายมาเป็น “พืชการเมือง” ก็ไม่อาจทำให้ชีวิตชาวนาที่เป็นเกษตรกรรายย่อยขยับฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นได้ เนื่องด้วยชาวนาส่วนใหญ่ยังยากจนมีหนี้สินทั้งในและนอกระบบ จากการกู้ยืมซื้อหาปัจจัยการผลิตตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช จนถึงที่ดิน ด้วยเหตุนี้รัฐบาลชุดต่าง ๆ จึงมีมาตรการและนโยบายที่เกี่ยวกับการเกษตร เพื่อกอบโกยคะแนนเสียงเลือกตั้งจากเกษตรกรซึ่งเป็นฐานคะแนนเสียงใหญ่ที่สุดของประเทศ ที่ผ่านมารัฐบาลที่มาจากเสียงข้างมาก มักจะมีนโยบายที่เกี่ยวกับเกษตรกรหลาย ๆ นโยบายเช่น บัตรสินเชื่อเกษตรกร การพักชำระหนี้เกษตรกร การแทรกแซงราคาข้าว ได้แก่ การรับจำนำข้าว การประกันรายได้เกษตรกร เป็นต้น

นโยบายของรัฐบาลชุดที่ผ่านมาได้มีนโยบายประกันรายได้เกษตรกร ทำให้เกษตรกรที่ทำนาต้องไปขึ้นทะเบียนการทำนาก่อนถึงจะได้เงิน แต่รัฐบาลชุดปัจจุบันได้กำหนดให้มีนโยบายการรับจำนำข้าวเปลือกทุกเมล็ด แทนนโยบายประกันรายได้เกษตรกร โดยกำหนดราคาข้าวเปลือกเจ้า

ไว้เกวียนละ 15,000 บาท และข้าวหอมมะลิเกวียนละ 20, 000 บาท โครงการรับจำนำข้าวเปลือกของรัฐบาล ร้อยละ 80 ของปริมาณข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิจากเกษตรกรถูกจำหน่ายเข้าสู่โครงการรับจำนำของรัฐ ที่เหลือร้อยละ 10 ถูกจำหน่ายให้แก่สถาบันทางการเกษตร ได้แก่ สหกรณ์การเกษตรในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดพะเยา และกลุ่มข้าวชุมชน ร้อยละ 5 ถูกจำหน่ายให้แก่ทำข้าวเอกชน และอีกร้อยละ 5 ถูกจำหน่ายให้แก่โรงสีเอกชนที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการรับจำนำข้าว โดยเกษตรกรที่ต้องการเข้าร่วมโครงการรับจำนำข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิ มีวิธีปฏิบัติ 2 รูปแบบ (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพะเยา, 2551)

รูปแบบที่หนึ่ง เป็นการจำนำยุ่งฉางกับร.ก.ส. โดยเกษตรกรต้องเก็บผลผลิตข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิของตนเองไว้ในยุ้งฉางของตนเอง ซึ่ง ร.ก.ส.จะเป็นผู้จ่ายค่าเช่ายุ้งฉางให้แก่เกษตรกร จนกว่าจะถึงเวลาส่งมอบข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิ เกษตรกรจะนำผลผลิตของตนคืนให้แก่รัฐฯ

รูปแบบที่สองคือ การจำนำประทุนหมายถึง เกษตรกรสามารถนำผลผลิตข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิไปส่งให้กับโรงสีหรือสถาบันเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำของรัฐ โดยการรับจำนำขององค์กรคลังสินค้า (อ.ค.ส.) ไม่ต้องเก็บผลผลิตข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิไว้ในยุ้งฉางของตนเอง ในราคาที่รัฐกำหนดให้เป็นราคารับจำนำ

“นโยบายรัฐในรอบ 6-7 ปีที่ผ่านมา จากเดิมที่มีการประกันราคาข้าว ซึ่งชาวบ้านจะปลูกข้าวได้มากน้อยแค่ไหน คำนวณว่าราคาส่วนต่างจากโรงสีที่ซื้อกับรัฐประกันราคาไว้หลักแล้วเหลือเท่าไร รัฐจะชดเชยให้ การประกันราคาข้าว คนที่ไม่ปลูกข้าวก็ได้เงินเพราะขึ้นทะเบียนไว้ เปรียบเทียบกับการจำนำที่ข้าวมีเท่าไร รัฐบาลจะจ่ายให้ตามความเป็นจริง แต่ถ้าวการจำนำข้าว ถ้าไม่มีข้าวมาก็ไม่ได้เงิน แต่จะมีปัญหาเรื่องข้าวสวมสิทธิ์ ตัวอย่างเช่น นำข้าวญาติพี่น้องมาบ้าง ข้าวจากฝั่งเพื่อนบ้านบ้าง แต่ถ้าเกษตรกรมาพร้อมกับใบรับรองจากทางเกษตร เราถือว่าเป็นข้าวของเขา เราไม่มีหน้าที่ไปตรวจสอบ เมื่อผ่านการรับรองการประกาศในหมู่บ้านต้องแสดงว่าเป็นเรื่องจริง แต่ยังมีตัวเลขที่ไม่สมจริง” (สัญญา กิตติยะ, 2555)

ในส่วน of ข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำข้าวเปลือก จะถูกเก็บไว้ในโรงสีเอกชนหรือโรงสีของสหกรณ์การเกษตรตั้งแต่ต้นฤดูการเก็บเกี่ยวของปีที่ผ่านมา (เดือนพฤศจิกายน) จนกระทั่งถึงฤดูการเก็บเกี่ยวในปีต่อมา (เดือนตุลาคม) รัฐบาลจะเปิดให้มีการประมูลข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิให้แก่โรงสีเอกชนหรือสหกรณ์การเกษตร โดยส่วนใหญ่ร้อยละ 80 ของปริมาณข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำ ถูกประมูลซื้อโดยโรงสีเอกชน ส่วนอีกร้อยละ 20 ถูกประมูลซื้อโดยสถาบันการเกษตร สำหรับข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิที่ได้เข้าสู่โครงการรับจำนำนั้น สถาบันการเกษตรซึ่งได้แก่ สหกรณ์การเกษตรที่มีโรงสีเป็นของตนเอง จะเป็นผู้ทำการสีข้าวเปลือกเจ้าหอม

มะลิให้เป็นข้าวสารและจำหน่ายต่อไป ในขณะที่ผลผลิตข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิที่จำหน่ายให้แก่ทำข้าวเอกชน จะถูกจำหน่ายให้แก่โรงสีเอกชนทั้งหมด เพื่อทำการสีเป็นข้าวสารหอมมะลิและจำหน่ายต่อไป สำหรับระบบตลาดข้าวสารหอมมะลิ พบว่าสถาบันการเกษตร จะจำหน่ายข้าวสารหอมมะลิให้แก่ผู้ค้าส่ง ผู้ค้าส่งจะจำหน่ายข้าวสารหอมมะลิต่อให้แก่พ่อค้าปลีก และพ่อค้าปลีกก็จะจำหน่ายข้าวสารให้แก่ผู้บริโภคในที่สุด

จากการสอบถามผู้ประกอบการทำข้าวขนาดใหญ่ที่มีพัฒนาการมาจากโรงสีในชุมชน กล่าวว่าเดิมทีโรงสีข้าวในทุ่งลอไม่มีเตอบ ข้าวส่วนใหญ่จึงต้องส่งไปภาคกลาง เพราะโรงสีไม่สามารถเก็บข้าวสดไว้ได้ อีกประการโรงสีข้าวไม่มีเจตนาแปรรูป คือรวบรวมข้าวส่งอย่างเดียว โดยมีรถบรรทุกขนาดใหญ่ล่องไปยังจังหวัดสุพรรณบุรี อ่างทอง เมื่อมีเตอบจึงเป็นการแปรรูปเบื้องต้น จากข้าวสดความชื้นสูง ประมาณร้อยละ 30 ทำเป็นข้าวแห้งที่มีความชื้นต่ำกว่าร้อยละ 15 ถ้าใช้วิธีการตากจะใช้เวลา 2 วัน แต่ถ้าอบจะใช้เวลา 16-17 ชั่วโมง ดังนั้นโรงสีข้าวสมัยใหม่จึงต้องปรับตัวโดยการใช้เตอบไฟฟ้ามาเสริมกับลานตากข้าวในฤดูฝน

นโยบายรับจำนำข้าวทุกเมล็ดของรัฐบาล ทำให้เห็นภาพการรับซื้อข้าวสดจากเกษตรกรโดยตรง จากการที่มีรถเข้าออกไม่ว่าจะเป็นรถกระบะ รถอีต๊อก รถบรรทุกเล็ก บรรทุกข้าวมาส่งที่โรงสีทุกวัน ส่งผลให้กระบวนการผลิตข้าวหลังเก็บเกี่ยวของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปเดิมทีเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จจะต้องตากให้แห้งก่อนที่จะนำมาขาย ปัจจุบันชาวนาจะใช้รถเกี่ยวข้าว หรือชาวนาเรียกว่ารถคูด เมื่อรถคูดข้าวคูดออกมาให้เป็นเมล็ดเรียบร้อย ชาวนาจะขนใส่รถปิคอัพนำไปขายที่โรงสีที่ที่เข้าร่วมโครงการจำนำข้าว และชาวนาได้เงินสดมาใช้จ่าย

การซื้อขายข้าวของโรงสีปัจจุบัน จึงมี 2 ประเภท คือซื้อด้วยเงินสดของโรงสี และซื้อแบบจำนำ ซึ่งการจำนำจะมีขั้นตอนการขึ้นทะเบียน ถ้าชาวนาบางคนไม่ได้ทำ ต้องขายเงินสด แต่ชาวนาก็ต้องยอมรับสภาพต่างของราคา เพราะถ้าซื้อเงินสดก็เป็นไปตามราคากลางของตลาดข้าว ซึ่งต่างจากจำนำ การซื้อข้าวต้องสุ่มตรวจหลาย ๆ ที่ บางทีข้าวที่ชาวนาเกี่ยวมานั้นใน 1 กระสอบมีความชื้นไม่เท่ากัน บางครั้งโรงสีสุ่มตรวจได้ที่แห้ง แต่ความเป็นจริง ข้าวไม่ได้แห้งทั้งหมด โรงสีที่ซื้อในราคาแพง เมื่อนำไปลานตาก น้ำหนักจะหายไปมาก

แต่ถ้าเป็นการเกี่ยวขนาดด้วยรถนวดข้าว ความชื้นจะสม่ำเสมอ ยิ่งความชื้นสูงหมายถึง การใช้พลังงาน และใช้แรงงานการจัดการให้ข้าวแห้งของโรงสี ทำให้น้ำหนักข้าวหายไปด้วย เพราะความชื้นคือน้ำหนัก ดังนั้นการซื้อแบบเดิมที่ไม่ใช่การรับจำนำ จะใช้ราคากระด้าง คือรับซื้อในราคาเดียว แต่การจำนำรัฐจะกำหนดราคามาให้ตามความชื้น ถ้าโรงสีวัดค่าผิด สุ่มผิด สีข้าวส่งจนหมดแล้ว แต่ยังไม่ได้ตามกำหนดโรงสีก็ขาดทุน

นโยบายการรับจำนำข้าว จึงทำให้โรงสีมีโอกาสในการหมุนเวียนเงินมากขึ้น เพราะโรงสีคือ ผู้ที่ซื้อขายข้าว ในการซื้อต้องใช้เงินปริมาณเป็นจำนวนมากต่อวัน ขึ้นอยู่กับปริมาณข้าวเช่นกัน การรับจำนำเหมือนกับว่ารัฐบาลเชิญชวนให้โรงสีมาเป็นจุดรับผลิตผล แปรรูป และส่งของให้รัฐบาล เสมือนเป็นโรงงานรับจ้างของรัฐบาล โรงสีมีหน้าที่สีข้าวให้ได้ครบตามตัวเลขที่รัฐบาลกำหนดมา โดยรัฐบาลจ้างทุกขั้นตอน แต่ไม่ได้จ่ายเป็นเงิน ความหมายคือ โรงสีจะได้ข้าวหักท่อนรำ เป็นต้น คณะกรรมการนโยบายข้าวแห่งชาติเป็นผู้คำนวณว่าข้าวแต่ละชนิดต้องส่งข้าวแต่ละรอบ แต่ละสัปดาห์เท่าไร เมื่อส่งครบก็จบภาระ แต่ถ้าไม่ครบก็อาจเป็นคดีความ ส่วนรัฐบาลจะบริหารจัดการอย่างไรเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ผลดีจากนโยบายการรับจำนำข้าวเปลือกในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด ทำให้ชาวนาทุ่งล่อได้ประโยชน์จากนโยบายนี้เป็นอย่างมาก เพราะจะได้เงินทันทีเมื่อนำข้าวไปจำนำกับโรงสีที่เข้าร่วมโครงการรัฐบาล ปัจจุบันจึงพบว่าชาวนาที่เคยให้เชาที่นา ได้ทำนาเองมากขึ้น หรือขึ้นราคาค่าเช่าจากไร่ละ 1,000 บาท เป็นไร่ละ 2,000-3,000 บาท เมื่อมองในทางกลับกันไม่ใช่ชาวนาทุกคนจะมีข้าวมาจำนำ เพราะชาวนามีทั้งรายใหญ่และรายเล็ก และชาวนาที่มีข้าวเหลือขายและไม่เหลือขาย มาตรการนี้จะช่วยเหลือเฉพาะชาวนาที่มีข้าวเป็นจำนวนมาก ส่วนชาวนาที่ไม่มีข้าวเหลือขาย หรือเป็นลูกจ้างในไร่นาจะไม่ค่อยได้ประโยชน์ นอกจากชาวนารายเล็กที่อาจไม่ได้ประโยชน์จากโครงการนี้ ยังมีแรงงานรับจ้างในไร่นาอีกกลุ่มหนึ่ง ที่นอกจากไม่มีข้าวเป็นของตัวเองแล้ว ยังอาจต้องซื้อข้าวมากินในราคาที่แพงขึ้นด้วย

นโยบายการรับจำนำข้าว เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้วิถีการผลิตข้าวของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาจะใช้พันธุ์ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ไว โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพข้าวและช่วงเวลาการเพาะปลูก จากการช่วยเหลือกันในการทำนาได้กลับกลายมาเป็นแข่งขัน การแก่งแย่งกัน เช่น ทำนา 10 ไร่ แต่ได้ข้าวไม่เท่ากับเพื่อนบ้านก็เกิดความอิจฉา หรือเห็นคนอื่นเจา่น้ำบาดาลไม่ลึก ก็เจาเพิ่มให้ลึกลงไปอีก หรือใช้ปุ๋ยในไร่นาเพิ่มมากขึ้น ทำให้ต้องกู้เงินมาลงทุนเพิ่ม การเปลี่ยนแปลงอีกประการคือ เมื่อรดเกี่ยวข้าวเข้ามาแทนที่แรงงานคน เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาปี และนาปรัง จะมีรถรับจ้างเกี่ยวข้าวรับจ้างซึ่งส่วนใหญ่มาจากภาคกลาง ชาวนาเกรงว่ารถเกี่ยวข้าวจะไปที่ หรือไม่ได้คิวรดเกี่ยวที่จะมาเกี่ยวข้าวของตนเอง ชาวนาจึงยินยอมเกี่ยวข้าวทั้ง ๆ ที่ข้าวยังเขียว บางครั้งข้าวยังเป็นน้านม และมีเมล็ดหญ้าปะปนมาก ดังนั้นอายุการเก็บเกี่ยวข้าวจึงไม่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่เป็นไปตามคิวของรถเกี่ยวข้าว ส่งผลให้ชาวนาต้องขายข้าวในราคาที่ถูกลงด้วย

การเปลี่ยนแปลงอีกประการคือ การขายข้าวสดจากรถคู่โรงสีข้าวตามนโยบายการรับจำนำข้าว ชาวนาปัจจุบันจึงไม่มีข้าวเก็บในยุ้งฉาง นางข้าวได้ถูกขายเป็นไม้เท้าให้แก่พ่อค้าร้านค้าไม้เท้าซึ่งมีมากในอำเภอดอกคำใต้ เพื่อทำเฟอร์นิเจอร์ ศาลานั่งเล่น หรือนำไปสร้างบ้าน ร้านกาแฟซึ่ง

เป็นที่นิยมของชนชั้นกลาง อีกทั้งชาวบางรายยังต้องซื้อข้าวกิน ทำให้ข้าวที่อดีตเคยเป็นวัฒนธรรมการผลิต ได้ถูกทำให้เป็นสินค้าประชานิยมของรัฐไทย

กล่าวได้ว่า มาตรการการรับจำนำข้าวซึ่งเป็นนโยบายด้านการเกษตรที่รัฐบาลได้ดำเนินงานตามที่แถลงต่อรัฐสภา และดำเนินงานมาครบ 1 ปีในเดือนตุลาคม 2555 เป็นนโยบายที่ตอบสนองในด้านราคา และรายได้ของเกษตรกร ทำให้ชาวนาจำนวนมากได้ประโยชน์จากนโยบายดังกล่าว อย่างไรก็ตามนโยบายนี้เป็นการแก้ไขปัญหาปลายเหตุที่ใช้งบประมาณจำนวนมาก ทั้ง ๆ ที่ปัญหาใหญ่ของชาวนาไทยเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างได้แก่ ปัญหาที่ดินและหนี้สิน ชาวนาไม่มีที่ดินต้องเช่าที่ดินทำนามีถึงร้อยละ 60 ของทั้งประเทศ ปัญหาด้านแหล่งน้ำในการเกษตร ปัจจัยในการผลิตทั้งปุ๋ย ยาสารเคมีที่มีราคาสูงทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงตามไปด้วย ปัญหาการบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกร สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น

ถึงแม้ว่าการจำนำข้าวจะเป็นประโยชน์ต่อชาวนา ทำให้ชาวนามีเงินใช้จ่ายที่คล่องมือมากขึ้น แต่ในระยะยาวจะเป็นการทำลายสังคมชาวนาให้อ่อนแอลง ทำลายวิถีวัฒนธรรมการผลิตในสังคมชาวนา ทำลายความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนชาวนา และความหลากหลายทางชีวภาพในไร่นาจากการใช้สารเคมีในการทำนา โดยเฉพาะนาปรังที่มีการใช้สารเคมีมากกว่านาปี รวมทั้งการทำลายระบบกลไกตลาดที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น

5.3.4 พลวัตการเช่าที่ดินในการทำนา

ที่ดินและแหล่งน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญในการทำนา ชาวนาบ้านถือว่ากรรมสิทธิ์ที่ดินทำกิน เพื่อทำนาปลูกข้าวจะเป็นหลักประกันถึงความมั่นคงในชีวิตว่าจะมีข้าวไว้กินตลอดทั้งปี การเช่าที่ดินเป็นอีกรูปธรรมหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบดั้งเดิมมาสู่การผลิตแบบใหม่ โดยพึ่งพาเทคโนโลยีที่ทันสมัย ดังนั้นชาวนาจึงขยายพื้นที่ทำการผลิตตามไปด้วย เพื่อที่จะได้ผลผลิตให้มากขึ้นตามปัจจัยการผลิตที่ได้ลงทุนไป นอกจากข้าวแล้ว ชาวนายังทำไร่ทำสวนในที่ราบเชิงเขา โดยมีพัฒนาการจากการปลูกข้าวไร่มาเป็นข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ลำไย และยางพารา แต่ด้วยพื้นที่ราบเชิงเขามีจำกัด ชาวนาบางส่วนได้บุกรุกขยายพื้นที่ปลูกยางพาราเข้าไปในเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตป่าชุมชน ในบางพื้นที่เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวนากับรัฐ ชาวนากับนายทุน และระหว่างชาวนาด้วยกันเอง

ระบบการใช้ที่ดินในการทำนาของชาวนาในทุกๆรอบ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย โดยมีพัฒนาการของการใช้ที่ดินที่เข้มข้นมากขึ้น ตามระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปจากเพื่อยังชีพมาเป็นผลิตเพื่อการค้า การมีที่ดินมากจึงเป็นสิ่งที่เพิ่มมูลค่าและปริมาณของการผลิตให้สูงขึ้น โดยมีปัจจัยคือ การขยายตัวของการผลิตข้าวในเชิงพาณิชย์ นโยบายการพัฒนาประเทศ และการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่มีการเข้ามากว้านซื้อที่ดินของนายทุน รวมไปถึงภาวะการขาดแคลนแรงงาน

ในการทำนาและที่ดินหลุดมือจากการขายให้นายทุนในช่วงที่ข้าวราคาตกต่ำ การแก้ไขปัญหาดังกล่าว ชาวนาทุ่งลอได้มีการปรับตัวในการทำนา โดยการเช่าที่นา เพื่อให้ตนเองสามารถทำนาปลูกข้าวไว้กินภายในครอบครัวและอีกส่วนหนึ่งเพื่อขายเป็นเงินสด จากการสัมภาษณ์ชาวนาทุ่งลอ หลายคน ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการการเช่านาในทุ่งลอ โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

ประเภทที่หนึ่ง การทำนาผ่ครึ่ง (แบ่งครึ่ง) เป็นระบบการเช่าที่นาที่มีมาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านที่ไม่มีที่นา หรือมีที่นาลน้อย แต่มีแรงงานมาก จำเป็นต้องมีข้าวเก็บไว้บริโภค นอกจากการทำนาตนเองแล้ว ยังต้องเช่านาหรือทำนาผ่ครึ่ง วิธีนี้ผู้เช่าใช้แรงงานคนและควายของตนเอง จะต้องดูแลทุกอย่างตั้งแต่การร่วมซ่อมเหมืองฝาย การหว่านกล้า ไถนา ปลูกกล้า ดูแลต้นข้าวจนถึงเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อย โดยเจ้าของนาอาจรับผิดชอบเพียงบางส่วน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จ ผู้เช่าจะแจ้งให้เจ้าของนาทราบเพื่อที่จะมาแบ่งข้าว โดยเจ้าของนาเป็นผู้นับข้าวว่าได้กี่ถังและแบ่งครึ่งโดยหักพันธุ์ข้าวและค่าใช้จ่ายออก

ในทุ่งลอเช่นกัน สมัยก่อนคนที่ไม่มีที่นาเป็นจำนวนมาก หรือไม่มีแรงทำนา หรือไม่กลุ่มญาติพี่น้องที่มีที่นาจำนวนมากจะให้เช่านา หรือเป็นการเช่าระหว่างพ่อแม่กับลูก แล้วผ่ครึ่ง การทำนาผ่ครึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการเช่าที่ดินในการทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยเจ้าของนาเป็นผู้จ่ายต้นทุนในการผลิตทั้งหมด หรือครึ่งหนึ่งตามแต่จะตกลงกัน และจ่ายค่าเช่าเป็นข้าวในอัตราครึ่งหนึ่งของผลผลิตที่ได้ทั้งหมด ระหว่างคนทำนากับเจ้าของที่ดิน โดยหักต้นทุนการผลิตของทั้งสองฝ่ายออกก่อน หลังการออกพระราชบัญญัติควบคุมการเช่านา พ.ศ. 2517 แต่เนื่องจากกฎหมายนั้นมีรายละเอียดที่ไม่เหมาะสมหลายประการจึงมีการแก้ไขเป็น กฎหมายการเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2524 เพื่อให้มีผลใช้บังคับอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น แต่ในความเป็นจริงแล้ว ชาวนาไม่สามารถทำตามรายละเอียดที่ระบุในกฎหมายนั้นได้ ระบบผ่ครึ่งจึงถูกนำมาใช้ในครอบครัวหรือเครือญาติที่ประสงค์จะช่วยเหลือกันลงทุนทำนา โดยฝ่ายหนึ่งออกแรง อีกฝ่ายออกทุน และนำผลผลิตมาแบ่งครึ่งกัน อย่างไรก็ตามมีเจ้าของนาบางคนไม่ออกทุนให้ แต่ให้เช่าที่ดินทำนาอย่างเดียว

ประเภทที่สอง การทำนาผ่สาม หลังปีพ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้น มีการขยายหมู่บ้าน ในขณะที่ที่ดินทำกินลดน้อยลง และกระจุกตัวอยู่กับชาวนารวย ทำให้ชาวนาจนที่มีที่ดินน้อย หรือไม่มีที่ดินผลิตข้าวไม่พอเพียงกับการบริโภค ส่งผลให้แบบแผนการเช่านาได้เปลี่ยนแปลงไปจากทำนาผ่ครึ่ง มาเป็นทำนาแบบผ่สาม เพราะต้นทุนในการทำนาเริ่มสูงขึ้น ขณะที่ราคาข้าวตกต่ำ เจ้าของนาจึงไม่อยากลงทุนทำนา การทำนาผ่ครึ่งจึงเปลี่ยนมาเป็นการทำนาผ่สาม ดังนั้นการทำนาผ่สาม จึงหมายถึงระบบการเช่านาที่ชาวนาต้องลงทุนในการผลิตทั้งหมด ผลผลิตที่ได้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้เจ้าของที่นา 1 ส่วนชาวนาได้ 2 ส่วน

ประเภทที่สาม การซื้อหลังนาหรือขายหลังนา เป็นระบบการเช่านาแบบเหมาจ่าย ในทุ่งลอ มีการซื้อขายหลังนา 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นการเช่านาระยะสั้นรายปีเช่น ปีละ 1,000-3,000 บาทต่อไร่ ลักษณะที่สองเป็นการเช่านาระยะยาว 3-5 ปี มีการทำสัญญาระหว่างผู้เช่าและเจ้าของนา ทั้ง 2 แบบผู้เช่าจะต้องจ่ายเงินค่าเช่านาทั้งหมดล่วงหน้าให้แก่เจ้าของนา อัตราค่าเช่านาจะพิจารณาจากปัจจัยดังต่อไปนี้ ระยะทางไกลใกล้ไกลจากหมู่บ้าน ความอุดมสมบูรณ์ของที่นา แหล่งน้ำ และราคาข้าว ถ้าที่ดินห่างไกลจากแหล่งน้ำ ค่าเช่าจะถูกลงมากเหลือเพียงไร่ละ 500 บาท ในปี พ.ศ. 2554/2555 ราคาข้าวสูงขึ้นจากนโยบายจำนำข้าวของรัฐบาล ทำให้ค่าเช่าที่นาสูงขึ้น ซึ่งเป็นการปรับระบบจากการเช่าเฉพาะทำนาปี มาเป็นการเช่าระยะยาวทั้งนาปีและนาปรัง โดยค่าเช่านาปี ปีละ 3,000-3,500 บาทต่อไร่ ส่วนเช่าทำนาปรังจะถูกกว่าไร่ละ 1,000 บาท

เจ้าของนาผู้ที่ขายหลังนาโดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีโอกาสเรียนหนังสือ และไม่เคยทำนา เมื่อจบการศึกษาได้ประกอบอาชีพอื่น เมื่อพ่อแม่แบ่งมรดกที่นาให้ จึงขายหลังนา อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพอื่น ไม่มีเวลาทำนาด้วยตนเอง และได้ราคาค่าเช่านาที่สูงเป็นแรงจูงใจให้ขายหลังนา นอกจากนี้การขายหลังนาในทุ่งลอ เป็นระบบที่สะท้อนความความกดดันจากระบบทุนนิยม และนโยบายของรัฐ เพราะการทำงานมีต้นทุนด้านราคา ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ค่าเช่านา ทำให้ชาวนารวยสามารถที่จะลงทุนทำนาในปริมาณที่มากได้ โดยมีนโยบายจำนำข้าวรับประกันราคา ในขณะที่ชาวนาอีกส่วนหนึ่งที่มีอาชีพอื่น มีหนี้สิน หรือมีที่นาจำนวนน้อย จึงตัดสินใจให้เช่านา และนำเงินมาซื้อข้าวกิน ถึงแม้ว่าราคาข้าวจะสูงขึ้น แต่ชาวนาเจ้าของที่ดินก็ไม่ทำนาเอง เพราะต้นทุนการผลิตยังสูง ไม่คุ้มกับการลงทุน จึงยังคงให้เช่านาโดยขึ้นราคาเช่าตามราคาข้าวที่สูงขึ้น โดยเป็นการเช่าปีต่อปีและชำระเงินค่าเช่าล่วงหน้า

ประเภทที่สี่ การเช่าที่นายนายทุน เมื่อที่นาถูกขายให้แก่คนนอกมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะชาวนาทำนาได้ผลผลิตน้อย จากสภาพดินฟ้าอากาศที่ไม่เอื้ออำนวย เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง อีกทั้งราคาข้าวตกต่ำ เมื่อพ่อแม่แบ่งที่นาให้ ลูกหลานหลายคนที่ไม่อยากทำนา ได้หันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ทำสวนลำไย รับจ้างนอกชุมชน หรือค้าขาย เป็นต้น บางคนได้ขายที่นาให้แก่รายหน้าในราคาถูกประมาณไร่ละ 20,000 บาท โดยเฉพาะที่นาที่ติดริมน้ำอิง ที่นาจึงถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของนายทุนเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเพื่อไม่ให้ที่ดินรกร้างเต็มไปด้วยหญ้า และวัชพืช เจ้าของที่นาจึงให้เช่านาในราคาที่ถูก และบางรายให้ชาวนาทำนาโดยไม่คิดค่าเช่านา เพราะแรงงานขาดแคลน เจ้าของนาต้องเป็นฝ่ายจ้อคนทำนา แต่ปัจจุบันมีนโยบายรับจำนำข้าว ทำให้ชาวนาได้เงินเป็นกอบเป็นกำจากการขายข้าวให้โรงสีที่เข้าระบบรับจำนำข้าวกับรัฐบาล ที่นาที่เป็นของนายทุนจึงคิดค่าเช่านาจากเดิมที่ให้ทำโดยไม่คิดค่าเช่า ประมาณไร่ละ 500-1,000 บาท โดยทำสัญญาระยะยาว 3-5 ปี

จะเห็นได้ว่า ชาวนาจะใช้ระบบยึดหยุ่นในการเช่านามาตั้งแต่อดีต โดยความสัมพันธ์ในการทำเช่าที่นานั้น เป็นแบบประนีประนอม และมีความยืดหยุ่นตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นที่ทั้งสองฝ่ายยอมรับได้ โดยจ่ายค่าเช่า และผลผลิตตามสภาพความเป็นจริง เพื่อให้ชาวนาได้มีอาชีพทำนาปลูกข้าว อีกทั้งเจ้าของที่นามีข้าวกิน และที่นาไม่รกร้างว่างเปล่า อย่างไรก็ตามระบบการเช่านาได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จากสมัยก่อนการเช่านาจะแบ่งครึ่งระหว่างคนทำนากับเจ้าของนา ต่อมาอีกระยะหนึ่งได้ปรับมาเป็นเจ้าของนาได้ 1 ส่วน ชาวนาได้ 2 ส่วน ปัจจุบัน (ปีพ.ศ.2555) เป็นรูปแบบการขายหลังนาแบบเช่ารายปี เนื่องจากข้าวมีราคาแพงขึ้นจากนโยบายจำนำข้าว อีกทั้งภาคกลางถูกน้ำท่วม เจ้าของนาที่มีนามากกว่า 10 ไร่ขึ้นไป จะทำนาเองทั้งนาปีและนาปรัง และเช่าที่นาเพิ่มเติมจากคนที่ประกอบอาชีพอื่น และไม่ต้องการทำนา จะขึ้นค่าราคาเช่าที่นาตามราคาข้าวที่สูงขึ้นด้วย

5.3.5 การทำสวนยางพาราขนาดใหญ่ของกลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรม

เนื่องจากทุ่งล่ออยู่ในบริเวณของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่จะมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมเชื่อมกับสปป.ลาว และประเทศจีน จึงมีการเข้ามาของกลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรมทั้งในประเทศและต่างประเทศ ก่อให้เกิดการกว้านซื้อที่ดิน เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะยางพาราซึ่งกระแสของการปลูกยางพาราในทุ่งล่อ ได้เริ่มเข้ามาตั้งแต่รัฐบาลได้มีโครงการปลูกยางพาราล้านคันในจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา

ช่วงปีพ.ศ. 2542 กลุ่มธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินริมแม่น้ำอิงผ่านนายหน้า ซึ่งเป็นนายทุนในท้องถิ่น ตั้งแต่บ้านน้ำจุน ตำบลล่อ และร่องแพน ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน ประมาณ 6,000 ไร่ โดยประเภทของเอกสารสิทธิ์เป็นโฉนดที่ทับซ้อนพื้นที่สาธารณะในเขตบ้านน้ำจุน ตำบลล่อ

ต่อมาปีพ.ศ. 2552 บริษัทเทอรากอร์ จำกัด³⁰ (กองบรรณาธิการ, 2553) เข้าตั้งมาสำนักงานที่บ้านน้ำจุน ตำบลล่อ โดยจ้างชาวบ้านในพื้นที่ประมาณ 50-60 คน ทำงานในบริษัท มีการปลูกยางพาราทั้งหมด 4 แสนต้น ตั้งโรงเรียนผลิตกล้ายางพารา และเป็นศูนย์การเรียนรู้ให้คำแนะนำแก่เกษตรกรที่มีความสนใจ เช่น อบรมการกรีดยางพาราให้แก่เกษตรกร รวมทั้งการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ให้ได้ผลผลิตสูงสุด มีการบริหารจัดการที่ดี ทั้งในด้านแหล่งน้ำ การตลาด และระบบแปลงโดยยกคันดิน เพื่อป้องกันน้ำท่วมจากแม่น้ำอิงในฤดูน้ำหลาก

นอกจากปลูกยางพาราแล้ว ยังมีการปลูกมันฝรั่งแทรกในสวนยางพารา จำนวน 700 ไร่ โดยบริษัท บีเจซี อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจด้านเกษตรอุตสาหกรรมเช่นกัน ปัจจุบัน

³⁰ บริษัท เทอรากอร์ จำกัด เป็นหนึ่งอุตสาหกรรมเกษตรในกลุ่มพรรคชิออร์ ของตระกูลสิริวัฒนภักดี บริษัท เทอรากอร์ ถูกก่อตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา อ้อย แปลงพันธุ์ข้าว ส้มสายน้ำผึ้ง โดยใช้เทคโนโลยีและวิทยาการเกษตรสมัยใหม่ เพื่อพัฒนาผลผลิตต่อไร่ให้เพิ่มสูงขึ้น และเป็นการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด

(พ.ศ. 2555) บริษัทได้ทำสัญญาให้แก่บริษัทชาวจีนเช่าแปลงยางพารา จำนวน 5,700 ไร่เป็นเวลา 30 ปี ในอนาคตกลุ่มธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมมีแนวโน้มที่จะทำโรงงานแปรรูปยางพาราในพื้นที่ เพื่อส่งออกไปยังประเทศจีนผ่านถนน R3A จากอำเภอเชียงของ-ห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว และแขวงหลวงน้ำทา สปป.ลาวถึงมณฑลยูนหนัน จีนตอนใต้

จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารของเทศบาลเวียงลอกล่าวว่า ทางบริษัทได้ออกโฉนดที่ทับซ้อนพื้นที่สาธารณะของตำบลลือคือ หนองโค้ง หนองหิน และหนองแดงในเขตบ้านน้ำจุ่น ตำบลลือ จำนวน 227 ไร่ ปลายปี พ.ศ. 2555 ที่ผ่านมามหาวิทยาลัยเวียงลอได้ประชุมกับทางบริษัท และทำเรื่องกันแนวเขตพื้นที่สาธารณะออกจากโฉนดของบริษัทเรียบร้อยแล้ว

กล่าวได้ว่าการเข้ามาใช้ที่ดินเพื่อปลูกยางพาราของบริษัทในที่ราบ ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยพบว่าแม่น้ำอิงช่วงที่บริษัทได้กว้านซื้อถูกขุดถม และปิดกั้น เพื่อทำแปลงและยกคันดินไม่ให้น้ำท่วมต้นยางพาราในฤดูน้ำหลาก ทำให้น้ำไหลหลากไปทางอื่นส่งผลกระทบต่อ การปลูกข้าวในพื้นที่ทุ่งลอบางส่วนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง การปิดกั้นการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอิงของชาวบ้านในการหาปลา และทำลายความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน ส่วนผืนดินที่อุดมสมบูรณ์ มาเป็นสภาพดินที่เสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการใช้สารเคมี นำมาซึ่งการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่อีกด้วย

5.3.6 การขยายพื้นที่ปลูกยางพารา

ยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่มีการปลูกแบบพืชสวนเชิงเดี่ยว เริ่มจากภาคใต้ที่มีการนำต้นยางพาราจากมาเลเซีย และสิงคโปร์เข้ามาปลูกในประเทศไทยตั้งแต่ปีพ.ศ.2442 จากนั้นขุนจีน โดยการสนับสนุนจากรัฐบาลสยามในขณะนั้น ต่อมาได้แพร่ขยายในหมู่เกษตรกร การปลูกยางพาราในภาคใต้จะเป็นลักษณะของการทำสวนขนาดเล็กโดยเกษตรกรรายย่อย ต่อมาปีพ.ศ. 2523 ยางพาราได้ขยายพื้นที่ปลูกจากภาคใต้มาสู่ภาคอีสานภายใต้โครงการอีสานเขียว เพื่อให้เกษตรกรปลูกทดแทนมันสำปะหลัง จากราคายางพาราที่สูงมากขึ้น ภาครัฐมีเป้าหมายในการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้นในภาคเหนือ และภาคอีสาน

ปีพ.ศ. 2547 รัฐบาลได้ส่งเสริมการปลูกยางพาราในภาคเหนือ และภาคอีสานภายใต้โครงการปลูกยางพารา 1 ล้านไร่ เป็นโครงการรัฐบาลในสมัยนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตรต้องการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราใน 36 จังหวัด โดยแบ่งเป็น 300,000 ไร่ใน 17 จังหวัดภาคเหนือ และ 700,000 ไร่ใน 19 จังหวัดภาคอีสานใช้งบประมาณทั้งสิ้น 1,400 ล้านบาท โครงการมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาความยากจน และให้มีผลผลิตยางสดสอดคล้องกับความต้องการของโลกที่มีอัตราเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 2.6 ต่อปี โดยสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ทำหน้าที่ในการคัดเลือกเกษตรกร ตรวจพื้นที่ปลูก และกลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร บริษัทเจริญโภคภัณฑ์เมล็ดพันธุ์ จำกัดเป็น

ผู้รับการประมวลเพาะพันธุ์ต้นกล้ายางจำนวน 90 ล้านต้น เพื่อส่งมอบให้แก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ (กลุ่มศึกษาข้อตกลงเขตการค้าเสรีภาคประชาชน, 2553)

จากการสัมภาษณ์นายวิสุทธิ ไชยครุณ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพะเยา เขต 2 อำเภอจุน และอำเภอเชียงคำ กล่าวถึงยุทธศาสตร์การปลูกยางพาราในที่ดอน โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร และป้องกันการบุกรุกป่า เนื่องจากอาชีพหลักชาวพะเยา คือเกษตรกรรม การปลูกพืชที่มีมูลค่าต่ำทางเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด เป็นพืชไร่ ทำให้ส่งผลกระทบต่อ การบุกรุกทำลายพื้นที่ป่ามากขึ้น เพราะเป็นพืชล้มลุก เกษตรกรที่ต้องการได้ผลผลิตและรายได้สูงจึงต้องบุกรุกป่าทุกปี ดังนั้นที่ดอนจึงต้องเปลี่ยนเป็นยางพาราซึ่งเป็นพืชที่มีมูลค่าสูงด้านเศรษฐกิจ เมื่อผลผลิตยางพาราให้มูลค่าสูง ทำให้รายได้เกษตรกรดีขึ้นทุกปี พื้นที่ป่าไม้ไม่ถูกบุกรุก เพราะยางพาราทำให้ได้พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นอย่างยั่งยืนด้วย ในอนาคตจังหวัดพะเยาจึงต้องการผลักดันให้พะเยาเป็นศูนย์กลางการค้ายางพาราแห่งล้านนาเพื่อเชื่อมต่อการส่งออกไปตามเส้นทางอาร์สามเอของประเทศจีน (วิสุทธิ ไชยครุณ, 2555)

เกษตรกรรายย่อยในทุ่งลอเริ่มปลูกยางพาราในปีพ.ศ. 2547 ตามโครงการยางพาราล้านไร่ ส่วนใหญ่เกษตรกรจะปลูกบริเวณที่ราบเชิงเขาในพื้นที่ตำบลหงส์หิน ตำบลลอ ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน ตำบลอ่าทอง และตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ โดยได้รับการสนับสนุนกล้ายางพาราจากโครงการพัฒนาจังหวัด และสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) บางส่วนซื้อต้นกล้ายางพารามาปลูกเพิ่มเติม ส่วนในตำบลแม่ลอยและตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เกษตรกรนำต้นยางพารามาปลูกแทนที่ต้นเมี่ยง นอกจากนี้ชาวอีสานบ้านปางมดแดง บ้านเนินสามัคคี ตำบลอ่าทอง ได้มาซื้อที่ดินจากชาวบ้านในตำบลหงส์หิน ตำบลลอ อำเภอจุน ตำบลเชียงเคี่ยน อำเภอเทิง เพื่อปลูกยางพารากันเป็นจำนวนมาก ซึ่งแต่เดิมพื้นที่นั้นชาวบ้านเคยทำไร่ข้าวโพด และสวนลำไยมาก่อน อย่างไรก็ตามการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราของเกษตรกรรายย่อยได้เพิ่มมากขึ้น โดยลักลอบบุกเบิกพื้นที่ในเขตป่าสงวน และบางแห่งเป็นป่าชุมชนของชาวบ้าน ซึ่งมีการร้องเรียนไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแล้ว แต่ยังไม่ได้รับการแก้ไข

จากตารางที่ 5.4 แสดงให้เห็นถึงข้อมูลการปลูกยางพาราในตำบลลอ ตำบลหงส์หิน และตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ปี พ.ศ. 2554 จากข้อมูลของสำนักงานเกษตรอำเภอจุน จังหวัดพะเยา พบว่าทั้ง 3 ตำบลมีพื้นที่ปลูกยางพารา 6,922 ไร่ พื้นที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ที่มีอายุการปลูก 1-4 ปี โดยกล้ายางพาราที่นำมาปลูกมาจาก 3 แหล่ง ได้แก่ การสนับสนุนตามโครงการพัฒนาจังหวัดในโครงการยางพาราล้านไร่ การสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) และเกษตรกรซื้อกล้ายางมาปลูกเอง

ตารางที่ 5.4 การปลูกยางพาราในตำบลลอ ตำบลหงส์หิน และตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอรูน จังหวัดพะเยา ปี พ.ศ. 2554

ตำบล	พื้นที่ปลูก						ได้รับการสนับสนุนกล้าพันธุ์					
	พื้นที่ปลูกทั้งหมด		มีเอกสารสิทธิ์		ไม่มีเอกสารสิทธิ์		โครงการพัฒนาจังหวัด		สกก.		ซื้อปลูกเอง	
	ไร่	ราย	ไร่	ราย	ไร่	ราย	ไร่	ราย	ไร่	ราย	ไร่	ราย
ลอ	388	52	247	31	141	21	225	28	153	20	0	0
หงส์หิน	2,443	250	1,715	164	728	126	347	48	1,621	182	295	20
ทุ่งรวงทอง	4,091	75	586	73	5	1	254	34	294	36	3,543	6
รวม	6,922	377	2,548	268	874	148	826	110	2,068	238	3838	26

ที่มา. สำนักงานเกษตรอำเภอรูน ม.ป.ป.

5.3.7 การประกอบอาชีพที่หลากหลายในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร

ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ชาวนาครอบครัวหนึ่งจะประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร จะเห็นได้ว่าภาพลักษณ์แบบหนึ่งเดียวของชาวนาที่ทำนาเพียงอย่างเดียวได้เลือนหายไป มาเป็นการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้นทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งที่เป็นอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ชาวนาทุ่งลอนนอกจากทำนาปลูกข้าวแล้วยังปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นตามความต้องการของตลาด และการสนับสนุนของภาครัฐ ได้แก่ ลำไย ขางพารา ข้าวโพด กระเทียม หอมแดง และมันสำปะหลัง

จากราคาข้าวที่ตกต่ำ เป็นปัจจัยหลักทำให้ชาวนาขายจนหรือมีทุนน้อย ออกไปทำงานนอกชุมชน โดยประกอบอาชีพรับจ้างรายวันทั่วไป เช่น กรรมกรก่อสร้าง ลูกจ้างร้านค้า ขับรถลากดินในเมืองพะเยา เชียงใหม่ และกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการประกอบอาชีพนอกฤดูกาลทำนา บางคนไปค้าขาย เช่น นำกะหล่ำปลีจากหมู่บ้านบนดอยภูชี้ฟ้า อำเภอึงไปขายที่ตลาดไท และตลาดกลางที่จังหวัดพิษณุโลก แต่เมื่อถึงฤดูกาลทำนา จะกลับมาทำนา ชาวนาบางคนขายที่ดินทำกินบางส่วน และไปทำงานต่างประเทศ

ต่อมาการเปลี่ยนวิถีชานามาสู่การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรได้ค่อย ๆ เกิดขึ้นทั้งในกลุ่มชาวนารายที่มีทุนทั้งเงินและที่ดิน และเป็นคนรุ่นใหม่ เริ่มทั้งอาชีพทำนาของบรรพบุรุษ บางคนมีที่ดินหลายแปลงที่ได้รับมรดกมาจากพ่อแม่ ชาวนาบางคนขายที่ดินเป็นบางส่วนให้คนในพื้นที่ที่มีฐานะดี และนำเงินมาลงทุนประกอบอาชีพอื่น เช่น ร้านเกมส์ ร้านอินเทอร์เน็ต ปั๊มน้ำมัน ร้านขายวัสดุก่อสร้าง ร้านขายวัสดุก่อสร้าง เกษตร อุ้มอ้อมรด รับจ้างรถ (คาร์แคร์) โรงสีข้าวขนาดเล็กในชุมชน ทำธุรกิจค้าไม้เก่าซึ่งเป็นที่ยอมรับในการตกแต่งบ้าน และทำเฟอร์นิเจอร์ หรือซื้อรถสิบล้อ รถบรรทุก เพื่อรับจ้างขนส่งผลผลิตทางการเกษตร และยางพาราแผ่น รวมทั้งซื้อรถไถขนาดใหญ่เพื่อรับจ้างไถนา และรถขุดเบ็ด โยเพื่อรับจ้างขุดสระน้ำ ขุดดิน ถมดินและรับเหมาก่อสร้าง เป็นต้น

ในขณะที่ผู้หญิงจะเปิดร้านขายอาหาร ขายกล้วยเคี้ยว รับเหมาช่วงเย็บผ้าโหล ขายส่งเสื้อผ้าโหลที่นำมาจากชายแดนอำเภอแม่สาย มาจำหน่ายให้แก่แม่ค้าที่จะรับซื้อไปขายตามตลาดนัดตามอำเภอต่างๆและจังหวัดใกล้เคียง อาชีพรับจ้างเก็บลำไยส่งโรงงานอบลำไย และแกะลำไยในโรงงานอบลำไยซึ่งมีโรงงานตั้งในบริเวณอำเภอเชียงคำหลายโรง ทำให้ผลกระทบอื่น ๆ เช่น ดอกไม้พลาสติก พวงหรีด เป็นรายได้เสริม นอกจากนี้ยังมีชาวนาอีกส่วนหนึ่งไม่ได้ทำงานอะไร เพราะลูกหลานร่ำรวยจากไปทำงานต่างประเทศ หรือรับราชการ การมีที่นาเป็นจำนวนมากได้ให้ชาวนาอื่นเช่าทำ และแบ่งค่าเช่าเป็นข้าวตามที่ตกลงกัน

การออกไปทำงานต่างถิ่น นอกชุมชนของคนรุ่นใหม่ ทำให้ความสัมพันธ์กับคนภายในชุมชนและญาติพี่น้องลดลง นำไปสู่ปัญหาครอบครัว เมื่อได้เงินจึงมาเที่ยวร้านอาหาร ร้านคาราโอเกะ เที่ยวกลางคืน ครอบครัวก็เริ่มแตกแยก และสุดท้ายก็มีการติดเชื่อเอดส์ ซึ่งมาพร้อมกับยาเสพติด บางครอบครัวเกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ จากการขับรถระยะทางไกลหลายเที่ยวโดยพักผ่อนน้อย ทั้งความเสื่อมของรถ และความต้องการเงิน ส่งผลให้ลูกต้องอยู่กับปู่ย่าตายาย

5.3.8 การแตกตัวทางชนชั้นในสังคมชาวนา

การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าไปสู่ทุ่งลอ ไม่เพียงเปลี่ยนวิถีชีวิตคนในชุมชนให้เกี่ยวโยงและขึ้นต่อระบบตลาดเท่านั้น ยังก่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน อีกทั้งยังจัดจำแนกชนชั้นในสังคมชาวนาให้เป็นกลุ่ม ชนชั้นที่หลากหลาย และซับซ้อนขึ้น การที่ชาวนามีสถานภาพที่หลากหลายกว่าเดิม ได้ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของชาวนาแบบดั้งเดิมที่มีภาพหาอยู่หากินกับธรรมชาติแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน กลับกลายมาเป็นชาวนาที่มีภาพของการแก่งแย่งเพื่อความอยู่รอด การแบ่งกลุ่มชนชั้นในสังคมชาวนาทุ่งลอได้แบ่งตามลักษณะเศรษฐกิจ สังคม และการถือครองที่ดินของชาวนาในทุ่งลอ เป็น 5 กลุ่มดังนี้

5.3.8.1 กลุ่มชาวนาไร้ที่ดิน (Landless) เป็นชาวนาที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ในอดีตชาวนากลุ่มนี้เคยมีที่นามาก่อน โดยที่ดินที่มีเป็นของพ่อแม่ที่มีลูกหลายคน ดังนั้นที่นาจึงถูกแบ่งให้

พี่น้องไปทำกิน ต่อมาบางคนได้ขายที่นา หรือนำไปจำนองเพื่อค่าใช้จ่ายหนี้สิน ชาวนากลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มด้อยโอกาส และมีฐานะยากจน เนื่องจากไม่มีทุนในการผลิต ต้องไปทำงานรับจ้างก่อสร้าง รับจ้างทำนา และเช่าที่ทำนา ตลอดจนกู้เงินหรือกู้ข้าวจากพ่อเลี้ยงในชุมชน รวมทั้งหาของป่า หาปลาในแม่น้ำเพื่อการดำรงชีวิต และนำไปขาย กลุ่มนี้จึงเป็นชาวนาที่ใช้แรงงานรับจ้าง และพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีพ

5.3.8.2 กลุ่มชาวนามีที่ดินน้อย กลุ่มนี้เป็นชาวนาที่มีที่ดินจำนวนหนึ่งเหมือนชาวนาไร่ที่ดิน แต่ไม่ได้ขายที่นาจนหมด มีเหลือที่นาประมาณ 2-5 ไร่ เพื่อปลูกข้าวไว้กินในครัวเรือน รวมทั้งการเช่าที่นา หรือทำนาแบ่งครึ่งผลผลิตกับเจ้าของนา และทำงานอื่น ๆ เช่น รับจ้างทำนา รับจ้างทั่วไป เป็นกรรมกร หาของป่า หาปลาเพื่อการดำรงชีวิตและนำไปขาย ชาวนากลุ่มนี้จะกู้หนี้ยืมสินจากนายทุนในพื้นที่ และธกส. เพื่อเป็นทุนในการทำนา หรือใช้จ่ายในครัวเรือน จึงมีการะในการชำระดอกเบี้ย ทำให้หนี้สินในครัวเรือนที่เพิ่มพูนมากขึ้น และมีแนวโน้มกลายเป็นชาวนาไร่ที่ดินในที่สุด

5.3.8.3 กลุ่มชาวนามีที่ดินปานกลางกลุ่มนี้จะมีที่นาประมาณ 10-20 ไร่ เป็นกลุ่มที่ได้รับมรดกในที่ดินจากพ่อแม่เช่นกัน และมีศักยภาพในการหาเงินทุนเพิ่มจากแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ เนื่องจากมีที่ดินเป็นหลักประกัน เพื่อบาลงทุนในการทำนา ซื้อที่นา ที่สวนเพิ่มเติม หรือซื้อปัจจัยการผลิต อาทิ รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวนา ขี้วัว รถบรรทุก เป็นต้น หรือเช่าที่ดินเพิ่มเติม มีอาชีพหลักคือ ทำนา ส่วนอาชีพรองนั้นขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละคน ในอดีตบางคนอาจทำจักสาน ทอผ้า หาปลา หาของป่า ในปัจจุบันจะปลูกยางพารา และพืชผักที่ขายได้ราคาดี เช่น ผักหวาน เป็นต้น

5.3.8.4 กลุ่มชาวนามีที่ดินมาก เรียกว่าชาวนานายทุน มี 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นนายทุนเดิมที่พัฒนาตนเองขึ้นมาจากพ่อเลี้ยงในพื้นที่ โดยเป็นนายหน้าค้าที่ดิน มีการสะสมที่ดินจากชาวนารายย่อยที่นำมาขาย และให้กู้เงินนอกระบบ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่ คือ นายทุนผู้บริหารกิจการที่มีฐานะค่อนข้างดี มีที่นาจำนวนมาก ประมาณ 50-300 ไร่ ได้รับมรดกมาจาก บรรพบุรุษ และซื้อเพิ่มเติมหรือได้มาจากการจำนองของชาวนาจน กลุ่มนี้จะมีศักยภาพในการครอบครองเทคโนโลยีในการทำนา ซึ่งชาวนานายทุนแบ่งออกเป็น 4 ประเภท

ประเภทที่หนึ่ง กลุ่มนายทุนท้องถิ่น ที่มีความคิดก้าวหน้าโดยทำนาอินทรีย์ และปลอดสารพิษ ตามกระแสของการดูแลสุขภาพ และการรักษาสังแวดล้อมที่มีการใช้สารเคมีในการทำนาในปริมาณที่มากขึ้น โดยมีระบบการผลิตแบบปิดล้อมนาอินทรีย์ไม่ให้เป็นเพื่อนกับทุ่งนาแวดล้อมที่ใช้สารเคมี หูดเด่นของข้าวหอมมะลิอินทรีย์ มีการจัดการในรูปแบบบริษัท มีระบบสมาชิกซึ่งเป็นชาวนาทั้งในเขตทุ่งลอ และอำเภอใกล้เคียงในจังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย ซึ่ง

กลุ่มนี้จะมีการประสานงานกับภาครัฐในด้านการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ การทำการตลาด และช่องทางในการจำหน่ายทั้งในประเทศ และต่างประเทศ

ประเภทที่สอง กลุ่มข้าราชการที่มาทำงาน หรือแต่งงานกับคนในพื้นที่ ส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการครูที่มีโอกาสสะสมที่ดินได้มาก จากการที่มีโอกาสกู้เงินจากรัฐบาล เพื่อมาซื้อที่ดินเก็บไว้ กลุ่มนี้จะได้ไม่ได้อำนาจ แต่จะให้เช่าที่ดินในลักษณะฝากครึ่ง แต่เมื่อข้าวมีราคาได้หันมาทำนาเองในลักษณะของการจ้างแรงงานคน และใช้เทคโนโลยีตั้งแต่ไถ หว่าน จนถึงเก็บเกี่ยวข้าว

ประเภทที่สาม คนรุ่นใหม่ที่เรียนจบการศึกษาสูง และไม่ต้องการทำนา อีกทั้งไม่มีทักษะในการทำนา จะให้เช่าที่ดินในรูปแบบของการขายหลังนา และไปประกอบอาชีพอื่น เช่น เปิดร้านมินิมาร์ทในหมู่บ้าน ทำสวนยางพารา ร้านขายวัสดุการเกษตร เครื่องจักรกลการเกษตร ร้านซ่อมรถ ร้านเกมส์คอมพิวเตอร์ เป็นพ่อค้าคนกลาง เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง ออกเงินกู้ยืมในระบบ และการให้ปัจจัยการผลิตล่วงหน้า โดยคิดดอกเบี้ยจากชาวนารายย่อย กลุ่มนี้จึงเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตไม่ว่าจะเป็นที่ดิน และเครื่องจักร

ประเภทที่สี่ คนหนุ่มสาวที่ไปอยู่ในเมือง ได้กลับมาพร้อมกับทุน เพื่อมาลงทุนทำนา แต่ไม่ได้ลงแรงทำนา มีบางครอบครัวที่เป็นห่วงพ่อแม่ ไม่อยากให้พ่อแม่ทำนา อยากให้พักผ่อน ลูกจึงนำเงินมาให้พ่อแม่ไปจ้างทำนา

5.3.8.5 กลุ่มนายทุนนอกพื้นที่ เป็นคนที่เข้ามาซื้อที่ดินในทุ่งลอมมี 3 ประเภทได้แก่

ประเภทที่หนึ่ง กลุ่มที่ไม่ได้ทำนา แต่เป็นเจ้าของที่ดิน จะเป็นของกลุ่มข้าราชการ และกลุ่มคนจีน และคนอีสานที่ค้าขายในตลาดเชิงคำ จะให้เช่าทำนา และออกทุนในการผลิตให้แก่คนรับจ้างทำนา การได้ที่ดินมาครอบครองมาจากการซื้อไว้ในช่วงที่เข้ามารับราชการ และชาวนาในสมัยก่อนได้กู้ยืมเงินจากครู และจากพ่อค้าชาวจีนในตลาด โดยนำใบนาไปจำนองไว้ แต่ไม่ได้มาไถ่คืน ทำให้ที่ดินหลุดมือ

ประเภทที่สอง กลุ่มนายทุนจากภาคใต้ ที่อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาซื้อที่ดินทำกินในจังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย โดยมีสาเหตุจากการหลีกเลี่ยงหนีสถานการณ์น้ำท่วมดินถล่มจากภาคใต้ และความไม่ปลอดภัยในการประกอบอาชีพจากเหตุการณ์ในสี่จังหวัดภาคใต้ ในช่วงนโยบายส่งเสริมการปลูกยางพาราในภาคเหนือ ทำให้คนจากภาคใต้ขึ้นมาซื้อที่ดินภาคเหนือที่มีราคาถูก และมีพื้นที่จำนวนมาก เพื่อปลูกยางพารา และเปิดร้านจำหน่ายกล้วยพาราจำหน่ายให้แก่เกษตรกรภาคเหนือ

ประเภทที่สาม กลุ่มนายทุนนักธุรกิจจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นกลุ่มทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรม มีที่ดินในทุ่งลอมจำนวนมากหลายพันไร่ ได้มาจากการกว้านซื้อจากชาวนารายย่อย โดยมีนายหน้าค้าที่ดินเป็นคนในชุมชนรวบรวมที่ดินให้เป็นผืนเดียวกัน ช่วงแรกจะให้เจ้าของเดิมทำนา

ไปก่อน เมื่อได้ที่ดินผืนใหญ่ได้ปรับที่นาให้เป็นสวนยางพารา เพื่อรองรับการเข้ามาของการพัฒนา ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่มีการสร้างสะพาน ถนน และโครงการสร้างเขตเศรษฐกิจพิเศษ หรือนิคมอุตสาหกรรมด้านเกษตรที่อำเภอเชียงของ ในอนาคตอาจจะมีการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น เช่น ข้าวบาร์เลย์ ปาล์มน้ำมัน กาแฟ รวมถึงโรงงานแปรรูปยางแผ่นส่งตลาดในประเทศจีนอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภาคเกษตรได้ทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน และการก่อรูปของกลุ่มชนชั้นที่หลากหลาย ตั้งแต่ชาวนาไร้ที่ดิน กรรมกร ไปสู่ชาวนาขนาดเล็ก ชาวนาขนาดกลาง และชาวนานายทุน ซึ่งทั้งหมดยังคงผูกพันกันไว้ด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่ซับซ้อนเกินกว่าจะทำความเข้าใจ และอธิบายด้วยความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญาเพียงอย่างเดียว เพราะการผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน โดยผู้ผลิตรายหนึ่งอาจมีหลายสถานะพร้อมกันเช่น เป็นเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดิน แรงงานรับจ้าง ผู้จ้างแรงงาน ผู้ประกอบการ รายย่อย เป็นต้น

5.3.9 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจากผลกระทบของทุนนิยม

ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เป็นต้นมา ชุมชนในทุ่งลอ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เพราะการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นถนน และไฟฟ้า เริ่มมีโทรทัศน์ วิทยุ รถจักรยานยนต์ ได้ส่งผลให้คนในชุมชนสามารถเดินทางติดต่อไปมากับชุมชนภายนอกได้สะดวกมากขึ้น ชุมชนสามารถรับเรื่องราวข่าวสารจากภายนอกได้มากขึ้น ส่งผลต่อคนในชุมชนที่ไปมาหาสู่กันน้อยลง

สภาพของสังคมชาวนาทุ่งลอปัจจุบันที่เทคโนโลยี และการสื่อสารแทรกเข้าไปในทุกสถาบัน ทางสังคม เด็กเยาวชนเป็นกลุ่มที่ได้รับผลจากการพัฒนามากที่สุด เพราะสถาบันครอบครัวไม่สามารถที่จะอบรมสั่งสอนลูกหลาน และสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เด็กเยาวชนได้เหมือนในอดีต ส่งผลให้เกิดปัญหาเยาวชนตามมาเช่น ดิดเกมส์ มั่วสุเมยาเสพติด เด็กออกจากโรงเรียนกลางคันกันมากขึ้น อีกทั้งสภาพสังคมที่กำลังยอมรับรูปแบบการใช้ชีวิตแบบเมือง รับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เกิดค่านิยมบริโภคความทันสมัย ได้เปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชนโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ออกไปศึกษาต่อในต่างจังหวัด หรือในเมืองใหญ่ ได้นำวัฒนธรรมแบบเมืองเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวัน

จากการสัมภาษณ์นายบุญรอง ปิยะวรรณหงส์ อาจารย์โรงเรียนบ้านพวงพยอม ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนสกลอ หลังจากความเจริญจากการพัฒนาได้เข้ามาสู่ชุมชน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ไฟฟ้าเข้ามา 2526-2526 สมัยก่อนใช้ตะเกียงเจ้าพายุ พอไฟฟ้าเข้าชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยนแปลง จากที่ว่าคนเราเคยรวมตัวกัน ไปมาหาสู่กันตอนนี้ความเจริญเข้ามาก็ไม่มีเวลามาหากัน เพราะทุกคนก็ต้องออกไปทำมาหากิน ที่นี้ก็เริ่มมีเข้ามาแต่เป็นทีวีขาว-ดำ ถ้าไฟฟ้าดับ ก็ไม่ได้ดู เพราะว่าเป็นไฟปั่น

เด็กในหมู่บ้านตอนนี้มีปัญหาการติดเกมส์ ดิจิตัลเอนเตอร์เทนเมนต์ และอ่านหนังสือไม่ออก สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากพ่อแม่ไม่ค่อยมีเวลาในการอบรมสั่งสอน เพราะวิถีชีวิตส่วนใหญ่หมดไปกับการทำงานสองหน” (บุญรอง ปิยะวรรณหงส์, 2552)

อีกด้านหนึ่งค่านิยมของคนในครอบครัวชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ครอบครัวส่วนใหญ่จะไม่ให้บุตรหลานทำการเกษตร หรือช่วยงานในไร่นา แต่จะส่งบุตรหลานไปเรียนในระดับที่สูงมากขึ้น ทั้งในจังหวัดพะเยา และต่างจังหวัด วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อท้องถิ่นปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามกาลเวลา ผู้คนเข้าร่วมในกิจกรรมน้อยลง ประเพณีหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป หรือสูญหายไป โดยเฉพาะประเพณีที่เกี่ยวกับการผลิตทางการเกษตร เช่น การแหกนา การสู้วัวควาย การสู้วัวควาย การเอามื้อเอาแรง เพราะวัฒนธรรมการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากการเข้ามาของเทคโนโลยีที่ทันสมัย ที่มีแต่ความรวดเร็ว ความสะดวกสบาย ขาดมิติด้านความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ สภาพสังคมของชุมชนสักลอ มีลักษณะของการผสมผสานวิถีชีวิตแบบเมืองเข้ากับสังคมชาวนา และการปรับเปลี่ยนวิถีการทำงาน 2 ครั้งต่อปี ทำให้เวลาในการพบปะกันในชุมชนน้อยลง ต่างคนต่างอยู่เพิ่มมากขึ้น และคนในครอบครัวไม่มีเวลาที่จะดูแลลูกหลานของตนเอง ส่งผลให้เกิดปัญหาเด็กและเยาวชนในชุมชน

พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อในอดีตมีวัฒนธรรมท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลาย และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คน เมื่อทุ่งล่อก้าวมาสู่ยุคสมัยใหม่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการทำนาได้สูญหายไปเกือบทั้งหมด แต่วัฒนธรรมทางพุทธศาสนา แต่มีผู้คนเป็นบางกลุ่มได้ประเพณีปฏิบัติซึ่งมักจะอยู่ในกลุ่มวัยกลางคนถึงวัยชรา วัฒนธรรมบางประเภทถูกประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่เพื่อตอบสนองทุนนิยม เช่น การ बनบานสานกล่าวผีเจ้าที่ให้สอรับราชการติด ให้ทำการค้าสำเร็จลุล่วงได้ผลดี ไม่มีอุปสรรค บางคนให้พ่อแม่ที่บ้านช่วยบ่นให้ และเมื่อได้ผลตามที่ बनบานสานกล่าวได้มาเก็บนตามสิ่งของที่ได้นบไว้ เช่น หัวหมู หรือ ไก่ต้ม รวมทั้งการสร้างหอผีหลังใหม่ให้แก่ผีเจ้าที่ ซึ่งจะสังเกตได้ว่าในถ้าผีเจ้าพ่อองค์ใดศักดิ์สิทธิ์ จะมีหอผีหลังใหม่ขึ้นหลาย ๆ หลังในบริเวณนั้น วัฒนธรรมบางประเภทได้ลอกเลียนแบบมาจากวัฒนธรรมของภูมิภาคอื่น และเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองท้องถิ่น เช่น การบวงสรวงเจ้าหงส์หินในงานสรงน้ำพระธาตุหงส์หิน ด้าบลหงส์หิน ซึ่งแต่เดิมจะมีการสรงน้ำหินรูปหงส์และพระธาตุหงส์หินเท่านั้น แต่หลังจากที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เข้ามาสนับสนุนงบประมาณในประเพณี ทำให้มีกิจกรรมที่หลากหลายในรูปแบบบันเทิง และการค้ามากขึ้น นอกจากนี้วัฒนธรรมบางประเภทตอบสนองนโยบายของรัฐ แต่ขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เช่น การจัดแสดงแสงสีเสียงในงานบูชาพญาลอ ด้าบลล่อ เพื่อตอบสนองนโยบายการท่องเที่ยว โบราณสถานเวียงล่อของจังหวัดพะเยา ที่มีการใช้งบประมาณจำนวนมากเพื่อมาสร้างความอลังการ

และความทันสมัยเหมือนกับพื้นที่อื่น เช่น งานแสดงแสงสีเสียงในงานลอยกระทง จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น

โดยพื้นฐานของชุมชนชนบทที่นับถือศาสนาพุทธ ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผี ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อเป็นเครื่องมือที่พึ่งทางจิตใจ เช่น การส่งเคราะห์ การส่งเณร การเลี้ยงผีเจ้าบ้าน การสืบชะตา เป็นต้น เพื่อให้ช่วยเหลือตนเอง และคนในครอบครัวให้มีโชคดี ไม่มีเคราะห์ร้าย มีความแคล้วคลาด ปลอดภัยในการดำรงชีวิต รวมทั้งการสมัครงาน หรือไปทำงานต่างประเทศ หรือเมื่อเวลาที่ต้องเข้าไปหาอาหารหรือต้องค้างพักแรมอยู่ในป่า มักจะต้องบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางเสมอ เมื่อเวลาที่กินข้าวในป่าก็มักจะแบ่งอาหารให้เจ้าที่ด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของคนล้านนาที่ผูกพันกับการนับถือผี

กล่าวโดยสรุป สังคมชาวนายุคสมัยใหม่ เป็นช่วงที่วิถีชีวิตชาวนาท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปมีความซับซ้อนและหลากหลายของปรากฏการณ์ ลักษณะที่สำคัญคือ เครื่องจักรกลได้เข้ามาแทนแรงงานคนและแรงงานสัตว์อย่างสมบูรณ์แบบ ชาวนาผลิตข้าวเพื่อขาย นำเงินมาซื้อข้าวและอาหารจากตลาด การขยายตัวของการปลูกยางพาราในทุ่งล่อทั้งในพื้นที่นา และที่ราบเชิงเขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในด้านการค้า และการลงทุนของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะนายทุนชาวจีน ทำให้สังคมชาวนาท้องถิ่นได้ก้าวเข้าสู่ความทันสมัยทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีปัจจัยส่งเสริมคือ รัฐ และนายทุนเป็นกลไกหลักที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา โดยมีนโยบาย และมาตรการต่าง ๆ เป็นเครื่องมือได้ส่งผลกระทบต่อการสร้าง และระบบการผลิต วัฒนธรรมการทำนา การจัดการแรงงานในการผลิต ประเพณี วัฒนธรรมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อ

จากพัฒนาการการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อทั้ง 3 ระยะ ผู้ศึกษาได้สรุปให้เห็นถึงลักษณะ และปัจจัยที่ส่งเสริมการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อ ดังแสดงในตารางที่ 5.5

ตารางที่ 5.5 ลักษณะของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม และปัจจัยที่ส่งเสริมการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

ระยะ	ลักษณะของการเปลี่ยนผ่าน	ปัจจัยที่ส่งเสริมการเปลี่ยนผ่าน
สังคมชานนายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การส่งเสริมการลงทุนของเอกชนจากภาครัฐ 2. ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า 3. นายทุนในท้องถิ่นที่พัฒนาจากพ่อค้ารับซื้อสินค้าทางการเกษตร	1. สถาบันการเงินที่อำนวยความสะดวกในการเป็นแหล่งเงินทุนให้แก่ชานนา
สังคมชานนายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การส่งเสริมการลงทุนของเอกชนจากภาครัฐ 2. ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า 3. นายทุนในท้องถิ่นที่พัฒนาจากพ่อค้ารับซื้อสินค้าทางการเกษตร	1. สถาบันการเงินที่อำนวยความสะดวกในการเป็นแหล่งเงินทุนให้แก่ชานนา
สังคมชานนายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2521-2545)	1. ระบบเกษตรแบบพันธะสัญญาจากนายทุนภายนอก ส่วนนายทุนในท้องถิ่นทำการเกษตรในระบบกึ่งพันธะสัญญา 2. การกว้านซื้อที่ดินของกลุ่มธุรกิจด้านเกษตรอุตสาหกรรม และธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ 3. แรงงานออกไปทำงานนอกพื้นที่ 4. เกิดปัญหาสังคมในครอบครัว ในชุมชน และสังคมชานนาโดยรวม	1. ปฏิสัมพันธ์ของรัฐกับบริษัทในฐานะผู้มีหน้าที่ส่งเสริมการประกอบการ หรือมีการอุปถัมภ์ในระดับนักการเมืองและข้าราชการประจำ 2. นายทุนท้องถิ่นเป็นนายหน้า และอำนวยความสะดวกในการเข้ามาลงทุนในทุ่งลอ 3. นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า

ตารางที่ 5.5 (ต่อ)

ระยะ	ลักษณะของการเปลี่ยนผ่าน	ปัจจัยที่ส่งเสริมการเปลี่ยนผ่าน
สังคมชานาญค สมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)	5. นายทุนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาททาง การเมืองท้องถิ่น มีการสร้างอิทธิพล และใช้อำนาจทางการเมืองในพื้นที่	4. นโยบายประชานิยมและ มาตรการสนับสนุนจากภาครัฐ
	6. การแข่งขันทรัพยากรส่วนรวม	
	1. การขยายตัวของการค้า และการ ลงทุนในระบบทุนนิยมโลก	1.ปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มทุน ภายในประเทศกับทุนภายนอก ประเทศ
	2. การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจใน รูปแบบทุนนิยมข้ามพรมแดน	2.อิทธิพลของทุนข้ามชาติจาก การพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง
	3. เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีที่ ทันสมัยได้เข้ามาแทนที่แรงงานคน ทำให้วิถีและวัฒนธรรมการผลิตแบบ ดั้งเดิมเสื่อมสลายไป	3. นโยบายประชานิยม และ มาตรการสนับสนุนจากภาครัฐ
	4. การขยายบทบาทและอำนาจของรัฐ ท้องถิ่นในการพัฒนาตำบล	เช่น นโยบายขางพาราล้านไร่ นโยบายจำนำข้าว
	5. ชานาพัฒนาภาพลักษณ์มาเป็น นายทุนและผู้ประกอบการในท้องถิ่น	4. ช่องทางในการสื่อสารและ ระบบข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็ว
	6. ปราบปรามการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมและวัฒนธรรมที่มีความ หลากหลายและซับซ้อนได้แก่ การ ประกอบอาชีพ การนำวัฒนธรรม ท้องถิ่นมาเป็นสินค้า และการ ลอกเลียนแบบวัฒนธรรมท้องถิ่น	
	7. ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ท้องถิ่นถูกทำให้ลดความสำคัญลง	

5.4 การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

สังคมชาวนาเป็นสังคมดั้งเดิมที่ผู้คนมาตั้งถิ่นฐานเป็นครอบครัว เป็นบ้าน จากกลุ่มเล็ก กลายเป็นกลุ่มใหญ่ เป็นชุมชนที่รวมอยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมา วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น มีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันจนเกิดสำนึกของความเป็นพวกเดียวกัน ในแต่ละบ้านจะมีวัดซึ่งมีชื่อเรียกเดียวกัน และวัดเป็นศูนย์กลางของการทำประกอบประเพณี พิธีกรรม และกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เรียกว่า เป็นพื้นที่วัฒนธรรม วิธีของสังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการผลิต ชาวนาเป็นผู้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ และเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ผู้คนในสังคมชาวนาเป็นกลุ่มคนในชุมชน มีความผูกพันกันโดยมีสถาบันทางสังคมได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ระบบอาวุโส ระบบความเชื่อ พุทธศาสนา ประเพณีพิธีกรรม กฎกติกาในการดำรงชีวิต ร่วมกัน เช่น จารีตประเพณี การใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะของชุมชน การจัดการความขัดแย้ง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นโครงสร้างในการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีคนเป็นศูนย์กลางของระบบความสัมพันธ์ ระบบความสัมพันธ์นี้เรียกว่า สำนักร่วมสังคมชาวนา

ในการวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอดังแต่ยุคพัฒนามาสู่ยุคสมัยใหม่นั้น ผู้ศึกษาได้นำมิติความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนจากข้างในคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ทำให้เกิดสำนักร่วมของการอยู่เป็นกลุ่มเหล่านี้อยู่ในพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกัน (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2551ก) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ รายละเอียดดังต่อไปนี้

5.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน

ในท้องถิ่นทุ่งลอมีระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็นรากฐานมาตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐานคือ ระบบครอบครัวและเครือญาติ ในชุมชนหนึ่ง ๆ จะมีเครือญาติมากน้อยแตกต่างกันไป ระบบครอบครัวและเครือญาติได้นำมาสู่การไปมาหาสู่ และการช่วยเหลือกันในกิจกรรมของกลุ่มเครือญาติในงานประเพณีเช่น งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีถวายสลากภัต เป็นต้น รวมทั้งการช่วยเหลือด้านแรงงานในการผลิตที่เรียกว่า เอามื้อ เอาร่าง การแลกเปลี่ยนอาหารและสินค้าอื่น ๆ นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการเคารพนับถือผีบรรพบุรุษ และผู้อาวุโสในกลุ่มเครือญาตินั้นด้วย ซึ่งถือเป็นกลไกหลักในการจัดการความขัดแย้งในชุมชน ถ้าหมู่บ้านใดไม่ก่ีตระกูล แสดงให้เห็นถึงการเป็นเครือญาติกันและสามารถจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยใช้ระบบผู้อาวุโส แต่ถ้าเป็นหมู่บ้านที่มีคนต่างถิ่นอพยพเข้ามาอยู่เพิ่มมากขึ้น และมีหลายกลุ่มเครือญาติ หลายตระกูล จะเป็นชุมชนที่ไม่ค่อยมีความ

สามัคคี ซึ่งลักษณะของชุมชนแบบนี้จะพบเห็นได้น้อยในท้องถิ่นทุงล่อ โดยภาพรวมชุมชนในท้องถิ่นทุงล่อ มีการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนใน 2 ระดับได้แก่

5.4.1.1 ระบบความสัมพันธ์ระดับชุมชนเรียกว่า ระบบหัวหมวด โดยทุกบ้านจะมีการจัดแบ่งเป็นหมวด และมีผู้นำหมวดเป็นกลไกที่จะเชื่อมโยงกับวัดในการทำกิจกรรมด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นระบบที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนในชุมชน จากระบบหัวหมวดได้มีการจัดแบ่งเป็นระบบหัววัดซึ่งเป็นการสร้างเครือข่ายของวัดในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งเกิดมาจากการขยายกลุ่มเครือญาติไปสู่ชุมชนอื่นๆ เมื่อวัดมีงาน กลุ่มเครือญาติจะมีการติดต่อกัน เมื่อวัดใดมีงานจะมาร่วมช่วยงานกัน

5.4.1.2 ระบบความสัมพันธ์ระดับกลุ่ม มี 2 ประเภท กลุ่มประเภทแรกได้แก่ กลุ่มเหมืองฝาย ซึ่งเป็นองค์กรที่มีการเชื่อมสัมพันธ์กันในระดับลุ่มน้ำ แม่น้ำ และลำห้วย ประกอบด้วยสมาชิกที่ใช้แม่น้ำเดียวกันในการทำนา มีการจัดแบ่งโครงสร้างออกเป็นแก่งฝาย ลุ่มน้ำ และสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย มีการกำหนดข้อตกลงในการใช้น้ำ การทำกิจกรรมร่วมกันก่อนถึงฤดูทำนา ได้แก่ การซ่อมแซมฝาย การขุดลอกลำเหมือง การเลี้ยงฝาย เป็นต้น กลุ่มประเภทที่สองได้แก่ กลุ่มหนุ่มสาว ซึ่งเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวกันทั้งผู้หญิงผู้ชายในลักษณะของจิตอาสา เพื่อช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นงานวัด งานบุญ งานศพ เป็นต้น กลุ่มสุดท้ายได้แก่ กลุ่มพ่อเลี้ยว หรือกลุ่มเลี้ยวจะเป็นกลุ่มเพื่อนรุ่นเดียวกันที่เรียนมาด้วยกัน หรือเกิดปีเดียวกันจะรวมกลุ่มกัน มีการเก็บเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการทำกิจกรรมเช่น งานศพ นอกจากจะไปช่วยเหลือด้านแรงงานแล้ว ยังได้นำเงินออมของกลุ่มเลี้ยวไปช่วยเหลือครอบครัวเพื่อนอีกด้วย ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ คนที่ไปทำงานต่างถิ่นจะกลับบ้าน กลุ่มเลี้ยวจะมีการนัดหมายกันเพื่อไปเยี่ยมเยียนเพื่อน ๆ ในแต่ละบ้าน กินเลี้ยงฉลอง และพูดคุยในเรื่องชีวิตและการทำงาน รวมทั้งคำหัวพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และผู้อาวุโสของเพื่อนที่ตนเองเคารพนับถืออีกด้วย

จากการศึกษาพบว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุงล่อได้ถูกลดความสำคัญลง เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้วิถีการผลิตจากเกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นเกษตรเพื่อการค้า ชาวนาต้องผลิตข้าวเป็นจำนวนมากเพื่อขาย การที่ชาวนาจะผลิตข้าวให้ได้มาก ชาวนาต้องลงทุนซื้อปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลง ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ส่งผลให้หนี้สินเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งต้องจำนองหรือขายที่ดินทำกิน กลายสภาพมาเป็นผู้เช่าที่ดินมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพในสังคมแบบทุนนิยมที่ใช้เงินเป็นตัวตั้ง และต้องออกไปทำงานนอกชุมชน

จากการสัมภาษณ์นายเฉลิม ยะกันทะ รองนายกเทศบาลตำบลห้วยข้าวกล้า อำเภอลำลูกเกด ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า ชีวิตของชาวนามีความริบเร่งในการทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิต และรายได้ โดยใช้สิ่งอำนวยความสะดวก และเทคโนโลยีมาเพิ่มผลผลิต ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความเห็นแก่ตัว

มากขึ้น การไปมาหาสู่กันลดน้อยลง มีการลักเล็กขโมยน้อยมีเพิ่มมากขึ้น สมัยก่อนมีงานในหมู่บ้าน จะร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือกัน มีข้าวปลาอาหารจะแบ่งปันกันกิน ปัจจุบันความสัมพันธ์ของคนเปลี่ยนแปลงโดยอยู่แบบตัวใครตัวมันมากขึ้น ไม่มีคุณธรรม มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกัน ไม่มีความสามัคคี และไม่มีการแบ่งปันกัน (เฉลิม ยะกันทะ, 2555) จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตชานาปัจจุบันที่มีความเร่งรีบมากขึ้น ส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ถูกกลดทอนลง ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเครือญาติพี่น้อง การช่วยเหลือพึ่งพากันและกันใน กลุ่มเพื่อนบ้านลดลง เพราะแต่ละคนต้องการความรวดเร็ว เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้า รวมถึง ค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว กลายเป็นลักษณะที่แข่งขันกันเอง ไม่ช่วยเหลือกัน ไม่เอามื้อเอาแรงกัน เหมือนเดิม มีแต่ความแก่งแย่งกัน แม้แต่พี่น้องยังแย่งผลประโยชน์กัน บางครอบครัวที่พ่อแม่แบ่ง ที่นาให้แล้ว บางคนนำไปขาย แต่ไม่กล้าขายให้พี่น้อง เพราะเกรงว่าจะได้ราคาถูก จึงขายให้คนต่างบ้าน เพราะได้ราคาแพงกว่า เมื่อไม่มีที่นาจึงออกนอกหมู่บ้านไปหางานทำที่กรุงเทพฯ เช่น ก่อสร้าง โรงงาน รับจ้าง ทำงานบริษัท เป็นต้น ทำให้แรงงานหนุ่มสาวในครัวเรือนที่เคยเป็นแรงงานในไร่นา ทุกวันนี้ ได้ย้ายไปสู่การเป็นแรงงานภาคบริการ และภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น

2. การที่ลูกหลานชานาที่เป็นคนรุ่นใหม่ได้เรียนหนังสือสูงขึ้น จึงไม่ยอมมาทำนา เหมือนพ่อแม่ เพราะเป็นงานที่เหน็ดเหนื่อย ไม่มีเกียรติ รายได้ไม่แน่นอน คนทำนาในปัจจุบันจึงเป็น เพียงกลุ่มคนที่มีอายุ 50 ขึ้นไป มีเด็กรุ่นใหม่ในหมู่บ้านที่มาทำนาเพียงไม่กี่คน โดยพบว่าคนรุ่นใหม่ ที่ออกไปเรียนหนังสือภายนอกชุมชน หรือลูกหลานที่ออกไปทำงานต่างถิ่น บางคนจะไม่มีความสัมพันธ์ ทางสังคมกับชุมชน ไม่ไปวัด ไม่ไปเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน และไม่มีความเชื่อเรื่องผี หรือสิ่งเหนือ ธรรมชาติ

3. การกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น ทำให้ระบบการเมืองท้องถิ่นมีความ แข็งแกร่งมากขึ้น เป็นการแย่งชิงอำนาจที่แฝงผลประโยชน์ที่จะได้จากการเข้ามาเป็นนักการเมือง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้กล่าวว่า สิ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความอ่อนไหวและเกิด ความขัดแย้งกันคือ การเมืองท้องถิ่นซึ่งเป็นการแข่งขันเพื่อแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์ เมื่อถึง ช่วงเวลาเลือกตั้งในท้องถิ่น คนในชุมชนหรือญาติพี่น้องที่อยู่ต่างกลุ่ม จะแตกแยกกันโดยการว่า กล่าวหากัน การวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งกันและกัน แต่ไม่มีการใช้ความรุนแรง เมื่อเลือกตั้งแล้วเสร็จ ความขัดแย้งนั้นก็ค่อย ๆ ลดลงและกลับมาอยู่ในสถานะเช่นเดิม ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงเป็นความ ขัดแย้งแบบชั่วคราว ส่วนความขัดแย้งด้านอื่นจะมีน้อยและไม่รุนแรงเช่น การทะเลาะเบาะแว้งกัน ในงานประเพณี งานกีฬาตำบลที่เกิดจากการดื่มสุรา จะมีการไกล่เกลี่ยโดยผู้นำชุมชนจนแล้วเสร็จ ภายในชุมชน

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญหลายคนกล่าวว่า ถึงแม้ว่าระบบการเอามือเอาแรงของเครือญาติและคนในชุมชนหายไป แต่ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มเครือญาติ และชุมชนยังคงเหมือนเดิม แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของสำนึกร่วมในระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในสังคมชาวนา ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. การทำกิจกรรมทางความเชื่อร่วมกัน มีการช่วยเหลือกันในงานบุญ งานศพ การไปร่วมงานประเพณีของวัด (งานปอย) ทั้งวัดในชุมชน และวัดภายนอกชุมชน การร่วมในงานประเพณีสลากภัต ประเพณีถวายข้าวใหม่ งานประเพณีไหว้พระธาตุที่สำคัญในชุมชนช่วงวันวิสาขบูชา รวมทั้งพิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าบ้านไม่ว่าคนเมือง คนไทลื้อ คนอีสาน จะมีผีเจ้าบ้านที่เคารพนับถือ โดยมีการเลี้ยงตามช่วงเวลาที่กำหนดไว้ในแต่ละปีตามความเชื่อของแต่ละชุมชน

2. การช่วยเหลือกันภายในชุมชน และระบบเครือญาติที่ขาดไม่ได้คือ เมื่อบ้านใดมีคนตาย ทุกครอบครัวจะต้องไปร่วมทำบุญตามจำนวนสมาชิกในครอบครัว คนละ 20-50 บาท ซึ่งไม่เท่ากันในบางชุมชน และไปช่วยเหลือแรงงานเจ้าภาพในงานศพ นอกจากนี้แต่ละครอบครัวจะต้องนำข้าวสารอย่างน้อยครอบครัวละ 1 ลิตรไปบริจาคด้วย

3. ลูกหลานที่ทำงานโรงงาน บริษัทต่าง ๆ ในเมืองใหญ่ เมื่อถึงเทศกาลวันสำคัญทางพุทธศาสนา มักจะร่วมกันนำผ้าป่า และกลี้นมาถวายที่วัดในชุมชน

4. ช่วงเทศกาลสงกรานต์ ลูกหลานที่ทำงานต่างจังหวัด จะต้องกลับมาดำหัวพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ และผู้อาวุโสในชุมชนที่ตนเองเคารพนับถือ

จะเห็นได้ว่า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมไม่ได้ทำลายระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในสังคมชาวนาลงอย่างสิ้นเชิง ภายในระบบโครงสร้างของความสัมพันธ์ยังมีการเกาะเกี่ยวและเชื่อมโยงกันด้วยระบบครอบครัว เครือญาติ ระบบหัววัด ระบบสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจ การเคารพนับถือผู้อาวุโส และระบบความเชื่อในชุมชนที่มีการตั้งกฎกติกาทางสังคมไว้ร่วมกัน รวมถึงกลไกที่จัดตั้งขึ้นมาใหม่ของหน่วยงานภาครัฐเช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออม. กลุ่มผู้สูงอายุ จะมาช่วยเหลือกันในงานกิจกรรมของชุมชน และงานส่วนรวม

5.4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

วิถีการดำเนินชีวิตของคนในทุ่งลอในสมัยดั้งเดิมฐาน 'ได้อยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ และปัจจัยในการดำรงชีวิตของคนได้มาจากธรรมชาติ เพราะชาวบ้านต้องพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่าไม้ อาหารประเภทต่าง ๆ ดังนั้นชาวบ้านจะให้ความสำคัญแก่ธรรมชาติอย่างมาก เพราะรู้ว่าธรรมชาติมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิต ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้จึงเป็นบ่อเกิดแห่งความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรม เพื่อแสดงความเคารพและขอบคุณต่อผีเทวดาที่ดูแลรักษาธรรมชาติ

การพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ทำให้คนในทุ่งลอสามารถปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ โดยการพัฒนางค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีวิตที่เกิดจากการเรียนรู้ และความเข้าใจในธรรมชาติ ได้แก่ รู้จักปลูกบ้านเป็นที่อยู่อาศัย ทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา การจับปลา การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า เป็นต้น สิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านจึงเป็นสิทธิการใช้ประโยชน์คือ ทุกคนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้ถ้าต้องการนำไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ส่วนสิทธิการใช้ประโยชน์นั้นชาวบ้านมีสิทธิใช้ประโยชน์ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ใช้อย่างคุ้มค่า และใช้แบบไม่ทำลาย ในขณะนั้นจำนวนประชากรที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในทุ่งลอยังมีจำนวนน้อย ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นไปในลักษณะของการผลิตแบบยังชีพเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และมีการแลกเปลี่ยนอาหาร สินค้าอื่น ๆ กับเพื่อนบ้าน เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาของคนที่มีความสมดุล มีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศตามธรรมชาติที่เรียกว่า การหาอยู่หากิน

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักหลายคนกล่าวว่า การพัฒนาด้านการเกษตรแผนใหม่เน้นการใช้เทคโนโลยี และปัจจัยการผลิตที่ทันสมัยมาใช้ในการเพิ่มผลผลิต โดยนำเครื่องจักรมาแทนแรงงานสัตว์ และเครื่องมือคิดค้นขึ้นมาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบกับจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น และคนภายนอกเข้ามาอยู่ในทุ่งลอ เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งการค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และหนี้สินที่เพิ่มมากขึ้น โดยมีปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญคือ การขยายตัวของอำนาจของรัฐ และทุน เช่น การทำให้เกิดระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ทำให้ทรัพยากรส่วนรวมถูกทำให้เป็นสมบัติของรัฐ และสามารถทำการซื้อขายให้เป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่มีกรรมสิทธิ์ถูกต้องตามกฎหมาย การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของภาครัฐเช่น ข้าวโพด ยางพาราได้ทำให้เกิดการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ป่าตามธรรมชาติลดน้อยลง เป็นการทำลายแหล่งอาหารจากธรรมชาติ แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและความหลากหลายของระบบนิเวศทางธรรมชาติ

วิถีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในปัจจุบัน จึงเป็นลักษณะการทำลายธรรมชาติโดยมนุษย์ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเปลี่ยนแปลงไปในประเด็นดังต่อไปนี้

1. การทำลายสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน จากการที่มีคนภายนอกเข้ามาอยู่อาศัย และครอบครองพื้นที่ในทุ่งลอโดยถูกต้องตามกฎหมาย ได้ทำให้ทรัพยากรส่วนรวมที่ชุมชนเคยเข้าไปใช้ประโยชน์ถูกทำให้เป็นพื้นที่เชิงปัจเจก ในกรณีที่กลุ่มนายทุนเกษตรอุตสาหกรรมซื้อที่ดินซึ่งอยู่ติดแม่น้ำอิงในเขตตำบลลอ ตำบลทุ่งรวงทอง นายทุนได้สูบน้ำจากแม่น้ำอิงเข้ามาในสวนยางพาราอีกด้วย โดยกลุ่มทุนเหล่านี้มีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าสามารถสูบน้ำขึ้นมาในคราวละมาก ๆ ส่วนชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์เช่นเดิมไม่ได้อีกต่อไป ทั้ง ๆ ที่แม่น้ำอิงเป็นทรัพยากรส่วนรวม

และเป็นสิทธิหน้าหมูของชุมชน การเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของนายทุนได้มองเห็นทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นหนึ่งในปัจจัยการผลิต ที่จะทำให้เพิ่มผลผลิตและรายได้ จึงมีการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยไม่ได้ตระหนักว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นทรัพยากรส่วนรวม เป็นระบบนิเวศที่มีคุณค่า และก่อให้เกิดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตของผู้คนในทุ่งลอมมา ตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐาน

2. การแย่งชิงทรัพยากรส่วนรวมจากคนภายในท้องถิ่นทุ่งลอม โดยพบว่าในยุคของการขยายพื้นที่ทำนาปรัง ชาวนาที่มีที่นาใกล้หนองน้ำ จะยึดหนองน้ำเป็นของตัวเอง โดยถมหนองน้ำที่ตื้นเขินเป็นที่นา ส่วนหนองน้ำที่มีน้ำจะสูบน้ำเข้าที่นาของตนเองเพื่อทำนาปรัง การสูบน้ำจากแม่น้ำอิงและหนองน้ำต่าง ๆ รวมทั้งการขุดบ่อน้ำกลางทุ่งนาเพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำนาปรัง รวมทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อปลูกยางพาราเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพิ่มมากขึ้นเพื่อผลกำไรส่วนตน

จะเห็นได้ว่าวิถีทุนนิยม ทำให้เกิดการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอมไปใช้ในการผลิตทั้งจากคนภายในชุมชนและคนจากภายนอก ที่เข้ามาใช้ประโยชน์โดยมองว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ ทุกคนจึงมีสิทธิในการใช้อย่างกอบโกยเพื่อประโยชน์ส่วนตน โดยไม่คำนึงถึงการใช้ที่มีความยั่งยืนที่จะมีให้ลูกหลานในอนาคต ประกอบกับการนำวิธีการผลิตสมัยใหม่และเทคโนโลยีมาใช้ในการเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิต ส่งผลให้วิถีวัฒนธรรมการผลิตแบบสังคมชาวนาดั้งเดิมได้ถูกทำลายจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจนเกือบหมดสิ้น เป็นการเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติที่เคยพึ่งพาอาศัยกัน และปรับตัวเข้ากับธรรมชาติในการดำเนินชีวิต มาเป็นความสัมพันธ์แบบการทำลายธรรมชาติ เพื่อนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในเชิงปัจเจกเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตาม บางชุมชนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอมได้มีการฟื้นฟูร่วมกันในการพึ่งพา และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ การพัฒนารูปแบบจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและความสอดคล้องกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ มีการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ใช้สอย และพื้นที่อนุรักษ์ ได้แก่ การจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำอิง ในหนองน้ำ ในอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

5.4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

การดำเนินชีวิตของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอม นอกจากมิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ในสังคมชาวนายังมีโลกทัศน์ด้านความคิดและความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่เรียกว่า ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นมิติด้านจิตวิญญาณที่สะท้อน

ผ่านการประกอบพิธีกรรมซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในลักษณะของการให้ความเคารพ การเห็นคุณค่าของธรรมชาติว่ามีผี เทพเทวดา นางไม้ปกปักรักษาอยู่ ดังนั้นชาวบ้านจึงมีพิธีกรรมเลี้ยงผีซึ่งแสดงความเคารพ และขอบคุณต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่ได้ปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ตนเองได้ใช้ประโยชน์ได้แก่ การเลี้ยงผีฝ่าย การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีนา การเลี้ยงเจ้าแม่ธรณี การสู่ขวัญข้าว การสู่ขวัญควาย เป็นต้น นอกจากความเชื่อเรื่องผีแล้ว ชาวบ้านยังมีโลกทัศน์ในด้านพุทธศาสนา โดยในรอบปีชาวบ้านจะมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างความมั่นคงด้านจิตใจ และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้เป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ปลูกฝังสำนึกของความเป็นพวกเดียวกัน และความเป็นคนในท้องถิ่นทุ่งลอ

จากการสัมภาษณ์นายบุญสินธ์ มังคลาด สมาชิกสภาจังหวัดพะเยา เขตเชียงคำ ชาวบ้านแวนพัฒนา อำเภอเชียงคำ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชาวนาที่เกิดจากการเปลี่ยนระบบการผลิต กล่าวว่าการทำนาในอดีตจะไถนาด้วยวัวควาย และดำนาด้วยคน หลังจากเก็บเกี่ยว ชาวนาจะช่วยกันนำข้าวขึ้นยุ้ง และทำอาหารกินเลี้ยงเพื่อขอบคุณเพื่อนบ้าน บางคนจะเลี้ยงผีนา ผีเจ้าที่ก่อนกลับบ้านจะมาเลี้ยงผีเจ้าที่บ้าน เมื่อวิธีการผลิตได้เปลี่ยนไปสู่การไถนา ดำนาด้วยเครื่องยนต์ และใช้วิธีหว่านแทนการดำนาด้วยคน ซึ่งเป็นการพัฒนารูปแบบของการทำนาไปสู่การใช้เทคโนโลยีที่เพิ่มผลผลิต และมีความสะดวกสบายมากขึ้น นโยบายการจมนำข้าวทุกเมล็ดของรัฐบาล ทำให้ไม่มีการนำข้าวขึ้นยุ้งและไม่มีการกินเลี้ยง ส่งผลต่อความสัมพันธ์ ความสามัคคี ความรัก ความผูกพันของผู้คนในหมู่บ้านลดลง ต่างคนต่างไป และใช้เงินเป็นใหญ่ ชาวนาบางครัวเรือนไม่ปลูกข้าวเหนียวไว้กินเองเหมือนเดิม เพราะนำที่นาไปปลูกข้าวเจ้าเพื่อขาย จึงต้องซื้อข้าวกิน ชื่อน้ำกิน และซื้ออาหารจากรถกับข้าวที่มาเร่ขายอาหารตามหมู่บ้าน (บุญสินธ์ มังคลาด, 2555)

การเข้ามาของระบบทุนนิยมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ทำให้ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่นในสังคมชาวนา ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เกิดการเปลี่ยนแปลงใน 3 ด้านคือ

1. ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการทำนา พบว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นหลายประเภทสูญหาย และเปลี่ยนแปลงไป จากการเข้ามาของเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่มีแต่ความรวดเร็ว และยึดถือความสะดวกสบายเช่น การแสดนา การสู่ขวัญข้าว การสู่ขวัญควาย การเอามือเอาแรง การเลี้ยงผีฝ่าย อีกประการหนึ่งความเชื่อเรื่องผีป่า ผีที่ดูแลต้นน้ำได้ลดความสำคัญลง ชาวบ้านเริ่มไม่แน่ใจในความศักดิ์สิทธิ์ของผีที่ดูแลป่า เพราะเห็นการตัดต้นไม้อย่างง่ายดายโดยไม่เกิดเหตุร้ายอันใด ชาวนาบางหมู่บ้านยังคงมีการเลี้ยงผีขุนน้ำ เลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำ หรือก่อนที่จะทำนาเจ้าของนาบางคนจะบอกกล่าว

เจ้าที่ก่อนว่าวันนี้จะมาทำนา ขอให้เจ้าแม่ธรณีช่วยปกปักษ์รักษาไม่ให้เจ็บป่วย ให้ดูแลข้าวในไร่นาให้ได้ผลผลิตดี แต่ไม่ได้เลี้ยงผีหลังแล้วเสร็จการเก็บเกี่ยวเหมือนในอดีต

ในกรณีของการเลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวท่า บ้านไชยสถาน ตำบลห้วยข้าวท่า อำเภอนู ซึ่งประเพณีเลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวท่า ได้สืบทอดความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวบ้านเคยเลี้ยงผีฝ่ายหินมาก่อน เมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวท่าแทนฝ่ายหินเดิม ชาวบ้านยังคงสืบทอดพิธีเลี้ยงผี โดยได้อัญเชิญผีฝ่ายมาไว้ที่อ่างเก็บน้ำ มีการสร้างหอผี และสืบทอดพิธีกรรมเลี้ยงผีมาตลอด ในเดือน 8 เหนือ ประมาณเดือนพฤษภาคมของทุกปี ก่อนวันงานจะมีการทำความสะอาดลำเหมืองจากอ่างเก็บน้ำลงสู่ไร่นา ช่วยกันทำความสะอาดบริเวณที่จะทำพิธี และเตรียมอาหาร รวมทั้งอุปกรณ์ในการทำพิธี โดยงบประมาณในการเลี้ยงผีอ่างได้เก็บจากสมาชิกแต่ละหัวนาที่ใช้ น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวท่า การเลี้ยงผีอ่างฯ เป็นความเชื่อของชาวบ้านที่แสดงความรักต่อผีที่ช่วยดูแลป่า ดูแลอ่างเก็บน้ำแล้ว ยังทำให้สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำได้มาช่วยกันทำความสะอาดลำเหมือง ได้พบปะพูดคุยกันถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การดำเนินชีวิตประจำวันทั่วไป เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันภายในชุมชน

2. ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต พบว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นหลายประเภทเปลี่ยนแปลงไปตามสมัย ทั้งรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมได้ลดความสำคัญลง วัฒนธรรมบางประเภทได้ลอกเลียนแบบมาจากวัฒนธรรมของภูมิภาคอื่น

ในกรณีการเลี้ยงผีเจ้าบ้านของคนอีสาน จากเดิมที่ผู้คนทั้งหมู่บ้านไปร่วมงาน และบนบานสานกล่าวขอให้ผีช่วยในเรื่องผลผลิต ขอให้ฝนตกตามฤดูกาล มีน้ำในการทำนา และทำนาได้ผลผลิตดี ไม่มีโรค แมลงมารบกวน ปัจจุบันคนเข้าร่วมในงานเลี้ยงผีลดลง มีเฉพาะคนที่นับถือเท่านั้นที่ยังคงไปร่วม ส่วนการขอให้ผีช่วยเหลือได้กลายมาเป็นปัจเจกมากขึ้น เช่น การสอบเข้ารับราชการ การสอบเข้าทำงาน การเดินทางไปต่างประเทศ การค้าขาย ไม่ให้ได้เป็นทหาร เป็นต้น เมื่อได้ผลตามที่บนบานช่วงปีใหม่หรือสงกรานต์จะมาแก้บนด้วยเครื่องเช่นเช่น หัวหมู หรือไก่ต้ม รวมทั้งการสร้างหอผีหลังใหม่ให้แก่ผีเจ้าที่ จะสังเกตได้ว่าในถ้าผิองค์ใดศักดิ์สิทธิ์ จะมีหอผีหลังใหม่เกิดขึ้นในบริเวณนั้นเป็นจำนวนมาก

ในกรณีงานบูชาพญาลอ ตำบลลอ มีการแสดงแสงสีเสียงเกี่ยวกับประวัติของเมืองลอมตามนโยบายการท่องเที่ยวโบราณสถานเวียงลอของจังหวัดพะเยา ที่มีการใช้งบประมาณจำนวนมากเพื่อสร้างความอลังการ และความทันสมัยเหมือนกับงานแสดงแสงสีเสียงในงานลอยกระทง จังหวัดสุโขทัย เป็นการจัดงาน เพื่อสนองต่อนโยบายหน่วยงานของรัฐ ที่มีการใช้งบประมาณจำนวนมาก โดยขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน หรือประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสานที่ได้รับสนับสนุนงบประมาณจากนักการเมือง และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้

อุดหนุนงบประมาณผ่านสภาวัฒนธรรมตำบล ทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟแต่เดิมในวิถีของชาวนาอีสานที่มีการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนจากพญาแถนบนฟ้าถูกลดความสำคัญลง มาเป็นงานประเพณีที่จุดบั้งไฟเพื่อการประกวดแข่งขัน และความสนุกสนาน มีการเล่นพนัน การจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ การจำหน่ายสุราในงาน และมีคณะหมอราชื่อดังมาแสดง จะเห็นได้ว่าการนำประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อท้องถิ่นมาตอบสนองต่อระบบทุนนิยมมากขึ้น

3. ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา พบว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ประเพณีปฏิบัติในรอบ 12 เดือน ส่วนใหญ่ยังคงดำรงอยู่ แต่ผู้ที่ประเพณีปฏิบัติมักจะอยู่ในกลุ่มวัยกลางคนถึงวัยชรา กิจกรรมบางประเภทถูกประดิษฐ์เพิ่มเติมขึ้นมาในงานประเพณีทางพุทธศาสนา เช่น รำวง มวย คนตรีเพื่อความรื่นเริงสนุกสนาน แต่ละเลยกิจกรรมดั้งเดิม เช่น เทศน์ธรรม ซอพื้นบ้าน ทำให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมลดลง

จากการสัมภาษณ์พ่อต้น ศรีเมือง ชาวบ้านแวนวัฒนา ตำบลบ้านแวน อำเภอเชียงคำ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า คนสมัยนี้ไม่สนใจผู้สูงอายุ เมื่อมีกิจกรรมในชุมชนจะไม่ปรึกษาและฟังความคิดเห็นของผู้สูงอายุ หากเกิดความผิดพลาดขึ้นมาจึงนึกขึ้นได้ว่าไม่ปรึกษาผู้สูงอายุได้กล่าวไว้ เช่น การจัดงานวัด งานฉลองหอรบั้ง มีแต่กิจกรรมรื่นเริง รำวง ชกมวย ไม่มีกิจกรรมที่จะให้คนเฒ่าคนแก่มีส่วนร่วม ไม่ใช่ให้คนเฒ่ามาทำบุญแล้วก็กลับบ้าน ควรจะมีซอพื้นเมือง และเห็นความสำคัญของคนเฒ่าคนแก่บ้าง (ต้น ศรีเมือง, 2555)

ในกรณีประเพณีสงกรานต์พระธาตุหงส์หิ้น ตำบลหงส์หิ้น อำเภอจุนในวันวิสาขบูชา ในอดีตก่อนถึงฤดูกาลทำนา ถ้าฝนฟ้าไม่ตก ชาวบ้านจะพากันเดินขึ้นพระธาตุ เพื่อทำพิธีขอฝน โดยมีเครื่องสักการะเป็นข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน น้ำส้มป่อย และต้องสวมงอบ กุบ หรือกางร่มไปทุกครั้ง เพราะหลังจากทำพิธีเสร็จฝนจะตกลงมาทันที จากความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุจึงเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนในชุมชนตลอดมา ต่อมาได้มีการตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในบริเวณพระธาตุ เพื่อเป็นศาสนสถานในการสืบสานประเพณีทางพุทธศาสนา ตามปฏิทินของชุมชนในรอบปี ทั้งประเพณีที่เป็นทางการและประเพณีพื้นบ้าน

จากการสัมภาษณ์นายชัย โนชัย อดีตกำนันตำบลหงส์หิ้นกล่าวว่า ทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 (เดือนพฤษภาคม) ตามปฏิทินล้านนาตรงกับวันวิสาขบูชา จะมีประเพณีสงกรานต์พระธาตุ ขางคำ และพระธาตุหงส์หิ้น รวมทั้งสักการะรูปปั้นองค์เจ้าหงส์หิ้นโพธิ์สัตว์ ซึ่งประดิษฐานในที่เดียวกัน (ชัย โนชัย, 2555) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา สภาองค์การบริหารส่วนตำบลหงส์หิ้นในขณะนั้นได้สนับสนุนงบประมาณประเพณีสงกรานต์พระธาตุหงส์หิ้น ต่อมาเทศบาลตำบลหงส์หิ้นกำหนดผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในตำบลได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดประเพณีสงกรานต์พระธาตุ และส่งเสริมให้เป็นงานประจำปีของตำบล ส่งผลให้ประเพณีสงกรานต์พระธาตุเกิดการเปลี่ยนแปลง จากเดิม

ที่ชาวบ้านพากันเดินขึ้นไปสรงน้ำองค์พระธาตุ และขอให้ฝนตก ได้กลายมาเป็นประเพณีประจำตำบล ที่มีกิจกรรมรื่นเริงผสมผสานด้วย

จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในงานสรงน้ำพระธาตุหงส์หินเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2555 พบว่ามีพิธีเปิดงานโดยนายอำเภอ ขบวนแห่ครัวตาน³¹ (“ประเพณีท้องถิ่นภาคเหนือ”, 2554) แต่ละหมู่บ้าน ประกอบด้วยกระบุงเงิน กระบุงทอง ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง เครื่องเซ่นได้แก่ หัวหมู ผลไม้ ดอกไม้ เจ็ดสี ไข่ต้ม เป็นต้น เพื่อบวงสรวงเจ้าพ่อหงส์หิน หลังจากเสร็จพิธีได้มีการแสดงของโรงเรียนและ มอบทุนการศึกษา ส่วนงานรื่นเริงนั้นได้จัดบริเวณสำนักสงฆ์พระธาตุหงส์หิน มีดนตรี รำวง ชกมวย ร้านอาหาร โดยขยายวันจัดงานจาก 1 วันเป็น 3 วัน เพื่อดึงดูดใจให้ผู้คนในตำบลและบริเวณใกล้เคียง มาเที่ยวงานเพิ่มมากขึ้น

จะเห็นได้ว่า ระบบความสัมพันธ์ในสังคมชาวนาทุ่งลอทั้ง 3 มิติ ยังคงดำรงอยู่ แต่มีการลดทอน และเปลี่ยนรูปแบบ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลง ระบบความสัมพันธ์นั้น เกิดมาจากการสูญเสียอัตลักษณ์ความเป็นชาวนา การทำนากลายเป็นเพียง อาชีพหนึ่งภายใต้การประกอบอาชีพอื่นที่หลากหลายของชาวนาเพื่อการอยู่รอด ในกระแสโลกาภิวัตน์ชาวนาไม่สามารถที่จะควบคุมระบบการผลิตของตนเองได้อีกต่อไป และไม่มีอำนาจในการ ต่อรอง ยิ่งไปกว่านี้ยังถูกระบบทุนนิยม และรัฐเอาเปรียบโดยอ้างว่าทบทวนการพัฒนา เพื่อแก้ไข ปัญหาความยากจนของชาวนา ในส่วนของความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน ความสามัคคี และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของญาติพี่น้องหรือคนในชุมชนลดลง มุ่งแต่จะกอบโกยเพื่อผลประโยชน์ ส่วนตน ส่วนประเพณีวัฒนธรรมชุมชนได้ถูกนำมาตอบสนองการท่องเที่ยวและการเมืองท้องถิ่น อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ไม่ได้ทำลายระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับ ธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นสำนึกร่วมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรม ทุ่งลอจนหมดสิ้น ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนซึ่งเป็นพลังจากภายในที่เป็นสำนึกร่วม สังคมชาวนายังคงดำรงอยู่ และสามารถเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชาวนาทุ่งลอไว้ได้ แต่การดำรงอยู่นั้นมีความเป็นพลวัตตามสภาพสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

³¹ การแห่ครัวตาน เป็นประเพณีที่ชาวบ้านนำเอาสิ่งของ เครื่องอุปโภค บริโภค วัสดุอุปกรณ์ จตุปัจจัยไทยทาน ที่ช่วยกันคิดและทำขึ้นเป็นรูปแบบต่าง ๆ นำไปถวายวัดในหมู่บ้านของตนหรือหมู่บ้านใกล้เคียง รูปแบบของครัวตานมีหลายลักษณะ ตามแนวคิดของชาวบ้าน เช่น เป็นรูปจำลองโบราณสถาน รูปสัตว์ในนิทานชาดก หรืออาจเป็นของใช้ที่จำเป็นที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน วันแห่ครัวตาน จะมีการจัดรูปขบวนครัวตาน มีป้ายชื่อหมู่บ้าน ขบวนพานข้าวดอกดอกไม้ รูปเทียน ขบวนกลองยาว มีขบวนฟ้อนรำนำน้ครัวตาน

5.5 สรุปท้ายบท

การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ระยะที่หนึ่ง สังคมชานนายุคพัฒนา เมื่อประเทศไทยเริ่มก้าวเข้าสู่การพัฒนาที่ทันสมัย มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน อีกทั้งการพัฒนาระบบเกษตรแผนใหม่ด้วยการนำเทคโนโลยี และปัจจัยการผลิตมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว เป็นจุดเริ่มต้นของการก่อรูปของระบบการผลิตเข้าสู่ทุนนิยม ชานนาเริ่มเป็นหนี้สินจากการกู้เงินมาซื้อปัจจัยการผลิตด้วยการสนับสนุนจากแหล่งเงินทุนจากภาครัฐ เกิดตลาดค้าข้าวภายในท้องถิ่นที่เริ่มมาจากพ่อค้าชานนา ภายหลังถูกแทนที่ด้วยพ่อค้าคนจีนที่เป็นเจ้าของโรงสี และพ่อค้ารับซื้อสินค้าทางการเกษตรได้พัฒนามาเป็นนายทุนท้องถิ่น นอกจากนี้การออกกฎหมายที่ดินได้นำไปสู่การครอบครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินทุ่งลออย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยมีการออกโฉนดที่ดิน นำไปสู่การเปลี่ยนมือการถือครองที่ดิน โดยจะเป็นการซื้อขายกันภายในชุมชนเท่านั้น อย่างไรก็ตามในช่วงนี้ชานนาส่วนใหญ่ยังคงวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม การแลกเปลี่ยนแรงงาน การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับการทำนาและวิถีชีวิต

ระยะที่สอง สังคมชานนายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ เป็นยุคที่การค้าขายในเชิงพาณิชย์เริ่มเฟื่องฟู การขยายตัวทางการค้าในรูปแบบของเกษตรพันธสัญญาของบริษัทเกษตรอุตสาหกรรมเอกชนเข้าสู่ทุ่งลอ และการกว้านซื้อที่ดินจากนายทุนภายนอกโดยมีนายทุนท้องถิ่นเป็นนายหน้า ชานนามีการใช้รถไถมาทดแทนแรงงานควายมากขึ้น แต่ขายข้าวได้ราคาต่ำ ในขณะที่หนี้สินยังคงเพิ่มมากขึ้น บางปีชานนาได้ผลผลิตข้าวน้อย เนื่องจากน้ำหลากท่วมข้าวในฤดูฝน สภาพดังกล่าวทำให้ชานนาหลายครอบครัวขายที่ดินบางส่วน โดยเฉพาะที่นาบริเวณริมแม่น้ำอิงที่ทำนาได้ผลผลิตน้อย ทำให้ที่ดินโดยเฉพาะริมแม่น้ำอิงถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นของนายทุน เป็นการเปลี่ยนทรัพยากรสาธารณะเป็นทรัพยากรเชิงปัจเจก ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรส่วนรวมตามมา เมื่อได้เงินชาวบ้านได้นำไปลงทุนค้าขายภายนอกชุมชน หรือไปทำงานต่างประเทศ ทำให้ในช่วงนี้เริ่มเกิดปัญหาสังคมจากการออกไปทำงานนอกชุมชน และการออกไปค้าประเวณีของหญิงสาวในชุมชนเพื่อหาเงินใช้หนี้ให้พ่อแม่

ระยะที่สาม สังคมชานนายุคสมัยใหม่ เป็นช่วงที่วิถีชีวิตชานนาทุ่งลอเปลี่ยนแปลงไปมีความซับซ้อนและหลากหลายของปรากฏการณ์ ลักษณะที่สำคัญคือ เครื่องจักรกลได้เข้ามาแทนแรงงานคนและแรงงานสัตว์อย่างสมบูรณ์แบบ ชานนาผลิตข้าวเพื่อขาย นำเงินมาซื้อข้าวและอาหารจากตลาด การขยายตัวของการปลูกยางพาราในทุ่งลอทั้งในที่นา และที่ราบเชิงเขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในด้านการค้า และการลงทุนของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะนายทุน

ชาวจีน การใช้เทคโนโลยีเข้ามาทดแทนแรงงานคน จากการที่ชาวนาส่วนหนึ่งได้ขายที่นา และออกไปทำงานนอกชุมชน ทำให้เกิดภาวะการขาดแคลนแรงงาน และค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้น ชาวนาจึงหันไปใช้เทคโนโลยีกันมากขึ้น และการปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาจากการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน ซึ่งชาวนาเริ่มทำนาปรังโดยการสูบน้ำจากแม่น้ำอิงและหนองน้ำ ในยุคนี้จึงเป็นยุคที่มีการแข่งขันทรัพยากรส่วนรวมที่รุนแรงในทุกท้องถิ่นจากคนในชุมชน คนนอกชุมชนและกลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรม ทำให้สังคมชาวนาทุกล่อได้ก้าวเข้าสู่ความทันสมัยทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุกล่อ ได้แก่ รัฐ สถาบันการเงินที่อำนวยความสะดวกในการเป็นแหล่งเงินกู้ให้แก่ชาวนา และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มทุนภายในประเทศกับทุนภายนอกประเทศ โดยมีนโยบาย และมาตรการต่าง ๆ เป็นเครื่องมือ เช่น นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า นโยบายขยายพาราลันไร์ นโยบายจำนำข้าว ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้าง และระบบการผลิต วัฒนธรรมการทำนา การจัดการแรงงานในการผลิต ประเพณี วัฒนธรรมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุกล่อ

สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุกล่อท่ามกลางกระแสบริโภคนิยม การขยายตัวของความเจริญ ความทันสมัยได้ลดทอนคุณค่าและสำนึกร่วมสังคมชาวนาบางส่วน โดยวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะที่เป็นระบบคุณค่า และระบบความสัมพันธ์ของสังคมชาวนาที่เป็นต้นทุนทางสังคม เป็นอัตลักษณ์ที่แสดงความเป็นตัวตนของชุมชน และเป็นสำนึกร่วมของสังคมชาวนา ได้ถูกช่วงชิงความหมายเดิมจากทุนนิยมและวิธีคิดของหน่วยงานภาครัฐ ทำให้วัฒนธรรมแบบชาวบ้านกลายเป็นสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว และตอบสนองผลประโยชน์ด้านการเมือง นอกจากนี้ทุนนิยมยังได้เปลี่ยนแปลงความหมายของวัฒนธรรมจากเดิมที่เคยเชื่อว่า วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเสมือนกฎเกณฑ์และจารีตของสังคม มาสู่ความเข้าใจใหม่ว่า วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นพื้นที่ของการช่วงชิงความหมายที่ผู้คนแต่ละกลุ่มต่างพยายามช่วงชิง ดีความและให้ความหมายตามที่ตนต้องการ

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ได้ทำลายสำนึกร่วมที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุกล่อไปจนหมดสิ้น แต่ภายในชุมชนยังคงมีโครงสร้างกลไก และกฎกติการ่วมของคนในท้องถิ่นช่วยยึดโยงความสัมพันธ์ร่วมกันทั้ง 3 มิติ คือ ระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งยังดำรงสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุกล่อ

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของสังคมชาวนา ศึกษากระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้คือ ที่ราบลุ่มทุ่งลอ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอจุน และพื้นที่บางส่วนในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย มีเนื้อที่ประมาณ 100,000 ไร่ การคัดเลือกพื้นที่และกลุ่มประชากรในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบเฉพาะเจาะจง ใน 7 ตำบล และ 18 หมู่บ้านในเขตอำเภอจุน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เพื่อเป็นตัวแทนของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และแนวทางการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาแต่ละช่วงเวลา ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม การประกอบอาชีพ และประเพณีวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ จากบันทึก ตำนาน และเรื่องเล่าพื้นบ้าน การศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิตของคนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ รวมทั้งการสำรวจลักษณะทางกายภาพ การทำแผนที่ การรวบรวมข้อมูลเชิงสถิติจากชุมชน เพื่อประกอบการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ อยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมจนก่อเกิดเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ การอยู่ร่วมกันในสังคมในระบบเครือญาติ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดสำนักร่วมของคนท้องถิ่นทุ่งลอที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่เรียกว่า สังคมชาวนา บริเวณทุ่งลอในอดีตเป็นที่ตั้งของเมืองลอพันทนาหนึ่งของ

อาณาจักรพะเยา ที่มีความเจริญในด้านเกษตรกรรมและด้านวัฒนธรรม เมื่อการพัฒนาประเทศที่นำด้วยเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ทำให้สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ได้เปลี่ยนผ่านจากวิถีความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมเข้าสู่วิถีแบบใหม่ที่น่าด้วยแนวทางทุนนิยม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสูญเสียสำนึกร่วมของสังคมชาวนา สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

6.1.1 พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมในสังคมชาวนา

ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพของพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ เป็นอาณาบริเวณที่ราบลุ่มในแอ่งที่ราบจุน-เทิง ในลุ่มน้ำอิงตอนกลาง มีภูเขาซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำห้วยหลายสายที่ไหลแม่น้ำอิงตามแนวลำน้ำอิงในทุ่งลอเป็นบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ทำให้เกิดหนองน้ำ ร่องน้ำ บวกซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งลอ จึงมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัย จากหลักฐานแหล่งหินดั่ง และเครื่องมือหินแสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาถึงยุคเมืองลอซึ่งเป็นพัฒนาหนึ่งของรัฐพะเยา เป็นเมืองหน้าด่านที่มีความรุ่งเรืองทางศาสนา เส้นทางคมนาคม และเส้นทางเดินทัพติดต่อระหว่างเมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ เมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองน่าน และล้านช้าง ต่อมาเมืองลอถูกทิ้งร้างถึง 200 ปี เมื่อพม่าเข้าครอบครองล้านนา เมืองลอปัจจุบันเป็นหมู่บ้านในตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในพื้นที่ กรมศิลปากรได้ยกฐานะให้เป็นโบราณสถานเวียงลอ ซึ่งสำนักศิลปากรที่ 7 จังหวัดน่าน ได้มาขุดแต่งโบราณสถาน และมอบให้เทศบาลตำบลเวียงลอ และเทศบาลตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา เข้ามารับผิดชอบในการจัดการโบราณสถานและบริเวณโดยรอบ

ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาอยู่ในทุ่งลอนั้น พบว่าชาวลัวะได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในทุ่งลอตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในตำนานสิงหนวัติกล่าวถึงชาวลัวะได้เคลื่อนย้ายมาจากดอยตุงในลุ่มน้ำกก มาสู่ลุ่มน้ำอิง จากนั้นมาได้มีการอพยพของคนขวนหรือคนเมืองเข้ามาตั้งแต่ยุคเมืองลอ ผู้คนได้สร้างบ้านแปงเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง หลังจากพม่าเข้ายึดครองล้านนา เมืองลอได้เสื่อมลง เมื่อพม่าได้ออกไปจากล้านนา ผู้คนได้ย้ายถิ่นฐานเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาใหม่อีกครั้ง อีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ ชาวไทลื้อจากสิบสองปันนา เข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง หลังจากการออกไปของพม่าในล้านนาช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และกลุ่มคนอีสานที่อพยพเข้ามาอยู่ในทุ่งลอ ประมาณปีพ.ศ. 2504 เพราะหนีภัยแล้ง และบางส่วนได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ จึงพากันขายที่นา และย้ายครอบครัวมาหาที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์ กลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่มได้สืบสานประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อของบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน

ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ปรากฏตามความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนา จะมีการสร้างวัด โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป รวมทั้งพระธาตุตามม่อนดอยหลายแห่ง เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ทุกพื้นที่ที่มีการสร้างพระธาตุ จะมีตำนานที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อทางพุทธศาสนาควบคู่ไปด้วย เพื่ออธิบายความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้คนในชุมชนได้รับรู้ และเข้าใจ ดังนั้นตำนานจึงเป็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ชาวบ้านยังนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยมีการประกอบพิธีกรรมแสดงความเคารพต่อผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีในสังคมชาวนาจึงเป็นกุศโลบายที่สอนให้ผู้คนรู้จักแบ่งปันเคารพต่อธรรมชาติ และมีความกตัญญูรู้คุณค่าต่อธรรมชาติ

ด้านวิถีวัฒนธรรมการผลิตพืชผลการเกษตร ในอดีตชาวนาจะทำนาเป็นหลักควบคู่กับการทำมาหากินจากธรรมชาติ ชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานได้บุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นที่นา มีการทำนาแบบทดน้ำโดยใช้ระบบเหมืองฝาย ใช้แรงงานคนและวัวควายในการทำนา ผลิตเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ในบริเวณพื้นที่สูง ชาวบ้านได้ทำสวนเมือง ซึ่งเมืองเป็นต้นไม้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในป่า การทำสวนเมืองจึงเป็นระบบการผลิตที่ลงทุนน้อย และแก้ไขปัญหาคาราคาเข่งบนที่นาของชาวนา

ในอดีตพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่า พันธุ์ไม้ พันธุ์ปลา พันธุ์สัตว์น้ำ พืช ผัก แมลงต่าง ๆ รวมทั้งแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งสมุนไพร และแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ถือว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะที่ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์บนพื้นฐานของการแบ่งปัน และการใช้อย่างยั่งยืน จากการที่บริษัทต่างชาติเข้ามาสัมปทานทำไม้ในทุ่งลอ ทำให้ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดฟันลงเป็นจำนวนมาก ต่อมาภาครัฐได้ให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทคนไทยอีกครั้ง ทำให้ป่าเกิดความเสื่อมโทรมมากขึ้น จากกระแสดการอนุรักษ์ในสังคมไทย ทำให้ภาครัฐประกาศปิดป่า และออกกฎหมายควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งกฎหมายเหล่านี้ได้จำกัดสิทธิชุมชน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากป่าตามมา

ความเป็นพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ จึงประกอบด้วยระบบภูมิศาสตร์กายภาพ ประวัติศาสตร์ และกลุ่มชาติพันธุ์ ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม ระบบเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมความเชื่อ รวมไปถึงโลกทัศน์ของชาวนา

6.1.2 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ถึงปี พ.ศ. 2555 นั้น มี 3 ระยะ

ระยะแรกคือ สังคมชานายุคพัฒนาเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อรูปของระบบการผลิตเข้าสู่ทุนนิยม เมื่อประเทศไทยเริ่มก้าวเข้าสู่การพัฒนาที่ทันสมัย มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน อีกทั้งการพัฒนาระบบเกษตรแผนใหม่ด้วยการนำเทคโนโลยี และปัจจัยการผลิตมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว ชานาเริ่มเป็นหนี้สินจากการกู้เงินมาซื้อปัจจัยการผลิตด้วยการสนับสนุนจากแหล่งเงินทุนจากภาครัฐ เกิดตลาดค้าข้าวภายในท้องถิ่นที่เริ่มจากพ่อค้าชานา ภายหลังถูกแทนที่ด้วยพ่อค้าคนจีนที่เป็นเจ้าของโรงสี และพ่อค้ารับซื้อสินค้าทางการเกษตรได้พัฒนามาเป็นนายทุนท้องถิ่น นอกจากนี้การออกกฎหมายที่ดินได้นำไปสู่การครอบครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินทุ่งลออย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยมีการออกโฉนดที่ดิน นำไปสู่การเปลี่ยนมือการถือครองที่ดิน ในช่วงนี้จะเป็นการซื้อขายกันภายในชุมชนเท่านั้น ชานาส่วนใหญ่ยังคงวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม การแลกเปลี่ยนแรงงาน การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับการทำนาและวิถีชีวิต

ระยะที่สองคือ สังคมชานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ เป็นยุคที่ระบบการผลิตเปลี่ยนเข้าสู่ทุนนิยม การค้าขายในเชิงพาณิชย์เริ่มเฟื่องฟู การขยายตัวทางการค้าในรูปแบบของเกษตรพันธะสัญญาของบริษัทเกษตรอุตสาหกรรมเอกชนเข้าสู่ทุ่งลอ และการกว้านซื้อที่ดินจากนายทุนภายนอก โดยมีนายทุนท้องถิ่นเป็นนายหน้า ชานาใช้รถไถแทนแรงงานควายมากขึ้น แต่ข้าวมีราคาต่ำ ในขณะที่หนี้สินยังคงเพิ่มมากขึ้น บางปีชานาได้ผลผลิตข้าวน้อย เนื่องจากน้ำหลากท่วมข้าวในฤดูฝน สภาพดังกล่าวทำให้ชานาหลายครอบครัวขายที่ดินบางส่วน โดยเฉพาะที่นาบริเวณริมแม่น้ำอิง ที่ทำนาได้ผลผลิตน้อย ทำให้ที่ดินทุ่งลอถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นของนายทุน เมื่อได้เงินจากการขายที่ดิน ชานาได้ลงทุนค้าขายภายนอกชุมชน หรือทำงานต่างประเทศ ในช่วงนี้เริ่มเกิดปัญหาสังคมจากการออกไปทำงานนอกชุมชน และการค้าประเวณีของหญิงสาวในชุมชน เพื่อหาเงินมาใช้หนี้ และเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว

ระยะที่สามคือ สังคมชานายุคสมัยใหม่ เป็นช่วงที่วิถีชีวิตชานาทุ่งลอเปลี่ยนแปลงมากมีความซับซ้อน และมีความหลากหลายของปรากฏการณ์ ลักษณะที่สำคัญคือ เครื่องจักรกลได้เข้ามาแทนแรงงานคนและแรงงานสัตว์อย่างสมบูรณ์แบบ ชานาผลิตข้าวเพื่อขาย นำเงินมาซื้อข้าวและอาหารจากตลาด การขยายตัวของการปลูกยางพาราในทุ่งลอทั้งในที่นา และที่ราบเชิงเขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในด้านการค้า และการลงทุนของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะนายทุนชาวจีน จากการออกไปทำงานนอกชุมชนของชานา ทำให้เกิดภาวะการขาด

แคลนแรงงาน และค่าจ้างที่สูงขึ้น ชาวนาจึงหันไปใช้เทคโนโลยีทดแทนแรงงานคนมากขึ้น และปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาจากทำนาดำ มาเป็นทำนาหว่าน ซึ่งชาวนาเริ่มทำนาปรังโดยการสูบน้ำจากแม่น้ำอิงและหนองน้ำ ในช่วงนี้จึงมีการแย่งชิงทรัพยากรส่วนรวมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอทั้งจากคนในชุมชน คนนอกชุมชนและกลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรม

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ได้แก่ ภาครัฐ โดยผ่านสถาบันการเงินที่อำนวยความสะดวกในการเป็นแหล่งเงินกู้ให้แก่ชาวนา และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มทุนภายในประเทศกับทุนภายนอกประเทศ โดยมีนโยบายและมาตรการต่าง ๆ เป็นเครื่องมือเช่น นโยบายยางพาราล้านไร่ นโยบายจำนำข้าว เป็นต้น

6.1.3 การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

เมื่อวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ พบว่าทุนนิยมได้ลดทอนคุณค่า และเปลี่ยนรูปแบบระบบความสัมพันธ์ของคนทั้ง 3 มิติ ประการแรก ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เมื่อระบบการผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ทำให้การแลกเปลี่ยนแรงงานกลายมาเป็นการจ้างแรงงาน แต่ความสัมพันธ์ในระบบครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน การช่วยเหลือกันในกิจกรรมของเครือญาติ และงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ยังคงดำรงอยู่ สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนมีความขัดแย้งคือ การเลือกตั้งการเมืองท้องถิ่น แต่หลังจากการเลือกตั้งแล้วเสร็จ ความสัมพันธ์ได้กลับมาเป็นเช่นเดิม

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ พบว่า ระบบการผลิตแบบทุนนิยมได้ทำลายความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ แต่เดิมผู้คนได้ปรับตัวและพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ ได้เปลี่ยนมาเป็นการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างรายได้ อีกทั้งการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้น้ำทรัพยากรส่วนรวมมาเป็นปัจจัยการผลิต และทำให้เป็นกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ยังมีบางชุมชนที่มีการฟื้นฟูสำนักร่วม โดยใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ได้แก่ การจัดการป่าชุมชน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในแม่น้ำอิง

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ในวิถีการผลิตแบบใหม่ที่ใช้เครื่องจักรเพื่อความรวดเร็ว ทำให้สำนักร่วมด้านประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติลดความสำคัญลง บางอย่างแปรเปลี่ยน และบางอย่างสูญหาย โดยประเพณีบางอย่างได้มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัย บางประเพณีได้ลอกเลียนแบบวัฒนธรรมจากภายนอก ตอบสนองต่อกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่เน้นความรื่นเริง และนโยบายของรัฐ มากกว่าการดำรงคุณค่าของประเพณีดั้งเดิม

6.2 อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในลุ่มน้ำอิง จากสังคมชาวนาที่มีวิถีชีวิตและวิถีการผลิตแบบยังชีพ ได้เข้ามาสู่สังคมเกษตรกรรมที่นำทางโดยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ส่งผลให้วิถีชีวิตที่พึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติได้กลายมาเป็นการพึ่งพาเงิน เทคโนโลยีและความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง แม้กระทั่งด้านวัฒนธรรม โดยชุดรีดทรัพย์ากรธรรมชาติมาเป็นปัจจัยการผลิต ทั้งนี้ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการศึกษา เพื่อตอบวัตถุประสงค์การศึกษาที่ได้ตั้งไว้ 3 ประเด็น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.2.1 พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของสังคมชาวนา

พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวมในสังคมชาวนานั้น เป็นทรัพยากรสาธารณะที่บุคคลสามารถเข้าไปใช้ได้อย่างเสรี ประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรม โดยทรัพยากรธรรมชาติเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ เป็นพื้นที่ที่ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากิน และปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมจนเกิดเป็นระบบความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมในการผลิต มีการจัดการร่วมกัน การดูแล การแบ่งปัน รวมทั้งมีกติกาทางสังคมในการจัดการทรัพยากรบนหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และสิทธิชุมชน ส่วนพื้นที่ทางวัฒนธรรม จะมีทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัด พระธาตุ หอเจ้าที่ หอปู่ตา ป่าช้า รูปปั้นผิอาร์ักษ์บ้าน แหล่งหินตั้ง ผู้นำวัฒนธรรม เป็นต้น และทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ตำนาน นิทาน เรื่องเล่า ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ประเพณีพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นต้น พื้นที่ทางธรรมชาติ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีประวัติความเป็นมา มีความสัมพันธ์ และมีคุณค่าความหมายกับความ เป็นพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ที่มีคนเป็นศูนย์กลางของระบบความสัมพันธ์ ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรมถือเป็นทรัพยากรสาธารณะของทุกคนในชุมชน

ความเป็นพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ จึงเป็นพื้นที่ทางธรรมชาติและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ผู้คนในสังคมชาวนามีความสัมพันธ์ต่อกันใน 7 ระบบ ดังต่อไปนี้ (1) ระบบภูมิศาสตร์กายภาพที่ผู้คนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากินในทุ่งลอ (2) ระบบประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่แสดงให้เห็นถึงรากเหง้าชาติพันธุ์ และความเป็นมาของชุมชน (3) ระบบสังคมที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน และมีการทำกิจกรรมร่วมกัน (4) ระบบเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์ของคนภายในและคนภายนอก ในด้านการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ (5) ระบบทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นรากฐานของการดำรงชีพที่มี

การพึ่งพาทรัพยากรจากธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ (6) ระบบความเชื่อ เป็นพื้นที่ด้านจิตวิญญาณที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับระบบคุณค่า ศาสนา และสิ่งเหนือธรรมชาติก่อเกิดเป็นประเพณี พิธีกรรม และ (7) ระบบโลกทัศน์ของสังคมชาวนา ที่เป็นการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ และเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ ภายใต้การควบคุมด้วยกติกาทางสังคมที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนด และกำกับด้วยระบบศีลธรรม และอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดความสงบสุขขึ้นในชุมชน

ความเป็นพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ได้สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน ในแนวคิดของ Young (1994) ได้ระบุว่าพื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็นพื้นที่ทางความคิด จิตใจที่เกิดจากการหล่อหลอมกิจกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมโดยรอบ และระบบคุณค่าของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม และเศรษฐกิจในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่นเดียวกับแนวคิดของ Higgins (2007) ที่ว่าพื้นที่วัฒนธรรมเป็นพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายรูปแบบในการทำกิจกรรมของมนุษย์ ก่อให้เกิดความคิด นำเสนอนวัตกรรมที่เป็นศักยภาพในการดำรงชีวิต เศรษฐกิจ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ในขณะที่ ศรีศักร วัลลิโภดมและวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) แบ่งพื้นที่วัฒนธรรมออกเป็น 3 ระดับที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ และมีความสัมพันธ์กันของคนในชุมชน ตั้งแต่ระดับใหญ่สุดที่เป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์จนถึงระดับหมู่บ้านซึ่งเป็นระดับเล็กที่สุด ได้แก่ (1) ภูมิวัฒนธรรม เป็นบริบทของพื้นที่กว้างขวางในลักษณะที่เป็นภูมิประเทศของเมือง (2) นิเวศวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ธรรมชาติที่ผู้คนมาตั้งถิ่นฐาน มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติร่วมกัน สร้างความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากร การกำหนดแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณี และ (3) ชีวิตวัฒนธรรม เป็นชีวิตของผู้คนในชุมชน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน อยู่ร่วมกันเป็นครัวเรือนไม่ต่ำกว่าสามชั่วคน

ในการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติแวดล้อมจนเกิดเป็นวิถีชีวิต การทำมาหากิน และวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอนั้น Steward (1972) กล่าวว่ากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม มีลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงเป็นตัวการในการกำหนดวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่มีรูปแบบหลากหลายเพราะเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมต่างกัน ในกรณีเดียวกันนี้สุเทพ สุนทรเกสัช (2548) ได้อธิบายว่าความแตกต่างทางด้านสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของแต่ละพื้นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีการผลิตแบบยังชีพ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเทคนิคการผลิตและธรรมชาติ ชุมชนสามารถพัฒนาความชำนาญการผลิตเฉพาะอย่าง ผลผลิตส่วนเกินเป็นปัจจัยทำให้เกิดการค้าแลกเปลี่ยน และระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน และสอดคล้องกับธิดา สาระยา (2544) ที่ว่าผู้คนในสังคมชาวนาได้พัฒนาระบบนิเวศแบบชาวนา

โดยการจัดระบบสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตน โดยอาศัยเทคนิคแบบโบราณ เริ่มจากการรู้จักเพาะปลูกโดยใช้เครื่องมือแบบง่าย ๆ เช่น จอบ แรงงานสัตว์สำหรับลากคันไถ เป็นต้น

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทางวัฒนธรรมกับพื้นที่ทางธรรมชาติ ในฐานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่รับรู้ของคนใน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ทางกายภาพ และสถานที่ในบริเวณทุ่งล่อ โดยมีผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติดูแลรักษา ส่วนชาวบ้านร่วมกันกำหนด กติกาทางสังคม และศีลธรรมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เพื่อไม่ให้มีการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรจนเกินขอบเขต นอกจากนี้ยังมีพระธาตุที่เชื่อกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นศูนย์ รวมของผู้คนในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา พระธาตุในแต่ละพื้นที่จะมีการสร้างตำนาน มาอธิบาย และมีการถ่ายทอดตำนานในรูปแบบเรื่องเล่า หรือนิทานพื้นบ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นระบบ สัญลักษณ์ที่ได้มีการถ่ายทอด และสื่อสารกันภายในมาเป็นเวลานานจนเป็นที่รับรู้กันของคนใน ชุมชน และเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ทั้งนี้สอดคล้องกับทัศนะของศรีศักร วัลลิโภดม (2542) ที่ว่า มนุษย์มักจะให้ความหมายต่อพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ก่อเกิดการสร้างบ้านแปงเมือง ดังนั้นในแทบทุก สังคมวัฒนธรรมจะให้ความหมายที่ศักดิ์สิทธิ์แก่พื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะตัว

นอกจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งล่อยังมีการสร้างผู้นำวัฒนธรรมซึ่งเป็น ผู้นำหรือวีรบุรุษของท้องถิ่นจากตำนานหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือในลักษณะของผีเจ้าที่หรือ เทพเจ้าที่ปกป้องบ้านเมืองจากภัยอันตรายตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อเชิดชูหรือยก ย่องผู้นำท้องถิ่นที่ทำคุณงามความดี เป็นที่พึ่งและเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคนในชุมชน ทุกที่จะมี การสร้างหอเจ้าที่ผี การสร้างรูปปั้นที่มีอาวุธประจำกายในท่าประทับยืน ทานั่ง หรือจี่มาแสดงการ ออกศึก เพื่อให้คนในชุมชนได้กราบไหว้บูชา รวมทั้งจัดประเพณีบวงสรวงบูชาผู้นำวัฒนธรรมเป็น ประจำทุกปี ประเด็นนี้ได้สอดคล้องกับทัศนะของ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2556) ที่กล่าวว่าผู้นำวัฒนธรรม (Cultural Hero) เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่โดดเด่นในแต่ละท้องถิ่น ที่มีลักษณะเป็นอัตลักษณ์ทาง สังคมของแต่ละท้องถิ่น เป็นสิ่งที่มีที่มาควบคู่กับสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ผู้นำวัฒนธรรม เป็นผู้ที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นคนที่สามารถรวมกลุ่มคนที่เหมือน และแตกต่างเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้ คนอยู่ในศีลธรรม และต้องบูรณาการสังคมได้ จะเห็นได้ว่าคนธรรมดาไม่สามารถทำได้ แต่จะต้อง ให้คนธรรมดานั้นกลายเป็นเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นการสร้างผู้นำวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงเป็น กระบวนการหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้น มา เพื่อให้เป็นศูนย์กลางความเชื่อที่จะบูรณาการคนในกลุ่ม หรือ สังคมเข้าด้วยกัน และสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ชุมชนท้องถิ่น

6.2.2 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

เมื่อมีการแผ่ขยายของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ทำให้ชาวนาปรับระบบการผลิตการเกษตรเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ด้วยการใช้ปัจจัยการผลิตสมัยและเทคโนโลยีจากภายนอก อีกทั้งการสนับสนุนจากรัฐและนายทุน Wallerstein (1979) ได้ชี้ให้เห็นว่าลักษณะของทุนนิยมที่เข้ามาในประเทศไทย เกิดจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง (Core Capitalism) เข้ามาครอบงำ และผนวกเศรษฐกิจของประเทศไทยให้เป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมโลก ใช้วิธีการให้ความช่วยเหลือผ่านโครงการพัฒนาในรูปแบบของเงินทุน ทั้งเงินให้เปล่าและเงินกู้ การจัดตั้งองค์การพัฒนาระหว่างประเทศ ทำหน้าที่ควบคุม ดูแล และดำเนินงานพัฒนาตามความต้องการของประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ทำให้ทุนนิยมในประเทศไทยเป็นลักษณะของทุนนิยมบริวาร (Periphery Capitalism) ที่ถูกประเทศศูนย์กลางกอบโกยผลประโยชน์ โดยรัฐพยายามเข้ามาควบคุมระบบเศรษฐกิจ เพื่อความมั่นคงของรัฐ และจัดระเบียบพื้นที่ในการผลิต เพื่อเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจ

จากการอธิบายของวอลเลสเตอร์สไตน์ข้างต้น ผู้วิจัยใช้ในการอธิบายจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม ที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาประเทศไทยให้เป็นประเทศที่ทันสมัย สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอจึงอยู่ในช่วงระยะเวลาของสังคมแห่งการเปลี่ยนผ่าน (Transitional Society) จากสังคมชาวนาเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นตัวยุทธ มีจุดเริ่มต้นมาจากการพัฒนาประเทศโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ที่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง เน้นการค้าการลงทุน เพื่อเร่งให้เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยรัฐมีบทบาทหลักในการสนับสนุนให้ปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยการดำเนินการทางเศรษฐกิจ เกิดธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ที่เป็นแหล่งเงินกู้ให้แก่เกษตรกร มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน ไฟฟ้า และระบบชลประทาน เพื่อเกื้อหนุนให้ชาวนาสามารถทำการผลิตได้อย่างรวดเร็ว เกิดการขยายตัวของชาวนารวย และผู้ประกอบการที่พัฒนามาเป็นนายทุนและนักการเมืองท้องถิ่น ในที่สุดได้เข้ามาสู่กลไกภาครัฐและใช้อำนาจรัฐในการแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ในการเปลี่ยนผ่านนั้นมีปัจจัยสนับสนุนได้แก่ โครงสร้างและกลไกอำนาจรัฐ กลุ่มทุนภายนอกท้องถิ่นที่ให้ความช่วยเหลือด้านการค้า การลงทุน การควบคุมกลไกการตลาด ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยี

เมื่อเปรียบเทียบสังคมชาวนาทุ่งลอกับประเทศไทย พบว่า มีลักษณะเป็นประเทศทุนนิยมบริวาร ที่ถูกประเทศศูนย์กลางดูดซับทรัพยากรธรรมชาติ เช่นเดียวกับสังคมชาวนาทุ่งลอที่ถูกนายทุนเสมือนรัฐควบคุมโครงสร้างการผลิต โดยภาครัฐสนับสนุนกลุ่มทุนให้มีความเติบโต ในขณะที่ชาวนากลับยากจนลง เพราะต้องพึ่งพาการพัฒนาจากภาครัฐ พึ่งพาปัจจัยการผลิตเทคโนโลยีการผลิต และระบบตลาดจากภายนอก ไม่มีอิสระในการควบคุมระบบการผลิตของ

ตนเอง การพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงเป็นแบบพึ่งพาที่ไม่เท่าเทียมกัน ส่งผลให้ชาวนารายย่อยสูญเสียที่ดิน และสูญเสียความเป็นเจ้าของที่ดิน และมีหนี้สิน การบีบคั้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้ชาวนาต้องหาทางเลือกอื่นโดยการประกอบอาชีพนอกชุมชน เป็นแรงงานรับจ้าง ค้าขาย หญิงสาวบางคนประกอบอาชีพค้าประเวณี เพื่อส่งเงินกลับมาบ้าน เกิดปัญหาสังคมและปัญหาครอบครัวตามมา โดยสอดคล้องกับทัศนะของเชียวฟง (2546) ที่กล่าวว่าทุนนิยมของประเทศกำลังพัฒนา เป็นทุนนิยมที่กำลังเจริญเติบโต เป็นทุนนิยมที่อยู่ชายขอบรอบนอก เป็นตลาดสินค้า และสนองวัตถุดิบแก่ทุนนิยมที่ก้าวหน้า ทุนนิยมของประเทศกำลังพัฒนาจะมีพลังการผลิตต่ำ มีความล่าช้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นทุนนิยมที่มีลักษณะเปลี่ยนผ่านซึ่งมีทั้งวิธีการผลิตที่ทันสมัย และวิธีเศรษฐกิจก่อนทุนนิยมที่มีความล่าช้า การไร้ซึ่งอำนาจการต่อรอง รัฐสามารถเข้ามาควบคุมแทรกแซง โดยใช้เครื่องมือการบริหารราชการแผ่นดิน อีกทั้งขาดความมั่นคง มีปัญหาสังคม และความขัดแย้งในสังคมสูง

เมื่อพิจารณาลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นิรมล สุธรรมกิจ (2551) กล่าวว่าลักษณะที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือ การเคารพหลักกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของประชาชน ปึงเจกบุคคลหรือเอกชนมีสิทธิในการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และมีเสรีภาพในการประกอบธุรกิจได้อย่างเสรี โดยมีกลไกตลาดและกลไกราคาเป็นเครื่องมือในการจัดสรรทรัพยากร และรัฐจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่จะอำนวยความสะดวก จากแนวคิดข้างต้นนำมาพิจารณากับพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ตั้งแต่พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา มีกลุ่มทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรม กลุ่มทุนอสังหาริมทรัพย์เข้ามาซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร ผ่านนายหน้าซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น อีกทั้งยังมีกลุ่มนายทุนจากภาคใต้ที่เข้ามาซื้อที่ดินตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร และประกอบอาชีพธุรกิจเกี่ยวกับยางพารา รวมไปถึงการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อปลูกยางพารา การเข้ามาของนายทุนจากภายนอกทำให้ชาวนาเกิดการสูญเสียความเป็นเจ้าของที่ดิน และสูญเสียทรัพยากรส่วนรวม

ปรากฏการณ์ของการสูญเสียทรัพยากรส่วนรวมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอนี้ สอดคล้องกับผลการศึกษาของรัตนพร เศรษฐกุล (2546) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ กล่าวคือ ปัญหาการสูญเสียทรัพยากรเกิดจากการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละช่วงเวลา ภายหลังจากภาคการเกษตรได้ปรับเปลี่ยนมาสู่การผลิตเพื่อขาย และปลูกพืชเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น พร้อมกับการสนับสนุนจากรัฐในการสร้างระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ด้วยการบังคับใช้กฎหมายนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรสาธารณะ เพราะรัฐได้ออกกฎหมายที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุนภายนอกให้เข้ามาใช้ประโยชน์ ส่งผลให้ระดับการยังชีพของคนในชุมชนลดต่ำลง และผลักดันให้คนในชุมชนต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น และสอดคล้องกับ Ostrom (1990) และชล บุนนาค (2553) ที่ว่าในการ

จัดการดูแลทรัพยากรประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน โดยการแทรกแซงและควบคุมจากภายนอกผ่านการดูแลจากรัฐโดยตรง หรือการให้สัมปทานกับเอกชนจะเป็นแรงจูงใจในการดูแลรักษาทรัพยากรเพื่อดูแลรักษา หากให้ปัจเจกชนใช้ทรัพยากรโดยไม่มีการควบคุม ทรัพยากรจะถูกใช้จนหมดสิ้น แต่จากประสบการณ์ของหลายประเทศจะเห็นว่าการให้สัมปทาน หรือการดูแลโดยรัฐ ไม่ได้ทำให้การจัดการทรัพยากรส่วนรวมมีประสิทธิภาพแต่อย่างใด

ในประเด็นการแย่งชิงทรัพยากรส่วนรวมนี้ออดคล็องกับจามรี เชียงทอง (2554) ที่ชี้ให้เห็นว่าการช่วงชิงทรัพยากรส่วนรวมของชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ จะมีความคล้ายคลึงกับการเปลี่ยนเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมกล่าวคือ เป็นกระบวนการล้อมรั้วที่ดินแปลงใหญ่ที่นายทุนยึดครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (Enclosure) ส่งผลให้เกิดกระบวนการที่ชาวนาถูกเบียดขับออกจากที่ดิน และสูญเสียที่ดินที่เป็นปัจจัยในการผลิตของชาวนา นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ที่ระบุว่าการใช้ระบบการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยวผ่านกลไกรัฐ และกฎหมายเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ แต่ได้ปล่อยให้กลไกตลาดทำงานได้อย่างเสรี ขณะที่รัฐขาดพื้นฐานความเข้าใจในลักษณะสำคัญของทรัพยากรส่วนรวมประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีต้นทุนสูงในการจัดการ ส่งผลให้มีการปล่อยให้เข้าถึงทรัพยากรแบบเปิด ที่ทำให้เกิดการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรอย่างรุนแรง

จากแรงจูงใจด้านราคา ทำให้เกิดการขยายตัวของการทำนาเชิงพาณิชย์ในทุ่งลอ ที่เป็นผลมาจากการสนับสนุนด้านนโยบายของรัฐบาลที่มีมาตรการแทรกแซงราคาข้าว เป็นแรงผลักดันให้ชาวนาที่มีที่นาจำนวนหนึ่ง ขยายพื้นที่ทำนาโดยการเช่าที่นาจากคนที่ไม่ต้องการทำนา เพราะเจ้าของนาจะได้ค่าเช่านาที่สูงขึ้นตามราคาข้าว ในการเช่านามีทำสัญญาเช่าที่ดินรายปี และจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดล่วงหน้า อีกส่วนหนึ่งจะเช่าที่ดินจากบริษัทอสังหาริมทรัพย์ที่ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งมีการทำสัญญาเช่นกัน จากการขาดแคลนแรงงานในการทำนา และแรงงานมีค่าจ้างสูง การทำนาเชิงพาณิชย์ได้เปลี่ยนเป็นวิธีการหว่านแทนการดำนา และใช้ระบบการจัดการเชิงธุรกิจ โดยใช้เงินทุน มีการจ้างแรงงานชั่วคราว ใช้ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นหลัก เพื่อลดต้นทุนในการทำนา

อีกทั้งยังเห็นปรากฏการณ์ของการกลับมาเป็นชาวนา (Re-Peasantization) ของชาวนาที่ออกไปค้าขายนอกชุมชน และเคยให้เช่านากลับมาทำนาเอง หรือกลุ่มที่เป็นแรงงานในเมืองกลับมาเช่าที่นา รวมทั้งการกลายมาเป็นชาวนา (Peasantization) ของกลุ่มข้าราชการที่มีที่นาในทุ่งลอ จากเดิมเคยให้เช่าที่นาได้เปลี่ยนมาจ้างคนงานมาทำนา นอกจากนี้ยังมีการผลิตข้าวปลอดสารเคมีภายใต้เกษตรพันธะสัญญาจากนายทุนในพื้นที่และนอกพื้นที่ เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของชนชั้นกลางและตลาดต่างประเทศ แต่ต้องถูกควบคุมกำกับจากเจ้าของกิจการ และการรับรอง

มาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากต่างประเทศ ซึ่งอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2554) ชี้ให้เห็นว่าภายใต้การเชื่อมโยงของท้องถิ่นกับกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่ควบคุมและกำหนดการผลิต จากเดิมที่เราเคยเข้าใจว่าชาวนาถูกเบียดขับให้เป็นแรงงาน แต่กลับมามีกระบวนการที่ชาวบ้านกลับมาเป็นชาวนาอีกครั้ง แต่ไม่ได้เป็นชาวนาแบบเดิมเพราะไม่มีกระบวนการตัดสินใจในการผลิตอย่างอิสระ ขาดอำนาจต่อรอง เป็นชาวนาที่ปลูกข้าวภายใต้การบงการของนโยบายประชานิยม ถือเป็นกระบวนการย้อนกลับไปที่กลับมา ชี้ให้เห็นว่าชาวนาถูกรอบงำโดยโครงสร้างอำนาจรัฐและอำนาจทุนภายใต้กลไกตลาด

นอกจากการทำนาปลูกข้าวแล้ว ชาวนาได้ปลูกพืชเศรษฐกิจได้แก่ ลำไย ข้าวโพด ยางพารา ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อขยายพื้นที่ปลูก และใช้ปุ๋ยสารเคมีการผลิต ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติมีความเสื่อมโทรม และขาดความสมดุลของระบบนิเวศ การที่ชาวนาส่วนใหญ่ปลูกพืชเพียง 2-3 ชนิด และประกอบอาชีพอื่น เพื่อให้ได้เงินมาหาซื้ออาหารและสิ่งบริโภคอื่นๆ ทำให้ไม่มีเวลาปลูกพืชผักสวนครัว และเก็บหาอาหารจากธรรมชาติเหมือนในอดีต อีกทั้งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้อาหารจากธรรมชาติลดน้อยลงด้วย ในประเด็นนี้สอดคล้องกับการศึกษาของวิทยากร เชียงกูล (2526) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาทุนนิยมในสังคมเกษตรภาคกลางพ.ศ. 2503-2523 พบว่าการขยายตัวของทุนนิยมทำให้ป่าถูกทำลาย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป โอกาสที่ชาวนาจะหาอาหารตามธรรมชาติได้เองมีน้อยลง จำเป็นต้องหาซื้ออาหารเพิ่มมากขึ้น ความอุดมสมบูรณ์ของดินถูกทำลายลง ชาวนาจำเป็นต้องหาซื้อปุ๋ย ยาฆ่าศัตรูพืช การขยายตัวของทุนนิยมโลก ทำให้ชาวนาหันไปปลูกพืชที่ตลาดทุนนิยมต้องการ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อยซึ่งเป็นพืชที่ทำลายดินและใช้ปุ๋ยสารเคมีในปริมาณที่สูง

จากความต้องการยางพาราในตลาดโลก โดยเฉพาะตลาดจากประเทศจีนที่มีการขยายตัวของอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับยางพารา และการสร้างโครงข่ายคมนาคมเชื่อมต่อกับชายแดนประเทศไทยที่จังหวัดเชียงราย ทำให้การขนส่งสินค้ามีความรวดเร็วมากขึ้น ส่งผลให้มีการขยายตัวของ การปลูกยางพาราในบริเวณที่ราบเชิงเขา รวมทั้งการปลูกยางพาราในนาข้าวโดยกลุ่มทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรม และให้ทุนข้ามชาติจากประเทศจีนมาเช่าแปลงยางพารา ปราบกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับที่บุญศักดิ์ แสงระวี (2546) ได้นำเสนอว่ากลุ่มนายทุนผูกขาดได้ควบคุมตลาดภายในประเทศ แหล่งลงทุนภายในประเทศจึงน้อยลง ทำให้เกิดทุนสิ้นเกิน ดังนั้นจึงต้องแสวงหาแหล่งลงทุนในประเทศที่ล้าหลัง เพราะราคาที่ดินค่อนข้างต่ำ ค่าแรงต่ำ และวัตถุดิบมีราคาถูก การลงทุนที่ต่ำ จึงทำให้ได้กำไรสูงขึ้น

ทุนนิยมที่เกิดขึ้นในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ เกิดจากความร่วมมือและการแบ่งสรรกันระหว่างทุนภายในที่มีอำนาจเสมือนรัฐ ผนวกกับทุนข้ามชาติจากภายนอก ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงด้านการค้า และการลงทุนของนายทุนชาวจีนที่รุกเข้ามาในพื้นที่

วัฒนธรรมทุ่งลอ สอดคล้องกับการศึกษาพัฒนาการทุนนิยมในประเทศไทยในระยะประวัติศาสตร์ จนถึง พ.ศ. 2516 ของพรณี บัวเล็ก (2543) ที่ว่าการพัฒนาทุนนิยมในสังคมไทย เป็นความร่วมมือระหว่างทุนท้องถิ่น รัฐ และต่างชาติในการแสวงหาผลประโยชน์จากสังคมไทย

กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอทั้ง 3 ช่วงเวลานั้น มีลักษณะ 3 ประการ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนชนบท จากเดิมที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กัน ช่วยเหลือกันมาเป็นวิถีแบบคนในเมือง ประเพณีและระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงในรูปแบบและเนื้อหาให้ทันสมัยมากขึ้น คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาสูงไม่กลับมาทำนา แต่จะหางานทำและมีครอบครัวในเมือง ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการผลิตแบบยังชีพเข้ามาสู่การผลิตในเชิงธุรกิจ เกิดชานนาใหม่ที่เป็นผู้ประกอบการเกษตร และนักธุรกิจทำนาที่ใช้ระบบการจัดการและเทคโนโลยีที่ทันสมัย เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลาง ประการที่สาม การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางธรรมชาติให้เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจสำหรับประกอบการธุรกิจด้านเกษตรกรรม เกิดการขยายตัวของความเจริญและความทันสมัยเข้ามาสู่ชุมชน ซึ่งทั้ง 3 ลักษณะเป็นการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง สอดคล้องกับ กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2536) ได้ชี้ให้เห็นว่าลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญคือ การเกิดเป็นเมืองที่มีความทันสมัย (Modernization) เมื่อเศรษฐกิจชนบทถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปสู่เศรษฐกิจเมือง จึงสัมพันธ์กับการแปลงสภาพประชากร กระบวนการผลิต มีลักษณะการใช้แรงงานเข้มข้น ความเป็นปัจเจกสูง มีความชำนาญเฉพาะอย่างในการผลิตสินค้าและบริการ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ จามรี เชียงทอง และคณะ (2554) ที่ระบุว่า การเปลี่ยนแปลงในชนบทมีลักษณะที่สำคัญคือ (1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบท ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่มีการเกิดขึ้นของที่ดินขนาดใหญ่ ที่มีการใช้แรงงานรับจ้างควบคู่ไปกับการผลิตเชิงพาณิชย์ที่ก้าวสู่การเกษตรแบบพันธะสัญญา และการปลูกข้าวไว้กินของชานนา (2) การกลายไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมแบบรับเหมาช่วงที่เกิดขึ้นในชนบท (3) ความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตจากการที่มีหนี้สินมากกว่ารายได้ และ (4) การจัดการบริหารชุมชนในรูปแบบใหม่ ภายใต้หลักการการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน แต่ไม่ได้มีบทบาทในทางปฏิบัติมากนัก

6.2.3 การดำรงอยู่ของสำนักร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

สำนักร่วมสังคมชาวนา เป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีคนเป็นศูนย์กลางกับพื้นที่วัฒนธรรมใน 3 มิติคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดย ศรีสักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) ระบุว่าพื้นที่วัฒนธรรม เป็นท้องถิ่นที่ประกอบด้วยหลายชุมชน หลายหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ที่คนมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากการเกี่ยวดองกันของผู้คนจากภายใน ทำให้เกิดสำนักร่วมของการอยู่เป็นกลุ่มเหล่าภายในพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกัน สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงสำนักร่วมสังคมชาวนาคือ การมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกัน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เดียวกัน ความเป็นชุมชนเดียวกัน เป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกัน มีจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อร่วมกัน มีกติกาทางสังคมและเศรษฐกิจร่วมกัน โดยการปลูกฝังให้เกิดสำนักร่วมนั้น เกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกันในงานพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต และพิธีกรรมในรอบปีที่มีความสัมพันธ์กับการเกษตร พิธีกรรมทางพุทธศาสนา รวมทั้งพิธีกรรมเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเหนือธรรมชาติ การทำกิจกรรมร่วมกันจะรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

จากการอธิบายสำนักร่วมสังคมชาวนาของ ศรีสักรข้างต้น ผู้วิจัยได้เชื่อมโยงกับพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ เมื่อระบบทุนนิยมเข้ามาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ไม่ได้ทำลายสำนักร่วมสังคมชาวนาทั้งหมด แต่ผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ยังคงดำรงสำนักร่วมในมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ความเป็นคนบ้านเดียวกัน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน มีประวัติศาสตร์รากเหง้าร่วมกัน การนับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน มีความผูกพันกันของความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ และการเคารพนับถือผู้อาวุโสในชุมชน การทำกิจกรรมร่วมกันในกลุ่มสังคมในชุมชน กิจกรรมด้านการประกอบอาชีพ ส่วนมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ มีการดูแลและใช้ประโยชน์พื้นที่ทางสังคมร่วมกัน คือพื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยมีกติกาทางสังคมที่กำหนดร่วมกันในทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสาธารณะร่วมกัน และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

ในส่วนมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีการประกอบประเพณี พิธีกรรมทางศาสนาพุทธ และความเชื่อเรื่องผีร่วมกันในชุมชนการสร้างระบบการสื่อสารกันในชุมชน และการสื่อสารต่อภายนอกชุมชนผ่านการสร้างความหมายใหม่ให้แก่ตำนานท้องถิ่น ผู้นำทางวัฒนธรรม หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ได้แก่ งานบูชาพญาลอ เลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ บัญ บั้งไฟของชาวอีสาน งานสืบสานตำนานไทลื้อเชียงคำ การประยุกต์พิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การเลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำ ประเพณีถวายสลากภัตขุนน้ำ บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ กิจกรรมเหล่านี้สร้าง

ความเป็นท้องถิ่นนิยม ทำให้เกิดสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่น และเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ดำรงอยู่ แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

การดำรงอยู่ของสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ สอดคล้องกับการศึกษาลักษณะและโครงสร้างของสังคมชาวนา ของ Potter (1976) ที่ว่าจากการที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลายาวนาน จนสามารถพัฒนาเป็นกลุ่มและสถาบันที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน เช่น กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มหัววัด กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน กรรมการวัด กรรมการโรงเรียน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ Moerman (1968) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีการผลิตในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ซึ่งชาวนาในหมู่บ้านแห่งนี้มีที่ดินในทุ่งลอได้จ้างรถไถมาบุกเบิกป่าให้กลายเป็นที่นา และใช้ควายในการไถนา ต่อมาชาวนาได้ซื้อรถไถมาใช้ มีการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง เพื่อเพิ่มผลผลิตในการทำนา โดยได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานภาครัฐ และเห็นตัวอย่างจากชาวนาราย อย่างไรก็ตามครั้นเรือนและชุมชนชนบทยังคงเป็นหน่วยพื้นฐานในหมู่บ้านชาวนา การเข้ามาของรถไถไม่ได้เปลี่ยนชาวบ้านเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมที่ทันสมัย คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านยังคงมีการช่วยเหลือกัน รวมทั้งผลการศึกษาที่บ้านกู๋แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดย Kinghill, Bhandhachat and Renard (1985) ได้ทำการศึกษาครั้งแรกในปี 1954 และศึกษาอีกครั้ง 30 ปีต่อมาในปี 1984 ที่ว่าระบบเศรษฐกิจในบ้านกู๋แดงยังคงทำการเกษตรเป็นหลัก แต่มีการลดลงของวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม การเพิ่มขึ้นของพืชเงินสด เช่น ลำไย การใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ สายพันธุ์ข้าวชนิดใหม่ การใช้รถแทรกเตอร์ และปุ๋ยเคมี ทำให้ชาวนามีรายได้เพิ่มมากขึ้น ยังมีความร่วมมือในกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้าน และการเคารพนับถือผู้อาวุโสส่วนการปฏิบัติทางศาสนา วัดยังคงเป็นจุดศูนย์รวมของชาวบ้านในการทำกิจกรรมทางศาสนา อย่างไรก็ตามความเชื่อในเรื่องผีในกลุ่มเยาวชนลดน้อยลง เป็นเพราะว่าได้เข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ และสถานการณ์ทางสังคมภายนอกชุมชน

เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546) ที่ศึกษาชุมชนลุ่มน้ำขานภายใต้แนวทางวัฒนธรรมชุมชน ถึงแม้ว่าจะมีการเข้ามาของระบบทุน เทคโนโลยีการผลิตปรับตัวเข้าสู่ระบบธุรกิจ ชุมชนลุ่มน้ำขานยังคงใช้ระบบการทำงานร่วมหมู่ และแลกเปลี่ยนแรงงาน ยังคงสืบทอดองค์การการผลิต และเครือข่ายทางสังคม ให้ความสำคัญกับระบบคุณค่ามากกว่ามูลค่าในการผลิต การใช้แรงงาน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน รวมทั้งผลการศึกษาของจิตรกร โพธิ์งาม และเรืองเดช เขจรศาสตร์ (2552) ที่ศึกษาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ในกรณีบุญประเพณีพระเจ้าองค์ตื้อ เห็นได้ถึงบริบทของพุทธศาสนาได้เชื่อมโยงคนไทยกับคนลาว มิได้มีเพียงนัยทางด้านวัฒนธรรม หากยังรวมถึงการเชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนไทยกับคนลาวอีกด้วย

จากระบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชาวนาทุ่งลอส่วนใหญ่ปรับตัวมาสู่รูปแบบการดำรงชีวิตให้มีความหลากหลาย และเป็นวิถีที่มีความแนบแน่นกับระบบการผลิตแบบทุนนิยม โดยครัวเรือนชาวนาจะประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตร อาชีพที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตร และอาชีพนอกภาคเกษตร สอดคล้องกับการศึกษาสังคมชาวนาในประเทศไทย โดยศ สันตสมบัติ (2546) ที่ว่าภายใต้บริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น ชาวนายพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพในรูปแบบที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยการปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร การปรับชีวิตไปสู่ภาคเกษตร และการปรับตัวตามสถานการณ์ โดยชาวนามีความยืดหยุ่นในการประกอบอาชีพมากขึ้น ชาวนามีความพร้อมในการออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรชั่วคราว เมื่อเศรษฐกิจชะงักก็กลับมาทำการเกษตร

ในขณะเดียวกัน การศึกษาครั้งนี้ค้นพบว่าในยุคที่ทุนนิยมแผ่ขยายอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีและการสื่อสาร ทำให้สังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย เกิดการเชื่อมโยงกัน และถูกเปลี่ยนให้มีความเหมือนกันทั่วโลก โดยระบบทุนนิยมได้ลดทอนคุณค่าสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอทั้ง 3 มิติ ดังต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนพบว่า ความขัดแย้งของคนในชุมชนและกลุ่มเครือญาติมักจะเกิดขึ้นช่วงเลือกตั้งนักรการเมืองท้องถิ่น การอยู่ต่างฝ่าย ทำให้มีความเห็นแตกต่างกัน แต่หลังจากเสร็จสิ้นการเลือกตั้ง ความขัดแย้งนั้นจะคลี่คลายกลับมาเหมือนเดิม นอกจากนี้การครอบครองกรรมสิทธิ์ในพื้นที่สาธารณะของชุมชน ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงการใช้ประโยชน์ และการบุกรุกพื้นที่สาธารณะเพื่อใช้ประโยชน์ส่วนตัว อีกทั้งคนภายนอกต่างวัฒนธรรมเข้ามาตั้งถิ่นฐานในทุ่งลอ เมื่อเข้ามาอยู่ได้ปิดกั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนตามหลักสิทธิเชิงซ้อน เพราะคนเหล่านี้ไม่เข้าใจในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ จากการผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบทุนนิยม การทำนาเชิงธุรกิจและการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่มีการใช้ปุ๋ย สารเคมี และเทคโนโลยี เพื่อเพิ่มผลผลิต โดยนำทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้น ได้ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และการเสียสมดุลในความหลากหลายของระบบนิเวศ

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การใช้เทคโนโลยีในการทำนา ทำให้ความเชื่อในพลังอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติลดลง แต่พลังอำนาจจากรัฐ ทุนภายนอก และเทคโนโลยีเข้ามาแทนที่ ทำให้ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาจึงเลือนหายไป ส่วนประเพณีความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีบางประเภท ได้เกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมอื่น และมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น

การลดทอนคุณค่าสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ สอดคล้องกับการศึกษาของมาลี ไพรสน (2531) ที่ว่าอิทธิพลของเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมจากภายนอก ทำให้ประชากรมีอาชีพที่หลากหลาย นอกเหนือไปจากอาชีพการทำการเกษตร เพราะความต้องการเงินตราสำหรับซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคสมัยใหม่ ขณะเดียวกันการรับข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ จากภายนอก ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นจากระบบการศึกษามัธยมศึกษาใหม่โดยเฉพาะเยาวชน ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตในหมู่บ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้แต่ในส่วนที่ผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตอย่างแนบแน่น เช่น ระบบความเชื่อ โดยทำให้ชาวบ้านลดหย่อนวิธีปฏิบัติ รวมถึงการเสื่อมและการเกิดขึ้นใหม่ของพิธีกรรม และการหย่อนคลายความเชื่อถือ

ในประเด็นประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอบางด้าน ถูกปรับให้ตอบสนองต่อทุนนิยม นโยบายการท่องเที่ยว และการเมืองท้องถิ่น โดยหน่วยงานภาครัฐได้จัดงานที่ใช้งบประมาณจำนวนมาก และจ้างเอกชนให้มาจัดงานที่ลอกเลียนแบบมาจากวัฒนธรรมต่างถิ่น หรือการประดิษฐ์ประเพณีขึ้นมาใหม่ ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นอ่อนตัวลง รวมตัวกับวัฒนธรรมจากภายนอกกลายเป็นวัฒนธรรมลูกผสมหรือวัฒนธรรมพันธุ์ทาง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของอัศวิน เนตรโพธิ์แก้ว (2547) ที่ว่ากระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นเปลี่ยนรูปแบบ 3 ประเภท (1) วัฒนธรรมรวมตัว เนื่องจากโลกาภิวัตน์นำมาซึ่งมาตรฐาน การยอมรับในระดับสากล จนเกิดเป็นการบีบบังคับให้เปลี่ยนตามหรือลอกเลียนด้วยความเต็มใจ วัฒนธรรมท้องถิ่นจึงสูญเสียคุณค่า เกิดการแปรสภาพและเปลี่ยนไปตามกระแส (2) วัฒนธรรมแตกตัว โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการแปลกแยกระหว่างวัฒนธรรม ต่างฝ่ายต่างรักษาความบริสุทธิ์หรือวัฒนธรรมพันธุ์แท้ของตนเอง และ (3) วัฒนธรรมลูกผสมคือ การผสมผสานจนยากเกินกว่าจะแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกัน

การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504 ถึงปีพ.ศ. 2555 นั้นเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาสามารถสรุปพัฒนาการของการเปลี่ยนผ่านทั้ง 3 ช่วง ดังในแสดงในตารางที่ 6.1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 6.1 พัฒนาการการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชวานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ (พ.ศ. 2504-2555)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
1. ภูมิศาสตร์กายภาพ			
ก. การเปลี่ยนแปลงภูมิ วัฒนธรรม	ป่าไฟ ป่าเขมถูกบุกเบิกให้กลายเป็นที่นา	ที่นาถูกปรับให้เป็นโรงงาน อุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลาง ได้แก่ โรงสีข้าว โรงงานแปรรูปผักกาด กระป๋อง โรงอบลำไย	ที่นาเริ่มแม่น้ำอิงถูกปรับให้เป็น แปลงปลูกยางพาราของนายทุน ส่วนในที่ดอนชาวบ้านได้โค่น ต้นลำไย ทำสวนยางพารา รวมทั้งบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อ ขยายพื้นที่ปลูกยางพารา เกิด โรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลาง รับซื้อน้ำยาง และยางพาราแผ่น
ข. การพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐาน	การสร้างถนน และไฟฟ้า	การพัฒนาระบบชลประทานสมัยใหม่ เช่น ฝ่ายคอนกรีต ฝ่ายยาง ประดูระบาย น้ำ อ่างเก็บน้ำ สถานีสูบน้ำด้วยพลังงาน ไฟฟ้า เป็นต้น	การสร้างประตูละบายน้ำใน แม่น้ำอิงเพิ่มขึ้น เพื่อกักเก็บน้ำ ในการเกษตร

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมขวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมขวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2521-2545)	สังคมขวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
2. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น			
ก. เมืองโบราณเวียงลอ	เมืองสำคัญในทุ่งลือคือ เมืองลอพันทนาหนึ่งของ รัฐพะเยา ที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตตำบลลอ และตำบลหงส์ หิน อำเภอลาน จังหวัดพะเยา	นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของ จังหวัดพะเยา ทำให้มีการขุดแต่ง โบราณสถานเวียงลอ โดยกรมศิลปากร การสร้างอนุสาวรีย์พญาลอ และงาน บุชาพญาลอและสร้างศูนย์ศึกษาข้อมูล เวียงลอ โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ นักการเมือง และองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น	การจ้างบริษัทที่ปรึกษาให้ศึกษา และทำแผนแม่บทเพื่อการ อนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณ เวียงลอ โดยใช้งบประมาณจาก เทศบาลตำบลเวียงลอ
ข. ผู้นำทางวัฒนธรรม ท้องถิ่น	คนพื้นเมือง คนไทลื้อและคนอีสานที่เข้ามาตั้ง ถิ่นฐาน จะตั้งหอผีเจ้าที่ประจำหมู่บ้านเพื่อให้ ปกปักรักษาคนในหมู่บ้าน	การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ การ ปรับปรุงหอผีเจ้าที่ให้มั่นคงแข็งแรง การทำรูปปั้น รูปหล่อองค์	หลายชุมชนในทุ่งลือที่มีศาลเจ้า อารักษ์บ้านจะสร้างศาลเจ้าที่ให้ มีความถาวรมากขึ้น

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมขวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมขวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมขวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
	แต่ละพื้นที่จะมีตำนาน เกี่ยวกับผู้นำทางวัฒนธรรม ผี และสิ่งเหนือธรรมชาติ รวมทั้งและตำนานการสร้างพระธาตุต่างๆ ที่มีอยู่ตามเชิงเขาในทุ่งล่อ ปรางค์ออกมาในรูปของเรื่องเล่าพื้นบ้าน คำวาทธรรมที่พระสงฆ์เทศน์ในงานประเพณี	เทพ ผีเจ้าที่ที่มโนภาพมาจากตำนาน มีพิธีกรรมเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปี เป็นการสร้างผีเจ้าที่ให้เป็นผู้นำทางวัฒนธรรม ทำให้คนในท้องถิ่น คนที่ผ่านไปมาเกิด ความศรัทธา และมากราบไหว้	การสร้างรูปจำลองผีอารักษ์บ้าน และจัดงานเลี้ยงบวงสรวงทุกปี เป็นการ สร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ความเป็นท้องถิ่นนิยม และเชิดชูผู้นำวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น งานบูชาพญาลอ งานบูชาเจ้าหงส์หิน เลี้ยงผีเจ้าพ่อเสือ เลี้ยงผีเจ้าพ่อหนองข่วง เลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ บุญบั้งไฟของชาวอีสาน งานสืบสานตำนาน ไทลื้อเชียงคำ บางพื้นที่ทำพร้อม กับประเพณีทางพุทธศาสนา ทำให้เห็นถึงการกลมกลืนกัน

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
			ระหว่างพุทธและผี โดยการ สนับสนุนจากภาครัฐและองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น
3. กลุ่มชาติพันธุ์และ โครงสร้างประชากร			
ก. กลุ่มชาติพันธุ์	คนพื้นเมืองและคนไทยเชื้อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุค เมืองล่อและรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ่อค้าชาว จีนเข้ามาทำการค้าข้าวและตั้งโรงสีข้าว ส่วน คนจากภาคอีสานอพยพจากภัยแล้งและได้รับ ผลกระทบจากการพัฒนา	คนจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดย กลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรมเข้ามาตั้ง โรงงาน และกว้านซื้อที่ดินริมแม่น้ำอิง	กลุ่มทุนด้านเกษตรอุตสาหกรรม เข้ามาตั้งบริษัทและทำแปลง ปลูกยางพารา โดยให้ทุนข้าม ชาติจากประเทศจีนมาเช่าแปลง ยางพารา 5,700 ไร่ เป็นเวลา 30 ปี

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
ข. การเปลี่ยนแปลง โครงสร้างประชากร	-	คนในท้องถิ่นออกไปทำงานในเมือง ใหญ่ และต่างประเทศ บางคนเสียชีวิต จากอุบัติเหตุทางถนน และโรคเอดส์	คนรุ่นใหม่ออกไปเรียนหนังสือ ทำงาน แต่งงาน และตั้งถิ่นฐาน ในเมือง และนำลูกมาให้พ่อแม่ เลี้ยงที่ชนบท ประชากรวัยสูงอายุเพิ่มขึ้น จาก การมีระบบสุขภาพที่ดี ทำให้ อัตราการตายลดลง
4. ความสัมพันธ์ทางสังคม			
ก. แรงงานในการผลิต	แรงงานคนในครอบครัวเป็นหน่วยสำคัญใน การผลิต และมีการแลกเปลี่ยนแรงงานใน การเกษตรกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน	แรงงานในการเกษตรลดลงจากการ ออกไปทำงานนอกชุมชน เริ่มมีการจ้าง แรงงานในการเกษตร	การช่วยเหลือกันมาเป็นการจ้าง แรงงานด้วยเงิน เกิดชนชั้น ชวานาจากความแตกต่างด้าน รายได้และการครอบครองที่ดิน

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
ข. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย คนในชุมชน และงานประเพณีต่างๆ ความสัมพันธ์ในสังคมในระบบกลุ่มตามธรรมชาติเช่น กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มเสื้อขาว กลุ่มเหมืองฝาย ระบบหมวดวัด	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มทางสังคมจากนโยบายของรัฐ เช่น กลุ่มแม่บ้านอาสาสมัครสาธารณสุข อาสาสมัครพัฒนาชุมชน กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น	คนในชุมชนขาดความสามัคคี เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว มากกว่าส่วนรวมมากขึ้น ไม่มีเวลาทำงานส่วนรวม บางครั้งใช้เงินจ้างเพื่อนบ้านไปเข้าร่วมกิจกรรมแทน
ค. ปัญหาของชุมชน	การลักขโมยวัวควาย	การออกไปค้าประเวณีของหญิงสาวในยุคที่เรียกว่า “จูน้องสาวของดอกคำใต้” และเกิดวัฒนธรรมฟ้าป่า เพื่อคัดเลือกหญิงสาวไปค้าประเวณี	การแตกสลายของสถาบันครอบครัวจากการออกไปทำงานนอกชุมชน เช่น หย่าร้าง ตายจากโรคเอดส์และอุบัติเหตุทางรถยนต์ เป็นหม้าย

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม			
	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
5. เศรษฐกิจ			การเพิ่มขึ้นของเด็กกำพร้า และเด็กติดเชื้อเอดส์ ความขัดแย้งในชุมชนจากการเมืองท้องถิ่นและการแย่งชิงน้ำในการทำนา
ก. วิธีและระบบการผลิต	พึ่งพาธรรมชาติ โดยการทำนาปีอาศัยน้ำฝน ใช้แรงงานคนและควาย คิดค้นวัสดุอุปกรณ์ในการทำนา จนเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เก็บหาอาหารจากธรรมชาติ ในป่า หุงต้มแม่ไก่ ลำห้วย และหนองน้ำ มีการแลกเปลี่ยนอาหาร สินค้ากับเครือญาติและเพื่อนบ้าน	พึ่งพาธรรมชาติผสมผสานกับการพึ่งพาทุนจากภายนอก รถไถนาเดินตามเข้ามาแทนที่แรงงาน และเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง โดยมีรศ. เป็นแหล่งสินเชื่อให้แก่เกษตรกร	พึ่งพาทุนและเทคโนโลยีจากภายนอก มากขึ้น การใช้เทคโนโลยีในการทำนา ซื้อข้าวสารและอาหารจากตลาด แทนที่การเก็บหาจากธรรมชาติ

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
ข. ระบบการเช่านา	ระบบการเช่าที่นาที่มีมาตั้งแต่อดีต คือ การทำนาผ่าคึ่ง ชวานาที่ไม่มีที่นา หรือมีที่นาล้น แต่มีแรงงานมาก จำเป็นต้องมีข้าวกู้ไ้บริโภคนอกจากการทำนาตนเองแล้ว ยังต้องเช่านาหรือทำนาผ่าคึ่ง	เมื่อที่ดินทำกินลดน้อยลง และกระจุกตัวอยู่กับชาวนารวย ทำให้ชาวนายากจนที่มีที่ดินน้อย หรือไม่มีที่ดินผลิตข้าวไม่พอเพียงกับการบริโภค แบบแผนการเช่านาได้เปลี่ยน มาเป็นทำนาแบบผ่าสาม ชาวนาลงทุนในการผลิตทั้งหมด ผลผลิตแบ่งเป็น 3 ส่วน ให้เจ้าของที่นา 1 ส่วนชาวนาได้ 2 ส่วน	ชาวนากลายเป็นผู้ประกอบการทำนาในเชิงธุรกิจคือ นาปีและนาปรัง โดยเปลี่ยนมาใช้วิธีการหว่าน เพื่อลดต้นทุนในการจ้างแรงงานที่มีราคาสูง โดยมีปัจจัยเร่งคือ นโยบายจำนำข้าวของรัฐบาล การซื้อหลังนาหรือขายหลังนาเป็นระบบการเช่านาแบบเหมาจ่ายมี 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นการเช่าในระยะสั้นรายปีเช่นปีละ 1,000-3,000 บาทต่อไร่ ลักษณะที่สองเป็นการเช่าระยะยาว 3-5 ปี มีการทำสัญญาระหว่างผู้เช่าและเจ้าของนา

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
ค. การปลูกพืชเศรษฐกิจ	การปลูกพืชหลังฤดูการทำนา เช่น กระเทียม หอมแดง ถั่วลิสง	การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพดเลี้ยง สัตว์ ลำไย มันสำปะหลัง ถั่วดำ และ การส่งเสริมระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยปลูกแตงกวาญี่ปุ่น ผักกาดเขียวปลี และข้าวอินทรีย์	ชวานายขายพื้นที่ปลูกยางพารา ในที่ดอน ในขณะที่กลุ่มทุนทำ แปลงยางพาราขนาดใหญ่ ส่วน นายทุนจากภาคใต้ ชื้อที่ดินทำ สวนยางพารา และทำธุรกิจเพาะ ต้นกล้ายาง
ง. รูปแบบการประกอบ อาชีพ	ทำอย่างเดียว หลังฤดูกาลทำนาได้เข้าป่าหา อาหาร หาปลาในแม่น้ำ	ชวานาประกอบอาชีพนอกชุมชนเช่น รับจ้างในเมือง ค้าขาย ไปทำงาน ต่างประเทศ เช่น เกาหลีใต้ ไต้หวัน ญี่ปุ่น เป็นต้น	ประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตรมากขึ้น เกิด ร้านค้า ร้านอาหาร ร้านเกมส์ ร้านจำหน่ายวัสดุก่อสร้าง ร้าน ขายป๊อปปี้ในชุมชน การ ออกไปค้าขายตามตลาดนัด ค้า ไม้เถา มีบรรทุกับจ้างส่งผล ผลิตทางการเกษตร

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
6. ทรัพยากรธรรมชาติ			
ก. การใช้ประโยชน์	ชาวบ้านพึ่งพาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ ภายใต้กฎกติกาทางสังคมของชุมชนเป็นตัวกำกับการใช้ประโยชน์ มีการสัมปทานทำไม้รอบที่สองจากบริษัทลำปางทำไม้	ชาวบ้านยังคงพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติแต่มีการขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจในเขตป่า การใช้กฎกติกาทางสังคมลดลง เพราะกฎหมายได้เข้ามาแทนที่แต่ทรัพยากรธรรมชาติได้ลดลง	หน่วยงานภาครัฐประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทับพญาลอ ในขณะที่ชุมชนบางแห่งได้ทำเขตป่าชุมชน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำในแม่น้ำอิง เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้กลับฟื้นคืนมา
ข. ทรัพยากรส่วนรวม	การใช้ประโยชน์ทรัพยากรส่วนรวม ภายใต้หลักสิทธิการใช้	การทำให้ทรัพยากรส่วนรวมเป็นทรัพยากรของรัฐ มีการออกกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ทำให้ที่ดินเป็นของปัจเจก ต่อมาเกิดการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินภายในกลุ่มเครือญาติ ต่อมามีนายหน้า ซึ่งเป็นผู้นำในชุมชน และนักการเมือง	การแย่งชิงและปิดกั้นการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรส่วนรวม จากนายทุนและชาวนา โดยนายทุนทำคันดินรอบแปลงขางพาราริมแม่น้ำอิง ทำให้ไม่สามารถลงหาปลาและเก็บพืช

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม			
	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
		ท้องถิ่นกว้านซื้อที่ดินริมแม่น้ำอิง ซึ่งให้ ราคาสูงกว่าซื้อขายในกลุ่มเครือญาติ	อาหารริมฝั่งได้ และใช้ท่อขนาด ใหญ่สูบน้ำเข้าแปลงยางพารา ส่วนชวานาที่มีที่นาใกล้หนอง น้ำ จะยึดหนองน้ำเป็นของ ส่วนตัว โดยถมหนองน้ำที่ดิน เงินเป็นที่นา ส่วนหนองน้ำที่มี น้ำ จะสูบน้ำเข้ามาทำนาปรังของ ตนเอง
7. วัฒนธรรมชุมชน			
ก. ความเชื่อเรื่องผีและสิ่ง เหนือธรรมชาติ	ชวานาอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล อ่อน น้อมต่อธรรมชาติ และเคารพนับถือผีและสิ่ง เหนือธรรมชาติ	การเปลี่ยนระบบการผลิตจากยังชีพมา เป็นเชิงพาณิชย์ ทำให้ความเชื่อเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติลดความสำคัญ ลง และถูกนำมาตอบสนองทุนนิยมมาก ขึ้น เช่น ขอให้สอรับราชการได้ ไม่ถูก	ความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับ การทำนาสูญหายไป เนื่องจาก การใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยี ที่ทันสมัยในการทำนา ทำให้มี ความสะดวก รวดเร็ว

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา (พ.ศ. 2504-2520)	สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2521-2545)	สังคมชวานายุคสมัยใหม่ (พ.ศ. 2546-2555)
		เกณฑ์ทหาร ไปค้าขายนอกชุมชนหรือ ไปทำงานต่างประเทศให้โชคดี	ตอบสนองต่อความต้องการของ ตลาด
ข. การประกอบพิธีกรรม เกี่ยวกับวัฒนธรรมความ เชื่อ	ชวานามีพิธีกรรมแสดงความเคารพต่อผีที่ เกี่ยวกับวิถีชีวิต และการผลิต และประเพณีทาง พุทธศาสนาเป็นประจำทุกปี	ชวานายังคงสืบสานประเพณีท้องถิ่น และมีพิธีกรรมตามความเชื่อเรื่องผี ตามที่ครอบครัวตนเองนับถือ รวมทั้ง การเข้าร่วมในกิจกรรมทางประเพณีทาง พุทธศาสนาของชุมชน	พิธีกรรมและประเพณีทางพุทธ ศาสนาได้ถูกปรับเปลี่ยนให้ม ความสมัยใหม่มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการประยุกต์ พิธีกรรมทางพุทธศาสนาและ ความเชื่อเรื่องผีมาสร้างสำนึก ร่วมของท้องถิ่น ได้แก่ การเลี้ยง ฝัองเก็บน้ำ ประเพณีถวาย สลากภัตขุนน้ำ บวชป่า สืบชะตา แม่น้ำ

ตารางที่ 6.1 (ต่อ)

พื้นที่วัฒนธรรม	สังคมชวานายุคพัฒนา → สังคมชวานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ → สังคมชวานายุคสมัยใหม่		
	(พ.ศ. 2504-2520)	(พ.ศ.2521-2545)	(พ.ศ. 2546-2555)
8. โลกทัศน์ชวานา			
ก. วิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ	การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล เป็นส่วนหนึ่งและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ให้ความสำคัญและคุณค่าแก่ธรรมชาติว่าเป็นรากฐานการดำรงชีวิตของชวานา การปรับตัวเข้ากับธรรมชาติในการดำรงชีวิต เกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่มีความสมดุลต่อระบบนิเวศ	การเปลี่ยนระบบการผลิตจากยังชีพมาเป็นเชิงพาณิชย์ ทำให้ชวานาลดทอนคุณค่าของธรรมชาติ ลดทอนระบบความเชื่อเรื่องผี สิ่งเหนือธรรมชาติ กฎกติกาทางสังคมประเพณีทางพุทธศาสนา และพิธีกรรมท้องถิ่น	ธรรมชาติเป็นเพียงปัจจัยในการผลิตเพื่อผลกำไร โดยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อขุดรีดทรัพยากรธรรมชาติ
ข. การดำรงอยู่ของโลกทัศน์ชวานา	ชวานาร่วมกันการกำหนดกฎกติกาทางสังคมในการควบคุมวิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่อยู่บนพื้นฐานของระบบวัฒนธรรมท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องผี และสิ่งเหนือธรรมชาติ	ค่านิยมความทันสมัย และบริโภคนิยม ทำให้ชวานามีความเป็นปัจเจกมากขึ้น ขาดความสามัคคี การแข่งขันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวม ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร และปัญหามลภาวะ	ชวานาดำรงอยู่ภายใต้นโยบายรัฐ ระบบอุปถัมภ์และการควบคุมจากระบบทุน ฟังพาทุน ความรู้เทคโนโลยี และปัจจัยการผลิตจากภายนอก

6.3 ข้อค้นพบ

การศึกษาครั้งนี้ค้นพบว่า สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลออยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมนั้น เป็นการเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงค่านิยม บรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติ และระบบสัญลักษณ์ในสังคม ซึ่งการเปลี่ยนผ่านนั้น ชาวนาได้มีการปรับตัวตามแรงกระตุ้นของทุนนิยมที่เข้ามา โดยกระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนานั้นมี 3 ลักษณะสำคัญได้แก่ รูปแบบการเปลี่ยนผ่าน ลักษณะของการเปลี่ยนผ่าน และปัจจัยที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ รายละเอียดดังต่อไปนี้

6.3.1 รูปแบบของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา

รูปแบบของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนา ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ พบว่าเป็นรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิวัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาขององค์กรต่าง ๆ ที่มีการวางแผนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

6.3.1.1 รูปแบบวิวัฒนาการ (Evolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป จากสภาพที่ง่ายไปสู่สภาพที่ซับซ้อน และมีความเข้มข้นมากขึ้น โดยเปลี่ยนจากสังคมที่มีวิถีชีวิตแบบสังคมดั้งเดิมและระบบการผลิตแบบยังชีพ มาสู่สังคมสมัยใหม่ และมีวิธีการผลิตเพื่อขายเชิงพาณิชย์ แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอนั้น ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สมบูรณ์แบบหรือเบ็ดเสร็จ ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอยังคงมีภาพที่ชาวนายังคงถือครองที่ดินของตนเอง มีศักยภาพในการผลิตเพื่อยังชีพด้วยการปลูกข้าวไว้กินเอง ปลูกผักสวนครัว เก็บหาอาหารจากธรรมชาติเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีวิต และปลูกพืชพาณิชย์ควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้เกิดรายได้ที่เป็นเงินสดไว้ใช้จ่ายในครัวเรือน

6.3.1.2 รูปแบบการพัฒนา (Development) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนให้มีการเปลี่ยนแปลง ที่มีการกำหนดทิศทาง และมีเป้าหมายตามความต้องการของคนในสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงจากแผนการพัฒนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอนั้น เริ่มในปีพ.ศ. 2504 ที่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกของประเทศไทย นำมาสู่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนน ไฟฟ้า การพัฒนาการเกษตรแผนใหม่ด้วยการพัฒนาระบบชลประทาน การส่งเสริมการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ได้ผลผลิตสูงจากกรมการข้าว การใช้ปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ และเทคโนโลยีในการผลิต นอกจากนี้ยังมีการกำหนดนโยบายและโครงการพัฒนาในระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

นโยบายและโครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในทุ่งลอ มีหลายด้านได้แก่ การพัฒนาสังคม วัฒนธรรม การพัฒนาอาชีพ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาการเกษตร การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาที่ดิน เช่น นโยบายส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิ โครงการจำนำข้าว โครงการจัดหาและพัฒนาที่ดินแก่เกษตรกร โครงการยางพาราล้านไร่ โครงการปรับปรุงโบราณสถานเวียงลอ โครงการถนนตัดผ่านทุ่งลอ โครงการขุดลอกแม่น้ำอิง ขุดลอกหนองน้ำ การสร้างอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น โดยโครงการจากส่วนกลางที่จะเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่ใช้งบประมาณสูง ส่วนโครงการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะเป็นโครงการขนาดเล็ก และใช้งบประมาณน้อยกว่า ส่วนที่มาของโครงการ บางโครงการเกิดจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน บางโครงการเป็นของภาคเอกชน บางโครงการเกิดจากความต้องการของคนในพื้นที่ แต่บางโครงการเป็นนโยบายของภาครัฐลงมาสู่ชุมชน โดยภาพรวมโครงการพัฒนาของรัฐส่วนใหญ่จะเป็นการพัฒนาด้านโครงสร้าง แต่ยังไม่ให้ความสำคัญด้านการพัฒนาระบบการผลิตด้านการเกษตรอย่างจริงจัง และไม่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการคิดริเริ่มโครงการ

6.3.2 ลักษณะของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานา

ลักษณะการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ นั้นพบว่า ทุนนิยมที่เข้ามาได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้าน ทั้งภูมิศาสตร์กายภาพ เศรษฐกิจ กลุ่มชาติพันธุ์และประชากร ความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมความเชื่อ และโลกทัศน์ชานา โดยลักษณะการเปลี่ยนจะเป็นการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง และมีความทันสมัย

6.3.2.1 การเปลี่ยนสภาพพื้นที่จากเดิมที่เป็นทุ่งนาให้กลายเป็นพื้นที่ธุรกิจเกษตรกรรม มีการบุกรุกป่าสงวนเพื่อขยายพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว นำไปสู่การสูญเสียความหลากหลายของระบบนิเวศตามธรรมชาติและความมั่นคงทางอาหาร ส่วนนายทุนได้เข้าไปช่วงชิงการใช้พื้นที่ในชนบท โดยการเข้ามาตั้งโรงงานแปรรูปผักกาดกระป๋อง โรงสีข้าวขนาดใหญ่ โรงงานอบลำไยแห้ง แปลงปลูกยางพาราขนาดใหญ่ในทุ่งลอ ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงน้ำในการเกษตร สภาพแวดล้อมเป็นพิษจากน้ำเสีย และกลิ่นเหม็นจากโรงงาน เป็นต้น

6.3.2.2 การเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมชานา โดยชานาที่ทำนาในทุ่งลอเริ่มลดน้อยลง เพราะคนรุ่นใหม่เข้าไปเรียนหนังสือ หางานทำในเมืองและตั้งถิ่นฐานในเมืองมากขึ้น การใช้ชีวิตในเมือง ทำให้คนรุ่นใหม่มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายและคนในชุมชนลดลง มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่มีความทันสมัยมากขึ้น อีกทั้งยังมีวิถีคิดในการดำเนินชีวิตบางด้านที่แตกต่างจากคนในชุมชน

6.3.2.3 การเปลี่ยนโลกทัศน์สังคมชาวนาที่มีคนเป็นศูนย์กลางของระบบความสัมพันธ์ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้ถูกลดทอนลง วิธีการบางอย่างถูกปรับให้เข้ากับยุคสมัย แต่ในภาพรวมยังคงดำรงอุดมการณ์สำนึกร่วมสังคมชาวนา โดยมีระบบเครือญาติ การนับถือผู้อาวุโส วัฒนธรรม และความเชื่อเรื่องผีในชุมชน และการนับถือพุทธศาสนาเป็นตัวเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ แต่ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติได้ถูกลดทอนลง จากการผลิตในระบบทุนนิยมที่นำทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นปัจจัยการผลิตภายใต้การพึ่งพาอำนาจรัฐ และกลไกตลาด

6.3.2.4 การเปลี่ยนภาพลักษณ์ชาวนา จากแรงจูงใจด้านราคาข้าวที่สูงขึ้น ทำให้ชาวนารวยและชาวนาปานกลางที่มีที่นาในทุ่งล่อจำนวนหนึ่ง หรือชาวนาที่เคยให้เช่าที่นา แล้วออกไปประกอบอาชีพค้าขายตามตลาดนัดในจังหวัดต่าง ๆ ได้กลับมาเป็นชาวนาอีกครั้ง หลังจากทำนาแล้วเสร็จได้ไปค้าขายเหมือนเดิม ส่วนกลุ่มข้าราชการที่เคยให้เช่าที่นาได้มาทำนาเอง ในลักษณะของนักธุรกิจทำนา โดยจ้างแรงงานชาวนารับจ้างให้ทำงานเฉพาะด้านเช่น หว่านข้าว ใส่ปุ๋ย พ่นยา เป็นต้น

6.3.2.5 การเปลี่ยนประเภทของพืชที่ปลูก เป็นการเปลี่ยนเข้าสู่ระบบพืชพาณิชย์ โดยในบริเวณที่ดอนหรือที่ราบเชิงเขาได้มีการขยายพื้นที่ปลูกยางพารา ลำไย ปาล์มน้ำมัน กาแฟ ส่วนในที่ราบได้มีการปลูกมันฝรั่ง และผักกาดเขียวปลี ซึ่งเป็นการปลูกเพื่อขายเองตามตลาดทั่วไป ขายให้กับพ่อค้าคนกลาง และอีกส่วนหนึ่งขายผ่านสหกรณ์การเกษตร

6.3.2.6 การเปลี่ยนวิธีการผลิตและเทคโนโลยีในการผลิต ในอดีตชาวนาทำนาปีละครั้ง มีการปลูกพืชระยะสั้นหลังฤดูกาลทำนา ชาวนาได้เปลี่ยนมาทำนาปีละ 2 ครั้งเหมือนกับภาคกลาง โดยใช้วิธีการหว่านและใช้เครื่องจักรในการผลิตในการเตรียมดิน การหว่าน พ่นยา และเก็บเกี่ยว ชาวนาเปลี่ยนมาปลูกข้าวเพื่อขายอย่างเดียว และซื้อข้าวกิน

6.3.2.7 การเปลี่ยนจากชาวนาเป็นแรงงานรับจ้างในกลุ่มชาวนาไร้ที่ดินและชาวนาจน ทั้งแรงงานในภาคเกษตร นอกภาคเกษตร และอุตสาหกรรมแบบรับเหมาช่วง เช่น รับจ้างทั่วไป รับจ้างพ่นยา เย็บผ้า เก็บลำไย ทำงานในโรงงาน รับจ้างกรีดยาง เป็นต้น

6.3.2.8 การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง โดยมีการเปลี่ยนระบบสังคมจากสังคมตามประเพณีไปสู่สังคมเมืองที่มีความทันสมัย จากการขยายตัวของเมืองผ่านโครงการพัฒนาของรัฐ และระบบการศึกษา ทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ทันสมัยมากขึ้น แต่ความสัมพันธ์ในสังคมลดลง ในขณะที่มีคนจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานในทุ่งล่อ ได้แก่ บริษัทด้านอุตสาหกรรมการเกษตร คนจากภาคใต้ที่มาซื้อที่ดินและทำธุรกิจเกี่ยวกับยางพารา นักธุรกิจชาวจีนที่มาเช่าพื้นที่สวนยางพาราในทุ่งล่อ ไม่มีมิติความสัมพันธ์ร่วมกับท้องถิ่น กลุ่มคนเหล่านี้ได้ล้อมรั้วที่ดิน และอยู่แยกออกไปจากชุมชน

6.3.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานา

สังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอในช่วงของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมเรียกว่าสังคมชานาแบบพึ่งพา เป็นสถานะที่ชานาพึ่งพาทายนอก ทำให้ชานามีวิถีการผลิตที่ไม่เป็นอิสระ และไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง เพราะชานาไม่มีพื้นฐานความรู้ด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ถูกบีบให้พึ่งพาทายนอกมากขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ เกิดจากสิ่งกระตุ้นจากปัจจัยภายนอก มีอิทธิพลต่อโครงสร้างสังคมแบบดั้งเดิม ทำให้เกิดภาวะทันสมัยจากผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังต่อไปนี้

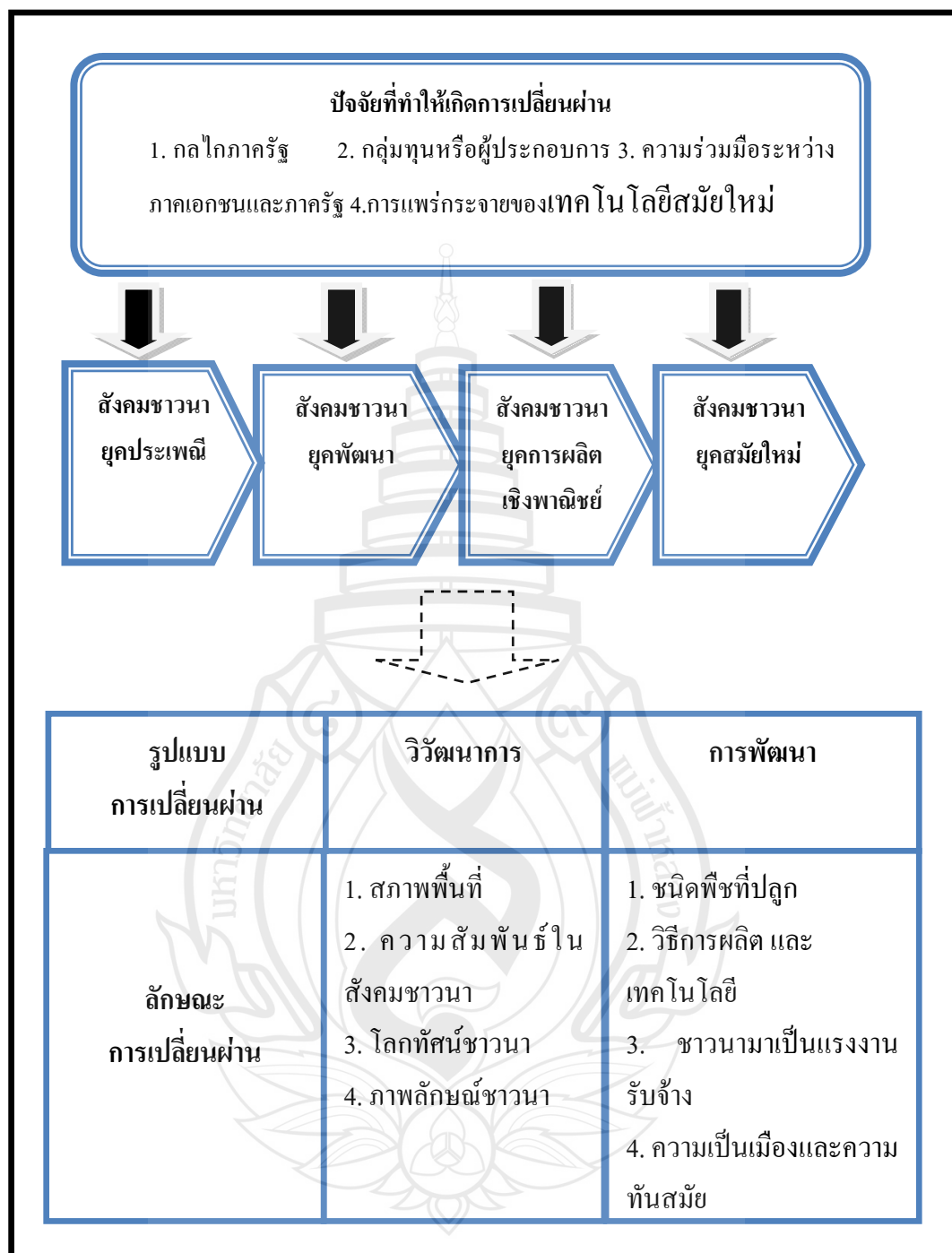
6.3.3.1 กลไกภาครัฐทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ในด้านนโยบาย แผนงาน โครงการพัฒนาต่าง ๆ การช่วยเหลือด้านการเงิน การสนับสนุนด้านวิชาการ และเทคนิคสมัยใหม่

6.3.3.2 กลุ่มทุนหรือผู้ประกอบการ ประกอบด้วยทุนภายในท้องถิ่น ทุนภายนอกที่เข้ามาซื้อที่ดิน ทำโรงงานอุตสาหกรรม แปลงยางพาราขนาดใหญ่ และทุนข้ามชาติจากประเทศจีนตามนโยบายการพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ในด้านการค้าการลงทุน การควบคุมปัจจัยการผลิต การควบคุมกลไกด้านราคา และการควบคุมการตลาด

6.3.3.3 การพึ่งพาต่อกันและความร่วมมือระหว่างภาคเอกชนและภาครัฐบาล ในด้านการส่งเสริมการค้าการลงทุน การควบคุมปัจจัยการผลิต การควบคุมราคา และควบคุมการตลาด

6.3.3.4 การแพร่กระจายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นตัวเร่งให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มาจากแรงจูงใจทางผลกำไร และเป็นตัวควบคุมกระบวนการทำงานและการผลิตซ้ำ

กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ผู้ศึกษาได้สรุปให้เห็นถึงภาพเชิงระบบของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน ดังแสดงในภาพที่ 6.1 จากสังคมชานายุคประเพณี มาสู่สังคมชานายุคพัฒนา สังคมชานายุคการผลิตเชิงพาณิชย์ มาจนถึงสังคมชานายุคสมัยใหม่ โดยรูปแบบของการเปลี่ยนผ่านจะเป็นแบบวิวัฒนาการคือ เป็นการเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไปในด้านสภาพพื้นที่ ความสัมพันธ์ในสังคมชานา โลกทัศน์ชานา และภาพลักษณ์ชานา ผสมผสานกับการเปลี่ยนผ่านแบบการพัฒนาที่มีการวางแผนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านชนิดพืชที่ปลูก วิธีการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต การเปลี่ยนจากชานามาเป็นแรงงานรับจ้าง ความเป็นเมืองที่มีความทันสมัย และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเกิดจากอิทธิพลปัจจัยภายนอกจากกลไกภาครัฐ กลุ่มทุนระดับชาติ ระดับท้องถิ่น ความร่วมมือของภาครัฐและเอกชนในด้านการค้าการลงทุน รวมทั้งการแพร่กระจายของเทคโนโลยีที่เข้ามากระตุ้นและเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชานาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอนั้น เป็นกระบวนการที่มีความเคลื่อนไหว และดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 6.1 กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

6.4 บทสรุป: ทางเลือกการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอท่ามกลาง การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม

แนวคิดทุนนิยมที่ประเทศไทยยึดถือเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศกระแสหลัก ได้ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ชาวบ้านในชนบทขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุน แล้วบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อทำกิน หนุ่มสาวอพยพไปขายแรงงานในเมืองใหญ่ คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันด้วยเงินตรา มากกว่าความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอได้ก้าวเข้าสู่ทุนนิยมตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา “ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม” ที่มีอยู่ในท้องถิ่นไม่ว่า จะเป็นทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายของระบบนิเวศได้ลดน้อยลง ทุนด้านองค์ความรู้ภูมิปัญญา ทุนด้านประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ทุนด้านความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นได้ลดความสำคัญลง ทุนเหล่านี้ถือเป็นศักยภาพ เป็นกฎกติกาทางสังคมที่คนในชุมชนใช้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ทุนนิยมทำให้ทุนทางสังคมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเสื่อมลงเรื่อย ๆ จากการพัฒนาประเทศ เช่น การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง สารเคมีได้นำมาซึ่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของชาวนา ส่วนต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นจากการใช้ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีสมัยใหม่ จากเดิมที่ชาวนาใช้ควายเป็นแรงงานในการไถนา เป็นระยะเวลาแรมเดือนถูกแทนที่ด้วยรถไถซึ่งย่นระยะเวลาการไถนาเหลือเพียง 1-2 วัน ดังนั้นรถไถจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชาวนา แต่หมายถึงต้นทุนที่เพิ่มขึ้นทั้งค่าจ้าง ค่าน้ำมัน และค่าซ่อมบำรุง การสร้างระบบสินเชื่อของธกส. และโครงการกู้ยืมเงินแก่ชาวนาของภาครัฐหลายโครงการ นำมาซึ่งหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมมาทำการผลิต การทำนาปรังที่ต้องสูบน้ำจากแม่น้ำอิง และเจาะบ่อน้ำกลางทุ่งนาเพื่อนำน้ำใต้ดินมาใช้ในไร่นา การขยายตัวของพืชพาณิชย์ การขายที่ดินให้แก่คนนอกชุมชน ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรส่วนรวม และพื้นที่สาธารณะระหว่างคนในชุมชนด้วยตนเอง และความขัดแย้งกับทุนจากภายนอกที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในทรัพยากรส่วนรวม การลดลงของความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นกติกาควบคุมพฤติกรรมคนในสังคม ก่อให้เกิดปัญหาสังคมขึ้น เป็นต้น

การสูญเสีย “ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม” ของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอตามที่กล่าวมา เกิดจากการพึ่งพาทุนจากภายนอกท้องถิ่นมากกว่าทุนภายในท้องถิ่น ทำให้สูญเสียอัตลักษณ์ ตัวตน รากเหง้า และศักดิ์ศรีของชาวนาที่เคยเป็นมา ดังนั้นการฟื้นฟูพลังและจิตสำนึกของคนในท้องถิ่น การสร้างความเป็นท้องถิ่นนิยมแทนที่ทุนนิยม โดยลดพึ่งพาทุนจากภายนอก แล้วหันกลับมาพึ่งพาทุนทางสังคมในท้องถิ่นมากขึ้น เช่น ลดใช้ปุ๋ยและสารเคมีในนาข้าว ไถกลบตอซังหรือใช้ปุ๋ยธรรมชาติบำรุงดิน การปลูกพืชอาหารตามหัวไร่ปลายนา หรือสวนครัวหลังบ้านเพื่อลด

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การปลูกพืชหลังนาแทนที่การทำนาปรัง การดูแลรักษาป่าธรรมชาติเพื่อเป็นแหล่งอาหาร การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น การทำกิจกรรมร่วมกันของคนในครอบครัว สิ่งเหล่านี้ผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ จะต้องร่วมกันสร้างและแสวงหา “ทางเลือก” ในการดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม

บทสรุปจากการศึกษาเรื่อง พื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในกลุ่มน้ำอึ่งนี้ ผู้ศึกษาได้นำเสนอให้เห็นว่า ท่ามกลางความเชื่อวาทกรรมของกระแสทุนนิยม บางชุมชนในท้องถิ่นทุ่งลอยังคงมีรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่เหนียวแน่น ยังคงรักษาความเป็นชุมชนไว้ได้ และมีการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การพึ่งตนเอง การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยมีการสร้าง “ทางเลือก” การดำรงอยู่บนพื้นฐานของทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ดังต่อไปนี้

6.4.1 การสร้างความเป็นท้องถิ่นนิยม

ท้องถิ่นนิยม (Localism) หรือชุมชนกวีตัน (Localization) เป็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชน โดยหันกลับมาสู่สิ่งที่มีอยู่ภายในชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ ฐานทรัพยากร วิถีชีวิต และภูมิปัญญา การสร้างความเป็นท้องถิ่นนิยม ทำได้ด้วยการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่นทุ่งลอด้วยพลังของคนในท้องถิ่นแทนที่ทุนนิยม ผ่านการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ พิธีกรรมการบวงสรวงผู้นำทางวัฒนธรรม หรือผีเจ้าที่ การสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Local Museum) และการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือประวัติศาสตร์สังคมที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่นทุ่งลอโดยการมีส่วนร่วม และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เพราะคนในท้องถิ่นเป็นเจ้าของความรู้ จะทำให้เกิดสำนึกร่วมของคนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการเรียนรู้ในการดำรงชีวิต ได้แก่ การผลิต การบริโภคให้อยู่ในกระแสของการพอมีพอกิน สามารถพึ่งตนเองได้ ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่นนิยมที่ยึดเอาท้องถิ่นเป็นศูนย์กลาง ให้ความสำคัญกับวิถีคิดและองค์ความรู้ของท้องถิ่น ภูมิปัญญา และทรัพยากรในแต่ละท้องถิ่น เป็นการสร้างความรู้สึกรักและหวงแหนในท้องถิ่นโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมากำหนดตนเอง

ในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ มีการสร้างความเป็นท้องถิ่นนิยมที่เกิดขึ้น เช่น ประเพณีบูชาพญาลอ³² (ละอ้อน วัฒนกิจ, 2539) หรือประเพณีบูชาพญาลอ ตำบลลอ อำเภอลอง จังหวัดพะเยา ในความเชื่อของชาวบ้าน พญาลอคือ กษัตริย์ทุกพระองค์ที่ครองเวียงลอในอดีต เป็นเทพเจ้า หรือเถนหลวง มีอาวุธคือ ตรีศูร ในปี พ.ศ. 2534 ได้มีการสร้างอนุสาวรีย์พญาลอขนาดเท่าคนจริง และประดิษฐานบริเวณด้านหน้าโบราณสถานเวียงลอ ในปีเดียวกันทางอำเภอลองได้ริเริ่มจัดงานบูชาพญาลอ เพื่อให้ชาวอำเภอลองตระหนักว่าเวียงลอเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ มีอารยธรรมที่รุ่งเรืองมานานกว่า 900 ปี จากนั้นเป็นต้นมาได้มีการสืบทอดประเพณีบูชาพญาลอ ช่วงเดือนเมษายนเป็นประจำทุกปี ในบริเวณอนุสาวรีย์พญาลอ ในปีพ.ศ. 2555 เทศบาลตำบลเวียงลอได้สร้างรูปหล่อพญาลอองค์ใหม่ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดพะเยา กล่าวได้ว่าประเพณีบูชาพญาลอเป็นประเพณีที่ผลิตซ้ำขึ้นมาใหม่ เพื่อฟื้นจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชน และสร้างให้เกิดอัตลักษณ์ในความเป็นคนเวียงลอ

อีกประเพณีคือ งานบุญบั้งไฟ ถือเป็นประเพณีประจำปีของชาวอีสานในทุ่งลอที่ได้สืบสานตามบรรพบุรุษ โดยเฉพาะบ้านปางมดแดงซึ่งถือเป็นชุมชนอีสานชุมชนแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในทุ่งลอ ได้จัดงานบุญบั้งไฟในช่วงเดือนพฤษภาคม-เดือนมิถุนายน เพื่อขอฝนจากพญาเถน³³ โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่าพญาเถนมีหน้าที่คอยดูแลให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ถ้าปีใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟ ฝนจะไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง และไม่มีน้ำทำนา แต่ถ้าปีใดจัดงานบุญบั้งไฟ ฝนจะตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่ามีความอุดมสมบูรณ์ คนในชุมชนปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อใกล้ถึงวันงานลูกหลานที่อยู่ต่างจังหวัดจะกลับบ้านเพื่อไปร่วมงาน ดังนั้นงานบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่สร้างให้เกิดความรักความสามัคคีและสืบสานประเพณีตามฮีต 12 ของคนอีสานในท้องถิ่นทุ่งลอ

จะเห็นได้ว่า ท้องถิ่นนิยมหรือชุมชนกวีทัศน์เป็นกระบวนการของท้องถิ่น ซึ่งเป็นกระแสที่รวมทั้งแนวคิด อุดมการณ์ และปรากฏการณ์ทางสังคมที่ชี้ให้เห็นถึงคุณค่า ศักยภาพ และพลังของท้องถิ่นในการต่อสู้กับกระแสโลกาภิวัตน์ที่ครอบงำทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

³² ประเพณีบูชา (บูชา) หรือบวงสรวง หรือไหว้สา เป็นประเพณีที่ทำมาตั้งแต่อดีต แตกต่างกันไปตามยุคสมัย โดยในสมัยขุนเจืองบรมราชธิราช (พ.ศ. 1625-1705) เมืองลอมยกทัพมาช่วยเมืองพะเยาทำศึกชนะพวกแก้ว จึงได้จัดงานไหว้สาต่อเมืองพะเยา ในสมัยพญาธิโลกราช (พ.ศ. 1985-2023) ครองเมืองเชียงใหม่ ได้ยกทัพไปตีเมืองน่าน เค้นทัพผ่านเมืองลอ จึงได้ตีเมืองลอไว้เป็นอำนาจ แล้วจึงตั้งหมื่นยี่ล่อครองเมืองลอ และกินเมืองน่าน เมืองลอจึงได้จัดงานฉลองไหว้สาต่อพญาธิโลกราช

³³ ชาวบ้านเชื่อว่ามิโลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกเทวดา มนุษย์อยู่ใต้อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าเป็นตัวอย่างที่แสดงออกทางด้านการนับถือเทวดา และเรียกเทวดาว่า “เถน” เมื่อถือว่ามิเถนก็ถือว่า ฝน ฟ้า ลม เป็นอิทธิพลของเถน หากทำให้เถนโปรดปราน มนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้นจึงมีพิธีบูชาเถน การจุดบั้งไฟก็อาจเป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความภักดีไปยังเถน ชาวอีสานจำนวนมากเชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาเถน และมีนิทานปรัมปราเช่นนี้อยู่ทั่วไป แต่ความเชื่อนี้ยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน นอกจากนี้ในวรรณกรรมอีสานยังมีความเชื่ออย่างหนึ่งคือ เรื่องพญาคันคาก หรือคางคก พญาคันคากได้รับกับพญาเถนจนชนะแล้วให้พญาเถนบันดาลฝนลงมาตกยังโลกมนุษย์

จาก ระบบทุนนิยม และบริโคโนมียที่เข้าไปถึงชุมชน เป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ท้องถิ่นโดยการค้นหาทรัพยากรเหง้า และอัตลักษณ์ของตนเอง รู้จักตนเอง และพัฒนาระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่พึ่งตนเองอยู่อย่างเพียงพอ อยู่อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก อย่างไรก็ตามท้องถิ่นนิยมไม่อาจจะแยกตัวอย่างเด็ดขาดกับกระแสโลก แต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์กัน และพึ่งพาอาศัยกันและกัน

6.4.2 การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ทรัพยากรธรรมชาติถือเป็นทรัพยากรส่วนรวม ที่ผ่านมาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอเกิดความเสื่อมโทรมจากการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน จากการพัฒนา และคนจากภายนอกที่เข้ามาอยู่ในทุ่งลอ โดยขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ดังนั้นแนวทางในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม และสร้างให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการ การกำหนดกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ต่อมามีชุมชนในทุ่งลอจำนวนหนึ่งได้ตระหนักถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน จึงมีการรวมกลุ่มเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณชุมชนโดยการรักษาป่าในรูปแบบป่าชุมชน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในแม่น้ำอิง การอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำในหนองน้ำ และในอ่างเก็บน้ำ โดยในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอได้มีการทำกิจกรรมฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ การจัดการป่าชุมชนที่บ้านสักลอใหม่ ตำบลหงส์หิน อำเภอน้ำโสม จังหวัดพะเยา โดยชุมชนได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ และส่วนส่งเสริมป่าชุมชน สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดพะเยา มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน สำรวจทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชน การทำกิจกรรมดูแลรักษาป่าชุมชน ได้แก่ การปลูกป่า การบวชป่า การทำแนวท่อน้ำกันไฟป่า รวมทั้งการกำหนดกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชน การปฏิบัติตามกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ได้ใช้หลักการของความเป็นเครือญาติ ถ้าครอบครัวใดมีความจำเป็นต้องการใช้ไม้ในป่าชุมชนเพื่อต่อเติมบ้านหรือทำฟืนเผาถ่านเพื่อใช้ในครัวเรือน คณะกรรมการป่าชุมชนจะมีการประชุมเพื่อพิจารณาตามความจำเป็นของครอบครัวนั้น

อีกกรณีได้แก่ การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในแม่น้ำอิง ชุมชนปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ปางมดแดงเป็นชุมชนอีสานที่อพยพเข้ามาอยู่ในทุ่งลอ แม่น้ำอิงไหลผ่านทางทิศตะวันตกของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำอิงมี ชาวบ้านได้จับมาเป็นอาหารและนำไปจำหน่าย ต่อมาความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ปลาลดลงจากการใช้

วิธีการที่ผิดประเภท ชุมชนปางมดแดงทั้ง 4 หมู่บ้านเกิดความตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว จึงร่วมกันกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำอิง มีการจัดตั้งคณะกรรมการ การกำหนดกฎระเบียบร่วมกัน การสืบชะตาแม่น้ำ และการบวชเขตอนุรักษ์ฯ ผลจากการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา ทำให้ปลามีแหล่งวางไข่ และแพร่ขยายพันธุ์ไปในแม่น้ำอิง และสร้างรายได้ให้คนในชุมชน นอกจากนี้คณะกรรมการได้ให้มีการประมงจับปลาในเขตอนุรักษ์บางส่วน และนำรายได้มาทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน พัฒนาวัด เป็นทุนการศึกษานักเรียน โรงเรียนบ้านปางมดแดง และทำกิจกรรมส่วนรวมของชุมชนอื่น ๆ

กล่าวได้ว่า การทำกิจกรรมฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการช่วยกันดูแลรักษาภายใต้กฎระเบียบที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนด และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้ระบบนิเวศตามธรรมชาติที่เป็นแหล่งต้นน้ำ แหล่งอาหาร และแหล่งไม้ใช้สอยกลับฟื้นความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมา และให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ อีกทั้งยังเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอีกด้วย

6.4.3 การดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีการกล่าวถึงอย่างแพร่หลายในสังคมไทย หลังจากการล่มสลายของระบบสถาบันการเงินและธุรกิจจำนวนมาก ประเทศไทยต้องเข้าสู่โครงการช่วยเหลือทางการเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เพื่อมาแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงได้นำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาบรรจุไว้ โดยได้นำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศ โดยย้ำให้เห็นว่าแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมายังไม่สามารถทำให้เกิดความยั่งยืนและสมดุลได้ จึงจำเป็นต้องหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมด้วยเศรษฐกิจพอเพียง หลักการเศรษฐกิจพอเพียงได้ยึดหลักทางสายกลางและความไม่ประมาท คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนการใช้ความรู้ด้วยความรอบคอบ ระมัดระวัง และมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจและการกระทำ

ในการดำเนินงานตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ได้มีหน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐ องค์กรเอกชนและภาคประชาชนนำไปประยุกต์ปฏิบัติในหลายรูปแบบ และหลายพื้นที่ของประเทศไทย ส่วนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอได้มีกลุ่มที่ดำเนินตามหลักการเศรษฐกิจพอเพียง โดยทำเกษตรกรรมทางเลือก หรือเกษตรกรรมธรรมชาติที่ไม่ใช้สารเคมีในการเกษตร มีกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้น ได้แก่ โรงเรียนชานาตำบลห้วยข้าวก่า อำเภोजุน จังหวัดพะเยา เกิดจากคนในชุมชนได้ไปเรียนรู้หลักการแนวคิด และการปฏิบัติมาจากโรงเรียนชานาที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เนื่องจากมีความ

ตระหนักว่าการทำนาปัจจุบันแตกต่างจากอดีต ชาวนาสมัยก่อนจะทำนาต้องใช้เวลาแรมเดือน ต้องไปปักค้ำที่กระท่อมกลางทุ่งนา แต่ชาวนาปัจจุบันทำนาเพียงวันเดียว โดยใช้เทคโนโลยี สารเคมี และยาฆ่าหญ้า ในการทำกิจกรรมของโรงเรียนชาวนาห้วยข้าวคำจึงได้จัดหลักสูตรการอบรม เช่น การใช้พืชสมุนไพรกำจัดแมลง การทำนาแบบไม่ไถ การลดต้นทุนในการผลิต การลดรายจ่ายในครัวเรือน เป็นต้น ทุกหลักสูตรเน้นการใช้วัตถุดิบในพื้นที่ โดยมีหลักการสำคัญคือการเปลี่ยนความคิดของคนที่มาอบรมให้หันมาพึ่งตัวเองให้มากที่สุด

อีกกรณีได้แก่ หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นการประยุกต์หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบในพื้นที่ทุ่งลอได้แก่ บ้านพวงพยอม ตำบลหงส์หิน อำเภोजุน และบ้านแวนวัฒนา ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ทั้ง 2 หมู่บ้านได้ทำกิจกรรมในด้านลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ในครัวเรือน เช่น ปลูกผักสวนครัว แปรรูปอาหาร ถนอมอาหาร ทำปุ๋ยหมักชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพ โรงสีข้าวชุมชน ป่าชุมชน เป็นต้น รวมทั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงที่มีหน่วยงานต่าง ๆ มาศึกษาเรียนรู้

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดหนึ่งที่เป็นการสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนในการที่จะมีวิธคิด วิถีการผลิต และวิถีทางเลือกของตนเอง อันจะนำไปสู่การสร้างระบบที่เป็นอิสระจากทุนนิยม และเดินทางเข้าสู่แนวพอเพียง และพึ่งตนเอง โดยเศรษฐกิจพอเพียงในโลกทุนนิยมนั้น จะเป็นจริงขึ้นได้ ต้องมีการปฏิบัติการทั้งระดับผู้บริโภคและผู้ผลิตพร้อมกัน และต้องขับเคลื่อนไปในทิศทางที่ปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต ละทิ้งโลกทัศน์ของลัทธิบริโภคนิยม กล่าวได้ว่าความพอเพียงเป็นการท้าทายอุดมการณ์ทุนนิยม เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความรับผิดชอบของผู้บริโภคที่มีต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ด้วย

กล่าวโดยสรุป สังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ทุนนิยมที่ยังคงมีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง โดยเป็นการเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไป และการเปลี่ยนที่มีการวางแผน ทำให้วิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชาวนากลายมาเป็นวิถีชีวิตที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงในด้านกายภาพ เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะความเป็นพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอที่มีความกว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญของจังหวัดพะเยา เป็นพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์พะเยา-เชียงราย และพืชเศรษฐกิจอื่นได้แก่ ยางพารา ลำไย ปาล์มน้ำมัน รวมไปถึงความเชื่อมโยงกับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในด้านโครงข่ายคมนาคมขนส่ง การค้า และการลงทุนในอนาคต

ถึงแม้ว่าในภาพรวมระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้ทำให้ชาวนาสามารถพัฒนาระบบการผลิต มีปริมาณการผลิตเพิ่มขึ้น และมีรายได้เพิ่มขึ้น สามารถซื้อเครื่องจักร และเทคโนโลยีมาใช้ใน

การผลิตได้ แต่ระบบความสัมพันธ์ของชาวนากับทุนนิยมนั้นเป็นการพึ่งพาอำนาจรัฐ อำนาจทุนทั้งทุนภายในประเทศ และทุนข้ามชาติ วิธีชีวิตชาวนาคืออยู่ในวงจรการผลิตแบบทุนนิยม ในฐานะผู้ขายสินค้า ผู้ซื้อสินค้า และผู้บริโภคสินค้าจากตลาด ชาวนาส่วนใหญ่จึงกลายเป็นกลุ่มด้อยโอกาสขาดศักยภาพในการสะสมทุน การกระจายทรัพย์สินและรายได้ที่ไม่เป็นธรรม เป็นชาวนาแบบพึ่งพาที่ถูกครอบงำ และถูกปิดล้อมด้วยอำนาจจากภายนอก แทนที่อำนาจของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติที่เคยเชื่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

อย่างไรก็ตาม บางชุมชนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ได้มีกระบวนการสร้างทางเลือกเพื่อเปลี่ยนโลกทัศน์แบบบริโภคนิยมมาเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกร่วมในการแก้ไขปัญหา และแสวงหาทางเลือกที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน แต่ยังเป็นเพียงจุดเล็กๆ เท่านั้น ถ้าหากว่าสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ตระหนักถึงการนำทุนทางสังคมและวัฒนธรรมมาสร้างสำนึกร่วมให้เกิดขึ้น ในลักษณะของการเสริมสร้างความเข้มแข็ง และการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างมีคุณภาพทั้ง 3 มิติคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ภายใต้อุปถัมภ์กับพลวัตของกระแสทุนนิยมจากภายนอกที่กำลังเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน จะสามารถนำพาความเป็นชุมชนให้ดำรงอยู่และฟื้นฟูพลังชุมชนได้ถึงแม้ว่าทางเลือกนั้นเป็นแนวคิดกระแสตรงที่เน้นการพึ่งตนเอง แสวงหาหนทางการพัฒนา และสร้างพลังอำนาจให้ตนเองในระดับชุมชนท้องถิ่น แต่ภายใต้โลกาภิวัตน์ ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเองและยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างยั่งยืนของชาวนาต้องมีความเข้มแข็งมากขึ้น และมีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อต้านกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีความเขี้ยวกรากมากขึ้นเรื่อย ๆ

6.5 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

การวิจัยเรื่องพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอกับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในกลุ่มน้ำอิง นั้นได้ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอที่มีความเป็นพลวัตอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นความรู้ทางวิชาการเรื่องพื้นที่วัฒนธรรมของกลุ่มคนที่มีระบบความสัมพันธ์กับพื้นที่ในมิติต่าง ๆ ยังคงต้องมีการศึกษาในประเด็นต่างๆ ในเชิงลึกและมีความครอบคลุมทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

6.5.1 การศึกษาเรื่องกระบวนการสร้างสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอจากการเข้ามาของระบบทุนนิยม เพื่อศึกษาสถานภาพชาวนา การดำรงอยู่ของสังคมชาวนา การสร้างสำนึกร่วม และรูปแบบของสำนึกร่วมสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

6.5.2 การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมซึ่งเป็นทรัพยากรสาธารณะในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ ด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คติชนวิทยา ชาติพันธุ์วิทยา ผู้นำทางวัฒนธรรม และทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่อย่างมากมายในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ภาครัฐ สถาบันการศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

6.5.3 การศึกษาเรื่องการปรับโครงสร้างภาคเกษตรเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ทุ่งลอ โดยเป็นศึกษาหมู่บ้านรายกรณีเพื่อให้เห็นรูปแบบและกระบวนการ เช่น การปลูกข้าว ยางพารา ลำไย ผักกาดเขียวปลี การปลูกข้าวปลอดสารเคมีในระบบพันธะสัญญา รวมถึงพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่จะเข้ามาในทุ่งลอเช่น ปาล์มน้ำมัน กาแฟ เป็นต้น

6.5.4 การศึกษาเรื่องผลกระทบจากนโยบายด้านการเกษตรของภาครัฐ และการปรับตัวของสังคมชาวนาทุ่งลอ เพื่อศึกษาว่าหลังจากนโยบายการรับจำนำข้าวของภาครัฐ ได้เกิดผลกระทบอย่างไรบ้างต่อสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในสังคมชาวนาทุ่งลอ

6.5.5 การศึกษาเรื่องทุนข้ามชาติ: การก่อกำเนิด บทบาท การขยายตัว และผลกระทบจากการพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่มีต่อสังคมชาวนาทุ่งลอในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เห็นถึงการรุกเข้ามาของทุนข้ามชาติจากประเทศจีน ที่มาเช่าพื้นที่แปลงยางพาราของกลุ่มทุนเกษตรอุตสาหกรรมและผลกระทบที่เกิดขึ้น

รายการอ้างอิง

รายการอ้างอิง

- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (2552). รายงานการศึกษาความเป็นไปได้ของการทำโซโลข้าวไทย. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- กฤษ เพิ่มทันจิตต์. (2536). ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง. กรุงเทพฯ: ศรีเอทีฟ พับลิชชิ่ง.
- กลุ่มศึกษาข้อตกลงเขตการค้าเสรีภาคประชาชน. (2553). ล้มโครงการยางล้นไร้เฟส 2. สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.ftawatch.org/all/news/19203>
- กองบรรณาธิการ. (2553). เทอร่าโกรท่มปลูกยาง100,000ไร่ กิจการเจ้าสัวเจริญหันรูกหน่อทุตฯ เกษตรครบวงจร. ประชาชาติธุรกิจ, 34(4215), 5-12.
- กองบรรณาธิการ. (2536, กรกฎาคม). แอ่งอารยธรรมเมืองพะเยา (ตอน3). วารสารศิลปวัฒนธรรม, 14(9), 72-74. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.chiangraifocus.com/2010/knowledge.php?id=7>
- กองบรรณาธิการ. (2546). สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ. วารสารจุฬาลงกรณ์รายวิ, 15(58).
- กาจ ปัญญาหล้า. (2555, 2 กันยายน). บ้านศรีจอมแจ้ง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2541). การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กิตติพงษ์ เกษมพงษ์. (2536). อุดมการณ์ทุนนิยมและผลกระทบต่อชาวนาในหมู่บ้านภาคกลางของไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านหนองผักชีเหนือ จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- เจียว ปุ้ย. (2555, 3 กันยายน). บ้านหนองข่วง ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย. สัมภาษณ์.
- คณะกรรมการหมู่บ้านหนองข่วง. (2555). แผนพัฒนาหมู่บ้านหนองข่วง หมู่ที่ 1 ตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ปี 2555-2557. [เอกสารอัดสำเนา]. เชียงราย.

คณะนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6/11 โรงเรียนพะเยาพิทยาคม. (2530). รายงานประวัติศาสตร์ของ
เวียงลอ. [เอกสารอัดสำเนา]. พะเยา.

คณะวิจัยชุมชนเครือข่ายแม่ญิงพะเยา. (2550). องค์ความรู้ว่าด้วยกระบวนการเข้าสู่การค้ามนุษย์ใน
พื้นที่ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ และตำบลลอ ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน. [เอกสารอัด
สำเนา]. พะเยา.

คณะวิจัยชาวบ้านม่วงชุม มูลนิธิพะเยาเพื่อการพัฒนา และเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา. (2549). รายงานการวิจัยเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่
ลุ่มน้ำลุ่มน้ำอิง บ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. เชียงราย.

คำ บัวจ้อย. (2555, 15 สิงหาคม). บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.
สัมภาษณ์.

คำป็น บุญทา. (2555, 3 กันยายน). บ้านหนองช่วง ตำบลแม่ลอ อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย.
สัมภาษณ์.

โครงการพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและชาติพันธุ์ล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
(ม.ป.ป.). ถิ่นฐานไทลื้อในล้านนา. สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์ 2555,
จาก http://www.sri.cmu.ac.th/ethnictai/Lue_PDF/3.pdf

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2539). สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 15 เรื่องที่
4 กิจการป่าไม้สักในอดีต. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555, จาก
[http://kanchanapisek.or.th/kp6/New/sub/book/book.php?book=15&chap=4&page=t15-4-
infodetail03.html](http://kanchanapisek.or.th/kp6/New/sub/book/book.php?book=15&chap=4&page=t15-4-infodetail03.html)

งามพิศ สัตย์สงวน. (2545). วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ:
เทกซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น.

จักรพันธุ์ วงษ์บุรณาวาทย์, อุดม เกิดพิบูลย์, วสันต์ ศิริพล และชูเกียรติ ลิสุวรรณ. (2534). รายงาน
การวิจัยเรื่อง ทศนะต่อการศึกษาและอาชีพของเยาวชนสตรีในพื้นที่ที่มีปัญหาการยินยอม/
ผลักดันให้บุตรสาวเป็นหญิงบริการกับปัญหาสิทธิมนุษยชน [เอกสารอัดสำเนา].
เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จามะรี เชียงทอง. (2554). *จากมาร์กซิสต์ถึงเสรีนิยมใหม่: การสร้างชนบทลาวในโลกสมัยใหม่และการพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ*. เชียงใหม่: วนดาการพิมพ์.

จามะรี เชียงทอง, วัฒนา สุกันสีล, จิรวัดน์ รักษาติ, สว่าง มีแสง และปริญญาวัลย์ ใจปิ่นตา. (2554). *ชนบทไทย: เกษตรระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน*. เชียงใหม่: บลูมมิ่ง ครีเอชั่น.

จิตรกร โพธิ์งาม และเรืองเดช เขจรศาสตร์. (2552). *ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ภายใต้บริบทเรื่องพื้นที่และเวลา กรณีศึกษานูญประเพณีพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ วัดพระโต บ้านปากแซง ตำบลพะลาน อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

จิระ จินตบุญกุล. (2539). *100 ปีวิชาการป่าไม้ไทย*. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้.

ละอ้อน วัฒนกิจ. (2539). *โบราณสถานเวียงลอ.พะเยา: คณะกรรมการจัดงานปูจาพญาลอ*.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2529). *บ้านกับเมือง*. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์น.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. (2537). *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*. กรุงเทพฯ :
อภิตตาพรินติ้ง.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2543). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เฉลิม ชะกันทะ. (2555, 10 มีนาคม). *รองนายกเทศมนตรีตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภอรุณ จังหวัดพะเยา*. สัมภาษณ์.

เฉลิมวุฒิ ติงคำมี. (2554). *ตำนานเมืองพะเยา*. เชียงใหม่: นครพิงค์การพิมพ์.

ชาญ วงษ์วิภาค. (ม.ป.ป.). *นิเวศวิทยาวัฒนธรรม*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

ชมรมศึกษาผลงานวิทยากร เชียงกูล. (2551 ตุลาคม, 10). ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมสร้างความ
ทุกข์มากกว่าความสุข. สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์, จาก

<http://witayakornclub.wordpress.com/2009/10/10/%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%9A%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%B8%E0%B8%99%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%A2%E0%B8%A1%E0%B8%AD%E0%B8%B8%E0%B8%95%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%AB%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%A1%E0%B8%AA/>

ชล บุญนาค. (2553). *แนวคิดที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและ
แนวคิดในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: เป็นไทพับลิชชิง.

ชัย โนชัย. (2553, 21 มกราคม). อดีตกำนันตำบลหงส์หิน อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

ชัย โนชัย. (2553, 30 สิงหาคม). อดีตกำนันตำบลหงส์หิน อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

ชัย โนชัย. (2555, 23 มีนาคม). อดีตกำนันตำบลหงส์หิน อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

ชัยวัฒน์ จันธิมา. (2551, พฤษภาคม). *บทบรรณาธิการหนังสือพิมพ์พะเยารัฐ*, 29(ปีที่แรก).

ชัยวัฒน์ จันธิมา. (2551, พฤษภาคม). *บทบรรณาธิการหนังสือพิมพ์พะเยารัฐ*, 30(ปีที่หลัง).

ชัยวัฒน์ จันธิมา. (2551, กรกฎาคม). *บทบรรณาธิการหนังสือพิมพ์พะเยารัฐ*, 32(ปีที่หลัง).

ชัยวัฒน์ จันธิมา. (2553, 21 มกราคม). นักวิชาการท้องถิ่น สถาบันปวงศญาพยาว. สัมภาษณ์.

ชัยวัฒน์ จันธิมา. (2555, 30 พฤษภาคม). นักวิชาการท้องถิ่น สถาบัน ปวงศญาพยาว. สัมภาษณ์.

ชาย โพธิ์สิตา. (2552). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

ชำนาญ จันทรเรือง. (2536). *บทบาทของทางราชการในการแก้ปัญหาโสเภณี: กรณีศึกษา
เปรียบเทียบจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

เชียวฟง. (2546). 2 ถักธิในรอบ100 ปี: ทุนนิยม&สังคมนิยม (แปลโดย อรุณโรจน์ สันติ).
กรุงเทพฯ: เอมี เทรดิง.

ณัฐวุฒิ ปงเมฆ. (2549). วิพากษ์เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง (รวมบทความวิเคราะห์สถานการณ์
เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ปีพ.ศ.2548-2549). [เอกสารอัดสำเนา]. ลำปาง.

คารณิ ถวิลพิพัฒนกุล. (2544). กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศ
กำลังพัฒนา (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เดโช ไชยทัพ. (2539). การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ศึกษากรณีการ
ประกอบอาชีพนอกไร่นากับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง
ในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ต้น ศรีเมือง. (2555, 2 กันยายน). บ้านแวนวัฒนา ตำบลบ้านแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.
สัมภาษณ์.

เดมศักดิ์ จันทร์ประยูร. (2536). การไปทำงานต่างประเทศของสตรีภาคเหนือ กรณีศึกษาอำเภอจุน
จังหวัดพะเยา. รายงานการค้นคว้าอิสระ หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมือง
และการปกครอง. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

เทอร์ตัน แอนดรู. (2527-2528). สังคมชาวนาไทยภาคเหนือ: การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง
และทางกฎหมายในศตวรรษที่ 20 (แปลโดย สุมาลย์ โทมัส). วารสารสังคมศาสตร์ คณะ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 7(1), 111-157.

ทิพวัลย์ สีจันทร์. (2546). พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง: กรณีศึกษา
ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

ชนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ์. (2550). เอกสารประกอบการสอนรายวิชาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการ
ทรัพยากรทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชนิก ฤกษ์ชาญฤทธิ์. (2554). การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร (องค์การมหาชน).

ธรรมวิมลโมลี, พระ. (2539). ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา. ม.ป.ท., ม.ป.พ.

- ธรรมวิมลโมลี, พระ. (2549). *เมืองพะเยาสืบจากอดีตเมื่อร้อยปีก่อน*. พะเยา: นครนิวส์การพิมพ์.
- ธันวา ใจเที่ยง. (2550). *นิเวศชาวนาลุ่มน้ำโขง*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ธิดา สาระยา. (2529). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์พลชัย.
- ธิดา สาระยา. (2544). *ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ธิดา สาระยา. (2545). *อารยธรรม-วัฒนธรรมในสังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ธิดญา เหล่าอัน. (2553). *ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา” อีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550: ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ธีรราช อักษรดิษฐ์. (2552). *การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ดำนานผู้คน*. เชียงใหม่: ชารปัญญา.
- นวล สักกลอ. (2555, 2 กรกฎาคม). บ้านสักท่ง ตำบลหงส์หิน อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.
- นวลน้อย ตรีรัตน์. (2552, 21 ตุลาคม). *การจัดการทรัพยากรสาธารณะ. คุณภาพ คุณประโยชน์ มติชนรายวัน*, 32(11547).
- นันทา กันตริ. (2548). *การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าว: กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุกรรมข้าวของชาวนาอีสาน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- นิเทศ ดินณะกุล. (2546). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิยพรรณ วรรณศิริ. (2529). การดิ้นรนต่อสู้ของชาวนาไทย: กรณีศึกษาของชาวนาที่จังหวัดปทุมธานีและเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร. *วารสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์*, 7(105), 105-121.
- นิรมล สุธรรมกิจ. (2551). *สังคมกับเศรษฐกิจ กรณีศึกษาประเทศไทย พ.ศ.2500-2545*. กรุงเทพฯ: เอช เอ็น กรุ๊ป.

บดินทร์ กีนาวงศ์, ปริญญากายสิทธิ์, เตือนใจ ไชยศิลป์, ปิ่นนริศ จันทิมา, พชรินทร์ ชัยอ่อนคำ,
สมบัติ วิทยาคม, สืบศักดิ์ พรหมเข้ม และวิภาวดี สิงขรวัดณ์. (2546). *ประวัติศาสตร์เมือง
เชียงราย- เชียงแสน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: มิ่งเมือง.

บัณฑิต เอื้อวัฒนานุกุล. (2546, เมษายน-พฤษภาคม). กระแสชุมชนท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์.
จดหมายข่าวสิทธิชุมชน, 2, 15-17.

บุญยัง กิตติยะ. (2555, 12 มีนาคม). ประธานกลุ่มข้าวอินทรีย์ทุ่งรวงทอง ตำบลทุ่งรวงทอง
อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

บุญรอง ปิยะวรรณหงส์. (2552, 5 ธันวาคม). กลุ่มข้าวเก่าพะเยา ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัด
พะเยา. สัมภาษณ์.

บุญรอง ปิยะวรรณหงส์. (2553, 21 มกราคม). กลุ่มข้าวเก่าพะเยา ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัด
พะเยา. สัมภาษณ์.

บุญรอง ปิยะวรรณหงส์. (2555, 15 พฤษภาคม). กลุ่มข้าวเก่าพะเยา ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัด
พะเยา. สัมภาษณ์.

บุญศักดิ์ แสงระวี. (2546). *เศรษฐศาสตร์การเมืองพื้นฐาน*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
เอมี เทรคดิ่ง.

บุญสินธุ์ มงคลลาด. (2555, 2 กันยายน). บ้านแวนวัฒนา ตำบลบ้านแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.
สัมภาษณ์.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2550). *กาลครั้งหนึ่ง: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: แอ๊ดทีฟ
พริ้นท์.

ประคอง นิมมานเหมินทร์. (2521). *ลานนาไทยคดี*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

ประเพณีท้องถิ่นภาคเหนือ. (2554). สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2555, จาก

<http://www.prapayneethai.com/th/tradition/north/view.asp?id=>.

ประมวล กานต์รังสรรค์. (2531). *แบบแผนทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาในชนบทอีสาน: ศึกษากรณีบ้านกุดขอนแก่น อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์*. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.

ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ ออบุ่น, สหทัย วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และ ชลกาญจน์ อาชนนารี. (2546). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์.

ปวน สักล่อ. (2553, 4 กันยายน). บ้านสักทอง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

ปวน สักล่อ. (2555, 14 มิถุนายน). บ้านสักทอง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). *ทุนนิยมชายแดน: นิคมเกษตรกรรมยางพาราและการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว*. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

พรใจ เดิมวาริ. (2534). *การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทภาคเหนือ กรณีศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยสาขามานุษยวิทยา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2546). *ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน*. นนทบุรี: ธารปัญญาเอดูเคชั่น.

พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. (2545). *เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม*. กรุงเทพฯ: เอดิสันเพลส โปรดักส์.

พรรณี บัวเล็ก. (2543). พัฒนาการทุนนิยมในประเทศไทยในระยะประวัติศาสตร์จนถึง พ.ศ. 2516. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 19(1), 9 - 38.

พรรณี อินตัน. (2555, 3 กันยายน). สารวัตรกำนันตำบลแม่ลอย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย. สัมภาษณ์.

พชัย พยอมยงค์. (2551). *เอกสารประกอบการบรรยายวิชาสัมมนาสังคมศาสตร์กับโลกาภิวัตน์*. ศูนย์นิพนธ์ปรัชญาดุฎิบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, เชียงราย

- ภริดา คำเด่นเหล็ก. (2551). *บทบาทสมาชิกครอบครัวในการดูแลผู้ติดเชื้อเอชไอวีที่ได้รับยาต้านไวรัส อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. การค้นคว้าอิสระ หลักสูตรพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพยาบาลชุมชน. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.*
- ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. (2540). *แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: คอมแพคท์พริ้นท์.*
- ภูเดช แสนสาหัต. (2554, 12 มีนาคม). *คติแนวคิดและพัฒนาการของการก่อภู่อัฐิในล้านนา. วารสารลือล้านนา, 2(25), 7-11.*
- ภูษณ ปริย์มาโนช. (2555). *ผลกระทบของโลกาภิวัตน์กับเศรษฐกิจโลกและสังคมไทย. สืบค้นเมื่อ 3 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.idis.ru.ac.th/report/index.php?topic=1153.0>*
- มณีมัย ทองอยู่. (2546). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.*
- มนัส เวียงลอ. (2555, 22 สิงหาคม). *ผู้ใหญ่บ้านบ้านล่อ ตำบลล่อ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.*
- มาลา คำจันทร์. (2551). *ผีในล้านนา. กรุงเทพฯ: มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค.*
- มาลี ไพรสน. (2531). *รายงานการวิจัยเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ ในแง่ความสัมพันธ์กับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ.*
- มุล จันธิมา. (2555, 14 พฤษภาคม). *บ้านสักล่อ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.*
- มุลนิธิสืบนาอะเสถียร. (2552). *สัมปทานทำไม้ บทเรียนจากสายน้ำเลือด. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555, จาก http://www.seub.or.th/index.php?option=com_content&view=article&id=79%3Aseub&catid=23%3A2009-11-02-06-29-09&Itemid=37*
- ยศ สันตสมบัติ. (2534). *แม่หญิงสี่ชายตัว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.*

- ยศ สันตสมบัติ. (2546). พลวัตความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนชาวนาภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. กรุงเทพฯ: วิทอินดิไชน์.
- ยศ สันตสมบัติ, ไพบูลย์ เสงสุวรรณ, วิเชียร อันประเสริฐ และเสถียร จันทะ. (2552). แม่น้ำแห่งชีวิต. เชียงใหม่: วนิตา.
- รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์. (2546). ทุนวัฒนธรรม วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม1. กรุงเทพฯ: พิมพ์ พรินติ้ง เซ็นเตอร์.
- รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์. (2548). นันทมัตถ์ของดิน. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (2546). หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ พ.ศ. 2442-2542. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (ม.ป.ป.). บทความเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมของไทย-ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน: ศึกษากรณีลื้อ. เชียงใหม่: สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (2552). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. กรุงเทพฯ: โอ เอส พรินติ้ง เฮาส์.
- รุ่ง ใจมา. (2554, สิงหาคม). ยวนเชียงรายในสายธาราขงศักริ. วารสารลื้อล้านนา, 2(16), 7-12.
- รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์. (2529). อำนาจการต่อรองในระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาของกลุ่มชาวนาในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- รุ่งฤทธิ์ เพ็ชรรัตน์. (ม.ป.ป.). การเดินทางของเมล็ดข้าว: เรื่องราวของคนกับข้าวและวิถีเกษตรอินทรีย์. กรุงเทพฯ: เปนไท่ พับลิชชิง.
- โรสเซ็น จอร์จ. (2519). ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง (แปลโดย สุเทพ สุนทรเกตุ). กรุงเทพฯ: สมชาย การพิมพ์.

ล้านนาคอนเนอร์. (2554). เทศกาลทำบุญปฏิบัติธรรมเข้ากรรมของคนเมืองเหนือล้านนา.

สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555 , จาก

<http://www.lannacorner.net/lanna2011/article/article.php?type=A&ID=57>)

โลกล้านนา. (2550). หงส์หิน ฉบับปริวรรต. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555, จาก

http://www.lannaworld.com/cgi/lannaboard/reply_topic.php?id=4959

วรสิทธิ์ โอภาส, สิริรัตน์ แก้วเนตร, เบญจมาศ โตปินใจ และพลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง. (2549).

รายงานการวิจัยเรื่องการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ กรณีบ้าน
ห้วยน้ำขุ่น อ.แม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2556). ผู้นำทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

วสิน ปลื้มเจริญ, โกวิท กระจ่าง และสุภาณี เวชพงศา. (2543). จิตสำนึกของเกษตรกรที่มีต่อการ
จัดการทรัพยากรการเกษตรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

วสันต์ เทพสุริยานนท์. (2546). ทฤษฎีกับการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรม. เอกสาร
ประกอบการศึกษาวิชาพช.6170 พัฒนาสัมมนา คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

วิทยากร เชียงกูล. (2526). การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย ศึกษากรณีสังคมเกษตรภาคกลาง พ.ศ.
2503-2523. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

วิระ โพธิ์เรียบ. (2549). การต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่รอยต่อระหว่าง
อุทยานแห่งชาติเขาสะเมา-เขาวงและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน. วิทยานิพนธ์
วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

วิสุทธิ ไชยครุณ. (2555, 6 กรกฎาคม). สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์

วุฒ์ อีริก อาร์. (2527). สังคมชาวนา (แปลโดย สุเทพ สุนทรเกสัช). [เอกสารอัดสำเนา].

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2524, เมษายน-กรกฎาคม). ข้อมูลใหม่ – ข้อคิดใหม่เกี่ยวกับเชียงแสนพะเยา. *วารสารเมืองโบราณ*, 7(2), 9-22.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2542). *ทัศนะนอกกรอบ: ภูมิศาสตร์-ภูมิลักษณ์ ตั้งบ้านแปงเมือง*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). *ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551ก). *คู่มืออุกคิต: ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนักของท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551ข). *พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). *นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: วชิรรินทร์ พี พี.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). *เรือนไทย บ้านไทย*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). *จากคอยตุงถึงคอยด้วน: ภูมิวัฒนธรรมยุคหินตั้งในล้านนา*. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=114#>.

ศิริชัย พามิ. (2552). *ระบบตลาดส้มเหลว*. สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.learners.in.th/blogs/posts/237167>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2550). *ฐานข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย*. สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.sac.or.th/databases/ethnic/Content/Information/taiyuan.html>.

ศูนย์วิจัยและพัฒนาอาชีวศึกษาและกระบวนการยุติธรรม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2550). *กระบวนการเข้าสู่การค้ามนุษย์*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

ส่ง กันทะขู้. (2555, 14 มิถุนายน). บ้านสักสัน ตำบลหงส์หิน อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2515). *ประชุมตำนานล้านนาไทย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สถาบันธุรกิจเพื่อสังคม. (2553). *การเกษตรแบบพันธะสัญญา*. สืบค้นเมื่อ 6 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.csri.or.th/new2012>.

สนิท สมัครการ. (2545). *การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม*. กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สมคิด วงศ์ดาว. (2555, 10 มีนาคม). บ้านไชยสถาน ตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สมพร คุณารูป. (2555, 10 มีนาคม). ปลัดเทศบาลตำบลห้วยข้าวก่ำ อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สมทรง นุ่มนวลและสารีย์ นุ่มนวล. (2548). *วิถีชีวิตและการปรับตัวของชาวนาบริเวณทุ่งไฮยา*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

สมฤทธิ์ ลือชัย. (2553, 9 ตุลาคม). ไตยวน-คนเมืองผู้คนในแผ่นดินล้านนา. *วารสารลือล้านนา*, 1, 29-32.

สมศักดิ์ ลือราช. (2529). *ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453)*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศึกษาศาสตร์. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, กรุงเทพฯ.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2550). *สังคมวิทยาชนบท แนวคิดทางทฤษฎีและแนวโน้มในสังคม*. กรุงเทพฯ: ออฟเซ็ท ศรีเอชั่น.

สมาน บัวจ้อย. (2555, 28 มีนาคม). บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สมาน บัวจ้อย. (2555, 30 เมษายน). บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สมาน บัวจ้อย. (2555, 15 สิงหาคม). บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สรัสวดี อ๋องสกุล. (2539). *ประวัติศาสตร์ล้านนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

สรัสวดี อ๋องสกุล. (2551). *ประวัติศาสตร์ล้านนา* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งเอนด์พับลิช.

สวาท สักลอ. (2555, 14 พฤษภาคม). บ้านสักทอง ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สหทัย วิเศษ. (2545). *ลุ่มน้ำอิง*. พะเยา: เจริญอักษร.

สอน แก้ววรรณ. (2554, 14 ตุลาคม). บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สัญญา กิตติยะ. (2555, 12 มีนาคม). หจก.กิตติยะเอ็นเตอร์ไพรส์ บ้านทุ่งรวงทอง ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สายฝน จิตนุพงศ์. (2553). *การเปลี่ยนแปลงสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ป่าประและความขัดแย้ง: กรณีศึกษาป่าประในเขตอุทยานแห่งชาติเขานัน อำเภอเนบพิคำ จังหวัดนครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

สาขันธ์ ไพรชาญจิตร. (2547). *การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์: แนวคิด วิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพะเยา. (2551). *ข้าวจังหวัดพะเยา*. [เอกสารอัดสำเนา]. พะเยา.

สำนักงานเกษตรอำเภอจุน จังหวัดพะเยา. (ม.ป.ป.). *สถิติการปลูกข้าวและยางพาราในอำเภอจุน*. [เอกสารอัดสำเนา]. พะเยา.

สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าว. (2551ก). *พันธุ์ข้าว กข 6 (RD6)*. สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม

2555, จาก <http://www.brrd.in.th/rkb/varieties/index.php-file=content.php&id=11.htm>

สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าว. (2551ข). พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 (*Khao Dawk Mali 105*). สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2555, จาก <http://www.brrd.in.th/rkb/varieties/index.php-file=content.php&id=19.htm>

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2527). *เมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ: พิมพ์.

สุชีพ วรรณสูตร. (2552). *ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม*. สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2555, จาก <http://sucheepost.blogspot.com/2009/05/cultutal-ecology.html>.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2548). *มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2551). *วัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อม รวบรวมบทความคัดสรรเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และวิธีการศึกษานิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมในทางสังคมและวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.

สุพล ปินตามูน. (2555, 9 กันยายน). บ้านน้ำจุ่น ตำบลลอ อำเภอลอง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สุภาพ ไชยมงคล. (2555, 10 มีนาคม). บ้านห้วยข้าวเก่า อำเภอลอง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

สุภาพร นาคบัลลังก์, เชิดศักดิ์ ตีรยาภิวัฒน์, กิตติณัฐ ชัยยะ และจิรัญญ์ จากยางโทน. (2552). *การสำรวจวัฒนธรรมหัตถ์บริเวณลุ่มน้ำอิง*. เชียงใหม่: ศูนย์โบราณคดีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุพล ดำริห์กุล. (2545). *แผ่นดินล้านนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

สุรเชษฐ์ สิริวิฑูณโน, พระ และสามเณรสยาม สักล่อ. (ม.ป.ป.). *บันทึกตำนานเจ้าหงส์หิน*. พะเยา: [เอกสารอัดสำเนา]. พะเยา.

สุริชัย หวันแก้ว. (2547). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.

สุริยา สมุทคุปต์. (2536). *จากห้วยยอดถึงบุญบั้ง*. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาของอีสาน หอไทยศึกษานิตส์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

เสรี พงศ์พิศ. (2553). *ร้อยคำที่ควรรู้*. กรุงเทพฯ: พลังปัญญา.

เสาวภา พรศิริพงษ์, พรทิพย์ อุตฺตรรัตน์, อภิญา บัวสรวง, ดวงรัตน์ คำณวัฒน์ และขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์. (2551). *พลวัตของชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี มิติทางนิเวศวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

แสง ชัมมเสโม, พระ. (2555, 9 มกราคม). วัดพระธาตุจอมพั่น ตำบลศรีดอนไชย อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย. สัมภาษณ์

โสภณปริยัติสุธี, พระครู (ศรีบรรดร์ ภิธมฺโม). (2550). *สังคมทางการเมือง การปกครองในอาณาจักรกมยว (รัฐพะเยาในอดีต) (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. พะเยา: กอบคำการพิมพ์.

หงษ์ สักกลอ. (2552, 20 ธันวาคม). บ้านสักกลอใหม่ ตำบลหงส์หิน อำเภอน จังหัดพะเยา. สัมภาษณ์.

หงษ์ สักกลอ. (2553, 21 มกราคม). บ้านสักกลอใหม่ ตำบลหงส์หิน อำเภอน จังหัดพะเยา. สัมภาษณ์.

อดุลย์ เสนาพันธ์. (2555, 31 สิงหาคม). บ้านบ่อน้อย ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เดวิด เค.วัยอาจ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. เชียงใหม่: ชิลล์เวอร์มบุคส์.

อจลรา รักยุติธรรม. (2549). *เหมืองฝายพลังชุมชนในกระแสการเปลี่ยนแปลง*. เชียงใหม่ : พงศ์สวัสดิ์การพิมพ์.

อัศวิน เนตรโพธิ์แก้ว. (2547, 6 กรกฎาคม). *โลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม. มติชนรายวัน*, 27(9614), 45.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2528). การใช้ที่ดิน: พื้นฐานของความขัดแย้งในหมู่บ้านภาคเหนือ (2516-2524). *วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 7(1), 81-110.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). *มติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2549). *วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: คปไฟ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). *จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: เดือนตุลา.

เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (2548). *โลกาภิวัตน์ ปรวิษัฒน์ ขัฒนชาติ และควมรบัผิผชอบต่อสังคมของ ปรวิษัฒน์*. กรุงเทพฯ: แอคทีฟ ปรวิษัฒน์.

แอ่งอารยธรรมเมืองพะเยา. (2536, กรกฎาคม). *ศิลปวัฒนธรรม*, 9(14), 72-74. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.chiangraifocus.com/2010/knowledge.php?id=7>

Chayanov, A.V. (1986). *The theory of peasant economy*. Manchester: Manchester University Press.

European Commission. (1997). *Annual economic report for 1997*. Brussels: EC.

Higgins, M. D. (2007). *The cultural space*. Retrieved April 4, 2012, from <http://poieinkaiprattein.org/culture/position-papers/the-cultural-space-by-michael-d-higgins/>

Hurrell, A. (1995). *Regionalism in theoretical perspective* in L. Fawcett & A. Hurrell (Eds), *Regionalism in world politics* (pp.36-73). Oxford: Oxford University Press.

Kinghill, K., Bhandhachar, P., & Renard, R. D. (1985). *The red tomb-thirty years later: A follow-up study on development of a northern Thai village (KU Daeng)*. Chiang Mai: Payap University.

Moerman, M. (1968). *Agriculture change and peasant choice in Thai village*. California: University of California Press.

Moore, W. E. (1974). *Social change*. New Jersey: Prentice-hall.

Neubeck, K. J. & Glasberg, D. S. (2005). *Sociology: Diversity, conflict and change*. McGraw-Hill Companies.

Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective Action*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

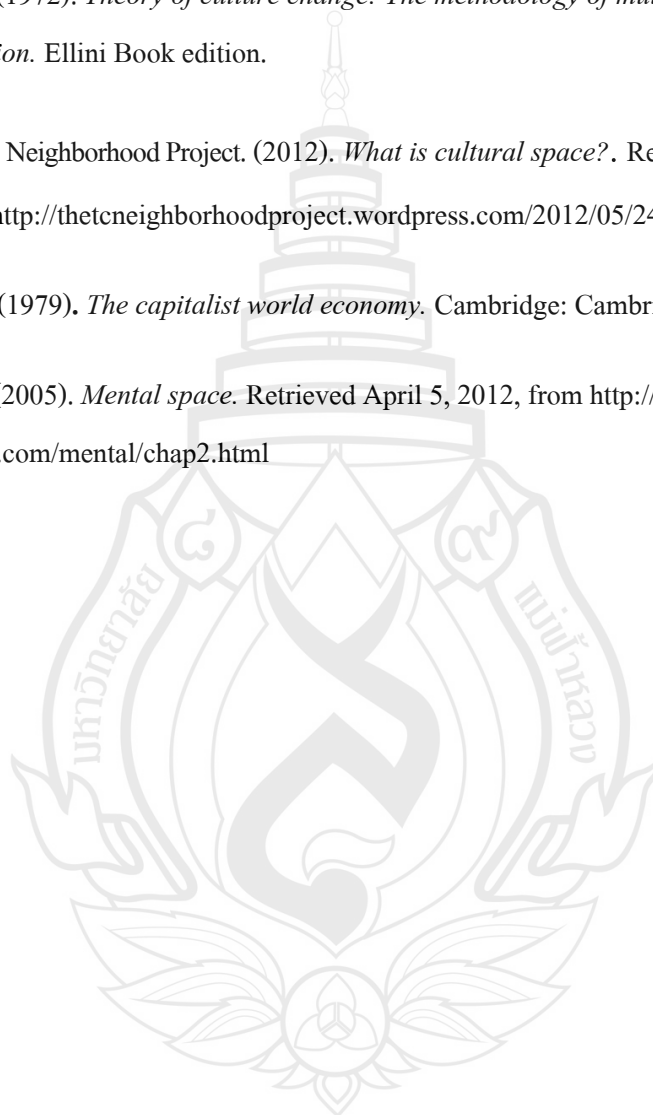
Potter, J. M. (1976). *Thai peasant social structure*. Chicago: The University of Chicago Press.

Steward, J. H. (1972). *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution*. Ellini Book edition.

The Twin Cities Neighborhood Project. (2012). *What is cultural space?*. Retrieved August 4, 2012, from <http://thetcneighborhoodproject.wordpress.com/2012/05/24/what-is-cultural-space/>

Wallerstein, I. (1979). *The capitalist world economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Young, R. M. (2005). *Mental space*. Retrieved April 5, 2012, from <http://www.human-nature.com/mental/chap2.html>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม

ประเด็นหลัก	ประเด็นย่อย	วิธีการ/เครื่องมือ
1. พื้นที่วัฒนธรรมทุ่ง ลอของสังคมชาวนา ใน ฐานะที่เป็นพื้นที่ สาธารณะ	- ลักษณะภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ เพื่อเขา แอ่งที่ราบ - ประชากรและกลุ่มชาติพันธุ์ - การตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิต และการทำมาหากิน - ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และการใช้ประโยชน์ - พื้นที่สาธารณะ ทรัพยากรส่วนรวมมีอะไรบ้าง บริเวณไหน ใช้ประโยชน์อย่างไร - แม่น้ำอิง สภาพของแม่น้ำอิงเป็นอย่างไร การใช้ประโยชน์ การจัดการอย่างไร - ระบบการผลิตทางการเกษตร ทำมาหากินอะไรเป็นอาชีพหลัก - ทำนาอย่างไร จากอดีตถึงปัจจุบัน การใช้เทคโนโลยี - ระบบการจัดการน้ำ ระบบเหมืองฝาย - ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างไร และกรรมสิทธิ์ในที่ดิน - ประเพณี วัฒนธรรม วัด โบราณสถาน และความเชื่อเรื่องผี - ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนภายในพื้นที่ทุ่งลอ และกับสังคมภายนอก - ความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการผลิต และระบบนิเวศ	-แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต - การเข้าร่วมกิจกรรม - ด้านการเกษตรและกิจกรรมทางวัฒนธรรม - การสำรวจพื้นที่ทางกายภาพ - การทำแผนที่

ประเด็นหลัก	ประเด็นย่อย	วิธีการ/เครื่องมือ
2. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	- สภาพพื้นที่และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ - ระบบสังคมและวัฒนธรรม - ระบบเศรษฐกิจ (จากปลูกข้าวเพื่อกิน มาผลิตเพื่อขายสู่เกษตรกรพาณิชย์) - ระบบนิเวศและความหลากหลาย - ระบบความเชื่อและพิธีกรรม - ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการและการใช้ประโยชน์ (จากสาธารณะสู่ปัจเจก)	- แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต - การเข้าร่วมกิจกรรม - ด้านการเกษตรและ - กิจกรรมทางวัฒนธรรม
3. ผลที่เกิดขึ้นต่อสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	- สภาพพื้นที่ ระบบนิเวศและความหลากหลาย - สังคม- ครอบครัว เครือญาติ ความสัมพันธ์ - เศรษฐกิจ - วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ - ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม	- แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต - การเข้าร่วมกิจกรรม - ด้านการเกษตรและ - กิจกรรมทางวัฒนธรรม
4. การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมชาวนาในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ	การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การใช้ปัจจัยการผลิต การเข้ามาของสถาบันการเงิน เกิดหนี้สิน ขายที่ดิน การออกไปทำงานนอกพื้นที่ การเข้ามาของทุนภายนอก การกว้านซื้อที่ดิน นโยบายของรัฐ การส่งเสริมการปลูกยางพารา การส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง การสร้างถนน เป็นต้น	- แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต - การเข้าร่วมกิจกรรม - ด้านการเกษตรและ - กิจกรรมทางวัฒนธรรม
5. การปรับตัวของสังคมชาวนาทุ่งลอ	การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต การผลิตพืชเศรษฐกิจประเภทอื่น การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร	- แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต

ประเด็นหลัก	ประเด็นย่อย	วิธีการ/เครื่องมือ
		- การเข้าร่วมกิจกรรม ด้านการเกษตรและ กิจกรรมทาง วัฒนธรรม
6. การดำรงอยู่ของสำนึกร่วม สังคมชาวนาทุ่งลอ	ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ	-แนวคำถาม ประกอบการ สัมภาษณ์ - การสังเกต - การเข้าร่วมกิจกรรม ด้านการเกษตรและ กิจกรรมทาง วัฒนธรรม

ภาคผนวก ข

แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ประวัติชีวิต

ประเด็นหลัก	ประเด็นย่อย	เครื่องมือ
ภูมิหลังของผู้ให้ข้อมูล	- เพศ/อายุ - วันเดือนปีเกิด - การศึกษา - อาชีพหลัก /อาชีพรอง - สถานภาพทางสังคม	-แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต
บุคลิกภาพ	- ท่าทาง รูปร่าง หน้าตา	- การสังเกต
ประวัติชีวิตในแต่ละช่วง วัย -ปัจจุบัน (วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยชรา)	- การเรียน - ครอบครัว - การเลี้ยงดูบุตร - การทำงาน - เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน - ที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อมรอบตัวเรา - การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม	-แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต
เครือข่าย และ ความสัมพันธ์ทางสังคม กับคนในชุมชน	- ความสัมพันธ์กับเครือข่าย เพื่อนบ้าน และคนในชุมชน - ความขัดแย้ง ปัญหาที่เกิดขึ้นและการแก้ไข	-แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต
ความคิดเห็น/ ทศนคติที่มี ต่อสังคม	- เศรษฐกิจ - สังคม การเมือง - วัฒนธรรม การศึกษา ศาสนา - ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	-แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต

ประเด็นหลัก	ประเด็นย่อย	เครื่องมือ
มุมมองต่ออนาคต	- ตนเอง - ครอบครัว - ชุมชน	- แนวคำถาม - ประกอบการสัมภาษณ์ - การสังเกต

ภาคผนวก ก

ตำนานท้องถิ่นของ “ล่อ” และ “ทุ่งล่อ”

คำว่า “ล่อ” ไม่มีความหมายในภาษาท้องถิ่นภาคเหนือในปัจจุบัน แต่มีปรากฏคำว่า “ล่อ” ในหลายที่หลายแห่ง ตั้งแต่ในตำนาน เรื่องเล่าที่มีความหมายแตกต่างกันไป ดังนี้

1. ในพจนานุกรมล้านนา-ไทยฉบับแม่ฟ้าหลวง (2547) รวบรวมโดยอุดม รุ่งเรืองศรี ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ให้ความหมายคำว่า “ล่อ” หมายถึง การเผชิญหน้ากัน หันหน้าเข้าหากัน (คำกริยา) และการผสมอย่างกัน (คำวิเศษณ์) ยกตัวอย่างเช่น หลักล่อคือ หลักป้องกันตลิ่งมิให้พังลงน้ำ ลาบล่อคือ ลาบที่ใช้เนื้อหมู เนื้อวัว เนื้อควายผสมสับเข้าหากัน

2. เกลิมวุฒิ ต๊ะคำมี (2554, หน้า 64-72) ได้ปริวรรตตำนานเมืองพะเยาฉบับวัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ปรากฏคำว่าล่อในใบลานหน้าที่ 23 เรื่อง ขุนเงินแห่งเมืองหิรัญนครเงินยาง (เชียงใหม่) ได้แบ่งราชสมบัติแก่ราชบุตร คือขุนจอมธรรมไปครองเมืองภูกามยาว โดยมีเนื้อหาตอนหนึ่งที่กล่าวคำว่าทุ่งล่อ ดังนี้

“ท้าวที่ใช้ไปเลงแลแปลผ่อกูเวียงมัทราทพหุริตา แลสถานที่อันจักตั้งเวียงดังอัน ท้าวก็อยู่หั้นล่อฟังยังราชกาน ว่าอัน ถานที่นั่นลวดได้ชื่อว่า โท่งล่อ”

ส่วนในใบลานหน้าที่ 30 เรื่องขุนเงินและขุนจอมธรรมสำรวจขอบเขตบ้านเมือง ได้ปรากฏชื่อ “ล่อ” ในเขตแดนเมืองภูกามยาว ร่วมกับเมืองเทิง หงาว เชียงแลง เชียงคำ ค่อมคา เฌม ออย ปง สะงาว แซ่คอด แซ่ลู่ แซ่หลวง แซ่เหียง แซ่คอด หนองขวาง แซ่เจียง แซ่หลวง แซ่ห่ม แม่วัง แซ่ท้อ แซ่ทาง วานเอียง ในใบลานหน้าที่ 33 และ 34 กล่าวถึงการเดินทางสำรวจเขตแดนของขุนจอมธรรมได้มาถึงคอกแก้ว ในตำนานกล่าวว่าจากนั้นไปอีกกัวเขาหนึ่ง ให้นำชาวลอกับชาวภูกามยาวมาคั้นป้าเปี้ย¹ (เกลิมวุฒิ ต๊ะคำมี, 2554) ก้อนนั้นให้ได้ชื่อว่า กัวชาเปี้ย จากนั้นได้ไปถึงลำห้วยแห่งหนึ่ง ที่มีน้ำใสมาก พระฤๅษีได้นำผ้าลงชักล่อน้ำ ลำห้วยนั้นจึงได้ชื่อว่า แม่ล่อย

3. ในตำนานพระธาตุซางคำ จากบันทึกของพระสุทธิพงษ์ สิริวิฑูโน เจ้าอาวาสวัดสักกลอใหม่ ตำบลหงส์หิน กล่าวว่าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งหมู่อรหันต์สาวก พระยาอินทร์

¹ ป้าเปี้ย คงเป็นการละเล่น หรือการต่อสู้ชนิดหนึ่ง

และพระเจ้าอโศกธรรมมิกราช เสด็จมาถึงบริเวณหนึ่งที่คันธารน้ำ คันธารข้าวมาก มีสองฟัวเมียมา ถวายหัวมันพระพุทเจ้า 3 หัว มหาอนันตเถระเจ้าจึงขอธาตุพระพุทเจ้า พระพุทของค์จึงลูบเกศา ได้ 2 เส้น ยื่นให้พระมหาอนันตเถระ พระเถระยื่นให้พระอินทร์ พระอินทร์เอากระบองไม้รวก (ไม้ ชางคำ) รับเอาเนรมิตพอบทองคำใส่ไว้ 70 วา ถมด้วยดินละเอียด (ชาวบ้านเรียกว่าโจ ธาตุ) ในตำนานกล่าวถึงคำว่า “ล่อ” มีเนื้อหาดังนี้

“พระพุทเจ้าจึงพยากรณ์ตามเนรมิตผู้เฒ่าทั้งสองว่าวันนี้นั้นวันวา กั้นแต่มันล่ออยู่ว่าอัน ฐานะที่นี้จักได้ชื่อว่าเมืองล่อ แต่แล ต่อนี้ไปเป็นหื้อเทวดา 3 ตน รักษาพระธาตุที่ต้นไม้เสี่ยะ ต้นอยู่ หนเหนืออย่าตัดต้น ไม้ต้นนั้นเลย จักเป็นอันตรายแต่แล กั้นจักขึ้นแป้งสร้าง หื้อขึ้นเลี้ยงเทวดา 3 ตน ด้วยเครื่องหวาน 3 เครื่องขาว 3 และอย่าหื้อมีของขาว ผู้จักมาอยู่สถานที่แห่งนี้ หื้อได้เป็นบุคคลที่มี ศีลบริสุทธิ์ บุคคลใดมาสร้าง มาสักการบูชา จะมีอายุหมั่นยืนยาว”

แปลความหมายได้ว่า แต่ก่อนผู้เฒ่าทั้งสองกินแต่หัวมันเป็นอาหาร ถ้าอย่างนั้นเมืองนี้ ขอให้ชื่อว่าเมืองล่อ ต่อไปนี้ให้เทวดาสามคนรักษาพระธาตุที่ต้นเสี่ยะ และห้ามตัดต้นไม้ที่อยู่ทาง เหนือ จะเป็นอันตราย ถ้าจะสร้างอะไร ให้เลี้ยงเทวดา 3 องค์นั้น ด้วยของหวาน ของขาว ยกเว้นของ ขาว คนที่มาอยู่ที่แห่งนี้ ให้เป็นคนที่มีศีลบริสุทธิ์ มาสร้างหรือมาสักการบูชา จะมีอายุหมั่นยืนยาว ดังนั้นคำว่า “ล่อ” ในตำนานพระธาตุชางคำ หมายถึง “การรอคอย”

4. เจ้าเมืองที่ปกครองเมืองล่อในอดีต ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชที่ต้องส่งส่วยให้เมืองพะเยา จะมีเจ้าเมืองมาปกครองในเมืองล่อได้มีการเรียกชื่อเจ้าปกครองเมืองตามที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก และในพงสาวดารโยนกว่า “หมื่นยี่ล่อ เจ้าหมื่นล่อราชมณฑล เจ้าหมื่นล่อเทพศรีจุฬา พญาล่อไชย มณฑล” ดังนั้นคำว่า “ล่อ” ในบริบทนี้จึงเป็น “ชื่อของเจ้าเมือง”

5. ได้มีการเล่าขานปากต่อปากกันว่า “ทุ่งล่อ” เป็นทุ่งสามหมอน เพราะเป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่จนกระทั่งถึงอำเภอเทิง การเดินทางไปค้าขายผ่านทุ่งล่อ โดยใช้ช้าง หรือล้อเกวียนจะเขียบหมอน ไปด้วย กว่าจะเดินทางถึงอำเภอเทิง สามารถเขียบหมอนเสร็จถึงสามใบจึงเรียกว่า ทุ่งสามหมอน (มนัส เวียงล่อ, 2555) ซึ่งทุ่งสามหมอนมีชื่อที่สอดคล้องกับทุ่งนาในเขตตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ ซึ่งเป็นที่ราบกว้างใหญ่เช่นเดียวกับทุ่งล่อ ชาวบ้านเรียกว่าทุ่งสามหมอนเช่นกัน อีกเรื่องราวเรียก “ทุ่งล่อ” ว่า “ทุ่งจิ้นแห้ง” (เนื้อแห้ง) มีหมายความว่า ทุ่งล่อมีความกว้างใหญ่ครอบคลุมอำเภอเชียง คำ และอำเภอจุน สมัยก่อนเดินทางด้วยล้อเกวียนกว่ามาถึงเนื้อที่นำมาเตรียมเป็นอาหารได้กลายเป็น เนื้อแห้ง (ปวน สักล่อ, 2555) ดังนั้นคำว่า “ล่อ” ในเรื่องเล่าดังกล่าวสามารถอนุมานภาพถึงความกว้าง ใหญ่มหาศาลของทุ่งล่อ

6. การเดินทางของคนไทลื้อจากเมืองพง สิบสองปันนา จากการศึกษาของอุทิศ ปฐมของ และรวงทอง สมัคร์ (มปป.) ได้บันทึกตามคำบอกเล่าของคนรุ่นเก่า แห่งบ้านทุ่งหนอง ตำบลสระ อำเภอยะม่วน ที่เล่าว่าพ่อเผ่าแสนมั่งคั่งได้นำผู้คนจำนวน 22 ครอบครัว ประมาณ 100 คนเศษ สร้างหมู่บ้านในบริเวณทุ่งไถ่ริมฝั่งน้ำปี้ ในเมืองเชียงม่วน ที่เรียกกันว่า ทุ่งล่า - ทุ่งลอ และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านแพด ตามหมู่บ้านเดิมในเมืองพง คำว่า “ทุ่งล่า-ทุ่งลอ” ที่พ่อเผ่าแสนมั่งคั่งนำชาวไทลื้อมาตั้งหลักแหล่งตามบันทึกของพ่อเผ่าอุทัย อุ่นตาล น่าจะเป็นบริเวณที่ราบตั้งแต่คอยหลวง คอยแก้ว คอยกลุ่ม จนถึงฝั่งแม่น้ำยม บริเวณบ้านทุ่งหนอง สถานที่ตั้งโบราณสถานคูเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองเชียงม่วนเก่า บริเวณทุ่งล่า-ทุ่งลอมีลำน้ำแม่ปี้ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำยมนี้เรียกว่า “สบปี้” ขึ้นเป็นแหลม มีร่องรอยของชุมชนโบราณ ชาวบ้านเคยพบกับชาวมอญในบริเวณกว้าง บ้านน้ำล้อมตั้งอยู่บริเวณนี้ ต่อมาถูกน้ำท่วมบ่อยเนื่องจากอยู่ใกล้ฝั่งยม ฝั่งปี้ ชาวบ้านจึงย้ายหนีในที่ลุด

ต่อมาพื้นที่อำเภอยะม่วนไม่สมบูรณ์ การประกอบอาชีพฝึคเคื่อง ประมาณปี พ.ศ. 2431 ชาวไทลื้อส่วนหนึ่ง ได้อพยพจากอำเภอยะม่วนที่อยู่ถึง 15 ปี ไปตั้งถิ่นฐานที่อำเภอยะม่วนได้แก่ บ้านหย่วน บ้านธาตุสบแวน บ้านมาง บ้านทุ่งมอก บ้านแพด บ้านเชียงบาน บ้านแวน บ้านแคนเมือง บ้านคอนไชย บ้านหนองลือ บ้านทราย บ้านห้วยไฟ บ้านหนองเลา บ้านหล้าไชยพรม บ้านกัวชมพู บ้านปางวัว บ้านเชียงคาน บ้านสะะ บ้านสวก และบ้านสบบง เป็นต้น (โครงการพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและชาติพันธุ์ล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, มปป.) ดังคำว่า “ลอ” ในที่นี้หมายถึง “ที่ราบลุ่ม”

7. จากการศึกษาอีสานและลาว ของศรีศักร วัลลิโภดม (2533 หน้า 256-260) ได้ถึง “ขุนลอ” โดยกล่าวว่า การสร้างบ้านแปงเมืองของลาวในระยะแรกนั้น เกิดขึ้นที่เมืองแกน อยู่ในแคว้นสิบสองจุไท ปัจจุบันเรียกว่าเคียนเบียนฟู ในเขตประเทศเวียดนาม ในบริเวณนี้เป็นที่เกิดของชนหลายเผ่าพันธุ์ได้แก่ ข่าเงะ ผู้ไท ลาวพุงขาว ฮ่อ และกาว พระยาแกนหลวงผู้เป็นใหญ่บนสวรรค์ได้โปรดให้ท้าวผู้มีบุญลงมาปกครอง คนสำคัญในระยะแรกได้แก่ ขุนลอคำ ซึ่งอพยพผู้คนมาตั้งบ้านเมืองใหม่ ลูกหลานของขุนลอคำส่วนใหญ่ได้แยกย้ายไปสร้างบ้านสร้างเมือง และกลายเป็นพวกญวนจากขุนลอคำมาเป็นขุนบรมที่มีโอรส 7 พระองค์ คนแรกชื่อ ขุนลอไปสร้างเมืองขวา (หลวงพระบาง) ในพงศาวดารล้านช้างกล่าวว่า เมื่อขุนลอยกไพร่พลจากเมืองแกนมายังลุ่มน้ำโขงนั้น ได้มาที่บริเวณที่มีชื่อเรียกว่า เชียงคาง เชียงทอง เป็นบ้านเมืองอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว ได้จับลูกหลานของขุนลาวไปอยู่เมืองน้ำทา ถือได้ว่าเป็นการสร้างอาณาจักรล้านช้างขึ้น

8. มีชื่อปรากฏ “เวียงลอ” ในศิลาจารึกวัดป่าใหม่ ซึ่งเป็นวัดร้างอยู่ในเวียงลอ ความในจารึกกล่าวถึง เจ้าหมื่นหล่อเทพศรีจุฬา สร้างวัดป่าใหม่เมื่อ จ.ศ. 859 (พ.ศ. 2040) ถวายเป็นพระราชกุศลแก่พระมหาเทวีเจ้า และพระมหากษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ และกล่าวถึงการกำหนดขอบเขตวัดนี้ว่า

ให้อยู่ในพื้นที่ด้านตะวันออกจรดแม่น้ำ ด้านใต้จรดคูเมืองด้านนอก (คือเวียงภาษาถิ่น “ค้อ” หมายถึง “คู”) ด้านตะวันตกห่างออกไปร้อยละ ด้านทิศเหนือจรดคูเมือง ในตอนท้ายของจารึกยังบอกว่าผู้ใดมาครองเมืองต่อไป ขอให้บำรุงพระพุทธศาสนา และวัดป่าใหม่นี้สืบไปอย่าได้ทำลาย ความในศิลาจารึกชี้ให้เห็นว่า “เวียงลอ” เป็นเมืองโบราณที่มีคูเมืองกำแพงเมืองล้อมรอบอย่างน้อยสองชั้น และชื่อเมืองลอ ก็เป็นชื่อที่เรียกกันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนในตำนานพระเจ้าทองทิพย์ วัดสวนตาล เมื่อนำนานในสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 1993 กราวที่เสด็จไปตีเมื่อนำนานยกทัพผ่านเมืองลอ และตั้งขุนนางครองเมืองลอด้วย จะเห็นได้ว่าเมืองลอเป็นเมืองสำคัญที่อยู่ระหว่างเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงทอง เมืองเทิง เมืองพะเยา เมื่อนำนาน และล้านช้าง (สงวน โขตีสุขรัตน์, 2515, หน้า 488)

ภาคผนวก ง

กรณีประวัติชีวิตของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอ

1. ยายหอม

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

ยายหอม เกิดปีพ.ศ. 2476 อายุ 80 ปี เป็นคนบ้านสักลอแต่กำเนิด รูปร่างสันทัด ผิวขาว สุขภาพภายนอกดูแข็งแรง แต่มีโรคประจำตัวคือ โรคหัวใจต้องไปรักษาที่โรงพยาบาลในจังหวัด เชียงใหม่ทุกเดือน พ่อและแม่ของยายหอมอยู่ที่บ้านสักลอบริเวณใกล้โรงเรียนบ้านสักลอในปัจจุบัน ตั้งแต่มีไม่กี่หลังคาเรือน ยายหอมแต่งงานกับตาแก้วมีลูกทั้งหมด 9 คน เป็นผู้หญิง 5 คน และผู้ชาย 4 คน ยายหอมมีความภาคภูมิใจในตัวเองมาก เพราะตนเองไม่ได้เรียนหนังสือ แต่สามารถส่งลูกทั้ง 9 คน เรียนหนังสือได้หมดทุกคน โดยยายข้าว เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่เก็บเงินให้ลูกได้เรียนหนังสือ อีกอย่างยายหอมเล่าว่าตอนเด็ก ตาแก้วอยากเรียนต่อเพื่อเป็นตำรวจ แต่ไม่ได้เรียน เพราะต้องช่วยพ่อแม่ทำนา ดังนั้นตาแก้วและยายหอมจึงสนับสนุนให้ลูกๆ ทุกคนได้เรียนหนังสือ

ปัจจุบันลูกทั้ง 9 คนของยายหอม จบการศึกษาและมีงานทำทุกคน บางคนรับราชการ บางคนทำธุรกิจส่วนตัวอยู่ในประเทศไทย และประเทศอังกฤษ มีหลานทั้งหมด 13 คน ยายหอมกล่าวว่า ลูกๆทุกคนทำให้ยายหอมมีความสุข อยากได้อะไรก็ทำให้ ตนเองจึงมีภาคภูมิใจในลูกๆ ทุกคน ตอนนี้ตนเองมีพร้อมทุกอย่าง ผิดกับสมัยตอนที่ลำบากมาก จะกินอาหารดีก็ไม่ได้กินเหมือนคนอื่น เสื้อผ้าก็ไม่มี ทำให้มีความอดทนมาก และลูก ๆ ทุกคนก็ถูกฝึกมาให้มีความอดทน

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

ตอนเด็ก ๆ ยายหอมเล่าว่า พ่อแม่ของยายหอมมีบ้านที่บ้านสักลอ แต่การทำมาหากินลำบาก จึงได้ย้ายครอบครัวเลี้ยงวัวเลี้ยงควายบริเวณริมแม่น้ำอิง บริเวณนั้นชาวบ้านเรียกว่า บ้านท่าหรือ บ้านท่าป่าเมียง² ยายหอมจึงเกิดในป่าริมแม่น้ำอิง และไม่ได้เรียนหนังสือ เพราะถ้าไปเรียนหนังสือ ต้องไปเรียนในหมู่บ้านสักลอ และไม่มีคนเลี้ยงวัวควาย ชีวิตวัยเด็กของยายหอมจึงอยู่กับวัวควายเป็นหลัก และทำมาหากินจากธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ อาหารหลักจะเน้นปลาจากแม่น้ำอิง และกลางทุ่งนาที่มีมากมาย ได้ปลามากจะทำเป็นปลาไร่ ปลาแห้ง ปลาต้ม บางครั้งลูกหลานมา

² พ่อค้าเมียงจากบ้านสักลอ และบ้านเกียง จะเดินทางไปค้าขายเมียงที่อำเภอโป่ง และมาพักค้างในบริเวณนั้น จึงเรียกว่าบ้านท่าป่าเมียง

เที่ยวหาที่บ้านจะเอาเป็นของฝาก หรือนำปลาแห้งไปแลกข้าวเมื่อไม่มีข้าวกิน คนสมัยก่อนมีสุขภาพที่แข็งแรง ไม่เจ็บป่วยง่าย แต่ถ้ามีไข้จะเก็บหาสมุนไพรจากป่ามาต้มและดื่มกิน

ในการบุกเบิกที่นาเพื่อปลูกข้าว พ่อแม่ของยายหอมจะใช้ควายช่วยบุกเบิกที่ดิน และได้ที่นาเกือบร้อยไร่ ต่อมาวัวที่ครอบครัวยายหอมเลี้ยงไว้เกิดโรคติดต่อตายทั้งหมด เหลือแต่ควาย อยู่มาได้ระยะหนึ่ง น้ำอิงเอ่อท่วมบ้านแรมเดือนเกือบทุกปี บางปีน้ำท่วมนาจนข้าวเน่า และปลาขึ้นมากินข้าวที่ปลูกไว้ ทำให้ข้าวไม่พอกินในครอบครัว ต้องหาชุดหั่วกลอยในป่ามาต้มกิน หั่วกลอยถ้าต้มไม่เป็น กินแล้วจะเวียนศีรษะ หรือบางครั้งนำหน่อไม้ หัวมัน ฟักทองจะนำมาต้มรวมกันกินแทนข้าว

เมื่อยายหอมอายุประมาณ 10 ขวบ การทำนาที่มีความลำบาก เพราะข้าวได้ผลผลิตน้อย พ่อแม่จึงละทิ้งที่นาริมแม่น้ำอิง และพากันย้ายครอบครัวมาอยู่บ้านสักกลอตตามเดิม และบุกเบิกที่ดินซึ่งเป็นป่าแขม ป่าเลา ป่าอ้อให้เป็นที่นาโดยใช้จอบ ครอบครัวยายหอมมาบุกเบิกที่นาปลูกข้าวประมาณ 4-5 ไร่ เครื่องมือทำนาจะมีแอก ไถ ง่อน เฝือ และแอ่ว (สะเทวียน) ใช้สำหรับตีข้าว ยายหอมเล่าถึงการบุกเบิกที่นาและการทำนาในสมัยอดีตว่า

“ถ้าไถนาด้วยวัวจะใช้วัวคู่ ถ้าควายจะใช้ไถสั้น และไถตัวเดียว ถ้าจะบุกเบิกนาใหม่ก็ต้องใช้มะบุบ³ ทำเป็นซี่ ๆ ทำขอ เอาไม้เป็นท่อน ทำให้มันกลิ้งไป เราก็ขี่ควายไปด้วย ให้หญ้ามันล้ม แล้วแซ่หญ้าใหญ่หญ้าตาย เสร็จแล้วก็ใช้ไม้แทงเอาข้าวไปใส่ ได้ไถ ไถแค่ให้หญ้าตาย ทางหรือกระทั่งไปเรื่อย ๆ แล้วก็เอาข้าวหยอดลงไป ถ้าเอากลิ้งนาที่จะไปขุดดินดี ๆ แล้วก็หว่าน แล้วก็ลากขี้นวัวควายไปใส่”

นอกจากทำนาแล้ว ยังปลูกข้าวไร่บนดอย โดยมีพันธุ์ข้าวที่ปลูกคือ ข้าวชิมและข้าวฮ้าว รวมทั้งทำมาหากินจากธรรมชาติเช่น หาปลาจากแม่น้ำอิง หาหน่อไม้ ไข่มดแดง แมงมัน ผักต่างๆ จากป่าเช่น ผักหวาน ผักสาบ ผักมะแดง ผักพ้อคำดีเมีย เห็ดชนิดต่างๆ เช่น เห็ดถอบ เห็ดดิน เห็ดแดง เห็ดไข่เห็ดอง นอกจากนี้ยังเลี้ยงไก่และหมูเป็นอาหาร สภาพหมู่บ้านในสมัยนั้นยังเป็นป่ารกทึบ เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และสัตว์ป่าหลายชนิด ส่วนไก่และหมูที่เลี้ยงไว้ในคอก เสือในป่ายังมาขโมยกินตอนกลางคืน ส่วนวัวควายจะปล่อยให้หากินในป่า เมื่อถึงเวลาทำนาจะไปตามควายในป่า โดยวัวจะเลี้ยงไว้เพื่อเทียมล้อเกวียนและขาย

พันธุ์ข้าวที่ปลูกจะเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง เช่น ข้าวผาสีง ข้าวดอกดอกพรวัว ข้าวดอกพุด ข้าวหอมพม่า โดยจะปลูกไว้กินในครอบครัว ไม่ได้ขาย บางปีผลผลิตข้าวที่ได้ไม่พอกิน ต้องหาปลาไปแลกข้าวกับญาติพี่น้องหรือคนไทลื้อแถวบ้านปางมดแดง และบางครั้งขุดหั่วมัน หั่ว

³ เครื่องมือทุ่นแรงในการบุกเบิกที่นา ทำจากท่อนไม้แล้วเจาะรอบ ๆ นำไม้เหลาเป็นซี่มาใส่ลักษณะเหมือนเฟือง

กลอยกินแทนข้าว ขยายหอมเล่าให้ฟังถึงการใช้ชีวิตในอดีตที่มีแต่ความลำบาก การทำนาสมัยก่อนต้องหาพันธุ์ข้าว ปิ่นโตใส่อาหาร ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ จากบ้านเดินไปยังทุ่งนา บางครั้งถ้าฝนตกลงมาตอนเช้าคันทนาที่ทำใหม่จะล้นมาก บางครั้งหกล้มข้าวของตกกระจาย

“สมัยก่อนที่ดินไม่มีการซื้อขาย ใครอยากได้แค่ไหนก็บุกเบิกกันเอง สัตว์ป่า และป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ มีข้าวมีปลาก็แบ่งกัน เพราะบ้านอยู่ใกล้ ๆ กัน เมื่อก่อนเสื้อผ้าไม่ค่อยมี ต้องปลูกฝ้ายมาปั่นฝ้าย ทอผ้าและตัดเป็นเสื้อผ้านุ่ง ต้องหาข้าว ไข่มองกระเดื่องดำข้าว กลางวันต้องไปเลี้ยงวัว ควาย ชีวิตสมัยก่อนของกินหาลำบาก ต้องไปหาในป่า ยังไม่มีใครปลูกอะไรมาก เพราะปลูกก็ไม่รู้จะเอาไปขายให้ใคร เงินในสมัยนั้นไม่มีค่า เพราะไม่มีใครใช้”

สมัยก่อนในน้ำอิงจะมีปลามากมายเช่น ปลาข้าว ปลาตอง ปลาหว่า ปลาเพี้ย ปลากด ปลากัง ปลาแค้ ปลาสะตูป ปลาสะเด็ด ปลาหลด ปลาจอนทราย ปลาชีว ปลาอิหรอย ปลาหลด ปลาเลื่อย ปลาช่อน ปลาคูกกิโด ปลากะทิง เป็นต้น เครื่องมือในการหาปลาจะมีขอ มีสวิง แห จำ แขง จีบ ซ่อ ล่อ ไซ หัวหมู ไซลั่น มีซึ่งเขาจะทำกระตอบเล็ก ๆ แล้วก็เอาหญ้าไปกัน ส่วนเรือพายหาปลาจะมีไม่ทุกบ้าน ถ้าบ้านไหนที่ต้องการก็จะไปหาไม้มาขุดเรือจะใช้ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน เมื่อหาปลาได้ก็นำมาแบ่งกัน ปลาที่เหลือก็นำไปทำเป็นปลาแห้ง ปลาฝัก ปลาต้ม ปลาร้าแห้ง จี๊ปลาหมใส่ปลาตอง ขยายหอมเล่าให้ฟังถึงการนำปลาแห้งไปขายที่เชียงใหม่ว่า

“บางครั้งก็หาไปเอง และจ้างคนหา เพราะว่าขายแถวนี้ไม่มีคนซื้อ บ้านไหนก็มีเหมือนกัน จึงเอาไปขายที่เชียงใหม่ กลับมาก็เอาร่มเชียงใหม่มาก็กลับมาขายอีก ร่มกระดาดสีแดง ขยายมาตามทาง ข้าวสารต้องเอาใส่กระสอบ มัดติดเอว หาบก็หนัก เวกก็หนัก คำน้ำพริกใส่กระบอกไม้ไผ่ ไร่ทำแกงกินระหว่างทาง ถ้าข้าวหมดกลางทาง ก็ไม่ได้ซื้อกินเพราะว่าไม่มีร้านขาย ก็เอาปลาที่เอาไปขายขอแลกข้าวกิน ประมาณ 7-8 วัน ไปกลับประมาณ 15 วัน”

ด้านประเพณี พิธีกรรมในที่เกี่ยวข้องกับข้าว ก่อนปลูกข้าว ชาวนาทุกคนจะร่วมกันทำพิธีสวดมนต์ ตอนเช้า เจ้าของนาจะบอกกล่าวแม่ธรณีว่าวันนี้เป็นวันดี จะมาปลูกข้าว ขอให้ฝนตกให้พอเหมาะ และนำสายสิญจน์มามัดรอบคันข้าว เมื่อถึงช่วงเก็บเกี่ยว บริเวณคันข้าวที่ทำพิธีสวดมนต์จะยังไม่เกี่ยว รอเกี่ยวที่อื่นหมดก่อน เมื่อเกี่ยวข้าวที่สวดมนต์แล้วเสร็จจะนำมาใส่ตะกร้าและนำขึ้นฉางเรียกว่าขวัญข้าว หลังจากแล้วเสร็จฤดูกาลทำนาชาวนาจะสู่ขวัญควาย โดยให้พ่ออาจารย์มาทำและบอกว่าที่เราได้คำว่า ได้ดี ก็ขอขมาราโทษ จะได้ไม่เป็นบาป

ยายหอมเล่าถึงการใช้ชีวิตในอดีตว่า คนสมัยก่อนจะชอบสูบบุหรี่ กินเมี่ยง และเคี้ยวหมาก เมี่ยงไปซื้อที่บ้านเกียง เสื้อผ้าทอเองโดยเดินทางหาบปลาแร่ ปลาแห้งไปแลกผ้าที่เมืองปง เมืองจิม เมืองออยโดยปลา 1 จี๊ด ได้ผ้า 2 จี๊ด เดินไปใช้เวลาไปกลับ 7-8 ค่ำ ส่วนเกลื่อนั้นสำคัญมากต้องไปซื้อที่เชียงใหม่ ถ้าก่อนจะถึงฤดูทำนาชาวบ้านจะเตรียมพริกแห้ง เกลือ ปลาทุเค็ม รูนเส้นมาคูนไว้ ส่วนการขายข้าวจะนำไต้ล่อเกวียนเทียมวัวไปขายโรงสีคนจีนที่บ้านปล้อง อำเภอเทิง โรงสีอำเภอพานและโรงสีในอำเภอเมืองพะเยา การเดินทางไปขายข้าวเป็นกลุ่ม และพักค้างคืนกลางทาง ยายหอมเล่าว่า เมื่อถึงกลางคืนจะเอาเกวียนล้อมวัวอยู่ข้างใน คนจะนอนไต้ล่อเกวียนเพื่อป้องกันโจรมาปล้นวัว

ส่วนความเชื่อที่เกี่ยวกับผีเจ้าหลวงที่บ้านสกลอย ยายหอมเล่าว่า ผีเจ้าหลวงเป็นผีบ้านผีเมือง เป็นผีที่รักษาบ้าน ชาวบ้านสกลอยจะนับถือกันทุกคน และมีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงด้วยควายเป็นประจำทุกปี ๆ ละสามครั้งในเดือนสี่ เดือนหกและเดือนเก้า คนในหมู่บ้านเมื่อจะเดินทางไปค้าขายมักจะไปไหว้และขอให้ผีเจ้าหลวงช่วยรักษาให้เดินทางปลอดภัย อยู่ดีมีสุข โดยมีข้าวจ้ำหรือคนใช้ของเจ้าหลวงเป็นผู้ดูแลเมื่อมีการเลี้ยงผีโดยมีการเก็บเงินจากชาวบ้านทุกหลังคาเรือน

ปีพ.ศ. 2482 เป็นช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการทิ้งระเบิดจากเครื่องบินญี่ปุ่น ช่วงนั้นยายหอมยังเป็นเด็กอายุประมาณ 8 ขวบ อยู่ที่บ้านท่าป่าเมี่ยง มีเครื่องบินบินว่อนไปมา ชาวบ้านหุดหลุมหลบภัยกันทุกบ้าน เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินผ่านมา จะพากันวิ่งเข้าไปหลบในหลุม ในช่วงนี้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่อย่างลำบาก หากครอบครัวใดมีผู้ชาย มีล่อเกวียน และวัวควาย จะถูกทางการเกณฑ์ไปบรรทุกลูกกระสุน และไปขุดถนนที่เชียงราย ยายหอมเล่าเหตุการณ์ในช่วงนี้ว่า

“ตอนนั้นชาวบ้านพากันหุดหลุมหลบภัยกันทุกบ้าน โดยจะหุดหลุมเป็น 4 เหลี่ยม แล้วก็สานตะเข้ใส่เอาดินเข้าไ้สุดไ้ทางนี้ แล้วก็ที่หลบไ้อีกที่หนึ่ง สมัยที่รบกันเครื่องบินจะบินมาประมาณ 30 – 40 ลำ พอเห็นเครื่องบินมาก็รีบพากันวิ่งหนีลงหลุม กลัวเขาจะมาทิ้งระเบิด ไฟก็ไม่มี น้ำมันก็ไม่มี”

ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2456 ซึ่งบริษัทแองโกล-สยามได้สร้างทางรถไฟสำหรับขนไม้จากเขตป่าสงวนแม่จูนไปยังลำน้ำแม่ยมที่เมืองปง ก่อนที่จะนำไม้ล่องรวมกันจุกใหญ่ เพื่อลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากน้ำโพ ถึงแม้จะมีการตัดไม้แต่ทุ่่งล่องช่วงนี้ยังมีความอุดมสมบูรณ์ของอาหารจากธรรมชาติ ตอนนั้นยายหอมยังเด็กได้เล่าให้ฟังถึงการเข้ามาตัดไม้ของต่างชาติว่า

“ฝรั่งคนไทยเอาไม่ล่องน้ำอิงไปออกทางไหนไม่รู้ ตอนนั้นเล่นน้ำกับเพื่อนก็แอบไปดูเห็นช้าง และเรือ ถ้าไม่ไปติดจะเอาช้างดึงออก ไม่นานใหญ่มาก เต็มน้ำอิง หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทางรถไฟได้รื้อทางรถไฟเล็กที่ใช้น้ำอิง”

เมื่อยายหอมอายุประมาณ 18 ปี พ่อของยายหอมเสียชีวิตด้วยโรคไตเพราะทำงานหนัก ต่อมายายหอมได้แต่งงานกับตาแก้วซึ่งเป็นพ่อหม้ายที่มีอายุแก่กว่า สมัยนั้นไม่มีการแต่งงาน ถ้ารักกันชอบกันก็มาอยู่ด้วยกัน และไม่มีการจดทะเบียนสมรส สมัยก่อนคลอดลูกเองทั้ง 9 คนที่บ้าน เพราะถ้าเดินทางไปโรงพยาบาลที่อยู่ในตัวเมืองเชียงรายจะต้องใช้ล้อเกวียน และใช้เวลานาน ต่อมาแม่หอมได้จดทะเบียนสมรสกับตาแก้ว เพราะต้องกู้เงินจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) จำนวน 5,000 บาท มาใช้ในการทำนา แต่ไม่นานตาแก้วก็มาเสียชีวิต ทำให้ยายหอมต้องทำนาเลี้ยงลูกๆ และลูกทุกคนเมื่อเป็นเด็กได้ช่วยเหลือพ่อแม่ทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ทำสวน ข้าวโพดจวบจนแต่งงานออกเรือน ยายหอมเล่าว่าตาแก้วสนับสนุนให้ลูกๆ ทุกคนเรียนหนังสือ เพราะตนเองอยากเรียนหนังสือแต่ไม่ได้เรียน จึงต้องการให้ลูก ๆ ทุกคนได้เรียนหนังสือ แต่ยังคงต้องช่วยงานบ้านอีกด้วย โดยก่อนไปโรงเรียน ยายหอมจะเรียกให้ไปช่วยงานในสวน เมื่อถึงเวลาก็กินข้าวและไปโรงเรียน หลังจากเลิกโรงเรียนตอนเย็นทุกคนจะไปช่วยทำนา และหาบฟางไปให้ควายกิน หลังจากจบจากโรงเรียนบ้านสักล่อ ยายหอมได้ส่งลูกผู้ชายคนโตส่งไปเรียนที่โรงเรียนปิยมิตร ในอำเภอเชียงคำโดยจะนำข้าวไปให้ปีละ 60 ถัง ต่อมาได้ไปเรียนต่อที่จังหวัดลำปาง เชียงใหม่โดยไปอาศัยพระที่วัด ส่วนลูกผู้หญิงจะส่งให้เรียนใกล้ ๆ บ้านในอำเภอยางมาตย์ เมื่อลูกทุกคนศึกษาจบมัธยมศึกษาปีที่ 6 ได้หางานทำ และชวนขวายหาที่เรียนเพิ่มเติมด้วยตัวเอง และส่งน้องเรียนต่อ

ยายหอมเล่าว่า ตั้งแต่มีการเข้ามาของรถไฟเจ้าทุ่ง (รถไฟเดินตาม) โดยชาวบ้านกู้เงินจากชกส.มาซื้อ การทำนาด้วยควายเริ่มหายไปจากทุ่งนา รถไฟทำให้มีความสะดวกรวดเร็ว แต่เปลืองเงิน แต่ใช้ควายไม่เปลืองเงิน แต่ทำนาได้ทีละน้อย เมื่อยายหอมอายุได้ประมาณ 50 ปี ลูกๆ เรียนจบได้ทำงานกันทุกคน ยายหอมจึงหยุดทำนาและให้ลูกบางคนที่ไม่ได้รับราชการทำนาต่อ ยายหอมเล่าว่า การทำนาสมัยต่อมาเริ่มมีการจ้างแรงงาน การช่วยเหลือกันในการทำนาได้ลดลง เพราะใครมีเงินมากก็จะทำนาแล้วเสร็จได้ไว ปัจจุบันแรงงานรับจ้างเริ่มลดน้อยลง เพราะคนทำนาเป็นเริ่มแก่ตัวลงและตายไปมาก คนหนุ่มสาวตอนนี้ทำนา และเกี่ยวข้าวไม่เป็น อีกทั้งมีการใช้รถปลูกข้าว และรถเกี่ยวข้าว ทำให้มีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น การกู้เงินจากชกส.มาซื้อเครื่องจักรในการทำนา ทำให้ชาวนาเป็นหนี้สินกันมากขึ้น แต่สามารถใช้หนี้ชกส.ได้เรื่อย ๆ

เมื่อยายหอมได้หยุดทำนา ที่นาส่วนหนึ่งได้แบ่งให้กับลูก ๆ ส่วนที่นาของยายหอมที่มีอยู่ได้ให้เช่าในรูปแบบทำนาผ่าครึ่ง เมื่อมีการทำนาปรังเกิดขึ้น ยายหอมเล่าว่าคนที่ไปขายผ้าต่างจังหวัดได้เห็นการทำนาปรังภาคกลาง จึงกลับมาทำนาปรังที่บ้านโดยใช้การเจาะน้ำบ่อกลาง

ทุ่งนา ปรากฏว่าได้ผลดี จึงมีการขยายพื้นที่ทำนาปรังมากขึ้นตามปริมาณน้ำที่มี ขยายหอมจึงได้เปลี่ยนเป็นวิธีการขายหลังนา⁴ เป็นรายปีในไร่ละ 3,200 บาท ให้แก่คนที่มาเช่าทำนาทั้งนาปีและนาปรัง

ครอบครัว เครือญาติ และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

การทำนาในอดีตที่ต้องไปค้างแรมกระท่อมกลางทุ่งนา ยังต้องเผชิญกับโจรที่มาลักขโมยวัว ควาย ดังนั้นคนในครอบครัวจึงมีการแบ่งกันเฝ้าเวรยาม โดยจุดกองไฟเป็นประจำทุกคืน และมีสุนัขมาเฝ้าควาย ช่วงที่มีไฟฟ้าเข้ามาประมาณปีพ.ศ. 2522 ที่บ้านยังไม่มีโทรทัศน์ หลังจากโทรทัศน์เข้ามาก่อนหน้านั้นที่ไม่มีไฟฟ้า หนุ่มสาวชาวบ้านจะเที่ยวหากันตามบ้าน ถูหนาวจะจุดไฟผิงและนั่งคุยกัน

ในด้านการช่วยเหลือกันของคนในชุมชน ถ้าผู้อาวุโสหรือผู้นำในชุมชนเช่น หมอสู่วัยผู้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจะทำนา เกี่ยวข้าว หรือตีข้าว จะมีคนไปช่วยกันทั้งหมู่บ้าน บางคนนำล้อเกวียนมาช่วยลากข้าวไปยังยุ้งฉาง โดยมีอาหารและเหล้าเลี้ยงหลังจากเสร็จงาน ส่วนการเอามือช่วยเหลือแรงงานในกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้านเรือนเคียง จะทำกันตามปกติ บ้านไหนจะทำวันไหนชาวบ้านจะไปช่วยกันโดยไม่มีการจ้าง ถ้ามีงานประเพณีในชุมชน ทุกคนในหมู่บ้านจะช่วยเหลือกันทุกอย่าง ขยายหอมเล่าว่าการทำนากลายเป็นเรื่องของปัจเจกมากขึ้น จึงช่วยเหลือกันลดลง ส่วนการช่วยเหลือกันในการทำงานส่วนรวมในหมู่บ้านยังคงกระทำเหมือนเดิม เช่น การอมข้าวสารในงานศพ ถ้าบ้านไหนไม่ทำจะถูกตัดออกจากสมาชิก มีบางคนก็นำข้าวสารมาน้อยกว่าเพื่อนบ้าน จึงมีการเปลี่ยนมาใช้ตราซัง เพื่อให้เกิดความยุติธรรมมากขึ้น ด้านความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ในอดีตถ้าเป็นเรื่องเล็กน้อย จะไปพูดคุยกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน และมีการปรับไหมกัน แต่ถ้าเรื่องใหญ่จะส่งตำรวจ ซึ่งจะมีน้อยมาก

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

สมัยก่อนถ้าเด็กจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านสัถลอบ พ่อแม่ที่พอมีฐานะจะส่งลูกไปศึกษาต่อที่โรงเรียนเอกชนในอำเภอเชียงคำ โดยต้องเดินทางไปทางบ้านปางมดแดง เป็นทางล้อเกวียนและข้ามแม่น้ำอิง ขยายหอมและสามีจึงมีความคิดที่จะส่งลูกๆ ทุกคนไปเรียนต่อเพราะไม่อยากให้มีชีวิตที่ลำบากเหมือนตนเอง ขยายหอมเล่าให้ฟังถึงการส่งลูกไปเรียนหนังสือว่า

⁴ การขายหลังนา เป็นระบบการเช่านาแบบเหมาจ่าย มี 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นการเช่าในระยะสั้นรายปีเช่น ไร่ละ 1,000-3,000 บาทต่อไร่ ลักษณะที่สองเป็นการเช่าระยะยาว 3-5 ปี มีการทำสัญญาระหว่างผู้เช่าและเจ้าของนา ทั้ง 2 แบบผู้เช่าจะต้องจ่ายเงินค่าเช่านาทั้งหมดล่วงหน้าให้แก่เจ้าของนา

“คนที่มียีนยาเยอะ คนที่มีฐานะเท่านั้นที่จะได้ไปเรียน ที่คิดแบบนี้ ยายไม่อยากให้ลูกเป็น ขาวนา เพราะว่ายายลำบากมาเยอะมากแล้ว ต้องตากแดด ที่ส่งลูกไปเรียน เพราะคิดอยากให้ เป็นเจ้า คนนายคน เพราะว่าบ้านเราสมัยนั้น ไม่มีคนมีความรู้ แล้วมาทำนา ก็เหมือนเดิม ไม่มีอะไรดีขึ้น ถ้าปีต่อไปใครจะเอาลูกไปเรียน หนังสือก็จะฝากไปถามว่า รับเด็กไปดูแลเพิ่มอีกได้ไหม ถ้ารับได้ก็ให้ มา ถ้าเป็นชายหรือหญิงก็จะแยกกันอีกที แต่ปีหนึ่งก็ต้องเอาข้าวเปลือกไปให้ 60 ถัง”

การทำนาสมัยก่อนมีการลงแขก ช่วยเหลือกันในกลุ่มเครือญาติ และเพื่อนบ้าน เมื่อ เทคโนโลยีเข้ามาได้เกิดเปลี่ยนแปลง หรือการทำมาหากิน เกิดการเปลี่ยนแปลงไปหมด จากแต่ก่อน ทำนา 20 ไร่ ใช้เวลาเป็นแรมเดือน มาตอนนี้ทำนา 20 ไร่ ทำเพียงครึ่งวัน ส่วนเวลาที่เหลือ บางคนทำ อาชีพเสริม บางคนรับจ้าง เพราะมีรายจ่ายมากกว่ารายรับ คนสมัยก่อนกินผักข้างรั้ว ไม่ได้ใช้เงิน บางคนเอาเงินใส่ให้ฝังดินไว้จนปลวกกิน มาถึงตอนนี้เอาเงินใส่กระปุกออมสินไว้ ลูกยังแอบขโมย

มุมมองต่ออนาคต

ยายหอมเล่าว่า ตอนนี้เห็นหมู่บ้านมีความเจริญขึ้น การเดินทางสะดวกสบายขึ้น เจ็บป่วยไป โรงพยาบาลได้ง่าย คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น คนที่ทำนายังคงมี เพราะขายข้าวได้ราคา แต่ สมัยนี้ทำนาขายข้าวอย่างเดียว ปลูกไว้กินเพียงส่วนน้อย ถ้าไม่พอต้องซื้อข้าวกิน รวมทั้งคนใน ชุมชนอีกส่วนหนึ่งออกไปประกอบอาชีพอื่นที่กรุงเทพฯ ตามเมืองใหญ่ แต่อนาคตลูกหลานใน ชุมชนอาจจะเลิกทำนา เพราะพ่อแม่ขายที่ดินจากการเป็นหนี้รูดส. หากไม่ใช้หนี้จะโดนยึดทรัพย์ ทำ ให้ราคาที่ดินสูงขึ้นเรื่อยๆ ยายหอมกล่าวว่าถ้ามีประเทศต่างๆ เข้ามา เช่น กัมพูชา ลาว พม่า จากการ สร้างสะพานที่เชียงของ จะทำให้เกิดความเจริญมากขึ้น

2. พ่อตัน

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

พ่อตัน เกิดปีพ.ศ. 2478 อายุ 78 ปี พ่อตันเป็นคนไทลื้อ มีรูปร่างสูง ผอม ถึงแม้จะมีอายุมาก แต่สุขภาพร่างกายยังแข็งแรง มีความจำดีเยี่ยม แต่เป็นโรคกระเพาะ และผ่าตัดตา พ่อแม่ของพ่อตัน ย้ายมาจากบ้านลำ มาอยู่บ้านน้ำแวน ซึ่งการตั้งชื่อหมู่บ้านของคนไทลื้อ ได้ตั้งชื่อตามหมู่บ้านที่ย้าย มาจากสิบสองปันนาคือ เมืองแวน เมืองลำ คนเผ่าคนแก่ได้เล่าให้พ่อตันฟังถึงการย้ายถิ่นฐานของ คนไทลื้อว่า มาจากสิบสองปันนา มีทั้งเมืองหยวน เมืองลำ เมืองแวน จี่ซังม้า ใช้หอกดาบ ฆ่าฟัน ศัตรู ดีเมืองออกมา คำไหนนอนนั้น เงินทองที่ไม่ได้เอามาก็ขุดฝังเอาไว้ บางคนพลัดพรากจากพี่น้อง แต่มาเจอกันที่นี่ เมื่อชนะแล้วก็มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองน่านก่อน เข้ามาอยู่ที่พะเยา พ่อตันมีพี่น้อง 4

คน เป็นผู้ชาย 2 คน และผู้หญิง 2 คน เสียชีวิตหมดแล้ว ปัจจุบันพ่อตันอยู่กับลูกสาวที่รับงานเย็บผ้าที่บ้าน และทำสวนลำไยที่บ้านแวน ตำบลบ้านแวน อำเภอเชิงคำ

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

พ่อตันในวัยเด็กอายุได้ 2 เดือน ได้เป็นโรคแผลพุพองบริเวณแขนและลำตัว พ่อตันบอกว่าเกือบจะชีวิตไม่รอด มีน้ำเหลืองไหล ต้องใช้หม้อพื้นบ้านรักษาด้วยการเป่าจนหาย พ่อตันอายุได้ 7 ขวบกำลังจะเข้าโรงเรียนบ้านน้ำแวน พ่อของพ่อตันได้เสียชีวิตลง การเรียนในสมัยนั้นไม่ได้เน้นอะไร ไม่อยากไปโรงเรียนก็ได้ ไปก็เล่นกันทะเลาะกันบ้าง ตอนเย็นหลังเลิกเรียน เด็ก ๆ จะวิ่งเข้าป่าไปหาผลไม้กิน เมื่อจบจากการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 พ่อตันก็ได้ช่วยครอบครัวเลี้ยงควาย เมื่อโตขึ้นมาก็ช่วยจับคันไถ สภาพหมู่บ้านในสมัยนั้นเป็นป่า ชาวบ้านได้ย้ายมาจากบ้านลำซึ่งที่ทำกินมีน้อย จึงมาบุกเบิกที่ทำกินบริเวณริมแม่น้ำแวน และตัดฟันไม้มาสร้างบ้าน ตอนนั้นมีบ้านเพียงสิบกว่าหลัง เรียกว่าบ้านเหล่า

เมื่อพ่อตันอายุสิบกว่าปี เห็นผู้ใหญ่ที่อายุประมาณ 30-40 ปี ได้ไปบุกเบิกที่ดินที่ทุ่งลอ ดางกันเองเป็นแนวโดยใช้จอบ บางคนที่มีลูกมาก มีญาติพี่น้องมากก็จะได้ที่ดินมาก ส่วนที่นาในทุ่งลอของพ่อตันได้ซื้อมาจากคนที่บุกเบิกเรียบร้อยแล้ว หว่านข้าวไว้แล้ว นา 5 ไร่ ๆ ละ 300 บาท รวม 1,500 บาท โดยขายที่นาในบริเวณบ้านน้ำแวน 2 ไร่ ๆ ละ 900 บาท ไปซื้อนาทุ่งลอ การทำนาในอดีตจะขนข้าวของและควายไปพักค้างที่ห้างนากลางทุ่งนาเพื่อรอให้ฝนตก บางครั้งไปนอนรอน้ำฝนเป็นเดือน ๆ ก็ไม่ตก แต่จะต้องนอนเฝ้าของที่ห้างนา สลับสับเปลี่ยนกันไป การใช้ชีวิตอยู่กลางทุ่งนาไม่มีมอดอยาก ชาวนาจะหาเก็บ เห็ด หาปู หาลา หางู หาหนู เอามาขาย เก็บผักต่าง ๆ เอามาแกง ถ้าหาอะไรไม่ได้จริงๆก็กลับมาบ้าน หรือให้คนทางบ้านเอาไปส่งให้ ซึ่งห้างนาจะอยู่ใกล้ ๆ กันคล้ายกับหมู่บ้าน ถ้าฝนตกลงมาโดนจะมีปลาเข้ามาอยู่ในทุ่งนา หลังจากปลูกข้าวแล้วเสร็จ จะชวนกันไปวางเบ็ด ทำค้ำ สานไม้ไผ่ที่เรียกว่า เฝือก เอาไปกันลำน้ำ และนำโซ่ไปดักปลา ถ้าน้ำมากจะได้ปลามากตามไปด้วย ได้ปลามากก็มาแบ่งให้พี่น้องกิน ถ้าคนอื่นได้จะมาแบ่งครอบครัวพ่อตันด้วย

เมื่อพ่อตันอายุได้ 15-16 ปี เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เห็นเครื่องบินของญี่ปุ่นมาเป็นร้อยๆลำ ได้วิ่งไปหลบในหลุมหลบภัย แต่เครื่องบินไม่ได้ทิ้งระเบิด เมื่ออายุได้ 21 ปี ได้ไปเกณฑ์ทหาร หลังจากออกทหารได้มาแต่งงานกับภรรยาซึ่งเป็นคนไทลื้อในบ้านน้ำแวนเช่นกัน และช่วยพี่ชายทำนา หลังจากแต่งงานมีที่นาประมาณ 5 ไร่ มีควาย 2 ตัวซื้อมาราคา 600 บาท และเลี้ยงไม้แลกที่นาจึงได้นำเพิ่ม รวมทั้งการบุกเบิกพื้นที่นาเพิ่มเติม ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวคอกได้ผลผลิตน้อยมากเพียงไร่ละ 4 ถัง ต่อมาที่นาในทุ่งลอของพ่อตันมีคนมาถามซื้อ พ่อตันจึงขายที่นา 9 ไร่ ๆ ละ 2,000 บาทแล้วมาซื้อนาที่บ้านน้ำแวน พ่อตันเล่าว่า สมัยก่อนทางอำเภอได้เกณฑ์คนหนุ่มไปช่วยกันต่างป่า เพื่อสร้างค่าย

ทหาร และโรงพยาบาลเชิงคำ พ่อตันมีลูก 5 คน ลูกคนกลาง 3 คนเสียชีวิต เหลือเพียงลูกคนโตและคนเล็ก

พ่อตันเล่าว่า การทำนาสมัยก่อนนั้น จะทำนาข้าวคอก และข้าวไร่ มีการช่วยเหลือกันในกลุ่มพี่น้อง อย่างถ้าเราเสร็จแล้ว น้องยังไม่เสร็จก็ต้องไปช่วยน้อง ถ้าพี่เสร็จก็ไปช่วยคนอื่น หรือลูกชายมาเป็นเขยบ้านนี้ ก็มาช่วยเหลือกันทำจนแล้วเสร็จของแต่ละครอบครัว ข้าวบางส่วนที่เหลือกินได้ใส่กระบุงหอบไปขายที่โรงสีในอำเภอเชิงคำกิโลกกรัมละ 1 สลึง ได้เงินหอบละ 10 กว่าบาท ขายข้าวแล้วจะซื้อของมากินประเภทเนื้อหมู ส่วนเสื้อผ้าจะปั่น ทอและเย็บเอง หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะนำสีเสียด⁵ จำนวน 100-200 ลูก เดินทาง 4-5 คืนไปแลกฝ้าย และพริกมาจากเมืองคอบประเทศลาว

เมื่อมีการเข้ามาของเตาต้มใบยาสูบที่บ้านเชียงบาน พ่อตันได้บุกเบิกที่ดินเพื่อทำไร่ยาสูบ การทำไร่ยาสูบต้องดูแลไม่ให้หนอนมากัดยอดยา เพราะจะทำให้เสียหาย และขายไม่ได้ราคา โดยราคาของใบยาสูบขึ้นอยู่กับความสั้นและความยาวของใบ มีราคาตั้งแต่ 25-70 สตางค์ พ่อตันทำสวนยาสูบได้ไม่มาก เพราะลูกเป็นผู้หญิง ผืนดินที่จับจองกว่า 20 ไร่ ก็มีน้องภรรยาขอไปทำนา พ่อตันจึงยกที่ดินให้ เหลือที่ดินเพียง 13 ไร่

พ่อตันเลิกทำนา ประมาณอายุ 50 ปี แต่ได้ทำสวนใบยาสูบ และซื้อรถไถให้ลูกๆ ทำนาแทน ส่วนควายนำไปใช้ลากของทั่วไป หลังจากนั้นมาเริ่มมีการจ้างทำนา เพราะชาวนาจะต้องทำนาให้เสร็จพร้อมกับคนอื่น ถ้าคนอื่นเสร็จหมด แต่ที่นาเราอยู่ข้างในสุด จะออกไม่ได้ เจ้าของนาจะทำทางให้ควายออกได้ พอทำนาเสร็จนำควายออกไปแล้ว เราต้องมาปลูกลำไยให้เจ้าของนา นอกจากข้าวมีการปลูกลิ้นข้าวป้าง โดยสมาชิกสภาจังหวัดเขตอำเภอเชิงคำนำมาส่งเสริมเพื่อทำเป็นไม้กวาด โดยใช้เครื่องปั่นเมล็ดดอก ตากให้แห้งก่อนที่จะทำเป็นไม้กวาด ต่อจากนั้นจะเป็นข้าวโพด ลำไยและยางพาราจนมาถึงปัจจุบัน ที่นาของพ่อตันได้ยกให้ลูกไปทั้งหมดแล้ว

ภรรยาของพ่อตันเสียชีวิตเมื่อพ.ศ. 2540 จากนั้นมาถึงปัจจุบัน พ่อตันอายุได้ 63 ปี ชาวบ้านได้ยกให้เป็นข้าวเจ้าของเจ้าหลวงเมืองลำ ซึ่งสืบทอดกันมาจากสายตระกูล คนอื่นจะมาเป็นไม่ได้ รายได้จากการเป็นข้าวเจ้าของพ่อตันมาจาก การทำหน้าที่เป็นผู้นำในการกล่าวบนบานต่อเจ้าหลวงเมืองลำ โดยมีค่าบูชาคนละ 30 บาท และขึ้นมาเป็น 100 บาท โดยพ่อตันได้ 50 บาท และนำเข้ากองกลางของหมู่บ้าน 50 บาท ซึ่งช่วงที่คนมาบนเจ้าหลวงมากที่สุดจะเป็นช่วงวันขึ้นปีใหม่ ช่วงประเพณีสงกรานต์ ในอดีตจะเป็นการบนบานเรื่องเดินทางไปค้าขายยังต่างบ้านต่างเมือง ปัจจุบันจะเป็นเรื่องเกณฑ์ทหาร หรือการสอบเข้าทำงาน พ่อตันเล่าให้ฟังถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าหลวงว่า

⁵ สีเสียดเป็นไม้ยืนต้น สูง 10-15 เมตร ชาวบ้านจะนำแก่นของต้นสีเสียด สับให้เป็นชิ้น ๆ นำมาต้ม เคี่ยวกับน้ำจนแห้งงวด แล้วนำมาปั่นเป็นก้อน ผึ่งให้แห้ง และนำมากินกับหมาก

“ลูกหลานไปเรียน ไปทำงานต่างบ้านก็จะมาให้ตาเป็นคนไปบอกกล่าวผีเจ้าหลวง คนนี้ชื่อ นีเดีย นีไปสอบตำรวจ ไปสอบครู เขาก็ได้จริง เป็นทั้งคนที่นี่และคนต่างบ้านก็มี ก็มีหมอกคนหนึ่งที่อยู่บ้านธาตุมาอบรมผู้สูงอายุที่นี่ ก่อนหน้านั้นไปเชียงราย เชียงใหม่อยากได้ลูกหมคไปตั้งหลายหมื่นบาทแต่ก็ไ้มาบนที่นี่ ตอนนีก็ไ้ลูกจริง ๆ แล้วก็เลี้ยง หรือเก็บบนนั้นทำอย่างไ้แล้วแต่เราว่า บนอะไร บางครั้งก็หัวหมู หรือหมูเป็นตัวเลยก็ไ้ แต่ส่วนมากก็จะเป็นหมู”

นอกจากนี้พ่อตันยังทำหน้าที่ในงานประเพณีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ คนลื้อเรียกว่า 3 ปี 4 รวงข้าว 1 ปี ก็นับหนึ่งรวงข้าว จนถึงรวงข้าวที่ 4 จะมีการเลี้ยงใหญ่ อย่างบ้านแวน บ้านลำ บ้านกั่ว บ้านชัยชมพู นี่คืลื้อที่มาจากเมืองลำหมค นับถือเหมือนกันเจ้าหลวงเมืองลำเหมือนกัน จะมีการเลี้ยงในเดือนมกราคมประมาณ วันที่ 1 หรือ 2 โดยชาวบ้านจะย้อนไปใช้ชีวิตชีวิตแบบเก่าๆ มีการเล่นไฟ เล่นไฮโล ชนไก่ ต้องหยุดงานทั้ง 3 วัน คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า จะเอาไม้ไผ่มาสานเป็นค้ำแหลว (แหลว) ไปปิดหัวบ้านท้ายบ้าน ห้ามคนนอกเข้ามา ถ้าจะเข้ามาจะต้องโดนปรับ หรือเสียผี ปรับเป็นเงินประมาณ 100-200 บาท แต่ปัจจุบันงานเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำเปลี่ยนแปลงไปให้คนนอกเข้าร่วมในชุมชนด้วย โดยคนเฒ่าคนแก่จะไปบอกกล่าวเจ้าหลวงว่ามีแขกต่างแขกต่างบ้านต่างบ้านเมือง มาเที่ยวก็ถือว่ามีการอนุโลมกันไป

เครือญาติ และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

การทำนาสมัยก่อน 10 ไร่ใช้เวลานาน ต้องไปนอนห้างนาเป็นเวลาแรมเดือน ญาติพี่น้องจะไปช่วยกันทำนา ที่นาต้องไถหมักให้หญ้าตายก่อนและใช้ควายไถ ส่วนต้นกล้าก็ต้องปลูก 45 วัน ก่อนที่จะนำไปปลูก ถ้าพี่น้องเห็นว่าใครยังปลูกไม่เสร็จจะมาช่วยกันปลูกจนแล้วเสร็จ ปัจจุบันทำนา 10 ไร่ใช้เวลาทำนาเพียงวันเดียว ใช้ปุ๋ยเป็นหลัก ไม่มีการช่วยเหลือกัน มีการแข่งขันกัน พี่น้องต้องจ้างกันหมดทุกคน เมื่อข้าวมีราคาดีที่นาร้างที่เคยไม่มีใครทำกลับมาทำกันมากขึ้น และที่ดินมีราคาสูงขึ้นเป็นแสน บางคนพ่อแม่ยกที่นาให้กลับขายที่นา และไปทำงานรับจ้างหรือค้าขายต่างจังหวัด

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

ความเชื่อเรื่องผีเจ้าหลวงนั้น ในกลุ่มวัยรุ่น พ่อตันบอกว่าขึ้นอยู่กับพ่อแม่จะพามา ถ้าลูกจะสอบพ่อแม่ก็พามาไหว้มากราบมาบอกกล่าว พ่อตันก็เป็นผู้กลางบอกเจ้าหลวงว่าถ้าลูกหลานเรียนจบ อยากเป็นอะไรก็ขอให้เจ้าหลวงช่วยให้มีอาชีพในสิ่งที่เขาต้องการ ในการเก็บบนจะมาด้วยตัวเอง หรือให้พ่อแม่พามา หรือพ่อแม่จะมาแทน แต่ถ้าเป็นการเลี้ยงประจำปีช่วงปีใหม่ และสงกรานต์ลูกหลานกลับมาบ้าน จะมาเลี้ยงเจ้าหลวงพร้อมกัน

ประเพณีวัฒนธรรมของคนไทลื้อมีหลายอย่างที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น บ้านเรือน การแต่งกาย เสื้อผ้า จะมีการแต่งชุดไทลื้อเฉพาะช่วงมีงานประเพณีเท่านั้น ด้านภาษายังมีการพูดภาษาไทลื้อในกลุ่มเครือญาติ หรือในชุมชน แต่ถ้าออกไปนอกชุมชนจะพูดภาษาคำเมืองหรือภาษากลาง ด้านประเพณีวันสำคัญทางพุทธศาสนายังคงดำรงประเพณีของคนไทลื้อเช่น ทำบุญตามวันสำคัญทางศาสนา ตานสลากภัต ค่ำหัวคนเฒ่าคนแก่ ก่อเจดีย์ทราย การสู่ขวัญ ถวายคุงปราสาท เป็นต้น

พ่อตันกล่าวว่า คนสมัยนี้ไม่สนใจผู้สูงอายุ เมื่อมีกิจกรรมในชุมชนจะไม่ปรึกษาและฟังความคิดเห็นของผู้สูงอายุ หากเกิดความผิดพลาดขึ้นมาจึงนึกขึ้นได้ว่าไม่ปรึกษาผู้สูงอายุได้กล่าวไว้ เช่น การจัดงานวัด งานฉลองหอรพะง มีแต่กิจกรรมรื่นเริง รำวง ชกมวย ไม่มีกิจกรรมที่จะให้คนเฒ่าคนแก่มีส่วนร่วม ไม่ใช่ให้คนแก่มาทำบุญแล้วก็กลับบ้าน ควรจะมีขอพื้นเมือง และเห็นความสำคัญของคนเฒ่าคนแก่บ้าง

มุมมองต่ออนาคต

อนาคตของครอบครัว พ่อตันกล่าวว่า ให้สมบัติอะไรก็ได้ไปขายหมด ตอนนี้ก็ไม่มีอะไรจะให้แล้ว ยืมเงินก็ไม่คืน ตอนนี้รายได้มาจากเบี้ยยังชีพและเงินที่ได้จากการทำหน้าที่ข้าวจ้างเพียงเล็กน้อย ส่วนธรรมชาติในอดีตริมแคว้นเป็นป่าไม้สักทอง ตอนนี้เป็นป่าต้นลำไย และเริ่มมียางพาราเข้ามา อนาคตอาจจะเป็นพืชเศรษฐกิจมากขึ้น ลูกหลานอาจจะไม่สนใจสืบสานประเพณีวัฒนธรรมของคนไทลื้อ เพราะออกไปเรียน มีครอบครัว และทำงานนอกชุมชนกันมากขึ้น ในวันข้างหน้าคนไทลื้ออาจจะกลายเป็นคนเมือง หรือคนไทยภาคกลางทั้งภาษาพูด และการแต่งกาย พ่อตันเปรียบเทียบว่าลื้อในประเทศไทยจะเหมือนกับลื้อที่เมืองสิบสองปันนาที่ถูกประเทศจีนควบคุมไว้ทั้งหมด เหลือบ้านคนลื้อเพียงไม่กี่หลังคา ส่วนการทำงานจะลดลงเรื่อย ๆ ลูกหลานจะขายที่นา และไปทำงานประเภทอื่น ไปข้างหน้าเรื่อย ๆ ไม่เหลียวหลังกลับมาดูอดีต

3. พ่อใหญ่

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

พ่อใหญ่ เกิดปีพ.ศ. 2487 อายุ 69 ปี พ่อใหญ่เป็นคนอีสานจังหวัดกาฬสินธุ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านปางมดแดง อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา มีรูปร่างสันทนต์ ผิวดำแดง สุขุมมีฐานะ เป็นคนที่มีความมั่นใจในตัวเอง พูดจาจะฉะฉานสมกับเป็นผู้เฒ่า แต่งกายเรียบง่าย สุขภาพร่างกายภายนอกดูแข็งแรง แต่มีโรคประจำตัวคือ โรคเบาหวานต้องทานยาเบาหวานเป็นประจำทุกวัน และตอนดึกถ้าหิวมากจะต้องลุกขึ้นมาทานข้าวทันที เพราะจะเกิดอาการวิงเวียนศีรษะและเป็นลมได้ พ่อใหญ่แต่งงานกับแม่ใหญ่ คนอีสานจากจังหวัดกาฬสินธุ์เช่นกัน มีบุตรจำนวน 4 คน เป็นผู้หญิง 1 คน และผู้ชาย 3 คน จากความขยันหมั่นเพียรของพ่อใหญ่และแม่ใหญ่ ปัจจุบันพ่อใหญ่มีที่นาในอำเภอยางคำ และอำเภอยางคำ

208 ไร่ สวนลำไย 15 ไร่ สวนยางพารา 40 ไร่ และทำสวนผักหวาน โดยที่นาได้แบ่งให้กับลูก 4 คน ะ 40 ไร่ ส่วนแม่ใหญ่ขายของชำอยู่หน้าโรงเรียนชุมชนบ้านปางมดแดงอยู่กับลูกสาวคนโต ปัจจุบันพ่อใหญ่ไม่มีตำแหน่งที่เป็นทางการในชุมชน แต่คนในชุมชนจะให้ความเคารพนับถือ พ่อใหญ่จึงเป็นผู้อาวุโส เป็นที่ปรึกษาของชุมชนที่ไม่เป็นทางการ โดยให้คำปรึกษาและความช่วยเหลือทั้งงานวัด งานบุญประเพณี และงานโรงเรียน รวมทั้งงานส่วนรวมของชุมชน ความภาคภูมิใจในชีวิตของพ่อใหญ่คือ การสร้างฐานะ สร้างครอบครัว สร้างอนาคตให้ชีวิตให้พออยู่พอกิน โดยไม่เคยคดโกง จึงไม่มีอุปสรรคใด ๆ ในการใช้ชีวิตของตนเอง รวมทั้งการได้ช่วยเหลือสังคมในหลาย ๆ ด้าน และทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

บ้านเกิดของพ่อใหญ่อยู่ที่อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่นั่นสภาพดินฟ้าอากาศแห้งแล้งมาก ทุ่งนาที่อีสานเป็นนาดินทราย ฝนที่ไม่ตกทำให้ไม่ได้ทำนาเป็นเวลา 8 ปี ตั้งแต่พ่อใหญ่จำความได้ประมาณ 7-8 ขวบ ประมาณปีพ.ศ. 2492 พ่อของพ่อใหญ่ไปทำงานกรีดยางพาราและทำเหมืองแร่ที่ภาคใต้ และเก็บเงินส่งให้ครอบครัว ช่วงนั้นครอบครัวก็ต้องช่วยกันทำมาหากินกับแม่ พ่อใหญ่เล่าว่าถ้ามีเงินจะไปซื้อข้าวเปลือกต้องไปกราบอ้อนวอนเขา คนที่ทำนาได้คือ คนที่มีนาหนอง ถ้าเป็นที่นาธรรมดาก็ทำนาไม่ได้ ถ้าฝนตกประมาณเดือนเก้าเดือนสิบ จะไปหาส่องกบได้ ตัวเล็กประมาณหัวแม่มือนำมาขายไม้ไปขายในตลาดอำเภอกันทรลักษ์เดินไปประมาณ 4 กิโลเมตร ได้เงินมาไม่กี่บาทและซื้อข้าวกิน สมัยนั้นมีที่นามีมากแต่ไม่ได้ทำนา ถ้าพ่อส่งเงินมาให้ไม่ทันต้องขายควายซื้อข้าวกิน โดยขายควายตัวละ 250 บาท ต่อมาประมาณปีพ.ศ. 2499 พ่อของพ่อใหญ่ได้กลับมาบ้าน และพากันไปหาปลาที่แม่น้ำชีได้ปลามาตัวเล็กๆเช่น ปลาขาว ปลาสวาย กลับมาบ้านปลาแห้งติดช่อง

เมื่อพ่อใหญ่จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในปีพ.ศ. 2501 พ่อของพ่อใหญ่ได้ขายที่บ้านและที่นาจากอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ พากลับมาทำกินอยู่แถวคงมูลที่อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่นี้อาหารการกินอุดมสมบูรณ์ มีปลาและกบจำนวนมาก ทำนาได้ผลดีประมาณ 30-40 ไร่ ต่อไร่ เมื่อพ่อใหญ่ก้าวสู่วัยรุ่นอายุประมาณ 17 ปี ได้มาทำนาช่วยป่า การทำงานหนักทำให้สุขภาพร่างกายทรุดโทรมลง และมีอาการปวดหลังมาจนถึงปัจจุบัน ปีพ.ศ. 2504 ทางกรมประมงจะสร้างเขื่อนลำปาวโดยมารังวัดพื้นที่นาของครอบครัวพ่อใหญ่เพื่อเวนคืน ซึ่งเกรงว่าที่บ้านและที่ทำกินจะได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม จึงอพยพมาอยู่ที่บ้านป่าดิงงาม อำเภอกิ่งก้นกือของพ่อที่ขึ้นมาอยู่ก่อน

ปีพ.ศ. 2506 ครอบครัวพ่อใหญ่ได้อพยพมาอยู่กับญาติที่อพยพมาอยู่เทิง โดยนั่งรถไฟจากอำเภอโนนสะอาด จังหวัดอุดรธานีมาลงที่สถานีจังหวัดลำปาง และนั่งรถต่อมาถึงบ้านป่าดิงงามใช้

เวลา 5 วัน ครอบครัวได้นำเงินจากการเวนคืนที่ดินจำนวน 12,000 บาท มาซื้อที่นาในทุ่งลอบบริเวณตำบลแม่ลอยจำนวน 50 ไร่ ๆ ละ 100 บาทรวมเป็น 5,000 บาท แต่ที่นาสามารถทำนาได้เพียง 25 ไร่ ได้ข้าว 1,500 ถัง การทำนาระยะแรกต้องไปเช่าวัวควายจากบ้านสบบง บ้านคอนตัน อำเภอเชียงคำ ส่วนเงินที่เหลือได้นำมาสร้างบ้าน พ่อใหญ่เล่าให้ฟังว่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งลอบว่า

“คนเฒ่า คนแก่เล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนมีทหารผ่านศึก มาเจอทุ่งลอบแห่งนี้ สมัยนั้นยังเป็นป่าปลาในแม่น้ำอิงก็เยอะ ลงไปจับมือเปล่าก็ยังได้กิน พวกทหารเขาก็ได้กลับไปเล่าให้ญาติพี่น้องฟัง ประกอบกับช่วงนั้นอีสานเกิดภาวะแห้งแล้ง แต่ว่าทางนี้มีความอุดมสมบูรณ์ดีก็เลยพากันพาหลานอพยพขึ้นมาเลือกทำเลที่เหมาะสมที่สุด แต่ก่อนนั้นน้ำมันลึกมาก บริเวณนี้น้ำท่วมทุกปี คนพื้นเมืองไม่สามารถที่จะอยู่ได้ แต่คนอีสานเคยพบ เคยเจอมาหมดแล้ว อีกอย่างเห็นว่าที่นาค้นกว้างอุดมสมบูรณ์ดี ก็เลยตั้งหลักปักฐานอยู่กันที่นี่ แต่ก่อนก็มีคนพื้นเมือง มาเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย อยู่ที่บ้านปางมดแดงก่อนหน้านั้นแล้ว”

เมื่อพ่อใหญ่อายุ 21 ปี ได้กลับไปบ้านที่จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อไปเกณฑ์ทหาร เมื่อไปถึงบ้านมีชายคนหนึ่งถามว่า อยู่ทางเหนือทำนาได้ข้าวดีหรือไม่ พ่อใหญ่บอกว่าได้ข้าว 1,500 ถัง ชายคนนั้นไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้ พ่อใหญ่บอกว่า ถ้าไม่เชื่อลองขึ้นไปดู ตั้งแต่นั้นมามีคนอีสานย้ายถิ่นตามกันมา เกิดเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้น

เมื่ออายุได้ 25 ปี พ่อใหญ่ได้มาเที่ยวบ้านปางมดแดง เจอกับแม่ใหญ่จึงรักชอบพอกันเกือบ 4 ปีถึงจะแต่งงาน และย้ายมาอยู่ที่นี่ โดยแม่ภรรยาแบ่งนาให้ 14 ไร่ ทำนาได้ 2-3 ปี ได้ไปฝึกหัดฉีดยากับครูที่บ้านป่าดิ่ง เพราะสมัยก่อนการดูแลสุขภาพยังไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะโรคเหน็บชา พ่อใหญ่จึงตระเวนฉีดยาและให้ยาวิตามินรักษาชาวบ้านจนมีเงิน และชาวบ้านให้ความนับถือว่าเป็นหมอคนหนึ่ง ต่อมาได้เป็นอาสาสมัครช่วยเจาะเลือดตามหมู่บ้าน จนได้รับเข็มฉีดยาเกียรตินิยมทองคำหนักไม่ถึงหนึ่งสลึง ข้าราชการที่ไหนมามักจะมาแวะพักค้างบ้านพ่อใหญ่เป็นประจำ

หลังจากนั้นพ่อใหญ่มีแนวคิดด้านการค้าขายจึงได้นำข้าวมาขายครั้งแรก ถึงละ 2.50 บาท ขายได้ 500 บาทและขายไก่ได้อีก 100 บาท เมื่อเห็นช่องทางการค้าขายจึงนำเงินไปซื้อเครื่องใช้ที่จำเป็นทุกประเภท โดยเฉพาะเบ็ด เข็ม เชือก ไนล่อนที่ใช้หาปลาจากร้านเป้งเฮ้ง และร้านสหภาพจากเชียงรายมาขายในหมู่บ้าน ซึ่งมีร้านค้าเพียง 2 แห่ง ชาวบ้านให้การอุดหนุนมาก และได้กำไรดีในการเดินทางไปซื้อของที่เชียงราย พ่อใหญ่ต้องเดินทางแต่เช้าตรู่โดยนำไม้สำหรับหาปลาและเชือก กิ่งวังกิ่งเดินประมาณ 7 กิโลเมตร ไปขึ้นรถที่บ้านสักล่อ ซึ่งเป็นรถสองแถวที่ออกวันละ 1 เที่ยว เมื่อของที่ขายมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จึงจ้างล้อเกวียนลากของจากบ้านสักล่อมาบ้านปางมดแดง ละละ 50 บาท ต่อมา มีรถประจำทางในหมู่บ้าน จึงทำให้สะดวกมากขึ้นในการเดินทางไปเชียงรายต้องอ้อมไป

ทางเชียงคำ เงินที่ได้ในการค้าขาย พ่อใหญ่ได้มาซื้อที่นาเพิ่มขึ้นปีละ 10-20 ไร่ ช่วงนั้นที่นาไร่ละ 7,000 บาท ทำให้จากที่นาจำนวน 14 ไร่ได้เพิ่มมากเป็น 200 กว่าไร่ ได้ข้าวมากถึง 6-7 พันถึง และสร้างบ้านใหม่ รวมทั้งปล่อยเงินกู้ให้แก่คนยากจน เพราะช่วงนั้นการทำนาก็มีความลำบาก บางคนจนมากไม่มีข้าวกิน

จากนั้นชุมชนบ้านปางมดแดงเกิดการขยายตัวจากคนอีสานที่อพยพตามญาติพี่น้องเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้น ปีพ.ศ. 2516 น้ำท่วมบ้านปางมดแดงสูงมาก จนนาข้าวเสียหาย หลังจากนั้นน้ำท่วมใหญ่ ชาวบ้านบางส่วนได้แยกออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่ดอน ห่างจากแม่น้ำอิง ตั้งเป็นหมู่บ้านหนองบัวเงิน บ้านป่าแดงสามัคคี บ้านไร่แสนสุข บ้านบ่อน้อย ปีพ.ศ. 2517 รถไถเดินตามเริ่มเข้ามาในชุมชน แต่พ่อใหญ่ยังใช้ควายในการทำนา ปีพ.ศ. 2520 ทางกรมได้ออกกรรมสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน ปีพ.ศ. 2526-2527 ในหมู่บ้านยังไม่มีถนน ถ้าจะไปอำเภอเชียงคำ ต้องใช้การเดินเท้า เดินทางไปกลับนั้นต้องใช้เวลา 1 วันเต็ม ขากลับซื้อของกลับมาต้องแบก ต้องหามมา หรือใครที่มีญาติพี่น้อง มีเพื่อนฝูงอยู่ที่เชียงคำ ก็ไปขออนอนพักค้างคืน

ปีพ.ศ. 2530 ชาวบ้านได้ขอร้องให้พ่อใหญ่มาเป็นผู้ใหญ่บ้าน โดยขอที่ดินจากพ่อใหญ่จำนวน 1 ไร่ให้เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน ซึ่งบริเวณนั้นเป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาปีพ.ศ. 2535 พ่อใหญ่ได้เข้ามาเป็นผู้ใหญ่บ้านอีกครั้ง ปีพ.ศ. 2537-2538 เกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้งในทุ่งล่อ ตั้งแต่บ้านปางมดแดงถึงบ้านหนองบัวเงิน ชาวนาไม่ได้ทำนา และไม่มีข้าวกิน ตอนนั้นพ่อใหญ่เป็นผู้ใหญ่บ้านได้พบกับนางพวงเล็ก ต้นบรรจง สมาชิกสภาผู้แทนจังหวัดพะเยาในสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชาเป็นนายกรัฐมนตรี ได้มาไหว้พระที่อำเภอเชียงคำ ต่อมาสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ได้เข้ามาทำถนนดิน ทำสะพาน และกันกั้นน้ำเข้าทุ่งนา ทำให้น้ำไม่ท่วมทุ่งนาอีกต่อไป ต่อมาปีพ.ศ. 2540 ได้มีการลาดยางถนนสายปางมดแดง-เชียงคำ ทำให้การเดินทางสะดวกมากขึ้น

ส่วนในด้านการทำนา พ่อใหญ่เล่าว่ามีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตไปมาก จากที่เคยเช่าควายได้มาซื้อควายเองมาหลายปี พ่อใหญ่เริ่มใช้รถไถเดินตาม ในปีพ.ศ. 2522 ซื้อประมาณ 30,000 บาท ที่ร้านนกน้อยการเกษตรในอำเภอเทิง แต่ก่อนไม่มีการเจาะน้ำบ่อเพื่อใช้ทำนา พอมีการเจาะน้ำบ่อ ชาวนาไม่ต้องรอน้ำฝนในการตกกล้า แต่สามารถสูบน้ำเข้าทุ่งนาเข้ามาเพาะต้นกล้าไม่ให้กล้าตายแห้งรอฝน ปีพ.ศ. 2530 พ่อใหญ่เริ่มนำปุ๋ยมาใช้ในนาข้าว ปีพ.ศ. 2551 พ่อใหญ่เริ่มทำนาปรัง สูบน้ำจากแม่น้ำอิงและน้ำใต้ดินมาใช้ในทุ่งนา ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ตอนนี้ชาวนาบ้านปางมดแดงทำนาปีละ 2 ครั้ง ทำให้ชาวนามีฐานะดีกว่าเดิม ดูได้จากลักษณะบ้านเรือนที่มีสภาพดีและมีถาวรมากขึ้น

เครือข่าย และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

สมัยก่อนไปเที่ยวก็เดินตามกันเป็นกลุ่ม ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ช่วยเหลือกัน ในด้านประเพณีชุมชนของคนอีสาน พ่อใหญ่เล่าว่าในชุมชนปางมดแดงยังมีการสืบสานประเพณีตามฮีต 12 คอง 14 แต่คอง 14 อาจทำได้ไม่ครบ แต่ว่า ฮีต 12 ยังทำกันครบเช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีบุญข้าวจี ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องผีป่วนหรือผีหลักบ้านบ้านปางมดแดง จะมีศาลปู่ตาตั้งอยู่ข้างวัดปางมดแดง ริมแม่น้ำอิง ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งศาลปู่ตาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้านโดยเลือกบริเวณที่ดอน มีป่าไม้ทึบ ในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีป่วนจะเลี้ยงช่วงเดือนหก จะมีการทำบุญเบิกบ้านก่อน เพื่อปิดป่าสิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไร หลังจากนั้นประมาณ 7 วันในเดือนหกค่ำ หรือเดือนเมษายนจะเลี้ยงผีป่วน ซึ่งตามประเพณีฮีต 12 ของชาวอีสานจริง ๆ จะเลี้ยงในเดือนมิถุนายน แต่ที่ทุ่งล่อจะเลี้ยงก่อนเพราะช่วงนี้ชาวบ้านจะต้องเตรียมทำนา จึงมีการเลี้ยงปู่ตา ก่อนจะมีการทำบุญบั้งไฟ พ่ออาจารย์หรือพ่อจะจำจะต้องไปบนผีป่วน เพื่อไม่ให้คนที่มาร่วมงานบุญบั้งไฟทะเลาะเบาะแว้ง ไม่ให้บั้งไฟแตกเสียหาย ไม่ให้จะมีพายุพัดบ้านเรือน และพืชผลในไร่นาให้เสียหาย ขอให้ฟ้าฝนตกลงมา นอกจากนี้ยังมีการสอบถามผีป่วนว่าฝนจะแล้งหรือไม่ ข้าวจะได้ผลผลิตดีหรือไม่ และเสี่ยงทายด้วยไม้วา ซึ่งความเชื่อเรื่องผีจะทำให้ญาติพี่น้องมาพบปะกัน พ่อใหญ่เล่าให้ฟังถึงความเชื่อเรื่องผีป่วนของคนอีสานว่า

“คนที่มาบนบานว่าขอให้สอบได้ ขอให้ไม่ติดทหาร ขอให้ของที่หายไปได้กลับคืนมา คนที่สำเร็จตามที่ได้บนบานไว้จะมาแก้บน การแก้เลี้ยงแก้บนผีป่วนจะทำทุกวันพุธ ด้วยไก่และหัวหมู และบางคนสร้างหอผีป่วนให้ใหม่ ดังนั้นในบริเวณคองเจ้าบ้านปัจจุบันจึงมีทั้งหอผีป่วนหลังเก่าและหลังใหม่ที่ทำจากปูน และมีความแข็งแรงมากยิ่งขึ้น”

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

พ่อใหญ่ได้แสดงความคิดเห็นว่า การทำนาแต่ก่อนไม่ได้ใส่ปุ๋ยข้าวถึงออกงามดี แต่ตอนนี้ถ้าไม่ได้ใส่ปุ๋ยในนาข้าว จะได้ผลผลิตน้อย การทำนาปีต้องใช้ปุ๋ยประมาณ 70 กิโลกรัม หรือกระสอบครึ่ง ถ้าทำนาปรังต้องใส่ปุ๋ย 2 กระสอบ ทำให้ต้นทุนสูงขึ้น การทำนาในอดีตต้นทุนต่ำและราคาก็ถูก ชาวนาไม่มีหนี้สิน ปัจจุบันการทำนามีต้นทุนสูง ราคาข้าวก็สูงตามไปด้วย และชาวนามีหนี้สินจำนวนมากถึงรายละ 500,000 บาทขึ้นไป บางคนนำมาซื้อที่ดินเพิ่ม หรือนำมาสร้างและต่อเติมบ้าน

การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนา ทำให้ประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่หายไป ได้แก่ การเกี่ยวข้าว ดีข้าว การนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง แต่ก่อนคนอีสานหลังจากเกี่ยวข้าวจะมัดข้าวเป็นฟ่อน และนำข้าวมาถือเป็นลอม ก่อนจะดีข้าวชาวบ้านจะนำฟางข้าวมาห่อมันดัม ข้าวเหนียว ไข่ อาหารการกินต่างๆ นำไปมัดหัวท้าย นำใส่ไม้ และเสียบไว้บนยอดฟางข้าว เพื่อบูชาแม่โพสพ ขอให้ได้ข้าวมากเต็มเถา ไม่ให้

ตกหาย เรียกว่าบูชาแม่โพสพก่อนดีข้าว หลังจากนั้นนำข้าวเปลือกใส่หาบเดินไปเป็นแถวร้อยสองร้อยนำขึ้นเล้า และมีการสู่ขวัญข้าว ในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ มีการบายศรีสู่ขวัญข้าวที่ขึ้นสู่ยั้งนางชาวบ้านจะต้มไก่ หัวหมู เหล้า สาโท และมากินร่วมกัน ปัจจุบันไม่มีแล้ว การสู่ขวัญข้าวเป็นงานที่สนุกสนาน ชาวอีสานถือเป็นวันดี ข้าวน้ำจะไม่ขาดแคลน หลังจากนั้นแบ่งข้าวตามแต่ศรัทธาไปถวายวัด เรียกว่า “ข้าวหัววัด”

“การเสกนา จะใช้ขัน 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ห้าคู่ เทียน 5 คู่ คนทำพิธีจะมีผ้าพาดเฉียงจะทำพิธีที่ศาลเล็กที่ชาวนาสร้างไว้ตามจอมปลวก และไปบอกกล่าวว่า “แม่โพสพ ตอนนี้ได้ถึงวันที่จะลงไร่ ทำนา ลูกหลานจึงมาขอเสก ปลุกข้าว ปลุกนา ขอให้ช่วยดูแลข้าวในนา ไม่ให้คน หนูกิน” ปัจจุบันการเสกนายังคงมีอยู่ แต่ได้ทำแบบง่ายๆ โดยบอกกล่าวแก่ผีไร่ ผีนาเท่านั้น”

พ่อใหญ่ให้ทัศนะเกี่ยวกับนโยบายการจำนำข้าวของรัฐบาลปัจจุบันว่า ชาวนามีรายได้ดีขึ้นมากจากการรับจำนำข้าวทุกเมล็ดของรัฐบาล ต่อไปราคาจำนำจะต้องสูงขึ้นเรื่อยๆ ตามราคาสินค้าในตลาดที่สูงขึ้นทุกปี ถ้าเจ้าของโรงสีทำตามมาตรฐานของรัฐบาล จะได้กำไรมาก แต่ชาวนาไปขายข้าวยังมีความชื้นสูง ไม่ได้ตามเกณฑ์จึงได้ราคาต่ำกว่าราคากลาง แต่ก็ยังได้ราคาดี และมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่นโยบายของรัฐบาลที่แล้ว การประกันราคามีการคดโกงกันมาก แต่การจำนำมีการจดทะเบียน และมีเอกสารชัดเจนว่าทำนาไร่กี่ไร่ คนที่ไม่ทำนาจึงไม่มีสิทธิ์ พ่อใหญ่ต้องการให้รัฐบาลเปิดโอกาสให้ชาวนาสามารถจำนำข้าวได้ตามปริมาณข้าวที่ผลิตได้ เพราะที่บ้านปางมดแดงสามารถผลิตข้าวได้เป็นพันกิโลกรัมต่อไร่ จึงต้องการให้รัฐบาลรับจำนำข้าวทุกเมล็ด และอีกประการที่อยากให้รัฐบาลควบคุมคือ การนำข้าวจากประเทศเพื่อนบ้านมาจำนำ โดยเฉพาะพื้นที่ที่ติดกับประเทศลาวจะต้องมีการควบคุมอย่างเคร่งครัด เพื่อไม่ให้ข้าวเกิดการปะปนกันกับข้าวของไทย

มุมมองต่ออนาคต

พ่อใหญ่กล่าวว่า ลูก ๆ ของตนเอง 3 คนยังทำนาในหมู่บ้านปางมดแดง ในอนาคตก็คงจะทำนาต่อไป มีเพียงลูกชายคนกลางที่เรียนจบปริญญาตรี และทำงานธนาคารที่กรุงเทพฯ คงจะไม่กลับมาทำนา แต่จะยกที่นาให้หลานแทน ส่วนตัวของพ่อใหญ่เมื่อแก่ตัวลงอยากจะหยุดทำนา แต่ยังหยุดไม่ได้เพราะยังมีหนี้สินที่กู้มาจากธนาคาร จึงมีความจำเป็นต้องทำนา และอยู่แบบเศรษฐกิจพอเพียง อีกอย่างคือสุขภาพของตนเองที่ทรุดโทรมลงเรื่อย ๆ จึงไม่ได้คิดที่จะแสวงหาทรัพย์สินสมบัติมาเพิ่มเติม ขอเพียงให้ได้อยู่ ได้กิน และได้ทำบุญทำทานก็เพียงพอ

การทำนาในอนาคตจะนำเครื่องจักรมาทดแทนแรงงานคนมากขึ้น และใช้วิธีการทำนาที่มีความรวดเร็ว จากการดำนาเป็นการหว่านแห้งซึ่งประหยัดต้นทุน ในขณะที่การทำนาจำเป็นต้องจ้างแรงงานคน ทำให้ใช้ต้นทุนสูง ส่วนโครงการพัฒนาถนนตามโครงการค้าสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่จะ

ผ่านทุ่งลอ ถ้าโครงการเกิดขึ้นอาจทำให้สูญเสียพื้นที่นาของชาวบ้านกว่า 4,000 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่สำคัญของประเทศเสียหาย ถ้ามีเส้นทาง R3A จากประเทศจีน เข้ามาทางอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย แล้วทำถนนตัดผ่านมาทุ่งลอ เช่น ที่นาของนาย ก. ที่อยู่ข้างเส้นทางที่จะสร้างถนน จากที่นา 1 แปลง ก็จะถูกตัดกลายเป็น 2 แปลง ถ้ามีการสร้างถนน แล้วมีการวางท่อ หรือสร้างสะพานทางผ่านน้ำไม่ถูกจุด หรือไม่ใช่ทางน้ำผ่าน จะเกิดน้ำท่วมทุ่งนาทันที ส่วนเรื่องการขายที่ดินให้แก่รายทุนที่เข้ามากว้านซื้อ พ่อใหญ่มีความคิดเห็นว่า

“ผมไม่ต้องการขายที่ดินเพราะที่นาหรือที่ดินอื่น ๆ มีความสำคัญกับประชาชนในปัจจุบัน จนถึงรุ่นลูกหลาน เพราะหากไม่มีที่ดินทำกินหรืออยู่อาศัย อาจจะต้องไปเป็นผู้อาศัยหรือรับจ้าง จะทำให้ลำบากในอนาคต ถึงราคาจะแพงอย่างไร ก็ต้องคิดให้รอบคอบก่อนตัดสินใจขาย ถ้าเราขายแล้วเราจะไปทำอะไรกินในเมื่อเราเป็นชาวนา จะไร้อะไรทำแสนก็ตาม ต่างคนก็ต่างรักถิ่นที่อยู่ของตนเอง ยกตัวอย่างเช่นลำปาวที่บ้านผม พอมันจะมีผลกระทบผมก็รีบหนี แต่เดี๋ยวนี้จะหนีไปไหนได้ ที่ดินมันไม่ได้ถูกเหมือนเมื่อก่อน มันคับแคบลงเรื่อย ๆ ต่างคนต่างรักในพื้นที่นาตัวเอง ถ้าเขาจะเวนคืน ให้ไร่ละ 500,000 ก็ไม่คุ้ม”

ในอนาคต พ่อใหญ่อยากจะเห็นลูกหลานคนอีสานที่มาเติบโตในภาคเหนือ ให้ความเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ เป็นคนดี ทำมาหากินแบบพ่อแม่ทำมา ให้อนุรักษ์ ไม่ใช่จะเอาแต่สมัยใหม่อย่างเดียวเลย เอาแต่ชิงรถมอเตอร์ไซด์ ที่ผ่านมาก่ออุบัติเหตุบ่อยครั้ง ทำให้พ่อแม่เป็นห่วงและสิ้นเปลืองเงิน

4. ตำราญ

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

ตำราญ เกิดปีพ.ศ. 2488 อายุ 68 ปี ตำราญเกิดที่ตำบลบ้านกาศ อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ เมื่อตำราญจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 บิดามารดาพาลูกทั้ง 3 คนย้ายครัวเรือนจากจังหวัดแพร่ มาแสวงหาที่ทำมาหากินแห่งใหม่ เพราะมีที่นาล้นน้อยมากเพียง 2 ไร่กว่าที่ได้มรดกจากพ่อแม่ จึงขายที่ดิน และได้ตั้งรกรากที่บ้านน้ำจุ่น ตำบลลอ สมัยนั้นอยู่ในอำเภอเชียงคำ ต่อมาได้มีการจัดตั้งอำเภอจุน บ้านน้ำจุ่นจึงอยู่ในเขตตำบลลอ อำเภอจุน ตำราญเป็นคนสูงผอม หน้าตาใจดี มีสุขภาพที่แข็งแรง เพราะเป็นคนชอบออกกำลังกาย ทุกเช้าต้องวิ่งออกกำลังกายรอบบ้านวันละ 20 นาที และกินน้ำผึ้งวันละ 1 ช้อนชาผสมน้ำร้อน 1 แก้วเป็นประจำทุกวัน แต่ก่อนเคยเป็นโรคกระเพาะ เพราะทานอาหารไม่ตรงเวลา ตอนนี้อายุแล้ว ในวัยหนุ่มได้ช่วยเหลือชุมชนในงานสังคมหลาย ๆ ด้าน ปัจจุบันตำแหน่งที่มีในชุมชนคือ หัวหน้ากลุ่มสมาชิกลูกค้าชกส. และเหรียญกกลุ่มเกษตรกรทำนาตลอด และผู้ทรงคุณวุฒิประชาคมหมู่บ้าน รวมทั้งเป็นพ่ออาจารย์ทำหน้าที่ในงานประเพณีชุมชน

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

ในวัยเด็กอายุประมาณ 13 ปี หลังจากครอบครัวสำราญย้ายมาอยู่ที่บ้านน้ำจุ่นได้มาหาที่ดินทำกินโดยซื้อ และบุกเบิกที่ดินเพิ่มเติม โดยสำราญได้ฝึกหัดทำนากับพ่อแม่ ซึ่งการทำนาสมัยก่อนคนแต่ละคนมักจะคัดเลือกควายที่มีอายุให้เหมาะสมกับเด็กที่กำลังเริ่มหัดไถนา เพราะควายจะสอนคนไปด้วย สำราญช่วยพ่อและพี่ชายทำนา ในช่วงที่มาแรกๆ ทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ อาหารจากธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล ในฤดูแล้งจะมีฝนตกประมาณ 1 เดือน ทำให้อากาศดี เมื่อได้ข้าว การขายข้าวในสมัยก่อน จะมีพ่อค้าจากพะเยาพาล้อเกวียนมาหลายคัน ตระเวนรับซื้อข้าวในหมู่บ้านต่าง ๆ ในราคาถังละ 1.50 บาท

สำราญแต่งงานกับภรรยาคนแรกซึ่งเป็นคนจากจังหวัดน่าน เมื่ออายุประมาณ 22 ปี มีลูกผู้ชาย 2 คน สำราญได้ขายที่ดินในบริเวณใกล้บ้านประมาณ 6 ไร่ราคาไร่ละหมื่นกว่าบาท แล้วไปซื้อที่ดินซึ่งเป็นป่าติดกับหนองน้ำซึ่งที่อยู่ห่างไกลจากบ้านประมาณ 40 ไร่ โดยไปปรับที่ดินเป็นทำนา การทำนาจะไปนอนค้างเป็นแรมเดือน ส่วนลูก ๆ ไม่ได้ช่วยทำนา เพราะต้องไปเรียนหนังสือ และมีที่ดินดอนประมาณ 3-4 ไร่ได้ปลูกกล้วย ต่อมาภรรยาเสียชีวิตลง จึงได้แต่งงานใหม่

ปีพ.ศ. 2516 นำจากแม่น้ำอิงเอ่อท่วมเข้ามาในหนองน้ำ เมื่อไปทำนาต้องดำน้ำกิน และจับปลาที่เข้ามาอาศัยในทุ่งนามาเป็นอาหาร

ปีพ.ศ. 2522 การเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนาของสำราญที่มาใช้รถไถเป็นคนแรกของหมู่บ้าน เพราะแรงงาน 2 คนกับภรรยาที่ทำนา 40 ไร่ โดยใช้ควายจะต้องจ้างแรงงานเพิ่ม สำราญจึงขายควาย 2 ตัวประมาณหมื่นกว่าบาทมาซื้อรถไถที่ร้านพูลชัย จังหวัดพะเยา เป็นรถไถเดินตามที่ยังไม่มีเกียร์ ต้องใช้แรงในการเลี้ยวซึ่งแข็งมาก หลังจากนั้นชาวนาเริ่มมีการใช้ปุ๋ยในไร่นา และจ้างแรงงานในการทำนา โดยแรงงานจะเป็นคนในหมู่บ้าน ภายหลังได้มีคนจากอำเภอเชียงคำมารับจ้างทำนาในหมู่บ้านมากขึ้น

ต่อมาสำราญได้ปลูกผักกาดเขียวปลีตามเพื่อนบ้านที่ปลูกกัน แต่ไม่ได้ส่งโรงงานเพราะโรงงานต้องการเฉพาะหัว แต่จะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้านทั้งใบและหัว ซึ่งการปลูกผักกาดเขียวปีที่ใช้ระยะเวลาสั้นเพียง 60 วันและตัดขาย ทำให้มีรายได้จากการปลูกผักอย่างต่อเนื่อง แต่มีข้อจำกัดคือ ที่ดินที่ปลูกผักกาดสามารถปลูกซ้ำได้เพียง 2 ปี หากปลูกซ้ำในที่ดินเดิมจะทำให้ผักกาดเป็นโรค ถึงแม้จะใส่ปุ๋ยก็ไม่เจริญงอกงาม ด้วยข้อจำกัดในที่ดิน สำราญจึงเลิกปลูกผักกาดเขียวปลี

ประมาณ ปีพ.ศ. 2550 ชาวนาบ้านน้ำจุ่นเปลี่ยนวิธีการจากทำนาดมาเป็นการทำนาหว่าน และเริ่มทำนาปรังมากขึ้น ปีพ.ศ. 2552 สำราญเริ่มทำนาปรังในเนื้อที่ 17 ไร่ โดยใช้บริการเครื่องสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าจากแม่น้ำอิง ของกรมพลังงานฯ มีการใช้ปุ๋ยเพิ่มมากขึ้นประมาณ 3 ครั้ง

เพื่อให้ข้าวออกงาม มีการพ่นยาคุมหญ้าที่เป็นสารเคมีเพื่อไม่ให้หญ้าขึ้น ซึ่งต่างกับการทำนาดำที่มีการไถหมักทิ้งไว้ในทุ่งนาเป็นแรมเดือน ทำให้หญ้าตาย

ปัจจุบันสำราญมีที่นาประมาณ 60 กว่าไร่ ซึ่งได้แบ่งให้ลูกทั้ง 3 คนแล้ว คนแรกทำงานที่เทศบาล และยังทำนาอยู่ ส่วนคนที่สองไปเรียนและได้ทำงานที่เชียงใหม่ ส่วนที่นาได้ให้เช่าเป็นรายปี และมีลูกผู้หญิง 1 คนกับภรรยาคนใหม่ กำลังศึกษาที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

การเอามือช่วยเหลือกันในการทำนา ถ้าจ้างจะไม่แพง วันละไม่กี่บาท ตอนนี้แรงงานทำนาหายาก ส่วนงานประเพณี งานบุญ งานบวช งานศพจะไปช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะงานศพจะนำข้าวสารไปให้ก่อนวันเผาศพเพื่อทำอาหารเลี้ยงกัน ถึงแม้จะมีการแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้านยังมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ไม่มีการแบ่งวัด แบ่งทรัพย์สินกันเหมือนหมู่บ้านอื่น ด้านความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน จะไม่มีความรุนแรง แต่หลังจากทำนาปรังมีการแย่งชิงน้ำในการทำนา ซึ่งมีการว่ากล่าวกันบ้างเล็กน้อย ไม่มีความรุนแรงมาก

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

ในอดีตช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านจะพากันไปหาปลาในแม่น้ำอิงบริเวณบ้านล่อ เมื่อได้ปลามากจะแบ่งปันกัน แสดงให้เห็นถึงจิตใจของคนสมัยก่อนว่ามีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ปัจจุบันผู้คนต่างแก่งแย่ง ที่ใครที่มัน ขาดความสามัคคี

การทำนาสมัยนี้ ใช้เงินเป็นหลัก โดยจ้างในทุกขั้นตอนตั้งแต่ไถ หว่าน ใส่ปุ๋ย เกี่ยว ใส่รถไปขาย ชาวนามีรายได้มากขึ้นจากการที่รัฐบาลมีนโยบายจำนำข้าว ถ้าความชื้นน้อย ราคาข้าวจะสูง ต่างจากรัฐบาลที่ผ่านมาที่มีนโยบายประกันรายได้ ราคาข้าวไม่แน่นอนในแต่ละสัปดาห์ แต่ชาวนาก็มีรายจ่ายมากขึ้นในหลาย ๆ ด้าน สมัยก่อนเงินทองหายาก แต่ไม่มีที่ใช้จ่าย สมัยนี้เงินทองหาง่าย และมีช่องทางการใช้จ่ายมากตามไปด้วย

ในด้านวัฒนธรรม เด็กรุ่นใหม่จะขาดศีลธรรม จริยธรรม ไม่เคารพนับถือผู้ใหญ่เหมือนคนสมัยก่อน เป็นเพราะระบบการใช้ไม่เรียวในโรงเรียนที่หายไป เด็กที่เดินผ่านผู้ใหญ่จะไม่ก้มหัวเป็นคนไม่มีสัมมาคารวะ ไม่อ่อนน้อมถ่อมตน แต่นิยมประเพณีของต่างชาติเข้ามาแทนที่ประเพณีของชุมชน ส่วนความเชื่อเรื่องผี ชาวบ้านจะมีความเชื่อในเชิงปัจเจก การเลี้ยงผีที่คงชาวบ้านเช่นกัน จะมีคนในชุมชนบนบานสานกล่าวในเรื่องต่าง ๆ และมีการเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปี

ในด้านสิ่งแวดล้อม สำราญกล่าวว่าในความคิดเห็นของตนเอง ไม่อยากได้โรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ใกล้บ้าน หลังจากที่มีโรงงานผักกาดกระป๋องเข้ามาตั้งในชุมชนประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดกลิ่นเหม็นทั้งในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง การปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำจุนทำให้ปลาน้ำตาย ซึ่งผู้นำชุมชนได้คัดเตือน บอกกล่าวแก่เจ้าของโรงงานแล้ว แต่สภาพปัญหายังคงอยู่

มุมมองต่ออนาคต

สำราญกล่าวว่า อนาคตของตนเองคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมต่อไป ด้านครอบครัวได้แบ่งแยกมรดกให้ลูกทุกคนแล้ว ถ้าลูกจะกลับมาทำนาหรือไม่ ขึ้นอยู่กับลูก เพราะเห็นตัวอย่างจากพ่อว่าอาชีพทำนาเป็นอาชีพที่อิสระ แต่ไม่ร่ำรวยมาก สำราญได้เล่าถึงการทำนาของบรรพบุรุษที่มาอยู่ที่บ้านน้ำจุ่นว่า แต่ก่อนสมัยปู่มีที่นาเพียง 6 ไร่ แต่สมัยพ่อมีที่นาถึง 60 กว่าไร่ ถ้าหากพ่อขายที่นาจะได้เงินหลายล้าน แต่พ่อไม่ขายที่ดินเพราะที่ดินจะหายาก และลดน้อยลงเรื่อย ๆ

อนาคตของชุมชน คนที่ยากจนจริงๆ จะไม่มีที่ดินทำกิน ที่นาอาจจะเปลี่ยนมือเป็นของคนรวย โดยคนที่มียารายได้ปานกลางบางส่วนจะขายที่นาให้คนรวย รวมทั้งคนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนมีเงินกลับมาซื้อที่นา ส่วนด้านวัฒนธรรม คนรุ่นใหม่จะเลียนแบบวัฒนธรรมต่างชาติ จากการดูตามสื่อต่างๆ รวมทั้งการโฆษณาขายยาเสริมสุขภาพตามวิทยุชุมชน ซึ่งคนเฒ่าคนแก่ที่เลี้ยงหลานอยู่ที่บ้านจะฟังวิทยุและซื้อมาใช้ ตนเองอยากจะให้รัฐบาลควบคุมการโฆษณาตามวิทยุที่เกิดขึ้นมากมาย และโทรทัศน์แบบจานดาวเทียมซึ่งเป็นการโฆษณาเกินจริง และเกิดอันตรายต่อผู้บริโภค มีคนข้างบ้านที่ซื้อมาบริโภคแล้วเกิดอาการบวมตามใบหน้า จึงไปพบแพทย์ซึ่งทำให้เสี่ยงต่ออาการไตวายได้ในอนาคต

5. บุญมา

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

บุญมา เกิดปีพ.ศ. 2494 อายุ 62 ปี เกิดที่บ้านสักล่อ มีรูปร่างสันทัด ผิวสีดําแดง มีบุคลิกภาพที่กระฉับกระแจง มีความคล่องแคล่วว่องไว พุดจาฉะฉาน ถึงจะมีรูปร่างผอมแต่ก็มีร่างกายแข็งแรง พ่อและแม่ของบุญมาเป็นคนบ้านสักล่อเช่นกัน โดยพ่อนามสกุลสักล่อ ส่วนแม่นามสกุลจันธิมา มีพี่น้อง 4 คน บุญมาเพิ่งเกษียณอายุราชการในตำแหน่งพนักงานบริการ (ภารโรง) โรงเรียนบ้านสักท่ง บุญมามีภรรยาเป็นคนสักล่อเช่นกัน มีบุตรชายจำนวน 3 คน ทุกคนเรียนจบการศึกษาระดับอุดมศึกษา และมีงานทำทั้ง 3 คน โดยรับราชการ 2 คน และอีกหนึ่งคนทำกิจการล้างรถที่บ้าน บุตรชายทุกคนมีครอบครัว และมีหลานทั้งหมด 5 คน หลังจากเกษียณจากราชการได้ช่วยกิจกรรมของชุมชนและวัดสักท่งมาโดยตลอด แต่ไม่ขอรับตำแหน่งใดๆ เพราะต้องการให้คนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานเพื่อชุมชนบ้าง บุญมากล่าวว่า สิ่งที่น่าสนใจในชีวิตคือ การที่ตนเองจบแค่ประถมศึกษาปีที่ 4 ได้ทำงานที่ดี และใช้ชีวิตมาจนถึงตอนนี้ก็ถือว่ามีความสุขในชีวิตแล้ว

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

เมื่อศึกษาจบจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนบ้านสักลอ บุญมาไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อเพราะครอบครัวยากจน พ่อมีโรคประจำตัวคือ โรคหอบหืด จึงต้องไปช่วยพ่อแม่ ทำนา บุกเบิกที่นาใหม่ รับจ้างทำนา และรับจ้างเลี้ยงควาย โดยเป็นการเลี้ยงแบบผา ถ้าควายตัวเมียมีลูกจะได้ลูกควายเป็นค่าจ้างเลี้ยง จากควายเพียง 3 ตัวเพิ่มมาเป็น 30 ตัว รวมทั้งได้ไปขายแดงโม ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เรียนหนังสือ แต่บุญมาได้ไปรับจ้างลากข้าวไปส่ง และได้เล่นกับเพื่อน ๆ ที่ไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนปิยะมิตร์ อำเภอเชียงคำ

บุญมาเล่าว่า สมัยก่อนชาวนาบุกเบิกที่นาด้วยแรงงานคน โดยมีจอบเสียมเป็นอุปกรณ์ ต่อจากนั้นจะใช้แรงงานควาย ใครที่ไม่มีควาย จะใช้วัวแทน การทำนาในอดีตนั้นจะเป็นแบบพอกิน สมัยนั้นมีที่นา 10 ไร่ได้ข้าว 200-300 ถึง สมัยก่อนปลูกข้าวพื้นเมือง มีข้าวขาว ข้าวขาวผึ้ง ข้าวดอก ซึ่งเป็นข้าวเหนียว ช่วงเดือนกรกฎาคม - กันยายน เป็นช่วงฤดูทำนา ชาวนาจะพากันไปนอนที่ห้างนา โดยเฉพาะสามเฒ่าจะนอนห้างนา และเฝ้าควาย แม่บ้านหรือลูกๆต้องเอาอาหารไปส่ง บางคนเอาหม้อข้าวหม้อแกงและเกลือไปทำอาหาร บริเวณรอบ ๆ ห้างนา จะปลูกพริก และผักสวนครัวอื่น ๆ บุญมาเล่าว่า ตนเองได้นำไก่ไปเลี้ยงที่ห้างนาด้วย หลังจากทำนาเสร็จไก่จะโตและสามารถนำมาทำอาหารได้ นอกจากนี้ทุ่งนาในฤดูฝนจะมีอาหารตามธรรมชาติมากมาย รวมทั้งปลาที่เข้ามาอยู่ในทุ่งนา ชาวนาจะหาปลาในทุ่งนา และเก็บหาผักตามป่าหัวไร่ปลายนา เพื่อนำมาทำเป็นอาหาร ช่วงกลางคืนชาวนาที่นอนห้างนา จะพากันไปส่องกบเขียดเป็นกลุ่ม บุญมาเล่าถึงการหาปลาในอดีตว่า

“สมัยก่อนก็ไปหากันเป็นหมู่บ้าน นัดกันไป ทั้งหญิง ทั้งชาย มีแห มีขอ ไปสักครั้งวัน ครึ่งก่อนบ้าน ได้ปลามากิน ก็กลับบ้าน มาทำงานอย่างอื่นต่อ ก็มีพวกปลาชุก ปลาตุก ปลาหมอ ปลาช่อน ข้างน้ำอิงมีหน่อไผ่อย่างเดียว มีเห็ดหนวดค่า เห็ดกระโถง มีถอบ เห็ดหำ ถ้าสันดอนก็มีดอกก้าน ดอกอว มีบุก มีกลอย มีมัน ผึ้ง ที่อาศัยตามต้นไม้ กลางทุ่งก็มีลูกสมอ ลูกมะเคราะห์ ลูกหว้า มะมื่น”

การปลูกข้าวเจ้าเริ่มประมาณ พ.ศ. 2508 เป็นข้าวเจ้าเหลืองทอง บางคนเรียกว่าข้าวเหลือง 11 เพราะว่า 1 ถึง 11 กิโลกรัม มีน้ำหนักมาก สมัยนั้นได้ผลผลิตข้าวดีโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ย ช่วงประมาณ เมษายน-พฤษภาคม จะเดินทางไปขายข้าวโดยนัดหมายไปกันทั้งหมู่บ้านประมาณ 40 ล้อเกวียน เพราะถ้าไปน้อยอาจจะโดนปล้นวัวควาย โดยไปขายที่โรงสีบ้านปล้อง อำเภอเทิง และโรงสีที่อำเภอเมืองพะเยา ราคาถังละ 4.50-5 บาท ในการเดินทางไปขายข้าวที่เมืองพะเยาจะใช้เวลาประมาณ 3 คืน และขากลับใช้เวลาเพียง 1 คืนเพราะขายข้าวหมดแล้ว ได้เงินมาประมาณ 300 บาทจะซื้อเกลือ กระสอบละ 6 บาท และน้ำมันก๊าดปีบละ 18 บาทซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดในสมัยนั้นกลับมาบ้าน

ด้วย ในการขนส่งข้าวจะต้องเจาะนางข้าวให้ข้าวไหลลงมา เพราะที่ไม่มีกระสอบ แล้วก็มาตวงจนขึ้นรถไปขายอีกทอดหนึ่ง จากนั้นคนในหมู่บ้านเริ่มซื้อรถ และรับซื้อข้าวไปขายโรงสีข้างนอก ต่อมาพ่อค้าชาวจีนจากอำเภอพาน นำรถหกล้อมารับซื้อข้าวถึงในหมู่บ้านราคาถึงละ 4 บาท สมัยก่อนเอาข้าวไปขาย 200 ถัง ได้เงิน 900 บาท ซื้อเสื้อ 300 บาท รองเท้า 8 บาท หมวก 2 บาท ถ้าจะไปซื้อของในเมือง ชาวบ้านจะไปกับรถที่มารับซื้อข้าว และรับจ้างขนข้าวลงรถด้วย

เมื่อแล้วเสร็จจากค่านาปลูกข้าวทั้งที่นาของตนเอง และที่นาของเพื่อนบ้านในบริเวณใกล้เคียง บุญมายังได้ไปรับจ้างเพื่อนบ้านถึง 18 หลังคาเรือนปลูกข้าว ซ่อมข้าว เกี่ยวข้าว โดยได้ค่าจ้างเป็นข้าวหลังคาเรือนละ 15-25 ถัง

หลังจากทำนาแล้วเสร็จจะทำพิธีสู่ขวัญควาย และนำวัวควายไปเลี้ยงที่ปางควายริมแม่น้ำอิง หรือปล่อยให้หาอาหารตามธรรมชาติในป่า เพื่อป้องกันไม่ให้วัวควายเหยียบย่ำข้าวในทุ่งนา ชาวนาถือว่าปางควายเป็นของส่วนรวม เป็นของหน้าหมู่บ้าน ไม่ใช่ที่ดินของใครคนใดคนหนึ่ง ชาวนาแต่ละคนจะสร้างกระท่อบชั่วคราวไว้นอนเฝ้าควาย บุญมาเล่าถึงวิถีชีวิตของชาวนาในอดีตว่า

“สมัยก่อนไม่ให้วัวควายอยู่ในบ้าน ชาวบ้านจึงมีปางควายอยู่บริเวณริมแม่น้ำอิง หรือริมลำห้วย เมื่อชาวนา ไถนาเสร็จแล้ว จะนำวัวควายไปปล่อย ไปเลี้ยงตามป่า ตามธรรมชาติ ไม่ให้กิน ไปรบกวนนาข้าว แต่ชาวนาจะไปทำกระท่อบของตนเอง เพราะต้องไปนอนเฝ้าควาย เมื่อไปเลี้ยงควาย จะหาจับกบ ได้ถึง 50-60 ตัว บางครั้งเดินไปตามทางเก็บผักไปตามทาง ถึงบ้านแกงกินได้แล้ว”

ปีพ.ศ. 2513 บุญมาแต่งงานกับภรรยาซึ่งเป็นคนบ้านสกลนครเช่นกัน ปีแรกได้ไปอยู่บ้านฝ่ายผู้หญิง ช่วยทำนาของครอบครัวซึ่งมีที่นามากเป็นร้อยไร่ โดยช่วยฝึคน้อง ๆ ของภรรยาทำนาด้วย

ปีพ.ศ. 2514 ครอบครัวของบุญมาได้ย้ายมาปลูกบ้านของตนเอง โดยมีที่นาจำนวน 22 ไร่ และทำนารับจ้างในลักษณะของการทำนาฝากครั้ง ช่วงนี้มีการจ้างแรงงานในการทำวันละ 8 บาท

ปีพ.ศ. 2518 มีรถไถเข้าทุ่งในหมู่บ้าน โดยพ่ออยู่ปั่นซื้อรถไถเจ้าทุ่งคนแรก ราคาประมาณหมื่นกว่าบาท น้ำมันก็ต้องฝากเขาไปซื้อที่เชียงราย เป็นยุคที่การทำนาเฟื่องฟู ต่อมาชาวนาเริ่มเป็นหนี้สินมากขึ้น

ปีพ.ศ. 2520 ช่วงนี้บุญมาได้รับซื้อเตงโมลูกละ 2 บาทไปขายตามสถานที่ราชการในอำเภอลูกละ 5 บาท ทำให้เห็นคนที่ทำงานเป็นข้าราชการว่ามีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี สามารถเลี้ยงดูพ่อแม่ได้ เมื่อเจ็บป่วยก็เบิกค่ารักษาพยาบาลได้ มีอยู่วันหนึ่งได้เห็นป้ายประกาศที่อำเภอว่ารับสมัครการโรง ประจำโรงเรียนบ้านสกลทุ่ง จึงมาปรึกษาพ่อแม่ และสมัครสอบเข้าทำงาน มีคนสอบทั้งหมด 20 คนแต่สอบทั้งหมด 3 วัน ด้วยระยะเวลาสอบที่นานจึงมีคนถอนตัว วันสุดท้ายเหลือแข่งขันเพียง 2 คน จึงสอบผ่าน และบรรจุเป็นการโรงประจำโรงเรียนบ้านสกลทุ่ง สังกัดองค์การบริหารส่วน

จังหวัดพะเยา ได้เงินเดือน 750 บาท ในช่วงนี้ยังมีที่นา 18 ไร่ และมีเวลาทำนาโดยจ้างญาติช่วยดูแล มีค่าใช้จ่ายในบ้านประมาณเดือนละ 300 บาท และภรรยาของบุญมาได้ไปรับจ้างทำนา

ปีพ.ศ. 2522 บุญมาเข้าเป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) สาขาเทิง กู้เงินได้ 6,000 บาท สมัยก่อนต้องไปที่อำเภอเทิง เพราะอำเภอเชียงคำยังไม่มี ธกส. เริ่มมีไฟฟ้ามาที่บ้านสักล่อ

ปีพ.ศ. 2523 กู้เงินจากธกส. 22,000 บาท ซื้อรถไถเจ้าทุ่งราคา 20,500 บาท เหลือเงินกลับบ้านมาพันทกว่าบาท เริ่มเป็นหนี้สิน ต่อมากู้เงินมาซื้อที่นาอีก แต่น้ำท่วมข้าวได้ผลผลิตน้อย ในยุคนี้น้ำท่วมข้าวต้นป่าตอง มีปุ๋ยเข้ามาโดยซื้อครั้งแรกกระสอบละ 120 บาท โดยฝากคนอื่นซื้อมาจากเชียงราย

ปีพ.ศ. 2535 ช่วงนั้นมีที่ดินประมาณ 8 ไร่กว่า มีนายหน้าได้มาถามซื้อที่ดิน โดยตามไปที่ทุ่งนา และพาคนมาเกลี้ยกล่อมให้ขายที่นา เพราะว่าเหลือที่ดินนี้แปลงเดียว จึงบอกว่าถ้าหาที่อื่นได้ก็จะขาย อีกอย่างเพราะว่ามีหนี้ ธกส. จึงบอกขายไร่ละ 60,000 บาท แต่นายหน้าต่อรอง 55,000 บาท จึงขายให้โดยที่เขาเป็นผู้รับโอนทั้งหมดเอง เงินที่ได้นำไปใช้หนี้ธกส. และนำมาซื้อที่นาผืนใหม่ประมาณ 10 กว่าไร่

ปีพ.ศ. 2540-2542 ช่วงนี้ราคาข้าวตกต่ำอีกรอบ ทำให้บุญมาที่มีอาชีพเป็นประจำ มีทางเลือกที่ไม่ต้องการทำนาเอง จึงหยุดทำนาเป็นเวลา 13 ปี และให้ชาวนาคนอื่นมาทำนาแทนสมัยนั้นต้องจ้างให้คนอื่นมาทำนา โดยเก็บค่าหัวนาเป็นข้าวเปลือกไร่ละ 15-17 ถัง ภายหลังขายข้าวไม่ได้ราคา จึงเก็บค่าเช่านาเป็นไร่โดยเช่านา 10 ไร่ต่อข้าว 150 ถัง

ปีพ.ศ. 2554 ช่วงนี้ราคาที่ดินสูงขึ้น ราคาไร่ละ 100,000 -150,000 บาท การขายที่ดินของชาวบ้านส่วนใหญ่จะขายให้คนบ้านเดียวกัน บุญมาเกษียณจากโรงเรียนบ้านสักท่ง ได้มาทำนาเองทั้งนาปีและนาปรัง โดยมีภรรยาเป็นผู้ช่วยทำนา และไม่ให้คนเช่าทำนาเหมือนเช่นเคย เพราะราคาข้าวเปลือกสูงขึ้น ตอนนั้นบุญมามีที่นาทั้งหมด 25 ไร่ หลังจากแบ่งที่นาให้ลูกชายทั้ง 3 คน ๆ ละ 5 ไร่แล้ว ที่นาที่เหลือทั้งหมดจำนวน 10 ไร่ จึงปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายอย่างเดียว เพราะว่ามีราคาแพงกว่าขายข้าวได้เงินประมาณ 160,000 บาท แล้วซื้อข้าวเหนียวกิน ส่วนที่นาของลูกที่ไม่ทำนาได้ขายหลังนาในราคา 3,000 บาทต่อปี บุญมาเล่าถึงการทำนาในยุคปัจจุบันว่า

“ตอนนี้คนทำนาไม่ได้กินข้าวที่ตัวเองปลูกแล้ว ขายหมด เกียวคิบ ไปขายที่โรงสีเลย บางคนที่ปลูกข้าว กข.6 เก็บไว้กิน บางคนที่ไม่ปลูกก็ซื้อข้าวกิน ชาวนาจะปลูกข้าวเจ้าราคาประมาณ 15 บาทกว่า ๆ แล้วแต่ความชื้น ถ้ามีน้ำดี ทำนาปรังอยู่บ้านเราในเขตทุ่งล่อ ไม่ต้องได้ไปทำงานที่อื่นเลย ไร่หนึ่งก็ได้ประมาณ 10,000 บาท ถ้าสมมุติทำนา 10 ไร่ ต้นทุนประมาณ 40,000 บาท ขายมาต้องได้อย่างน้อยแสนกว่าบาท ถ้าไร่ 60,000 บาท ทำแค่ 4 เดือน เหลือเดือนละหมื่นกว่าบาทแล้ว แค่นี้ก็นิด

หน้อย ใส่ปุ๋ยใส่ยา ใน 4 เดือนนั้น ที่ต้องทำงานจริง ๆ ก็แค่ 3-4 วันเท่านั้น คนที่ทำนาถ้าไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยมาก รายได้จะดีกว่ามนุษย์เงินเดือน”

เครือข่าย และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

บุญมา มีความคิดเห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนว่า ปัจจุบันความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง มีเป็นบางครอบครัวบางตระกูลที่ยังเหนียวแน่น บางตระกูลมีการทะเลาะเบาะแว้งกัน ที่เห็นชัดคือในช่วงที่มีการเลือกตั้งจะนับญาติว่าเป็นพี่น้องกันเพื่อขอคะแนน ถ้าเวลาปกติอาจจะไม่ค่อยเห็นหน้า หรือไม่ทักทายกัน ส่วนลูกหลานที่ออกไปทำงานนอกบ้านพอถึงวันปีใหม่วันสงกรานต์ได้กลับมาเยี่ยมบ้าน มีบางคนที่ดีฐานะอาจจะไม่ได้มาก็ไม่เป็นไร เพราะคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านกันมาก จะให้ว่างเหมือนรุ่นพ่อรุ่นแม่ที่ทำนาอย่างเดียวเช่นกันหมดก็เป็นไปไม่ได้ ที่พบเห็นอีกอย่างคือ คนเฒ่าคนแก่จะอยู่บ้านเลี้ยงหลาน บางคนเลี้ยงหลานเพราะหลานท้องในวัยเรียน เมื่อเกิดออกมาต้องเป็นภาระของคนเฒ่าคนแก่ที่จะต้องเลี้ยงดู

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

การทำนาในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมาก ถ้าพูดถึงการทำนาปรังตอนนี้ได้ผลผลิตดี และความเสี่ยงน้อยถ้าไม่มีลมพายุและลูกเห็บ ถ้าราคาดีแบบนี้จะทำให้ชาวนามีความเป็นอยู่และมีฐานะดีขึ้น การช่วยเหลือกันลดลงมาก ส่วนการจ้างแรงงานได้เปลี่ยนรูปแบบจากการจ้างคนงาน จ้างเกี่ยวข้าวที่ใช้แรงงานคนเป็นหลักมาเป็นการจ้างเป็นครั้งตามลักษณะงาน โดยใช้เครื่องจักรเป็นหลัก เช่น จ้างรถไถนาปักนา จ้างหว่านข้าว จ้างพ่นยา จ้างใส่ปุ๋ย จ้างรถเกี่ยวข้าว เป็นต้น

บุญมา มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการแบ่งแยกหมู่บ้านในชุมชนสักล่อว่า เกิดขึ้นในช่วงของการพัฒนาหมู่บ้าน การกระจายอำนาจโดยมีการเลือกตั้งสมาชิกอบต. การมีกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้าน โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้านที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปใช้จ่ายในการลงทุน การใช้จ่ายในครอบครัวรวมไปถึงการนำไปใช้หนี้หมุนเวียนตามแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ ที่ได้กู้มา

ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ตอนนี้หนองน้ำนับสิบแห่งในบริเวณชุมชนสักล่อ ที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลา ปู กุ้ง หอย ฯลฯ ได้ถูกถมให้กลายเป็นที่นา บางแห่งขุดลอกจนกลายเป็นสระน้ำ และบางแห่งถูกครอบครองโดยชาวนาที่มีที่นาอยู่ใกล้หนองน้ำ เพื่อสูบน้ำมาใช้ในการทำนาปรัง ส่วนพื้นที่ป่า ต้นไม้ตามธรรมชาติลดลง กลายเป็นสวนลำไย สวนยางพาราเริ่มมีการบุกรุกถางพื้นที่ป่าสงวน หลังจากที่ดินในชุมชนโดยเฉพาะในหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดกับป่าสงวนได้ขายพื้นที่สวนลำไยให้กับคนอีสานบ้านปางมดแดงกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้ปลูกยางพาราแทนที่ต้นลำไย ในอนาคตคนสักล่ออาจไปรับจ้างคนอีสานกรีดยาง บุญมาเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติว่า

“ข้างในเข้าไปก็เป็นป่าสงวน แต่เข้าไปจริง ๆ ก็เป็นสวน มีคนบุกรุกทำสวนยางพารากันหมด เดียวนี้คนหมู่บ้านนี้ไม่ค่อยมีที่เป็นของตัวเอง มีประมาณ 10% ที่เป็นเจ้าของที่ดินจับจองที่ดินขายให้คนอื่นมาทำสวนยางพารา ต้นลำไยที่เคยปลูกมา 2-3 ปี ล้มปลูกยางหมด บ้านทุกหลังมีรถยนต์หมด ขายที่ซื้อรถ ตอนนี้ไร่หนึ่ง 70,000-80,000 บาท อีกหน่อยที่เก็บยางพาราได้ คงไร้ละเป็นล้าน ซึ่งเป็นที่ สปก.ทั้งนั้น ที่ดินข้างน้ำอิงก็เป็นสวนยางพาราหมด ทั้งสองข้างฝั่ง”

ส่วนด้านประเพณีวัฒนธรรม คนรุ่นใหม่จะไม่เห็นความสำคัญเท่าที่ควร มีแต่คนแก่และวัยผู้ใหญ่เท่านั้น รูปแบบการจัดงานประเพณีของวัดจากเดิมที่มีขบวนแห่ครัวทาน มีชอพื้นเมือง ได้เพิ่มดนตรี รำวง ชกมวย ขายของ บางคนแต่งกายไม่เหมาะสมกับกาลเทศะ

มุมมองต่ออนาคต

ชีวิตในอนาคตบุญมากกล่าวว่า คงไม่ทำนามากเพราะมีอายุมากแล้ว อาจจะทำแค่ในปี ตอนนี้ที่นาที่เหลือประมาณ 10 ไร่ จะเก็บไว้ให้คนที่เลี้ยงดูพ่อแม่ หรือแล้วแต่ลูก ๆ จะตกลงกันเอง ลูกที่กลับมาอยู่บ้านได้ 3 ปี ไม่เคยไปเหยียบที่นา เด็กสมัยนี้ทำนาไม่เป็น เพราะไม่ได้ไปส่งข้าวให้พ่อแม่ ไม่ได้ไปเลี้ยงควาย ไม่ได้ช่วยพ่อแม่ถอนกล้า ปลูกนา ฝึกทำนา ถ้าลูกของตนเองไม่ทำนา คงต้องจ้างคนมาทำ หรือให้คนมาเช่าทำนา ส่วนการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินจะลดลงเรื่อยๆ และเหลือน้อยลง เพราะที่ดินมันมีจำกัด ในหมู่บ้านสักหลอมมีเด็กรุ่นใหม่ที่ทำนาไม่กี่คนเช่น โจน ที่อยู่ข้างบ้านพ่อแม่เสียชีวิตไปหมดแล้ว เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ได้มาทำนา และเป็นชาวนาที่อายุน้อยที่สุด นอกจากทำนาแล้วยังปลูกผัก กลางคืนออกไปหาปลา ส่วนภรรยาไปขายของ ปีที่แล้วครอบครัวนี้ขายข้าวได้เงิน 200,000 กว่าบาท

ส่วนครอบครัวอื่นก็เช่นกัน รุ่นลูกหลานไม่ไปทำนาเหมือนพ่อแม่ เพราะออกไปเรียนหนังสือนอกชุมชนกันมาก เมื่อจบมาได้หางานทำตามบริษัทและโรงงาน ไม่คิดที่จะกลับมาทำงานที่บ้าน แต่จะกลับบ้านช่วงวันหยุดเท่านั้น บุญมากกล่าวว่าการถือครองที่นาของแต่ละคนจะมีปริมาณน้อยลง เพราะการแบ่งมรดกให้ลูกหลาน โดยลูกหลานที่มีงานทำจะไม่ขายที่นา แต่จะให้เช่านา เพราะช่วงนี้ข้าวราคาสูง ดังนั้นที่นาจะยังคงอยู่ แต่คนทำนาจะลดลง ด้านเศรษฐกิจของชุมชน น่าจะดีขึ้น เพราะชาวนาจะไม่ทำนาอย่างเดียว แต่รู้ช่องทางการทำมาหากิน รู้ว่าตลาดและผู้บริโภคต้องการอะไรก็ผลิตพืชนั้นมาจำหน่าย บางคนทำนาปรังเพียงครั้งเดียว อีกส่วนหนึ่งจะปลูกพริก แตงกวา ถั่วฝักยาว มะเขือ บวบ เป็นต้น

6. สุข

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

สุข เกิดปีพ.ศ. 2498 อายุ 57 ปี เป็นคนบ้านน้ำจูน ตำบลลอ แต่เกิดที่อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ครอบครัวของสุขที่มีพี่น้องร่วมกัน 6 คน ได้อพยพย้ายถิ่นมาอยู่ที่บ้านน้ำจูนประมาณปีพ.ศ. 2503 เพราะที่นาที่บ้านเดิมมีน้อยลง และปีที่ย้ายมาฝายถล่มทำให้นาข้าวเสียหาย ไม่มีข้าวกินก่อนหน้านั้นมีคนจากอำเภอสูงเม่นย้ายมาอยู่ที่บ้านน้ำจูนก่อนแล้ว จึงย้ายตามมาและหาซื้อที่ดินทำกินในสมัยนั้นราคาประมาณไร่ละ 100 บาท ส่วนที่ป่าจับจอง และบุกเบิกเป็นสวน สุขมีรูปร่างสูงใหญ่ ผิวสีดำนแดง แต่งงานแล้วมีลูกชาย 2 คน เสียชีวิต 1 คน สุขเคยเป็นกรรมการหมู่บ้าน เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลลอในสมัยที่ผ่านมาก่อนที่จะยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลเวียงลอ ประธานกลุ่มสุราชุมชน กลุ่มทำไร่เวียงลอ กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มทำนาลอ ประธานกลุ่มสหกรณ์ในหมู่บ้าน

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

สภาพแวดล้อมยังเป็นป่า ที่นามีเพียงส่วนน้อย ตอนเด็ก ๆ ได้เรียนหนังสือจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนบ้านน้ำจูน หลังจากนั้นได้ช่วยพ่อแม่เลี้ยงควาย ทำนา และหาปลาตามหนองน้ำแม่น้ำ การทำนาในอดีตจะช่วยเหลือกัน ถ้าทำนาของตนเองแล้วเสร็จจะไปช่วยทำนาของเพื่อนบ้าน โดยไม่มีการรับจ้างและใช้ทุนน้อย

ปีพ.ศ. 2518 สุขอายุ 20 ปีได้แต่งงานกับภรรยาที่ครอบครัวย้ายถิ่นมาจากจังหวัดน่าน และมีลูก 2 คน การทำนาในสมัยนั้นข้าวเจริญงอกงามดีโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ย ต่อมาเกษตรอำเภอและรศ. มาแนะนำการใช้ปุ๋ย โดยนำไปหว่านในนา ทำให้ได้ผลผลิตข้าวดี ต่อมาชาวนาจึงใช้ปุ๋ยมาอย่างต่อเนื่อง

ปีพ.ศ. 2520 คนในชุมชนเริ่มมีการใช้รถไถแบบเดินตาม โดยกู้เงินมาจากรศ.อำเภอเทิง ส่วนควายได้ลดลงเรื่อย ๆ ปีพ.ศ. 2522 สุขได้ขายควายทั้งหมดจำนวน 10 ตัว ได้เงินประมาณ 30,000 บาท มาซื้อรถไถ การใช้รถไถทำให้ทำนาได้รวดเร็วมากขึ้น ไม่ต้องพักเหมือนไถนาด้วยควาย เวลาที่เหลือได้ไปหาปลา หาฟืน เป็นต้น จากนั้นกู้เงินครั้งแรกจากธนาคารกสิกรไทยตามคำแนะนำของเพื่อนบ้าน ต่อมาเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์จุน ซึ่งต่อมาสุขได้เข้ามาเป็นกรรมการฝ่ายตรวจสอบของสหกรณ์จุน ต่อมาสุขได้เริ่มปลูกผักกาดเขียวปลี และมีโรงงานมาตั้งทำผักกาดกระป๋อง เกษตรกรได้ปลูกผักส่งโรงงาน ภายหลังได้ขายให้แก่แม่ค้าที่เข้ามารับซื้อเพราะให้ราคาที่สูงกว่าโรงงานประมาณกิโลกรัมละ 7 บาท การปลูกผักกาดทำให้เกษตรกรมีรายได้ที่ดีขึ้น บางคนได้ไร่ละ 70,000 บาท

ปีพ.ศ. 2526 ช่วงนั้นฝนแล้ง ไม่ได้ทำนา มีหนี้สินที่กู้มาเพื่อลงทุนทำนา ข้าวมีราคาถูกเพียงกิโลกรัมละ 5-6 บาท และต้องส่งลูกเรียน ทำให้สุขตัดสินใจไปทำงานเป็นแรงงานในประเทศ

ได้หันแทนที่การขายนานี้ โดยมีการใช้จ่ายในการไปทำงาน 70,000 บาท เมื่อกลับมาจากประเทศได้หันได้กลับมาทำนา แต่ข้าวราคาถูกลงมาก ปีต่อมาจึงไปทำงานในประเทศเกาหลีได้อีกครั้งหนึ่ง โดยมีการใช้จ่ายในการไปทำงาน 60,000 บาท ซึ่งคนในหมู่บ้านได้ไปกินหลายคน และสามารถเก็บเงินส่งมาให้ภรรยาใช้นี้สิน และส่งลูกเรียน ในช่วงนั้นสุขจึงไม่มีเวลาเลี้ยงดูลูกเท่าที่ควร

ปีพ.ศ. 2530 มีนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดินริมแม่น้ำอิงของชาวบ้านน้ำจุน ในราคาไร่ละ 20,000 บาท ตอนนั้นที่ดินบริเวณนั้นทำนาไม่ค่อยได้ผลเพราะน้ำอิงจะเอ่อท่วมที่นาเป็นประจำ สุขกล่าวว่า ไม่คิดว่านายทุนจะมาปรับที่ดินปลูกยางพาราจนมีสภาพดีขึ้นมาก ในขณะนี้ น่าจะมีราคาไร่ละหลายแสน

ปีพ.ศ. 2548 อบต. ลอได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านทำนาปรังโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และทำสัญญากับบริษัทโบรงให้มารับซื้อข้าวจากสมาชิก แต่เนื่องด้วยชาวบ้านยังไม่คุ้นเคยกับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ จึงทำให้ได้ผลผลิตน้อย และขายข้าวได้ถูก อีกทั้งที่นายังมีการปนเปื้อนจากสารเคมี ทำให้บริษัทไม่รับซื้อข้าวจากชาวบ้าน การทำนาปรังโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์จึงล้มเหลว

ปีพ.ศ. 2549 สุขได้ทำนาปรังเป็นครั้งแรก ที่ดินที่ยังสมบูรณ์ ทำให้ได้ผลผลิตข้าวดี ปีนั้นขายข้าวได้ราคาใกล้เคียง 9 บาท ต่อมาชาวบ้านได้หันมาทำนาปรังโดยใช้ปุ๋ยเคมี และได้ผลผลิตดี จึงมีคนทำนาปรังมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยใช้น้ำจากแม่น้ำอิงที่สูบมาจากพลังงานไฟฟ้าราคาหน่วยละ 3 บาท มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำพลังงานไฟฟ้าบ้านน้ำจุน โดยเทศบาลเวียงลอสมทบค่าใช้จ่ายให้กับกลุ่มผู้ใช้น้ำ และนำมาเป็นเงินกองกลาง ระยะเวลาที่มีการทำนาปรังมากขึ้น น้ำจากแม่น้ำอิงไม่เพียงพอ ชาวบางรายจึงเจาะน้ำบ่อมาเสริม

ปีพ.ศ. 2550 เป็นสมาชิกอบต.ลอ และกู้เงินจากสหกรณ์จุนมาซื้อรถปิกอัพ ต่อมาได้ซื้อรถแทรกเตอร์ ราคาประมาณ 8 แสนกว่า ที่มีความสะดวกสบาย และรวดเร็วมากขึ้น โดยนำมาไถนาของตนเองและรับจ้างไถนาไร่ละ 700 บาท ซึ่งการทำนาปีละ 2 ครั้ง ทำให้สุขมีเงินผ่อนส่งรถไถให้บริษัทปีละ 120,000 บาท และส่งรายเดือนๆ ละ 1,000 บาท

ปีพ.ศ. 2554 เป็นต้นมา สุขได้ขายที่นาจำนวน 7 ไร่ ๆ ละ 80,000 บาท และเลิกปลูกผักกาดเขียวปลี เพราะไม่มีที่ดินที่จะปลูก ปัจจุบันสุขมีที่นาเหลือ 30 ไร่ จากที่ได้มรดกของตนเองและของภรรยา และซื้อเพิ่มเติมอีก 11 ไร่ และสวนลำไยอีกประมาณ 50 ต้น ตอนนี้มีหนี้สินที่เหลือจากการกู้เงินจากสหกรณ์จุนอีกส่วนหนึ่ง ถ้าได้เงินจากการขายข้าวนาปรังครั้งนี้ จะใช้หนี้ได้หมด

เครือข่าย และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

เครือข่ายที่ย้ายมาจากจังหวัดแพร่ มีความรัก ความสามัคคีกัน มีส่วนน้อยที่ขัดแย้งกัน สุขเล่าว่า ช่วงที่ดำรงตำแหน่งประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ เคยประสบกับความขัดแย้งในการใช้น้ำ โดยมีคน

บ้านเดียวกัน ขโมยสูบน้ำเข้านาปรังของตนเอง มีคนพบเห็นจึงมาแจ้งให้ประธานฯ ทราบ เพื่อปรับโทษตามกฎหมายของชุมชน แต่คนนั้นไม่ยอมรับผิด มีปากเสียง จึงไปแจ้งโรงพักและเสียค่าปรับ ต่อมาโดนคนนั้นขโมยหัวรถไถ ทำให้รู้ว่าตนเองถูกกลั่นแกล้ง จึงทำให้มีความท้อแท้ในการทำงานเพื่อส่วนรวม

ส่วนความเชื่อเรื่องผี ในบ้านน้ำจุ่นจะมีการเลี้ยงผีเจ้าพ่อคำเขียวช่วงหลังออกพรรษา ซึ่งชาวบ้านนับถือมาแต่ดั้งเดิม ถ้าลูกหลานจะไปสอบ ไปทำงานจะมาบนบานขอให้เจ้าพ่อช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ สุขเกล้าว่าแต่ก่อนที่ตนเองไปทำงานต่างประเทศได้มาบนบานเจ้าพ่อเช่นกัน เมื่อกลับมาได้มาทำพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อตามที่ได้นบนานไว้ ในช่วงที่สุขเป็นประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำได้ตั้งศาลเจ้าที่ในบริเวณสถานีสูบน้ำ และมีการบนบานด้วยไก่ หมู วัว เพื่อขอให้ผีเจ้าที่ช่วยให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ และข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะน้ำที่จะใช้ในการทำนาปรัง

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

ความแตกต่างในการทำนาศูนย์นี้กับสมัยก่อนมีความแตกต่างกันที่การใช้ทุน สมัยก่อนจะใช้แรงงานช่วยเหลือกัน และใช้แรงงานควาย ใครทำนาเสร็จก่อนจะไปช่วยเพื่อนบ้าน ช่วงไปทำนาก็หาปลา เก็บผักตามทุ่งนาสำหรับเป็นอาหาร ทำให้ไม่ได้ใช้เงินแต่ต้องเดินเข้าตู่ไปปั่นคันนา ไถเตรียมดิน เมื่อปั่นคันนาเสร็จจะถอนกล้า มัดกล้า ถ้าฝนตกลงมาก็ลงมือปลูก ข้าวที่ได้จะมีพ่อค้ามารับซื้อไปส่งโรงสีประมาณถึงละ 3 บาท ข้าว 1,000 ถึงขายได้เงิน 3,000 บาท สมัยนั้นเงิน 3,000 บาทสามารถซื้อที่นาได้หลายไร่ ตั้งแต่ทำนาปรัง ชาวนามีเศรษฐกิจที่ดีขึ้น แต่หนี้สินยังไม่ลดลง เพราะบางคนมีเงินแล้ว นำมาซื้อรถปิกอัพ รถแทรกเตอร์ หรือซื้อที่นาเพิ่มเติม นอกจากนี้พบว่าสมัยนี้ผู้คนในชุมชนยังมีการแข่งขันกันในการอยู่ การกิน การมีบ้านเรือนใหญ่โตซึ่งเป็นเรื่องนอกกาย

มุมมองต่ออนาคต

อนาคตของตนเอง ต้องทำนาต่อไปเรื่อย ๆ ที่นาที่มี 30 ไร่ สามารถทำเพียงคนเดียวได้ โดยจ้างคนขับรถไถ จ้างหว่านข้าว จ้างพ่นยาคุมหญ้า ซึ่งใช้เวลาเพียงไม่กี่วันก็แล้วเสร็จ ถ้ามีน้ำสม่ำเสมอจะได้ผลผลิตข้าวมาก ส่วนลูกของตนบางครั้งได้วานให้ขับรถไถช่วย ส่วนใหญ่เด็กรุ่นใหม่คงยากที่จะให้กลับมาทำนา เพราะไปเรียนหนังสือ ทำงานและมีครอบครัวที่ต่างจังหวัด ที่นาที่ได้มรดกขึ้นอยู่กับแต่ละคนว่าจะขายที่นา หรือเก็บไว้ ตอนนี้คนที่ทำนามีอายุ 40 ขึ้นไป การถือครองที่ดินปัจจุบันยังเป็นของคนในหมู่บ้านที่มีราคาสูงขึ้นหลักแสนบาท คนที่จะซื้อที่ดินได้ จะเป็นคนที่กลับมาจากทำงานเมืองนอก ถึงจะมีเงินซื้อได้

ส่วนชุมชนตอนนี้คนในชุมชน เริ่มซื้อข้าวเหนียวกิน ไม่ได้ปลูกเองแล้ว เพราะการปลูกเพียงไม่กี่ไร่ ทำให้รถเกี่ยวข้าวไม่เข้าไปเกี่ยวให้ อีกทั้งแรงงานคนในการเกี่ยวข้าวหายาก ในอนาคตข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 อาจจะขาดตลาด เพราะคนปลูกน้อยลง

7. อำนวย

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

อำนวย เกิดปีพ.ศ. 2504 อายุ 52 ปี เป็นคนบ้านสักลอใหม่ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน บ้านเกิดอยู่ที่บ้านสักลอ ในขณะนั้นอยู่ในตำบลลอ อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ครอบครัวของอำนวยมีพี่น้องจำนวน 9 คน เป็นผู้ชาย 4 คนและผู้หญิง 5 คน อำนวยเล่าว่าตอนเด็กอายุยังไม่ถึง 1 ขวบได้คลานเล่นในบริเวณบ้าน และใช้มือล้วงในหม้อที่แม่กำลังต้มข้าวให้หมู ในสมัยนั้นพ่อแม่ได้รักษาแบบพื้นบ้าน และหายในที่สุด ทำให้มือของอำนวยตอนนี้มีแผลเป็น และไม่สามารถเหยียดงอได้เต็มที่ อำนวยมีบุคลิกที่เป็นผู้นำ มีความเด็ดขาด และมีความมุ่งมั่น การใช้ชีวิตในวัยเด็กที่พ่อแม่ได้สอนให้มีความรับผิดชอบ ความอดทนในการทำงานช่วยเหลือพ่อแม่ และต้องช่วยเหลือตนเองมาตลอดในด้านการเรียนและการใช้ชีวิต การแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้า ชีวิตที่ผ่านความลำบากทุกขัยยากทำให้อำนวยมีความมั่นใจในตัวเอง และมักจะให้ความช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากเสมอ อำนวยมีลูก 2 คน คนโตเป็นผู้หญิงที่กำลังศึกษาปริญญาตรี และคนเล็กเป็นผู้ชายกำลังศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีที่นาจำนวน 70 ไร่ สวนยางจำนวน 20 ไร่และสวนลำไยจำนวน 15 ไร่ นอกจากนี้เป็นครูแล้ว อำนวยยังจัดตั้งกลุ่มข้าวปลอดสารพิษจนได้รับเป็นผลิตภัณฑ์ 4 ดาวในระดับจังหวัด เป็นกรรมการมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ศูนย์อุ้งนุ่น) และประธานกลุ่มข้าวกำแพงเขา

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

เมื่ออำนวยอายุได้ 7 ขวบ ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนบ้านสักลอ จนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ในสมัยนั้นหมู่บ้านยังไม่มีไฟฟ้า อ่านหนังสือตอนกลางคืนต้องจุดตะเกียงน้ำมันก๊าด และอ่านออกเสียงดังๆ เมื่อจะไปสอบแข่งขันที่โรงเรียนอื่น ครูจะพานั่งล้อเกวียนไป ในช่วงวัยนี้อำนวยได้ช่วยพ่อแม่ทำนา ในฤดูทำนา พี่น้องทั้ง 9 คนจะตื่นนอนประมาณตีสี่ไปทุ่งนาช่วยถอนต้นกล้า ปั่นคันนา ดำนาเกี่ยวข้าว ตีข้าว เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ประมาณ 7 นาฬิกาจะกลับมาอาบน้ำแต่งตัวเพื่อไปโรงเรียน หลังจากเลิกโรงเรียนประมาณบ่ายสามโมง จะเปลี่ยนเสื้อผ้าและนำอาหารไปส่งให้พ่อแม่กลางทุ่งนาเป็นประจำทุกวัน รวมทั้งการหาอาหารจากป่า จากแม่น้ำอิง เมื่ออำนวยจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 พ่อแม่ได้ซื้อนาฬิกาไซโกให้ให้เป็นรางวัลที่ได้ไปช่วยครอบครัวทำนา

ส่วนการขายข้าว อำนวยเล่าว่าประมาณ ประมาณปีพ.ศ. 2516 พ่อแม่ได้พาไปขายข้าวกับเพื่อนบ้าน โดยขนข้าวใส่ล้อเกวียนไปขายที่โรงสีบ้านปล้อง อำเภอเทิง และโรงสีเมืองพะเยา ในราคาถังละ 5 บาท ล้อเกวียนละ 50 ถัง ได้เงิน 2,500 บาทโดยล้อเกวียนคันแรกจะใช้วัวที่ตลาดเป็นตัวนำทาง และล้อเกวียนคันอื่นจะขับตามมา เมื่อขายข้าวได้เงินนำไปซื้อพริกแห้งเกลือเม็ด ปลาทุเลียมกลับมาด้วย ส่วนเสื้อผ้า พ่อแม่ได้นำเมียงไปแลกฝ้ายที่เมืองคอบ และนำมาทอเอง ช่วงฤดูหนาวพ่อแม่จะซื้อผ้าสาหลีที่ตลาดเมืองเชียงรายมาตัดเสื้อผ้าให้ลูกใส่กันหนาว

หลังจากนั้นได้ไปศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ที่โรงเรียนจุนวิทยาคม โดยปั่นจักรยานจากบ้านสักลอปประมาณ 5 ถึงโรงเรียนประมาณ 8 นาฬิกา รวมระยะทางทั้งหมด 30 กิโลเมตร ในการเดินทางได้ไปกับเพื่อนในหมู่บ้านจำนวน 5 คน ถ้าช่วงฤดูหนาวจะก่อกองไฟข้างทางเพื่อแก้หนาว หลังจากนั้นได้ไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยเกษตรกรรมตาก จนจบการศึกษาระดับปวส.ในด้านสัตวบาล ในปีพ.ศ. 2532 ได้มาเรียนต่อระดับปริญญาตรีในสายครูที่คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูเชียงราย ช่วงที่ปิดภาคเรียนอานวยและพี่ชายที่ได้ไปศึกษาต่อจะกลับมาช่วยพ่อแม่ทำนา ในช่วงนั้นครอบครัวมีที่นาประมาณ 200 ไร่ ในปีพ.ศ. 2519 พ่อของอานวยได้เสียชีวิตลง ทำให้ลูกๆทุกคนมีความอดทนบากบั่น ไร่เรียนหนังสือจนจบการศึกษาด้วยความพยายามของตนเอง ในช่วงนี้อานวยเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการทำนา โดยอานวยกล่าวว่า

“ผมกลับบ้านบ้าน หลังจากจบจากโรงเรียนเกษตรที่ จังหวัดตาก ช่วงหลังปี 2520 ก็เริ่มเห็นควายเหล็กมีใช้ในหมู่บ้านกันแล้ว การใช้ควายเหล็กในปัจจุบันมันสะดวก แต่มันกินน้ำมัน มันทุนแรงไปได้เยอะ สมัยก่อนไม่มีควายเหล็ก รถไถคูโบดาก็ยังไม่เข้ามา ทำนาทุ้งลอใช้วัว ใช้ควายกับคน ทุ้งลอจะมีหญ้าแห้ง ผักบั้งเยอะ วัว ควาย ลากไถเกือบไม่ไหว พอควายเหล็กเข้ามาหญ้าพืชผักต่าง ๆ ก็หายไปหมด เพราะเจอสารเคมี”

ด้านชีวิตและการทำงาน ในปีพ.ศ. 2529-2532 อานวยได้เป็นครูรับจ้างในโรงเรียนจุนวิทยา ซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนเป็นเวลา 4 ปี ช่วงนี้อานวยหารายได้เสริมโดยรับติดตามะม่วง และได้มาทำงานหมวดการทางหลวงเชียงราย ประมาณ 1 ปี ต่อจากนั้นได้มาทำงานที่สำนักงานปศุสัตว์อำเภอจุน ฝึกหัดการผสมเทียมหมู วัว ควาย ในปีพ.ศ. 2534 อานวยแต่งงานเมื่ออายุได้ 30 ปี ในปีพ.ศ. 2536 ได้สอบบรรจุเข้ารับราชการครู ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปีพ.ศ. 2541 ได้ย้ายมาสอนที่อำเภอปง จังหวัดพะเยา ปีพ.ศ. 2546 ได้ย้ายมาสอนโรงเรียนบ้านพวงพยอม ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน ซึ่งเป็นโรงเรียนที่อยู่ใกล้บ้านสักลอมจนถึงปัจจุบัน การทำงานที่หลากหลายอาชีพทำให้อานวยได้ประสบการณ์ชีวิต และทักษะการทำงาน

ปีพ.ศ. 2551 ได้จัดตั้งกลุ่มบ้านชาวนา ข้าวเก่าพะเยา ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน โดยคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวเก่าพะเยา เพื่อคัดเลือกพันธุ์แท้ จำนวนพื้นที่ปลูกจำนวน 30 ไร่ โดยเป็นข้าวอินทรีย์ทั้งหมด โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์และมีการขยายพื้นที่ปลูกและสมาชิกเพิ่มขึ้นจังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย โดยมีระบบการถือหุ้นๆละ 100 บาท ซึ่งสมาชิกจะต้องถือหุ้นอย่างน้อยคนละ 2 หุ้น และมีการปันผลให้แก่สมาชิก ในการผลิต สมาชิกต้องมาแจ้งก่อนการปลูก และมารับเมล็ดพันธุ์ ถ้าเอาเมล็ดพันธุ์ที่อื่นมาปลูก กลุ่มจะไม่รับซื้อ เพราะกลุ่มจะควบคุมเรื่องตลาด พื้นที่ ปริมาณ รวมทั้งการสร้างแรงจูงใจ ในด้านราคารับซื้ออิงราคาตามสหกรณ์จุน และพาณิชย์จังหวัดพะเยา

ปัจจุบันอำนาจเป็นประธานกลุ่มข้าวกำแพงเขา มีหน่วยงานภาครัฐได้แก่ กรมการพัฒนาชุมชน ธกส. และบริษัทเอกชนเข้ามาส่งเสริมการลงทุน การขยายตลาดจำหน่ายผลผลิตไปทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ

เครือข่าย และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

ก่อนที่ไฟฟ้าจะเข้ามาในหมู่บ้าน บ้านของผู้นำชุมชนมักจะมีทีวี โดยใช้ไฟปั่นจากเครื่องไคนาโมของโรงสี รวมทั้งมีรถขายยาจากบริษัทเข้ามาฉายหนังในชุมชน บางครั้งฉายหนัง 7 วัน 7 คืน เพราะสมัยนั้นชาวบ้านยังไม่ได้เข้าถึงบริการสาธารณสุขอย่างทั่วถึง ชาวบ้านจึงมาซื้อยาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ชาวบ้านยังทำขนมมาขายอีกด้วย เช่น อ้อยควัน ข้าวเกรียบวาว เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ทำให้คนในชุมชนมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมอีกทางหนึ่ง ส่วนในงานวัด งานบุญ งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ อดีตคนในชุมชนจะช่วยเหลือกันจนเสร็จงาน ปัจจุบันการช่วยเหลือกันได้น้อยลง เนื่องจากการเอาตัวรอด การคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตน มาเป็นการจ้างงานที่มีค่าจ้าง 300-400 บาทต่อวัน แต่ในบางกลุ่มยังคงอยู่เช่น กลุ่มเครือข่าย กลุ่มเพื่อนที่สนิทสนม กลุ่มเพื่อนบ้าน แต่จะไปช่วยในช่วงสำคัญเช่น ถ้าจะปลูกบ้านใหม่จะไปทำพิธีช่วงลงเสาเอก เป็นต้น

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

ปัจจุบันชาวบ้านไปมาหาสู่กันน้อยลง เพราะต้องทุ่มเวลาในการหาเงิน ใช้นี้สิน เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน รวมทั้งการศึกษาของบุตร โดยอำนาจได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ว่า ความเจริญเข้ามาในชุมชน ทำให้ชาวบ้านไม่มีเวลาพูดคุยกัน เพราะทุกคนต้องออกไปทำมาหากิน ตอนนี้เด็กในหมู่บ้านรับสื่อในทุกๆด้าน ทำให้มีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไป มีปัญหาติดเกมส์ อินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือไม่ออก สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากพ่อแม่ไม่ค่อยมีเวลาในการอบรมสั่งสอน เพราะวิถีชีวิตส่วนใหญ่หมดไปกับการทำนาสองครั้ง เนื่องจากเด็กสมัยนี้ไม่ได้จับจอบ จับเสียมช่วยพ่อแม่ทำงานในไร่นา ไม่ได้ไปคลุกคลีกับธรรมชาติเหมือนเด็กในอดีต ถ้าพ่อแม่ไม่มีเวลาอบรมสั่งสอนบุตรหลาน จะทำให้เด็กเสียคน และเป็นปัญหาของสังคมในอนาคตซึ่งเกิดจากตัวผู้ปกครองเองที่จะต้องให้ความใส่ใจต่อลูก

วิถีในการทำนาของผู้คนสักล่อที่พึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ข้าว ปุ๋ย ยา สารเคมี การใช้และพึ่งพาเทคโนโลยีมากขึ้นเพื่อให้มีรายได้มากขึ้น ตนเองจึงเป็นฝ่ายสนับสนุนให้เกิดการปลูกข้าวกำแพงเขาปลอดสารพิษซึ่งเป็นพันธุ์พื้นเมือง เพื่อไว้กินในครอบครัว เพราะเป็นข้าวที่มีประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกาย เมื่อเก็บเกี่ยวและสีจำหน่ายที่ตลาดสดในหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียง ปรากฏว่าขายดีมากโดยเฉพาะผู้สูงอายุจะชอบกินข้าวกำแพงเขา เพราะเป็นข้าวพื้นเมืองของ

ภาคเหนือ ต่อมา มีการรับสมัครสมาชิก และใช้ชื่อว่ากลุ่มบ้านชาวนาข้าวดำ อำนาจเล้าถึงจุดเริ่มต้นของการปลูกข้าวดำ

“มันเป็นเรื่องทางด้านสุขภาพ และสิ่งแวดล้อม เพราะในตอนนี้ สิ่งแวดล้อมมีแต่สารเคมี ผมได้ไปอ่านพบในหนังสือว่าข้าวดำ มีสารแอนโทราซีน ที่ช่วยต่อต้านมะเร็ง ก็เลยศึกษาแล้วได้เอามาลองปลูกกิน แล้วก็ได้ออกรายไปขายในพื้นที่ๆ ปรากฏว่ามันขายออกแล้ว สินค้าไม่เพียงพอ ก็เลยขยายพื้นที่ ชาวนาเดี๋ยวนี้อยากได้เงินเยอะ ๆ จึงหันเหไปปลูกข้าวที่เป็นข้าวลูกผสม ละทิ้งข้าวที่เป็นพันธุ์ดั้งเดิม เช่น ข้าวดำ ข้าวหอมปทุม ข้าวลิ้มผัว ซึ่งถ้าเราไม่มีการปลูกสืบสานต่อ มันก็จะเกิดการสูญพันธุ์ไป ของเรานั้นเน้นเรื่องสุขภาพ เน้นคุณภาพ ข้าวพื้นเมืองจะ ไม่มีการตัดต่อพันธุกรรม”

ในการปลูกข้าวอินทรีย์ ผู้ผลิตสามารถลดต้นทุนการผลิตได้มาก เพราะใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และกำจัดศัตรูพืชด้วยสมุนไพร รวมทั้งสามารถควบคุมราคาผลผลิตได้ด้วยกลุ่มเอง นอกจากจะมีผลดีต่อสุขภาพของผู้บริโภค ยังมีผลดีต่อสุขภาพของชาวนาผู้ผลิต รวมทั้งผลดีต่อสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้อาหาร แมลง และสัตว์ในท้องทุ่งนา กลับคืนมา เกิดความสมดุลของระบบนิเวศในทุ่งนา โดยไม่ต้องพาสารเคมีในการกำจัดแมลง และได้อาหารตามธรรมชาติกลับคืนมาเป็นอาหารของชาวนาอีก

มุมมองต่ออนาคต

ในอนาคตของตนเองและครอบครัวที่ทำธุรกิจด้านข้าวปลอดสารเคมี จะต้องขยายระบบการตลาดข้าวดำ เพราะมีคนเริ่มรู้จักมากขึ้น ต้องมีตลาดกว้างขึ้น เพื่อให้คนหันมาบริโภคข้าวสุขภาพมากขึ้น ที่ผ่านมามีได้รับการสนับสนุนจากพัฒนาชุมชน พาณิชย์จังหวัด เกษตรจังหวัด อีกส่วนหนึ่งมาจากเล่าปากต่อปาก ซึ่งประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง นอกจากนี้จะต้องมีการพัฒนาพันธุ์ข้าว การบรรจุผลิตภัณฑ์ การผลิตข้าวให้มีคุณภาพดีตามนโยบายผลิตข้าวของจังหวัดพะเยา ที่นำข้าวมาเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะข้าวจากอำเภอจุน รวมทั้งการรับรองมาตรฐานของเกษตรอินทรีย์ที่อยู่ในระหว่างการดำเนินงานตรวจสอบจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ นอกจากนี้ในกลุ่มๆ ยังมีการรวบรวมพันธุ์ข้าวดั้งเดิม การเก็บรวบรวมเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำนาแบบดั้งเดิม

ในอนาคตของชุมชนสักกล ชาวนาจะต้องปรับตัวหันมาใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการทำนามากขึ้น ชาวนามีความรู้มากขึ้นเกี่ยวกับการปลูกพืชเศรษฐกิจ 3 ชนิดที่ทำรายได้ให้ครอบครัว ได้แก่ ทำนา สวนยางพารา และสวนลำไย ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนดีขึ้น แต่ชาวนาสมัยนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้ปลูกข้าวเหนียวไว้กิน และเก็บหาอาหารจากธรรมชาติอีกต่อไป จึงมีคนจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และประกอบอาชีพค้าขาย จากผู้ผลิตข้าว ทำให้ชาวนาสักกลได้กลายมาเป็นผู้บริโภคที่หาซื้ออาหารจากร้านค้า ส่วนคนที่ไปค้าขายนอกชุมชน โดยเฉพาะไปขายผ้าในภาคอีสานจะมีรายได้ดี และมาทำนาช่วงฤดูกาลทำนา หรือบางคนจะให้เช่านา เพราะข้าวมีราคาดี ส่วน

คนรุ่นใหม่ที่ชอบไปเรียนหนังสือ และทำงานนอกชุมชนคงจะไม่กลับมาทำนาอีกต่อไป คนทำนาจึงน้อยลง ดังนั้นชาวนาที่เหลือน้อยจึงต้องหันมาใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการทำนามากขึ้น

8. วุฒิ

ภูมิหลังและบุคลิกภาพของผู้ให้ข้อมูล

วุฒิ เกิดปีพ.ศ. 2510 อายุ 46 ปี บ้านเกิดอยู่ที่บ้านสักลอ ตำบลหงส์หิน อำเภोजัน จังหวัดพะเยา วุฒิมิรูปร่างสันทัด ผิวขาว พุดจาจะฉาน มีความมั่นใจในตนเอง มีบุคลิกของความเป็นผู้นำ มีความเป็นกลาง และเป็นผู้ฟังที่ดี เชื้อสายของพ่ออพยพมาจากเมืองน่าน ในช่วงนี้จะมีคนจากเมืองแพร่ และเมืองลำปางอพยพมาอยู่ด้วย ส่วนแม่มีเชื้อสายไทใหญ่จากเชียงใหม่ที่เข้ามาอยู่ในบ้านสักลอ ช่วงของการสัมปทานทำไม้จากบริษัทต่างชาติ ซึ่งมีเครือญาติอยู่ที่บ้านห้วยน้ำฮาก อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย วุฒิมิพี่น้อง 12 คน เป็นผู้หญิง 6 คนและผู้ชาย 6 คน วัยเด็กเขาได้ช่วยพ่อแม่เลี้ยงควาย ทำนา เก็บหาอาหารจากท้องทุ่ง ดังนั้นจึงมีความผูกพันกับความเป็นสังคมชาวนา วุฒิแต่งงานแล้วกับภรรยาที่เป็นคนอำเภोजันเช่นกัน มีบุตร 2 คน ผู้หญิงคนโตกำลังศึกษาชั้นมัธยมต้น และผู้ชายคนเล็กกำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนในตัวอำเภอเชียงคำ ช่วงวันเสาร์อาทิตย์หรือวันหยุดตามเทศกาลต่าง ๆ วุฒิมักจะพาลูกและภรรยากลับไปเยี่ยมแม่วัย 85 ปีในหมู่บ้านสักลอ พร้อมทั้งการเยี่ยมเยียนเพื่อนฝูงและญาติบ้านใกล้เคียงเรือนเคียง รวมทั้งการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนเช่น งานวัด งานบุญ งานแต่งงาน งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ ทำให้วุฒิมีความผูกพันกับญาติพี่น้องที่บ้านสักลอ และสังคมชาวนาท้องถิ่น

ประวัติชีวิตในแต่ละช่วงวัย

ชีวิตในวัยเด็กที่หมู่บ้านสักลอ ที่เกิดมาในครอบครัวชาวนาขนาดใหญ่ที่มีฐานะดีในชุมชน พ่อของวุฒิเป็นคนที่ยึดทำงาน ทำให้มีที่ดินในท้องถิ่นน้อยไร่ ซึ่งได้มาจากการบุกเบิกด้วยแรงงานของคนในครอบครัว ภายหลังมีที่ดินเพิ่มมากขึ้นจากการที่รับซื้อข้าวเขียวจากชาวนาและที่ดินหลุดจากรองจากการขายข้าวเขียว รวมทั้งการหาปลาจากแม่น้ำอิงเพื่อทำปลาแห้งหาบไปขายที่จังหวัดเชียงใหม่ หรือนำไปแลกเมี่ยง และยาสูบ วุฒิเล่าว่าในวัยเด็กของเขาเติบโตมาบนกองข้าวเปลือก หลังฤดูเก็บข้าว ชาวนาจะนำข้าวมาขาย ดังนั้นในยุ้งฉางหลังบ้าน และบริเวณลานข้างบ้านจึงเต็มไปด้วยกองข้าวเปลือก วุฒิเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านสักลอ ในช่วงที่วุฒิกำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ในช่วงฤดูทำนาจะทำหน้าที่ปั่นจักรสานไปส่งอาหารให้พ่อแม่และพี่ชายพี่สาวที่ทำนาอยู่กลางทุ่งนาเป็นประจำ รวมทั้งเป็นเด็กเลี้ยงวัว โดยช่วงหลังเก็บเกี่ยวจะปล่อยวัวเข้าป่าเพื่อให้อินหญ้าในป่า วุฒิเล่าให้ฟังถึงชีวิตช่วงวัยเด็กว่า

“ชีวิตเด็กชนบทหลังเลิกโรงเรียน จะต้องช่วยพ่อแม่ทำงานบ้าน และเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย โดยปล่อยให้กินหญ้าตามป่าเขา เย็น ๆ จะปั่นจักรยานตามทางล่อเกวียน เพื่อด้อนวัวควายกลับบ้าน ควายจะเดินตามกันเป็นฝูง ตามคันนาจอมปลวกเยอะ งูก็เยอะ คันนาที่สูง สมัยนั้นก็เริ่มมีการบุกเบิก ที่นามากขึ้น แต่ยังมีต้นไม้มันเป็นป่าหญ้า ป่าแขม หรือต้นกก จะลงไปแม่น้ำอิงยากมาก คนก็จะเอาควายไปไถนา พอไถเสร็จผู้ช่วยควายเสร็จก็จะเอาควายไปเลี้ยงในป่า แต่ถ้าหน้าแล้งก็เอาลงมาปล่อยไปทั่ว ไม่มีการแบ่งแยกที่นาของใคร”

ในครอบครัวของวุฒิ หลังจากจบโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้าน ลูกผู้ชายทุกคนจะได้ไปเรียนหนังสือตอนนอกหมู่บ้านที่ตัวจังหวัดเชียงราย ในอำเภอเชียงคำและอำเภอจุน นอกจากนี้ยังมีลูกของครูที่ได้ไปเรียนหนังสือต่อที่วิทยาลัยครูและวิทยาลัยเกษตร ส่วนผู้หญิงจะไม่ได้ไปเรียน เพราะการเดินทางและการอยู่อาศัยในสมัยนั้นมีความลำบาก จึงอยู่ช่วยพ่อแม่ทำนา มีผู้ชายบางคนเรียนไม่จบได้กลับมาทำนาช่วยพ่อแม่ โดยจ้างลูกจ้างมาช่วยทำนาจากบ้านสบสา อำเภอเชียงคำ และบ้านเกียง อำเภอเทิง ในช่วงนี้ข้าวราคาถังละ 5 บาท

ปีพ.ศ. 2522-2525 เมื่อวุฒิเรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 พ่อแม่ของวุฒิได้แบ่งที่นาให้ลูกทั้ง 12 คน ๆ ละ 15 ไร่ เพราะมีคนในครอบครัวแต่งงาน ถ้าพี่สาวออกเรือนจะได้วัว 1 คู่ พร้อมล้อเกวียนและซื้อที่ดินให้สร้างบ้าน บางคนจะบุกเบิกที่ดินเพิ่มเติม ในช่วงนี้ชาวบ้านสักลอเริ่มซื้อรถไถนาแบบเดินตามจากร้านทวียนต์ และร้านนกน้อยการเกษตร จังหวัดเชียงรายมาใช้กัน และไฟฟ้าเริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้าน เริ่มมีทีวีสี มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทำให้การเดินทางมีความสะดวกมากขึ้น

ปีพ.ศ. 2527 ในช่วงนี้การเดินทางเริ่มสะดวกสบายขึ้น ผู้หญิงเริ่มออกไปศึกษานอกหมู่บ้านมากขึ้น การทำนาด้วยรถไถเดินตามและเครื่องทุ่นแรงอื่น ๆ ทำให้ชาวนาได้ผลผลิตข้าวมากขึ้น แต่มีรายจ่ายน้อย เพราะมีอาหารจากธรรมชาติ ในป่า ในหนองและในทุ่งนา โดยเฉพาะปลาในแม่น้ำอิงที่มีความอุดมสมบูรณ์ และการปลูกผักสวนครัวหลังบ้าน เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่เพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน โดยมีการแลกเปลี่ยนอาหารกับเพื่อนบ้าน ส่วนอาชีพจะทำนาเป็นหลัก มีร้านค้าเพียง 2-3 ร้าน เพื่อจำหน่ายสินค้าที่จำเป็น ส่วนคนที่รับราชการจะมีน้อยมาก

เมื่อวุฒิจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ได้ไปศึกษาต่อด้านนิเทศศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ เมื่อจบการศึกษาได้ทำงานเป็นนักข่าวประจำหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งที่จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ได้เดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ และได้พบเจอกับผู้คนมากมายหลายชาติพันธุ์ ได้ประสบการณ์ชีวิตจากการเป็นนักข่าว ในปีพ.ศ. 2535 ได้บวชพระและจำพรรษาที่วัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา เป็นเวลา 1 พรรษา หลังจากนั้นได้กลับไปทำงานต่อที่

จังหวัดเชียงใหม่อีก 5 ปี ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงบริบทของสังคมภาคเหนือในด้านการเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนผ่าน ปัญหาชายแดน ยาเสพติด โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เป็นต้น

ช่วงประมาณปีพ.ศ. 2530-2537 ช่วงนี้เป็นช่วงที่ข้าวราคาตกต่ำ พร้อมๆกับค่าใช้จ่ายในการศึกษาบุตรที่สูงขึ้น ชาวนาบางครอบครัวได้ขายที่นาบางส่วน คนทำนายน้อยลง ประกอบกับมีนายหน้าเข้ามากว้านซื้อที่ดิน คนในชุมชนสักระยะออกมาทำงานนอกบ้านกันมากขึ้น โดยเฉพาะค้าขาย เช่น ค้าไม้เก่า กะหล่ำปลี จากภูชี้ฟ้าไปขายที่ตลาดไท ตลาดที่จังหวัดพิษณุโลก ชาวบ้านที่ส่งลูกไปเรียนหนังสือต่างจังหวัด บางคนเกรงเรียนไม่จบก็ต้องกลับไปทำนาช่วยพ่อแม่ บางคนไปทำงานเมืองนอก บางคนไปค้าไม้เก่าซึ่งมีรายได้ดีมาก หลายคนค้าขายจนร่ำรวยมีรถสิบล้อ และรถบรรทุกสำหรับรับจ้างขนสินค้า สังคมในหมู่บ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงคนที่ไปเรียนหรือทำงานต่างถิ่น จะไม่ค่อยมีความผูกพันกับคนในชุมชน ถ้าไปวัดจะไปแต่งงานรื่นเริงเท่านั้น

ช่วงปีพ.ศ. 2537-2539 วุฒิทำงานได้สังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนที่สำคัญ โดยพบว่า คนช่วงวัยประมาณ 45-55 ปีที่ออกไปทำงานต่างถิ่น เช่น ขับรถส่งกะหล่ำปลี ขับรถบรรทุกขนดิน ทำให้มีสังคมวงเล็กลง เกี่ยวหึงบริการ เล่นการพนัน มาพร้อมกับยาเสพติด ยาบ้า สุดท้ายมีการติดเชื่อเฮดส์กันมากขึ้น ครอบครัวเริ่มแตกแยก บางครอบครัวหัวหน้าครอบครัวเกิดอุบัติเหตุรถยนต์ เนื่องจากไม่ได้พักผ่อน ช่วงนี้เป็นช่วงที่มีผู้ขายเสียชีวิตจากโรคเอดส์ในหมู่บ้าน และอุบัติเหตุมากที่สุด นอกจากนี้ยังมีการออกไปค้าประเวณีของหญิงสาวที่กำลังจบการศึกษาจากประถมศึกษาปีที่ 6 และมัธยมศึกษาปีที่ 3 เพื่อหาเงินมาช่วยใช้หนี้ให้ครอบครัวที่ไร้ที่ดิน ต้องเช่าที่นาทำนา และมีฐานะยากจน โดยมีพ่อแม่เป็นแรงสนับสนุน ซึ่งมีญาติหรือคนรู้จักที่ไปก่อนแล้วนั้น จะฝากลูกไปอยู่ด้วย เกิดวัฒนธรรมผ้าป่าซึ่งคนเหล่านี้เอาผ้าป่ามาถวาย และมาคัดเลือกสาวงามในหมู่บ้านออกไปค้าประเวณี วุฒิได้สะท้อนถึงเหตุการณ์ที่หญิงสาวออกไปค้าประเวณีผ่านบทความและเรื่องสั้นในหนังสือพิมพ์ที่ทำงานอยู่ โดยวุฒิได้เล่าว่า

“ตอนนั้นผมเคยเขียนบทความ “ขุนนางสาวของดอกคำใต้”ซึ่งในดอกคำใต้ก็จะเริ่มมีแม่เล้ารถที่ไปกม.ที่มาจากเชียงของ เทิง พญาเม็งราย มาเชียงคำ จุน ดอกคำใต้ จะมีแต่ผู้หญิงสาวแต่งตัวดีๆ ซึ่งผมก็เคยเขียนเรื่องสั้นอีกเรื่อง คือ “ด้ายสีขาว” คนเหล่านี้กลับบ้านพ่อแม่ก็จะทำพิธีสู่ขวัญ เพราะว่าเอาเงินมาให้พ่อแม่ แต่เรานั้นไปเรียนหนังสือ ต้องขอเงินพ่อแม่ไปเรียน ซึ่งด้ายมัดมือของเรา กับของเขามันต่างกัน เพราะด้ายเราเข้าโรงเรียน แต่ด้ายเขาเข้าโรงแรม เขามีฐานะทางสังคมที่ดีกว่าเรา ซึ่งการกลับมาครั้งนี้เขาจะเอาผ้าป่ามาที่บ้าน แต่ในขณะที่เรายังต้องทำงานอยู่”

ถึงแม้จะวุฒิจะออกไปทำงานต่างจังหวัด แต่ทุกเทศกาล จะกลับมาเยี่ยมบ้านเสมอ ทำให้ทราบถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนสักระยะอย่างต่อเนื่อง และจากการเป็นนัก

สื่อสารมวลชน ทำให้วุฒิสามารถที่จะวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหา และสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนสกลอ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นทั้งในระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับสังคมชวนาทุ่งลอในภาพรวม

ช่วงปีพ.ศ. 2540 จากวิกฤติค่าเงินบาท วุฒิได้ออกจากงานนักข่าวที่จังหวัดเชียงใหม่ มาทำงานเป็นนักพัฒนาเอกชนที่จังหวัดพะเยา โดยใช้ความรู้ด้านการสื่อสารมาทำงานด้านการรณรงค์เชิงนโยบายให้ความรู้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับโครงการจัดการน้ำขนาดใหญ่ที่เข้ามาในลุ่มน้ำอิง

ปีพ.ศ. 2546 ได้ขายที่นาจำนวน 15 ไร่ ๆ ละ 35,000 บาทให้แก่พี่สาว เพื่อซื้อบ้านที่อำเภอเชียงคำ เพราะคิดว่าไม่ได้กลับไปประกอบอาชีพทำนาแน่นอน โดยก่อนหน้านี้พี่สาวได้ให้พี่สาวเช่านาโดยให้เงินปีละประมาณ 15,000 บาท วุฒิเล่าว่าส่วนใหญ่คนบ้านสกลอจะขายที่ดินให้แก่ญาติพี่น้อง เพราะมีความรู้สึกว่าเป็นของของกลุ่มเครือญาติ ไม่ได้เป็นของคนนอก ในช่วงนี้ชวนาทำนาได้ผลผลิตมาก แต่ว่าข้าวราคาถูก บางคนต้องส่งรถ ลูกเรียนบ้าง ซึ่งต้องมีค่าใช้จ่ายรายวัน ชวนาบางครั้งขายที่ดินและทำงานเสริม เช่นขายผ้า ขายแคบหมู การซื้อขายที่ดินช่วงนั้นราคาประมาณ 10,000-15,000 บาทต่อไร่ บางคนเอาที่นาไปจำนำ หรือไปขายให้กับพ่อเลี้ยง ซึ่งถ้าไปจำนอง ชวนายังมีสิทธิ์ทำกิน บางคนซื้อที่นาไว้ก็ไม่ได้ทำนา จึงให้เจ้าของเดิมทำ เพราะที่นาอาจจะอยู่ไกลบ้าน อีกอย่างจะได้ดูแลที่นาไม่ให้เกิดร้าง การทำนาในยุคนี้ มีการใช้รถไถกันอย่างแพร่หลาย ควายได้หายไป ช่วงนี้ยังทำแค่ในปี

ปีพ.ศ. 2550 วุฒิเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นพะเยา เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะการสื่อสารในสังคมเมืองพะเยา พร้อมกับการเป็นเจ้าของโรงพิมพ์ขนาดเล็กและรับออกแบบสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่บ้านในอำเภอเชียงคำ และเข้ามามีบทบาททำงานในระดับจังหวัดมากขึ้น โดยมีตำแหน่งเป็นคณะกรรมการ คณะทำงานของหน่วยงานราชการ และภาคประชาสังคมในจังหวัดพะเยา วุฒิเล่าว่าด้านการทำนาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2551 เป็นต้นมาเริ่มมีการทำนาปรัง มีรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่เข้ามาไถนา ชวนาได้นำรถไถเจ้าทุ่งไปสูบน้ำบาดาล ทำให้ดินทรุด เริ่มมีการปลูกลำไยแทนที่สวนข้าวโพด การล้อมรั้วที่นา และปลูกยางพารา

เครือญาติ และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน

ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวที่ผ่านมาพี่น้องจะมีความรัก ความสามัคคีกันดี ในงานแต่งงานของตนเอง ญาติ ๆ จะนำข้าวปลาอาหารมาร่วมงานโดยไม่ต้องร้องขอ ตอนที่ตนเองมีครอบครัวอยู่นอกชุมชน พี่น้องจะนำข้าว ปลา และอาหารในหมู่บ้านมาฝากเป็นประจำ ส่วนงานประเพณีในชุมชนเช่น วันสงกรานต์ จะมีเพื่อนๆ ของตนเอง จะมาคำหัวพ่อแม่ และมีการกินเลี้ยงกันทุกบ้าน ปัจจุบันอาจจะลดลง และมีการกินเลี้ยงเป็นบางบ้าน

ความคิดเห็น/ทัศนคติที่มีต่อชุมชนและสังคม

ในความคิดเห็นของวุฒิกล่าวว่า ตนเองอยากให้ชุมชนได้เรียนรู้ เพราะตนเองเป็นคนพูดตรง ไม่อยากมีตำแหน่งในชุมชน ดังนั้นจึงต้องมีระยะห่างจากการเมืองในระดับท้องถิ่น บางสิ่งจะให้คำปรึกษา ให้ข้อคิดเห็น บางสิ่งจะอาจมีกระบวนการให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ได้แก้ไขปัญหาเอง และเกิดบทเรียนขึ้น การแบ่งแยกหมู่บ้านสักระยะออกเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ ตามเขตการปกครอง ในขณะที่วัด และโรงเรียนยังใช้ชื่อเดิม เช่น โรงเรียนบ้านสักระยะปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตบ้านสักระยะ ทำให้ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านเกิดการเกี่ยวกันเมื่อขอความร่วมมือในการพัฒนาโรงเรียน หรือวัด เมื่อมีการตั้งหมู่บ้านใหม่จึงมีการตั้งวัดใหม่ และการแบ่งแยกด้วยงานซ้อนซึ่งในอดีตเคยเก็บไว้ที่วัดเปลี่ยนมาเป็นไว้ที่ประธานกลุ่มแม่บ้านแทน

ในด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนจะมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น จากลูกหลานเข้ามาเรียนหนังสือในเมือง การหาเงินจากธรรมชาติลดลง และมีค่าใช้จ่ายในด้านอาหารมากขึ้น ซึ่งจะกลายเป็นวัฒนธรรมเมืองมากขึ้น ส่วนคนที่มีความมั่นใจด้านเศรษฐกิจในระดับหนึ่งเช่น สามารถให้เขานา หรือนำไปจ้างงานเพื่อสู้เงิน หรือทำนาด้วยตนเอง

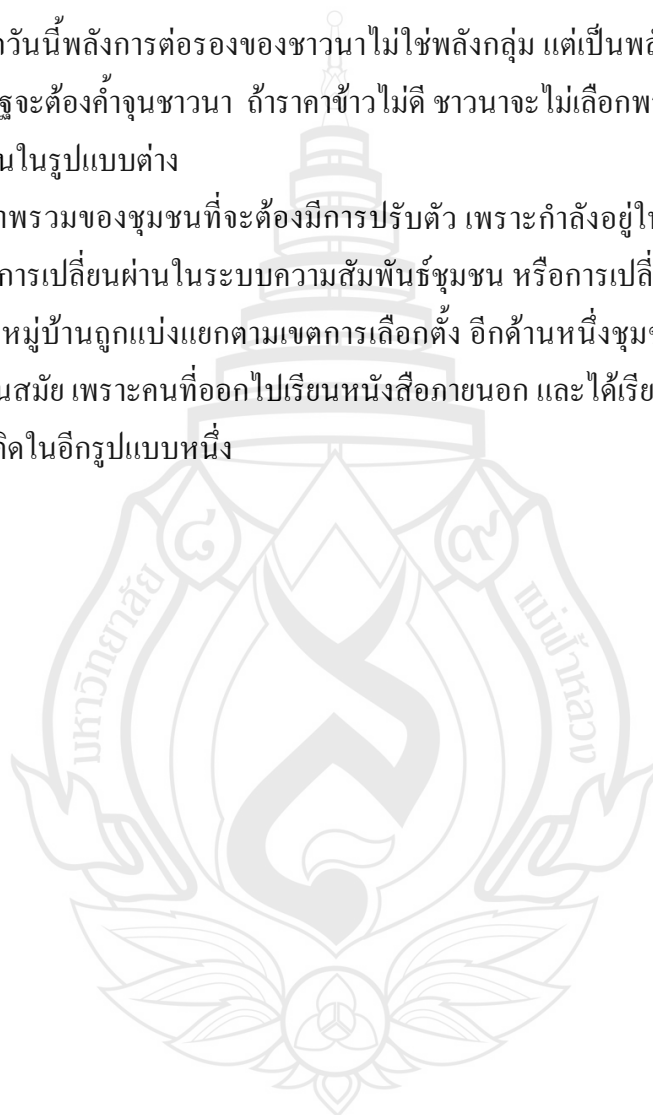
มุมมองต่ออนาคต

ในครอบครัวของตนเอง อาจจะห่างจากชุมชนสักระยะมากขึ้น เพราะวิถีชีวิตไม่ได้มีวัฒนธรรมแบบชาวนาอีกแล้ว ถ้าจะให้ทำนาจะไม่มีควมคุ้นเคยอีกแล้ว ส่วนรุ่นลูกคงไม่กลับไปทำนา เพราะไม่มีทักษะในการทำนา ในด้านการมีส่วนร่วมในประเพณีวัฒนธรรม คนรุ่นใหม่ที่มีอายุต่ำกว่า 40 ปีได้ออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น ขาดการเรียนรู้ความเป็นชุมชนของตนเอง และรับวัฒนธรรมจากภายนอก ทำให้เกิดทัศนคติหรือมิติในการมองชุมชนที่มีความแตกต่างจากพ่อแม่ และบรรพบุรุษ ความเสื่อมของศาสนา คือ การที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา พระสงฆ์ทำตัวไม่น่าเคารพ ทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือ ส่วนครูโรงเรียนจะไม่มีความสัมพันธ์กับชุมชน เพราะมีงานภารกิจด้านเอกสาร และการประเมินผลมากขึ้น จากอดีตที่เคยไปช่วยจัดดอกไม้ หรือเขียนป้ายในงานศพ ในงานแต่งงานของคนในชุมชน ในขณะที่เด็กในชุมชนจะมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนน้อยลง เพราะออกไปเรียนในโรงเรียนนอกชุมชนตั้งแต่ชั้นอนุบาล

วุฒิได้ให้ทัศนะต่ออนาคตของการทำนาในชุมชนว่า ที่นาส่วนใหญ่ยังเป็นของคนในชุมชนประมาณร้อยละ 80 และที่ดินมีราคาสูงขึ้น การทำนามีความสะดวกสบายมากขึ้นโดยใช้วิธีการจ้างทำนา ชาวนาจะมีรายได้มากขึ้น และมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น อีกส่วนหนึ่งเพราะมีลูกหลานทำงานราชการ หรือมีรถปิ๊กอัพ รถบรรทุกจ้าง ที่ผ่านมามีบริษัทที่เข้ามาทำนาแบบพันธสัญญาได้เข้ามาเมื่อ 2-3 ปีที่แล้ว แต่ชาวบ้านไม่นิยม จึงปรับเข้ามาซื้อที่ดินและจ้างคนในท้องถิ่นทำนาเช่นข้าวบาเลย์ซึ่งยังเป็นส่วนน้อย ในอนาคตอาจจะมีผลต่อการจัดการทรัพยากรส่วนรวม เช่น แม่น้ำอิง

และหนองน้ำอาจถูกยึดครองเป็นสมบัติส่วนตัว ในอนาคตชาวนาต้องเตรียมตัวหลายอย่าง เวลาในการทำนายน้อยลง เพราะใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยมาก แต่ชาวนาต้องมีการบริหารที่ดิน ถ้าจะทำนา 2 ครั้ง จะต้องมีการจัดการเรื่องการจัดการป่า การจัดการทรัพยากรน้ำ ชาวนาในอนาคตต้องพัฒนาทักษะใหม่ๆ เช่น การบริหารจัดการความเสี่ยง เหมือนการทำธุรกิจ ต้องเป็นผู้จัดการ สังคมชาวนาจะมีการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น อย่างไรก็ตามชาวนายังคงอาศัยนักการเมือง อาศัยนโยบายประชานิยม ชาวนาทุกวันนี้พลังการต่อรองของชาวนาไม่ใช่พลังกลุ่ม แต่เป็นพลังการเมืองซึ่งชาวนายังมีความเข้าใจว่ารัฐจะต้องค้ำจุนชาวนา ถ้าราคาข้าวไม่ดี ชาวนาจะไม่เลือกพรรคนั้น ซึ่งรัฐบาลต้องหาเงินมาสนับสนุนในรูปแบบต่าง

ในภาพรวมของชุมชนที่จะต้องมีการปรับตัว เพราะกำลังอยู่ในช่วงระหว่างการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งจะเป็นการเปลี่ยนผ่านในระบบความสัมพันธ์ชุมชน หรือการเปลี่ยนผ่านที่ไม่เอื้อต่อระบบอุปถัมภ์ เพราะหมู่บ้านถูกแบ่งแยกตามเขตการเลือกตั้ง อีกด้านหนึ่งชุมชนได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นเมือง มีความทันสมัย เพราะคนที่ออกไปเรียนหนังสือภายนอก และได้เรียนรู้จากภายนอกมาก จะมีวิถีชีวิตและวิถีคิดในอีกรูปแบบหนึ่ง

ภาคผนวก จ

ภาพพื้นที่วัฒนธรรมทุ่งลอและการเปลี่ยนแปลง

ลักษณะทางกายภาพทุ่งลอ

ชุมชนในทุ่งลอ

แม่น้ำอิง

หาปลาในหนองน้ำ

ข้าวเขียวในทุ่งนา

ปลาในแม่น้ำอิง (วงสงวนบ้านปางมดแดง)

พระธาตุวัดศรีปวงเมือง ตำบลสอ

พระธาตุจอมพั่น ตำบลศรีดอนไชย

มอนผาด้าย ตำบลแม่ลอย

หินรูปหงส์ ตำบลหงส์หิน

งานปูชาพญาลอ (บวงสรวงพญาลอ) ตำบลล่อ

งานบุญบังไฟ ตำบลอ่างทอง

เลี้ยงผีเจ้าพ่อเสือ บ้านพวงพยอม ตำบลหงส์หิน

หลวงเมืองลำ ตำบลน้ำแวน

เจ้าพ่อหนองข่วง ตำบลแม่ลอย

เจ้าหงส์หิน ตำบลหงส์หิน

เลี้ยงผีอ่างเก็บน้ำห้วยข้าวก่ำ ตำบลห้วยข้าวก่ำ

ศาลปู่ตา บ้านปางมดแดง ตำบลอ่างทอง

รถแทรกเตอร์

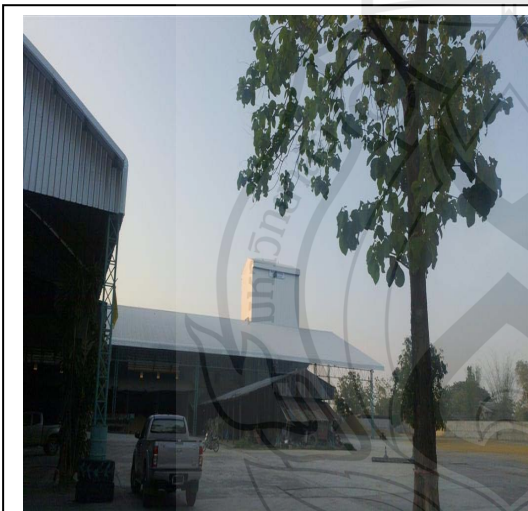
รถเกี่ยวข้าว

สูบน้ำเข้านาปรัง

โครงการยางพาราแปลงจุน บริษัทเทอรากอร์

โรงสีข้าว

กองปุ๋ย

ประวัติผู้เขียน

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ – สกุล	นางสาวสัทธา วิเศษ
วัน เดือน ปีเกิด	13 กุมภาพันธ์ 2510
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	29 หมู่ 14 ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 56000
ประวัติการศึกษา	
2540	ปริญญาโท พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2531	ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาบ้านและชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ประวัติการทำงาน	
2553- ปัจจุบัน	นักวิจัย สถาบันปวงศณาพายว มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
2548-2552	เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการ สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรุงเทพฯ
2543-2547	นักวิจัย โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา จังหวัดพะเยา
2533- 2535	เจ้าหน้าที่โครงการควบคุมโรคขาดสารไอโอดีน กรมอนามัย ประจำสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผลงานทางวิชาการ

สถาบันปวงศณาพยาว. (2555). การสานเสวนาเพื่อหาทางออกในการจัดการกว๊านพะเยา. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มูลนิธิสยามกัมมาจล. (2554). สถานการณ์เด็กเยาวชนและการขับเคลื่อนงานของภาคีภาคเหนือ. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา. (2543). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำลาว-ยวน โดยองค์กรชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สหทัย วิเศษ. (2552). การจัดการความรู้ภาคปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

มูลนิธิพะเยาเพื่อการพัฒนา และ โครงการส่งเสริมการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และจิตสำนึกด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนระดับภูมิภาค. (2549). ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ลุ่มน้ำป่านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา และชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา. (2547). วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

สหทัย วิเศษ. (2547). การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน. กรุงเทพฯ: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

สหทัย วิเศษ. (2546). ผู้หญิงพะเยา: ย้อนรอยการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของหญิงไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน. พะเยา: โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา.

สหทัย วิเศษ. (2545). ลุ่มน้ำอิง. พะเยา: โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา.

สหทัย วิเศษ. (2545). กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา. พะเยา: โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา.